

ANUARIO DEL SEMINARIO DE FILOLOGÍA
VASCA “JULIO DE URQUIJO”

International Journal of Basque Linguistics and Philology

XXXII-1

1998

GIPUZKOAKO FORU ALDUNDIA DIPUTACIÓN FORAL DE GIPUZKOA
DONOSTIA SAN SEBASTIÁN

ANUARIO DEL SEMINARIO DE FILOLOGÍA VASCA "JULIO DE URQUIJO"
International Journal of Basque Linguistics and Philology
ASJU

Sortzaileak / Fundadores / Founded by
Manuel Agud - Luis Michelena (†)

Zuzendaritza Batzordea / Consejo de Dirección / Board of Directors

Lehendakaria / Presidente / Chairperson
Patri Urkizu (EI, Donostia)

Bokalak / Vocales / Members of the Board
Jon Kortazar (EI, Bilbo)
Joseba Andoni Lakarra (EHU, Gasteiz)
Ibon Sarasola (EHU, Gasteiz)
Xarles Videgain (EI, Baiona)

Zuzendaria / Director
Ibon Sarasola (EHU, Gasteiz)

Argitaratzailea / Editor
Joseba Andoni Lakarra (EHU, Gasteiz)

Idazketa Batzordea / Consejo Editorial / Editorial Board

Gidor Bilbao (EHU, Gasteiz)
Iñaki Camino (EHU, Bilbo)
Ricardo Gómez (EHU, Gasteiz)
Joaquín Gorrochategui (EHU, Gasteiz)
Miren Lourdes Oñederra (EHU, Gasteiz)

Javier Ormazabal (EHU, Donostia)
Jon Ortiz de Urbina (Deustua)
Iñigo Ruiz Arzalluz (EHU, Gasteiz)
Blanca Urgell (EHU, Donostia)
Koldo Zuazo (EHU, Gasteiz)

Aholku Batzordea / Consejo Asesor / Advisory Board

Jacques Allières (Toulouse)
Patxi Altuna (Deustu-Donostia)
Jesús Antonio Cid (Complutense)
Mª Teresa Echenique (Valencia)
EHU-ko E.F.S.-ko Burua (P. Goenaga)
Jean Haritschelhar (Euskaltzainburua)
José Ignacio Hualde (Illinois)
Bernard Hurch (Gratz)
Jon Juaristi (EHU, Gasteiz)
Itziar Laka (EHU, Gasteiz)

Jesús María Lasagabaster (Deustu-Donostia)
Francisco Oroz Arizcuren (Tübingen)
Jon Ortiz de Urbina (Deustua)
Beñat Oyharçabal (CRNS-Baiona)
José Antonio Pascual (Salamanca)
Georges Rebuschi (Sorbona III)
Rudolf P.G. de Rijk (Leiden)
José Mª Sánchez Carrión (Gasteiz)
Iñaki Segurola (Orotariko Euskal Hiztegia)
Juan Uriagereka (Maryland)

Idazkaritza Teknikoa / Secretaría Técnica / Technical Secretariat

Ainhua Aranzabal (EI, Gasteiz)

José Ángel Ormazabal (EI, Donostia)

Eta Gasteizko Filologia Fakultateari atxikitako EHU-ko Euskal Filologia Saileko irakasleen laguntzarekin.

ASJU 1954ean sortutako euskal linguistika eta filologiazko nazioarteko aldizkaria da eta iker-eremu horietarik edo horietarako ere interesgarri izan daitezkeenetarik goi mailako artikulua, ohar eta liburu-iruzkinak argitaratzen ditu. Urtero bi zenbaki ateratzen direlarik, ASJU-k badu, orobat, GEHIGARRI sail bat non artikulua formatoaz gorako lanak argitaratzen diren, epe jakinik gabe.

Orijinalekiko hartuemanetarako ikus bitez zenbaki bukaerako EGILENTZAKO OHARRAK. Harpidetza eta eskarietarako: Eusko Ikaskuntza. San Antonio, 41 - 01005 Vitoria-Gasteiz. Tel.: 945231552. Fax: 945148752. E-mail: eigasteiz@compresarial.com.

ASJU es una revista internacional de lingüística y filología vasca fundada en 1954. Se publican en ella artículos, notas y reseñas sobre los campos mencionados y otros relacionados con, o de interés para los mismos, en la actualidad de periodicidad semestral. Sin regularidad preestablecida ASJU publica en sus ANEJOS trabajos de formato superior al de un artículo.

Para correspondencia relacionada con los originales véase la INFORMACIÓN PARA LOS AUTORES al final del número. Para suscripciones y pedidos: Eusko Ikaskuntza. San Antonio, 41 - 01005 Vitoria-Gasteiz. Tel.: 945231552. Fax: 945148752. E-mail: eigasteiz@compresarial.com.

ASJU is a International Journal of Basque Linguistics and Philology founded in 1954. It publishes highquality papers, notes, squibs and reviews about the above mentioned and other related topics in two issues per year (up to a total of 700 pages). Longer works are published as SUPPLEMENTS to the regular issues of the ASJU.

For correspondence about papers see the INFORMATION FOR AUTHORS at the end of this issue. For subscriptions and order: Eusko Ikaskuntza. San Antonio, 41 - 01005 Vitoria-Gasteiz. Tel.: 945231552. Fax: 945148752. E-mail: eigasteiz@compresarial.com.

ANUARIO DEL SEMINARIO DE FILOLOGÍA VASCA “JULIO DE URQUIJO”

International Journal of Basque Linguistics and Philology

XXXII-1

1998

GIPUZKOAKO FORU ALDUNDIA
DONOSTIA

DIPUTACIÓN FORAL DE GIPUZKOA
SAN SEBASTIÁN

© Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo»

EUSKO IKASKUNTZA - SOCIEDAD DE ESTUDIOS VASCOS

Arabako, Bizkaiko, Gipuzkoako eta Nafarroako Diputazioek 1918an sortutako erakundea

Miramar Jauregia - Miraconcha, 48 - Tel. 943 - 31 08 55 - Fax 943 - 21 39 56 - 20007 Donostia

Internet: <http://suse00.su.ehu.es> - E-mail: ei-sev@sk.ehu.es

ISSN.: 0582-6152. Depósito Legal: S.S.-400/1967

Inprimategia: Michelena artes gráficas - Astigarraga (Gipuzkoa)

Pronus singulis diebus Dominicis clarè & distinctè immediatè post Evangelium populo legendus

PELLO AGIRRE

Abstract

Pronus singulibus diebus... is one of the oldest texts in Souletin dialect. It was printed for the second time in 1874. In the present article, after some historical notes, we identify one of the text sources: the second part was taken from the Pregari(o)ac by Bishop d'Olce, with a few changes, mainly to accommodate the original (published in two different versions: Southern Navarresse and Labourdin) to the Souletin dialect. The paper devotes a section to a detailed description of spelling considerations. The edition which is included is based on the unicum from the first edition, kept at the Bibliothèque Nationale in Paris.

This is an anonymous text, and in the paper we develop the hypothesis that Athanase Belapeire, author of the Souletin catechism in 1696 (Catechima Laburra) may be the author of the Pronus. This idea springs from the prologue to the catechism, in which Belapeire mentions having written a pronus for the priests in Zuberoa a considerable time before. In our approach to the question of authorship, a detailed comparison of the spelling and lexicon in both works has been carried out. As a result we have found peculiar features which relate the two texts to each other amongst the whole of contemporary works.

1. Sarrera*

Pronus Singulis diebus Dominicis... (c. 1676) zubererazko testua da, euskalki hartan inprimatuta iritsi zaizkigunetan zaharrena, hain zuzen ere. Ez dira asko garai hartako zuberera erakusten duten zuzeneko lekukoak (ik. Agirre 1996: 69-70), besteak beste, zenbait zuberotarrek (Oihenartek, esaterako) bere sorterriko hizkera hedatu eta

(*) *Athanase Belapeire: Catechima laburra (1696)* izenburuko doktore-tesiko seigarren kapitulua da, funtsean, artikulua hau, zertxobait moldatua. Eskerrak eman nahi dizkiogu, hasteko, Andolin Eguzkitza zuzendariari, beti laguntzeko prest izan baitugu. Esker mila Ludo Dockx adiskideari, bibliografia biltzen urgatzi eta Iparraldeko adituekin harremanetan jarri gintuelako. Eskerrak Iñaki Alegria informatika irakasleari eta Patxi Altuna filologia irakasleari. Eskerrak Eusko Jaurlaritzako Hezkuntza, Unibertsitate eta Ikerketa Sailari, tesia egiteko eman zigun dirulaguntzagatik. Eta eskerrak Joseba Lakarra editoreari egin dizkigun ohar ororengatik.

aldameneko euskalkietara hurreratu zuelako. XVI. mendekoa da Leizarragak Itun Berriaren ondoren ezarritako hitz zerrendatxoa. XVII. mendeko lekuko gehiago dago: Belaren atsotitzak, Tartasen *Onsa*-ko hiru testu laburrak (inprimatzeko egokia dela baieztatzen duena, A. de Conget-ek de B. Jauregiberrik sinatua; P. Darhetz-ek autoreari eskaini bertsoak; eta Bonnescase Mauleko erretorearen testutxoa), *Arima Penitentaren...* argitaratzeko modukoa dela baieztatzen duen oharra (Bonnescase Mauleko erretoreak eta Fr. Nicephore fraideak izenpetua), Oihenartek neurtitzei erantsitako hiztegiñoa (besteak beste, Zuberoako eta Basabürüko hitz batzuk azaltzen dituena), *Pronus Singulis...* hau eta Belapeireren *Catechima laburra*. Artikulu honetan *Pronus*-en edizioa eskaintzen dugu, Pariseko Bibliothèque Nationale-n dagoen aleaz —hots, lehen argitalpeneko ale ezagun bakarraz— baliatuz. Oraindaino, bigarren edizioiko aleetatik aipatu izan da (ikus *FHV* edo *OEH*).¹

1.1. Pronoa zer zen

Pronoa meza nagusiaren etenaldi antzeko bat zen, igande eta bestetan ebanjelioa irakurri ondoren egin beharrekoa.² Frantziako elizbarrutietako ohiturak bat datoz pronoarene edukiari dagokionez: Aita Gurea, Agur Maria eta Sinisten Dut esaten dira, Jainkoaren eta Elizaren manamenduak, eta hildakoentzako, Aita Santuarentzako, erregearentzako eta tokian tokiko jaunarentzako otoitzak; ondoren irakaspenak³ egiten zituen erretoreak. Saint-Malo elizbarrutiko apezpikuaren arabera (1706an), esaterako, eguneko ebanjelioa edo kristau moralaren punturen bat azaldu behar da. Ahal

(1) Artikuluan laburdura hauek darabiltzagu, besteak beste (*OEH*-tik jasoak dira zenbait):

AS = Agirre Sarasola 1997, doktore-tesia; zenbakiak (adibidez, AS 201) orrialdea adierazten du.

Boss = Bossuet

Bp = Belapeire. Bp I, II = Belapeireren liburuko bi parteak (*Catechima laburra* eta *Catechimaren bi garren partia*). *BpHizt* = "Belapeireren Hiztegia", gure tesiko V. kapitulua

CatLan = *Catichima* (...) *Le Quien de Laneufville* (...)

CatLav = *Bayonaco Diocesaco Bi-garren Catichima* (...) *Lavieuxville* (...)

CatOlo = *Catechima Oloroeco dioceazaren cerbutchuco* (...), Jacques de Maytie-k egindako itzulpena, 1706

CatOlo2 = *Catechisma Oloroeco dioceazaren cerbutchuco* (...). François de Revol-en manuz argitaratua. *Vinson* 44.c.d. darabilgu (1770)

FPrBN = *Formulaire de Prône* (hots, *Pregariac Bayonaco Diocezacotz*)

IganPr = *Igantectaco Pronoua, eta hilen pronoua* (c. 1757)

OthoiCant = *Othoitce eta cantica espiritualac Çubero herrico*

Pregarioac, Preg. = *Pregarioac Bayonaco Diocezacotz*

Pronus, Pr. = *Pronus Singulis diebus Dominicis* (...)

Ress = Ressegue

V = bokala. C = kontsonantea

(2) "[...] Igandetan bere Parropietaco Mecetan, eta lekhuetaco costumaren arauera berce Bestetan" (*FPrBN* [ii]); "goure jaun Apezcupiac [Charles de Salettes-ek] [...] nahi du, aiticinera erretorec Igante guciez eguin decen pronoua; eta Igante eta Bestez eracax decen Cathechima goïcan pronouaren ondoan; edo vezperetan" (Bp I, 18/19).

(3) Fededunen heziketa ez da gaztetan ikasitako katiximan gelditzen, etengabea izan behar du, federearen misterioetan sakontzeko. Beraz, badira gazteentzako irakaspenak baino sendoago diren beste batzuk, helduei zuzenduak. Fr. Lebrun-ek azaltzen duen legez, hauek hiru motakoak ziren: "l'exhortation ou l'instruction familière prononcée dans le cadre du prône des dimanches et jours de fête; la prédication extraordinaire, notamment les stations d'Avent et de Carême; enfin les sermons prêchés plusieurs jours consécutifs lors des missions, ces temps forts et exceptionnels de la vie paroissiale" (1979: 44).

izanez gero, pronoa eta irakaspenak erretoreak berak egin behar ditu, ez bikarioak edo bestek. Amaitzeko, besta, barau nahiz asteko elizkizunei buruzko oharrak esaten ziren, eta, aldian behin, ezkontzen berri emateko *kridak* egin edo apezpikuaren manamenduren bat irakurri (Lebrun 1979: 44 eta ond.).⁴

Oloroeko elizbarrutian, Charles de Salettes apezpikuak agindu zien erretoreei, 1686ko ordenantzetan, igandero pronoa egiteko. Belapeire ofizialak apezpikuaren manua gogorarazten du, *Catechima laburra*-ren aurretik ezarritako ordenantzan (Bp I, 20); pronoarendoren, edo bezperetan, dotrina irakatsi beharko dute erretoreek, euskaraz, eta astean zehar ikasitako galdera-erantzunak esanarazi haurrei. Belapeirek, katiximaren bigarren partean, pronoa zer den azaltzen du (iturria Bossueten dotrina da); pronoa parropia mezan egiten da, eta bi zati nagusi dauzka: "Lehena da Gingoaz manatu den othoitcia, eliçaco gucien, honen Artçain, Princê, eri, desditchatu, eta haur beharretan diren orentaco", eta bigarrena "Erretorac honi iarraiki eraciten deritçon arguiac" (II, 10, 11). Bestalde, *pregari(o)ak* esaten diote pronoari Baionako elizbarrutian.

1.2. *Pronus Singulis Diebus Dominicis* (c. 1676)

Lehenengo edizioko ale bakarra aipatzen du Vinsonek (36.a), Antoine d'Abbadie-rena, hain zuzen ere. Galdutzat jotzen genuen *unicum*-a, ezen egun betiere bigarren edizioa aipatzen baita (cf. *OEH* nahiz *FHV* 470), baina Pariseko Bibliothèque Nationale dago (Z basque 867).⁵ Aleak portadarik ez du, eta ez dakigu zein moldiztegitan nahiz zein urtetan inprimatu zuten. 1676 urtearen ingurukoa dateke; izan ere, data hori darama 27-28. orrialdeetako Maytie apezpikuaren oharrak.

Dagoeneko aipatu dugunez, *Pronus*-ek izan zuen bigarren edizioa: Abbadiek bere alea inprimarazi egin zuen 1874an (Baiona: Mme Veuve Lamaignère); berrogeita hamar ale argitaratu ziren. Edizio berrian, besteak beste, lehenengoaren orrialdebanaketari eta ortografiari eutsi zitzaion, eta ondorengo sarreratxoak dator hasieran:

Le petit livret que nous reproduisons est probablement le premier ouvrage qui ait été imprimé en dialecte basque souletin.⁶ Il a été publié en 1676 par M^{sr} Arnauld-François de Maytie, évêque d'Oloron, le troisième de la noble famille de Maytie, de Mauléon, qui ait occupé ce siège. Il est à présumer qu'il l'aura écrit lui-même dans sa langue maternelle.

On ne connaît de cet opuscule qu'un seul exemplaire, lequel est en notre possession. Nous l'avons fait reproduire dans sa justification et page pour page, ligne pour ligne, sans rien changer ni à l'orthographe, ni à la ponctuation.

(4) Cf. Bp I, 26: "[...] erretorec ourthechal Pronoarendoan, Ordenança haur goraki iracourturen die domi seinthoreren bi ondoco lehen Igantetan". *Pregarioen* amaieran ondokoa dugu: "Baldin bada astean Bestaric, Vigilariac, Gartharic, Ezcontçaco Banaric, Amonacioneric, Escumicuric, edo Jaun Superioremanamenduric, &c. hemen beharco dire publicatu" (30).

"Depuis 1695, les curés ne sont plus tenus de publier les actes de justice et autres qui regardent les intérêts particuliers. En fait, avant même cette date, de nombreux évêques ont interdit de telles publications, les tolérant tout au plus à la fin de la messe" (Lebrun 1979: 45).

(5) Aleak "Collection Antoine d'Abbadie" dioen zigilua darama ezarria 1, 17 eta 33. orrialdeetan.

(6) Abbadie-k ez zituen, bada, Tartas eta Oihenarten lanak zubererazkotzat jotzen.

Cet écrit et le catéchisme de Bela-Peyre, qui fut imprimé quelques années plus tard (en 1695), sont un témoignage du peu de variation, ou plutôt de l'absence de variation dans le dialecte souletin depuis deux cents ans.

Urrugne, le 26 Mars 1874.

ANTOINE D'ABBADIE,
Membre de l'Institut."

Nork idatzi zuen *Pronus*? Abbadie-k uste zuen Arnaud-François de Maytie gotzainak berak idatziko zuela. Baina, agian, garai hartan Zuberoako bikario jenerala zen Belapeirek ondu zuen; izan ere, *Catechima laburra*-ren hasierako ordenantzak ondokoa dakar:⁷

Hartacoz Çuberoaco Juge espiritual beçala ordenatcen dugu Herri hontaco erretor, eta Vicari orori, Jesus-Christen doctrina uscaraz eracax eta enthelega eraci diecen bere Parropiacoe, gutiena igante oroz, Meçaco *guibaurec aspaldian uscaraz eguin dericiegun pronoarend ondoan* [...] [etzana geurea] (I, 19).

Belapeirek idatzitako pronoa ezagutzen dugun *Pronus* inprimatua ote? Belapeirek Zuberoako apaizei egin zien pronoa, eta hauek bazeukaten. Kontuan har pronoko otoitzak eta gainerakoak hitzez hitz errepikatu behar zirela liburutik irakurriaz; hala agintzen die, esaterako, d'Olce Baionako apezpikuak erretoreei 1651ko pregarioran.⁸ Beraz, inprimatua egon behar zuen (edo bestela kopiak eskuz egin). *Pronus* inprimatu zenetik Belapeirek aipatu den ordenantza idatzi bitarte hogeiren bat urte igaro zirenez, "aspaldian" egokia da.

Bestalde, kontuan izan behar da prono gutxi inprimatzen bide zirela. Hasteko, hartzaileak apaizak baino ez ziren. Gainera, pronoen testua dotrinena baino aldagaitzagoa zen, muga estuagoak zituen, nolabait, eta zailagoa iruditzen zaigu, esaterako, idazle askok pronoa idaztea edo elizbarrutiko apezpiku berriak aurrekoaren pronoa gaitzestea eta beste bat ezartzea. Liburu txiki eta galtzeko erraz hauen zenbait edizio ale bakarrari esker ezagutzen ditugunez, edizio batzuk galdu direla pentsatzekoa bada ere, prono gutxi argitaratzen ziren, ziurrenik. Zuberoari dagokionez, 1676 ingurukoaren ondoren ezagutzen dugun hurrengoa 1757 inguruko *Igantetaco Pronoua* da. Baionako elizbarrutian, dagoeneko aipatu den 1651ko pronoa dugu, mende amaieran, aldaketarik gabe, dotrinatxo baten baitan beste apezpiku batek berrargitaratua. Vinson-ek ez du beste euskal pronorik aipatzen liburuak gaika sailkatzen dituen aurkibidean (cf. Vinson-Urquijo 456). Dena dela, Richelieu-ren dotrinaren Pouvreau-ren itzulpenean (1656), "pregariac" agertzen dira (295-307). Biarnoko inprimatzeak hiru liburukitan bildu dituen Lavagne-k prono bakarra aipatzen du: zubererazko 1757koa, hain zuzen (cf. *Recension des impressions {...}*), III, Table, *prône*).

(7) *Catechima laburra*-ko pasartea irakurri zuelarik, Larrieu doktorea ere hipotesi berera iritsi zen (cf. Vinson-Urquijo 560).

(8) "Erretor guciec [...] iracurrico dituzte, eta hitzez hitz erranen, deusic berretu, edo gutitu gabe, Liburu hunetan diren Pregario hauc" (*FP+BN* [ii]). Pregarioen hasieran ere "Liburian iracurtuz erran beharda gucia" (1) agintzen da.

1.3. D'Olce apezpikuaren *Pregari(o)ak*, zubererazko *Pronus*-en iturri⁹

Pronus testuak 33 orrialde dauzka, eta bi prono eredu eskaintzen ditu. Bigarre-na, hilen mezetan eta esan beharrekoa ("Pronus pariter legendus singulis diebus feriae secundae, Obitus, Nonis, & Anniuersarijs [...]", 28-33), Baionako d'Olce apezpikuak inprimarazi zuen liburutzoko hilen mezetako *pregari(o)*en zubereratzea besterik ez da. Hasierako pronoari dagokionez, ez dugu aurkitu parekotasun estu-rik.

D'Olce gotzainaren manuz, pronoaren otoienez osatutako bi liburuxka argitaratu ziren (G. de la Court, Bordele, 1651). Bi edizioek eduki berbera zuten, baina euskalki desberdinetan emanik: lapurteraz bata (*Pregarioac Bayonaco Diocezacotz*; Vinson 23.a) eta behe-nafarreraz bestea (*Pregariac Bayonaco Diocezacotz*; Vinson 23.b). Bieta-ko bat bestearen moldaketa dateke, funtsean —hitz batzuk gorabehera—, testu bera baitute. Hizkera aldatzeak sortutakoak dira ezberdintasun asko eta asko: L *egunean* / BN *egunian*, *bilduçarete* / *bilducirete*, *hunetara* / *huntara*, *odolztatuaren* / *odolztatiaren*, etab.

Lapurterazko edizioko ale guztiak galdu egin dira, baina Leon de la Lanne Baio-nako gotzainari (1688-1700 tartean apezpiku izandakoari) esker eskuragarri zaigu testua; izan ere, *Doctrina Christiana* (Vinson 23.f) liburuñoan *Pregarioac* datoz (17-36). La Lanne-ren dotrinatxoa 1690 edo 1695 inguruan izan zen inprimatua (cf. Vinson-Urquijo 545). Urquijoren alea erabili dugu. Behe-nafarrerazko edizioari dagokionez, berriz, ale ezagun bakarra Bonaparterena zen, eta honek bitan berrinprimatu zuen 1866an (Vinson 23.c: Baiona; 23.d: London).

Edizioei buruz dakigunaren arabera, 1651 urteko z baliatu beharko zuen *Pronus*-en izkiriatazailak; baina bietan zein argitaraldiz, baldin eta bakarra erabili bazuen? Alderaketa egin eta lapurterazko testutik hurbilago dabilela agertu da (zubererazko testuaren orrialde zenbakia eskainiko dugu bakarrik):

Pronus (29, 31) eta L *Purgatorioco* / BN *Purgatorietaco*; Pronus (30) *berbecigui* (ik. gure ediz.), L *bereciqui* / BN *particularqui*; Pronus (30) *hirouretan Pater*, L *hirur etan Pater noster* / BN *hirur Pater noster*; Pronus (31) *bostetan Pater*, L *bortz etan Pater nos-ter* / BN *borz Pater noster*; Pronus (31) *amoina*, *oberescu*, eta *besté obra honez*, L *amoi-ñez*, *offrendez*, eta *hunelaco bertce obra onez* / BN *limosnaz*, eta *hulaco bertce obra hunez*; Pronus (32) eta L *bere penetaric* / BN *pena betaric*.¹⁰

Behin bakarrik aurkitu dugu zubererazkoa "pregarietatik" hurbilago (adibide guztietan lehenengoa da): *Pronus* (29) eta BN *arimen salua(t)ceco* / L *arimen salba-menduco*.

(9) Zuberotarrek *prono* hitza darabilte; Baionako elizbarrutian *pregarioak* nahiz *pregariak*. Pouvreaux hiztegian "*Pregariac*. Prosne. *Pregarioac*" dakar (apud Vinson-Urquijo 92). Cf. *CatLav* 37 "Eta ičanen da gure presenteco Manamendua iracurria eta publicatua herrietaco *pregarioetan*"; 64 "herrico Eličan eguiten diren *pregarioetan* edo *instruccionetan*".

(10) Cf. *Pronus* (31) *haren asquaci*, *edo besté arima behar etan direné gatic* / L *hunén Abaide*, eta *Egoquien arima beharrean daudecenei* / BN *hunén Ascaci*, *ezpa Abaideren arimatic beharrenian daudecener*.

1.4. *Pronus*, 1757 inguruko *Igantectaco Pronoua*-ren iturri

1757 inguruko zubereerazko testuan hiru prono agertzen dira: *Igantectaco Pronoua* (1-12), *Prono hitç gutiagoç eguinen dena* (13-16)¹¹ eta *Hilen Pronoua* (17-18). Azken hau hitzez hitz *Pronus*-etik jasoa da. Ortografia aldatu zen, jakina (esate baterako, *v* konsonantea baztertu eta *b* ezarri). *IganPr* testuan, aditzari erantsitako aurrizkia *beit-* da (*Pr. bait-*); eta, *Pronus*-en ez bezala, *o* > *u* agertu egiten da: *oubouretan*, *hountarçun*, *hountan*, etab. Horiez gain, ondoko aldaketa hauek egin ziren:

Pronus / *IganPr. bildu cireyè* (28, 29) / *bildu ciradeyé; etcireyela* (32) / *etciradiela; ama saintiaren* (29) / *ama saintaren; ama saintia* (29) / *Ama sainta; -ren araura* (29) / *-ren araur; eguin deritcien* (29) / *eguin deitcien; deriçut* (33) / *deiçut; Patron* (29) / *patrou; vrgaztera* (29) / *urgaiçtera; vrgatz ditçatcien* (31) / *urgaitç ditçacien; ditçogun gincoari esquent* (31) / *ditçagun Jincouari eskeent; socorritu içan behar baitié* (31) / *sokhorritu behar beitié; esparançha* (32) / *esparantçha; solthaturic* (32) / *soltaturic; gloria goçaturen dienian* (32) / *gloriaç goçaturen direnian; otboitz* (32) / *otboitce; ençun* (32) / *ençun; guebiago* (32, 33) / *haboro; igaranez* (32) / *igareneç; eracax içocié* (32) / *eracoux eçocie*.

2. Grafiak

Pronus Belapeirek idatzitakoa izan daitekeenez, testu honetako grafiak zehazki azalzteza komeni da; izan ere, orduko idazleen arteko desberdintasunak nabariak direlarik, grafiak argi egin dezakete autoregoaren auzian. *Catechima laburra*-ko grafiez egindako azterketari jarraituko gatzazkio (ik. AS 79-160), bi testuen alderaketa erraztearren.

2.1. Bokalak

<ou> 1. Frantsesetiko <ou> digramak irudikatzen du belare geratu zen *u*-a: *gouria* (3), *çouri* (9), *Hirour guerrenian* (10), *ourthian* (15), *barour* (15), e.a. 2. Ez dago **o* > *u* itxiera erakuts lezakeen grafiarik: beti *hontarçun* (11), *noren* (23), e.a.

<o> / <ou>. Testu labur honetan ez dugu aurkitu txandakatzerik. Atzizkiaren agerrialdi bakarrean *-ous* da grafia: *Luxurious* (14). Ebakera herrikoian *-ñ* azentuduna zatekeena <*-on*> idazten da: *Patron* (29).

<o> 1. Egun ere [o] dute batzuek: *aithortcia* (2), *hori* (2), *borontbaté* (7), *cofessatcera* (7), e.a. 2. Beste batzuek, aldiz, egun [u] dute, oro har: *conceuitu* (5), *Iohané* (9), *oboratu* (10), *obora* (14), *oboretan* (30); *Guiçon* (14), *eliça guiçonec* (26), *ezconcez* (14), *Ezconcé* (26), e.a.

Haur erakuslearen deklinabidekoak: *hontara* (2), *honen* (2, 13), *hontaco* (18), *hontan* (18), *boni* (19), e.a.

Hon eta eratorriak: *bonac* (11), *bonic* (15), *bonian* (18), *boniala* (19), *hontarçun* (11, 13, 31), *bonqui eguin* (13), *bonquiçuilic* (19), *onbex* (14), e.a.

noren (23), *nola* (17, 18), *çoinen* (2), *çoin* (2, 5, 12, 17), *çombat nabi* (25), e.a.

amoina (31), *Amorecati* (18, 19), *amorecatie* (33) eta *amoraxu* (11).

/y/. Sistematikoki bereizten dira [u] eta [y] (*houxic* 2 / *bux* 13 da zalantza bakarra), baina ohitura zaharrari eusten zaio: letra larrietan V bakarrik erabiltzen da (POPVLV 1;

(11) “Çougneç eçpeitu iracourtou içan behar exortatione çoumbait eguin behar datekianian baicic” (13).

cf. PRONVS izenb.) eta ez dira *u* eta *v* bereizten. Letra xeheetan, hitz hastean *v*- agertzen da: *urgatciric* (2), *vquen* (6, 21), *vduria* (12), *vrhencé* (13), *vmilqui* (15), *vtçul* (19), *urgaztera* (30), e.a.; hitz barnean eta bukaeran *u*: *egunco* (1), *manu* (1), *munduco* (2), *cerbutchatcera* (2), *lecu* (2), *ducié* (2), *espiritu* (2), *iura* (13), *gucçurti* (14), *ençun* (15), *buru* (18), *frutia* (23), e.a.

<*i*> eta <*y*>. *Catechima*-ko banaketaren antzekoa aurkitu dugu. Bokalarlean beti *-y*:- *cireyé* (2, 28, 29), *leyalac* (11), *cibaureyen* (12), *leyalqui* (15), *cibauréyec* (16), *cibaureyegatic* (17), *hayen* (18, 26), *hayec* (26), *batbeya* (26), *boyec* (31), *boyetçaz* (31), *citeyé* (32), *etcireyela* (32).

Aurretik beste bokal bat ez denean <*i*> idazten da: *içan* (5), *igan* (6), *Igantiac* (14); *Semiaren* (1), *Espiritu* (1); *Christi* (2), *ebortci* (5). Baita hitzaren buruan ez diren behe-ranzko diptongoetan ere (-*Vi*-): *Aitaren* (1), *Saintiaren* (1), *eitciric* (2); cf. ARNALDVS FRANCISCVS DE MAYTIE (28); *ezteyc* (16) bokal baten beharrean egon daiteke: *eztey(i)ç*.¹² Amaierako behe-ranzko diptongoetan ere *-Vi* da nagusi; adibideak ez dira asko: *Sei guerrenian* (16), *orai* (23) eta *othoi* (10, 17); *Othoy* (17) da salbuespena.

Ez dugu aurkitu grekeratiko <*y*> gorde lezakeen hitzik.

“Eufonia” bokalikoak

1. *-e + -a > -ia*. Aldaketa beti irudikatzen du: *Semiaren* (1), *icenian* (1), *fediac* (2), *aithortcia* (2), *sinbestiac* (3), *gouria* (3), *Creaçalian* (5), *egunian* (5), *escuinian* (6), *fede gabiac* (19), *bethia* (22), *ourthia* (26), e.a.

2. Beti <*oa*> idatzi du autoreak: *gincoac* (2, 19), *gogoan* (11), *gincoa* (12), *Gincoaren* (13, 19), *Romanoaren* (17), *goçoa* (19), *purgatorioan* (23), *pecoac* (26), e.a.

3. *e*-ren aurreko aldaketarik ere ez da agertzen: *dagoëlacoz* (20) eta *carioën* (30).

4. *-ü + a, e > -ia, -ie*. Aldakuntza seinlatu egiten da: *Saintiaren* (1), *saintiaz* (2), *Celiaren* (5), *Saintiaz* (5), *parcamentia* (6), *dohaxiari* (8), *Sacratia gatic* (18), *frutia* (23), *saintiago* (19); *dianian* (5), *dianaren* (6), *dian* (6), hots, ‘*dü + -anian, -anaren, -an’*, *dutian* ‘*dütü + -an’* (11), *eztiala* (15).¹³

Apostolien (3), *ifernietara* (5), *Celietrat* (6), *saintien* (6), *Becatien* (6), *cién* (6), *ducie* (7), *deuetatiez* (16), e.a.

Bokal sudurkariak. Sudurkaritasuna seinalatzeko ez da erabiltzen inolako zeinurik: *Christi* (2), *oboratu* (10), e.a.

2.2. Diptongoak

au > ai. Idatzian, agertzen da zubererazko *ai*: *gaicen* (2), *gaiça* (12, 13), *gaiçaric* (13), *irainen* (6), *laidatcen* (11).

ai, ei. Aditz jokatuari arxikitako aurritzia *bait-* da, inoiz ez *beit-*: *baita* (2, 2), *baiterio* (2), *baitaidi* (2), *baitaduca* (3), *baita* (5), *baiterié* (7), *baitçutié* (12), e.a. Diptongo bera

(12) Grafiak, behintzat, [i] gehitzearen aldeko dira. Hitzaren buruan ez dauden behe-ranzko diptongo guztietan *-Vi*- agertzen baita gainerako kasu guztietan: *eitciric* (2), *deithu* (12), *edireiten* (13), *eitz* (21); *Aitaren* (1), *Saintiaren* (1), *saintu* (2), *baita* (2), *gaicen* (2), *aithortcia* (2), e.a.; *bacoitz* (5), *othoitcen* (9), e.a.

(13) [Hik] Besteren *bonic nabi eztiala, eduquiteco gaistocqui* (15). Hamargarren manamendua.

dute ondokook: *saintu* (2), *saintiaz* (2), *Espiritu Saintian* (6), *saintien* (6); *Iaixi* (5), *baici* (14).

au. Iaun (18), *Haurren* (26), *çauri* (30).¹⁴

eu > ei. eiticiric (2), *eitz* (21; Gure Aitan).

2.3. Kontsonanteak

2.3.1. Herskariak

{k}. Kontsonante aurrean eta hitz amaieran <c> idazten da: *Cru(ci)ficatu* (5), *perfectioné* (11), *creatu* (12), *Sacramentu* (12), *pacto* (25), e.a.; *bestac* (1), *lanac* (2), *fidelac* (2), *eliçac* (2), *eguin bidiac* (13), e.a.

Testuan ez dago <k>-rik. E eta i-ren aurrean <qu> digrama agertzen da, eta gainerako bokalen aurrean <c>; aurkitu dugun salbuespen bakarra *asquaci* (31) da:

derizquien (2), *batequi* (2), *graciarequi* (7), *Apeçarequi* (11), *oberesquiac* (11), *bonqui eguin* (13), *deuotqui* (14), *luçazqui* (14), *daquialaric* (14), e.a.; *esquerrac* (11), *azquen* (13), *nesquenegumian* (16), *baque* (18), *Azquenecoz* (24), e.a.

eracasten (2), *baitaduca* (3), *Catolica* (6), *parcamentia* (6), *escatceco* (7), *Arcangeliari* (9), *Cardinalen* (18); *egunco* (1), *munduco* (2), *gincoaren* (2), *Hartacoz* (2, 9), *gincoac* (2), *conceuitu* (5); *escuinian* (6), *oberescu* (11), *Archapezcupu* (18), e.a.

Maileguetan <ch> grafia agertzen da beti *Christi* eta *Iesu Christ* hitzetan;¹⁵ baina *Arcangeliari* (9) eta *Arcangelia* (9).

{kb}. Ez da idazterakoan bereizten eta herskari arrunta bezala irudikatzen da, hots, <qu> nahiz <c>, ondorengo bokalaren arabera: *vquen* (6, 21); *lecu* (2, 18, 19), *bacoitz* (5, 13), *Becatien* (6), *becatiez* (6), *becatiac* (21), *corpitcen* (11, 19), *corpitçaren* (25), *carioën* (30).

{p} eta {pb}. *Catechima laburra*-n bezala beti <p> jarriz, ez dira testuan [p] eta [ph] bereizten. Ebakeran herskari arrunta dute ondokook, Gèze eta Larrasqueten hiztegien arabera: *POPVLV* (1), (*Pilatusen*) *pean* (5), *Apostolu* (9), *corpitcen* (11), *purgatorioan* (23), *penitenciaren* (33).

Ondorengo hauentzat, aldiz, [ph] dakarte aipatu bi hiztegiek: *haren partez* (2), *partiac* (18), *potéré* (5, 8), *piztu* (5), *piztia* (6), *parteliant* (6), *parcamentia* (6), *parcamentu* (7), *Petiri* (9), *pensamentuz* (9), *Apeçarequi* (11), *paradussia* (13), *paca itçac* (16), *paca ditçan* (19), *parca itçagutçu* (21), *Apeçcupia* (18), *penatan* (19).¹⁶

{t} eta {th}. Lehenengoa <t> idazten da: *Aitaren* (1), *Espiritu* (1), *Saintiaren* (1), *Christia* (1), *bestac* (1), *Hartacoz* (2), *gutitan* (3), *piztu* (5), *tentacionetan* (21), e.a.

Idazterakoan desberdintzen den herskari hasperendun bakarra da *th*:

aithortcia (2), *sortbu* (5), *Bethi* (6), *boronthaté* (7), *boronthatez* (14), *otboi decacien* (10), *otboi eçacié* (17), *deithu* (12), *maithatu* (12), *maitha eçac* (13), *ourthian* (15), *guertha*

(14) Ez dago <eu> nahiz <eu>-rik.

(15) Cf., besteak beste, *POPVLV Christia* (1), *Christi* (2), *Iesu Christ* (5), *Iesu Christen* (12).

(16) Hitz guztiok *Catechima laburra*-n ere badatoz. Ondoko lau hitzak, bestalde, ez datoz Gèze eta Larrasqueten hiztegiatan: *iondané Pauleri* (9), *perfectioné* (11), *Patron* (18), *popaçaliac* (25).

ditian (19), *soliba ditian* (19), *ochoitz* (19), *bethia* (22), *barbeya eraciten* (26), *galtbatcen* (32), e.a.¹⁷

Belapeiregan bezala <t-> dute *tempora* eta *temporal* hitzek: *Laur temporac* (15), *Tempóra* (16), *temporalen* (18). *Catolica* (6, 17) maileguan ez da <th> atxiki.

/b/. Gehienetan idazten da: *bestac* (1), *cerbutchatcera* (2), *bildu* (2), *bicien* (6), *boronthaté* (7), *beguiratu* (12), e.a. Bigarren aukera <v> da, baina, *u* eta *v* bereizten ez zituen sistema zaharraren arabera, hitz hasieran *v-* eta barnean *-u-* idatziaz:

Virgina (5, 8, 17), *vigiliac* (15), *Virginaren* (22); *conceuitu* (5), *euangelioaren* (12), *aeraxtarçun* (12), *deuotqui* (14, 15), *euax* (14), *erreceui* (15), *deuetatiez* (16), *Gouernu* (18), *deuocioné* (21), *deuotac* (28), *saluatceco* (29), *saluaçaliaren* (30).

/g/. Ohitura erromanikoaren arabera, Belapeireren katiximan bezala, *g^{a,o,u,ü}* eta *gu^{e,i}* bereizten dira:

gaicen (2), *vrgatciric* (2), *Virgina ganic* (5), *enegatic* (10), *gaineti* (12), *purgatorioan* (23), *galtbatcen* (32); *gogoan* (11), *iagoiti* (14), *goroçuma* (15), *dagoëlacoz* (20); *egunco* (1), *gutitan* (3), *dugun* (3), *Iguçu* (21); *gouria* (3), *goure* (5), e.a.

Laur guerrenian (11), *Hirour guerrenian* (10), *oguen* (7), *guebiago* (7), *guebiena* (13), *guertha* (19); *eguiten* (1), *Araguiaren* (6), *beguiratu* (12), *Guiçon* (14), *eztaguiala* (16), *belhaguilé* (25), *guibelçaliac* (26), e.a.

2.3.2. Sudurkariak: *m*, *n*, *ñ*

/n/. Herskari ezpainkarien aurrean *m* idazten da, maileguetan ez ezik (*temporac* 15, *Tempóra* 16, *temporalen* 18) baita gainerakoetan ere (*hambat* 13, 17, 18, *çombat nabi* 25); salbuespena *eguinbidé* (2) da.

ñ. Sabaiko sudurkaria idazteko ez da frantsesetiko <gn> erabiltzen; eta ez da bereizten, *in* baitago ingurune guztietan: kontsonante aurrean, *Saintiaren* (1), *Ainguru* (29), *gainti* (31); *gincoaren* (2), *eguinbidé* (2), *sinbesté* (2); hitz amaieran, *çoin* (5, 12, 17); *eguin* (2), *ecin* (2), *adin* (14), *behin* (15), *bibotz min* (33); hitz barruan, *Virgina* (5), *ecinago* (18); *çoinen* (2), *escuinian* (6), *irainen* (6), *gaineti* (12, 13), *çoinetaco* (30), *amoina* (31). Testu honek ez du, beraz, laguntzen palatalizazioa aztertzerakoan.

2.3.3. Frikari aboskabeak

z. Ondorengo bokalaren arabera aukeratzen da: *cⁱ*, *e* nahiz *ç^{u,ü,ö,a}*; *çien* (11), *decacien* (10) eta *goca* (26) dira salbuespenak:

<c>:

icenian (1), *cerbutchatcera* (2), *gaicen* (2), *ceren* (2, 3), *Celiaren* (5), *conceuitu* (5), *Celietrat* (6), *erreceui* (15), e.a.; *dericié* (2), *cireyé* (2), *bicien* (6), *graciarequi* (7), *ducielaric* (11), *gucia* (13), *Magicien* (25), e.a.

(17) Hitz guztiok *Catechima laburra*-n ere <th> dute, eta bat datoz lekuko modernoagoekin (Gèze eta Larrasqueten hiztegiekin, hain zuzen). Pronus 16 *utburburia*, cf. Gèze eta Lrç *üthürri*, Lrç *üthürbegi*; 26 *itbotcen*, cf. Gèze *itbo*.

<ç>:

çouri (9); *bontarçunari* (6, 7), *çu* (9), *çuburtce* (11); *çoinen* (2), *çoin* (2), *çortci* (26); *beçala* (2), *eliçac* (2), *Creaçalian* (5), *içan* (5), *eçagutu* (11), *gaiça* (12), *encantaçalé* (25), e.a.

Hitz amaieran eta kontsonante aurrean <z> dago: *Hartacoz* (2), *partez* (2), *Hala biz* (6), *niz* (8), e.a.; *piztu* (5), *luçazqui* (14), *ezconcez* (14), *azti* (25), e.a. Maileguetan *perfectioné* (11), *satisfactionetan* (30); baina, bestalde, *tencionetan* (21), *deuocioné* (21). Badira afrikatuari eutsi dioten grafia etimologistak: *bibotz toiçui* (19), *ebortzliac* (25). s. Bokal artean -ss- (ahoskabea) eta -s- (ahostuna) bereizten dira: *osso* (2, 7), *ossobat* (33), *cofessatcera* (7), *erossi* (12), *paradussia* (13), *ossoqui* (16, 32), e.a.; *Iesu Christ* (5), *Iesus* (23), *Pilatusen* (5), e.a. *aueraxtarçun* (12) grafia etimologikoa litzateke.

“S luzea” hasieran eta barnean agertzen da eta “s borobila” hitz amaieran: *çaintu* (2), *Çbriçti* (2), *çinheçtè* (2), *Ieçu Çbriçt* (5); *Ieçus* (23). F-ren aurrean s agertzen da aurkitutako adibide bakarrean, nahiz eta bata lerro amaieran agertu eta bestea, berriz, hurrengo lerroaren hasieran: *çatis- / factionetan* (30); cf. Bp *çatisfacionia*. <ke> eta <ki> idazten ez delarik (cf. Bp *aski*, *eskerrac*), ç dago <que> eta <qui>-ren aurrean: *obereçquiac* (11), *eçquerrac* (11), e.a.

x. Frantsesetiko <ch> digrama darabil autoreak: *merechi* (12), *mereçbietan* (17), *çbuchenqui* (16), *Archapezçupu* (18), *çabutarçuna* (19), *çhaflaçaliac* (25), *ichil* (26).

2.3.4. Frikari abostunak

j. Bokalaren arabera, g^{e,i} eta i^{a, o, u, ü} bereizten dira; <g>: *Arcangeliari* (9), *euangelioaren* (12), *Iugé* (18); *ginco* (5, 8), *ginen* (6), *Virgina* (8), *vigiliac* (15), *gin* (21), *Magicien* (25), e.a. Baina *Iesu Christ(en)* (6, 12, 20).

<i>: *Iaunian* (5), *Iaixi* (5), *iarriric* (6), *iuiatcera* (6), *Iaquilé* (14), *Iaun* (18); *iondané* (8, 9), *Iohané* (9); *iura* (13), *Iugé* (18), e.a.

s abostuna. Bokal artean -s- idazten da: *Iesu Christ* (5), *Iesus* (23), *Pilatusen* (5), *miseri-cordian* (17), *erresuma* (18, 21).

z abostuna. Adibide bakarra aurkitu dugu eta ez du grafema desberdinik: *placer* (30).

2.3.5. Afrikatuak

tz. E eta i-ren aurrean <tc> idazten da, eta gainerako bokalen aurrean <tç>; hitz amaieran <tz>:

eitçiric (2), *urgatçiric* (2), *ebortçi* (5), *eçagutçiala* (12), *errendatcera* (2), *hitcez* (9), *bicitçé* (17), e.a.; *baitçutié* (12), *diççagun* (13), *iççac* (14), *parça iççagutçu* (21), *orotçaz* (29), e.a.; *hitç* (3), *bacoitç* (5), *bibotç* (11), *otboitç* (19), *gaitç etic* (21), e.a.¹⁸

ts. Beti <x> grafema agertzen da, behin ere ez <ts> digrama: *eracaxi* (2), *bouxic* (2), *Iaixi* (5), *dobaxiari* (8), *amoraxu* (11), *bux* (13), *onhex* (14), *eracax* (32), e.a.

tx. <tch> grafiak irudikatzen du: *cerbutçatcera* (2), *detçhema* (16), *bortçhaçaliac* (26), *mehatçhuz* (26), *eretçhequi* (30), e.a.

(18) Ez dago salbuespenik, <tçe>, <tca>, <tze> nahiz <tza> bezalakorik.

2.3.6. *L, n eta r ondorengo frikari eta afrikatuak*

Dardarkarien ostein aurkaritza dugun bitartean, *l* eta *n*-ren ondoren beti <c>, <ç>, <s> eta <ch> agertzen dira.

1. r_ a) Frikari eta afrikatu bizkar-albeolareak agertzen dira: *hontarçun* (16), *chabutarçuna* (19) / *aithortcia* (2), *ebortci* (5), *çuburtce* (11), *çortci* (26), *hartcen* (32), e.a. b) Apiko-albeolareak. Adibide bakarra aurkitu da: *bersatcen* (25). c) Sabaiarekoak. *bortçaçaliac* (26), *bortchaz* (26) / *Archapezcupu* (18).

2. n_ a) Beti ere <c> eta <ç>: *conceuitu* (5), *Poncio Pilatusen* (5), *vrhencé* (13), *ezconcez* (14), *ezconcé* (26), *ençun* (15), *penitenciaren* (33); b) *pensamentuz* (9); c) *esparancha* (32).

3. l_ a) *hilceco* (23), *guibelçaliac* (26); b) *falsu* (14); c) ez da adibiderik.

2.3.7. *f.* <f> grafemaz irudikatzen da: *fidelac* (2), *Soferitu* (5), *Cru{ci}ficatu* (5), *ifernietara* (5), *COFESSATCEN* (8), *faltaz* (9), *oferitcen* (11), *falsu* (14), *fede* (19), e.a. Ez da *f* biturik (*Soferitu*, *oferitcen*); ezta <ph> kultistarik ere.

2.3.8. *Albokoak*

I. POPVLV (1), *lecu* (2), e.a. Behin *Collegio* (18: *Cardinalen Collegio Sacratia gatic*).

II. Ez dugu aurkitu *ill* grafiarik, baina ezta, zubererazko bustiduraz dakigunaren araber, palatalizazioa izan zezakeen hitzik ere.

2.3.9. *Dardarkariak*

Bokalarrean dardakari sinplea (*eçari* 12, *eracasten derizquien* 2) eta anitza (*erran* 3) agertzen dira. Amaieran beti *-r*: *barour* (31), *behar* (21). *behar etan* (31); hiru/lau lerro beherago: *behar* / *etan*.

Hitz hasieran bokal protetikoa agertzen da (*errendatcera* 2, *Erregué* 18), baina behin *Romanoaren* (17: *Eliça Santa Catolica, Apostolica, eta Romanoaren*).

Beti <rh> idazten da, inoiz ez <rrh>: *vrhencé* (13); *erbailé* (14), *berbeciac* (19), *arbinmentia gatic* (23), *arbinzqui* (25), *berbala* (30), e.a.

2.3.10. *Hasperena*

Ohiko inguruneetan agertzen da: *hontara* (2); *lebena* (2), *ebortci* (5); *sinbesté* (2); *belbaguilé* (25); dardakari ondorengoez ik. 2.3.9. Aipagarriak dira *manatiez* (15) eta *manatu* (15), Belapeirek idazten dituen gisara, *b*-rik gabe. *hilberrian* (25). *berratiac* (19), *beretico* (25).

2.4. *Azentuak eta dieresia*

1. *Pronus*-en, azentua hitz amaierako *-e*-ari jartzen zaio nagusiki:

dericié (2), *cireyé* (2), *eguinbidé* (2), *ducié* (2), *poteré* (5), *aldé escuinian* (6), *perfectioné gatic* (11), *vrhencé* (13), *daudiané gatic* (23), *direné gatic* (31), e.a.

Gutxi batzuetan ez da jarri: *çuhurtce* (11), *goure* (18), *bere* (26). *Grave* delako azen-tua agertzen da bostetan: *Patronè gatic* (18), *Iugè* (18), *baquè* (18), *gourè* (19), *becatorè gatic* (23). *Pronus* inprimatu zen lantegian azentudun tipo egokiak ez zeudelako, zen-baitetan azentua goitik beherako marratxo da: ik. *gabè* (11), *Gourè* (21), *çourè* (21), *encantaçalè* (25), *boronthatè* (33).

Hitz amaierako ez diren *é*-ak gutxi dira: *cién becatiez* (6), baina *cien Christi laguna* (12); *deriocielaric* (11), baina *deriocielaric* (12); *cibauréyec* (16), baina *cibaureyen* (12); *Aita, edo Amén* (25); *èmanen* (33). Aipagarriak dira *deébriaren* (12) eta *deebriarequi* (25); cf. Bp *Déebriaren* (II, 30).

Beste bokal batek ere eraman dezake azentua: *ó, Tempóra deuetatiez* (16), baina *Laur temporac* (15); *í, honquí guiliac* (19), *honquíguilen* (23) kontrakzioa egon dela seinatuz, agian (Belapeiregan ez dago azenturik: II, 127 *honkiguilen*, I, 136 *honquiguinac*); *cirelaric* (33), baina *deriocielaric* (11), *deriocielaric* (12); *á, eciná-/go, Christiá gatic* (18).

2. Ez dago azentu zirkunflexurik. Dieresia bitan agertzen da: *dagoèlacoç* (20), *carioèn*. (30).

2.5. Kateko elementuen zatiketa

Catechima laburra-rekiko alderaketa erraztearren, testu haren azterlanari jarraiki-ko gatzazkio; beraz, aztergaien hurrenkerari eta zenbakiei eutsi egingo diegu (ik. AS 151-157).

1. *Bat*. Absolutuan banatuta (hirutan) nahiz baturik (bitan) agertzen da: *Ginco bacoitz bat* (13), *sinbesté handi bat* (22), *becatu handi bat* (25); *sinbesté handibat* (16), *boronthaté ossobat* (33). Gainerako kasuetan banatuta: *sinbesté osso batequi* (2), *boronthaté osso batequi* (7), *bibotz amoraxu batequi* (11), *escumucatu icentatu baten* (25).

2. *-gan*: *Maria Virginia ganic* (5); *beragana* (16).

3. *-gerren* beti berezita idazten da: *Bi guerrenian* (6), *Hirour guerrenian* (10), *Laur guerrenian* (11), e.a.

4. *-ago* lotuta agertzen da: *guehiago* (7), *eciná- / go* (18), *saintiago* (19).

5. *-gatic* banatuta idazten da:

perfectioné gatic (11), *goratcia gatic* (17), *Aita Saintia gatic* (17), *Sacratia gatic* (18), *Christiá gatic* (18), *Apezcupia gatic* (18), *Cargudun / egatic* (18), *oro / gatic* (18), *oro gatic* (18), *becatoré gatic* (23), *daudiané gatic* (23), *direné gatic* (31), e.a.

Baina, *enegatic* (10), *orogatic* (17, 17), *cibaureyegatic* (17).

6. *manu petic* (12), *manu pecoac* (26).

7. *osagarria* (19).

10. *Hala biz* betiere banatuta idazten da: cf. 1, 6, 23, 28, e.a.

11. *Batbeya eraciten* (26).

12. Ez aditz jokatuari lotuta idazten da eta aldaketa morfonologikoak islatuz: *iura ezteçala* (13), *enax ezteçala* (14), *eztitcen* (26), e.a. Behin, ordea, *ezquitçatçula* (21) alda-ketarik seinatatu gabe. Eta, bestalde, [hi] *eziçala* (14, 14, 14); cf. Bp ez *içala*.

14. *Bait-* ere aditz jokatuari erantsita eta aldaketa morfonologikoak seinataluta: *baita* (2), *baitaidi* (2), *baitut* (9), *baitçutié* (12), e.a.

Bukatzeko, banatuta idazten dituen hitz elkartu eta eratorri batzuk aipatuko ditugu: *eguin* / *bidiac* (13), *baina eguinbidé* (2); *fede gabiac* (19), *bihotz toiqui* (19), *çombat nabi* (25), *nola nabi* (26), *bihotz min* (33).¹⁹ Aipatzekoak dira, orobat, *gaitz etic* (21), *behar etan* (31), *behar* / *etan* (31).

3. Gure edizioa

Lehen edizioko (c. 1676) ale bakar ezagunaz, hots, Pariseko BN-n dagoenaz (Z basque 867), baliatu gara. Hutsak zuzentzeko testuan egindako ukituak oro, kako zuzenen [] eta oin-oharren bidez adierazi dira. Grafiak, puntuazioa, letra larriak eta hitzen banaketa bere hartan utzi dira. Dena dela, ∫ s transkribatu da eta, laburdurei dagokienez, berriz, tildeak kendu eta kontsonante sudurkaria ezarri. Azentua goitik beherako marratxo zuzena denean (ik. 2.4) *é é* bihurtu dugu. Orijinaleko orrialdezenbakia kako zuzenen artean ezarri da. Testua azaltzen duten ohar batzuk ere gehitu ditugu.

Argitaratzen dugun testuan zubereratzen diren “Hillen mecetan eguiñ behar diren Pregarioac”, ohar batean (60. oh.) ezarri ditugu alderaketa egin ahal izan dadin (zenbaki etzanak *Pronus*-eko orrialdeei dagozkie); lapurterazko testua eskaintzen dugu, Leon de la Lanne Baionako apezpikuaren manuz inprimatutako *Doctrina Christiana*-tik jasoa.

PRONVS

Singulis diebus Dominicis clarè & distinctè immediatè post Euangelium populo legendus.

Aitaren, eta Semiaren, eta Espiritu Sainiaren icenian. Hala biz.

POPVLV Christia, egunco bestac manu eguiten²⁰ [2] dericié munduco lanac eiticric, gincoaren cerbutchatcera: Hartacoz²¹ lecu saintu hontara bildu cireyé, eguinbidé honen²² errendatcera, Christi fidelac²³ beçala.

(19) *bonquí guiliac*-en (19) tartea ez da oso handia; cf. *hon-* / *quíguilen* (23).

(20) *manu eguiten dericié* (...) *gincoaren cerbutchatcera*. *Derizie* ‘dizue’; objektua plurala denean, *deritzie*: *erraiten deritcienetan* (3). Aipatzekoa da *-tzera* osagarria. Belapeirek, *Catechima*-n, behin bakarrik darabil *manü* egin: *Leguiac manu eguin cerien ordietan eliçala çavilçan* (II, 37; Boss “dans le temps que la Loy avoit ordonné”); nahiago du *manatü* aditza: *manatcen gutu nahiz manatcen dericu*. Ik. *BpHizt*, *manatü*.

(21) *Hartacoz* ‘(arrazo) i hargatik’. Lautan agertzen da: 2, 9, 16 eta 30 (< *Preg. hartaracotçat*); *Catechima*-n ere agerraldi asko dago.

(22) *eguinbidé honen*. *Honen* erakuslea izan daiteke. “Eginbide hau” Jainkoa zerbitzea litzateke; cf. *OEH*, *errendatu* (2) ‘dar u ofrendar (a alguien adoración, homenaje, gracias, servicios, justicia, obediencia...)’. Baina, agian, izenondoa da: *eginbide onak*; ez dugu sintagma hori beste inon aurkitu ahal izan (cf. *CarLan* 66 “(Orhoitza) da gure Arimaren Gincouari alchatcia, hari goure eguinbiden errendatceco eta behar ditugun gaucen galdeguiteco”). *Eginbide* ‘eginbeharra’ da; aurrerago berriz agertzen da: *Caritaté honen eguin bidiac edireiten dira haren, eta eliçaren manietan* (13).

(23) *fidelac*. Cf. (*cerbutchu*) *leyalac* (11) eta *leyalqui* (15). Belapeirek *cerbutchari leyal* idatzi zuen, behin (II, 135).

çoinen lehena²⁴ baita, fediac eta eliçac eracasten derizquien²⁵ gaicen aithortcia,²⁶ hori eguin behar ducié sinhesté osso batequi, eguiati dela,²⁷ ceren gincoac çoin baita lehen eguia²⁸ Eliçari eracaxi baiterio, eta Eliçac espiritu saintiaz vrgatçiric, houxic ecin baitaidi²⁹ haren partez erraiten [3] deritçienetan, eta ceren Apostolien sinhestiac, gouria hitz gutitan baitaduca, dugun erran.³⁰

1. CREDO in Deum Patrem omnipotentem Creatorem Caeli & Terrae.
2. Et in Iesum Christum Filium eius vnicum Dominum nostrum.
3. Qui conceptus est de Spiritu Sancto, Natus ex Maria Virgine.
4. Passus sub Pontio Pilato, [4] Crucifixus, mortuus, & sepultus.
5. Descendit ad inferos; tertia die resurrexit à mortuis.
6. Ascendit ad Caelos, sedet ad Dexteram Dei Patris omnipotentis.
7. Indè venturus est iudicare viuos & mortuos.
8. Credo in Spiritum Sanctum.
9. Sanctam Ecclesiam Catholicam, Sanctorum Communionem.
10. Remissionem peccatorum.
11. Carnis resurrectionem.

[5] 12. Vitam aeternam. Amen.

1. SINHESTEN dut ginco Aita poteré oro dianian, Celiaren eta lurraren Creaçalian.
2. Eta Iesu Christ haren semé bacoitz goure Iaunian.
3. çoin içan baita conceuitu Espiritu Saintiaz, sorthu Maria Virgina ganic.
4. Soferitu Poncio Pilatusen pian, Cru[ç]ificatu, hil, eta ehortci.
5. Iaixi ifernietara, heren³¹ egunian hiletaric piztu.

(24) çoinen. Kristi fidelei bide dagokie. Ala eginbideei? *Lehena* 'lehen gaiza' edo izan daiteke. Ik. aurrerago *Bi guerrenian, cién becatiez dolu vquen behar ducié (...)* *Hirour guerrenian, gincoa oboratu behar ducié (...)*. Antzera daude egituratuta *Pregarioac* ere: "GUIRISTINOAC egungo egunean bilduçarete lekhu sacratu hunetara (...). Lehenbicoric Meça sainduaren ençutera (...). Bigarreanean (...) ikastera (...). Hirur guarrenean (...)". Cf. *IganPr-n*, bigarren paragrafoa: "Hartacoç lekhu saintu hountara bildu içan guira (...), lehenic Jincoua adoratcen dugu (...): biguerrenki (...): herenki (...): laurguerrenki (...)" (1-2). Aztergai dugun pasarteetan, gorago *eginbide onak* irakurriz gero, *lehena* 'lehen (eginbide)a' litzateke; 'kristi fidelehen lehen eginbidea baita (...) aithortzia'. Autoreak egiten du halako elipsirik: *Gourè othoitz ororen goçoa, Iesu Cbrist goure launac eracaxi dericunian* (dericun othoicitan), *dagoèlacoz* (20).

(25) *Derizkien* 'dizkiguten'. Ikus, beheerago, *dericunian* (20) 'digunean'.

(26) *Aithortzia* 'onartzea, ezagutzea'. Antzeko adiera du *ezagütii-k: gincoa oboratu behar ducié (...)* eta *ezagutu haren handitarçuna* (11); *ezagut eçacié hontarçun ororen vthurburia beçala* (16).

(27) Hots, 'osoki sinetsiz egiati dela'. Cf. *borontbaté osso batequi (...)* ez *guebiago erorter*a (7). Belapeirek 'X bateki' *nola* adizlagunak usu darabiltza; bereziki, bigarren partean, frantsesetik itzultzean: *Boztario handi bateki Gincoaren handigoz* (Boss "Avec une grande joye des grandeurs de Dieu"); ikus II, 18 gure ed. oh. Azter dezagun *egiati* izenondoa. Cf. *OEH, egiati* 'veraz, sincero (tbn. aplicado en sentido fig. a cosas)'. Ez da erraz asmatzen, dena dela, zein edo zer den *egiati*: *Fedeak eta Elizak erakasten deri(z)kiena(k)* behar du izan. Cf. *ES 382: Hitzak batzuetan dira egiatiak, eta bertze batzuetan gezurtiak* (*OEH-n*); *DvHtoy Io 8, 14 oh.: Egiatia edo sinbestekoa da Jainkoak bere buruari biburtzen dioen lekbukotasuna* (*OEH-n*).

(28) 'Zeren Jinkoak, zoin baita lehen egia, [...]'].

(29) *ecin baitaidi*. Cf. *Bp I, 87 gaiçac beratçaz eztaidiana*; eta *Pronus-en*, aurrerago, *eztaguiala ezteyc* (16).

(30) Lehen pertsonan, *-n* atzikidun adizki hauen bidez adierazten da agindu balioa: *dugun erran* (3, 23), baina *diçagun erran* (13); *diçogun gincoari esquent* (31).

(31) *Heren* 'hirugarren' batez ere zubererazko autoreek darabilte (*OEH*). Bada beste aukera bat ere: *Hirour guerrenian* (20).

- [6]6. Celietrat igan, iarriric dago ginco Aita poteré oro dianaren aldé escuinian.
 7. Hantic³² ginen da bicien eta hilen iuiatcera.
 8. Sinhesten dut Espiritu Saintian.
 9. Eliça Santa Catolica, saintien parteliant içatia.
 10. Becatien parcamentia.
 11. Araguiaren piztia.
 12. Bethi irainen dian bicitcia. Hala biz.

Bi guerrenian, cién becatiez dolu vquen³³ behar ducié, ceren gincoaren hontarçunari [7] eta eztitarçunari oguen eguiten baiterié; boronthaté osso batequi haren graiarequi batian, ez guehiago erorterá, eta ahalic sarriena cofessatcera, oroz parcamentu escatceco, erranen ducie.

CONFITEOR Deo Omnipotenti, Beatae Mariae semper Virgini, beato Michaeli Archangelo, beato Ioanni Baptistae, Sanctis Apostolis Petro & Paulo, omnibus sanctis, & tibi Pater, quia pecaui nimis cogitatione, [8] verbo, & opere; Mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa; Ideo precor beatam Mariam semper Virginem, beatum Michaellem Archangelum, beatum Ioannem Baptistam, Sanctos Apostolos Petrum, & Paulum, omnes Sanctos, & te Pater orare pro me ad Dominum Deum nostrum. Amen.

COFESSATCEN niz ginco poteré oro dianari. Maria bethi Virgina dohaxiari, iondané gneli [9] Arcangeliari, iondané Iohané Baptistari, Apostolu saintier iondané Petiri, eta iondané Pauleri, beste saintu orori, eta çouri Aita Espirituala, ceren sobera becatu eguin baitut pensamentuz hitcez, eta obraz: Ene faltaz, ene faltaz, ene falta handiz. Hartacoz othoitcen dut³⁴ Maria bethi Virgina dohaxia, iondané gneli Arcangelia, iondané Iohané Baptista, Apostolu saintiac iondané Petiri, eta iondané Paulé, besté saintiac oro, eta çu [10] Aita espirituala, gincoa othoi decacien³⁵ enegatic.

Misereatur vestri omnipotens Deus, & dimissis peccatis vestris perducatur vos ad vitam aeternam. Amen.

†

Indulgentiam, absolutionem, & remissionem peccatorum vestrorum tribuat vobis omnipotens, & misericors Dominus, Amen.

(32) *Hantic*. Ablatiboaren atzizkia *-tik* da adibide bakar honetan, baina *-ti* ondorengo hiruetan: *gaiça ororen gaineti* (12, 13), *Eliçati herratiac* (19). Belapeirek *-tic* darabil (*nontic*). Zenbait kasutan ez datoz bat *Pronus* eta *Catechisma* hitz amaierako herskari belareari dagokionez: *Pr. baici* (14) / *Bp baicic* (behin bakarrrik darabil *baici*), *Pr. iagotti* (14) / *Bp iagoitic* (sei agerraldietan). Bada beste adibide bat: ikus *amorecati* (18), 44. oh.

(33) *Dolü ükben* 'damu izan'. Cf. *Dolu eta bibotz min diçut (...)* ceren (...) *oguen eguin baiteritçut* (33 < *Preg. damu dut eta urriqui...*). *Dolütü* aditzaren adibidea: *becatorer dolu daquien* (19). *Dolumen baur* (32) 'damu hau'; Belapeirek *dolü* izena hautatzen du zenbaitetan (*Oguenen dolia*); behin *dolümen* eta beste behin *ürriki*; ikus *BpHizt*.

(34) *Othoitzen dü* aditzaren osagarri gisara, subjuntibozko adizkia duen mendeko esaldia dator. Cf. *othoitzen dugularic goure gincoa, placer dian (...)* *gloria saintian eçarri* (30). Belapeirek ere badarabil egitura hau: II, 122 *beré bil eraciliac othoitçu çutian, hognez gora eçar lecen* (Boss *il pria que ce fut les pieds en haut*), 130 *Gincoa othoitçu behar dié, hourac benedica diçan* (Boss *ils doivent prier Dieu de les benir*).

(35) *decacien*. Salbuespena da: *deçacien* behar luke. Ikus 2.3.3.

Hirour guerrenian, gincoa ohoratu behar ducié [11] bihotz amoraxu³⁶ batequi, eta eçagutu haren handitarçuna; laidatcen ducielaric bere poteré handi, çuhurtce, hontarçun, eta besté muga gabé dutian perfectioné gatic,³⁷ oferitcen deriociélaric meçaco Sacrificio Saintia Apeçarequi eliçaren gogoan,³⁸ çien espiritien eta corpitcen oheresquiac, cien honac eta cerbutchu leyalac.

Laur guerrenian, oherescu bera, eta esquerrac emanen deritçocié, ceren [12] creatu baitçutié merechi gabé, beguiratu oguen eguiten deriocielaric, berriz erossi Iesu Christen odolaren balioaz becatiaren eta deébriaren manu petic, deithu euangelioaren eçagutçiala, eliçan eçari,³⁹ Sacramentu, gracia, eta beré aueraxtarçun espirituale-tan parté eman.

Bost guerrenian, gincoa maithatu behar ducié gaiça ororen gaineti, eta cien Christi laguna, çoin baita haren vduria; cihaureyen [13] buria beçala; ez hambat honqui eguin deritçielacoz hux,⁴⁰ eta paradussia adelatu, bena orano, ceren berartan baitu hontarçun gucia, eta cien azquen vrhencé guehiena baita; Caritaté honen eguin bidiac direiten dira haren, eta eliçaren manietan, ditçagun erran.

Gincoaren maniac dira hamar.

1. Ginco bacoitz bat adora eta maitha eçac gaiça ororen gaineti.
2. Gincoaren icena iura ezteçala,⁴¹ ez besté gaiçaric behar [14] gabé.
3. Igantiac beguira itçac, gincoa cerbutchatcen diala deuotqui.
4. Aita eta ama ohora itçac, lurrian bici adin luçazqui.
5. Guiçon erhailé eziçala [obraz],⁴² ez boronthatez.

(36) *Amoratsü*. Literaturan oso bakan erabilitako hitza da. Iparraldeko aldaeraz den bezanbategan, *Pronus*-eko agerraldi hau eta *Alphonsa Rodriguez* testuko beste bat, ez da besterik aipatzen *OEH*-n, *amoretzu* sarrean.

(37) *besté muga gabé dutian perfectioné gatic*. Dagokion izenetik aldentuta dago *beste*. Cf. *besté arimen*, *guidaçalé oro gatic* (18), *besté purgatorioan daudiané gatic* (23), baina *besté arima behar etan diréné gatic* (31).

(38) Belapeirek *elizaren gogo*a Bossueten *l'esprit de l'Eglise* eta *les desseins de l'Eglise* itzultzeko darabil hirutan. Laugarren adibidea ondokoa da: II, 53 (*gaiça hoyen ororen eguiteco Eliçaren gogoan* [Boss *Pour faire toutes ces choses dans leur véritable esprit*]). Catechima-n eta *Pronus*-en agertzen den *elizaren gogo*a ez dugu aurkitu ahal izan zubererazko beste testuetan.

(39) *eçari*. Aurrerago, aitzitik, *eçarri* (30). *OEH*-ren arabera, *ezari* zubererazko literaturan agertzen da. Alabaina, tradizio horretan, *ezarri* oso zabaldua dago; zenbait testutan (*OthoiCant*, *CatOlo2*), gainera, forma nagusia da. Ikus *BpHizt*, *ezari*.

(40) *Hüts*-en erabilera berezia: 'ez... hüts, bena orano ...' egitura dateke. Cf. Lh *buts* "S. N. (H.) *Adu* seulement, sans [pl]us. *Jainkotan bat buts jauretsak*, en qualité de Dieu, adores-en un [s]eulement".

Zubererazko testu zaharretan ez dugu ediren ahal izan beste halakorik (ondokootan ez dago: Bp, *CatOlo*, *OthoiCant*, Ress, *IganPr*, Mercy). Belapeirek Bossuet-en *non-seulement... mais encore* itzultzeko ez *solamens... bena bai orano eta ez solamens... bena bai ere* darabiltza (adibide bana). Casenavek, bestalde, ez du aipatzen *seulement* sarrean: "(*non seulement, mais encore*) zer eziz... ere".

(41) Ezezko inperatiboa ez da aginterazko adizkiez adierazten. Intxauspek azaldu legez, *-la* atzizkia eransten zaie adizkiei, eta aurretik ez edo e jartzen (*Verbe* 89). *Pronus*-en badira zenbait adibide. 'Orain aspektugabea + *-la*' erabiltzen da zenbaitetan: *iura ezteçala* (13; cf. Ip "ezteçayála éman, ne donne pas"), *euax ezteçala* (14), *onbex ezteçala* (14), *ezguitçatçula eitz* (21); adizki trinkoa, 'oraina + *-la*': *eziçala* (14, 14, 14), *eztaguiala* (16); *nabi eziala* (15; cf. Ip *duyála*).

(42) Belapeirek (I, 46) eta Maytiek (*CatOlo* 5), grafiak gorabehera, *gizon erhaile ez izala obraz*, ez *boronthatez dakarte*; cf. *IganPr* 9 *Guiçon erhaile eç içala obraç eç gogoç bolontarioki*. *Pronus*-en 1874ko edizioan ere (*obraz*) gehitu zuten, oin-oharrean "mot écrit à la main en marge de l'édition originale" ezarri.

6. Luxurious eziçala gogoz, ez corpitcez.
 7. Besteren hona euax ezteçala, ez daquialaric eduqui.
 8. Iaquilé falsu eziçala, ez iagoiti gueçurti.
 9. Araguizco obra onhex ezteçala, ezconceç baici.
- [15] 10. Besteren honic nahi eztiala, eduquiteco gaistocqui.

Eliçaren maniac dira çazpi.

1. Igantez meça ençun eçac, eta besta manatiez deuotqui.
2. Hiré becatiac oro cofessa itçac, ourthian behin gutiena.
3. Ore Creaçalia erreceui eçac berantena bazcoz vmlilqui.
4. Eliçaz manatu bestac beguira itçac leyalqui.
5. Laur temporac, vigiliac, eta goroçuma barour itçac [16] ossoqui.
6. Ostiralian, ez nesquenegunian ezteçala ian araguiric.
7. Tempóra deuetatiez eztaguiala ezteyc, eta detchema primiciac paca itçac chuchenqui.

Sei guerrenian, ceren beraren gracia gabé, haren boronthaté saintia cihauréyec ecin eguin baitirocié, ez eta hartacoz beragana hel; eçagut eçacié hontarçun ororen vthurburia beçala, eta sinhesté handibat harturic [17] haren poteré osso, liberalitaté, eta misericordian, Iesu Christen merechietan, Virgina Sacratiaren, eta paradussuco Saintu ororen arartecotarçunian, othoi eçacié bicitcé honen eta Eliçaren behar orogatic, hambat cihaureyegatic, nola⁴³ bici eta hil orogatic.

Othoy eçacié Eliça Santa Catolica, Apostolica, eta Romanoaren beguira, eta goratcia gatic; goure Aita Saintia gatic, çoin baita [18] haren buru agueri dena; Cardinalen Collegio Sacratia gatic, goure Iaun. N. Apezcupia gatic, haren Cargudun egatic, gouré Iaun Archapezcupu, Apezcupu, Erretor, eta besté arimen, guidaçalé oro gatic, gouré Erregué ecinágo Christiá gatic, lecu hontaco Patron, Patronè gatic *si sit*; Iugè eta besté oro gatic, Amorecati⁴⁴ hayen Gouernu hambat espiritual, nola temporalen pian, Eliça eguiten dien partiac oro, guciz erresuma hontan, baquè honian [19] bici direlaric, saintiagoc guertha ditian; becatorer dolu daquien; Eri, eta penatan direnac, berheciqui lecu hontacoac, soltha ditian, edo gincoaren amorecati, ditien bihotztoiqui⁴⁵ egar; Eliça honi honquíguiliac,⁴⁶ gincoac paca ditçan; Eliçati herratiac, eta berheciac berartara bil ditian; fede gabiac honiala vtçul; eta gincoaren cerbutchucoc corpitcen ossagarria, airiaren chahutarçuna, eta lurecco honac beguiratu

(43) *Hanbat... nola...* 'Bai A bai B', 'A eta B' dareke esanahia. Cf. *Amorecati hayen Gouernu hambat espiritual, nola temporalen pian* (18). Belapeirek, *Catechima-n*, behin darabil: *herrico guciac, çabar, gazte, chipi eta bandiac, hanbat biri bildu nola bazterretacoac* (I, 22).

(44) *Amorecati*. Hitzaren bi erabilera agertzen dira esaldi berean. Lehen agerraldi honetan, helburuzko mendeko perpausaren hasieran dator, esanahia indartuz edo. Beherago, *gincoaren amorecati* 'Jainkoaren izenean' da (cf. Bp *Jesus-Christen icenaren amorecati*). Bada beste agertze bat, *Pronus-en*, aurrerago: *çouré amorecatie* (33) < *Preg. çure amore-gatic*. Amaieran herskaria duen aldaera darabil Belapeirek, behin eta berriro (behin bakarrik *amorecati*); bi aldaera horiez, ik. Bp I, 24, gure ed. oh.

(45) Or. *bihotz toiqui*.

(46) Or. *honquí guiliac*. Tartea ez da oso handia.

Cf. *hon- / quíguilen* (23).

diren. Gourè⁴⁷ othoitz orenen goçoa,⁴⁸ [20] Jesu Christ gouré Iaunac eracaxi dericunian, dagoëlacoç, erranen dugu.

PATER noster qui es in coelis, sanctificetur nomen tuum. Adueniat regnum tuum. Fiat voluntas tua sicut in coelo, & in terra. Panem nostrum quotidianum da nobis hodie. Et dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Et ne nos inducas in tentationem. Sed libera nos à malo. Amen.

[21] Gouré Aita celietan cirena, erabil bedi saintuqui çouré icena, çouré erresuma gin bequigu, çouré boronthatia eguin bedi celian beçala lurrian. Iguçu egun gouré eguneco oçua. Eta parca itçagutçu gouré becatiac, hala nola guc parcatcen baitutugu gouri oguen eguiler;⁴⁹ Eta ezguitçatçula eitz⁵⁰ tentacionetan erortera. Bena beguira guitçau gaitz etic. hala biz.

Eta ceren behar baitugu vquen deuocioné eta sinbesté [22] *handi bat Virgínaren socorrian, erranen dugu.*

AVE Maria gratia plena, Dominus tecum: benedicta tu in mulieribus, & benedictus fructus ventris tui Iesus, Sancta Maria mater Dei, ora pro nobis peccatoribus nunc & in hora mortis nostrae. Amen.

Salutatcen çutut Maria graziaz bethia, Iauna da çourequi, benedicatu cira emazté orenen artian, eta [23] benedicatu da çouré sabeleco frutia Iesus, Maria saintia gincoaren ama othoitz eguiçu gu becaroré gatic orai, eta gouré hilceco orenian, hala biz.

(47) Or. *diren gouré.*

Irakurketa errazteko ezarri dugu puntua. *eta gincoaren (...), eta lurreco bonac beguiratu diren* mendeko esaldiak, goragoko (18) *Amorecati* harekin hasten den xedezko esaldi saila isten du.

(48) *Gozo* 'muina, mamia, funtsa' dateke; cf. Bp II, 113 *cer da Cantoré bonen goçoa? I. Aitcindari saintiaren sortciari (...)* *alagueratu behar dugula* (Boss "Quel est l'abrégé de ce saint Cantique?"). Zernahi gisaz, ez da erraza *gozo* hitzak testuan duen adiera zehaztea. Eta *OEH*-koek, esaterako, II.1 adieraren ('placer, gozo, deleite; dulzura; alegría, regocijo; consuelo') azpian sailkatu dute *FPrS* 19 hau. Gure irakurketa erabakitzeke *Gure Aita* aurkeztean pronok dakartena eta katiximek Jaunaren otoitzaz diotena hartu dugu kontuan:

IganPr 14 "[...] Jaunaren oracionia, çougntan beitaude hitç aphurretan guc hari galthatu behar dutugun gaiçac [...]".

IganPr 6 "Eta noula Jincuari legitimoki galthatu behar dutugun gaiçac oro edireiten beitera Jaunaren oracionian [...]".

Materre 76 "Eta oracino hartan edireiten dira gauça hec guztiac [h.d. Arimako eta gorputzeko behar ditugun guztiak] laburzqui".

Pregarioac 26 "Eta nola guc Jaincoari galdeguin behar diotçagun gauçac, Pater nosterrean baitire, [...] erranen duçe enequin batean devotqui".

S. *Pouvreau* 216/217 "ceren eztaduca choilqui, bertce othoitcec beçala, behar ditugun gaucetatic parte bat, baina bai cer ere Iaincoari escatu behar baigaisco", 217 "ceren haintz gauça hitz gutitan serraturic daducan".

(49) Adizkiak (*baitutugu*) ez du datiboarekiko komunztadura egiten. Ohikoak dira halakoak zubereraz; *Catechima* osoan barrena daude adibideak (ik. Bp I, 36 gure ed. oh.). Bestalde, jakina da *-le* eta *-zale* eratorpen atzizkiak aditsoinari eransten zaizkiola; testuan, aditsoinarekin batera, haren osagarriak ere agertzen dira, zenbait adibidetan: *gouri oguen eguiler* (21; Jacques Maytiék ere *gouri*, baina Belapeirek *goure oguen eguiler*), *Eliça boni bonquiguiliac* (19), *Eliça guizonen çombat nabi arbinzqui chaflaçaliac* (25), *Ezconcé ichil eguiliac, bere lagunequi* (26), *Haurren ourthia beno leben berequi eratçaliac* (26), e.a.

(50) Bi agerraldietan *eitzi* azaltzen da: *eitciric* (2) eta *eitz* hau. Belapeirek, aitzitik, *ützi* darabil nagusiki; *eitzi* hirutan (*BpHizt*). Bi aldaerak agertzen dira zubererazko testu zaharretan: *eitzi* (*CatOlo, IganPr*), *ützi* (*CatOlo, OthoiCant, Jean de Paris, Ressegue*). Ik. AS 201, 171. oh.

Hebenco ere arima honquígúilen arhinmentia gatic,⁵¹ eta besté purgatorioan dau-diané gatic, guciz asté hontan, noren meça saintiac Eliça hontan erranen baitira, hentaco dugun erran

Fidelium Deus omnium conditor & redemptor, [24] animabus Famulorum, Famularumque tuarum remissionem cunctorum tribue peccatorum; vt Indulgentiam quam semper optauerunt, pijs suplicationibus consequantur, qui viuus & regnas in saecula saeculorum. Amen.

Requiem aeternam dona eis Domine. Et lux perpetua luceat eis.

Requiescant in pace. Amen.

*Azquenecoz, gouré laun Apezcupiaren poterez escumucatu berbeci dira.*⁵²

[25] 1. Magicien, belhaguilé, encantaçalé, azti, estecaçalé,⁵³ eta hetara hersatcen direnac, daquielaric dèebriarequi pacto eguiten diela, edo iaquinez gueroz, becatu handi bat dela.

2. Eliça guìçonen çombat nahi arhinzqui chaflaçaliac.⁵⁴

3. Bere Aita, edo Amén popaçaliac.⁵⁵

4. Serorequi araguzco becatiaren eguiliac.

5. Eliçan, edo hilherrian heretico, edo escumucatu icentatu baten corpitçaren ehortzliac.

[26] 6. Nescato, edo emazten bortçaçaliac.

7. Ezconcé ichil eguiliac, bere lagunequi.

8. Haurren ourthia beno lehen berequi eratçaliac,⁵⁶ ithotcen badira.

(51) Azkueren hiztegian agertzen da *arbinmentu*: "(S), alivio, soulagement"; aipatzen den adibide bakarra Pronus-eko hau da. OEH-n beste bi adibide baino ez daude (AR 318 eta *Eskualduna* 1908).

(52) *escumucatu berbeci dira*. Badirudi erdaratiko hitzaren ondoan beste euskal hitz bat jarri nahi izan duela autoreak; gorago (19) *Eliçati herratiac, eta berbeciac* (adiera?) agertu da. Elizak bereizi egiten du eskumikatua: Bp I, 115 *Cergatic dioçu Escumukia dela berbezte bat? I. Ceren escumucatia berbeci baita Eliçaco honen partaletarçunetic, membro birotia corpitçetic beçala*. Adizkiari dagokionez, ekintza burutua izan dai-teke: *berbeci dira* ('eskumikatuak, bereziak izan dira'). Baina nahiago dugu beste interpretazio bat: esapide antzeko bat da ('eskumikatuta, berezita daude'); cf. SP "*Eskumiku da, il est excommunié*", *CatLav. Debekatuak diren liburua*k (...) *banatzen dituztenak eskumiku dire* (OEH, *eskumiku izan*). Cf. Belapeire I, 76 *Vduri delacoz, misterio hontan haren corpitz eta odol edireiten direnac Ostian, eta Calitçan bata bestia ganic berbeci direla. G. Bena eguiazki berbeci direya?* (Boss son Corps et son Sang, (...) y paraissent comme séparés l'un de l'autre. - Mais le sont-ils en effet?), 31 *Gincoatan diren hirour personac eguiazki algar ganic berbeci direya?* Belapeireren *Catechima*-n, sei agerraldietan, izena da *eskiimükati*.

Eskumikatua izateko arrazoiak agertzen dira pronoetan: ikus *IganPr* 12 eta 15; *FPrBN* 23-26 ("Casu Reservatuac Bayonaco laun Apezpicuari").

(53) *Estekazale*. Bi hiztegiak (Harriet eta Azkue) biltzen dute hitza, Pronus-eko adibidea aipatzen dutelarik: Harriet (ap. OEH) "Enchanteur, qui ensorcelle, attache, rend insensible [...] (FPrS)", Azkue 'hechicero'. OEH-n Pronus-eko adibidea adiera hau duen bakarra da.

(54) Cf. *IganPr* 12 *eliçaguizonen, bere estatiaren araur bicitcen direlaric, çafļaçaliac*; Gèze *zafla(tu)* 'frapper, battre, châtier' ("frapper: *jo, zeba, zafla*"); Lrq *zaflaldi* 'correction d'un enfant ou d'un personne, avec la main' ("Seul mot de sa famille nombreuse usité dans la région").

(55) Cf. Lh (Harriet) 'battere, frapper'. Ik. *BpHitz, popati*.

(56) *Eratzale*: 'etzanarazle'; Duvoisin (ap. OEH) 'celui qui fait coucher'. OEH-n adibide bakarra bildu dute: berau. *Pregarietan* ere aipatzen da bekatu hau: *Haur çhipiac naguitassun handibatez obbetan, edo ber-cela ithotcen dituztenen bekatua*.

9. Eličac, eliça guiçonec, edo hayec nahi dutien arrandantec⁵⁷ bere honac goca⁵⁸ eztitcen guibelçaliac, eta haye[n]⁵⁹ çucenen gordaçaliac bortchaz, mehatchuz, edo nola nahi.

10. Haur sorthu berri bere manu pecoac, çortci egunetan barnen batheya eraciten [27] eztutienac.

Haec ultima excommunicatio non reseruatur.

His addet, si quae sint monenda iuxta Rituale.

De gallico haec cantabrica elucubratiō caeteris quae passim legebantur emendatior, condita est cum altero inferiori Prono, pro Patria Solensi, iussu illustrissimi & Reuerendissimi Domini Episcopi Oloronensis. Datum Mauleone die nostrae sinodi quinta Maij, Anno Domini millesimo sexcentesimo septuagesimo sexto.

[28]

ARNALDVS FRANCISCVS DE MAYTIE

Episcopus Oloronensis.

PRONVS⁶⁰

Pariter legendus singulis diebus feriae secundae, Obitus, Nonis, & Anniuersarijs, quibus populus in Ecclesiam conuenire assueuit, quoties non habebitur concio.

(57) Cf. Lrq *arránda* 'rente' (Gèzek ere 'rente'), OEH 'renta, tributo, ganancia'.

(58) Salbuespena da: *goça* behar luke. Ikus 2.3.3.

(59) Or. *baye l.* Amaierako -n falta da edo, lerroko azken hitza delarik, kontsonante sudurkaria ordezkatzen duen tildea.

(60) "HILLEN MECETAN EGUIÑ BEHAR DIREN PREGARIOAC.

In Nomine Patri, & Filiis, & Spiritus Sancti. Amen.

Arima devotac bildu çarete lekhu Saindu hunetara Eliça {29} Ama sainduaren ussantça on, eta laudatcecoaren arabera.

Lehenbiciric Jaincoaren adoraterca, eta eguiñ darozquitçuen ontassun, fagore eta gracia guciez esquerren ematera, çuen bekhatuez barkhamendu escatcera, eta haren cerbitcuco, eta çuen arimen salbamenduco behar dituçuen gaucen hari humilqui galdeguitera, ararteco ematen dioçuela Virgina Ama saindua, çuen Aingueru beguiralleac, çuen Patroiñ sainduac, eta bertce Saindu guciac.

Bigarreanean bildu çarete lekhu saindu hunetara, Purgatorioco penetan diren arimen fagoratcera, {30} eta bereciqui. N. cenaren {32} arimaren; ceiñen fagoretan egungo egunean erraiten baitire Eliça hunetan Meça sainduac, eta eguiten bertce officio, offrenda, othoitz, eta gaiñeraco ontassun hauc: Applicadiotçogun bada guciac bere bekhatuen satisfactionetan, othoitz eguiten diogula gure Jaincoari placer duen bere pena gucietaric libratuic Parabisuco gloria sainduan errecibitu; Eta hartaracotçat offrendatuco diotçatçue Trinitate sainduari hirur etan *Pater noster* eta *Ave Maria*, eta hirur etan *Requiem*, eta Jesu-Christo gure Salbatçailleari bere bortz çauri preciatuen ohoretan {31} bortz etan *Pater noster*, eta *Ave Maria*. Eta arima hau beharrean ezpado, applicatuco daroztegu ontassun hauc, hunen Ahaide, eta Egoquien arima beharrean daudenei.

Guehiago gomendatuac içanen tutçue çuen othoitz onetan, bereciqui herri hunetaric joan diren arima beharrean daudeneac, eta generalqui Purgatorioco penetan diren guciac.

Eta nola Meça sainduetz principalqui, eta guero othoitceez, barurez, amoiñez, offrendez, eta hunelaco bertce obra onez, {33} fagoratu behar baitire Purgatorioco penetan diren arimac, gomendatcen darotçuet moian hautaz hequiñ ahalic hobequiena fagoratceaz, sinhesten duçuela, {32} eta esperança hartcen, bere penetaric libratuic Jaincoaren gloriáz goçatuco diren orduan, içanen direla ordaiñez çuentçat othoitz eguille. Eta Jaincoac çuen othoitcetan hobequiago entçun çaitçarentçat, dispoça çaitçete çuen arimen haren gracián eçartcera, çuen bekhatu guciez barkhamendu humilqui escatcen çaitçotela, ethorquicunerat bekhatu gucietaric beguiratceco intentione fermu batequiñ, eta eguiten duçuela contritioneco acta enequiñ batean devoqui.

Aitaren, eta Semiaren, eta Espiritu Sainiaren icenian. Hala biz.

Arima deutoc bildu cireyé lecu saintu hontara, Eliça [29] ama saintiaren eguitate⁶¹ honaren araura.

Lehenic, gincoaren adoratcera, eta eguin deritcien hontarçun eta gracia orotçaz esquerren emaitera, cien becatiez parcamentu escatcera, eta arimen saluatceco behar dutucien gaicen hari vmilqui galtatcera,⁶² ararteco eçarten deriocielaric Virginia ama saintia, cien Ainguru beguiraçalé, Patron Saintu, eta besté saintiac oro.

Bi guerrenian, hona bildu cireyé, purgatorioco penetan diren arimen vrgaztera, [30] *Generaliter diebus lunae*; eta berheciqui⁶³ N. cenaren arimaren, çoinentaco egun erraiten baitira meça saintiac eliça hontan, eta oheresquiac eguiten, eretchequi ditçacogun⁶⁴ oro bere becatien satisfactionetan, othoitcen dugularic goure gincoa, placer dian pena orotaric idoquiric, paradussuco gloria saintian eçarri; hartacoz erranen ducié Trinitate saintiaren ohoretan hirouretan *Pater, Aue Maria*, eta *Requiem*, berhala Iesu Christ gouré saluaçaliaren bost çauri carioën ohoretan, [31] bost etan *Pater*, eta *Aue Maria*. Eta arima hora ezpada behar etan; hontarçun hoyec oro ditçogun gincoari esquent haren asquaci, edo besté arima behar etan direné gatic.

Eta ceren, Purgatorioco penetan diren arimec socorritu içan behar baitié meça saintiez orotan gainti, guero othoitcé, barour, amoina, oherescu, eta besté obra honez, gomendatcen dericiet caritate hoyetçaz ahalic hobequiena vrgatz ditçatcien, sinhes-ten ducielaric, [32] eta esparancha hartcen bere penetaric solthaturic, gincoaren gloria goçaturen dienian içanen direla ordari⁶⁵ cien⁶⁶ othoitz eguilé, eta gincoac hobequi ençun citcen, adela citeyé cien arimen haren gracian eçartera, becatu orotçaz parca-

Ene Jaincoa barkhamendu esque nagotçu humilqui ene bekhatu guciez, {33} damu dut eta urriqui çure amorea-gatic, ceren guciez ona çarelaric offensatu çaitudan, eta hartcendut borondate fermu bat ez guehiago bekhatuic eguiteco çure graciarequiñ batean: Eta halaber hartcen-dut borondate neure bekhatu <hekhatu> guciez ossoqui confesatceco, eta emanen çaitan penitencien complitceco. Amen".

(61) *Egitate* (< *Preg. ussantça*): *OEH* '(3) costumbre' (berau da adibide bakarra).

(62) Cf. *galthatcen* (32). Belapeirek betiere *-th-* idazten du: *galthatü*, *galtha*, *galthatze-* (*BpHizt*).

(63) Or. *berheciqui*. Cf. *berheciqui* (19). *OEH*-n ez da aipatzen *-gi* amaieradun aldaerarik. Zubererazko testu zaharretan *berheziki* agertzen da.

(64) *eretchequi ditçacogun* (< *Preg. Applicia diotçogun*) 'diezazkiogun'. Eutsi egin zitzaion forma honi *IganPr*-n: *ditçacogun* (17). *Ditzakogün* irakurri behar da? Ala *ditzazogün* (cf. *decacien* 10, *goca* 26)? Errakuntza ote? Badira beste bi forma esanahi hori bera duketenak: 1) *Ditzogün*: *Pronus* 31, *Intxauspe Verbe* 81, *Gèze* 121 eta *OrhoiCant* 53 (*Consacra ditçogun bibotçac Jaunari*). 2) *Diatzogün*: *IganPr* 13 (*bildu guira* (...)) *çor çaitçon cerbutchu eta onhouria eman diatçogun*; objektu singularraz, *diaçogun* 13), *Ressegue* 52 (*Diatçogun ezkerac utçul*).

(65) Adizlagun gisara funtzionatzen du testuinguruan (< *Preg. ordaiñez*). Leizarragak aipatzen du hitza, hiztegiñoan: "ordaina, (Z) *ordaria*". Azkuek *Pronus*-eko adibide hau dakar hiztegian, ondoko erabilera honen erakusgarri: "3. (S), en recompensa, en récompense". Lehen esanahia "1. (BN-am, S), recompensa, récompense" da; cf. *Bp I*, 94 *Aita amec ezterieya cerbait ordari bere haurrer çor?* Hitzak badu beste adiera bat ere: "2. (S), sustituto, remplaçant" (cf. *Gèze* 'remplaçant, successeur' eta *Lrq* 'remplaçant').

(66) *cien*. *Iturriak* (< *Preg. çuentçat*) erakusten du destinatiboa datekeela.

mentu vmilqui galthatcen deriocielaric, eta ossoqui hitz emaiten etcireyela guehiago becatiala eroriren; igaranez⁶⁷ dolumen haur eracax içocié.⁶⁸

Ene ginco hona, parcamentu esqué nauçu vmilqui ene becatu orotçaz, [33] dolu eta bihotz min diçut çouré amorecatic, ceren oro hon cirelaric, oguen eguin baite-riçut; hartcen diçut boronthaté ossobat çouré graciarequi batian, ez guehiago⁶⁹ beca-turic eguiteco; berhala hitz emaiten deriçut ene becatu orotçaz cofessaturen niçala ahalic sarriena, èmanen çaitadan penitenciaren eguiteco. Hala biz.⁷⁰

4. *Pronus* Belapeirerena ote? Lehen hurbiltzea autoregoaren auzira

Gorago (1.2) azaldu dugun legez, Belapeirek idatzitako pronoa 1676 inguruko *Pronus* izan liteke. *Pronus* Belapeirek ondua izan daitekeelako hipotesia lantzeko bidea, jakina, aipatu testua eta *Catechima laburra* osoki alderatzea da. Lehen hurbiltzea izan nahi duen honetan, bi testuen grafiak eta lexikoa erkatuko dira, ahalik eta zehazkien. Ondoren, zubererazko testu zaharretako manamenduak eta oinarritzko otoitzak alderatuko dira. Eta bukatzeko, ondorioa: ugariago eta garrantzitsuago dira *Pronus* eta *Catechima* hurbiltzen dituzten ezaugarriak, aldentzen dituztenak baino. Azterketa honetan, gure tesira bidaltzen da maiz irakurlea, hango bilketa lanetan eta deskribaketetan baitugu oinarria.

Tamalez, iparraldeko autore zaharren grafiak eta lexikoa ez dira oraingoz behar beste aztertu; eta eskuartean dugun auzian ezinbesteko da ingurua, gainerako auto-reen jarduerak erakusten baitu alderatzen diren bi testuen berdintasun eta ezberdintasunak esanguratsu direnez. Esaterako, *Pronus*-en eta *Catechima laburra*-n [ph] p soilaz irudikatzeari garaian aukera bitxi eta hedatu gabea izateak ematen dio garrantzia. Lehen saio hau zerbait aberastearren, zubererazko testu eta autore zahar zenbait

(67) Hots, (*bekhatû*) *igaranex*. Bossueten dotrinari esker ulertu dugu elipsia; antzeko testuinguruan, kontrizioari buruzko ikasgaietan, *pêches passés* darabil: *s'affliger des pêches passés* (1860ko ed., 118); aurrerago bada beste adibide bat: (*les pénitences doivent servir*) à châtier les *pêchés passés* (aip. ed., 133). Belapeirek ere elipsi bera egiten du: *hari hitz emanic ezkirela berriz hetara eroriren, eta igaranez cofessaturen guirela* (I, 66-67).

(68) *eracax içocie*. Intxauspek (*Verbe* 91) eta Gèzek (119) ere forma bera dakarte: *izôzie* 'iezaiozue'. Testu honetako aurreko agerraldietan (2, 2 eta 20), *erakatsi* 'irakatsi' adierarekin erabili da; oraingoan, aldiz, 'erakutsi' da esanahia. Ohikoa da zubereraz erabilera hau: Belapeire, pastoralak, Etxahun (ik. *BpHitz*, *erakatsi*). Nolanahi ere, *IganPr*-n aldatu egin zen *Pronus*-eko aditza: *eracoux içocie*.

(69) *guebiago* (< *Preg. guebiago*). Hiru aldiz agertzen da hitza testuan, eta antzeko testuinguruan, hiruetan; aurreko bi adibideak: *boronthaté osso batequi (...)* ez *guebiago* erortera (7), *etcireyela guebiago becatiala eroriren* (32). Belapeirek ere badarabil hitza, hainbat aldiz; baina ez dago *Catechima*-n izenaren ondoko adibiderik, *etxe gebiago* bezalakorik (cf. *damu haboro*). OEH-ren arabera, zubererazko testuetan (eta Etxeparegan) beste euskalkietan baino gutxiagotan azaltzen da (erronkarietazko adibiderik ez dago), *haboro*-z ere baliatzen baitira. *Igantçtaco Pronoua-n haboro* agertzen da (18, 18), *Pronus*-eko *gebiago*-ren orde. Gèzek badakar hitza; Larrasquetek ez, eta egun zubereraz erabiltzen ez dituzten hitzen artean sartzen du Davantek (1983, 198).

(70) 1874ko edizioko aleetan ondoko oharra dugu azken orrialdean:

"Je soussignée, imprimeur, certifie que du présent ouvrage il n'a été tiré que cinquante exemplaires numérotés dans l'impression et tous signés par M. D'ABBADIE. Un de ces exemplaires est sur papier de Hollande et deux autres sont sur papier jaunâtre. Les nos 8, 12, 32 et 38 on été déposés à la Préfecture des Basses-Pyrénées pour se conformer à la loi des 21-23 octobre 1814 et le no 40 est resté chez moi. Bayonne, imp. Lamaignère, rue Chegaray, 39."

aztertu ditugu, komenigarri iruditu zaigunean. Honakook, bereziki: Jacques de Maytieren *Catechima Oloroeco diocezaren cerbutchuco* (1706), *Othoitce eta cantica espirituallac* (1734), *Igantectaco Pronoua* (c. 1757), Ressegueren *Sacramentu-Saintiaren aurbidegouaco maniac* (1758) eta Mercyren *Andere Dona Maria Scapularicouaren Confrariaco (...)* *Statutac* (1780). Zernahi ere den, hurrengo saio batean, beharrezkoa izango da bi testuen puntuazioa eta morfosintaxia alderatzea (*Pr. -gerren / Bp -garren*, etab.), bai eta lapurterazko zein behe-nafarrerazko idazle garaikideen joera eta ohiturak kontuan izatea ere.

4.1. *Pronus* eta *Catechima* laburra-ko grafien alderatzea

Izengabeko testu zahar baten egilea bilatzean, grafien azterketa lagungarri gerta daiteke. Alabaina, esan bezala, gure klasikoan ohitura grafikoak gutxi ezagutzen ditugu. Nolanahi ere, grafien alderatzea egin egin dugu, zubererazko beste testu zaharren berri izaten eta eskaintzen saiatuz. XVII. mendeko euskal testuen grafiak aztertzen direnean, alderatze honen emaitzen adierazia zehatzago eta argiago ikusi ahal izango da.

4.1.1. *Bokalak eta kontsonanteak. Bi testuak hurbiltzen dituzten ezaugarriak*

Bi testuak elkartzen dituen ezaugarrietako bat ortografia zaindua, grafia erregularrak izatea da: bokalar-tean betiere *y* agertzen da, eta hitz barnean -*ViC*-; -*oa*-, -*oe*-erregularrak dira; [ph] betiere <p> grafemaz irudikatzen da; e.a. Testu askoz laburragoa izanik, *Pronus*-eko grafiak *Catechima*-koak baino sistematikagoak dira: o > u itxiera ez da inoiz markatzen; *ts* idazteko betiere <x> erabili zen; betiere *bait*- agertzen da (sekula ez *beit*-); *n* eta *l*-ren ondoren, betiere, <c>, <ç>, <s> eta <ch>; sabai-ko sudurkaria ez da behin ere bereizten (ez dago <gn> digramarik); e.a.

Jacques de Maytiek, *OthoiCant* testuaren egile ezezagunak, Resseguek eta Mercyk zalantza gehiago egiten dituzte: <x> eta <ts> (*CatOlo*, *OthoiCant*, *Ress*, *Mercy*); Ressegue eta Mercyk *ppb* nahiz *ph* darabiltzate; *OthoiCant*-n [ph] <p> idazten da, baina badira zortzi salbuespen: 4 *ppb* eta 4 *ph*; -*Ci* eta -*Cy* (*CatOlo*, *Ress*, *Mercy*); -*Vi*-, -*Vy*- nahiz -*Vi*- (*Ress* eta *Mercy*; *CatOlo*: -*Vy*- eta -*Vi*-); *oa* eta *oua* (*CatOlo*, *Ress*, *Mercy*); Resseguek (-*e* + *a* >) -*ea* nahiz -*ia* idazten du; Resseguek 30 bider edo darabil -*tzV*-; Maytiek -*VsV*- nahiz -*VzV*- idazten du (*Jesusen*, *Jesuzen*); e.a.

Jacques de Maytiek, esaterako, *khorpitz* idazten du gehienetan (*khorpitzV*- orokorrean, baina bitan *khorpitzV*- eta beste bitan *khorpitzV*-), baina *corpitce* (5), *quborpitz(a)* (96, 97), *korpitz(ac)* (33, 100). Orokorrean *bekhatu* idazten du, baina *bekatu* (*bekatia*, e.a.) 20tan aurkitu dugu; ik. gainera *bequatiac* (91), *bequatiala* (95), *bequatu* (91).

Erregular-tasun ezaren adibide dira Ressegueren ondoko grafiak ere:

çoin (grafia nagusia), *çoin* (3, 14, 17, 18, 30), *çoinç* (50, 52), *çoinç* (47).
çoinç (15, 25, 28, 32, 42), *çoinç* (27), *çoinç* (45, 48, 50), *çoinç* (25), *çoinç*
 (10, 23), *çoinç* (6, 7).

Ondoren, *Pronus* eta *Catechima* hurbiltzen dituzten ezaugarri grafiko zehatz batzuek aurkitu gara.

a. Bokalak eta diptongoak

1. Bokalez amaitutako hitz erroari bokalez hasi atzizkia eranstea gertatu aldaketak irudikatu/ez irudikatu aukeran, bat datoz bi testuak: *-ia* (< -e + a) eta *-ia*, *-ie* (< -ü + a, e) islatu egiten dira, baina, bestalde, <oa> eta <oe> (nahiz <oë>) idazten da. Bi testuak erregularrak izatea nabarmentzekoa da (salbuespenak: Bp I, 58 *gais-touen*; eta I, 55 *Jubileñac*, *Jubileñéz*).

-ia (< -e + a) orokorra da zubererazko testu zaharretan: *CatOlo* (salbuespena: *hiltcea* 7), *OthoiCant*, *IganPr*, *Mercy*; *Ressegue* saihestu egiten da ohitura zabalenetik, *-ea* eta *-ia* txandakatzen baititu. Aztergai ditugun bi testuetan *-ia* eta *-ie* (< -ü + a, e) agertzea ere ez da oso esanguratsua, orokorrak baitira halako grafiak.

Aipagarriago dira, zalantzarik gabe, *oa*, *oe* grafiak, *oua* eta *oue* oso arruntak baitira zubererazko testu zaharretan (Conget-Jauregiberri, *Bonnecase-Nicephore*, *OthoiCant*, *Jean de Paris*, *Maister*, *IganPr*). Aztergai diren bi testuen erregularitasuna azpimarratu dugu; izan ere, arruntak dira txandakatzeak (<oa> eta <oua>, esaterako) testu berean (Belaren errefrauak, *CatOlo*, *CatOlo2*, *Ressegue*, *Mercy*). Ik. AS 205 eta ond.

2. Aditzari erantsi aurritzia *bait-* da bi testuetan, ez *beit-*. XVIII. mendeko testuetan *beit-* da forma nagusia. Ik. AS 201.⁷¹

3. O > u aldakuntzari dagokionez, *Pronus*-en ez dago itxieradun formarik: *Guizon*, *hontara*, *honic*, *honqui eguin*, *noren*, *çoin*, e.a. Belapeirek ere <o> darabil gehienetan: *guizon*, *hontan*, *bonac*, *honqui eguin*, *noren*, *çoin*, e.a.; nekez idazten du <ou> (Maytiak baino gutxiagotan, esaterako). *Pronus*-en egilea eta Belapeire bat datoz *obore* eta *oboratu* idaztean; Maytiak ere <o>-z idazten ditu, baina <ou>-dun formak hedatuago agertzen dira testu zaharretan (ik. AS 172). Aztergai ditugun bi testuetan *patron* aurkitu dugu; cf. *CatOlo*: *patron*, *patro*; *OthoiCant*, *CatOlo2* eta *IganPr*: *patrou* (ik. AS 173).

Bada beste adostasunik. *Pr.* eta Bp *amoina*; <o> *Ressegueren*gan, *CatOlo*-n eta *CatOlo2*-n (azken bi testuotan *aumoyna* eta *amoyna*); baita *Mercyren*gan ere (baina behin *amouyna*); <ou> *OthoiCant*, *Maister* eta *IganPr*-n. Ik. AS 190.

Pr. amorecati(c), *amoraxu*, Bp *amorecatic*, *amorio*; *CatOlo* eta *CatOlo2*-n ere *amorecatic* eta *amorio*; baina bi hitzok <ou> dute *OthoiCant* (behin *amorecatic*), *Maister*, *IganPr*, *Ress* eta *Mercyren*gan. Ik. AS 190.

4. <i> eta <y>. Bokalarlean betiere *y* agertzen da testu bietan;⁷² amaieran *-Vy* eta *-Vi* txandakatzen dira (hitz barnean *-Vy-* izen berezietan agertzen da soilik: *Pr. MAYTIE*; Bp *BELAPEYRE*); gainerako inguruneetan <i> dago.

Banaketa hau zabala izan daiteke, Leizarragarengan jadanik agertzen baita, Schuchardt-en arabera (1988: 939-940). Zernahi gisaz, bada bestelako ohiturak dituen autorerik. Maytiak, esaterako, <y> askoz gehiagotan idazten du, aipatu inguruneetan ez ezik (bokalarrea eta *-Vy*) beste bitan ere erabiltzen baitu: *-Vy-* (*goçan*, *emay-*

(71) Erregularitasunak ere hurbiltzen ditu Belapeire eta *Pronus*-en autoreak. Belapeiregan *beit-* duten bi salbuespen daude; *Pronus*-en bat ere ez. *Catechima* baino askoz laburragoak diren testuotan aldaera den forma gehiagotan agertzen da: *CatOlo*-n 13 aldiz agertzen da *bayt-*; *CatOlo2*-n 7 *bayt-* daude; *OthoiCant*-n ere 7 *bait-*.

(72) Gogoratu, dena dela, *Pr. ezteyc* (16) bakar hura (*eztey(i)c?*).

ten) askotan agertzen da, eta -Cy zenbaitetan (*oboragarry*, *Iratçarry*). Ressegue eta Mercyk ere y usuago darabilte: Mercy *aytcineco* (32), *amoynez* (40), *beycutu* (29); *jagoity* (4), *Phetiry* (6), e.a.; Ressegue *amoyna* (36), *beytcien* (44), *consolagarry* (4), *baicy* (4), *ordary* (4), e.a. -Vy- Tartasengan ere agertzen da (cf. Altunak aipatzen dituen adibideak, 1987: 9).

IganPr-n, aitzitik, <y> bokal artean bakarrik aurkitu dugu. *OthoiCant*-n, berriz, <y> ez da ia erabiltzen (lau adibide besterik ez).⁷³

5. Belapeirek *houx* eta *houx eguin* darabiltza (Egiategi eta Belako Zaldunak ere *buts*, ap. Peillen 1983: 132), nahiz eta *ü* <u> arruntagoa izan testu zaharretan (Lrq eta Gèze *ü*). Ik. AS 167. *Pronus*-en zalantza agertzen da: *houxic* eta *bux*.

6. *Pronus*-en eta *Catechima*-n *erresuma* agertzen da (<u> = [u]). Ez dira <u> dakarten bakarrak (*CatOlo*, *OthoiCant*, *CatOlo2*), baina bada beste grafariak: *erresoma* (Maiter, Ress, *IganPr*), *erresouma* (*Jean de Paris*, *Meditacioniac*, Ip, e.a.). Ik. AS 166.

b. Kontsonanteak

1. Beti <p> jarriz [p] eta [ph] ez bereiztea ez da inola ere ohitura grafiko hedatua (AS 106). Zubererazko testu zahar batzuei gainbegirada azkarra egin diegu: Maytiek <pph> idazten du, *IganPr*-n <ph> agertzen da, eta Ressegue eta Mercyk <pph> nahiz <ph> erabiltzen dituzte. *OthoiCant* testuan gutxitan markatzen da herskari aspiratua: <pph> eta <ph>, launa adibide.⁷⁴

2. Bi testuetan *manatu* (cf. *manhatu*) agertzeak erabili ditugun gainerako testuetatik bereizten ditu. Ik. AS 232.

3. Ez dago ia *Pronus*-en eta *Catechima*-n dardarkariz hasitako grafariak: bokal protetikorik gabeko salbuespenak Bp *Religione*- eta *Pr. Romanoaren* dira. *IganPr* testuan ere adibide bakarra dago (4 *Romanouaren*), baina ugari dira *r*- hasieradun formak *OthoiCant*-n nahiz Resseguerengan eta, bereziki, *CatOlo*-n zein Mercyrengan. Ik. AS 1067.

4. *Pronus*-en eta *Catechima*-n (eta *OthoiCant*-n) *christi* 'kristaua' agertzen da. Maytiek ere bere katiximaren lehen erdian *christi* idazten du, baina bigarrenean *chyristi*. *IganPr*-n, Resseguerengan eta Mercyrengan *khiristi* ediren dugu. Ik. AS 275.

5. *Pronus*-en eta *Catechima*-n *tempora b*-rik gabe dator. *OthoiCant*-n ere bai, baina *themp*- agertzen da *CatOlo*-n, *Jean de Paris*-en A eskuizkribuan, *IganPr*-n, Ressegue-

(73) Adibide bakarrak: *boguy* eta *bost guarrenian* (sic) (6), *Diroyen* (68); (*houretic*) *yalki* (88); *Hymnia* (92). -ViV- idazten du autoreak: *anaie* (66), *gaian* (6), *gaiaz* (3), e.a.

(74) *CatOlo*: *pphartz* (2), *pphena* (3), *ppharadussuco* (3), *pphitiaz* (5), *ppbiztu* (9), *pphaca* (6), *ppharca* (8), *pphotere* (9), *ppharteliant* (10), e.a. *IganPr*: *apbecen* (1), *pbarca* (2), *photeria* (2), *pharcamentu* (2), *Phetiri* (3), *phensamentuç* (3), *phenetan* (18), e.a. Mercy: *pphotere* (6), *Apphezcupiaren* (7, 7, 8), *Apphezcupia* (10), *Appbez* (10), *Ppheredicagu* (14), *apphaltarçunarena* (14), *pphausseraciren* (20), *pphenatcez* (20), e.a.; *photerexia* (3), *Phetiry* (6), *photere* (15), *phenaren* (33), *phaussatuco* (40), e.a. Ressegue: *Apphezcupiaren* (portada), *pphacamentia* (3), *pphenac* (3), *ppharadussiaz* (3), *pphartheliant* (sic) (4), *aipphatu* (11), *appharicioz* (13), *pphoteretsia* (45), e.a.; *ppharcaten* (3), *photere* (6), *Phetiri* (6), *Phaule* (6), *Apphezcupiac* (6, 7), *Pbentacoste* (9, 10), *phaussuz* (13), e.a.

OthoiCant: *Appharicio* (6), *appheçac* (7, 107, 107); *apheçac* (7), *photere* (9), *apphalturic* (11), *pharkamentiarren* (32). Gehienetan, bada, ez da aspiratua markatzen: *Paradussia* (36, 73), *pharkamentu* (19, 21, 49), *parthian* (7), *pena* (29, 39, 41, e.a.), *phensamentiaren* (71, 72), *photeria* (5), *apheçac* (57), e.a.

ren adibide batean (8) eta Maisterrengan (ondokootan bederen: 57, 77, 223, 244, 253); ik. AS 277. Gogoratu Ressegue eta Mercyk *dembora* darabilte. Kontuan edukitzekoa da, bestalde, *Pronus*-en *tempóra* (16; baina <o> 15) agertzea, eta Belapeirek bigarren partean *tempóra* idaztea (bitan <ó>); izan ere, aipatu diren gainerako testuetan *o* inolako azenturik gabe dago.

6. *Ts* irudikatzen <x> erabiltzea. *Pronus*-en ez dago salbuespenik eta *Catechima*-n lau <ts> daude. Digrama Tartasek (*Onsa*) nahiz Oihenartek, esaterako, erabilia zuten. *CatOlo*-n, *OthoiCant*-n, Ressegueregan eta Mercyengan, <x> eta <ts> biak agertzen dira testu berean txandaka.⁷⁵ *IganPr*-n <x> agertzen da, eta *ofentsatceco* (2) salbuespen bakarra da.⁷⁶

7. *Pronus* eta *Catechima*-n *-ff-*, *-nn-* bezalako grafia errepikatua oso bakanak dira. *CatOlo*, *OthoiCant* eta *IganPr*-n, eta Ressegue eta Mercyengan daudenak jaso ditugu:

-cc-

CatOlo: *accusaçaliac* (46), *accusacionia* (90), *accusatu* (90, 90), e.a.; *Occasionetaric* (60), *occasioner* (67), *occasione* (109); *occupatu* (104). *OthoiCant*: *occasione* (13), *occasioner* (24). *Mercy*: *accordaturen* (26); *occasione* (32), *occasionian* (43); *occupaturen* (26), *occupatu* (27), *occupationec* (30).

IganPr eta Ressegue: ez dago *-cc-* duen adibiderik.

- Bp *acusatu* (II, 48).

-ff-

CatOlo: *affligitu* (42); *differençia* (42); *difficultaten* (18), *difficultatetan* (109); *coffessora* (109), *Coffessatcen* (10), *coffessatu* (86), *coffessaturen* (12) (uga-riago da *cofess-*); *offensatceco* (49), *offensatcia* (69); *offeritcen* (99); *officioac* (66), *officioco* (87), *officioena* (108); *soffritceco* (18), *sofferitu* (30, 31, 32, 44, 47, e.a.), *sofferitcen* (33, 49, 59), e.a.; *truffatcia* (65).

OthoiCant: *affectionia* (32), *affectioniac* (29), e.a.; *afflitione* (29), *affligitu* (51), *affligitcen* (54, 56); *deffenda* (38; baina *defenda* (çale) 32, 34); *differi* (88), *differitcen* (46, 46); *indifferent* (85); *coffesioniam* (sic) (45), *coffessatceco* (19), *coffessatcia* (8) (*cofess-* eta *cofess-* ere bai); *offensatu* (13, 16, 20, 22, 23, 49), *offensatcen* (44, 48), e.a.; *offritcen* (12, 28, 50), *offritceco* (28), *offrimentuzco* (12), e.a.; *soffritu* (6, 20, 92, 100), *soffritcen* (41, 46, 81, 100, 101), e.a.; *çaffla* (eçac) (82).

(75) Hona testuetatik azkar jaso ditugun grafia zenbait:

CatOlo: *arratsen* (5, 7, 8), *Jaitsi* (9), *Sinbetsi* (13, 20), *Hatsarre* (13), *batsarrerit* (23), *Erbautsetara* (19), *eracouts* (20, 30), e.a.; *dobaxiari* (10), *dobaxu* (43, 44), *Ourtbaxe* (16), *ardiex* (53, 87), e.a.

OthoiCant: *dobatsu* (5), *batsarre* (5), *hautsiagatic* (7), *Etsai* (32), *Amets* (41), *bertsiki* (65), *saibetsian* (103), e.a.; *batxarriaren* (11); *haxarretan* (25), *poterexu* (5), *ourtbaxe* (6), *mahaxanouric* (7), *ARRAXECO* (14), *erbauxetara* (20), *eracouci* (25), (*azken*) *haxialano* (30), e.a.

Ressegue: *dobatsu* (4), *dobatsiaren* (10), *eracoutsiren* (8), *arratseco* (13), *jardietsi* (14), *butseguinez* (20), *ibardetsiren* (25), e.a.; *dobaxien* (6), *uxarteric* (6), *amenx* (7), *ounbexi* (6), e.a.

Mercy: *dobatsien* (6), *etsay* (7), *eracoutsico* (8), *dobatsiaren* (9), *eracouts* (10), *lotsagarriagoric* (14), *Ourtbatsez* (15), e.a.; *Ourtbax* (11), *saxutarçun* (3), *photerexia* (3), *offenxatu* (4), e.a.

(76) *IganPr*: *dobaxiari* (3), *exayer* (4), *ounbexi* (5), *amenx* (10), e.a.

Ressegue: *officier* (28, 32), *officierac* (28, 28), e.a.; *officio* (7, 34, 35), *officioa* (22); *suffragioa* (28).

Mercy: *affectioneric* (22); *affligimentietan* (23); *deffendaçale* (21), *deffendaticia* (11), *deffendatu* (19); *differenciariac* (16), *differenki* (40); *coffessaturic* (6, 7), *coffessioniaz* (17), e.a.; *offensatcez* (32), *offenxatu* (4); *Officieren* (1, 40), *Officierrec* (35, 43), e.a.; *officio* (5, 7); *offritu* (30), *offritcen* (17), *offritciac* (28); *soffritu* (22); *truffatceco* (39).

IganPr: ez dago *-ff-* duen adibiderik.

- Bp *diferencia* (I, 36); *cofessatu*, *cofessione*, *cofessor*; *Soferitu* (I, 40, II, 47), *soferitcen* (II, 53). Pronus: *cofessaturen* (33), *cofessa* (15), *cofessatcera* (7); *oferitcen* (11); *soferitu* (5); *chaflaçaliac* (25). Baina Bp *Official* eta *Officio*.

-ll-

CatOlo: *Illustre* (1). *OthoiCant*: *millioutan* (47); *Illusitu* (56), *illusioniac* (56), *illusituren* (99); *Milla* (77). Ressegue: *Bullan* (3), *Bullaz* (10), e.a.; *Chapellea* (22); *Chapella* (32), *Chapellan* (39) (behin *-l-*: 37); *tella* (36). Mercy: *Bulla* (1, 5, 10).

IganPr: ez dago *-ll-* duen adibiderik.

- Bp *mila* (II, 74), *milatan* (II, 99). Baina Pronus: *Collegio* (18).

-mm-

CatOlo: *communioia* (93, 100, 100), e.a. (*-m-* ere bai). *OthoiCant*: *Communione* (32), *communioniaren* (33), e.a.; *immortala* (95, 102). Ressegue: *Communione* (6), *Communioniac* (15), *Communiatu* (27), e.a. Mercy: *Communioian* (6), *Communioia* (25), *Communiaturic* (6, 6, 7), e.a.

IganPr: ez dago *-mm-* duen adibiderik.

- Pronus-en eta *Catechima*-n ez dira agertzen *komünione* eta *komüniatü*.

-nn-

CatOlo: *Innocenzazco* (25), *innocentia* (25, 30), e.a. *OthoiCant*: *Innocenzaren* (51), *Innocenta* (91; baina *-n-* 44); *Passionnian* (54; baina *-n-* gainerakoetan); *Santa Anna* (95). Ressegue: *Annuntiatione* (11), *Annuntiatione* (13), e.a.; *personna* (3, 3, 5, e.a.). Mercy: *abandonmatcera* (22); *Annonciatione* (9), *Annonciationeco* (15); *ordennaturic* (8), *ordennatu* (12), e.a.; *Ordonnançaz* (11); *Oracionnia* (16, 16, 17, 17, e.a.; *-n-* 27, 31); *personna* (7, 12, 20, 21, 26, e.a.), e.a.; *Praticienmaz* (port.).

IganPr: ez dago *-nn-* duen adibiderik.

- Bp *passione*; *Anonciacioniaren* (II, 96); *persona*; *ordenatu*; *ordenancen* (I, 23), *Ordenança* (I, 26), *Ordenancez* (II, 1). Baina Bp *Anna*.

-pp-

CatOlo: *approbatu* (90); *supplicio* (48). *OthoiCant*: *oposatcen* (64); *Supplicio* (100).

Gainerakoetan ez dago *-pp-* duen adibiderik.

- Pronus-en eta *Catechima*-n ez dira hitz horiek agertzen.

-tt-

CatOlo: *attencionereki* (92), *attencione* (99). *OthoiCant*: *Attricionezco* (21); *attencionia* (34). Ressegue: *Lettera* (15) (baina -t- 9, 15). Mercy: *lettera* (1, 9, 9); *attencione* (26, 33).

IganPr: ez dago -tt- duen adibiderik.

- Bp *Atricionia* (I, 67, 67); *letera*.

8. *N* eta *l*-ren ondoren <c>, <ç>, <s> eta <ch> agertzen dira testu bietan. *Pronus*-en ez dago salbuespenik, eta Belapeiregan bi besterik ez: *bontcia* eta *utçultceco*. *CatOlo*-n eta ondorengo testuetan, *t*-dun grafiak gero eta sarriago baliatzen dira. Ik. AS 245 eta ond.

9. *B* irudikatzean, eta <v>-ren arteko hautapenean bat datoz. Bi testuetan *Virgina*, *concebitu*, *Evangelioa*, *devocione*, *vigiliac*, *errecevi* eta *Salvaçale* agertzen dira. Maileru horiek <v>-z idaztea ez da, agian, oso esanguratsua. Maytiek ere <v>-z idazten ditu, *errecebitcen* (106) bakar bat salbuespen dela.⁷⁷ *IganPr* testuan jadanik ez dago <v>-rik, beti idazten da. Aipatu diren maileguak XVIII. mendeko zubererazko testu zenbaitetan -z aurkitu ditugu (<v>-dun formak, txandakatzerik ez bada, ez ditugu aipatuko):

OthoiCant: *concebi* (79), *concebitu* (51, 96); *errecebi*- (7, 7, 8, 8, 9, e.a.). Ressegue: *debocionia* (10), *debotbat* (5), baina gehienetan *devocione*; *errecebitu* (6), *errecebituric* (6); *salbatu* (8), *salbamentuco* (8), baina *salvaçale*, *salva*, e.a. *IganPr*: *Birgina* (3, 7, 8, 14, 17), *concebitu* (8), *debotac* (17), *bigiliac* (10), *errecebi* (10), *salbatu* (15). Mercy: *errecibi*- (6, 13, 21), baina *errecevituric* (4).

Aberats hitza eta *ebatsi v*-z idaztea aipagarria da: *Pr. aueraxtarçun* (12), Bp *Averaxec* (II, 104; cf. I, 126 *aberax*); *Pr. euax* (14), Bp *evaxi* (lau adibide <v>-z; cf. I, 47 *ebax*). Maytiek ere *evats* (72) eta *evatsian* (72) idazten du (baina 5 *ebatz ez-teçala*). Cf. *aberas-tarçuner* (*CatOlo* 75), *aberatstarçun* (*CatOlo* 35), *aberax* (*OthoiCant* 41, 62, 103), *aberas-tarçuna* (*OthoiCant* 31), *aberatstarçunac* (Ress 51), *aberastia* (Mercy 14); *ebax* (*IganPr* 9).

10. Herskariz hasitako atzizkia ezartzean, forma soilaren amaierako afrikatua gordetzea zenbaitetan: *Pr. bibotztoiqui*, *ebortzliac*; Bp *bekaitzteria*, *ebortztia*, *bibotztoitu*, e.a.; *Pr. aueraxtarçun*; Bp *hauçliac*, *Jaixté*.

Axularrengan, Ziburuko Etxeberrirengan nahiz bizkaierazko idazle klasigoengan badira etimologismoak eragindako antzeko grafiak. Baita zubererazko hainbat autorerengan ere: *pphitztu*, *borthbitzteco*, *gaitztoen*, *aberatstarçun*, *abertz-tarçunac*, e.a. (*CatOlo*), *egoitzten*, *Bekhaitzt[i]ari*, *garratztarçuna*, e.a. (*OthoiCant*), *othoitze*, *urgaitzgoaric*, *otoitzguilec*, *othoytz-guiler*, *aberatstarçunac*, e.a. (Ressegue).⁷⁸

(77) *CatOlo*: *Virgina* (3, 9, 10, 15, e.a.), *concebitu* (9, 16, 28, 30), *Evangelioaren* (22), *devocione* (54, 84, e.a.), *vigiliac* (6, 77); *errecevi*- (2, 11, e.a.), baina *errecebitcen* (106); *salvaçalia* (16, 26, e.a.).

(78) *CatOlo*: *pphitztuda* (17, 33), *Pphitztu* (32), (*biletaric*) *Pphitziaren* (33), *Pphitzturen* (33), *borthbitzteco* (33), *gaitztoen* (42), *gaitzto* (40), *abertz-tarçuna* (43), *aberatstarçun* (35), *abertz-tarçunac* (43), *ekhoitzpenac* (59), e.a. *OthoiCant*: *egoitzten* (23), *Bekhaitzt[i]ari* (42), *garratztarçuna* (78), *Hotzki* (85), e.a. Ressegue: *othoitze* (11), *otoitzguilec* (11), *urgaitzgoaric* (37), *othoytzguia* (38), *othoytz-guiler* (51), *abertz-tarçunac* (51), e.a. *IganPr* testuan eta Mercy-rengan ez dugu aurkitu halakorik.

11. Bat datoz *tz* idaztean: *tc^{e,i}*, *tç^{a,o,u,ou}*, *-tz*, *-tzC-*. *Pronus*-en ez dago aipatu bana-
ketaren kontrako adibiderik; *Catechima*-n badira *-tca-* nahiz *-tçi-* bezalako zortzi adi-
bide, eta zazpi *-tze-*, *-tzi-*.

CatOlo-n 13 <tçe> eta <tçi> bat ediren ditugu; *OthoiCant*-n 3 <tçe> eta 2 <tçi>;
IganPr-n adibide bana; *Mercy*-rengan 3 <tçe> eta <tçi> bat; eta *Resseguere*ngan ezta
bat ere.⁷⁹

CatOlo-n, bestalde, agertzen da *-tzV-*: batez ere, <-tz> gordetzen duten grafia
ugarietan (*kborpitzza*, *bihotzac*, *gaitzetic*). *Resseguek* baditu hainbat *-tzV-* (*aitzinatzia*,
otboitzia, *bakboitzza*): 30 adibide zenbatu ditugu.⁸⁰

4.1.2. Bokalak eta kontsonanteak. Ezberdintasunak

1. *Pronus*-en ez da sabaiko sudurkaria bereizten: edozein egongunetan betiere *Vin*
eta *in* agertzen dira. *Catechima*-n frantsesetiko <gn> erabiltzen da (eta inoiz <ng>).
Catechima-n, agian, hitz amaieran ez da sabaiko sudurkaria bereizten; hots, *-in* ida-
tzia, beharbada, *-(i)ñ* ahoskatzen zen.

2. *Pronus*-en *qu* (*que*, *qui*) eta *c* (gainerako bokalekin) erabiltzen dira eta ez dago *k-*
rik; *Catechima*-n, aldiz, *k* (*ke*, *ki*) eta *c* (gainerakoekin); aipagarria da, nolahi ere,
Catechima-ren lehen partean 19 aldiz *qu(e,i)* agertzea.

3. *Pronus*-en [kh] ez da idazterakoan herskari arruntetik bereizten (beti *qu* eta *c*
agertzen dira). *Catechima*-n, berriz, bai: <kh>. Dena dela, *Catechima*-n zenbait maile-
gutan *c-* idazten da herskari aspiratua zatekeena (*contu*, *corpitça*, *curutche*, *cantore*); ik.
AS 103 eta ond.

4. *Pronus*-en, mailegutan ez ezik euskal hitz zaharretan ere *-mb-* idazten da: *bam-*
bat eta *çombat nahi* (baina bestalde *eguinbidé*). *Catechima*-n, berriz, *-mb-* ez da agertzen
mailegu ez direnetan: *banbat*, *çombat*, e.a.; lehen parteko hiru *Çombat* (I, 35, 46, 50)
dira salbuespen bakartuak.

(79) *CatOlo*: *adoratçen* (2), *luntatçen* (3), *hartçen* (3), *deytçen* (14), *proceditçen* (14), *deytçen* (14, 16),
bicitçen (45), *dependitçen* (46), *desiratçera* (56), *obligatçen* (70), *othoytçez* (86), *estaltçen* (91); *guerthatçian* (33).
OthoiCant: *Hartçen* (58), *goitçen* (61), *goçatçen* (87); *aitçinian* (19, 73). *IganPr*: *hitçeman* (3); *otboitçiac* (4).
Mercy: *hartçera* (4), *ordenatçen* (17), *emplegatçen* (27); *aitçina* (4), *egoitçiren* (36).

Bestalde, *CatOlo*-n *doatçan* (71) eta *BEDERATCU* (38) agertzen dira. Gainerako testuetan ez da aurki-
tu halakorik.

(80) *CatOlo*: <tza> *kborpitzza* (15, 18, 19, 19, 19, 25, 28, 28, 31, 31, 96), *quborpitzza* (97), *kborpitzza-*
ren (33, 42, 52, 65, 66, 105, 107), *kborpitzzac* (33, 42, 62); *bihotzac* (35), *bihotzaren* (53, 53, 81, 102),
bihotzaz (104, 105); *borthitza* (94), *bitzac* (97); *beraurtzaz* (18). <tze> *kborpitzeco* (23), *kborpitzeti* (31),
kborpitzetic (32), *kborpitzzen* (108); *bihotzetic* (38, 105), *bihotzen* (51), *bihotzeti* (88); *gaitzetic* (9, 52), *hitzez*
(105); *hiltzera* (18), *otboitze* (99, 104). <tzi> *kborpitzic* (23), *kborpitziala* (97); *bihotzian* (84, 88), *bihotziala*
(102); *gaitzic* (58); *pphitzia* (10, 41), *pphitziac* (41), *patitziagetic* (50).

Ressegue: <tzi> *aitzinaturen* (11), *aitzinatzia* (30), *aitzindari* (31), *aitzinatcia* (31), *aitzinatzen* (31),
aitzinian (33), *aitzinean* (33); *otboitzia* (12), *bihotzian* (12), *ebitzia* (12), *Bicitziary* (33), *OTHOITZIA* (44, 45,
46). <tze> *Jarraitzen* (13, 26), *ordenatzen* (14), *emaitze* (36), *kborpitzetan* (37); *otboitzeraciren* (36), *Vorzen*
(28). <tza> *Artzain-uthurry*, *Jurata* (11), *orotzaz* (35); *bakboitzza* (19, 49), *bakboitzzac* (21, 35), *bakboitzza-*
ren (28); *kborpitzza* (20); *Votzac* (28).

OthoiCant: *hitzetan* (17, 83, 83), *Hanitzetan* (72).

5. *Pronus*-en kontsonantea irudikatzen ez da oraindik <j> berria erabiltzen; *Catechima*-n *i*- zaharra eta *j*- berria txandaka agertzen dira, azken hau nagusi delarik (batez ere bigarren partean). Ezberdintasun hau ortografiaren bilakaeraren ondorio dateke.

6. *Pronus*-en ez dira oraindik <u> eta <v> bereizten. *Catechima*-n bai (ohitura zaharraren aztarna bakan batzuk daude, batez ere lehen partean: *-ui-* [bi], V [y]). Ezberdintasuna ortografiaren bilakaerak azaltzen bide du. Frantzia 1680 ingururako *u* eta *v* bereiztea arrunta zen. Zuberotarren artean, Maytiek ere 1706ko katiximan bereizketa egiten du, eta *saluaçaliaren* (18) eta *erreceui* (11) dira aurkitu dizkiogun idazkera zaharraren aztarna bakarrak.

4.1.3. Bokalak eta kontsonanteak. Esanguratsu ez diratekeen berdintasunak

Zubererazko testu zaharretan ohikoak diren ezaugarri grafiko batzuk *Pronus*-en zein *Catechima*-n agertzen dira:

1. *u* <ou> / *ü* <u> bereiztea (*Pronus*-en oraindik <ou> / <v>, <-u>).
2. Bokal sudurkariak ez markatzea.
3. Bertako ahoskera islatzea: *gaiza*, *laidati*; *eitzi*.
4. Kontsonante aurrean eta hitzaren buruan [k] <c> idaztea (*Catechima laburra*-n badira salbuespen apur batzuk).
5. [th] <th> idaztea.
6. <ch> = x.
7. *Tx* <tch> grafiaz irudikatzea.
8. Beti ere *-rh-* idaztea (inoiz ez *-rrh-*).
9. *G^{a,o,ou,u}* eta *gu^{e,i}* bereiztea.
10. *Pronus*-en eta *Catechima*-n *ç^{a,o,ou,u}* eta *ç^{e,i}* dago, eta kontsonante aurrean eta hitz buruan <z>. Sistematik kanpo geratzen diren *çe* eta *çi* gutxitan agertzen dira: *Pronus*-en behin eta *Catechima*-n bostetan. Zernahi gisaz, zubererazko autore zaharregan ez dago <çe>, <çi> askorik: *CatOlo*-n 10 <çe> eta 3 <çi> aurkitu ditugu; *OthoiCant*-n 3 <çe> eta 4 <çi>; *IganPr*-n, eta Ressegue eta Mercy-ren testuetan ez dugu ediren halakorik.⁸¹ *IganPr* eta Maister-en itzulpena aipatu banaketatik saihesten dira (*niç*, *Igantç*; *mouldeço*, *luçaçki*).
11. *S* ahostuna bereiztea: *-s-* / *-ss-*. Zernahi dela, aipatzekoa da bi testuetako erregulartasuna; gogoratu Jacques de Maytiek zenbaitetan *-VzV-* idazten duela (*desiratçera* / *deziratu*, *guisaz* / *guizaz*); ik. AS 126.
- Bigarren elementuaren *s-* gorde nahi duten *Catechima*-ko *HAMASEI GARREN* eta *arrasortcia* bezalakorik ez dago *Pronus*-en.
12. *Z* ahostuna beti ez markatzea: *Pr. placer*; *Bp plazer*, baina *arraço*, *arraçou*.

(81) *CatOlo*: *eskençen* (3), *Çergatic* (14), *Çer* (15), *içen* (28, 65), *çeyon* (51), *içena* (63), *içenaren* (64); *bilçen* 'hiltzen' (48), *deyçen* (49); *differençia* (42), *concençia* (46), *penitençiaric* (49).

OthoiCant: *eskençen* (37), *Çer* (47), *çelucoua* (94); *bilçia* (48), *diçit* (51), *çira* (64), *içituric* (64).

13. *J* frikari ahostuna irudikatzean hurrengo bokalaren arabera aukera egiten da: <g> *e* eta *i*-ren aurrean (inoiz *ie*- edo *je*-), eta <i> gainerako bokalen aurrean (*Catechima*-n <j> eta <i>).

CatOlo, *OthoiCant* eta *Mercy*-rengan ere idazkera bera aurkitu dugu; <je> eta <ji> dutenak *Jesus-Christ* (eta *Jesu-Christ*), *majestate*, *objet* eta *sujet* dira⁸² (cf. Bossuet II 44 *majesté*, II 46 *sujet*). Resseguek ere <ge> eta <gi> darabiltza, baina *Jesus-Christ* (eta *Jean Florius* 9) erabiltzeaz gain, baita hirutan *Jinco* ere; zernahi gisaz, *Ginco* behin eta berriro darabil.⁸³ *IganPr* testua aipagarri da: *general*ki, *Birgina*, *afligitu*, e.a., baina betiere *Jinco* eta *jin*, *jinen*.⁸⁴ *Pronus* eta *Belapeire* bat datoz *Ginco* eta *gin* idaztean, baina ohar gaitezen *Ginco* ala *Jinco*, *gin* ala *jin* aukera *ilj* bereizteari lotua dagoela eta *Pronus*-en egileak nekez idatziko zuela *iincoa* edo *iinen*.

4.1.4. Azentuak eta dieresia.

Catechima-n bertan, hasteko, ez dago adostasunik bi parteen artean. *Pronus*-en ere badira zalantzak (*deriociélaric* / *deriocielanic*, *Tempóra* / *temporac*) eta erabilera bakanak (*Christiá gatic*). Irakurritako zubererazko testu zaharretan badirudi ez dagoela oro har azentuen eta dieresiaren erabilera oso finkorik;⁸⁵ zernahi gisaz, ez dugu *CatOlo* eta gainerakoen azterketarik egin. Oraingoz *Pronus* eta *Catechima* parekatuko ditugu, besterik gabe.

Catechima-ko bigarren partean bezala, *Pronus*-en ere hitz buruko *e*-ri azentua ezartzen zaio, salbuespenak gutxi direla. Gainerako *é*-ak ez dira asko *Pronus*-en: *Pr. déebriaren*, *déebriarequi*, Bp *Déebriaren* bat etortze aipagarria izan liteke; *Aita*, *edo Amén* ere *Belapeire*ren forma azentudunen antzekoa delarik, gainerakoak ez (*Pr. cién*, *deriociélaric*, *cibauréyec*, *èmanen*). Enparatu bokal azentudunei dagokienez, *Pr. Tempóra* *Belapeire*rek ere badu (baina *Catechima*-n *tempóra*-ren ordeaz); zernahi gisaz, *tempóra*-n <o>-ri bi testuetan azentua ezarri izana nabarmentzekoa da; *Catechima*-n ez da *í*-rik (*Pr. bonquíguil(e)*-, Bp *bonkiguilem*; *Pr. civelaric*); *Pr. eciná*-lgo eta *Christiá gatic* bezalako forma azentudunik ez dago *Catechima*-n.

Pronus-en ez dago azentu zirkunflexurik, eta dieresia gutxitan agertzen da (-*ö*-bi). Aipa dezagun, bidenabar, *Mercy* eta, bereziki, *Ressegue* nabarmendu egiten direla dieresiaren erabilera usugatik (*Ress baïcic*, *baita*, *baitcira*, *beïtira*, *beïtcira*, e.a., baina inoiz *baicic*, *baita*, e.a. nahiz *beytirate*, e.a.).

(82) *Majestate* (*CatOlo* 89, 104; *OthoiCant* 11, 14, e.a.; *Mercy* 3), *sujet* (*CatOlo* 48, 59; *OthoiCant* 55, 77; *Mercy* 28, 29, e.a.), *objet* (*OthoiCant* 23, 68, e.a.), *objeta* (*Mercy* 14, 22).

(83) *Ressegue*: *Indulgencia* (3, 3, e.a.), *general* (12, 14, e.a.), *gaje* (21), *gente* (26, 36), *negligencia* (32), *juge* (50); *Virgina* (10, 13, 18, e.a.), *Originalean* (11), *Registre* (23), *Religionexco* (22), *corregituren* (23); *giten* (15, 31); *Jinco* (6), *Jincouari* (7), *jincouaren* (8), baina *Ginco* (41, 44, 45, 47, 48), *Gincoa* (14, 25, 31, 45, 49), *Gincouaren* (3, 11, 12, 23, 26, 29, 50), e.a.

(84) *IganPr*: *general*baten (2), *general*ki (4, 4, e.a.), *Archangeliari* (3); *Birgina* (3, 3, e.a.), *afligitu* (5, 14), *legitimoki* (6), *bigiliac* (10), *Magicienac* (12, 15). *Jesu Krist* (2, 4, e.a.); *Jinco* (2, 3, 3, 6, 8, 9, e.a.), *Jincoua* (1, 4, 7, 9, e.a.), e.a.; *jin* (6), *jinen*-da (8).

(85) *Altunaren* arabera (1987, 14-15), *Tartasek Onsa*-n hitz amaierako *-e*-ri ezartzen dio azentua nagusiki (inoiz *-én*, *éz*, *-ér*); baina askorxo dira *-e* azentugabeak.

4.1.5. Kateko elementuen zatiketa.

Hitzen zatiketaz den bezanbatean, *Pronus* eta *Catechima*-ren artean desberdintasun gutxi ediren dugu: *Pr. hala biz* / *Bp balabiz* nahiz *hala biz*; *Pr. ezguitçatçula* (baina *ezeçala*, e.a.) / *Bp ezquitçatçula*, *ezkirela*; *Pr. eziçala* / *Bp ez içala*. *Catechima*-n adibide bakartu diren *ioancen*, *eguincian*, *eguinedi*, *egonladin*, *eguindu* eta *deitcen*-/*dié* daude; *Pronus*-en ez dago halako elkartzarik.

Bat etortzeak ere badira: *Pr. manu petic*, *manu pecoac*, *Bp Lur pian*, *manu pian*, e.a.; *Pr. Batheya eraciten*, Belapeirek betiere *eraci* banatuta idazten du. Bi testuak hurbiltzen dituzten lau ezaugarri aipatuko ditugu ondoren:

1. *Bat* aurreko izen nahiz izenondoari lotuta agertzen da batzuetan, bi testuetan. Leizarragak berak dagoeneko erabili zuen ohitura ortografiko zaharra da (ik. Oihar-tzabal, *Xarlem* 2. ahap. oh.). Zernahi gisaz, Jacques de Maytieren dotrina-liburua eta *OthoiCant* testua aztertu ostean, baditugu aipatu beharreko xehetasunak.

Pronus-en eta *Catechima*-n *bat* absolutuan denean erasten da bakarrik (gainerako kasuetan banaturik idazten da betiere). Aipatutako kasuan ere, *Catechima*-n sarriago doa lotu gaberik: lehen partean 15 *-bat* itsatsi aurkitu ditugu eta bigarrenean zazpi baino ez; askoz gehiagotan dago, beraz, solte. *Pronus*-en *bat* absolutua hirutan aurkitu dugu banatuta eta bitan baturik.

Jacques de Maytieki, aldiz, *bat* absolutua gehienetan idatzi zuen lotuta (*azcarbat*, *dobaingbat*); gutxitan utzi zuen solte. Aditzari ere lotu egiten zion (*igaran abal daytianbat*, *sofferitcen abal dianbat*). Gainerako deklinabide-kasuetan ere, nahiz eta gehiagotan banaturik ezarri (*lekhu batian*, *barruky batetan*), batzuetan lotu egiten zuten (*lekhubaten*, *mortalbatez*).⁸⁶

OthoiCant testuaren egileak Maytieren antzera jokatzeko du: ia guztietan lotzen du *bat* (*benedicatu bat* 98 da aurkitutako salbuespen bakarra); erlatibozko atzizkidun adizkiari behin lotzen dio (*etcianbat*; baina *ferme den bat*). Garaitiko deklinabide-kasuetan, lotuta zein solte dago (*eternal batez*, *eternalbatez*).⁸⁷

(86) *CatOlo* testuko lehen 60 orrialdeetako adibideak eskainiko ditugu:

1. *Bat* lotuta: *azcarbat* (3), *bakboitzbat* (5), *muga gabebat* (13), *arimabat* (15), *dobaingbat* (20), *Gincobat* (21), *Ppharadussubat* (21), *Ifernubat* (21), *actebat* (21), e.a.; *igaran abal daytianbat* (33), *sofferitcen abal dianbat* (33), *denbat* (45, 48), *dianbat* (57), baina *dian bat* (58).

2. *Bat* bereizirik: *bak(h)oitç bat* (14, 23, 49), *bil-garri bat* (31).

3. *Bat*- bereizirik: *lekhu batian* (20), *khurutche batetan* (26), *barruky batetan* (30), *berri batetan* (31), *ichara garry batteki* (33), *handi bateki* (44), *osso bateki* (48), *egun batez* (51), *important batetan* (60, 60).

4. *Bat*- lotuta: *lekhubaten* (34), *mementobaten* (49), *mortalbatez* (57), *ossobateki* (60, 60).

(87) *OthoiCant*. Testu osoko adibideak eskainiko dira.

1. *Bat* lotuta: *Gincobat* (5, 5, 5, 17, 26), *Corpizbat* (6), *ossobat* (13), *bereberbat* (16), *bestebat* (17), *handibat* (21), *hedatiagobat* (22), *infinitobat* (23), *bicibat* (23), *gagebat* (25), *esdeusbat* (26), e.a.; *etcianbat* (85).

2. *Bat* bereiz: *benedicatu bat* (98); *ferme den bat* (29).

3. *Bat*- lotuta: *bortbitzbaten* (8), *exactobatetan* (13), *eternalbatez* (17, 17), *intres charbategatic* (20), *orriblebaten* (21), *miserablebati* (23), *guisabatez* (28), *Placer charbategatic* (41), *umilbatez* (59), *Instantbatez* (73), *Egunbatez* (76).

4. *Bat*- bereiz: *Persona bata* (5), *establia batetan* (6), *boun baten* (8), *placer miseriazco bategatic* (20), *khurutche batetan* (20), *miragarri batez* (32), *egun batez* (33, 37, 48, 62, 65, 74), *eternal batez* (55), *sacratu batez* (65), *Criminel baten* (74), *içate batian* (95), *memento batetan* (100), *saintu batentçat* (103); *saintu den baten* (20), *Betbe den batez* (87), e.a.

5. *Saintiarekiatian* (12); *saintiareki batian* (22, 22).

2. *Pronus-en* eta *Catechima-n gatic* lotu gabe dator gehienetan, salbuespenak badi-rela. Bestalde, *Catechima-n* izenordainei eta *oro-ri* erantsi egiten zaie: *enegatic*, *gugatic*, *cibaurgatic*, (*gente*) *orogatic*, e.a. *Pronus-en* ere *enegatic*, *orogatic* eta *cibaureyegatic* agertzen dira, baina *oro gatic* ere bai.

Jacques de Maytiek, *IganPr* testuaren egileak, Resseguek eta Mercyk *gatic* betiere lotuta idazten dute, salbuespenik gabe.⁸⁸ *OthoiCant* liburutxoaren egileak ere erantsi egiten du, baina badira hiru salbuespen.⁸⁹

3. *Pronus-eko* bi adibideak (*Virgina ganic*, baina *beragana*) bat datoz *Catechima-n* aurkitutako banaketarekin: Bp *Virgina ganic*, *Espiritu saintia ganic*, *ama gana*, *Gincoa gana*, baina *çuganic*, *harganic*, *hargana*, *beragana*.

Jacques de Maytierengan ez dago banaketa argirik (*Maria Virgina ganic*, *Maria Virginaganic*; *çoure ganic*, *hargana*), eta atzizkia lotuta duten adibideak haboro dira. *OthoiCant* testuan gehienetan lotuta dator atzizkia, eta ez dago *Catechima-n* bezalako banaketarik (*çoureganic* 7tan, *çoure ganic* 2tan; *çouregana* 3tan, *çoure gana* behin; e.a.).

IganPr testuan lotuta dator atzizkia (*hareganic*, *Jincouaganic*); salbuespen bakarra *Maria Birgina ganic* (8) da. Resseguek ere lotu egiten du; eta baita Mercyk ere (salbuespena: *goure ganic* 17).⁹⁰

4. *Pronus-en* *guerren* beti bereizirik dator; *Catechima-n* ere *garren* oro har banatuta azaltzen da, salbuespenak oso gutxi direlarik (ik. AS 152).

Maytiek ere *garren* banatuta idazten du (*sey garren*, LAUR GARREN), baina *bigarren* lotuta, betiere. *OthoiCant-n* ere *biguarrena* / *bost guarren-*, *laur guarrena*. Resseguek ere *bigarren* bakarrik idazten du loturik; gainerakoetan *garren* solte utzi zuen. Mercyk askotan darabil *bigarren*; gainerako adibideak: *bi-/ rouregarren* (26), HIROURGAREN (36), baina *bost garren* (43). *IganPr* testuko hiru adibideetan *-guerren* erantsita dator.⁹¹

(88) *CatOlo*: *orogatic* (3), (*gu*) *bekatoregatic* (9), *enegatic* (10), *gugatic* (15), *sanctificationiagatic* (18), *conversioniagatic* (40), *gincoagatic* (57), e.a.

IganPr: *gouregatic* (1), *enegatic* (3), *Eliçagatic* (4), *emendatciagatic* (4), *gal eracitciagatic* (4), *utçulciagatic* (4), e.a.

Ressegue: *icatiagatic* (7), *idokitciagatic* (7), *goratciagatic* (7), *Içanagatic* (48).

Mercy: *amouriouagatic* (3), *Junto icatiagatic* (7), *idokitiagatic* (7), *goratciagatic* (7), *hilegatic* (8), *comoditatiagatic* (11), e.a.

(89) *OthoiCant*: *hargatic* (5), *Joanagatic* (6), *hautsiagatic* (7), *enegatic* (13, 20), *bategatic* (20), *intres charbategatic* (20), *placer charbategatic* (41), *Eguitiagatic* (43), *Çouregatic* (50), *gouregatic* (59), *arraçougatic* (63), *bekhatoregatic* (97). Baina *çoure gatic* (34), *Goure gatic* (97), *mundiaren gatic* (101).

(90) *IganPr*: *bareganic* (2), *Jincouaganic* (2), *guihaurganat* (7), (*bildu guina*) *alkbargana* (13); *Maria Birgina ganic* (8).

Ressegue: *beraganat* (20), *guganat* (21), *heganic* (31), *Mariaganic* (40), *çugana* (45, 51), *hargana* (47); *algarganaturic* (24), *algarganatu* (25), ALGARGANATCEN (31).

Mercy: *çouregana* (4), *Aita Saintiaganic* (11), *adoragarriagana* (23), *nigana* (23), *çoureganic* (23); *goure ganic* (17).

(91) *CatOlo*: *bigarren* (11, 13, 14, 15, 26, 28, 51, 63, 63), *bigarrena* (14, 72). LAUR GARREN (11, 30), *sey garren* (16, 34), BOST GARREN (32), CAZPI GARREN (34), ÇORTCI GARREN (37), HAMAR GARREN (40), e.a. *OthoiCant*: *biguarrena* (5), *Bigarren* (8); *bost guarrenian* (6), *Laur guarrena* (8), *Bost guarrena* (8).

Ressegue: *birour garren* (8), {...} eta *hamassey garren* (9), *boguey eta hirour garren* (9), *birour garren* (28); {...} eta *hamassei-garren* (9); *bigarren* (28).

Mercy: *bigarren* (11, 15, 16, 28, 29, 33, 34, 34, 37, 38, 39, 43), *bi-/ rouregarren* (26), HIROURGAREN (36; lerro beteak); *bost garren* (43).

IganPr: *biguerrenki* (2), *laurguerrenki* (2), *Biguerrenian* (17).

4.2. *Pronus* eta *Catechima laburra*-ko lexikoaren alderatzea

4.2.1. *Berdintasunak*

1. Intxauspek Belapeireren idazkera garbia goraiatu zuen. Gure azterketak erakutsi zuen Athanasek bere dotrinako lexikoa landu zuela; izan ere, zubererazko literaturan ohikoak diren zenbait mailegu erabili ordez, euskarazko beste ordain batzuk bilatzen saiatu zen (ikus AS 1031-1073). Zortzi testuko *corpus*-a finkatu (*Pronus*, *CatOlo*, *OthoiCant*, *IganPr*, Ressegue, Mercy, *CatOlo2* eta Maister) eta mailegu berriak biltzeari ekin genion. Agerraldien kopurua eta zenbat testutan azaltzen ziren kontuan izanik, bi multzotan banatu eta aztertu genituen hainbat mailegu (lehen sailean, oso hedatuak; bigarrenean, gutxixeago hedatuak). Belapeirek baliaturiko sinonimo eta parekoak eskaini genituen, betiere. Oraingoan, azterketa hartara itzuli eta, *Catechima*-n bezala, *Pronus*-en ere ez dauden maileguak —eta haien pareko agertzen direnak— aipatuko dira.

1.1. Mailegu oso hedatuen multzoa (AS 1033-1041). Gainerako zazpi testuetatik aldendu eta bat datoz, inoiz, *Catechima* eta *Pronus*: ez dute *-ble* atzizkidun izenondorik (ik. AS 1032), ezta *orazione*, *proximo*, *deSir*, *deSiratü* eta *moian* (*moien*) ere. Nabarmentzekoa da, gainera, *obligatü*, *obligazione* eta *ofensatü* bi testuotan erabili ez izana. Beraz, mailegu horiez gutzietz jardungo dugu.

Orazione. *Pronus*-en *othoitz* (19, 23, 32) eta *othoitze* (31) agertzen dira, *Catechima*-n bezala; Materregandik jasotako pasarte batean, *orazino* ezabatu egin zuen Belapeirek. Aztertutako gainerako testuetan, *othoitz(e)* eta *orazione*, biak agertzen dira. Ik. AS 1040.

Proximo. *Pronus*-en behin *kbristi lagün* (12) agertzen da. Belapeirek *kbristi lagün* eta *lagün* darabiltza. Aipatu behar da *kbristi lagün* aurkitu dugula *CatOlo* eta *OthoiCant* testuetan ere: *CatOlo*-n 3 adibide daude (baina *proximo*-ren 12 agerraldi) eta *OthoiCant*-n adibide bakarra (*proximo*-ren 5 agerraldi). Leizarragaren hiztegiñoan “hurcoa, (Z) proximoa” dator. Ik. AS 1040.

DeSir, *deSiratü*. *Catechima*-n eta *Pronus*-en, 9. manamenduan (gainerako katixima eta prononetatik bereiziz) *Aragui(a)zco obra onhex ezteçala* da debekua [eta ez *desira eztezala*]. *Desiratu* erabat zabalduta dago Iparraldeko testu zaharretan (OEH). Ik. AS 1033.

Moian, *moien*. *Pronus*-en, behin baztertu egiten da: *moian hautaz* (*Pregarioac*) / *cari-tate hoyetçaz* (*Pronus* 31). Bossuet-en *par ce moyen* Belapeirek *hala* eta *halaz* euskaratzen du; eta *par son moyen*, berriz, *hartçaz*. Ik. AS 1038.

Obligatü, *obligazione*. Aztergai hartutako testuen artean, *Pronus*, *Catechima* eta *Imitacionia* dira salbuespenak (Maisterri dagokionez, OEH-ko adibide liburuetan⁹² ere ez dugu aurkitu haren erabiltzerik). *Pronus*-en *eginbide* (2, 13) agertzen da, Belapeirek ere zenbaitetan darabilen hitza. *Obligatü* baino nahiago ditu Belapeirek beste baliabide batzuk: *erazi*-ren bidez osatutako aditzak (Boss “les Juifs (...) obligerent Pilate de le condamner à mort”, Bp *Judiec Pilatari Jesus hilceva condemna eraci cerien*), *behar* (eta ez *obligatü da, gira... -tzer*a), etab. Ik. AS 1039.

(92) OEH-ren egoitzan, aztertzen duten *corpus* zabaleko adibideen zerrendak daukate, informatika-ko baliabideen bidez lortuak. Adibide-liburuki horiek baliatzeko parada izan genuen (AS 1031).

Ofensatiü. Pronus-en *ogen egin* agertzen da: ik. 33 (< *Preg. offensatu*), 7, 12. Hiru adibideak Jainkoari *ogen egiteaz* ari dira. Belapeirek *gogoko du ogen egin*. Aztergai ditugun bederatzia testuetatik, *Pronus*, *Catechima* eta *Ressegueren* itzulpena dira *ofensatiü* ez dakartenak. *Ressegue* ere aipatu beharreko salbuespena da, behin [Jinkuari] *oguen eguitez* (20) baitarabil. Ik. AS 1040.

1.2. Bigarren multzoan (AS 1041-1067) aztertu maileguetako batzuez arituko gara, ondoren. Belapeirek *Catechima* idaztean legez, *Pronus* ondu zuenak ere ez zituen ondokook baliatu:

Konplitü. Pronus-en *egin* ediren dugu: *penitenciaren eguiteco* (32 < *Preg. compliteco*), *haren boronthaté saintia* {...} *eguin* (16), [Aita Gurean] *çouré boronthatia eguin bedi* (21, cf. *IganPr. compli bedi*). Belapeirek ere ez darabil *konplitü*, baina bai *begiratiü* ('agin-duak, legeak) bete' eta *egin*. Ik. AS 1054.

DispoSatiü. 'Gogoa, gorputza (zerbaitetako) prestatu' adierazteko, Belapeirek *adelatiü* hautatzen du askotan, inoiz ez *dispoSatiü*. Pronus-en ere *adelatiü* agertzen da behin, *disposatu* baztertuta: ik. *Pr. 32* < *Preg. disposatu*. Ik. AS 1046.

Fermo, fermoki. Pregarioetako *fermu* baztertu eta *oso, osoki* agertzen da Pronus-en (ik. 4.2.3). Aipatzekoak dira, halaber, *boronthaté osso batequi* {...} ez *guebiago erortera* (7) eta *sinbesté osso batequi* (2). Belapeirek ere ez darabiltza *fermo* eta *fermoki*; zenbaitetan *azkar* baliatzen du; baita *oso* (*sinbesté osso bateki*) eta *osoki* ere (*sinbesten diçut ossoki*); Bossuet-en *fermement* Belapeirek zinez, *osoki* eta *azkarki* itzultzen du. Ik. AS 1049.

Prinzipalki, prinzipal. Pregarioetako *prinzipalki*-ren ordez, *orotan gainti* dago Pronus-en (ik. 4.2.3). Testu honetan, behin *gebien* izenondoa azaltzen da: *azquen vrhencé guebiena* (13). Belapeirek ere badarabiltza *orotan gainti* eta *gebien*; bestalde, *güziz* eta *gebienki* baliatzen ditu (besteak beste, Boss *principalement* itzultzean). Ik. AS 1060.

Autoritate. Pronus-en *manü* agertzen da: *Haur sortbu berri bere manu peçoac* (26), *becatiaren eta deébriaren manu petic* (12). Belapeirek ere *manü* eta *-ren manü pian* darabiltza. Boss *autorité* Belapeirek *manü* eta *indar* itzultzen du, galdera-erantzun batean. Ik. AS 1042.

Dibino, dibin. Pronus-en ez dira agertzen. Ik. {...} *gincoaren hontarçunari eta ezti-tarçunari* (Pronus 6/7); *IganPr*-n *huntarçün dibinua* aipatzen da (2). Bossuet-en dotri-nan *divin* izenondoa usu agertuagatik, Belapeirek ez darabil inoiz *dibino*: *Gincoaren haur honec* (Boss *ce divin Enfant*), *Gincoaren gaicetan* (Boss *les choses divines*), etab. Ik. AS 1045.

Kostiüma. Pronus-en *eguitate* dator behin (29 < *Preg. ussantça*). Aztertutako testuen artean, *Catechima*, *Pronus* eta *Mercyren* itzulpena dira *kostiüma* ez duten bakarrak; *Mercyk*, alabaina, *kostiümatü* baliatzen du lautan. Zernahi gisaz, Belapeirek ez darabil *egitate*. Boss *selon la coutume*, Bp *oborez eguiten den beçala*. Ik. AS 1056.

Faboritiü. Belapeire eta Pronus-en idazlea bat datoz iturriko mailegua (*Materre faboratu* eta *Preg. fagoratu*) baztertzean, nahiz eta ordaina ematean bat etorri ez: *gure faborateco*-ren ordez *gouri honki egin* dago *Catechima*-n; *fagoratu*-ren ordainak *ürgatzi* (birritan) eta *sokorritü* (behin) dira Pronus-en (ikus 4.2.3). Ik. AS 1048.

2. Bi testuetan diren hitz eta esapide bereziak, bitxiak, edireten saiatu ondoren, *elizaren gogoa* aipatuko dugu. Lau aldiz darabil Belapeirek, besteak beste, Bossuet-en

l'esprit de l'Eglise eta *desseins de l'Eglise* itzultzeko. *Pronus*-en agertzen da, baina ez dugu aurkitu zubererazko beste testu zaharretan.⁹³

Bp II: *Eliçaren gogoari jarraikiteco, cer eguin behar da Ihaüterian?* (40, Boss "pour se conformer aux desseins de l'Eglise"), *Eliçaren gogoan goroçumaren onsa igaraiteco* (42, "(...) passer le Caresme selon l'esprit de l'Eglise?"), *abalaz sarthu behar dié Eliçaren gogoan* (43, "entrer dans l'esprit de l'Eglise"), *gaiça boyen ororen eguiteco Eliçaren gogoan* (53, "dans leur véritable esprit").

Pronus: *oferitcen deriociélaric meçaco Sacrificio Saintia Apeçarequi eliçaren gogoan* (11).

4.2.2. Ezberdintasunak

1. Tesian aztertu genituen maileguetatik —*Catechima*-n agertzen ez diren haietatik, alegia— batzuk aurkitu ditugu *Pronus*-en. Mailegu oso hedatuen multzokoak dira *sokorri* (22), *sokorritü* (31), *fidel* (2 *Christi fidelac beçala*) eta *errendatü* (2 *eguinbidé bonen errendatcera*); bigarren multzokoak dira *oferitü* (11) eta *perfekziona* (11).

2. Horiezaz gain, hitz eta esapideok dira *Pronus*-en agertu bai, baina *Catechima*-n ez daudenak (gogoratu dotrina honetako hitz guztiak bildu genituela *Belapeiveren Hiztegia*-n):

Amoratsü: *bihotz amoraxu batequi* (11). Aberatstarzün: *aueraxtarçun espiritualetan* (12), cf. Bp *eliçaco hon espiritualen*. Parte eman (12). Üthürbüria (16). Arxapezküpü (18). Gobernü (18). Arhinmentü (23). Estekazale: *encantaçale, azti, estecaçalé* (25).⁹⁴

Müga: *muga gabé dutian perfectioné gatic* (11). Berriz erosi (12), cf. Bp *arrerosi*. Liberalitate (17). Kolejio: *Cardinalen Collegio* (18). Majizien (25). Enkantazale (25). Pakto: *dëbriarequi pacto eguiten diela* (25), cf. Bp *hareki* (Deebriareki) *norbaitec bitça harturic*. Xaflazale (25). Eratzale: *Haurren {...} berequi eraaçaliac* (26). Itho: *ithotcen badira* (26). Arrandant 'errenta jasotzen duena' (26). Egitate (29). -ren araura (29), cf. Bp *-ren arau*. Aingürü begirazale (29), cf. Bp *Aingürü begirari*.

Hüts hitzaren erabilera bat ere aipatu beharrekoa da. *Pronus*: [Jinkoa maithatü behar düzie] *ez hambat honqui eguin deritcielacoz hux, eta paradussia adelatu, bena orano, ceren {...}* (13); ikus gure ed. oh. *Pronus*-eko ondoko hitzak ere ez darabiltza Belapeirek; baina bai aipatzen ditugun hurbilekoak:

Bihotztoiki (19), Bp *bihotztoitü*. Arartekotarzün (17), ararteko (29), Bp *arartegoa, arartekari, arartekosa*. Gidazale (18), Bp *gidamentü, gidatü*. Arhinzki (25), Bp *arbin izond*. Popazale (25), Bp *popatü*. Bortxazale (26), Bp *bortxatü*. Gibelzale (26), Bp *gibeltü*. Gordazale (27), Bp *gorde, gordatü*.

(93) *CatOlo, OtboiCant* eta *IganPr* testuetan eta Ressegue eta Mercygan ez dago halakorik.

(94) Zernahi gisaz, orain arte aipatu dirugun hitzen hurbileko beste hauek badarabiltza Belapeirek: *amorio, aberats, parte egin (parte hartü, parte ükhen, etab.), üthürri, apezküpü, gobernadore, arbintü* ([kateximaz zerbütçatü] *conciencien arhinceco, estekatü*).

4.2.3. Autorearen jokabidea Pregari(o)ak zubereratzean

Tesian azaldu genuenez, *Catechima laburra*-ko sei zati *Dotrina Christiana*-tik hartuak dira. Materrek baliatutako mailegu berri zenbaiten ordain, euskal hitzak hautatzen ditu Belapeirek. Euskara txukuna nahi du, eta nahitaezko iruditzen ez zaizkion maileguak kendu egiten ditu (ikus AS 1071-1073). *Pronus*-en autoreak ere modu berean jokatzen du: *Pregari(o)ak* zubereratzeaz gain, iturria gainditu egiten du, nolabait, zenbait mailegu berri baztertu eta hitz egokiagoak (euskal hitz zaharragoak) erabiliz. Komenigarri da jakitea autoreak bazter utzitako maileguak garaiko testuetan erroturik daudenez, eta zubererazko testuetan ere agertzen direnez; azken hauek, dena dela, ez dira *Pronus*-en garaikoak, berriagoak baizik.

Ondorengo paragrafoetan, *Pregarioac* (*Preg*) baliatuko ditugu adibideak ematean. *Pregariac* (FPrBN) testuan mailegu berak agertzen dira; aipa ditzagun, dena dela, testu honetako forma desberdinak: *ussança* (*Preg. ussança*), *errecebitu* (*Preg. errecebitu*), *fauoratu* (*Preg. fagoratu*), *-(r)en fauoretan* (*Preg. -(r)en fagoretan*).

Usantzaz (*Pregarioac*) / *egitate* (*Pronus*).

{...} bildu çarete lekhu Saindu hunetara Eliça Ama sainduaren ussança on, eta laudatceoarean arabera / {...} Eliça ama saintiaren eguitate bonaren araura (*Pronus* 28/29).

- Zubererazko testurik zaharretan ez dugu *iusanza* aurkitu,⁹⁵ baina Gèzek biltzen du ('usage, habitude'). Zernahi gisaz, *Pronus*-en autoreak ez darabil aipatu testuetan agertzen den *kostiima* mailegua (ik. 4.2.1), *egitate* baizik. *Egitate* 'egintza' nahiz 'jokatzeko modua, jokabidea' adieraz euskaraz orokorrean erabilia delarik,⁹⁶ 'ohitura' esanahiaz adibide bakarra aipatzen da *OEH*-n, *Pronus*-ekoa hain zuzen ere; Ressegueren ondokook esanahi bera izan lezakete: 7 (*Eliçaren eguitate usatiaren arau* {...} *Meça eta Officio Dibino celebraturen direnetan idirenen direner*), 14/15 (*Fidelen adelatceco Ceremonia edo eguitate saintu hartara* [aipatutako Prozesionera]). *Pronus*-etik jasotako *IganPr* 17 (*eliça ama saintaren eguitaté hounaren araur*) ere kontuan izan behar da.

Aplikatu (*Preg*) / *erexeki* nahiz esaldia aldatu (*Pr*).

Applica diotçogun bada [othoitz] *guciac bere* [Purgatorioan den arimaren] *be-
khatuen satisfactionetan* / *erexequi ditçacogun oro bere becatien satisfactionetan*
(*Pr* 30). {...} *applicatuco daroztegu ontassun hauc* [othoitzak] {...} *arima beba-
rrean daudenei* / [Esaldia aldatuz] {...} *hontarçun boyec oro ditçogun gincoari
esquent* {...} *arima behar etan direné gatic* (*Pr* 31).

- *OEH*-ren arabera, "[aplikatu] aparece, desde Leizarraga, generalmente en catecismos y textos de léxico no muy cuidado". Zubererazko testu zaharre-

(95) Dena den, *üSatü* agertzen da inoiz: Bp I, 86; Ress 7 (*eguitate usatiaren arau*); Mercy 8, 32, 35, 35.

(96) Zubererazko adibideak: 1. 'egintza': ik. Maister III 38, 1; *IganPr* 7; Ip *Hil* 130 (ik. gainera Iri-
goien 1957: 174); Gèze 'oeuvre, action', Lrq '(1) agissement'. 2. 'Jokatzeko modua, jokabidea': ik. Maister I 18, 5; Lrq '(2) procédé'.

tan adibide bakarra ediren dugu, baina ez da aztergai ditugunen pareko: Mercy 22 [Birjina] *çoure ouhouratcez adoracione berbecibatez aplicatcen direneki juntatcia*. Ik. gainera OEH-tik jaso ditugun *UskLiB* 53 ([Jesusen] *mereximentiac aplikatiak izan daitzadan*) eta *CatS* 46 (Jinkuaren zerbütxiari bere *bürria aplikatü*); Gèzek biltzen du ('appliquer').

Libratu (Preg) / *idoki* (Pr).

{...} *othoitx eguiten diogula gure Jainkoari placer duen bere pena gucietaric libratuic Parabisuco gloria sainduan errecibitu* / {...} *pena orotaric idoquiric, paradussuco gloria saintian eçarri* (Pr 30).

- Aurreragoko bere *penetariac libratuic*, berriz, *bere penetariac solthaturic* zubereratu zen (*Pronus* 32). *Libratu* agertzen da inoiz zubererazko testuetan; oro har aztergai dugunaren antzeko testuinguruetan, gainera: *OthoiCant* (53 *Bihotça libra içadaçu*, *Pena soerte orotaric*, 55, 79, 81, 91), *IganPr* (5 *gaitcetaric libratu*, 6). Gèzek biltzen du ('délivrer').

Errezibitu (Preg) / *ezarri* (Pr).

{...} *othoitx eguiten diogula gure Jainkoari placer duen bere pena gucietaric libratuic Parabisuco gloria sainduan errecibitu* / {...} *pena orotaric idoquiric, paradussuco gloria saintian eçarri* (Pr 30).

- *Errezebitü* usu agertzen da zubererazko testu zaharretan, batez ere 'Jauna hartu' (ikus *Pronus* 15) eta 'jaunartu' adierez, baina baita 'jaso' esanahiaz ere. Ikus *BpHizt.* ('Norbait nonbait) hartu' adieraz ondokootan aurkitu dugu: *CatOlo* 11, 44; *OthoiCant* 19; *Mercy* 21, 25.

Disposatu (Preg) / *adelatü* (Pr).

{...} *disposa çaitetzte çuen arimen haren gracion eçartcera* / {...} *adela citeyé* {...} (Pr 32).

- *DispoSatü* (ik. 4.2.1), *adelatü* bezala, badarabilte zubererazko autore zaharrek.

Ofensatu (Preg) / *ogen egin* (Pr).

{...} *ceren gucz ona çarelaric offensatu çaitudan* / {...} *oguen eguin baiterichut* (Pr 33).

- *Ofensatü* maiz darabilte zubererazko idazle zaharrek (ik. 4.2.1).

Fagoratu (Preg) / *ürgatzi*, *sokorritü* (Pr); *-(r)en fagoretan* (Preg) / *-(r)entako* (Pr).

Purgatorioco penetan diren arimen fagoratcera / {...} *vrgeztera* (Pr 29); {arimak} *fagorateaz* / *vrगत ditçatcien* (Pr 31); *fagoratu behar baitire Purgatorioco penetan diren arimac* / {...} *socorritu* (Pr 31). N. *cenaren arimaren*; *ceñen fagoretan egungo egunean erraiten baitire Eliça hunetan Meça sainduac* {...} / {...}, *çoinentaco* (Pr 30).

- Zubererazko testu zaharretan, besteak beste, *faboritü* agertzen da (ik. 4.2.1). Belapeirek, behin, *Materreren faboratceco-ren* ordez *honki eguiteco* (I,

84) ezarri zuen. *Pronus*-en idazlearen *fagoratu* / *sokorritü* aldaketa ez da, jakina, txukuntasunaren adierazgarri. Belapeirek ez darabil *sokorritü*, baina mailegu hedatua da zubererazko testuetan (ik. AS 1041). “Ceññen fagoretan” *goinentaco* bihurtzean autoreak mailegua baztertu du, baina frantsesaren eraginpeko erabilera dateke destinatiboaz baliatzea (ik. Pikabea 1993: 158 eta ond.).

Prinzipalki (Preg) / *orotan gainti* (Pr).

[Fagoratu behar baitire] *Meça sainduetz principalqui, eta guero {...} / meça saintiez orotan gainti, guero {...}* (Pr 31).

- Ik. 4.2.1. *prinzipal, prinzipalki*.

Fermu (Preg) / *oso, osoki* (Pr).

{...} *etborquicunerat bekhatu guciataric beguiratceco intentione fermu batequiñ / {...} eta ossoqui hitz emaiten etcireyela guebiago becatiala eroriren* (Pr 32). {...} *harcendut borondate fermu bat ez guebiago bekhaturic eguiteco / {...} boronthatè ossobat {...}* (Pr 33).

- Ik. 4.2.1. *fermo*.

Konplitu (Preg) / *egin* (Pr).

emanen çaitan penitenciaren complitceco [borondatea] / *emanen çaitadan penitenciaren eguiteco* (Pr 33).

- Ik. 4.2.1. *konpliti*.

4.3. Manamenduak eta otoitz gehienak zubererazko testu zaharretan

Pronus eta *Catechima* alderatzeko beste bide bat Elizaren eta Jainkoaren manamenduak eta otoitz garrantzitsuenak (*Gure Aita, Salüatzen zütiüt, Maria, Sinisten diüt* eta *Kofesatzen niz*) erkatzea da. Zubererazko beste bi testu ere izango ditugu kontuan: *Maytieren katixima* (1706) eta *Igantçtaco Pronoua* (c. 1757).

1. Elizaren manamenduak.⁹⁷

Ez zeuden Jainkoarenak bezain finkatuta, eta badira zenbait desberdintasun (kopuruan nahiz eduki zehatzean) testuen artean.⁹⁸ Beraz, esanguratsua da *Pronus*-en eta *Catechima*-n kopurua bera izatea (zazpi), eta biak hitzez hitz bat etortzea. Are esanguratsua zazpigarren zenbakiaren azpian bi manamendu biltzea, nahiz eta elkarren artean zerikusirik ez duten: 7. *Tempóra deuetatiez eztaguiala ezteyc, eta detche-ma primiciac paca itçac chuchenqui* (Pr. 16); 7. *Tempora deuetatiez eztaguiala Ezteyc: eta Detchema, Primiciac paca itçac chuchenki* (Bp I, 47).

(97) Ikus *Pronus* 15, 16; Bp 47; *CatOlo* 6; *IganPr* 10.

(98) *Pronus*-eko *Elizaren maniak* eta *Materrearen Elizaren manamenduak* (1623, 9-11), esaterako, ez dira guztiz berdinak. Adibidez, *Pronus*-eko 4. *Eliçaz manatu bestac beguira itçac leyalqui* ez dago *Dotrina Christiana*-n. Materrek, gainera, bi sail egiten ditu: manamenduak (bost) eta debekuak (bi).

Maytieren katiximan manamenduak gehiago dira: hamar. Aipatu berri den zazpigarrena bitan banatzen da, eta, gainera, beste bi gehitzen: 9. *Escumucatier ibes eguic, icentatu direner particularki*. 10. *Ibaur escumucatu icatianian, leben beno leben absolvi eraçadi*. Pronus-eko testua hitzez hitz gordetzen da lehen zortzi manamenduetan.

Igantectaco Pronoua-n manamenduak sei baino ez dira, eta testua bestelakoa da, nahiz eta Pronus-eko lehen seien pareko edukia izan. Adibide bat: 2. *Bekhatiac cofessa itçac mendrenetic ourthbian behin chuchenki* (cf. Pronus: 2. *Hiré becatiac oro cofessa itçac, ourthbian behin gutiena*).

2. Jainkoaren manamenduak⁹⁹.

Bederatzigarren manamenduan Pronus-en eta *Catechima*-n onhex eztezala dago, baina Maytieren dotrinan eta *IganPr* testuan *desira* eztezala. Belapeire eta Pronus-en arteko ezberdintasun apurrak ondokoak dira (Pronus / Bp): 1. *gaineti / gagnetit*, 8. *iagoiti / iagoitic*, 9. *Araguizco / Araguiazco* eta *baici / baicic*.

Maytiek ere hitzez hitz dakartza Pronus-eko manamenduak, aipatu salbuespena kenduta (9. *desira*). Gainerako aldeak: 1. *gainetic*, 8. *jagoitic*, 9 *baicic* eta 10. *Besteren bona* (Pronus: 10. *Besteren honic*). *IganPr* testuak ez dakartza hitzez hitz Pronus-ekoak.

3. Gure Aita.¹⁰⁰

Pronus-en, Belapeiregan eta Maytiegan testu bera agertzen da ia hitzez hitz. Ezberdintasun bakarrak: *goure oguen eguiler* (Bp) / *gouri o. e.* (Pronus eta *CatOlo*); *ezguitçatçula* (Pronus) / *ezkitzazüla* (Bp, *CatOlo* eta *IganPr*).

IganPr testuan *Gure Aita* ez da hitzez hitz bera. Honako desberdintasunak daude: *jin bekigu çoure erresoma* (Pronus: ç. e. *gin b.*), *compli bedi çoure boronthatia celian beçala, lurrian ere* (Pronus: ç. *bor. eguin bedi c. b. l.*), *emaguçu egun gouré egun oroçço oguia* (Pronus: *Iguçu e. g. eguneco o.*) eta *gaiçkitic* (Pronus: *gaitz etic*).

4. Agur Maria: *Salütatzen zütüt, Maria*.¹⁰¹

Pronus, Belapeire eta Maytieren artean ezberdintasun bakarra dago: *Maria saintia* (Pronus) / *Maria Sainsta* (Bp eta *CatOlo*; eta *IganPr*). *IganPr* testuan badira beste hiruekiko aldeak: *Jauna duçu* (beste hiruetan: *J. da*), *emaçte ororen gagnetit* (*e. o. artian*), *benedicatu duçu* (*b. da*), *otboi eguiçu gouregatic bekhatore guirelacoç* (*otboitz e. gü bekhatore gatic*).

5. Sinisten dut.¹⁰²

Testuen arteko aldeak ez dira handiak: *aldé escuinian* (Pronus) / *aldescugnian* (Bp eta *CatOlo*), *piztia* (Pronus) / *p(h)itzia* (Bp eta *CatOlo*), *Spiritu Sainstiaz* (*CatOlo*) / *Espiritü Sainstiaz* (Pronus eta Bp), *ayta* (*CatOlo*) [6. misterioan] / *Jinko Aita* (Pronus eta Bp), *Bethi iragnen den bicitcia* (*CatOlo*) / *Bethi irainen dian bizitzia* (Pronus eta Bp); *Catechima*-n amaierako *hala biz* falta da.

Igantectaco Pronoua-n ere bada aurrekoekiko ezberdintasunen bat: *çougn concebitu içan beita* (aurreko hiruetan *zoin izan baita konzebitü*), *celietarat* (*zelietrat*), *althe escugnian*, *phiçtia*, *bethi iragnen dian*.

(99) Ikus Pronus 13-15; Bp 46, 47; *CatOlo* 5, 6; *IganPr* 9, 10.

(100) Ikus Pronus 21; Bp 41, 42; *CatOlo* 8, 9; *IganPr* 6.

(101) Ikus Pronus 22, 23; Bp 42; *CatOlo* 9; *IganPr* 7).

(102) Ikus Pronus 5, 6; Bp 39, 40; *CatOlo* 9, 10; *IganPr* 8.

6. *Kofesatzen niz*.¹⁰³

Apostolu saintier iondané Petiri, eta iondané Pauleri (Pronus) / A. s., j. Pph. e. j. P., goure Patron N. Saintiari (CatOlo) / iondane Petiri eta Paule Apostolu saintier (Bp) / Pbetiri eta Paule Apostolu saintier (IganPr). Testu bakoitzean, beherago, sintagma hauek errepikatzen dira, nor kasuaren atzizkiez.

Beste saintü orori {...} beste saintiak oro (Pronus, Bp) / beste Saintu eta Santa orori {...} beste Saintu eta Saintiac oro (CatOlo) / saintu orori {...} beste saintiac oro (IganPr). Belapeiregan eta bat gehiago dago (lehenengoa): *eta beste saintiac oro; Eta çu {...}*.

Maytiek *ayta spirituala* idazten du (Pronus, Bp *Aita Espiritüala*; IganPr: *aita eçpirituala*). *Igantçtaco Pronoua*-n diren gainerako ezberdintasunak: *Cofessatcen nuçu* (gainerako testuetan *niz*), *otboi deçaçun enegatic goure Jinco Jauna* (gainerakoetan *Jinkoa o. dezazien e.*).

7. Lau testuetako puntuazioa alderatzea ere interesgarri gertatzen da. Elizaren manamenduak, Jainkoarenak eta Gure Aita izango ditugu aztergai.

7.1. Elizaren manamenduak

Catechima-n *Pronus*-en baino letra larri gehiago dago (Bp: 1. *Meça, Besta*; 3. *Bazcoz*; 7. *Ezteyc, Detchema, Primiciac*); izan ere, *Pronus*-en, puntu ondorengo maiuskulez gain, bakarra dago: 3. *Ore Creaçalia* (Bp ere C-).

Puntuazioari dagokionez, *Catechima* eta *Pronus* bat datoz lau komatan: 1. *Igantç meça ençun eçac, eta besta manatiez denotqui*. 5. *Laur temporac, vigiliac, eta goroçuma barour itçac ossoqui*. 6. *Ostiralian, ez nesquenegunian ezteçala ian araguiric*. Baina badira desberdintasunak ere: 2. *Hiré becatiac oro cofessa itçac, ourthian behin gutiena* (*Pronus*; *Catechima*-n ez dago komarik); 7. {...} *eztaguiala ezteyc, eta detchema primiciac paca itçac chuchenqui* (*Pronus*), baina {...} *Ezteyc: eta Detchema, Primiciac {...}* (Bp).¹⁰⁴

CatOlo-n puntu ondorengo hitzek bakarrik dute letra larria hastean. Bestalde, *Pronus*-en baino koma gutxiago agertzen dira (*Pronus*-en koma: _): 1. *Igantç meça ençun eçac _ eta besta manhatiez devotki*. 2. *cofessa itçac _ ourthian behin gutiena*. 5. *Laur themporac, vigiliac _ eta goroçuma*. 6. *Ostiralian _ ez neskenegunian*. Maytiek ez du ezartzen komarik eta-ren aurrean.

IganPr-n hasierako letra larriez gain, 1. *Meça* agertzen da. Manamenduen barnean ez dago inolako puntuaziorik, eta bakoitzaren amaieran koma agertzen da (azkene-koaren ostean puntua).

7.2. Jainkoaren manamenduak

Letra larri gehiago daude *Catechima*-n, *Pronus*-en puntu ondoren bakarrik ezartzen baitira; puntu ondorengoak ez direnak, Belapeiregan: 3. *Gincoa*, 4. *Ama, Luçazki*.

(103) Ikus *Pronus* 9, 10; Bp 68, 69; *CatOlo* 10; *IganPr* 3.

(104) Egia esan, *Catechima*-n bertan ere bada desberdintasunik. Izan ere, Elizaren manamenduak banan-banan errepikatzen dira I, 106. orrialdetik aurrera, eta testua ez da guztiz bera. Letra larriei dago-kienez: 5. *vigiliac, goroçuma* (I, 47) / *Vigiliac, Goroçuma* (I, 110); 7. *Ezteyc* (I, 47) / *ezteyc* (I, 112). Puntuazioan ere bada alderik: 6. *Ostiralian, ez neskenegunian* (I, 47) / (*Pronus*-etik aldentuz) komarik gabe (I, 111); 7. *eztaguiala Ezteyc; eta Detchema, Primiciac paca* (I, 47) / (*Pronus*-ekin bat etorritz) *eztaguiala ezteyc, eta Detchema Primiciac paca* (I, 112).

Puntuazioa ia bera da; zortzi koma agertzen dira leku berean (testua *Pronus*-etik hartuko dugu):

2. *Gincoaren icena iura ezteçala, ez besté gaiçaric gaiçaric behar gabé.* 3. *Igantiac beguira itçac, gincoa cerbutchatcen diala deuotqui.* 4. *Aita eta ama ohora itçac, lurrian bici adin luçazqui.* 5. *Guiçon erbailé eziçala {obraz}, ez boronbatez.* 6. *Luxurious eziçala gogoz, ez corpitcez.* 7. *Besteren hona euax ezteçala, ez daquialaric eduqui.* 8. *Iaquilé falsu eziçala, ez iagoiti gueçurti.* 9. *Araguizco obra onhex ezteçala, ezconcez baici.* Azken manamenduan ez datoz bat. 10. *Besteren bonic nahi eziala, eduquiteco gaistoqui* (*Pronus*; *Catechima*-n ez dago komarik).

Maytiék, puntu ondorengoez gain, badu beste letra larririk: 2. *Jura*, 4. *Luçazki* eta 10. *Gaistoki*. Ez zuen koma bat ere idatzi.

IganPr-n, 3. *Jincoua* da puntu ondorengoa ez den maiuskula bakarra. Koma bakarra agertzen da esaldi barrenean (9. *Araguiaçco obra desira eçteçala, noun eçten eçcountcia-reki*), eta manamendu bakoitzaren ostean koma dago (azkenekoaren ondoren puntua).

7.3. Gure Aita

Letra larrietan ez datoz bat (puntu ondorengo ez direnak aipatuko dira): *Pronus: Aita, Eta* (; *Eta* ezguitçatçula); *Bp Celietan, Erresuma, Celian; CatOlo: Saintuki*. Puntuazioan ere ez datoz bat; ikus ditzagun kopuruak: *Pronus* 4 (,), 5 (.) eta (;) bat. *Bp* 4 (,), 2 (.) eta (;) bat. *CatOlo* 7 (,), 2 (:) eta (.) bat (azken azkenean).

IganPr-n, puntu ondorengoez gain, letra larri bat dago: *Aita*. 5 (:), 4 (,) eta (.) bat agertzen dira.

4.4. Egindako azterketaren ondorioa

1. Badira *Pronus* eta *Catechima* laburra lotzen dituzten hainbat ezaugarri ortografiko eta lexiko. Ortografiaz den bezanbatean, idazlearen nolabaiteko kezka eta ardu-ra adierazten duen grafien erregulartasuna azpimarratu behar da. Horretaz gain, berdintasun aipagarri eta indartsutzat jotzen ditugu ondokook: *oa* eta *oe* (*oè*) grafia sistematiakoak, *o* > *u* ez seinalatzeko joera, <*i*> eta <*y*>-ren erabilera (-*VyV*- sistemati-koa eta -*Vy* : -*Vi* txandakatzea), [ph] ere *p* idaztea, *manatu b*-rik gabe idaztea, *tempôra* edo *tempôra* idaztea (*b*-rik gabe), frantsesetiko grafia errepikatuak (*ff*, e.a.) gutxitan erabiltzea, dardarkariaren aurretik bokal protetikoa idaztea; absolutuan bakarrik eranstea *bat* aurreko elementuari, eta, deklinabideko kasu horretan ere, solte idaztea lotuta baino gehiagotan; eta *gatic* lotu gabe idazteko joera (eta bestalde *enegatic*, *cihaurgatic*, e.a.).

Frantsesetiko grafia bituak (*ff*) ia ez erabiltzea nahiz dardarkari aurretik bokal protetikoa idaztea eredu erromanikoekiko mendetasunetik aldentzeko joera baten erakusgarri izan litezke. Nahi horrekin lot dezakegu zenbait maileguren orde euskarazko hitz zaharrez baliatzeko isuria. Izan ere, Belapeire eta *Pronus*-en idazle ezezaguna bat datoz zubererazko testu zaharretan usu aurkitzen ditugun zenbait mailegu "bartzertzean": *-ble* atzizkidun izenondoak, *orazione*, *proximo*, *deSir*, *deSiratü*, *moian* (*moien*), *obligatü*, *obligazione*, *ofensatü*. Nahiago dituzte, besteak beste, *otboitz(e)*, *kbristi lagün*, *onbetsi*, *eginbide* zein *ogen egin*. Idazkera lantzeko eta zaintzeko kezka bera agertzen da iturriak (*Materre* eta *Pregari(o)ak*) eta zubererazko bi testuak alderatze-

an, maileguak gaitzetsiz euskal hitz zaharragoak erabiltzen baitira. Bestalde, *elizaren gogoan* esapide bitxia berdintasun nabarmena da.

Zeharo finkatu gabe zeuden Elizaren manamenduek lotu egiten dituzte *Pronus* eta *Catechima*, iduri baitu lehen testutik bigarreneira igaro direla (gogoratu zazpigarrenaren bikoiztasunaz esana); puntuazioa ere antzekoa da. Finkatuago zeuden Jainkoaren manamenduetan, bederatzigarreneko debekuak (*onhex ezteçala*, eta ez *desira eztezala*) elkartu egiten ditu bi testuak; bestalde, puntuazioan (komak) ia bat datoz. Aztergai izan ditugun bi testuen puntuazioa aztertu eta alderatzea interesgarri litzateke, zalantzarik gabe. Izan ere, autore baten puntuazioa haren ortografia baino ere pertsonalagoa zen. Horregatik, edizio modernoetan ohikoa izan den gaurkotzea —hots, puntuazioa egungo moldeetara ekartzea— gaitzetsi egiten du N. Catach-ek: “(...) il est plus délicat de toucher à la ponctuation d’un auteur qu’à son orthographe, précisément parce qu’elle est plus personnelle, qu’elle fait partie de son style et qu’on en connaît moins les secrets” (1994: 112).

2. Bi testuak urruntzen dituzten desberdintasunak ez dira berdintasunak bezain garrantzitsu. Grafiei dagokienez, ortografiaren bilakaera orokorrak azaltzen du 1696ko testu batean, 1676ko batean ez bezala, <j> kontsonantea agertzea, eta <u> eta <v> bereiztea. *Pronus*, *Catechima*-ren lehen partea eta *Catechima*-ren bigarren parte bilakaera baten urratsak dira:

- (a) *Pronus*: ez dago <j> kontsonanterik; *u* eta *v* kontsonante nahiz bokal izan daitezke
- (b) Bp I: frikaria irudikatzeko <j> eta <i> (<j> gehiagotan agertzen da); *u* bokala eta *v* kontsonantea bereizten dira, baina bada sistema zaharren aztarnarik (*erreceui*, *Vduri*)
- (c) Bp II: lehen partean baino nagusiago da <j> berria; *v*-, *-u*- sistema zaharren aztarnarik ia ez dago

Que, qui (Pronus) / ke, ki (Catechima) desberdintasuna aipagarriago da. Zernahi ere den, *Pronus* Belapeirek idatzia balitz, autorearen bilakaeraren urratsetako bat erakuts lezake *Catechima*-ren lehen parteak, atal horretan 19 aldiz agertzen baita bigarrenaren behin ere erabili ez zen *qu(e,i)*. *Pronus* testuan sabaiko sudurkaria eta [kh] ez markatzea ere desberdintasun azpimarragarriak dira; <gn> eta <kh> dituen *Catechima*-ko grafia-sistema zehatzagoa da, ebakeratik hurbilago dago.

Lexikoaz den bezanbategan, ezberdintasunen artean *Pronus*-en *sokorri*, *sokorritü*, *fidel*, *errendatü*, *oferitü* eta *perfekzione* maileguen adibide bana agertzea aipatuko dugu. Eta ondoko bikoteok (*Pr. / Catechima*):

berriz erosi / arrososi; pakto egin / hitza hartü; aberatstarzüin espiritiualak / hon espiritiualak; -ren araura / -ren arau; Aingürü begirazole / Aingürü begirari; ez... hüts, bena orano (?) / ez solamens... bena bai orano, ez solamens... bena bai ere.

3. Behin-behineko azterketa honek bi testuen arteko berdintasun nabarmenak agerrarazi ditu, eta, beraz, *Pronus* Belapeirerena izan daitekeelako hipotesia indartu egiten du.

Bibliografia

- Agirre Sarasola, Pello. 1996. "Belapeireren *Catechima Laburra*-ri buruzko ohar jakingarri zenbait", *Euskera* XLI, 1996, 1-2 (67-71).
- _____, 1997. *Athanase Belapeire: Catechima laburra (1696). Autorearen garaia, nortasuna eta idazlanak. Grafiak eta fonologia. Edizio kritikoa eta biztegia*. Doktore-tesi argitaragabea.
- Altona, Patxi. 1987. *Juan de Tartas. Onsa hilceco bidia-ren bi leben kapituluak burbil saio gisa*. Deustuko Unibertsitateko Argitarapenak.
- Altzibar, Xabier. 1992. *Bizkaierazko idazle klasikoak. Mogeldarrak, Astarloatarrak, Frai Bartolome: Nortasuna, Idazlanak, Grafiak*. Bilbo: Bizkaiko Foru Aldundia.
- Azkue, Resurrección M^a de. 1969² [1905-1906]. *Diccionario vasco-español-francés*. I eta II. Bilbo: La Gran Enciclopedia Vasca.
- Bela, Jacques = TAV (183-187).
- Belapeire, Athanase. 1696. *Catechima laburra eta Jesus-Christ Goure ginco jaunaren eçagutcia, Salvatu içateco {...}*. Pabe: Jérôme Dupoux.
- _____, Ik. Davant.
- Biedermann-Pasques, Liselotte. 1992. *Les grands courants orthographiques au XVIIe siècle et la formation de l'orthographe moderne. Impacts matériels, interférences phoniques, théories et pratiques (1606-1736)*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Blecua, Alberto. 1987. *Manual de crítica textual*. (Literatura y Sociedad, 33). Madrid: Editorial Castalia.
- Bossuet, Jacques-Bénigne. 1687. *Catéchisme du Diocèse de Meaux. Par le commandement de Monseigneur l'Illustrissime & Révérendissime Jacques Benigne Bossuet Evêque de Meaux {...}*. Paris: Sebastien Mabre-Cramoisy. BN, D 28524. Edizio berekoa da BN, D 28525 (izenburu orrialdea dute desberdin: Pariseko inprimatzaileaz gain honakoa hau aipatzen da: "Et à Meaux, chez Veuve de Claude Charles [...]").
- _____, Bossuet-en katiximaren ondorengo zenbait edizio ere izan dugu eskuartean: 1688 (BN, D 28527), 1691 (baina hirugarren partea 1687ko ediziokoa du: Sebastien Mabre-Cramoisy; BN, D 28528), 1701 (BN, D 28529). XIX. mendeko edizio batez ere baliatu gara:
- _____, 1860. *Catéchisme de Bossuet évêque de Meaux. Nouvelle édition contenant Le Petit Catéchisme ou abrégé de la Doctrine Chrétienne, Le Catéchisme pour les enfants que l'on prépare à la Première Communion, et le Catéchisme des Fêtes*. Poitiers: Henri Oudin.
- Brunot, Ferdinand. *Histoire de la langue française des origines à nos jours*. XIII liburuki. Paris: Armand Colin, 1905 (Ed. berria G. Antoine, G. Gougenheim eta R.L. Wagner-en zuzendaritzapean 1966).
- Casenave-Harigile, Junes. 1989. *Hiztegia Français-Eüskara Züberotar eüskalkitik abiatzez*. Ozaze: Hitzak.
- _____, 1993. *Hiztegia II. Eüskara-Français Xiberotar eüskalkitik abiatzez [Bigerren zatia Xiberotar Aditza]*. Ozaze: Hitzak.
- Catach, Nina. 1968. *L'Orthographe française à l'époque de la Renaissance (Auteurs - Imprimeurs - Ateliers d'imprimerie)*. Genève: Librairie Droz.
- _____, 1993 [1978]. *L'orthographe*. Coll. Que sais-je?, 685. Paris: P.U.F.
- _____, 1994. *La ponctuation*. Coll. Que sais-je?, 2818. Paris: P.U.F.
- Catechima Oloroeco diocezaren cerbutchuco ecinago Illustre eta oboragarry Messire Joseph de Revol banco apezcupiaren manuz eguina. Eta çuberoa herrico uscaldumen amorecatic uscarala utçulia Messire Jacques de Maytie Oloroeco Calongiaz eta banco Vicari Generalaz*. [Pabe]: Jérôme Dupoux, 1706.
- Catechisma Oloroeco diocezaren cerbutchuco Joseph de Revol banco Apphezcupiaz eguina, emendatia eta berris imprimatia François de Revol Oloroeco Apezcupiaren manuz*. Pabe: Jean Dupoux, 1770 [lehenengo edizioa 1743 ingurukoa dela, guk Vinson 44.c.d. ediziotik aipatzen dugu].

- Catichima edo fediaren eta guiristino-eguien explicacione laburra*, Charles-Auguste Le Quien de Laneufville, Aquiceco Juan Apezpicu {...}. 1786 [c. 1741]. Akize: G. René Leclercq. (Chicagoko ale baten kopia darabilgu: Collins 1297).
- Davant, Jean Louis (arg.). 1983. *Belapeyre (Athanasie). Catechima laburra eta Jesus-Christ goure Ginc jaunaren eçagutcia salvatu içateco* (Euskararen lekukoak, 7). Bilbo: Euskaltzaindia.
- Doctrina Christiana, Bayonaco Leoni Illustrissimo eta Reverendissimo Ipizpicuaren manuz bere Diocesaco eguiña*. Baiona: Antonio Fauvet.
- Formulaire de Prône en langue basque (...) réédité (...) et suivi de quelques observations linguistiques (...) par le Prince Louis-Lucien Bonaparte. Deuxième Réimpression*. Londres, 1866. [h.d. D'Olce-ren *Pregariac Bayonaco Diocezacotz*-en edizioa; orij. Bordele, 1651] (J.U. 3577).
- Gèze, Louis. 1873. *Éléments de Grammaire Basque, dialecte souletin, suivis d'un vocabulaire basque-français et français-basque*. Baiona: Impr. de Veuve Lamoignon; facs. Donostia: Hordago, 1979.
- Igantçaco Pronoua, eta bilén pronoua*. Pabe: G. Dugué eta J. Desbaratz, datarik gabe (c. 1757, apud Vinson 86).
- Inchauspe, Emmanuel. 1856. "Notes Grammaticales sur la langue basque", *Le Saint Évangile de JCb selon Saint Mathieu (...)*, aip. (i-xlvi).
- _____, 1858. *Le verbe basque*. Baiona: Impr. de Veuve Lamoignon, eta Paris: Benjamin Duprat. Facs. Donostia: Hordago, 1979.
- Lacaze, Louis. 1884. *Les Imprimeurs et les Libraires en Béarn (1552-1883)*. Pau: Léon Ribaut, libraire-éditeur.
- Lafon, René. 1937. "Tendance à la palatalisation de la sonante *u* dans les parlers basques du Nord-est", *RLiR* XIII (73-82).
- _____, 1948. "Remarques sur l'aspiration en basque", in *Mélanges offerts à M. le professeur Henri Gavel*. Toulouse (55-61).
- _____, 1958. "Contribution à l'étude phonologique du parler basque de Larrau (Haute-Soule)", in *Miscelánea Homenaje a André Martinet (II)*, Canarias: Universidad de La Laguna (77-106).
- _____, 1962. "Sur la voyelle *ü* en basque", *BSL* LVII (83-102).
- _____, 1965. "Contact de langues et apparition d'une nouvelle voyelle: *u* et *ü* en basque", *Actes du Xme. Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes. Strasbourg 1962*. Paris: Klincksieck (901-909).
- Larrasquet, Jean. 1939. *Le Basque de la Basse-Soule orientale* (Collection Linguistique publiée par la Société de Linguistique de Paris, XLVI). Paris: Klincksieck.
- Lavagne, Xavier. 1980. *Impressions paloises et béarnaises 1541-1789*. Pabeko udal liburutegian 1980-12-11 eta 1981-02-07 bitartean izandako liburu erakusketaren katalogoa.
- _____, *Recension des impressions paloises et béarnaises 1541-1789*. 3 liburuki. Pau: Bibliothèque municipale, 1981, 1982, 1982.
- Lavieuxville, P. 1985. *Lavieuxville-Harosteguy. Bayonaco Diocesaco bigarren Catichima*. Villasanteren edizioa. (Euskararen Lekukoak 11). Bilbo: Euskaltzaindia.
- Lebrun, François. 1979. "La prédication au XVIIIe siècle", in *Histoire vécue du peuple chrétien, II*, Jean Delumeau (zuz.). Toulouse: Ed. Privat (43 eta ond.).
- Lhande, Pierre. 1926. *Dictionnaire Basque-Français*. Paris: Gabriel Beauchesne.
- Maister, Martin. 1757. *Jesu-Kristen Imitacionia Çuberouaco uscarala, herri beraurtaco apheç bateç, bere Jaun apheçcupiaren baimentouareki utçulia*. Pabe: Dugué eta Desbaratz.
- Materre, Estebe. 1623 [1617]. *Dotrina Christiana Bigarren impressionean debocinozco othoitç eta oracino batçuez berreturic (...)*. Bordele: Jacques Millanges (Oxfordeko alearen kopia darabilgu).
- _____, eta Duronea apaiza. 1693. *Bouqueta lore divino ena bereciac eta Duronea apeçac T.P.S.V. Aita Materren liburuari emendatuac (...)*. Baiona: Piores Dussarrat.

- Meditacioniac. Khristitarçuneco eguia, obligacione eta berthute principalez; hayen ondotic Meça saintuco, confessioneco, communioneco eta agoniaco othoitciac {...} oro Lapbourdico uscaratic, ciberoucoualat cerbait kbambioreki utçuliric.* Oloroue: B. Lapeyrette, 1844.
- Mercy, Alexis. 1780. *Andere Dona Maria Scapularicouaren Confrariaco, Bulla, Decreta, Statutac, eta Maniac edo Chediac {...}* (Frantsetetik itzulia). Paube: J.P. Vignancour.
- Michelena, Luis. 1964. *Textos arcaicos vascos.* Madrid: Minotauro [= L. Michelena - I. Sarasola, *Textos arcaicos vascos. Contribución...*, Donostia, Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo", 1989 (ASJU-ren gehigarriak, 11)].
- _____, 1985 [1961, 1977²]. *Fonética Histórica Vasca.* Donostia: Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo", (ASJU-ren gehigarriak, 4).
- Mozos Mujika, Iñaki. 1994. *Jean de Paris pastoralara: eskuzkeribuen azterketa eta iturriaren moldamoduak.* Tesi argitaragabea.
- _____, 1995. Tesiaren eranskina: Hegiaphaltarren eskuizkribua.
- _____, Jean de Paris pastoralaren A eskuizkribuaren transkripzioa (argitaragabea, Mozosek eskuratu dizkigun orrialdeak, makinaz idatziak).
- Oihénart, Arnaud d'. 1657. *Les proverbes basques recueillis par le S. d'Oibenart, plus les poesies basques du mesme Auteur,* Paris; facs. Tolosa: Eusko Ikaskuntza, Lopez Mendizabal, 1936.
- Orotariko Euskal Hiztegia.* 1987- . Bilbo: Euskaltzaindia; Desclée De Brouwer eta Mensajero.
- Othoitce eta cantica espiritualac Çubero herrico.* 1734. Pabe: Jean Dupoux.
- Oyharçabal, Beñat. 1990. *La Pastorale Souletine. Édition critique de "Charlemagne".* ASJU-ren gehigarriak, 15 [= ASJU 1988 XXII-3 eta ond.].
- Peillen, Txomin. 1983. "Belako zaldunaren Zuberotar hiztegia, XVIII. mendean", *FLV XV* (125-145).
- Pouvreau, Silvain. 1656. *Guiristinoaren Dotrina Eminentissimo Iaun Cardinal Duke de Richelieuc eguina. Silvain Pouvreau apezac escaraz emana.* Paris: Jean Roger.
- Pronus Singulis diebus Dominicis clarè & distinctè immediatè post Euangelium populo legendus* [aleak izenburu orrialdea falta du; ezartzen dugun izenburua lehenengo orrialdearen goienean dator]. c. 1676.
- _____, 2. ed.: *Les prières de Prone en basque (dialecte souletin) publiées par M^{sr} Arnauld-François de Maytie évêque d'Oloron, en 1676.* Antoine d'Abbadie (arg.). Baiona: Mme Veuve Lamaignère, 1874.
- Ressegue, P. 1758. *Sacramentu-Saintiaren aurhidedouaco maniac eta chediac. Esquiulaco parropia eligan, {...} Oleronco Jaun Apphezcupiaren manu eta baymentieki.* Franceseti, Usarala utçulia, Aurhidedouaren manuz, P. Ressegue bestela Mercy, Aurhidedouaco Prioreaz edo guebienaz. Pabe: Isaac Charles Desbaratz.
- Sarasola, Ibon. 1984-1995. *Hauta-lanerako euskal hiztegia,* Donostia: Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintziala; GK.
- Schuchardt, Hugo. 1988 [1900]. "Introducción a las obras de Leizarraga", I. Ruiz Arzalluz eta J.M. Vélez Latorre (itzultz.), *ASJU XXII-3* (921-1036) [= *ASJU*-ren gehigarriak 12].
- Tartas, Jean de. 1666. *Onsa hilceco bidia.* Orthez: Jacques Rouyer. *RIEV*-en ed. (1907-1911) darabilgu: *RIEV I* eta ond. Ik., gainera, P. Altuna.
- _____, 1672. *Arima penitentaren occupatione devotaq {...}.* Orthez: Jacques Rouyer.
- Vinson, Julien. 1984 (J. Urquijoren alean oinarritutako edizioa) [1891]. *Bibliographie de la langue basque (Volúmenes I y II). Con unas palabras sobre la presente edición de Luis Michelena,* *ASJU*-ren gehigarriak 9, Donostia.
- Zuazo, Koldo. 1989. "Zubereraren sailkapenerako", *ASJU XXIII-2* (609-650).

On the Position of Subjects in Spanish

ANTXON OLARREA
University of Arizona

0. Introduction

In this paper I analyze the contrast between the pre and postverbal subject positions in Spanish under the guidelines proposed in The Minimalist Program (Chomsky 1995). I will claim that preverbal subjects are Clitic Left Dislocated constructions, i.e. base-generated adjuncts to the maximal inflectional projection coindexed with an empty pronominal in argument position. As a result, sentences with preverbal subjects and sentences with postverbal subjects will be analyzed as the result of different numerations. In the former case there is a *pro* element in the numeration that is absent in the latter. I will then propose that the positions of subjects in Spanish interrogative sentences and relative clauses can be accounted for if we assume that there is covert I-to-C movement in Spanish. Left-dislocated constituents block I-to-C movement and render preverbal subjects in interrogative constructions ungrammatical. Since this type of movement is not present in relative clauses the left-dislocated constituents (preverbal subjects, for instance) are ruled in. This hypothesis also predicts that Wh-elements that are base-generated need not be licensed by covert I-to-C and therefore will allow the presence of preverbal subjects.¹

1. Pre and Postverbal Subject Positions in Declarative Sentences in Spanish

1.1. Theoretical Introduction: The VP-internal Hypothesis

Null Subject Languages (NSLs) have been traditionally characterized as having a specific set of properties that parametrically differentiate them from languages that do not allow null subjects. Among these of properties NSLs are said to allow Free Subject Inversion, the possibility of having a subject either preceding or following the predicate. Spanish, a pro-drop language, allows for a fairly unrestricted ordering of the subject in simple and embedded declaratives (1) and in relative clauses (2):

(1) The research presented here is based on chapters 2 and 4 of Olarrea 1996. I am thankful to Heles Contreras, Paco Ordoñez-Lao and Karen Zagona for their invaluable comments on earlier versions. My deepest gratitude to Xabier Artiagoitia for his wise advice, his support and his comments on this article.

- (1) a. Juan mira la televisión
 "John watches TV"
 b. Mira la television Juan
 c. Mira Juan la televisión
 d. María cree que Juan llegó
 "Mary believes that John arrived"
 e. María cree que llegó Juan
- (2) a. Ese es el hombre que vio Juan
 That is the man that saw John
 "That is the man that John saw"
 b. Ese es el hombre que Juan vio

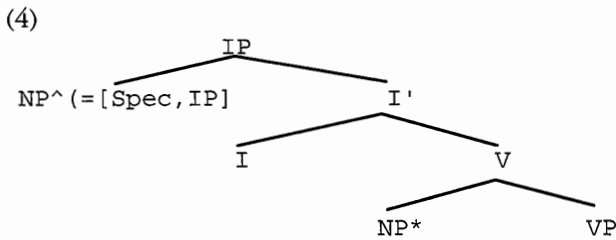
Preverbal subjects are much more restricted in interrogative sentences, as shown in the examples in (3):

- (3) a. *¿Dónde Juan vive?
 Where John lives?
 b. ¿Dónde vive Juan?
 "Where does John live?"
 c. *¿Qué Juan quiere?
 What John wants?
 d. ¿Qué quiere Juan?
 "What does John want?"
 What wants John?
 e. ¿Por qué Juan vino?
 Why John came?
 "Why did John come?"
 f. ¿Por qué vino Juan?

In this section we will focus our attention in the constructions in (1), the contrast between the pre and postverbal position of Spanish subjects in declarative sentences.² I will leave the discussion of the preverbal slot in interrogatives (3) and relative clauses (2) for section 2.

In the Principles and Parameters framework, the position of subjects in a sentence had been satisfactorily explained by the Internal Subject Hypothesis, ISH, (Zagona 1982, Koopman & Sportiche 1991, among others), as a result of parametric variation in the mechanisms of Case assignment. The ISH claims that subjects are generated within the maximal projection of the predicate, preverbal subjects being the result of raising of the subject to [Spec, IP], as shown in (4):

(2) For an analysis of the frequency of the different word orders in Spanish *vid.* Ocampo (1989) and Bentivoglio and Weber (1985) and references therein.

Koopman and Sportiche propose that nominative Case may be assigned either under government or by agreement. Under the former mechanism, INFL assigns Case to an NP that is governed by it. Under the latter, Case is assigned by a head to an NP in its specifier position as a reflex of the general process of Spec-Head agreement. According to this hypothesis there exists parametric variation among languages with respect to the obligatoriness versus the optionality of the movement of the internal subject to [Spec, IP], due to a distinction in the mechanism of structural Case assignment: in languages like English, where INFL assigns Case by agreement, the VP-internal subject must raise to [Spec, IP] to satisfy the Case Filter, as in (5).

(5) [_{IP} John [_I Pres, 3 psg] [_{VP} [_{NP} t][_{VP} watches T.V.]]]

In languages like Spanish, INFL is rich enough to be considered lexical, VP is L-marked and the subject NP* in (4) is governed by INFL. The postverbal subject can then be directly assigned nominative Case under canonical (left to right) government by INFL. Movement of the subject to the preverbal ([Spec, IP]) position is then optional, VOS and SVO orders being both possible in declarative sentences (6, a, b)³

(6) a. [_{IP} [_I Pres, 3 psg] [_{VP} [_{VP} mira la televisión] [_{NP} Juan]]]
 b. [_{IP} Juan [_I Pres, 3 psg] [_{VP} [_{VP} mira la televisión] [_{NP} t]]]

There are two underlying assumptions in the ISH that will be of concern in this section: first, that there are parametric variations in the overt syntax (languages differ with respect to the mechanisms of Case assignment by INFL); and second, that there is optionality in the application of movement rules in specific cases (in Spanish the VP-internal subject can optionally move to [Spec, IP]). These assumptions, commonly accepted in the Principles and Parameters framework, are challenged by the MP. The Minimalist Program proposes a system in which parametric variations must be reduced to morphological properties of lexical items and in which movement must be considered legitimate only if necessary for convergence. If we are to account for the optionality in the positions of subjects in Spanish under minimalist assumptions we face, first, a theoretical problem. Overt movement of the VP-internal subject to [Spec, IP] in (6b) should be forced by the presence of a [+strong] nominal feature in [Spec, AgrSP], as discussed earlier in chapter 1. If this feature is [+strong]

(3) For ease of exposition I have opted to place the subject to the right of the predicate in the examples under consideration. The reason is merely visual: the subject is generated in preverbal position but Spanish presents V-to-I movement, the result being the postverbal position of the subject. In this section I will put aside the question of the subject in Spanish being generated as an adjunct unordered with respect to the predicate, as has been proposed in the literature (Contreras 1991).

in Spanish, all subjects should move to [Spec, AgrSP] before Spell-Out and the post-verbal position of the subject would remain unexplained.

Another issue is in order at this point. In the MP nominative Case and agreement are always checked in Spec-head configurations. It may seem at first glance that minimalist assumptions would allow us to get rid of K&S's disjunction in the formulation of our theory of case assignment. It could be claimed that the differences between SV and VS orders in Spanish are the reflex of two different specifications of the nominal features of AgrS. In the SV order, the nominal categorial feature of this functional head is specified as [+strong], forcing the movement of the VP-internal subject to [Spec, AgrSP] in the overt syntax. In the VS order, on the other hand, the nominal of AgrS is [-strong] and the subject need not raise to [Spec, AgrSP] until after Spell-out. Raising of the subject in the SV order is overt but it is covert in the VS order. In either case the subject will be in a Spec-head configuration at LF with a head whose formal features include nominative Case and these features will be checked.

It may seem that this analysis allows us to get rid of a disjunctive formulation, since it is no longer necessary to postulate that structural case can be assigned *either* by government *or* by agreement. But in order to do so it has been necessary to replace this disjunction with a different one, not purely syntactic but somehow lexical and, as it is presently stated, of a very unclear formulation: Languages like Spanish that allow both pre- or postverbal subjects are the result of the presence of nominal features in AgrS that can be specified as *either* [+strong] *or* [-strong]. It is then legitimate to question the degree of theoretical insight we have gained with what seems to be merely a substitution of disjunctive formulations. A more precise explanation of the mechanisms of agreement and Case assignment in Spanish under minimalist assumptions will be needed in order for the analysis to be satisfactory.

Besides the theoretical problem described previously, the ISH analysis of Spanish subjects faces also an empirical problem. Recent work in the literature on Romance languages has claimed that subjects do not occupy [Spec, AgrSP],⁴ and, parallel to this claim, that [Spec, AgrSP] is not a Case position in these languages. In the first section of this section I will discuss the empirical evidence that supports this claim with a precise goal in mind: I will show that the analysis proposed in Contreras (1991) in which preverbal subjects are left-dislocated is not only compatible with the empirical evidence provided but also that his analysis receives a straight-forward interpretation within minimalist assumptions. More precisely, it will be claimed that preverbal subjects are instances of Clitic Left Dislocation in the sense of Cinque (1991). I will show that under this analysis the phenomena of agreement and nominative Case in Spanish are indeed best explained as manifestations of a structural relation between a functional head and its specifier position, as proposed by Chomsky (1992). The core of the analysis will be presented in section 1.3. In this section I will argue that the nominal categorial features of AgrS in Spanish are uniformly [-strong] while the verbal categorial features of this inflectional head are [+strong], a charac-

(4) Vid. Barbosa (1993), Bok-Bennema (1992), Contreras (1991) and (1994), Dobrovie-Sorin (1993), Rigau (1991), among others.

teristic of pro-drop languages. Under minimalist assumptions it will be then possible to explain the phenomenon traditionally called Free Subject Inversion, characteristic of pro-drop languages, without resorting to the existence of categorial features of a non-substantive head specified with two different values for a given language, therefore abandoning the theoretical disjunction in the mechanisms of case assignment discussed previously.

This analysis presents also another advantage: the restrictions imposed on the type of constituents that may occupy the preverbal slot in Spanish and their semantic interpretation can be derived from the general properties of CLLD structures. A discussion of the properties that characterize this construction and a classification that will serve to differentiate it from other types of Left Dislocation in Spanish will be provided in section 1.4.

1.2. The position of preverbal subjects in Spanish

In this section we will analyze the empirical evidence for the claim that Spanish preverbal subjects are not in [Spec, AgrSP]. But before doing so, it will be necessary to review several basic assumptions that will help clarify the analysis. First, I will assume with Kayne (1994) and Chomsky (1995) that VP-internal subjects are universally generated as left specifiers of the verbal projection. The basic order is then SVO.⁵ Second, I will take as uncontroversial the claim that languages like English and languages like Spanish differ with respect to verb-to-INFL raising. Standard Spanish has an obligatory rule of overt verb raising that characterizes Null Subject Languages while English only raises auxiliary verbs (cf. Emonds 1976, Pollock 1989, Chomsky 1989, among others). Third, I will assume against Torrego (1984) that there is no overt I-to-C movement in Spanish. Torrego claims that in interrogative sentences the postverbal position of the subject is the result of raising of the verb all the way up above the subject, leaving this in its canonical position, [Spec, IP]. There is strong empirical evidence against this claim (Arnaiz 1992, Bok-Bennema 1992, Goodall 1991, Ordoñez 1996, Suñer 1994, Toribio 1993, among others). I will review this evidence in detail in section 2, when discussing the position of subjects in interrogative and relative constructions in Spanish. For the purposes of this section, and since word order in interrogatives will be used to argue the position of other syntactic constituents, I will follow standard assumptions and claim that Wh-phrases are always in [Spec, CP] in Spanish.

1.2.1. *Subjects are not in {Spec, IP}*

The claim that preverbal subjects are not in [Spec, IP] in Spanish finds empirical support in the analysis of the position of sentential adverbs in Spanish (Bok-Bennema 1992 and Zubizarreta 1992) and in the relative position of functional categories in this language (Contreras 1994). Bok-Bennema points out that Spanish allows adverbials to appear between the subject NP and the finite verb:

(5) For analyses in which the subject is generated as a Spec whose ordering with respect to VP is free, vid. Contreras (1991).

- (7) a. Juan probablemente leyó el libro
 "John probably read the book"
 b. Juan apenas / ya / casi ha leído el libro
 "John barely / already / almost has read the book"

This type of adverbial can intervene between the Wh-phrase and the verb, as shown in (8):

- (8) ¿Qué libro apenas/ya ha leído Juan?
 What books barely already has read John?
 "What books has John barely read?"

In this analysis adverbials are assumed to be adjuncts to maximal projections.⁶ If the adverb precedes the verb in a language with overt V-to-I raising, it must be assumed to be adjoined to the the highest inflectional projection of the functional category to which the verb raises to, in our case adjoined to AgrSP. This raises the question where the subject NP occurs. In (8) the preverbal adverb shows that there is no I-to-C movement in Spanish. The postverbal subject in this sentence cannot be then in [Spec, AgrSP], the canonical subject position. Since in (7) the subject DP precedes the adverbial adjoined to AgrSP, it must occur to the left of this position. It is then reasonable to assume that subjects followed by adverbials are indeed not in their canonical position. This claim, argued for in Bok-Bennema (1992) and Zubizarreta (1992) forces these authors to assume that there is an extra functional head between C and AgrS. More specifically, to assume that the properties traditionally assigned to AgrS must be split over two heads. In their analyses, the highest is the nominative marker and the lowest the affixal Agr element to which the verb is adjoined.

In either case, a minimalist account of the preverbal position as the result of movement to the Spec of a projection higher than AgrSP (AgrS-1 in Bok-Bennema, FP in Zubizarreta) would still have to explain why movement to the specifier of this functional projection is optional, a problem identical to the one discussed for the more traditional ISH approach.

1.2.2. *Preverbal subjects are left-dislocated*

Instead of assuming that preverbal subjects are in the specifier of a projection that dominates AgrS, several proposals have been made recently to claim that preverbal subjects are adjoined to a clausal projection (Barbosa 1994, Contreras 1991 and 1994, Otero 1993). I will summarize here arguments from Contreras (1994). These arguments are based on the relative order of negation and other functional projections. Laka (1990) and Bosque (1992) argue convincingly that what differentiates English from Spanish is the relative order of the functional heads with respect to negation. In Spanish, NegP dominates AgrSP, while in English NegP dominates TP:⁷

(6) This claim is not uncontroversial. For an analysis in which different types of adverbs are generated as specifiers of different functional projections, vid. Zagona (1988).

(7) It is important to point out that in the two analyses reviewed here, preverbal subjects occupy the canonical [Spec, AgrSP] position, so their arguments are consistent with the present arguments.

- (9) a. English: [_{CP} [_{AgrSP} [_{NegP} [_{TP} [_{VP}...]]]]]]
 b. Spanish: [_{CP} [_{NegP} [_{AgrSP} [_{TP} [_{VP}...]]]]]]

Based on this distinction, Contreras (1994) argues the contrast in (10) shows that the subject never occupies [Spec, AgrSP] in Spanish since preverbal subjects precede negation:

- (10) a. *Creo que María no ha trabajado hoy*
 Believe-1st sing. that Mary not has worked today
 "I believe that Mary has not worked today"
 b. **Creo que María ha no trabajado hoy*

In (10a) the subject follows the complementizer and precedes negation. The sentence is ruled in. But if negation follows the Aux in AgrSP the sentence is ungrammatical. It can be claimed that, at least in negative sentences, the preverbal subject is not in [Spec, AgrSP] but higher in the structure. Consider now the following sentences:

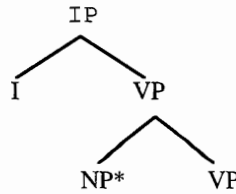
- (11) a. *¿Qué libros_i no lee t_i Juan?*
 which books not read John
 "Which book doesn't John read?"
 b. **¿Qué libros Juan lee?*
 c. **¿Qué libros no Juan lee?*

In Spanish Wh-interrogative sentences, the subject follows the verb (11a). When the subject precedes the verb, the sentence is ungrammatical (11b). This subject inversion in interrogatives cannot be due to the fact that the wh-phrase *qué libros* and the subject *Juan* compete for the same position, [Spec, AgrSP]. If this were the case, we would predict (11c) to be grammatical: The wh-element occupies [Spec, CP], negation dominates VP, and the subject is base-generated in [Spec, VP]. But (11c) is ruled out, and the contrast between (11a) and (11b) shows that Wh-movement is not to Spec of AgrSP. We thus have to assume that the wh-element in (11a) is not in that position and that [Spec, AgrSP] is not filled. Incidentally, the fact that the negative element *no* in NegP precedes the verb suggests again that there is no I-to-C movement in Spanish. If I-to-C movement were allowed, (12) should be grammatical:

- (12) **¿Qué libros lee no Juan?*

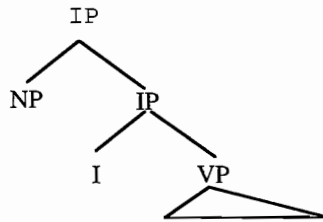
(12) shows that the verb does not raise to C. As a consequence, Contreras claims that the subject in Spanish cannot occupy [Spec, AgrSP], as shown by the examples in (10-12). What then is the position of preverbal subjects in Spanish? Contreras (1991; 1994a/b) argues that AgrS (Infl) in Spanish is [+lexical], and therefore projects no specifier, according to Fukui and Speas' (1986) proposal. In his framework, subjects are generated as VP-internal adjuncts whose order with respect to the predicate is not specified:

(13)

The internal subject receives nominative Case under government by INFL, since INFL L-marks the higher VP. Spanish SVO order is then the result of adjunction to INFL.

(14)

This adjunction of the NP subject to IP can be produced either by movement, as in (15), or by base-generation, as in the case of long movement of the subject in (16) (examples from Contreras 1991: 65):

(15) [_{IP} María_i [_{IP} sabe_k [_{VP} [_{VP} t_k la lección] t_i]]]
 “Mary knows the lesson”

(16) [_{IP} Esos futbolistas_i [_{IP} no sé [_{CP} cómo se puede saber [_{CP} cuánto dinero ganan pro_i]]]]
 “Those soccer players I don’t know how you can know how much money they make”

In (15), the subject position is subjacent to the adjoined phrase and the structure *may* result from movement.⁸ But in (16) the deeply embedded subject is not subjacent to the NP adjoined to IP, since both CPs in (16) are barriers. This sentence

(8) By assuming that adjuncts are licensed at S-structure only if they are canonically governed, and that otherwise they are licensed at LF, Contreras (1991) correctly predicts several contrasts between languages like English, whose INFL is [-lexical], and Spanish, whose INFL is [+lexical]. In English topicalization is possible, while it is impossible in Spanish; Spanish shows postverbal subjects while English lacks them; English does not allow null empty subjects, and both languages show “contrasting ranges of closed domain facts” that receive a satisfactory explanation under the Close Domain Condition, i.e., the contrast between (i) and (ii):

- (i) *¿Qué lección María sabe? / What lesson does Mary know?
 (ii) La lección que María sabe / The lesson that Mary knows

The theoretical framework developed in this chapter differs from Contreras (1991). An attempt to explain the desirable results of Contreras’ analysis mentioned above within the Minimalist framework is described in Section 2.

cannot be the result of movement and the most embedded subject cannot be a trace: It has to be a resumptive empty pronominal and the initial phrase has to be left-dislocated. Evidence that left-dislocation of the subject is possible in Spanish can also be found in raising structures, as first proposed in Rivero (1980). Consider the following example in Spanish and its English counterpart.

- (17) a. Parece [que Juan come mucho]
 b. It seems [that John eats a lot]

The verb *parecer* ('seem') is a raising verb. It does not assign a q-role to its external argument. In English, the subject position has to be filled by an overt expletive (17b). In Spanish, a pro-drop language, the subject of *parecer* is a covert expletive *pro expl* (17a). But when the embedded clause is non-finite, its subject does not receive Case and has to raise to the subject position of the main verb, as shown in (18), to avoid a violation of the Case Filter. The relevant contrast is illustrated in (18).

- (18) a. Juan parece [comer mucho]
 b. John seems [to eat a lot]

Now consider the contrast in (19).

- (19) a. Juan y Pedro parece [que comen mucho]
 b. *John and Peter seems [that eat a lot]

In (19a) the plural subject in the Spanish example cannot be the subject of the main verb *parece*, in third person singular, as shown by the fact that there is no subject-verb agreement. The sentence is interpreted with the initial phrase as the subject of the embedded verb *comen*, third person plural. But movement of this subject from the embedded position to the subject position of the main clause is not motivated: the verb in the embedded sentence is finite and can assign nominative Case to its subject. It is reasonable to assume that (19a) is a left-dislocated structure, and that the subject of the embedded clause is an empty referential pronoun that dictates the agreement with the embedded subject. The initial phrase is adjoined to the main IP, whose subject is a null expletive, like in (18a).

There is further evidence that Spanish preverbal subjects are left-dislocated and coindexed with an empty resumptive pronoun in argument position. This evidence comes from the analysis of another construction that, similarly to the raising construction analyzed in (19a) shows lack of subject-verb agreement. It has been pointed out in the literature that certain subject NPs in Spanish trigger agreement in first, second or third person when they refer to a group that may include the first or the second person (Hurtado 1986; Fernández Soriano 1989). This phenomenon is exemplified in (20).

(20)	a. tenemos
Los estudiantes de Lingüística	b. tenéis que ser pacientes.
	c. tienen
	a. have-1pl
"the students of Linguistics	b. have-2pl to be patient-pl"
	c. have-3pl

Under a Left Dislocation analysis we could claim that the preverbal subject “los estudiantes de Lingüística” is adjoined to the highest inflectional projection and coindexed with an empty resumptive pronoun in argument position, as Contreras proposed for (16). This empty *pro* dictates agreement with the verb. Evidence from the existence of an empty pronominal that agrees with the verb comes from cases in which an anaphor is present. In these cases, the anaphoric element has to agree in person number and gender with the features of *pro* and not with those of the left dislocated constituent.

(21)	a. tenemos		nosotros mismos
Los estudiantes	b. teneis	un alto concepto de	vosotros mismos
	c. tienen		sí mismos
	a. have-1pl		ourselves
“the students	b. have-2pl	a high opinion of	yourselves”
	c. have-3pl		themselves

Similar evidence can be found in control structures:

(22)	queremos	{PRO matarnos}
Los estudiantes	quereis	{PRO mataros}.
	quieren	{PRO matarse}
	want-1pl.	{PRO to-kill-ourselves}
“the students	want-2pl.	{PRO to-kill-yourselves}”
	want-3pl.	{PRO to-kill-themselves}

In (22) the null subject pronoun, rather than the preverbal NP, is the controller.

Once we posit that Spanish preverbal subjects are base-generated as IP adjuncts we have established the basis for a minimalist analysis of agreement and nominative Case in Spanish. Under such an analysis, the structure of (15) can be considered to be (23):

- (23) [_{AgrSP} Maríaⁱ [_{AgrSP} [_{AgrS} sabe_k [_{TP} t_k [_{VP} proⁱ [_V t_k la lección]]]]]]

In the next section I will describe this analysis in detail and outline an account of the cases of person agreement loss in Spanish.

1.3. A Minimalist Analysis of SV/VS orders in Spanish

We can account now for both the VS and the SV orders in Spanish in a uniform way. The verbal features of T and AgrS in Spanish are [+strong], forcing the overt raising of the verb. The nominal categorial features of AgrS, on the other hand, are [-strong]. Subjects are generated in [Spec, VP] and will raise covertly to the position in which their inflectional features are checked, [Spec, AgrSP].⁹

(9) I am not ready to make any claims about the value of the N-related feature of T in Spanish or about the possibility of this functional head projecting a specifier position. For the purposes of this chapter, it is sufficient to assume that the nominal features of AgrS are [-strong], and that in consequence the VP-internal subject will check its features at LF. Independently of the strength of the features of T, and due to the fact that the subject raises to AgrS covertly, the result is always the postverbal position of the thematic subject in the overt syntax, since V raises to AgrS. As mentioned in chapter 1, I will assume, with Jonas & Bobaljik (1993) that Spanish does not project a specifier in TP. A study of the interactions between the movements of the internal arguments in VSO and SVO orders in Spanish would confirm this hypothesis.

A VS sentence is thus the result of V adjunction to AgrS, via cyclic adjunction to the intermediate functional heads. This movement is the product of the [+strong] verbal categorial features of AgrS. This strong feature attracts the categorial feature of the verbal head. The movement is overt and takes place before any further structure is created by a new application of Merge. Before Spell-out, then, the representation of a VS sentence in Spanish is then:

$$(24) \{_{AgrSP} \{_{AgrS} \text{sabe}_k \{_{TP} \text{María}_i \{_{T'} \text{t}_k' \{_{VP} \text{t}_i \{_{V'} \text{t}_k \text{la lección}\}}\}}\}}\}$$

In the overt syntax, the verb will always precede the thematic subject. At LF, the subject will raise to [Spec, AgrSP] to be attracted by the nominal categorial feature of AgrS, a feature that I have assumed to be specified as [-strong].¹⁰ This movement at LF is the result of the principle Procrastinate which rules out overt movement of the subject when there is no [+strong] nominal features that attract it. Movement at LF is more "economical" than overt movement. The resulting LF configuration is, then,

$$(25) \{_{AgrSP} \text{María}_i \{_{AgrS} \text{sabe}_k \{_{TP} \text{t}_i' \{_{T'} \text{t}_k' \{_{VP} \text{t}_i \{_{V'} \text{t}_k \text{la lección}\}}\}}\}}\}$$

In (25), both the subject and the verb are in the checking domain of the AgrS head, and the q-features of both the subject and the verb can be checked. If these features are identical the derivation converges and agreement obtains.

In the SV order, the thematic subject is a null referential pronoun that follows the verb in the overt syntax. This null resumptive pronoun is coindexed at LF with a NP base-generated as an AgrSP adjunct. This position is broadly L-related, i.e., a non-argument position.¹¹ Before Spell-out, then, an SVO sentence in Spanish presents the following configuration:

$$(26) \{_{AgrSP} \text{María} \{_{AgrSP} \{_{AgrS} \text{sabe}_k \{_{TP} \{_{T'} \text{t}_k' \{_{VP} \text{pro}_i \{_{V'} \text{t}_k \text{la lección}\}}\}}\}}\}$$

At LF, the thematic null pronominal raises to [Spec, AgrSP] to check the [-strong] nominal feature of AgrS. At this level of representation, the left-dislocated subject and the null pronominal are coindexed. The thematic null pronominal and the verb are in the checking domain of AgrS and agreement is between the verb and the pronominal subject. The relevant structure is exemplified in (27).

$$(27) \{_{AgrSP} \text{María} \{_{AgrSP} \text{pro}_i \{_{AgrS} \text{sabe}_k \{_{TP} \{_{T'} \text{t}_k' \{_{VP} \text{t}_i \{_{V'} \text{t}_k \text{la lección}\}}\}}\}}\}$$

In both the VS and SV orders, the configurations in which agreement and nominative Case are checked are the same Spec-head configurations. This is shown in the abstract sentence structure in (28).

(10) In the model proposed in Chapter 4, Chomsky claims that this covert movement is only of the set of Formal Features of the subject (FF(SU)). These formal features will adjoin to the AgrS head and will be therefore in the minimal domain of both a sublabel of AgrS and the complex [T+V]. For ease of exposition I will stick to the pre-chapter-4 model in which covert movement of a maximal projection is phrasal movement to the Spec of the inflectional head. There are no different empirical predictions with respect to these two systems, but the syntactic markers are easier to describe in the earlier model.

(11) The definition of the preverbal subject position as an A'-position seems to predict correctly the asymmetry in terms of scope ambiguity between pre and postverbal subjects in Spanish, as discussed in Uribe-Etxebarria (1992). I will discuss this possibility at the end of the section.

(28) Before Spell-Out

- (a) VS order: $[_{AgrSP} [_{AgrS} V+T] [_{TP} [_T t_T [_{VP} NP [_V tv]]]]]$
 (b) SV order: $[_{AgrSP} NP [_{AgrSP} [_{AgrS} V+T] [_{TP} [_T t_T [_{VP} PRO [_V tv]]]]]]]$

Subject agreement is checked in a Spec-head relation between the subject NP or *pro*, and the complex $[_{AgrS} V+T]$. The preverbal NP in the SV order gets interpreted at LF by coindexation with the thematic *pro*. Both elements, the adjoined NP and the null pronominal, must share their *f*-features.¹² This is exemplified in the abstract sentence structures in (29).

(29) After Spell-Out

- (a) VS order: $[_{AgrSP} NP_i [_{AgrS} V+T] [_{TP} [_T t_T [_{VP} t_i [_V tv]]]]]$
 (b) SV order: $[_{AgrSP} NP [_{AgrSP} PRO_i [_{AgrS} V+T] [_{TP} [_T t_T [_{VP} t_i [_V tv]]]]]]]$

I have argued that the preverbal subject in Spanish is not the result of movement, but rather left-dislocated and coindexed with an argumental empty resumptive pronoun that dictates the agreement with the verb and that, according to our analysis, checks the nominal categorial feature of AgrS and nominative Case by Spec-head agreement at LF. In the next section I will analyze the characteristics of Left Dislocation structures in Spanish in an attempt to derive most of the properties of the preverbal subject construction from properties of Left Dislocation structures in this language.

1.4. Clitic Left Dislocation in Spanish

In the previous section I have argued that Spanish preverbal subjects are base generated as adjuncts to the highest inflectional projection. To be more precise, I will claim that Spanish sentences with preverbal subjects have all the characteristic properties of what Cinque (1991) calls Clitic Left Dislocation constructions. These properties differ in certain important aspects from those of ordinary LD found in English. There is also a certain terminological disagreement in the literature with respect to the classification and description of the properties of Left Dislocated structures in Spanish, and their differences with respect to what some scholars claim to be instances of Topicalization. In what follows I will differentiate between three constructions in which the most prominent element in the sentence occupies the absolute initial position, as shown in (30)

- (30) a. Las rosas, me encantan esas flores (LD)
 The roses, to-me are pleasing those flowers
 "Roses, I love those flowers"
 b. Las flores las compré ayer (CLLD)
 The flowers them I bought yesterday
 c. ESAS FLORES compré ayer (FC)
 "THOSE FLOWERS I bought yesterday"

(12) This feature sharing is constrained in certain ways, which account for the possibility of loss of person agreement in examples like those in (21) and (22). I will come back to this issue in the next section.

In an attempt to clarify the issue I will follow Cinque and claim that there are two different types of LD constructions in Romance Languages, exemplified in (30a) and (30b). Following his terminology, I will refer to the structure in (30a) as Left Dislocation (LD) and to the construction in (30b) as Clitic Left Dislocations (CLLD). I will claim also that the constructions in (30a) and (30b) contrast minimally with the construction exemplified in (30c). Borrowing from Uriagereka's (1992) terminology I will refer to this type of sentence as Focus Construction. I will begin by arguing that CLLDs and LDs are indeed two different constructions, based on pragmatic, stylistic and syntactic considerations.

1.4.1. *Left Dislocation vs. Clitic Left Dislocation*

The constructions exemplified in (30 a/b) can be differentiated according to several syntactic properties. The following argument is partially adapted from Cinque (1990), Dolci (1986) and Hernanz and Brucart (1987): In the LD construction the left dislocated element can only be an NP (DP):

- (31) a. Juan, no me acuerdo de él
 John, I don't remember (of) him
 b. *De Juan, no me acuerdo de él
 Of John, I don't remember (of) him
 c. Juan, lo vimos a él en la fiesta
 d. *A Juan, lo vimos a él en la fiesta.
 John, (clitic-him) we saw him in at the party

while in CLLD any phrasal type can be dislocated:

- (32) a. A Juan lo vimos en la fiesta
 b. De Juan no me acuerdo
 c. Con Juan no he podido hablar de esas cosas.
 With John (I) have not been able to talk about those things
 d. Rápido sí que es Michael Johnson.
 Fast is indeed what is Michael Johnson
 e. Que Maria haya podido decir eso no puedo creerlo
 That Mary could have said that I can't believe.

In (32a, b and c) a PP is dislocated, while in (32d), the dislocated element is an AdjP. Since there are no PP or AdjP clitics in Spanish, it could be claimed that (32 a-d) are instances of the construction exemplified in (30.c), Focus Fronting, a construction that does not allow the presence of a clitic. I will come back to this issue later. (30e) shows that a CP can be dislocated in this type of construction. The coreferential element in LD constructions can be a phrase or a pronoun, either a clitic or a tonic pronoun:

- (33) a. El baloncesto, ese deporte le encanta a tu hijo (phrase)
Basketball, that sport is loved by your son
“Basketball, your son loves that sport”
- b. John Coltrane, este saxofonista me encanta. (phrase)
John Coltrane, that sax player I love.
- c. Miles Davis, él sí que me fascina (tonic pronoun)
Miles Davis, he is indeed fascinating to me.
- d. En cuanto a Buddy Guy, hace años que no lo veo en concierto (clitic)
As for Buddy Guy, it’s been years since I (don’t) see him in concert.

In CLLD the coreferential element has to be an empty pronominal (licensed by agreement or by a clitic), never a tonic pronoun or a phrase:

- (34) a. En Juan no es posible confiar
In John not is possible to trust
“It is impossible to trust John”
- b. *En Juan no es posible confiar en él
In John not is possible to trust in him
- c. A Maria no la vi nunca tan enfadada
To Mary not her I saw never so irritated
“Mary, I have never seen her so irritated”
- d. *A Maria nunca ví a esa chica tan enfadada
To Mary not her I saw that girl never so irritated

The LD constituent can be preceded by what Contreras (1978) calls “topicalizing expressions”: *en cuanto a*, *por lo que afecta a*, *hablando de*, etc.¹³ CLLD constructions are ruled out when preceded by expressions of this type:

- (35) a. En cuanto a Antxon, él no va a terminar su tesis
“As for Antxon, he will never finish his dissertation”
- b. *Te he dicho que en cuanto a Juan lo vi ayer
“I have told you that regarding John, I saw him yesterday”
- c. En cuanto a esos futbolistas, no se cómo se puede saber cuánto dinero ganan ellos.
“As for those soccer players, I don’t know how you can know how much money they make”
- d. *Te he dicho que en cuanto a esos futbolistas no se cómo se puede saber cuánto dinero ganan.

(13) These expressions are, roughly, the Spanish equivalents of the “As for...” constructions in English.

LDs cannot be embedded. They have to appear in absolute first position:

- (36) a. *Todos dicen que John Coltrane, ese saxofonista es el mejor.
 "Everybody says that John Coltrane, that sax player is the best"
 b. *No me sorprende que Miles Davis, él sí que supo desafiar a sus críticos.
 "It does not surprise me that Miles davis, he indeed knew how to challenge his critics"

While CLLDs can be freely embedded:

- (37) a. Todos piensan que de Juan no deberíamos hablar
 everybody thinks that of John we should not talk
 "Everybody thinks that we shouldn't talk about John"
 b. No me sorprende que de Maria nadie se haya quejado
 "It is not surprising that about Mary nobody has complained"
 c. Juan y Pedro parece que todos piensan que vendrán a la fiesta
 John and Peter (it) seems that everybody think that (they) will attend the party.
 "It seems thath everybody thinks that John and Peter will attend the party"

The contrast between (36) and (37) shows that LDs cannot be embedded while CLLDs constructions can appear as complements to verbs that subcategorize for a CP. There is obligatory identity of Case and subcategorization between the dislocated element and the resumptive pronoun in CLLDs. Cinque (1987) refers to this obligatory identity as "connectivity". But this is not the case in LD constructions. We can understand connectivity as coreference between two syntactic constituents in a configuration in which one c-commands the other. Connectivity is then manifested in the syntax by identity of Case and subcategorization. Compare the following examples:

- (38) a. Nosotros, nadie nos ha visto
 we, nobody us has seen
 b. Juan, estaba pensando en él en ese momento.
 "John, (I) was thinking about him right this moment"
 (39) a. A nosotros no nos han dicho nada
 b. *Nosotros no nos han dicho nada
 to us nobody said anything
 "Nobody told us anything"
 (40) a. En Juan estaba pensando en este momento
 b. *Juan estaba pensando en *en* este momento

In (38) the dislocated element does not share either the Case (accusative in (38a)) nor the subcategorization (the verb *pensar* "to think" selects for preposition *en*) of the

coreferential element within the sentence. In the CLLD constructions in (39), the dislocated element must bear an accusative marker (the preposition *a*) in order for the constructions to be correct. In (40), the need for identity of subcategorization is shown. Cinque (1987) claims that connectivity allows for the dislocation of idiomatic expressions. This is possible only in CLLD constructions, as shown in (41):

- (41) a. *La pata, ese hombre estiró (esa) ayer
 the leg, that man stretched (that one) yesterday
 “The bucket, that man kicked (that one)yesterday”
 b. La pata la estiró el hombre ayer
 the leg it stretched the man yesterday

Furthermore, the lack of connectivity in LD structures can be shown by the possibility of having a left dislocated element that does not agree in gender and number with the coreferential element. This is ruled out in CLLD constructions:

- (42) a. El ordenador, yo odio esas máquinas infernales
 “The computer, I hate those evil machines”
 b. *El ordenador las odio.
 the computer them I hate

Cinque (1990) also claims that it is impossible to dislocate a pronoun bound by a quantifier when there is no connectivity. As predicted, LDs cannot dislocate a bound pronoun, as shown in the following contrasting structures:

- (43) a. *Su_i madre, cada chico_i le regalará flores a ella.
 his mother, each child will give her flowers
 b. A su_i madre cada chico_i le regalará flores
 to his mother each child will give her flowers

While these two constructions under analysis here, CLLDs and LDs, present a whole set of distinctive syntactic properties, they also share others. In both constructions more than one constituent can be dislocated, as shown in (44):

- (44) a. En cuanto al dictador y al pueblo, éste repudia a aquél (Contreras
 1978)
 “As for the dictator and the people, the former hates the latter”
 b. En cuanto a María y a su marido, es evidente que él le pega a ella
 “As for Mary and her husband, it is obvious that he hits her”
 c. Ese libro a Pedro no se lo dió nadie.
 that book to Peter did not give it to him nobody
 “Nobody gave Peter that book”
 d. A María esa película no le interesa.
 to Mary that movie not interests her
 “That movie is not appealing to Mary”

But notice that the LD construction requires the presence of a conjoined phrase. If the dislocated elements are not conjoined, only one dislocated phrase is allowed:

- (45) a. *Juan, el libro, él no lo ha comprado
 "John, the book, he hasn't bought it"
 b. *El libro, Juan, este no ha comprado aquél

Crucially, when both types of dislocation are present, the LD constituent must precede the CLLD:

- (46) a. En cuanto a Juan, esa carta se la escribió Pedro.
 as for John, that letter to him it wrote Peter
 "As for John, Peter wrote him that letter"
 b. *Esa carta en lo que se refiere a Juan, se la escribió Pedro
 this letter as for John, to-him it wrote Peter

Based on this difference in their ordering, I will claim that LD constituents are adjuncts to CP, while CLLD are AgrSP adjuncts and therefore should appear after the LD constituent when both are present in a sentence. This will also explain while only the latter, but not the former, can be embedded. If we assume with Chomsky (1986) that a constituent cannot be adjoined to a head that is subcategorized the contrast in (36) is accounted for. Furthermore, this analysis will predict that LD constituents will appear in embedded position in those constructions in Spanish in which a complementizer can be followed by a Wh-word. This prediction is born out, as shown in (47):

- (47) a. Me pregunto que quién trajo el vino.
 I wonder that who brought the wine
 "I am wondering who brought the wine"
 b. Me pregunto que a Juan, quién lo llamó.
 I wonder that to John, who him called
 "I am wondering who called John"

Another similarity between the two constructions is the fact that either can precede a Wh-word. Notice the following contrast:

- (48) a. En cuanto a Juan, ¿qué quiere comer hoy?
 as for John, what wants to eat today?
 "As for John, what does he feel like eating today?"
 b. *¿En cuanto a Juan qué le pasa?
 "As for John what is the matter with him?"
 c. ¿A Juan qué le pasa?
 to John what to-him is happening
 "What is the matter with John?"
 d. ¿Tu hermano qué quiere?
 your brother what (he) wants?
 What does your brother want?

Even though both types of left dislocation can precede a Wh-word in Comp, there are clear differences between the sentences in (48). The main one is based on

the fact that there is a long pause between the LD element and the sentence (48a), while no pause is necessary in the CLLD examples (48c/d). The fact that a long pause is present in LDs but not in CLLD has been shown in all the previous examples of both types of constructions. The second difference is that the LD structure is somehow “external” or peripheral with respect to the interrogative sentence, while the CLLD is not. This seems to support the claim that LDs are adjoined to CP. Sentence (48b) is a clear example of LD (it is introduced by a “topicalizing expression”, *en cuanto a,*) in which there is no pause and the dislocated element is internal to the interrogative. The sentence is ruled out. (48d) shows that subjects behave like any other CLLD element, and that they can precede a Wh-word in Comp. If we assume that CLLD constituents are adjuncts to AgrSP, we should also assume that it is possible to have a Wh-word in [spec, IP] in Spanish, as shown in these sentences. This may seem to present a problem for our analysis. I will come back to this issue in section 2.

Another way of differentiating both constructions is based on their different behavior with respect to Island Constraints. While LDs are insensitive to strong and weak Islands, CLLDs are insensitive only to weak islands. Consider the following examples:

- (49) a. En cuanto a ese trabajo, no puedo aceptar la idea de que ya lo ha conseguido.
 as for that job, I can't accept the idea that they have already got it
- b. Hablando de “Freaks”, un amigo que ha visto esa película me ha dicho que es magnífica.
 as for “Freaks”, a friend who has seen that movie has told me that it is great
- c. Por lo que se refiere a ese libro, te tomas un par de días de descanso y seguro que lo acabas.
 as for that book, you take a couple of days off and it is obvious that you finish it.

These are clear examples of LDs, as shown by the fact that they are introduced by a topicalizing expression and by the presence of a coreferential phrase or a pronominal. They represent coreference with an element within a Complex Noun Phrase, a relative clause and a Coordinate Island respectively. If we try to embed these sentences, their acceptability seems to be questionable:

- (50) a. ?Ya te he dicho que [el dinero no puedo aceptar la idea de que ya lo han conseguido.]
- b. ?Me contó que [“Freaks” un amigo que la vio le dijo que era magnífica]
- c. ?Te aseguro que [el libro te tomas un par de días de descanso y te lo acabas.]

Even if they are not embedded, a CLLD constituent cannot be coreferential with a clitic inside a strong island:¹⁴

- (51) a. ??A Juan no acepto la idea de que lo hayan despedido.
to John I don't accept the idea that to-him they have fired
- b. ??A María alguien que le dió un regalo no me saludó
en la fiesta.
to Mary somebody who to-her gave a present not to-me say
hello at the party
"Someone who gave Mary a presentt didn't greeted me at the
party"
- c. ??A María vienes a la fiesta y le das un regalo.
to Mary you attend the party and to-her(you) give a present

On the other hand, both LD and CLLD structures can be constructed with a coreferential element inside a Wh-island (a weak island), as shown in (52):

- (52) a. Dinero, me pregunto que quién tiene. (LD)
- b. María, me pregunto que quién la ha visto. (LD)
- c. A esos espías no sé cómo se puede saber
quién los traicionó. (CLLD)

The fact that both constructions can present the coreferential element within a Wh-island has been adduced to claim that neither of these constructions is the result of movement, even though they may present some of the idiosyncratic properties of Wh-movement, as shown in (50). Rivero (1980) refers to LDs as Topicalizations and reserves the term Left Dislocation for our CLLDs. She claims that the only Topicalizations that are the result of movement are those in which the dislocated element is a bare NP, as in (53):

- (53) Dinero, no creo que tengan
Money, I don't believe they have

Contreras (1991) claims that this is not an example of Topicalization, but rather a Left Dislocation structure. In other words, that the preverbal position of the leftmost constituent in (53) is not a result of movement but rather a constituent base-generated in that position. His argument is based on two facts: the gap in (53) can occur inside a syntactic island (54a) and the structure allows for the type of introductory material that characterizes Left Dislocations (54b):

- (54) a. Dinero, no conozco a nadie que tenga mucho
money not-I-know nobody that has much
"Money, I don't know anybody who has much"
- b. En cuanto a dinero, no creo que tengan.

(14) The acceptability of the sentences in (50) and (51) varies enormously, according to my informants. I will not attempt to account for this fact here.

Contreras claims that the absence of a resumptive clitic is attributable to the nonspecific nature of the left dislocated constituent. Based on his analysis of (54), he claims that one of the characteristics of Spanish is its lack of Topicalization structures, a fact that differentiates Spanish from languages like English in which the left dislocated element is the result of the application of "Move α ".¹⁵

1.4.2. *Clitic Left Dislocation vs. Focus Movement*

As we have seen in all our examples, LDs may or may not be constructed with a clitic, while CLLD require the obligatory presence of one¹⁶ to license the gap. In this respect these two constructions can be differentiated from the constructions that I called Focus Construction at the beginning of this section, exemplified in (55):

(55) ESAS FLORES quiere María

In this construction, the leftmost phrase constitutes the melodic peak of the sentence (represented here by capitalization), triggers Subject-Verb inversion (56a) and cannot license a resumptive pronoun (56b):¹⁷

- (56) a. *ESTOS ANILLOS María quiere
 b. *ESTOS ANILLOS los quiere María

It is important to point out again the strict correlation between the emphasis and the obligatory inversion in (55), unless, of course, the element in Focus is the subject. In this respect, the construction is identical to the constructions analyzed in Piera (1987) in which an adverb or an adverbial expression occupies the leftmost position and triggers inversion of the subject:

(57) a. TEMPRANO / POR LA NOCHE / EN ESTA CIUDAD / CANSADA salía Julia de
 casa
 early / at night / in this city / tired / left Julia home.

(15) The terminological problem that one faces when trying to analyze all these constructions in which the leftmost constituent occupies a position of prominence should be obvious by now. Rivero (1980) uses the term Topicalization for all the constructions that I have referred to as Left Dislocation, even though she argues convincingly that these constructions are not the result of movement but rather base-generated. She reserves that term Left Dislocation for our CLLDs. Contreras (1991) assumes that all of them are LDs, and does not distinguish between Focus Construction (in which the clitic is necessarily absent) and the other two structures. Hernanz & Brucart (1987) use the term "rematización" instead of Left Dislocation (and oppose it to Topicalization) when referring to both types, LD and CLLD. They remark in a footnote that both constructions should be analyzed differently since they present different properties (fn. 12, page 83) but then they fail to do so and construct their argument mixing examples of both LDs and CLLDs. Campos and Zampini (1990) distinguish between Informational and Contrastive Focus constructions, a classification that cuts across our typology. And the list goes on...

(16) Recall that in our analysis, the presence of strong agreement is what licenses the empty resumptive pronoun in cases of CLLD of the subject, since Spanish has no subject clitics. The parallels between strong Agr and clitics in the Romance Languages has been pointed out in several works since Rizzi (1982).

(17) Hernanz and Brucart (1987) refer to this construction as "rematización".

- b. LIMPIA COMO UNA PATENA tenía Julia la casa.
 clean as a slate a had Julia the house
- c. CANTANDO EN LA DUCHA estaba Julia cuando llegué
 singing in the shower was Julia when I arrived

These preposed adverbs are in complementary distribution with a preposed subject (58):

- (58) a. *TEMPRANO / POR LA NOCHE / EN ESTA CIUDAD / CANSADA Julia salía de casa.
 b. *LIMPIA COMO UNA PATENA Julia tenía la casa.
 c. *CANTANDO EN LA DUCHA Julia estaba cuando llegué

There are then several characteristics that distinguish this construction from CLLDs, besides the obligatory absence of a clitic and the inversion of the subject. In FC, only one constituent is fronted, as partially shown in the previous examples with subjects. With constituents other than the subject this generalization also holds:¹⁸

- (59) a. *LA CARTA a Juan escribió Pedro
 b. *A JUAN la carta escribió Pedro

It is crucial to point out also that the Focus element in these examples is interpreted as a quantifier, as argued in Hernanz & Bru cart (1987) and Cinque (1990):

- (60) LAS ACELGAS detesta María (Example from H&B, p. 88)
 (The) chards hates Mary
 "Chards, Mary hates them"
 For all x, x= chards [IP María hates x]

Cinque (1990) argues convincingly that the obligatory presence/absence of a clitic that opposes Focus Constructions from CLLDs correlates strictly with the presence / absence of syntactic movement. Following his argument I will maintain that CLLDs are base-generated adjuncts to AgrSP, while Focus constituents have moved from their base position to [Spec, FP].¹⁹ This is an operator position that can not license the presence of a clitic, in the same way that a Wh-phrase in [Spec, CP] cannot license a direct object clitic in Spanish interrogatives:²⁰

(18) Notice that in this respect, FCs pattern with LDs (cf.(45 a/b)).

(19) This FP projection corresponds to an intermediate projection between CP and AgrSP, as argued in Uriagereka (1992) and Uriagereka and Raposo (1990).

(20) Indirect objects are obligatorily doubled in Spanish, and therefore can be found in interrogatives:

- (i) ¿A quién le diste un regalo?
 to whom to-him (you) gave a present?
 "To whom did you give a present?"

The different conditions in the licensing of direct vs. indirect object clitics are not being discussed here. For that reason, and for ease of exposition, I have been limiting the examples of Left Dislocation and Focus Movement to constructions in which a non-animate direct object (that does not require clitic doubling) is dislocated.

- (61) a. ¿Qué detesta María?
 what hates Mary?
 “What does Mary hate?”
 b. *¿Qué las detesta María?
 what them Mary hates?

Focus movement, as opposed to CLLD, does not obey either strong nor weak islands, which also supports the idea of this constructions being the result of movement. Relevant examples, with weak islands so we can contrast them with the CLLD examples in (51), are the following:

- (62) a. *LAS ACELGAS no se quién detesta
 b. *LAS ACELGAS no se cómo se puede saber cuándo María detesta

The parallelism noted above between Wh-phrases (and operators/quantifiers in general) and preverbal focus constituents can also account for the fact that only one constituent can be fronted, as discussed in (59).

The fact that LD constructions allow only one element to be fronted, like FCs and Wh-elements, could also support an analysis in which these constructions (the ones that I have referred to as Left Dislocations) are the result of movement. This apparent identity in construction between Left Dislocations and Focus Constructions is pushed when assuming that Left Dislocations are characterized for not being able license a clitic, a claim that seems to go against the data, as shown in examples (38a; 46a; 49a/c; 52b.) An analysis of this sort is proposed in Zubizarreta (1994). At the same time, the fact that they do not obey weak islands provides support for a base-generated analysis, as in Contreras (1991), Rivero (1980) or Hernanz & Brucart (1987), among others. It is not my goal here to provide a detailed account of all these three types of “prominence” constructions in Spanish, but only to establish clear syntactic criteria to differentiate them. The goal of this section is just to show that Spanish preverbal subjects are instances of CLLD, and that their properties can be derived from the properties of this type of structure.

A new issue needs to be discussed at this point. It may seem that there is a contradiction in claiming that SVO order in Spanish is the result of dislocation, since it is uncontroversial that SVO is the unmarked, pragmatically neutral order in this language. On the other hand, other types of dislocated structures, object CLLDs for example, are generally considered marked. Why is SVO the neutral order in Spanish? If we assume with Kayne (1994) that the basic universal order is SVO, it is not clear how the basic unmarked order in a language should be defined in minimalist terms. It could be argued that the notion of basic word order receives no interpretation in a framework in which the distinction between the two previous levels of analysis, D-structure and S-structure, is no longer relevant. On the other hand, it could be claimed that the basic word order in a language is the one that corresponds to the most economical derivation of the syntactic constituents by Spell-out. We would then have to claim that Spanish is a VSO language: V-to-AgrS movement is overt, while the thematic subject remains in [Spec, VP] by Spell-out. To claim that Spanish is

VSO is somehow counter-intuitive and not without problems. Furthermore, if we follow this line of argumentation the question still remains as to why the SVO order is pragmatically unmarked in Spanish.

Barbosa (1996) proposes to answer this question in the following way: she assumes with Kayne that the basic universal order is SVO. She then claims that one of the ways of preserving this 'basic' order in Spanish is by left-dislocating the subject. Even though not stated explicitly, this seems to imply that any means of preserving the basic SVO order would result in an unmarked surface order. She also provides evidence to the claim that *any* left-dislocated element in Romance can be pronounced without any phonological clue that would differentiate it from what would be a 'true' non-dislocated subjects, i.e. a subject in [Spec, AgrSP].²¹ The argument is then twofold: on the one hand, there are no phonological indications of markedness that would dislocate form non-dislocated elements in sentence initial position. Then, it is assumed that any means of preserving the basic universal SVO order would result in pragmatically unmarked constructions. This proposal would predict that SVO is the unmarked order in all languages, a claim that would require further empirical support. I have nothing to add here to this problematic issue.

In this section I have shown that several syntactic properties differentiate among three separate constructions in which an element that receives some sort of prominence appears in the leftmost position of a sentence in Spanish, Left Dislocation, Clitic Left Dislocation and Focus Construction (Focus Movement). The goal of the next section is to show that several of the properties that characterize Spanish preverbal subjects can be derived directly from the characteristic properties of CLLD constructions in general.

1.5. Preverbal Subjects and the properties of CLLD constructions

In section 1.2. I argued that preverbal subjects in Spanish are adjuncts to the maximal inflectional projection and coindexed with an empty resumptive pronoun in argument position. As a consequence, preverbal subjects do not occupy an A-position, only postverbal or null subjects do. At the same time, this analysis receives a straightforward interpretation within Minimalist assumptions, as argued in section 1.3. The analysis has immediate advantages over the more traditional analyses of the preverbal subjects position discussed in 1.1. The first one is that it correctly predicts the different distribution of preverbal subjects and empty pronominal subjects in Spanish. Consider the following contrast:

(21) Barbosa also shows that it is not true that a sentence with a left-dislocated element cannot be uttered in an "out-of-the-blue" context, or as a sentence which is a natural answer to "What is happening?" I also adhere to this claim. For our purposes it should be enough to point that clear examples of left-dislocation of the subject, like the one in (i) can be a felicitous answer to the question "¿Qué pasa?", "What is happening?", and that this sentence does not require any special intonation or pause:

(i) Pedro y Juan parece que están cansados

Recall from section 1.2 that raising constructions like this are clear examples of subject left-dislocation. It is not clear then that all left-dislocated arguments are pragmatically marked.

- (63) a. ¿Qué quieres?
 what (*pro*) want-2sing?
 "What do you want?"
- b. *¿Qué Juan quiere?
 what Juan wants?
 What does Juan want?

While an empty subject in an interrogative sentence is allowed (63a), the presence of a preverbal subject renders the sentence ungrammatical (63b). In an analysis in which both the preverbal subject and *pro* occupy the same position, i.e., the canonical position [Spec, AgrSP], an account for the contrast in (63) would require further speculation. The contrast is directly derived from the fact that empty subjects are in [Spec, VP] prior to Spell-Out and by the fact that preverbal subjects and empty pronominal never occupy the same position in Spanish, as predicted in our analysis.²² I will come back to this issue in more detail in section 2.3. In a similar fashion, our analysis predicts that preverbal subjects and left dislocated internal arguments will pattern alike in several respects. This prediction is born out if we consider first the fact that CLLD constituents, like preverbal subjects, cannot intervene between the Wh-word and the verb in interrogative sentences, as shown in (64):

- (64) a. *¿Dónde estos libros los compraste?
 where those books them you-bought?
 cf. "Where did you buy those books?"
- b. *¿Quién a tus hermanos los vió?
 who to-your-brothers them saw?
 cf. "Who saw your brothers?"

Second, as noted in Ordoñez & Treviño (1995), Spanish allows ellipsis with subjects and clitic left dislocated objects, direct or indirect. This parallel behavior is possible in declarative sentences:

- (65) a. Juan le dió un libro a María y Pedro también
 Juan to-her gave a book to Mary and Pedro too [gave a book to M.]
- b. A María le dió Juan un libro y a Pedro también
 to Mary to-her gave Juan a book and to Peter too
- c. El libro se lo dió Juan a María, y la maleta también
 the book to-her it gave Juan to Mary and the suitcases too

but also in embedded declaratives:

- (66) a. Juan le dió un libro a María y me han dicho que Pedro también
 Juan to-her gave a book to Mary and to-me have said that Peter too

(22) This is true only of what is referred to as "Standard Spanish", as opposed to Caribbean Spanish, in which the presence of a pronominal element preceding the verb in an interrogative is perfectly grammatical:

- (i) ¿Qué tú quieres?

I have nothing to say here about this dialectal difference at this moment. For a detailed account of this phenomenon, vid. Toribio (1994) and references therein and Olarrea & Ordoñez (in progress).

- b. A María le dio Juan un libro y me han dicho que a Tomás también to Mary to-her gave Juan a book and to-me (they) have said that to T. too
- c. El libro se lo dió Juan a María y me han dicho que la maleta también the book to-her it gave Juan to Mary and to-me (they) have said that the suitcase too.

and in relative clauses:

- (67) a. Luis no sabe traducir pero conozco a una alumna que sí Luis not know (how to) translate but I know somebody who does
- b. Hay personas a quienes les puedes decir todo y a personas a quienes no. there is people to whom to-them can say jokes and there is people to whom not.

(All examples 63-65 are from Ordoñez & Treviño 1995)

We have seen that preverbal subjects and left-dislocated elements present identical properties in two different syntactic constructions: in interrogatives and in syntactic environments in which ellipsis is possible. This behavior is easily captured in our analysis since preverbal subjects are treated as CLLD constructions. There is another advantage to treating preverbal subjects as left dislocations. The analysis correctly predicts that the preverbal slot occupied by preverbal subjects in Spanish will behave as a non-argument position (a non L-related position in early minimalist terms). This has been claimed in Uribe-Etxebarria (1992) and Vallduví (1992), among others. In what follows I will summarize arguments from Uribe-Etxebarria that show the asymmetry in terms of scope ambiguity between pre and postverbal subjects in Spanish. Consider the following sentences:

- (68) a. ¿Cuántos pacientes crees que cada doctor examinó?
"How many patients do you believe each doctor examined?"
- b. ¿Cuántos pacientes crees que examinó cada doctor?
- c. No sé cuántos pacientes examinó cada doctor.
"I don't know how many patients each doctor examined"
- d. No sé cuántos pacientes cada doctor examinó.

(68b) presents two possible interpretations: according to the first one, the Wh-element has wide scope over the embedded postverbal subject; thus, an appropriate answer for these examples could be "It is John that each doctor examined". Under the second interpretation, the embedded subject can have wide scope over the Wh-phrase. Under this interpretation, pair readings can be obtained: "Doctor Ramírez, examined Juan, Dr. Fernández examined María,..." However, when the quantified subject appears preverbally, in [Spec, AgrSP], (68a) one of the readings disappears and the only possible interpretation is that in which the Wh-phrase has necessarily wide scope over the quantified subject. The fact that a preverbal subject only has

scope over the embedded IP can be explained, according to Uribe-Etxebarria, if the preverbal subject is in an A' -position, as predicted in our analysis. An A' -position is a position from which scope can be taken. Once scope is taken, it cannot be changed by subsequent movement at LF.

Besides the properties analyzed above, Cinque (1990) provides a detailed account of the properties of CLLD constructions in Italian. The essential properties that he discusses are the following:

- (69) (i) The dislocated NP is adjoined to IP
 (ii) The number of CLLD constituents in a sentence is not restricted to one.
 (iii) Phrases other than NPs can be dislocated.
 (iv) The dislocated NP is coindexed with a null pronominal argument.
 (v) The NP and the pronominal form an A-bar chain
 (vi) This chain does not have the properties of movement
 (vii) The dislocated NP must be intrinsically referential.

We have already discussed properties (i) and (iv). The fact that the number of CLLD constituents is not restricted to one can be shown by the following contrast:

- (70) a. *Creo que Juan a María dió un regalo
 I believe that John to Mary gave a present
 b. *Creo que a María Juan dió un regalo
 c. *Creo que Juan un regalo dio a María
 d. *Creo que un regalo Juan dió a María

In (70a/b) two different maximal projections, the subject “Juan” and the indirect object “a María” are in preverbal position. The result is always ungrammatical. In a parallel fashion, simultaneous presence in a preverbal position of the direct object and the subject is also ruled out, as shown in (70c/d). But if a resumptive pronoun is present, i.e., if the constructions are Clitic Left Dislocations, the sentences are grammatical:

- (71) a. Creo que Juan a María le dió un regalo
 I believe that John to Mary to-her gave a present
 “I believe that John gave Mary a present”
 b. Creo que a María Juan le dió un regalo
 c. Creo que Juan un regalo se lo dio a María
 d. Creo que un regalo Juan se lo dio a María

The fact that phrases other than NPs can be Clitic Left Dislocated is trivial when dealing with subjects. It may be necessary to point out, though, that CPs and some PPs can be preverbal subjects in Spanish:

- (72) a. [Entre Juan y Pedro] arreglarán el coche (PP)
 between John and Peter (they) will fix the car.
 b. [Que tú no vayas a terminar la tesis] es increíble
 (CP)
 that you are not going to finish your dissertation is incredible

The basic property associated with (v) has been discussed above under the term "connectivity". Cinque (1990) shows that dislocated NPs in Italian act as though they occupied the position of the licensing pronoun for the purposes of binding and anaphora. In (43) we saw some examples of binding through connectivity. Crucially, Cinque (1990) assumes that the chain that licenses a CLLD constituent is a predication chain and he claims that "reconstruction" is a property of chain relationships only, but not necessarily only of movement chains.²³ Recall that CLLDs are not the result of movement and therefore do not involve an operator-variable chain. The fact that CLLDs in general, and preverbal subjects in particular, do not obey weak islands accounts for the property (vi). As we saw in section 1.2., the basic empirical evidence that Contreras (1991) provides in order to support the claim that Spanish preverbal subjects are left-dislocated is the fact that they can be constructed with a coreferential element inside a Wh-island.

This connectivity effect mentioned above is also responsible for the property described in (vii). For a predication chain to be licensed, the dislocated phrase and the resumptive pronoun must share certain features or properties. The first feature that the elements in this type of chain must share is their referentiality. Since empty pronominal subjects are referential, the dislocated phrase must also be referential (Cinque 1990: 8-20). If we assume with Chomsky (1995: 353) that the functional category D is the locus of Specificity, and that there is a strict correlation between specificity and referentiality, we can account for the fact that bare NPs are never licensed as preverbal subjects in Spanish, since bare NP lack a referential index:^{24,25}

- (73) a. Llegaron alumnos
 (there) arrived students
 b. *Alumnos llegaron

This property also accounts for the impossibility of having a nonreferential quantifier in a CLLD construction:

(23) In this way, we can account for all the examples of reconstruction of the subject in Zubizarreta (1994), examples which she claim are the result of movement.

(24) This accounts only for the absence of bare NPs in preverbal position, a fact discussed in detail in Suñer (1982). For an analysis of the distribution of bare NPs in postverbal position in Spanish, vid. Contreras (1994b).

(25) As far as I know, only conjoined bare NPs can, under certain conditions, appear as preverbal subjects:

(i) Jóvenes y viejos bailaron en la fiesta

I would have to assume that the presence of the conjunction imposes a specific reading on the preverbal NP.

- (74) a. A alguien (*lo) vi
 b. Algo (*lo) haré
 c. A nadie (*lo) vi
 d. Nada (*lo) haré

while referential quantifiers can co-occur with a clitic if they receive a referential (specific/partitive) interpretation:

- (75) a. A todos los estudiantes los vi en la asamblea
 to all the students to-them I saw at the meeting
 b. A ninguno de ellos lo perdonarán
 to none of them to-him they will forgive.

For the same reason, a nonspecific quantifier subject cannot be left-dislocated, unless it receives a strong (partitive/specific) interpretation:

- (76) a. Alguien vino a la fiesta
 someone came to the party
 b. Alguien le trajo un regalo a María
 someone to-her brought a present to Mary

In both sentences in (76), the interpretation of the subject is clearly partitive and specific (a certain person, one person in a group of people). This is not necessarily the reading when the quantifier is postverbal:

- (77) a. Vino a la fiesta alguien b. Le dió un regalo a María alguien

In postverbal position, *alguien* can receive a non-specific interpretation (some person or other). The contrast is clearer if we consider the sentences in (75):

- (78) a. [Alguien que te quiere] vendrá a la fiesta
 [someone who to-you loves-IND] will come to the party
 b. Vendrá a la fiesta [alguien que te quiere]
 c. *[Alguien que te quiera] vendrá a la fiesta
 [someone who to-you loves-SUBJ] will come to the party
 d. Vendrá a la fiesta [alguien que te quiera]

The subject of the sentences in (78) is a relative clause. If the verb in the relative clause is in Indicative it imposes a definite interpretation in the antecedent. The relative clause subject can either precede (78a) or follow (78b) the verb. If the verb in the relative clause is in the Subjunctive mood, on the other hand, the antecedent is necessarily interpreted as non-specific. The preverbal position of the subject relative clause is ruled out (78c). Similarly, we can account for the fact that indefinite subjects must receive a specific interpretation in Spanish. In (79) only the preverbal subject receives obligatorily a specific interpretation:

- (79) a. Un hombre llegó
a man arrived
b. Llegó un hombre.
arrived a man

We have just discussed the specificity/referentiality constraints imposed by CLLD constructions as constraints derived from the mechanisms that license the dislocated element. These mechanisms are not restricted to identity of referential properties. Crucially, I will claim that for a dislocated element to be licensed (interpreted) in Spanish, it has to share not only the inherent referential properties of the resumptive pronoun, but also its Case and number features. This can account for the cases of person agreement loss discussed in section 1.2.2, examples 20-22, repeated here as (80-82):

- (80) a. tenemos
 Los estudiantes de Lingüística b. tenéis que ser pacientes.
 c. tienen
- (81) a. tenemos nosotros mismos
 Los estudiantes b. teneis un alto concepto de vosotros mismos
 c. tienen sí mismos
- (82) queremos [PRO matarnos]
 Los estudiantes queréis [PRO mataros].
 quieren [PRO matarse]

The fact that in Spanish the left-dislocated NP has to match its case features against the case features of the resumptive pronoun, as shown in the examples of clitic left-dislocation of objects in (83):

- (83) nos
 a. A los estudiantes no os ha visto nadie.
 los
 nos
 b. * Los estudiantes no os ha visto nadie.
 los

One question remains unsolved. This lack of person agreement in the examples in (80-83) cannot be found when the preverbal subject is singular:

- (84) a. *tengo
 El estudiante de Lingüística b. *tienes que ser paciente.
 c. tiene

Because this ungrammaticality occurs only with subjects that may receive a collective interpretation, I have to assume that is due to discourse factors, and that the predication relation between the left-dislocated subject and the pronominal is restricted to matching of gender and Case features. I have to stipulate that the derivation that results in sentence (84) is a convergent derivation, but it is interpreted as gibberish at the LF interface.

In the following section I will review empirical evidence from Baker (1996) that shows that Clitic Left Dislocation constructions are parametrically differentiated among languages with respect to the set of *f*-features that are obligatorily shared by the left dislocated element and the resumptive pronoun.

1.6. Not all preverbal subjects are CLLDs

In the previous section we saw that only referential phrases can be dislocated in CLLD constructions. But since non referential quantified subjects can appear in preverbal position, the question is obvious: Are all subjects left-dislocated? In this section I will argue that it is necessary to differentiate among three different types of preverbal subjects in Spanish: negative subjects, referential non-negative subjects and non-referential non-negative quantifiers. As has been argued above, referential non-negative subjects are CLLD constructions. In what follows I will argue that neither of the other two categories is licensed as an adjunct to AgrSP.

1.6.1. *Preverbal negative quantifiers.*

Preverbal negative subjects do not present that much of a problem if we assume with Bosque (1992) and Laka (1990) that Negation heads its own projection and negative quantifiers in preverbal position are in [Spec, NegP] in Spanish in accordance with Haegeman and Zanuttini's (1991) Neg-Criterion:²⁶

(85) Neg Criterion:

- a. Each Negative head must be in a Spec-head relation with a negative operator
- b. Each Negative operator must be in a Spec-head relation with a Negative head.

According to (85), a negative subject must appear in [Spec, NegP] at some point in the derivation. Since the negative head *no* and a preverbal negative subject are not compatible in Spanish, the analysis assumes that negative subjects are in [Spec, NegP] by Spell-Out when the negative head is not present or that they move to [Spec, NegP] at LF when the negative head is present. This contrast is shown in (86):

- (86) a. No ha leído este libro nadie
not has read this book nobody
"nobody has read this book"
- b. Nadie ha leído este libro
- c. *Nadie no ha leído este libro.

(26) This point is also made explicitly in Contreras (1994).

The fact that negative subjects are in [Spec, NegP] correctly predicts that, first, they should follow CLLD constituents, if we take these to be adjuncts to the highest inflectional projection (in this case NegP):²⁷

- (87) a. A María nadie la escucha
to Mary nobody listens
b. De Juan nadie habla
about John nobody talks

It also predicts that non-negative subjects will have a different distribution than negative subjects. This has been pointed out in Contreras (1994):

- (88) a. ¿Qué libros nadie lee?
what books nobody reads?
b. *¿Qué libros Juan lee?
what books John reads?

While it is obvious that postverbal subjects and negative subjects occupy the same position:

- (89) a. ¿Qué libros no lee nadie?
b. ¿Qué libros no lee Juan?

Recall that under our analysis postverbal subjects (negative or non-negative) are in {Spec, VP}. A simple stipulation could account for the distribution of preverbal subjects within minimalist assumptions:

- (90) A Null Negative head has strong categorial features while an overt Neg head has [-strong] categorial features.²⁸

This distribution of features will force the presence of a Neg phrase in {Spec, NegP} by Spell-Out only when the negative head projected from the numeration is null. If this head is non-null, the Neg Criterion will be satisfied at LF in accordance with the economy principle of Procrastinate. Movement of the negative subject to {Spec, NegP} is not optional, but necessary for convergence when Neg is null. In this way, a minimalist analysis allows us to avoid the problem of the optionality of movement.

(27) We have to consider NegP part of the extended projection of Infl, as in Grimshaw (1991). CLLD constructions are then adjuncts to the highest node within the extended projection of Infl.

(28) The parallelism between Neg heads and Complementizers is, then, obvious. In the same way that an overt complementizer cannot be preceded by a Wh-word in Spanish, a negative head cannot be preceded by a negative quantifier. Unless, of course, there is a negative element in contrastive focus position, [Spec, FP], a possibility that contrast with the example (86c) in which the negative did not receive a contrastive interpretation:

(i) NADIE no leyó eso.
NOBODY not read that
‘There was nobody who didn’t read that’

When the head (Comp or Neg) is null, the presence of a quantifier (Wh-P or NegP) is obligatory. The similarities between Wh-operators and Neg quantifiers receives a detailed analysis in Bosque (1994).

1.6.2. Nonreferential preverbal subjects

It is uncontroversial that nonreferential quantifiers cannot be dislocated in CLLD constructions.²⁹ The question is, then, what is the position of preverbal non-referential quantified subjects. I will claim in this section that they are in the same position occupied by Focus Movement constituents, i.e. [Spec, FP]. I will also claim that constituents in this position are the result of movement in the overt syntax forced by the presence of a [+strong] categorial (nominal) feature associated with these functional projection.

A focus phrase may be fronted in Spanish and other Romance languages. As pointed out in Zubizarreta (1994), the FP bears main stress and the highest pitch, the material to the right of the focus is deaccented and the fronted focus, unless the dislocated phrase in the CLLD construction is not subject to a specificity constraint. In the examples in (74), repeated here as (91) for convenience:

- (91) a. A ALGUIEN (*lo) vi
 b. ALGO (*lo) haré

the element in Focus position must receive main stress and also a non-specific interpretation. In this case, the gap in the sentence cannot be licensed by a clitic pronoun since this gap is necessarily interpreted as a variable bound by a quantifier operator in a non-argument position.

With subjects, the contrast between referential/non-referential quantifiers is a little bit harder to construct, since most quantifiers in Spanish allow for a strong (partitive/specific) interpretation. I will exemplify the problem with the case of *todos*, "everybody". In a sentence like (92):

- (92) a. Todos vinieron a la fiesta
 Everybody came to the part

todos can refer to a group of people that the speaker and hearer have in mind. As pointed out in Franco (1993), the facts are obscured by the ambiguous usage of the word in Spanish, which can mean "everybody" and "everyone". Uribe-Etxebarria (1992) remarks that there is a colloquial expression in Peninsular Spanish that can disambiguate the meaning of *todos*. In our dialect that expression is *todo dios*, while in another dialects is *todo quisque*. These two expressions can only have a non-referential interpretation. Interestingly, only *todos* in preverbal position can show lack of person agreement, an indication of its status as a left-dislocated element, as argued above:

- (93)
a. Todos	a. tenemos	
	b. tenéis	que ser pacientes.
	c. tienen	
	a. have-1pl	
all (of us, you, them)	b. have-2pl	to be patient-pl'
	c. have-3pl	

(29) Vid. Belletti (1986) for Italian examples. Barbosa (1996) shows that the quantifiers that cannot be left-dislocated cannot be differentiated in terms of the strong/weak distinction.

- (94)
a. *Todo quisque	a. tenemos	
	b. tenéis	que ser pacientes.
	c. tienen	

Similarly, only *todos*, but not *todo quisque* can be constructed with a coreferential clitic in CLLDs:

- (95) a. A todos los comprendo
to everybody to-them I understand
“I understand everybody”
- b. *A todo quisque lo comprendo
to everyone to-him I understand

In this section I have analyzed the contrast between the pre and postverbal subject positions in Spanish declarative sentences under minimalist assumptions. I have claimed that preverbal subjects are Clitic Left Dislocated constructions, i.e. base-generated adjuncts to the maximal inflectional projection coindexed with an empty pronominal in argument position. As a result, sentences with preverbal subjects and sentences with postverbal subjects have been analyzed as the result of different numerations. In the former case there is a *pro* element in the numeration that is absent in the latter. I have then analyzed the properties of preverbal subjects in Spanish as derived from the general properties of Clitic Left Dislocated constructions. The last subsections have been devoted to the claim that not all preverbal subjects are left-dislocated. I have claimed that preverbal negative subjects, nonreferential quantifiers and contrastive focus phrases must occupy a different position from other preverbal constituents.

Section 2: Pre/postverbal Subjects and Wh-movement in Spanish

As we have seen in section 1, Spanish allows for a fairly unrestricted ordering of the subject in simple and embedded declaratives. This free word order is also attested in relative clauses (96):

- (96) a. Ese es el hombre que vio Juan
That is the man that saw John
“That is the man that John saw”
- b. Ese es el hombre que Juan vio

In (96) the subject *Juan* can either precede the verb or follow it. Preverbal subjects are much more restricted in interrogative sentences, as shown in the examples in (97):

- (97) a. *¿Dónde Juan vive?
Where John lives?
- b. ¿Dónde vive Juan?
“Where does John live?”
- c. *¿Qué Juan quiere?
What John wants?

- d. ¿Qué quiere Juan?
 What wants John?
 “What does John want?”
- e. ¿Por qué Juan vino?
 Why John came?
 “Why did John come?”
- f. ¿Por qué vino Juan?

While interrogative sentences with postverbal subjects are always grammatical (97b/d/f), the presence of a preverbal subject renders the question ungrammatical in some constructions (97a/c) but not in others (97e). In this section I will provide an account of the restrictions imposed on preverbal subjects in Spanish interrogatives and an explanation for the contrast between questions and relative clauses with respect to the position of subjects. This account is based on two claims: first, that preverbal subjects are CLLD constructions, a hypothesis developed in detail in the previous section; and second, that there is covert I-to-C movement in Spanish interrogatives.

The organization of the section is as follows: I will first review previous proposals in the literature that have tried to account for the absence of preverbal subjects in Spanish interrogatives. I will start by reviewing the seminal works of Torrego (1984) and Rizzi (1991) as the basis for the discussion of several proposals concerning the word order in interrogatives. Then I will focus on two proposals that adopt Rizzi’s Wh-criterion and modify it to account for the Spanish data, Suñer (1994) and Toribio (1993). These two proposals share the claim put forward in Torrego (1984) that there is an absolute argument/adjunct asymmetry in Spanish interrogatives: preverbal subjects are ruled out only in cases of argument Wh-extraction. The next subsection is dedicated to analyze two proposals that do not assume that this asymmetry between argument and adjunct extraction accounts for the data in Spanish, Contreras (1989, 1991) and Goodall (1991). I will provide further empirical evidence along these lines. In the last section I will propose a minimalist account of the word order in interrogatives based on the assumption that there is covert I-to-C movement in Spanish, this movement being blocked after Spell-Out by the presence of any preverbal base-generated adjunct.

2.2. Previous Accounts: Why are preverbal subjects ruled out in Spanish interrogatives?

2.2.1. V-Fronting (Torrego 1984)

Torrego (1984) analyzes the VSO order in Spanish as derived from a basic SVO order—in which the subject is in [Spec, S]—by a rule of V-fronting: V adjoins to S when a thematic Wh-element moves to Comp. Subject-verb inversion in interrogatives is then the automatic result of such a fronting rule, as shown in (98)

- (98) ¿[_{Comp} Dónde_i [_S vive_i; [_S Juan [_{VP} t_i t_i]]]]?
 “Where does John live?”

In a more developed P&P framework in which functional categories have a structure parallel to lexical ones, as proposed in Chomsky (1986), Torrego's basic analysis can be reinterpreted in the following way: Comp ceases to be a unitary node and projects a specifier; Wh-phrases can occupy this position, [Spec, CP], leaving the head position open to receive the verbal head. V-fronting and consequently Subject-verb inversion can be thus analyzed as substitution rather than adjunction: the verbal head in Infl raises to C while the Wh-phrase occupies [Spec, CP]:

(99) ζ [_{CP} Dónde_i [_C vive_j]_i]_{IP} Juan [_I t_j t_i]]?

Torrego proposes that this V-fronting rule that accounts for Subject inversion is not always obligatory: only argument [+wh] elements trigger it while adjuncts never do.³⁰ This accounts for the fact that interrogative adjuncts allow the presence of preverbal subjects, as shown in the following examples from Torrego (1984):

- (100) a. ζ Por qué Juan quiere salir antes que los demás?
 "Why does John want to leave before the others?"
 b. ζ Cuándo Juan consiguió por fin abrir la puerta ayer?
 "When did John finally get to open the door yesterday?"
 c. ζ Cómo Juan ha conseguido meter allí a su hijo?
 "How has John managed to get his son there?"

In the examples in (100), a subject is allowed to appear between the non-argumental Wh-element (*por qué, cuándo, cómo*) and the inflected form of the verb.

There are several theoretical and empirical objections to this analysis that have been widely discussed in the literature. To begin with, it is necessary to point out that this analysis implies a similarity between Spanish and the standard V2 and Sub-Aux inversion phenomena of Germanic languages. This parallelism is not without problems. Before discussing these problems in detail I will review the analysis of Sub-Aux inversion in interrogatives proposed in Rizzi (1991) with a double goal in mind: first, Rizzi's account will provide the basis for a comparison between Spanish and Germanic languages; second, it will also serve to set the discussion of several proposals based on modifications of the Wh-Criterion that account for the position of subjects in Spanish interrogatives.

2.2.2. Rizzi's Wh-Criterion

Rizzi (1991) explains the fact that some languages do not allow the subject to intervene between a Wh-element and the inflected verb in main questions by resorting to the Wh-Criterion, a general well-formedness condition on Wh-structures which is responsible for the LF interpretation on Wh-operators. Following standard

(30) The claim that V-preposing is obligatorily triggered by argument [+wh] elements predicts that Subject-Verb inversion will occur in every instance in which an argument Wh-element or its trace is in [Spec, CP]. This assumption also implies that the rule would apply necessarily both in embedded and non embedded interrogatives in cases of argument Wh-movement if this movement is successive-cyclic in Spanish, as Torrego argues.

practice, Rizzi assumes that the complementizer in an interrogative sentence is marked by the feature [+wh]. This feature in a head designates the fact that the projection of that head is a question. Rizzi states the Wh-Criterion as follows:

(101) The Wh-Criterion

- (i) A Wh-Operator must be in a Spec-head configuration with a [+wh] head.
- (ii) A [+wh] head must be in a Spec-head configuration with a Wh-Operator.

(101) states that at the appropriate level of representation³¹ interrogative operators must be in the Specifier position of projections that are interpreted as questions, and, reciprocally, that projections interpreted as questions must have interrogative operators in their Spec positions. Crucially, Rizzi (1991: 26) proposes that among other specifications, the main Infl in a sentence can also be specified as [+wh]. By making the assumption that Infl may carry this [+wh] feature he can account for the functional role of Subject-Aux inversion: in languages with I-to-C movement this movement will carry the [wh] specification high enough to allow satisfaction of the Wh-Criterion. This can be exemplified in English by the characteristic I-to-C movement of the Aux in interrogatives:

(102) *_C [_{IP} Mary [_I has seen who]_[+wh]]

The previous structure constitutes a violation of clause (ii) of the Wh-Criterion: the [+wh] feature in the Infl head is not in a Spec-head configuration with a Wh-operator. Now, if I-to-C applies, Infl carrying [+wh] is moved to C, the operator is moved to [Spec, CP] and the required configuration is met:

(103) [_{CP} who [_C has [_{IP} Mary [_I t seen t]]]_[+wh]

The obligatory Subj-Aux inversion in English interrogative sentences, a residual case of the Verb Second phenomenon that characterizes Germanic languages, is thus explained by the same principle that is responsible for the distributional properties of Wh-operators. The assumption that Subject-Aux inversion involves I-to-C movement in English accounts for cases of extraction of the object like the one presented in (103). It still remains to be explained how the Wh-Criterion accounts for cases in which I-to-C does not apply, as is the case with Wh-movement of the subject. Consider the following contrast:

- (104) a. *Who does love Mary?
 b. Who loves Mary?

(31) Rizzi (1991: 24) points out that the satisfaction of the Wh-Criterion may take place at LF in certain languages, like Chinese, or prior to that level of representation in other languages, like English. In minimalist terms, the Criterion can be satisfied either overtly or covertly.

If the application of “do support” is a clear indication that I-to-C movement has applied in (104a), we must provide an account of how this type of movement is not allowed to apply in (104b) without violating the Wh-Criterion. Rizzi points out that a first possible approach would be to assume that the subject does not move at all in example (104b), whose representation would be simply as follows:

- (105) [_{IP} Who [_I Infl [_{VP} loves Mary]]?
 [+wh]

In this case, the configuration required by the Wh-Criterion would be met and the sentence would be ruled in. Rizzi remarks that there are three problems with this approach. First, under his framework, Infl is associated with the inflected verb through Affix Hopping in English. If this is the case, as Rizzi claims, the [+wh] feature would be also lowered into the VP and the desired Spec-head configuration would not obtain. Second, the subject position in (105) should be allowed to count as an A-bar position. Finally, there is no obvious position for a variable bound by the Wh-operator in the sentence under consideration. Rizzi proposes as a solution the requirement that the *chain* of the relevant head position bears the [+wh] feature, not necessarily the head position itself. In (105), the relevant chain is obtained by coindexation between the subject-Wh in [Spec, CP], Comp, and [+wh]-Infl lowered to V:

- (106) [Who_i C_i [t_i I_i love-s Mary]
 [+wh]

I will not pursue this line of argumentation here. Nevertheless, it is necessary to emphasize that initially the three objections listed above do not seem to pose significant difficulties for a minimalist account of the structure in (105). First, as we saw in section 1, minimalist assumptions allow us to get rid of the lowering rule of Affix Hopping in English. Second, even though this is a claim that I will maintain in this article only for Spanish, it was shown in section 1.5. that subject positions show properties associated with A-bar positions.³² And finally, the adoption of the VP-internal Hypothesis allows for a position for the variable associated with the subject in (105), namely [Spec, VP]. Let us first consider this last possibility in order to set up subsequent arguments for an analysis of VSO orders in Spanish interrogatives.

As we discussed in section 2, the adoption of the VP-internal Hypothesis (Zagona 1982 and subsequent work), opens different theoretical possibilities for ascertaining the position that the verb occupies in VSO orders. It could be that in interrogatives V is in C, as claimed by Torrego for Spanish, but it is also possible to claim, from a strictly theoretical point of view, that the verb remains in Infl. In both cases, movement of a Wh-phrase to [Spec, CP] would result in the desired word order since the subject can remain in its base-generated position [Spec, VP].

(32) The claim the [Spec, IP] can count as an A-bar position has been defended by Diesing (1989) and much subsequent work (Bonet (1989), Uribe-Etxebarria (1991), Masullo (1993), Bok-Bennema (1992) for Spanish, among others).

Suñer (1994) argues convincingly that in Spanish V stays within the functional projections of IP without ever raising to Comp in declarative or in interrogative sentences. I will briefly summarize some of her arguments here as a complement to the arguments presented against overt I-to-C in Spanish earlier in section 1.2. In that section the relevant empirical evidence against I-to-C movement in Spanish was based on the relative position of functional categories, specifically between NegP and AgrSP. To those arguments, Suñer (1994) adds arguments based on the position of adverbials and on sluicing data.

In Spanish, adverbs like *apenas* ('barely') and *jamás* ('never') strongly prefer the position to the immediate left of the conjugated verb in INFL as, shown in (107):

- (107) a. La viejita apenas puede leer los periódicos
 "The dear old woman barely can read the newspapers"
 b. Los estudiantes jamás terminaron el examen
 "The students never finished the exam" (Suñer 1994: 344)

Given that V must at least rise to Infl in Spanish (cf. section 1.2.1) the adverbials in (107) must occupy a position higher than Infl. If I-to-C were to apply in Wh-questions we should expect the V to the left of the adverb, which would remain in its base position. This prediction is not borne out, as shown in (108):

- (108) a. *¿Desde qué asiento veía apenas Juan la pantalla?
 from which seat saw barely John the screen
 "From which seat could John barely see the screen?"
 b. *¿A quién ofenderías jamás tú con tus acciones?
 whom never would offend you with your actions
 "Whom would you never offend with your actions? (Suñer 1994: 345)

The contrast between the sentences in (108) and their correspondent glosses clearly shows that while in Spanish V is in Infl, in English the auxiliary verb moves to C, leaving the adverb behind. Consider now the IP ellipsis data in (109)

- (109) a. Este verano leí varias novelas, pero no recuerdo cuántas.
 "This summer I read several novels but I don't remember how many"
 b. Se fue de vacaciones, pero no dijo adónde
 "S/he left on vacation, but s/he didn't say where

The question is what licenses the Wh-phrases *cuántas* in (109a) and *adónde* in (109b). Suñer claims that if they were to be licensed by I-to-C, the sentences would show the verb in Comp, contrary to fact.³³ The evidence against I-to-C movement in Spanish interrogatives weakens considerably the parallelism between the Spanish case and the standard V2 phenomenon of Germanic languages. This difference between Germa-

(33) Suñer claims that the licensing mechanism involved is Rizzi's Dynamic Agreement. I will come back to this issue in section 2.4.

nic V2 and Romance interrogatives in general is also pointed out in Ordoñez (1996). Ordoñez argues that the order Verb-Clitic in Germanic interrogatives is an indication of V-to-C movement. While in Germanic the object clitic necessarily follows the verb in second position, this possibility is ruled out in Spanish, as shown in the contrast in (110):

- (110) a. ¿Qué le regaló Juan?
 what to-him/her gave as a present John?
 "What did John give him/her as a present?"
 b. *¿Qué regaló le Juan?

In this respect Spanish differs from the cases of V-2 in Germanic. The basic claim in Ordoñez (1996) is the idea that verbs have moved further up in the V-clitic order than in the order clitic-V. He finds further arguments for this hypothesis in the fact that in imperative constructions in Spanish, in which according to Rivero (1994) and Rivero and Tarzi (1995) the verb has actually moved all the way up to C to get its illocutionary force, the order V-clitic obtains. This is shown in example (111):

- (111) a. ¡Cómpra-lo!
 Buy- it!
 b. */Lo-comptra! (as an imperative)

It is obvious from the previous discussion that the mandatory VSO order in Spanish interrogatives cannot be explained as an instance of V-to-I-to-C movement that leaves the subject in its alleged canonical position, [Spec, IP]. There are two questions that are still to be answered: why preverbal subjects are ruled out in cases of argument extraction and how the Wh-Criterion is satisfied in Spanish. A first solution is proposed in Groos & Bok-Bennema (1986). These authors assume that Infl in Spanish is specified as [+wh] and that Wh-movement is to [Spec, IP]. Recall that this theoretical possibility was already present in Rizzi's analysis of subject Wh-movement in English. The ordering Comp-Wh that appears in some Spanish embedded interrogatives seems to initially support this idea:

- (112) a. Me preguntó [_{CP} que [_{IP} quién trajo el vino]]
 s/he asked me that who brought the wine
 "S/he asked who brought the wine"
 b. Me preguntó [_{CP} que [_{IP} dónde vivía María]]
 s/he asked me that where lived Mary
 "S/he asked where Mary lived"

If the landing site of Wh-movement in Spanish is [Spec, IP], the fact that preverbal subjects are ruled out in main interrogatives in Spanish receives now a straightforward interpretation: a preverbal subject in [Spec, IP] and a moved Wh-phrase will compete for the same position. Wh-movement will then be possible only when the subject remains in its base-generated position, [Spec, VP], the position occupied by preverbal subjects being now available as a landing site for movement of an interrogative operator.

Several objections can be made against this analysis. First, there is empirical evidence for the claim that Spanish Wh-movement is always to [Spec, CP]. This evidence was discussed in detail in section 1.2., and I will not repeat it here.³⁴ It was also argued in that section that Spanish preverbal subjects are not in [Spec, IP]. Furthermore, even though sentences like the ones presented in (112) seem to indicate that a Wh-element may land in [Spec, IP], the restricted set of verbs in Spanish that may select for a complementizer followed by a Wh-phrase (verbs like *preguntar*) can also appear in constructions in which two complementizers are in sequence, as shown in the following example:

- (113) Me preguntó [que si vendría a la fiesta].
 s/he asked me [that if I would come to the party]
 "S/he asked me if I would come to the party"

Based on (112) it seems that we can find a complementizer (*que*) followed by a Wh-element (*quién, cuándo*) that has moved to [Spec, IP]. But then we should assume that in (113) the complementizer *si* is also in [Spec, IP], either by movement or base-generation, an analysis not without problems. From this we can safely state two basic facts: [Spec, CP] is the landing site for Wh-elements in Spanish and Subject-verb inversion is not the result of I-to-C movement. In the following subsection I will review two analyses of the relative order of constituents in interrogatives that share these two assumptions, Suñer (1994) and Toribio (1993), and propose specific modifications of the original Wh-Criterion in order to account for the Spanish data.

2.2.3. Argument Agreement Licensing and the Operator Criterion.

2.2.3.1. Argument Agreement Licensing. (Suñer 1994)

Suñer (1994) accounts for the mandatory Wh-V-Subject order in Spanish interrogatives by assuming that while argumental and adjunct Wh-phrases in Spanish obey the Wh-Criterion, only the former must also comply with a language-specific condition that she refers to as the Argumental Agreement Licensing Condition. This condition, that applies to Spanish, is formulated as follows:

- (114) *Argumental Agreement Licensing Condition (AALC)*
 (i). Argumental Wh-phrases must be licensed through symmetric Argument-Agreement between a (= [Spec, CP]) and b (=Comp).
 (ii). b Argument-agrees with y (V) only if b and y are Arg-marked and no other Argument-marked element is closer to y.

The above condition is motivated by the uniformity requirement on chains, understood here as a relational notion that implies uniformity with respect to a certain property. In this case, the relevant property is Argumental Marking, a property

(34) To account for the examples of the order Comp-Wh in (1112) I will adopt Rivero's (1990) analysis, in which she proposes that the Wh-element is in the Spec of a lower CP, this node being recursive in Spanish:

(i) Me preguntó [_{CP} [que [_{CP} quién [trajo el vino]]]]

of verbal arguments that is reflected in the feature system of the language. Argumental Wh-phrases in Spanish are marked as [+arg] while adjuncts are negatively marked for this feature. This feature is also present in verbs, since verbs select their arguments. The process involved here is a process of feature matching between the verb and its argumental elements. Furthermore, the feature matching mechanism is also present as an instance of Head-Head agreement between the predicate and the element in C. An interrogative C will also have a feature [+arg] as a result of this agreement (or index-sharing) process.

The crucial assumption in Suñer's analysis is that Minimality in the sense of Rizzi (1990) relativizes not only to heads and their projections, but also to articulated systems of features that include the feature [+arg]. By Relativized Minimality the Head-Head agreement mechanism between V and C will obey a strict locality condition in the sense that no other [+arg] element may occur between C and V in Infl. Let us see now how this proposal works for cases of argument Wh-movement in Spanish interrogatives, exemplified in (115):

- (115) a. $\zeta [_{CP} \text{ Qué}_j \text{ C } [_{IP} [_{I} \text{ compró}_i [_{VP} \text{ Juan } t_i t_j]]]]?$
 +arg +arg +arg +arg
 'what bought John?'
 'What did John buy?'
- b. $* \zeta [_{CP} \text{ Qué}_j \text{ C } [_{IP} \text{ Juan } [_{I} \text{ compró}_i [_{VP} t_{sub} t_i t_j]]]]?$
 +arg +arg +arg +arg

In the case of Spanish, when Wh-phrases move from an argumental position they move to a [Spec, CP] which must enter into a Spec-head relationship with a C that is also marked [+arg] to satisfy condition (i) of the AALC. Obligatory subject-verb inversion in (115a) is the means used to enforce locality between the CP and V in Infl. As a consequence of this locality requirement, Spanish does not allow an argumental subject to intervene between C and Infl in (115b) because it will cause a violation of Minimality in terms of the feature [+arg], blocking the relation between the argumental phrase in [Spec, CP] and the argumental feature of V in Infl, i.e., a violation of clause (ii) of the AALC.

Nonargumental Wh-phrases in Spanish do not need to comply with the AALC because since the Wh-phrase is [-arg] no Argument Agreement is possible between the two relevant elements. Therefore subjects may or may not appear between the Wh-phrase and V in Infl, as shown in (116):

- (116) a. $\zeta [_{CP} \text{ Por qué } \text{ C } [_{IP} [_{I} \text{ compró}_i [_{VP} \text{ Juan } t_i \text{ un regalo}]]]]?$
 --arg +arg
 'why bought John a present?'
 'Why did John buy a present?'
- b. $\zeta [_{CP} \text{ Por qué } \text{ C } [_{IP} \text{ Juan } [_{I} \text{ compró}_i [_{VP} t_{sub} t_i \text{ un regalo}]]]]?$
 -arg +arg

The same argument holds for yes/no questions, where both preverbal and post-verbal subjects are permissible:

- (117) a. ¿Compró Juan un regalo?
 "Did John buy a present?"
 b. ¿Juan compró un regalo?

Since this type of question does not involve movement of an argumental Wh-element, the preverbal position of the subject is predicted to be grammatical.³⁵ A similar approach to the basic word order in Spanish interrogatives is proposed in Toribio (1993). Let us now review the similarities between both proposals before discussing the empirical problems that the two analyses pose.

2.2.3.2. *The Operator-Criterion (Toribio 1993)*

Toribio (1993) proposes a criterion on well-formedness which differs significantly from Rizzi's Wh-Criterion in that it extends to other operator types which must stand in a Spec-head relation with an appropriate head. Operators are understood here as phrases in an A-bar specifier which head an A-bar chain and bind a variable. The Operator Criterion is defined as follows:

(118) *The Operator Criterion*

- (i) Operators must be properly licensed.
- (ii) An operator [a] is properly licensed if it stands in a Specifier-head relation with a [a] head. (Toribio 1993: 58)

Parametric variation among languages with respect to operator movement is explained by the different [\pm operator] specifications of Infl and C in the respective grammars. For instance, Toribio proposes that in English matrix environments Infl will be specified as [op] in agreement with any operator phrase in the clause. Wh-movement, a particular type of operator movement, is in this language to [Spec, CP], where the operator is licensed by the raising of the relevant feature in Infl to C via I-to-C movement. By contrast, in Standard Spanish, matrix Infl is specified as [op] only in agreement with an argumental operator that appears in its clause. Toribio thus proposes to account for the argument/adjunct asymmetry in Spanish interrogatives by positing different specifications on Infl, depending on whether the operator phrase in the clause is argumental or not. In this sense, her proposal is similar to Suñer's: an argumental Wh-phrase will mark Infl as [op] in Spanish, while a non-argumental Wh-phrase will not do so.

The basic difference between the two proposals is the following. Since there is no I-to-C movement in Spanish, Toribio claims that the Operator Criterion can be satisfied by Spec-head agreement between an argumental Wh-phrase in [Spec, IP] and a [+wh] Infl. This argument is consistent with both Rizzi (1990) who assumes that Infl in English carries the relevant feature for operator licensing (cf. section 2.2.2),

(35) The same argument applies also to embedded interrogatives, as discussed in Suñer (1994:363), once we assume with Lasnik and Saito (1984) that intermediate traces are never [+wh] and that the AALC is relevant only for Wh-phrases with phonological content, not for their possible traces in intermediate CP nodes.

The question remains as to how adjunct phrases that move directly to [Spec, CP] satisfy the Operator Criterion. Based on an argument put forward in Rizzi (1990) for French, Toribio claims that this is a case of “dynamic agreement”: a Wh-operator can endow a clausal head with the required Wh-feature under agreement. Even though the configuration required by the Wh-Criterion is an agreement configuration, Rizzi (1990) distinguishes between agreement as a static configuration, in which a head and its Spec are independently specified for a particular feature, and dynamic agreement, in which the specifier is able to endow the head with the appropriate feature specification, as shown in (124).

$$(124) \text{ Wh-Op } X^{\circ} \text{ ==> Wh-Op } X^{\circ} \\ \text{ [+wh]}$$

Toribio claims that this is exactly what happens in sentences (120) and (121b). In both cases, the adjunct Wh-phrase *por qué* ‘why’ in [Spec, CP] endows the head C with the feature [+wh] thus satisfying the Operator Criterion. I will not discuss the possible theoretical problems that either Toribio’s or Suñer’s proposals pose for a minimalist analysis of the word order in Spanish interrogatives. Rather, in the following section I will comment on some objections to their analyses based on empirical data from Spanish that will serve to establish the basis for our proposal.

2.2.3.3. *Some empirical considerations*

For Suñer and Toribio Standard Spanish demonstrates an absolute argument / adjunct asymmetry in inversion: extraction of arguments triggers obligatory Subject-Verb inversion in main and embedded clauses while extraction of adjuncts does not. This assumption motivates the specific versions of the Wh-Criterion proposed by both authors. Interestingly, in all the examples of adjunct extraction in Suñer and Toribio the Wh-phrase is always *por qué* ‘why’ or a ‘heavy’ or complex adjunct Wh-phrase:

- (125) a. ¿Por qué ese televisor no funciona?
 ‘why that TV not works’
 “Why that one doesn’t work?”
 b. ¿Por qué no funciona ese televisor? (Toribio: p. 68)
- (126) a. ¿Con qué fundamento se permitía ese hombre dudar de mi pala-
 bra?
 “With what reason did that man allow himself to doubt my
 word?”
 b. ¿Con qué fundamento ese hombre se permitía dudar de mi pala-
 bra? (Suñer: p. 338)

But it is not evident that all Wh-adjuncts allow the presence of a preverbal subject in Spanish interrogatives. Consider the following examples:

- (127) a. ¿Dónde vive Juan ?
 b. *¿Dónde Juan vive?

- (128) a. ¿Cuándo llegó María?
 b. *¿Cuándo María llegó?

The contrasts in (127) and (128) show that certain non-argumental Wh-phrases (*dónde* ‘where’ and *cuándo* ‘when’, for example) do not allow the presence of a preverbal subject, contrary to what the analyses discussed in the previous section would predict. Furthermore, in Spanish the non-argumental Wh-phrase *cómo* receives two different interpretations. It can be translated as ‘how’ in certain cases and as ‘how come’ in others. Interestingly, when the interpretation is the latter, the order Wh-Subject-Verb is ruled in, as shown in (129):

- (129) a. ¿Cómo Juan dijo que iría a Seattle?
 ‘how John said that would-go-3s to Seattle’
 “How come John said that he would go to Seattle?”
 b. ¿Cómo dijo Juan que iría a Seattle?

But when *cómo* is interpreted as ‘how’ —in these cases it cannot be substituted for *cómo que* ‘how is that’—, the presence of a preverbal subject renders the sentence ungrammatical, as shown in the contrast between (130a) and (130b). This also supports the idea that not all non-argumental W-phrases in [Spec, CP] allow the presence of a preverbal subject.

- (130) a. ¿Cómo dijo Juan que iría a Seattle?
 ‘how said John that would-go-3s to Seattle’
 “How did John say that he would go to Seattle?”
 b. *¿Cómo Juan dijo que iría a Seattle?
 “How did John say that he would go to Seattle?”

It is uncontroversial that preverbal subjects are not allowed in Spanish in cases of argument Wh-movement:

- (131) a. ¿Qué compró Juan?
 “What did John buy?”
 b. *¿Qué Juan compró?

But it should also be noticed that the “heaviness” of a Wh-phrase increases the acceptability of preverbal subjects in interrogative sentences in Spanish (in both adjunct and argument extraction cases):³⁷

- (132) a. *¿Dónde Juan compró el regalo para María?
 ‘where John bought the present for Mary’
 “Where did John buy the present for Mary?”
 b. ¿En cuál de esas tiendas Juan compró el regalo para María?
 ‘in which of those stores John bought the present for Mary’
 “In which of those shops did John buy the present for Mary?”

(37) This fact is also pointed out in Ordoñez and Treviño (1995).

- (133) a. *¿Cuándo Pedro llegó a Seattle?
 ‘when Peter arrived in Seattle’
 ‘When did Peter arrive in Seattle?’
- b. ¿En qué mes Pedro llegó a Seattle?
 ‘in what month Peter arrived in Seattle’
 ‘In what month did Peter arrive in Seattle?’

The sentences in (132b) and (133b) show that the presence of a preverbal subjects is grammatical when the non-argumental Wh-phrase is complex. Simple adjunct Wh-phrases in (132a) and (133a), on the other hand, do not allow for preverbal subjects, as predicted under Suñer’s and Toribio’s accounts. The same argument can be constructed for cases of Wh-movement of an argument. A simple argumental Wh-phrase does not allow for a Wh-Subject-Verb order, while complex argumental operator does, as shown in (134):

- (134) a. *¿Qué Juan compró para María?
 ‘what John bought for Mary’
 ‘What did John buy for Mary?’
- b. ¿Qué disco de John Coltrane Juan compró para María?
 ‘What record by John Coltrane did John buy for Mary?’

The data above seems to indicate the argument/adjunct asymmetry proposed by Suñer and Toribio cannot account for the facts related to the position of subjects in interrogatives in Spanish. Following an argument first proposed in Contreras (1986) for Spanish and developed in Rizzi (1990) for French, it has been proposed that the possibility of having a preverbal subject in Spanish interrogatives is not related to the distinction between argument/non-argument extraction, but rather to the distinction between Wh-phrases base-generated in CP, like *por qué* and *cómo* in the sense of ‘how come’ and Wh-phrases that are the result of movement.

Rizzi (1990) shows that French in-situ Wh-questions are allowed with all Wh-words except *pourquoi* ‘why’ and claims that it is reasonable to assume that *pourquoi* is based-generated in CP and does not undergo movement. The argument for Spanish can be constructed in a similar way. As shown in (135), simple Wh-phrases, either argumental (135a/b) or not (135c/d) are allowed in-situ:

- (135) a. ¿Juan ha visto qué?
 ‘John has seen what?’
- b. ¿Esa película la ha visto quién?
 ‘that movie cl. has seen who?’
- c. ¿El ha estudiado dónde?
 ‘He has studied where?’
- d. ¿Juan vino cuándo?
 ‘John came when?’

Non-argumental Wh-phrases that allow preverbal subjects in interrogatives, on the other hand, cannot appear in-situ in Spanish. This is the case in Spanish with *por qué* and *cómo (que)*:³⁸

- (136) a. *¿Juan ha elegido esa película por qué?
 “John has chose that movie why”
 b. *¿Juan ha ido a Seattle cómo?
 “John has gone to Seattle how”

Furthermore, the ‘heavier’ the Wh-phrase is, the harder it is to construct it in-situ, independently of its argumental/non-argumental status, as shown in (137):

- (137) a. ¿Quién eligió qué?
 “Who selected what?”
 b. *¿Quién eligió cuál de los dos?
 “Who selected which of the two?”

(137b) shows that a complex Wh-phrase *cuál de los dos* is ungrammatical in-situ, contrary to what happens with the argumental Wh-word *qué* in (137b). It could be claimed then that at least certain complex Wh-elements are base-generated in CP, following the argument proposed in Contreras (1986). The parallelism between (136) and (137) is not at all clear, though. While the sentences in (136) are out as echo questions, the sentences in (137) are only out as multiple questions but could be considered grammatical as echo interrogatives. I return to this issue in section 2.3.4.

The claim that the asymmetry between base-generated versus moved Wh-phrases is directly related to presence/absence of preverbal subjects in Spanish interrogatives has been maintained in Contreras (1989, 1991) and Goodall (1991). Since I will develop an account which is consonant with the characterizations offered by both Goodall and Contreras, I will review their proposals in the next section.

2.2.4. Base-generated vs. moved Wh-phrases

2.2.4.1. The Closed-Domain Condition. (Contreras 1989 & 1991).

Contreras (1989) proposes a principle of Universal Grammar according to which certain S-structure constituents cannot contain unlicensed elements. These constituents are referred to as “closed” constituents and the principle that constrains them as the Closed Domain Condition:

- (138) *Closed Domain Condition* (Contreras 1989: 178)
 A closed domain X cannot contain any elements not licensed in X.

Based on the CDC, Contreras offers an account of why Spanish preverbal subjects are compatible with relative clause operators but incompatible with wh-question

(38) The example (136b) is perfectly grammatical in Spanish if *cómo* is interpreted as ‘how’ and not ‘how come’, as expected.

operators. Two assumptions are crucial for the development of his argument. First, Contreras defines the A-bar chain consisting of a Wh-phrase and its trace as a closed domain.³⁹ From this definition and the CDC it follows that interrogative sentences cannot contain unlicensed elements at S-structure, the level of representation at which the CDC applies. The A-bar chain in a relative clause, on the other hand, constitutes an open domain. Contreras claims this to be so because the coindexation between a relative operator and the head of the clause necessary for its full interpretation takes place at LF, following Chomsky (1982). Therefore, the appearance of unlicensed elements in relative clauses will not violate the CDC.

The second crucial assumption in Contreras (1989) is that Spanish preverbal subjects are licensed at LF, while postverbal subjects are licensed at S-structure. This assumption is based on the claim, developed in detail in Contreras (1991) and reviewed earlier in section 2, that Spanish preverbal subjects are base-generated adjuncts to IP. If we assume that adjuncts in non-canonical position are licensed at LF, we can now explain the contrast in (139):

- (139) a. Esta es la novela Op_i que María escribió t_i
 'This is the novel that María wrote'
 b. *Me pregunto [*dónde*, Juan ha puesto la mesa t_i]
 'I wonder where Juan has put the table'
 c. Me pregunto [*dónde*, ha puesto Juan la mesa t_i]
 'I wonder where Juan has put the table'

In order for the relative clause in (139a) to be fully interpreted the relative operator Op_i must be coindexed with the head NP *la novela*. This coindexation takes place at LF. At S-structure the chain headed by the relative operator does not contain all the elements necessary for its interpretation and constitutes an open domain. The A-bar chain headed by the operator can thus contain the unlicensed preverbal subject *María* without violating the CDC. In (139b), where *dónde* binds a variable in the embedded clause, the relevant A-bar chain contains all the elements necessary for its interpretation and is therefore closed. The unlicensed preverbal subject *Juan*, a noncanonical adjunct, violates the CDC and renders the sentence ungrammatical. The postverbal subject in (139c) is in its canonical position and is therefore licensed at S-structure. The sentence is grammatical.⁴⁰ Incidentally, the contrast between (139 b and c) shows again that adjunct Wh-phrases like *dónde* do not allow preverbal subjects.

Let us now consider how Wh-phrases that are base-generated are analyzed under Contreras' proposal:

(39) More precisely, the Closed Domain Condition is formulated in terms of chain links. Closed domains include not only A-bar chain links headed by interrogative operators but also A-chains and NPs (op. cit., page 164).

(40) I will not discuss here what the actual "canonical" position of the postverbal subject *Juan* in (53c) is. Either if we assume that it occupies [Spec, VP] or that it is generated as a "canonical adjunct" to the right of VP, as proposed in Contreras (1991), it is only necessary to postulate that this postverbal subject is licensed at S-structure for the argument to go through.

The examples (53b/c) are of embedded questions. The same argument applies to main interrogatives.

- (140) a. *¿Cómo Juan volvió?
 “How did John return?”
 b. ¿Cómo (que) Juan volvió?
 “How come John returned?”

We can account for the difference between the two sentences in (54) by assuming that only in (140a) is there an A-bar chain and that in (140b) *cómo* binds no variable, being base-generated in [Spec, CP]. The Wh-word in (140b) will be then interpreted as an operator (as opposed to a quantifier). The CDC applies only to (140a), ruling out the preverbal subject *Juan* in this construction. Notice that Contreras' account of the word order in Spanish interrogatives assumes crucially that preverbal subjects are left-dislocated, a proposal that we have defended and reinterpreted in minimalist terms in this article. But it is also necessary to point out that the Closed-Domain Condition has to make use of licensing conditions that apply either at S-structure or at LF, a basic assumption that is not compatible with the Minimalist framework adopted here.

2.2.4.2. Wh-Movement to {Spec, CP} through {Spec, IP}. (Goodall 1991)

Goodall accounts for the ungrammaticality of preverbal subjects in interrogative sentences by assuming that a Wh-phrase must move into [Spec, IP] before moving into [Spec, CP] in Spanish. This assumption is based in two claims: Goodall claims that [Spec, IP] is not only a q-position but also a potential A'-position. He also argues, based on some of the arguments already presented in this section, that Spanish Wh-phrases are in [Spec, CP]. Preverbal subjects are then ruled out in cases of Wh-extraction because a moved Wh-phrase will compete with the subject for the [Spec, IP] position. Recall that this analysis is almost identical to the one proposed in Toribio (1993) for embedded interrogatives, as was shown in example (122) repeated here as (141):

- (141) María no sabe [_{CP} qué_i [_{IP} t_i' estudia [_{VP} Juan t_v t_i]]]
 'Mary not knows [_{CP} what [_{IP} studies [_{VP} John]]]'
 “Mary doesn't know what John studies”

The difference between the two analyses is that Toribio (1993) applies hers only to cases of extraction of argumental Wh-phrases in embedded clauses, as in (141). Goodall assumes this same analysis for both main and embedded interrogatives, independently of whether the Wh-phrase is argumental or not:

- (142) a. María no sabe [_{CP} dónde_i [_{IP} t_i' estudia [_{VP} Juan t_v t_i]]]
 'Mary not knows [_{CP} what [_{IP} studies [_{VP} John]]]'
 “Mary doesn't know what John studies”
 b. *María no sabe [_{CP} dónde_i [_{IP} Juan estudia [_{VP} t_{sub} t_v t_i]]]

While (142a) is grammatical, (142b) is ruled out because the preverbal subject occupies a position already occupied by the intermediate trace of the nonargumental

Wh-phrase *dónde*. This account also predicts that in those cases in which the Wh-phrase has been generated in [Spec, CP] the subject will be able to move to [Spec, IP] since no Wh-phrase will move through that position:

- (143) a. ¿[_{CP} Por qué [_{IP} Luis Miguel trabaja [_{VP} t_{sub} t_v tanto]]]?
 b. ¿Por qué trabaja tanto Luis Miguel?
 “Why does Luis Miguel work so much?”

I pointed out earlier that Contreras’s CDC is based on assumptions that are not compatible with the MP. It should also be pointed out that Goodall’s proposal poses a problem for a possible minimalist account: if we assume that WH-phrases move to [Spec, CP] through [Spec, IP] in Spanish, a minimalist analysis should have to motivate each of these steps in the derivation of an interrogative sentence. Even if we assume that [Spec, IP] is an A-bar position and that Infl can be specified as [+wh], it is not clear why Wh-phrases in [Spec, IP] should move to [Spec, CP] once the Wh-Criterion can be satisfied in the former position.

In the next section I will develop a minimalist account of Spanish interrogatives which is consonant with some of the characterizations offered by Contreras. It should not come as a surprise that I will claim with the latter that Spanish preverbal subjects are not in [Spec, IP] but rather left-dislocated.

2.3. A Minimalist Analysis: Covert I-to-C in Spanish

2.3.1. Descriptive generalizations for Spanish interrogatives

The characterization of the relevant properties of Spanish interrogatives that arises from the discussion in the previous sections can be summarized as follows:

- (a) V raises to Infl overtly in Spanish. There is empirical evidence against overt I-to-C movement in this language.
- (b) Wh-movement in Spanish is always to [Spec, CP]. This claim is based on the assumption that CP is recursive, which accounts for the possible C-Wh order in indirect questions with verbs of communication (cf. fn 35).
- (c) Preverbal subjects are not allowed in Spanish interrogatives unless the Wh-phrase is generated in [Spec, CP].
- (d) Preverbal subjects are allowed in relative clauses.

2.3.2. Assumptions

In order to account for the previous empirical generalizations I will make the following assumptions:

- (i) Infl (AgrS) in Spanish can be optionally specified as [+wh], as proposed in Rizzi (1991), Toribio (1993) and Goodall (1991), among others. This feature is referred to in the Minimalist Program as [Q] (Chomsky 1995: 289). For ease of explanation, and to facilitate the comparison between our analysis and the analyses discussed in previous sentences, I will still refer to this feature

as [wh]. A sentence whose Infl is specified for this feature will be interpreted as a question. This feature is not specified as [strong] in Spanish.⁴¹

- (ii) Movement of a Wh-phrase to [Spec, CP] is forced by the presence of a strong nominal (categorical) feature in C, as proposed in Chomsky (1995). This D-feature is present only when the C-head selected from the numeration has no phonetic content. In this case, the presence of this strong feature will force overt raising of the appropriate phrase to cancel it. A C-head with phonetic content, a lexical complementizer, is never specified as having a strong categorical feature, and overt movement of a phrase to [Spec, CP] is ruled out when a Complementizer is present. This accounts for the fact that Wh-phrases never precede an overt complementizer:⁴²

- (144) a. *¿Quién que trajo el regalo a María?
 ‘who that brought the present for Mary?’
 b. * Me preguntó cuándo que llegó Juan
 ‘s/he asked me when that John arrived”

- (iii) From the two previous assumptions it can be postulated that there is *covert* I-to-C movement in Spanish. This movement is forced by the need to satisfy the Wh-Criterion after Spell-Out. The Formal Features of the inflectional head AgrS, which include the feature [wh] (FF_{wh}), adjoin to C after Spell-out and enter into a Spec-head relation with the FF_{wh} feature of the Wh-phrase in [Spec, CP].⁴³ In other words, I am proposing here that the Wh-Criterion is satisfied covertly (at LF) in Spanish.

Let us see how this works in cases of Wh-movement of the subject. A subject Wh-phrase is base-generated in [Spec, VP]:

(145) *Step 1:*

{_{VP} Quién {trajo el vino}}?

Step 2: (by Merge AgrS and Move V)

{_{AgrS} AgrS trajo {_{VP} Quién {trajo_{copy} el vino}}}

Step 3: (by Merge C and Move Subj.)

{_{CP} Quién C._[AgrS] trajo {_{VP} Quién_{copy} {trajo_{copy} el vino}}}

Step 4 (Covert: Move FF(AgrS))

{_{CP} Quién {_C.FF({_{AgrS} trajo})} {_{AgrS} trajo_{copy} {_{VP} Quién_{copy} {trajo_{copy} el vino}}}

“Who brought the wine?”

(41) Chomsky (1995: 289) claims that the feature [Q] ([wh]) is nominal in nature. Languages differ with respect to its [±strong] specification. Since we have assumed that the nominal categorical features of AgrS in Spanish are [-strong], it would be contradictory now that the nominal feature of this functional head receives a different specification.

(42) This claim is also compatible with the hypothesis that verbs of communication like *preguntar* can select for a recursive CP. Movement of a Wh-phrase will be to the Spec of the C-head that has no phonetic content. Cf. fn 35.

(43) This covert I-to-C movement is also proposed in Ordoñez (1996) for Spanish and Catalán.

In (145), step 2 is motivated by the assumption that the verbal categorial of AgrS in Spanish is [strong], forcing overt V-to-I movement. The categorial nominal features of this functional head, which include [wh], is [-strong] and the subject Wh-phrase will not rise to [Spec, AgrSP] in the overt syntax. Step 3 is forced by the presence of a strong nominal categorial feature in C, as claimed before. The subject, carrying among others its own [wh] feature, will raise overtly to [Spec, CP]. After Spell-out the Formal Features of the complex [_{AgrS} AgrS+V] will adjoin to the head C. As a result, the subject Wh-phrase and the FF (AgrS) will enter into a checking configuration. If both elements share the feature [wh] the derivation will converge at LF, by satisfaction of the Wh-Criterion, and the construction will be interpreted as an interrogative sentence.⁴⁴

Covert I-to-C movement seems to be desirable in order to explain why subject Wh-phrases agree in number with the verb in Spanish:

- (146) a. *¿Quiénes llegó?
 “Who-pl arrived-sing?”
 b. *¿Quién vinieron?
 “Who-sing. arrived-pl?”

Under the analysis sketched above, a Wh-phrase in [Spec, CP] is in the checking domain of AgrS after Spell-out, and agreement between both elements should obtain. But consider the following contrast:

- (147) a. ¿Quiénes pensó Pedro que llegaron tarde a la fiesta?
 ‘who-pl thought-3sg. Peter that arrived-pl late to the party’
 “Who did Peter think that arrived late to the party?”
 b. *¿Quién pensó ellos que llegó tarde a la fiesta?
 ‘who-pl thought-3sg. they that arrived-sg. late to the party’
 c. *¿Quiénes pensaron Pedro que llegó tarde a la fiesta?
 ‘who-pl thought-3pl. Peter that arrived-sg late to the party’

It is obvious that the Wh-phrase must check its agreement features in the lower clause, and that these features have had to be erased. Otherwise, they could be checked against the features of the main Infl node and (147b/c) should be grammatical. We have to assume that the FF of the copy of the Wh-phrase adjoins to the AgrS head in which the Wh-phrase is generated after Spell-out. This movement is consistent with our proposal in chapter 2 that the nominal categorial features of AgrS are not strong in Spanish. The derivation of (147a) should then be as in (148), abstracting from the steps that are not relevant for our purposes:

(44) The [wh]/[Q] feature is obviously Interpretable, and as such need not to be checked. But mismatching of features in this configuration will cause the derivation to crash, as proposed in Chomsky (1995: 310).

(148) *Step 1:*

[_{VP} Pedro pensó [_{CP} que [_{AgrS} AgrS llegaron [_{VP} quienes llegaron_{copy} a la fiesta]]]]

Step 2: (by Merge AgrS and Move V in the main clause)

[_{AgrS} AgrS pensó [_{VP} Pedro pensó_{copy} [_{CP} que [_{AgrS} AgrS llegaron [_{VP} quienes llegaron_{copy} a la fiesta]]]]]]

Step 3: (by Merge C and Move Subj.)

[_{CP} Quiénes C.[_{AgrS} AgrS pensó [_{VP} Pedro pensó_{copy} [_{CP} que [_{AgrS} AgrS llegaron [_{VP} quienes_{opy} llegaron_{copy} a la fiesta]]]]]]

Step 4 (Covert: Move FF(quiénes_{copy}), FF (AgrS))

[_{CP} Quiénes [_C.FF([_{AgrS} pensó])]] [_{AgrS} pensó_{copy} [_{VP} Pedro pensó_{copy} [_{CP} que [_{AgrS} [FF(quiénes_{opy}) llegaron [_{VP} quienes_{opy} llegaron_{copy} a la fiesta]]]]]]

In (148), step 4, the [Q] feature of the Wh-phrase is checked covertly in the minimal domain of the AgrS in C. This feature is interpretable and needs not to be erased. The Case and number features of the Wh-phrase are checked, also after Spell-Out, in the minimal domain of the lower AgrS, and agreement obtains between the embedded verb *llegaron* and the interrogative phrase *quiénes*. These features are not interpretable and are erased: they cannot enter into a matching relationship in the upper checking configuration. The Wh-phrase then agrees in Case and number with the verb of the lower clause in which the Wh-word was generated, but always checks its [wh] feature in the main clause.

(iv) Spanish preverbal subjects are CLLD constructions, i.e., they are base-generated as adjuncts to the maximal inflectional projection and coindexed with an empty pronominal in thematic position, (cf. chapter 2). The derivation of a declarative sentence with a preverbal subject in Spanish is that of (149), previously (28) and (29) in section 1.

(149) Before Spell-out: [_{AgrSP} NP [_{AgrSP} [_{AgrS} V+T]] [_{TP} [_T t_T [_{VP} pro [_V t_v]]]]]]

After Spell-out: [_{AgrSP} NP [_{AgrSP} pro_i [_{AgrS} V+T]] [_{TP} [_T t_T [_{VP} t_i [_V t_v]]]]]]

Based on this assumption, the question that arises is why preverbal subjects are not allowed in Spanish interrogatives unless the Wh-phrase is generated in [Spec, CP]. At this point I have to speculate that IP-adjuncts (i.e. preverbal subjects or sentential adverbs) block covert I-to-C movement. As a result, preverbal subjects are not allowed in Spanish when there is a fronted Wh-phrase in [Spec, CP]: Infl cannot raise covertly to C and the required configuration for the satisfaction of the Wh-Criterion is not met. The derivation will crash at LF due to the presence of a preverbal adjunct independently of the argumental-nonargumental status of the Wh-phrase. Consider the following contrast:

- (150) a. Generalmente/todos los días Pedro compra salmón en el mercado
 “Usually/every day Peter buys salmon at the market”
 b. *¿Qué generalmente/todos los días compra Pedro en el mercado?
 What generally /every day buys Peter at the market?
 c. ¿Por qué generalmente/todos los días compra Pedro salmón en el mercado?

A sentential adverb like *generalmente* or *todos los días* is ruled out in instances of Wh-movement, as shown in (150b). When the Wh-phrase is base-generated in [Spec, CP], as in (150c), the sentence is grammatical as predicted.

Parallel to the previous speculation I will have to assume then that Wh-phrases generated in [Spec, CP] (*por qué* and *cómo (qué)*) satisfy the Wh-Criterion by inducing a [wh] feature in C, an instance of Dynamic Agreement, as in Rizzi (1991). In these cases there is no need for covert I-to-C in order to satisfy the Wh-Criterion and preverbal subjects are allowed. The contrast in interpretation between the following two sentences can now be explained:

- (151) a. ¿[CP Por qué cree Pedro [CP que Juan no vino a la fiesta]?
 b. ¿[CP Por qué Pedro cree [CP que Juan no vino a la fiesta]?
 Why does Peter believe that Juan didn't come to the party?"

The Wh-phrase *por qué* can be base-generated in either of the two [Spec, CP] positions of the sentences above, according to our hypothesis. But it is reasonable to assume that only in the higher clause, whose C needs to be specified as [wh] for the structure to be interpreted as a question, this specification will be the result of dynamic agreement; furthermore, this type of agreement is only possible in the projection in which the Wh-phrase is base-generated. If base-generated in the lower clause, *por qué* can raise to the higher [Spec, CP] but the sentence will be grammatical if and only if there is I-to-C movement, i.e., only when there is no preverbal subject in the higher clause. This is the case in (151a), when there are two possible interpretations of the sentence: *por qué* is associated either with the lower verb *vino* and the answer can be “Juan did not come to the party because he was sick” or is associated with the higher verb *cree* and the answer can be “Peter believes so because he was not there”. In (151b), on the other hand, the presence of a preverbal subject indicates that the Wh-phrase has been generated in the matrix [Spec, CP] and the interpretation in which *por qué* modifies the lower verb *vino* is not available. It is interesting to notice that this double interpretation is not available if we substitute *por qué* with *cómo (que)* in the previous examples. It could be the case that while *por qué* is generated in [Spec, CP], *cómo (que)* is generated in C, and movement from the lower clause to the higher C would constitute a violation of the Head-movement constraint.⁴⁵

(45) For empirical evidence and a discussion of the claim that ‘how come’ is generated in the head of CP in English vid. Collins (1991).

Following the same line of argumentation we can account for the grammaticality of preverbal subjects in relative clauses. In relative clauses Infl is not specified for the feature [wh]. There is no covert I-to-C movement and again preverbal subjects are allowed. Licensing of the Wh-operator is done by coindexation by predication after Spell-out between the operator and the head of the relative clause (Toribio 1993: 167). Recall that preverbal sentential adverbs are ruled out in 'movement' Wh-questions, as we saw in (150b). Consider now (152):

- (152) Ese es el pescado que generalmente compra Pedro
 'that is the fish that usually buys Peter'
 "That is the fish that Peter usually buys"

Not only preverbal subjects, but also sentential adjuncts are allowed to intervene between the relative C and the verb, as claimed in this section.

2.3.3. Predictions

There are a couple of interesting predictions made by our proposal that should be mentioned here. The first one is that it correctly predicts the different distribution of preverbal subjects and empty pronominal subjects in Spanish.⁴⁶ Consider the following contrast:

- (153) a. ¿Qué quieres ?
 what pro-want-2sing ?
 "What do you want?"
 b. *¿Qué Juan quiere?
 what Juan wants?
 What does Juan want?

While an empty subject in an interrogative sentence is allowed (153a), the presence of a preverbal subject renders the sentence ungrammatical (153b), as expected. In analyses, like those of Toribio (1993), Suñer (1994) or Goodall (1991), in which both the preverbal subject and *pro* may occupy the same position, [Spec, AgrSP], an account for the contrast in (153) would require further speculation since the mechanisms that in those analyses block the presence of a preverbal subject in an interrogative sentence should also apply to *pro*. In our analysis, the contrast is directly derived from the fact that empty subjects are in [Spec, VP] prior to Spell-Out and adjoin to AgrS after this point in the derivation, while preverbal subjects are adjuncts to IP. According to this proposal, preverbal subjects and empty subject pronominals never occupy the same position in Spanish and the contrast in (153) is explained. The second prediction is that satisfaction of the Wh-Criterion at LF will take place only in the highest clause in cases of extraction from embedded clauses like the one in (154):

(46) A similar claim is found in Ordoñez (1996).

(154) ¿[_{CP} Qué dijo Juan [_{CP} que Pedro había dicho [_{CP} que María le había dado *t_i*]]]?

“What did John say that Peter had said that Mary had given to him?”

For the sentence to be interpreted as an interrogative only the higher AgrS has to be specified as [wh]. As a consequence, covert I-to-C will apply only in the highest clause and a preverbal subject will be ruled out only in the main clause. Preverbal subjects are allowed in any of the embedded clauses, as shown in (154). There is no motivation for long distance extraction in Spanish to occur successive-cyclically: the intermediate Cs have phonetic content—they are overt complementizers, like *que*—and therefore are not specified as [+strong] according to our assumption in (ii). Movement of the Wh-phrase to the intermediate CPs is not morphologically motivated and only the presence of a nominal categorial feature in the higher AgrS will attract the Wh-element (cf. fn 32).

2.3.4. *Residual problems*

The analysis proposed in this section is not unproblematic and requires further refinement. A few comments are in order. In the first place, it is not at all clear what is the exact mechanism by means of which a preverbal adjunct (a phrase) blocks covert I-to-C (head-to-head movement). At this point I will propose this idea as a mere speculation, but I will have to leave the exact description of the theoretical principles at work behind it for future research. Secondly, it remains to be explained why ‘heavy’ Wh-phrases also allow preverbal subjects, as was shown in examples (132b, 133b and 134b), repeated here as (155):

- (155) a. ¿En cuál de esas tiendas Juan compró el regalo para María?
 “In which of those shops did John buy the present for Mary?”
 b. ¿En qué mes Pedro llegó a Seattle?
 “In what month did Peter arrive in Seattle?”
 c. ¿Qué disco de John Coltrane Juan compró para María?
 “What record by John Coltrane did John buy for Mary?”

It could be claimed that these complex phrases are also base generated in [Spec, CP]. This assumption will correctly predict that preverbal subjects should be possible in these constructions following our argumentation.⁴⁷ We could assume then that they are interpreted at LF not as operator-variable constructions, but rather that as quantifiers. This interpretation would result from adjunction of the Wh-word to the CP in which the Wh-phrase is generated, as proposed in Chomsky (1995: 32). The previous complex Wh-phrases would be interpreted as follows:

(47) This account is similar to the one proposed in Ordoñez (1996), in which these complex phrases are not in [Spec, CP] but are “left-dislocated”. Since there is no Wh-Criterion to be satisfied by these Wh-phrases preverbal subjects are allowed. Ordoñez assumes, though, that preverbal subjects are in a topic position, a Spec position that they occupy as the result of movement. In that respect his proposal is different from ours. This section has benefited enormously from his comments.

- (156) a. [_{CP} En cuál *x* [_{CP} *x* una de esas tiendas]]
 "In which *x*, *x* one of those shops"
 b. [_{CP} En qué *x* [_{CP} *x* un mes]]
 "In what *x*, *x* a month "
 c. [_{CP} Qué *x* [_{CP} *x* un disco de John Coltrane]]
 "What *x*, *x* a record by John Coltrane"

Interestingly, these phrases seem to correspond to what Pesetsky (1987) refers to as D(iscourse)-linked Wh-phrases. Pesetsky differentiates between phrases like *Which N'*, that must refer to members of a set that both the speaker and hearer have in mind, and are in that sense linked to the discourse, and non-D-linked Wh-phrases like *who* or *what* that can do so only under certain conditions. Based on the assumption that only non-D-linked Wh-phrases are operators he shows that this distinction accounts for the different behaviors of both types of Wh-phrases with respect to the standard tests for movement in English.

We have now basis to assume that the 'heavy' Wh-phrases in the Spanish examples in (156) are D-linked, and to claim that D-linked Wh-phrases in Spanish are base-generated in [Spec, CP] and not interpreted as operators. To this consideration we must add that one of the tests that Pesetsky proposes to differentiate between Wh-phrases that are linked to the discourse and Wh-phrase that are not is the impossibility of adding to the former a phrase like *the hell* or *on earth* ('What the hell...' vs. '*Which book the hell ...'). In my Spanish dialect a similar behavior can be found with the phrase "*leches*" (literally "milks", which can be loosely translated as "on earth");⁴⁸

- (157) a. ¿Dónde leches compró Juan el regalo para María?
 'where on earth bought John the present for Mary'
 "Where on earth did John buy the present for Mary?"
 b. *¿En cuál de esas tiendas leches Juan compró el regalo para María?
 'in which of those stores on earth John bought the present for Mary'

But if we assume with Pesetsky that "which one" (*cuál* in Spanish) is D-linked, we would predict that the sentences in (158) should not only be grammatical, but that both should have the same degree of acceptability:

- (158) a. ??¿Cuál Juan destruyó?
 b. ¿Cuál de los dos libros Juan destruyó?

If the grammaticality of (158a) is dubious, there could be other intervening factors, beside the notion of D-linking. I will also leave this matter for future research.

(48) Being a speaker of Peninsular Spanish, the first appropriate phrase that comes to mind to construct these examples is quite different from the one used here.

3. Conclusions

In this section I have sketched a minimalist account of the subject positions in Spanish interrogatives and relative clauses based on the assumption that there is covert I-to-C movement in Spanish and that Spanish preverbal subjects are CLLD constructions. I first reviewed the empirical and theoretical problems that previous analyses pose for a minimalist account of the restriction on preverbal subjects in interrogatives. I proposed that these constructions receive a better explanation if we assume that there is covert I-to-C movement in Spanish. The main claim defended in this section is that left-dislocated constituents block I-to-C movement and render preverbal subjects in interrogative constructions ungrammatical. Since this type of movement is not present in relative clauses the presence of left-dislocated constituents (preverbal subjects, for instance) is grammatical. This hypothesis also predicts that Wh-elements that are base-generated need not be licensed by covert I-to-C and therefore will allow the presence of preverbal subjects.

The proposal defended here is also related to one of the theoretical problems that has recently arisen with the adoption of the basic principles of the Minimalist Program, the problem of the optionality of syntactic movement. One of the basic assumptions in the Principles and Parameters framework was that the application of "Move a" was optional, this rule constrained at the output of its application by a set of representational constraints that applied at the relevant levels of representation. In the Minimalist Program, on the other hand, syntactic movement is never optional but legitimate only if necessary for convergence and forced by the presence of specific morphological features.

Consequently, the phenomenon of Free Subject Inversion that characterizes Null Subject languages like Spanish, and whose explanation has been traditionally based on the notion of optionality of movement, presents a problem for a minimalist account. I have proposed in this paper that the problem of optionality of movement specifically related to Free Subject Inversion in pro-drop languages can be solved once we assume that sentences with preverbal subjects and sentences in which the subject appears in postverbal positions are the result of two different numerations. This solution is based on the analysis of preverbal subjects as CLLD constructions. A convergent SV derivation is the most economical output of a numeration that presents both a *pro* and a noun (and therefore an NP) that shares with it its morphological features. This empty pronominal is absent in a numeration whose most economical output will result in a VS ordering in which the subject is lexical.

There is another issue related to the problem of optionality of syntactic movement that must be mentioned here. In this research I have focused on the contrast between pre and postverbal subject positions in Spanish, i.e., on the basic differences between SV and VS orders. But Spanish presents two different VS orders, VSO and VOS. By assuming that subjects are generated in [Spec, VP] and that the verbal related features of AgrS in Spanish are [+strong], forcing overt V-to-AgrS movement, while the nominal features of this functional projection are [-strong], and therefore movement of the thematic subject will always be covert, my proposal has in fact contrasted SVO versus VSO word orders in Spanish. An account of the VOS order has yet to be proposed.

There are three possible theoretical paths that could be followed in an attempt to account for the VOS order in Spanish and that I would like to sketch here: first, it could be claimed that Spanish VOS is the result of Object Scrambling, as proposed in Ordoñez (1994). Under this analysis the object raises to a position from which it will asymmetrically c-command the subject in [Spec, VP]. Second, under a VP-shell analysis like the one proposed in Chomsky (1995: chapter four), it could be claimed that the VP constituent formed by the verb and the object raises to adjoin one of the inflectional projections, either TP, AspP or FP, leaving the subject in its base-generated position. This would also result in a VOS order. Third, by making an absolute parallelism with the analysis of subject positions proposed here, it could be claimed that in the VOS order the object is a base-generated adjunct to AgrOP, licensed by predication with a resumptive element in argument position.

The first two possibilities also face the problem of optionality. It should be necessary to explain what motivates the overt movement of either the object in the first analysis or the whole VP in the second. The third analysis faces an empirical problem: evidence to support it is hard to construct. I consider these questions to be of extreme interest for a future and more complete account of word order variation in Spanish under minimalist assumptions. I would like to address these topics in future research.

4. Bibliography

- Abboud, P. and E. McCarus, 1983, *Elementary Modern Standard Arabic*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Alexiadou, A and E. Anagnostopoulou, 1996, "Symmetries, Asymmetries and the role of Agreement". ms., ZAS Berlin and University of Tilburg.
- Aoun, J., 1982, "Expletive PROs" in A. Marantz and T. Stowell, eds., *MIT Working Papers in Linguistics*, Cambridge, Massachusetts.
- _____, Benmamoun, E. and Sportiche, D., 1994, "Agreement, Word Order and Conjunction in Some Varieties of Arabic", *LI* 25, 195-221.
- Arnaiz, A., 1992, "On Word Order in Wh-Questions in Spanish" in A. Kathol and J. Beckman, eds., *MIT Working Papers in Linguistics* vol. 16.
- Baker, M., 1988, *Incorporation. A Theory of Grammatical Function Changing*. Chicago: University of Chicago Press.
- _____, 1996, *The Polysynthesis Parameter*. Oxford University Press. New York.
- Barbosa, P., 1993, "Clitic Placement in Old Romance and European Portuguese and the Null Subject Parameter". Ms. Cambridge, Mass.: MIT.
- _____, 1996, "Preverbal Subjects in null subject Romance" Chapter 2 of Ph D. dissertation.
- Belletti, A., 1990, *Generalized Verb Movement*, Torino: Rosenberg & Sellier.
- Benedicto, E., 1993, "The (IP) Functional Projections and the Identification of *pro*", ms. U. Mass.
- Benmamoun, E., 1991, "Negation and Verb Movement", *NELS* 21, 17-31.
- _____, 1992a, "Structural Conditions on Agreement", *NELS* 22, 17-32.
- _____, 1992b, *Functional and Inflectional Morphology. Problems of Projection, Representation and Derivation*, Doctoral Dissertation, USC.
- _____, 1996, "Agreement in Arabic and the PF Interface", paper presented at GLOW.
- Bok-Bennema, R., 1992, "Agr-S in Spanish", in D. Gilberts and S. Looyenga, (eds.) *Language and Cognition* 2, Groningen: RUG.

- Bonet, E., 1989, "Postverbal Subjects in Catalan", ms. MIT.
- Borer, H., 1984, *Parametric Syntax: Case Studies in Semitic and Romance Languages*, Dordrecht: Foris.
- Bosque, I., 1992, "La Negación y el Principio de las Categorías Vacías", (in press) in Demon- te, V., *Estudios de gramática española*, México: Monográfico de Nueva Revista de Filología Hispánica.
- Brandi, L. and P. Cordin, 1989, "Two Italian Dialects and the Null Subject Parameter," in O. Jaeggli and K. Safir (eds.), *The Null Subject Parameter*, Dordrecht: Kluwer Academic Press.
- Branigan, P., 1992, *Subjects and Complementizers*, Doctoral dissertation, MIT.
- Chomsky, N., 1986, *Barriers*, MIT Press, Cambridge, Mass.
- _____, 1993, "A Minimalist Program for Linguistic Theory", in Hale and Keyser, eds.
- _____, 1994, "Bare Phrase Structure", *MIT occasional papers in linguistics* 5, Department of Linguistics and Philosophy, MIT.
- _____, 1995, *The Minimalist Program*, MIT Press, Cambridge, Mass.
- ___ & H. Lasnik, 1991, "Principles and Parameters Theory", in *Syntax: An International Handbook of Contemporary Research*, Berlin: Walter de Gruyter.
- Cinque, G., 1981, "On the Theory of Relative Clauses and Markedness," *The Linguistic Review*, 1, 247-294.
- Cinque, G., 1983, "Island Effects, Subjacency, ECP/Connectedness and Reconstruction", Ms. Universitat de Venezia.
- _____, 1991, *Types of A-bar Dependencies*, MIT Press, Cambridge, Mass.
- Contreras, H., 1978, *El orden de palabras en español*, Madrid: Cátedra.
- _____, 1991, "On the Position of Subjects". In S. Rothstein, ed., *Perspectives on Phrase Structure: Heads and Licensing. Syntax and Semantics* 25. New York: Academic Press.
- _____, 1994b, "Nominative Case Assignment in Spanish", paper presented at the "Syntax Roundtable at the University of Washington", February, 1994.
- _____, 1994a, "Economy and Projection", paper presented at the Linguistic Symposium of Romance Languages XXIV, Los Angeles.
- _____, 1995, "An Argument for Theta Theory", ms. University of Washington.
- Costa, J., 1995, "Positions for Subjects in European Portuguese", ms. HIL/Leiden University.
- Demirdache, H., 1992, "Nominative NPs in Modern Standard Arabic", ms. MIT.
- Diesing, M., 1992, *Indefinites*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Dolci, R., 1986, *Algunas construcciones con anteposición de constituyentes oracionales en español*. Tesi di Laurea, Università de Venezia.
- Dovrovie-Sorin, C., 1991, "Clitic Doubling, Wh-movement and Quantification in Romanian", *LI* 21, 351-397.
- Emonds, J., 1980, "Word Order in Generative Grammar", *Journal of Linguistic Research*, 1:33-54.
- Everett, D. L., 1992, "Why There Are No Clitics: Towards a Minimalist Theory of the Storage, Insertion and Form of Phi-features", ms. University of Pittsburgh.
- Fassi Fehri, A., 1988, "Agreement in Arabic, Binding and Coherence", in M. Barlow and C. Fergusson (eds.), *Agreement in Natural Languages, Approaches, Theories, Descriptions*. Stanford: CSLI.
- Fernández Soriano, O., 1989, *Rección y Ligamiento en Español: Aspectos del Parámetro del Sujeto Nulo*, Doctoral dissertation, Universidad Autónoma de Madrid.
- Franco, J.A., 1993, *On Object Agreement in Spanish*, Doctoral dissertation, USC.
- Fukui, N. and M. Speas, 1986, "Specifiers and Projection", *MIT Working Papers in Linguistics* 8.
- Georgopoulos, C., 1991, "On A and A'-agreement", *Lingua* 85, 135-169.
- Goodall, G., 1991a, "Spec of IP and Spec of CP in Spanish Wh-Questions", *LSRL* 21.
- _____, 1991b, "On the Status of Spec of IP", *WCCFL* 10.
- Grimshaw, J., 1991, "Extended Projection", Ms. Brandeis University.

- Haegeman, L. and R. Zanuttini, 1991, "Negative Heads and the NEG Criterion", *The Linguistic Review* 8, 233-251.
- Hale, K., 1983, "Warlpiri and the Grammar of Nonconfigurational Languages", *NLLT* 1, 5-49.
- & S.J. Keyser, 1993, *The View from Building 20*, MIT Press, Cambridge, Mass.
- Hernanz, M.L. and J.M. Brucart, 1987, *La Sintaxis*. Critica: Barcelona.
- Hornstein N. and D. Lightfoot, 1987, "Predication and PRO", *Lg* 63: 1, 23-52.
- Hulk, A. and A. van Kemenade, 1993, "Subjects, Nominative Case, Agreement and Functional Heads", *Lingua* 89, 181-215.
- Hurtado, A., 1985, "La Hipótesis de la Discordancia", *Revista Argentina de Lingüística*.
- Iatridou, S., 1990, "About Agr(P)", *LI* 21, 551-557.
- , 1991, "Clitics and Islands Effects", ms. MIT, Cambridge, Mass.
- Jaeggli O. and K. Safir (eds.), 1989, *The Null Subject Parameter*, Dordrecht: Kluwer Academic Press.
- Jelinek, E., 1984, "Empty Categories, Case and Configurationality", *NLLT* 2.
- , 1993, "Ergative 'Splits' and Argument Type", in Bobaljik, J.D. and C. Philips (eds.), *Papers on Case and Agreement I*. MITWPL 18, 15-41. Cambridge, Mass.
- , 1996, "Agreement, Clitics and Focus in Egyptian Arabic", unpublished manuscript, University of Arizona.
- Jonas, D. and J.D. Bobaljik, 1993, "Spec for Subjects: The Role of TP in Icelandic" in Bobaljik, J.D. and C. Philips (eds.), *Papers on Case and Agreement I*. MITWPL, vol. 18. Cambridge, Mass.
- Kayne, R., 1975, *French Syntax*, MIT Press: Cambridge, Mass.
- , 1989, "Facets of Romance Past Participle Agreement" in P. Benincá (ed.), *Dialect Variation and the Theory of Grammar*, 85-103. Dordrecht: Foris.
- , 1991, "Romance Clitics, Verb Movement and PRO", *LI* 22, 647-686.
- , 1994, "The Antisymmetry of Syntax". Ms. New York: CUNY.
- Kitahara, 1994, *Target a: A Unified Theory of Movement and Structure Building*, Ph.D. Dissertation, Harvard University.
- Koopman, H. and D. Sportiche, 1991, "The Position of Subjects", *Lingua* 85, 211-258.
- Laka, I., 1990, *Negation in Syntax: on the Nature of Functional Categories and Projections*, Doctoral dissertation, Cambridge, Mass.: MIT.
- Lasnik, H., 1993, *Lectures on Minimalist Syntax*, U. of Connecticut Working Papers in Linguistics, #1. Cambridge, Mass.: MITWPL.
- Lightfoot D. and N. Hornstein, eds., 1994, *Verb Movement*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Masullo, P., 1993, *Incorporation and Case Theory in Spanish: A Crosslinguistic Perspective*. Doctoral dissertation, University of Washington.
- Mendikoetxea, A., 1992, *On the Nature of Agreement: The Syntax of Arb SE in Spanish*. Doctoral dissertation, University of York.
- Mohammad, M.A., 1990, "The Problem of Subject-Verb Agreement in Arabic: Towards a Solution", in Eid, M. (ed.), *Perspectives in Arabic Linguistics I*, Amsterdam: John Benjamins.
- Murasugui, K., 1992, *Crossing and Nested Paths: NP Movement in Accusative and Ergative Languages*, Doctoral dissertation, MIT.
- Olarrea, A., 1996, *Pre and postverbal subjects in Spanish: A minimalist account*. Unpublished doctoral dissertation. University of Washington, Seattle.
- Ordóñez, F., 1994, "Postverbal Asymmetries in Spanish", *GLOW Newsletter* 32, 40-41.
- , n.d., "The Inversion Construction in Interrogatives in Spanish", ms. Graduate Center, CUNY.
- & E. Treviño, 1995, "The Preverbal slot in Spanish", paper presented at the XXV Linguistic Symposium on Romance Languages, Seattle.

- Otero, C., 1993, "Head Movement, Cliticization, and Word Insertion", in R. Freidin (ed.), *Current Issues in Comparative Grammar*. Dordrecht: Kluwer Academic Press.
- Ouhalla, J., 1994, "Verb Movement and Word Order in Arabic," in Lightfoot & Hornstein, (eds.), *Verb Movement*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Pollock, J.Y., 1989, "Verb Movement, Universal Grammar, and the Structure of IP", *LI* 20, 365-424.
- Rigau, G., 1991, "On the Functional Properties of Agr", *Catalan Working Papers in Linguistics*, 235-260. Universitat Autònoma de Barcelona.
- Rivero, M.L., 1980, "On Left Dislocation and Topicalization in Spanish", *LI* 11, 363-393.
- ____ & A. Terzi, 1995, "Imperatives, V-movement and Logical Mood", *The Journal of Linguistics* 31: 301-332.
- Rizzi, L., 1982, *Issues in Italian Syntax*, Foris, Dordrecht.
- _____, 19____, *Relativized Minimality*, MIT Press, Cambridge, MA.
- _____, 1991, "Some speculations on residual V2 phenomena", in Mascaró, J. and M. Nespor (eds.) *Grammar in Progress: GLOW essays for Henk van Riemsdijk*, 375-387. Dordrecht: Foris.
- _____, 1991b, "Residual Verb Second and the Wh-Criterion". Ms. Université de Genève.
- ____ & I. G. Roberts, 1989, "Complex Inversion in French", *Probus*, 1, 1-30.
- Safir, K., 1985, *Synactic Chains*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Solá, J., 1992, *Agreement and Subjects*, Ph.D. Dissertation, Universitat Autònoma de Barcelona.
- Suñer, M., 1994, "V-Movement and the Licensing of Argumental Wh-Phrases in Spanish", *NLLT* 12, 335, 372.
- Toribio, A.J., 1993, *Parametric Variation in the Licensing of Nominals*. Doctoral dissertation, Cornell University.
- Torrego, E., 1984, "On Inversion in Spanish and Some of Its Effects", *LI* 15, 103-131.
- _____, 1989, "Unergative-Unaccusative Alternations in Spanish", *MIT Working Papers in Linguistics* 10. MITWPL.
- Uriagereka, J., 1992, "A Focus Position in Western Romance" in K. Kiss (ed.) *Discourse Configurational Languages*, Oxford University Press.
- _____, 1994, "Extraction Parameter: A Case Study on Underspecification", ms. U. of Maryland.
- Uribe-Etxebarria, M., 1992, "On the Structural Position of the Subject in Spanish" in J.A. Lakarra and J. Ortiz de Urbina, (eds.), *Syntactic Theory and Basque Syntax*, 447-491. Donostia: Supplements of *ASJU*.
- Vallduví, E., 1992, "A Preverbal Landing Site for Quantificational Operators", *Catalan Working Papers in Linguistics* 2, 319-343.
- Watanabe, A., 1993, *Agr-Based Case Theory and its Interaction with the A-bar System*. Doctoral dissertation, MIT.
- Williams, E., 1981, "Argument Structure and Morphology", *The Linguistic Review* 1, 81-114.
- Zagona, K., 1982, *Government and Proper Government of Verbal Projections*, Doctoral dissertation, University of Washington, Seattle.
- _____, 1988, *Verb Phrase Syntax: A Parametric Study of English and Spanish*, Dordrecht, Kluwer.
- Zanutini, R., 1990, "Two Types of Negative Markers", *NELS* 20, 517-530.
- Zubizarreta, M.L., 1992, "Word Order in Spanish and the Nature of Nominative Case". Ms. Los Angeles: U. of Southern California.
- _____, 1994, "Word Order, Prosody and Focus". Ms. Los Angeles: U. of Southern California.

Hiztegi Hirukoitza eta Diccionario de Autoridades erkatuaz (I): oinarrizko ezaugarri zenbait*

BLANCA URGELL
UPV/EHU

Abstract

In this paper, I will analyze some issues concerning bilingual lexicography that —as far as I know— have only been previously investigated in a subsidiary manner, namely: the use of models from other languages in the rise of new lexicography traditions and the influence of those models upon such traditions. We must bear in mind that in most —if not all— European languages the first works in this field were bilingual dictionaries in which the source language had a well established lexicographic tradition, such as the numerous Renaissance bilingual Latin-vernacular dictionaries, which were frequently based on medieval Latin models. It is worth noting that at each particular point in time and place, the source language is the one which holds the status of language of culture, so that it may be inferred that these languages serve not only as lexicographic models but also as lexical referents.

The case in point analyzed here —the Larramendi's Diccionario Trilingüe (1745)— and its model —the Diccionario de Autoridades of Spanish Royal Academy (1726-39)—, are specially significant since they were two cornerstones of their respective lexicographic traditions. The Trilingual was the first Basque general dictionary to be printed. Its publication came to be regarded as a foundational event for peninsular literary Basque and its influence during a century and a half is unparalleled in the history of Basque and its lexicography. Nevertheless, it is probably the least known amongst the Basque dictionaries as a result of the anathema which was levelled against it at the beginning of the XXth century.

In this paper we present the first of a series of studies of the dictionary's contents (size, number of entries) and we analyze some external issues (authorship, working methods) as well as some organizational questions (graphics, alphabetic organization) constantly bearing in mind the model of reference.

* Lan hau J.A. Lakarrak zuzendutako UPV 033.130-HA005/98 eta J. Gorrotxategik zuzendutako PI97/49 ikerkuntza proiektuen barnean kokatzen da.

O. Sarrera

“Hiztegi” hitza, euskaraz izan diren filologia inguruko berbetatik zaharretakoa dugu: lehenengo agerraldia 1665ean koka daiteke, Pouvreauren hiztegian, hain zuzen ere. Erabili, ostera, Etxeberri Sarakoak erabili zuen lehendabizikoz, baina hitzaren benetako zabalkundea, itxura denez, beste hiztegi bati zor zaio, Larramendiren *Hiztegi Hirukoitza*-ri, nahiz berak bereari —garaiak nola...— *Diccionario* izena eman zion. Jakinduri erakusketa hau, gaur egun edozeinek egin dezake, Mitxelena-ren *Orotariko Euskal Hiztegia*-ri esker. Berau irakurrita, gainera, aski ongi antzematen da batez ere XX. mendean erabiltzen ari den hitza dela, eta inpresio hau Sarasolaren *Maiztasun-hiztegia*-rekin berma daiteke, orotara 192 agerraldi jasotzen ditu eta. Sarasola beraren *Euskal Hiztegia*-n “hiztegi” hitzak “hurrenkerak jakin baten (gehienetan alfabeto hurrenkeraren) arabera sailkaturiko hitz bilduma” esanahia duela ikasi dut, azkenik.

Bost hiztegi aipatu eta, hala behar ere, bostak sartzen dira Sarasolaren definizioaren barruan. Haatik, aitortu behar da Pouvreaugandik Mitxelena gana eta Larramendigandik Sarasolagana, maiztasun-hiztegia alde batera utzita ere, alde handia dagoela, azal eta barne. Definizio lexikografikoa ez da gauza bat ondo ezagutzeko biderik onena —besterik genuke entziklopedian begiratuz gero, ziurrenik—, nahiz eta hura identifikatzen lagun dezakeen. Aipaturako hiztegien artean aurkitzen ditugun begibistako ezberdintasunak, baina baita euren antzekotasun guztiak ere, hiztegia den bezalakoa izan dadin egin duenetik datoz denak: bere historiatik. Hiztegegintzaren munduan ez gabiltzanok hiztegia gauza bakar eta bakuntzat hartzeko joera badugu ere —Sarasolaren definiziotik ez oso urrun—, hiztegiak elkarren artean oso ezberdinak izan daitezke, bai sinkronikoki, baita diakronikoki ere.

Hiztegien ezaugarri funtsezko bakarra “hitz bilduma” izatea da. Gainerakoa, eta guztiz “gehienetan alfabeto hurrenkeraren arabera sailkaturikoa” izatea, denborarekin itsatsi zaio, biltzen dituen hitzetara erabiltzailea erraz iritsi dadila lortzeko sortzen diren arazo teknikoen erantzun gisara (Quemada 1967: 321). Erantzuna edo, hobeto esanda, erantzunak ez dira bat-batean agertu, baizik eta mendeetan zehar garatuz joan. Europako hiztegegintzak, guri dagokiguna baino ez aipatzearen, Erdi Arotik honanzko bilakaera etengabea izan du, hasierako glosario latinezkoetatik gaur egungo CD-ROMeko hiztegietaraino. Artean, esan gabe doa hiztegegintza eragin duten gauza asko gertatu direla: lehen inprenta eta gero ordenagailuaren asmatzea; edo erabiltzaileak ikaragarri ugaltu zituen hezkuntzaren hedapena; edota latinaren beharakada hizkuntza bizien nagusitasunaren alde, esate baterako. Hiru gertakari hauetako bakoitzak —eta aipatu gabe utzi ditudanak, noski— hiztegegintzari, onura nabariekin batera, egokitzapen lan handia eskatu dio. Aldaketa bakoitzean, ostera, hiztegia ez da goitik behera eraberritu, ez eta hurrik eman ere: aitzitik, bere lehengo izaeraren hainbat ezaugarri gorde ditu, gehientsuenak luzaro, onerako zein txarrerako.

“Hiztegi” hitza geuretu dugu, hasieran esan bezala, eta hitza ez eze, azkenik, edukia bera geuretzera iritsi gara, duela hamabosten bat urtetik honantz sarrera eta bukaera, azalgaia eta azalpena, dena euskaraz daukaten hiztegiak erdietsi baititugu. Alabaina, hau oraingoz salbuespena da euskararen historian. Aurreneko hiztegi guz-

tiak erdara-euskara edota euskara-erdara hiztegiak izan dira: hiztegi elebidunak gehienbat, baina baita hirueledunak edo hirukoitzak (Larramendi, Azkue), laukoitzak (Etxeberri Sarakoa) eta are eleaniztunak ere (Joan Felipe Bela).

Argitaratzearen aldetik zori txarra izateaz —eta elebakartasunera pitin bat berandu iristean— kanpora, euskal hiztegi gintza, gainerantzean, Europako hainbaten paretuan ibili da XVII. mendeaz geroz, ez oso aurrera, baina ezta oso-oso atzera ere. Tartean ondu izan diren hiztegi guztiak, jakina, egoeraren seme-alabak dira: ez dira kasualitatez egin diren bezala egin, erdara(k) barneratuta dau(z)katenak ez daukatenak bezalaxe. Asmo jakin batekin egin izan dira hala, teknika jakin batzuekin, eta irakurle/erabiltzaile jakin barzuei zuzenduta, baita buruan edo betaurrean ereduren bat edo beste zegoela, barrukoa zein kanpokoa. Hauek bezalako xehetasunak bildurik —Lakarrak Larramendi aurreko hiztegi gintzaz bere tesian (1993) egin bezala—,¹ lehenengo euskal hiztegitik hasi eta atzo goizean kaleratu zen azkenekoraino, tradizio berezi bat zabaltzen da gure begien aurrean: euskal hiztegi gintza tradizioa, hain zuzen.

Euskal hiztegi gintza tradizioaz mintzatzerakoan, euskarari hizkuntza bezala eta Euskal Herriari herri bezala dagozkien berezko ezaugarri zenbaitez jantzia den zerbaiti buruz mintzo gara: euskararen izaerak eta historiak, egoera sozioekonomiko ezberdinek, kultur joerek, etabarrek baldintzatu duten tradizio batez, alegia. Baina,aldi berean, hiztegi gintza tradizio zabalago baten barnean kokatua dagoen zerbaiti buruz: Europako hiztegi gintzaren garapenak, gramatika ideien bilakaerak, etabarrek ere beste hainbesteko eragina, edo gehiago agian, izan dute —eta dute oraindik— euskal hiztegi gintzan.

Ez dago berez eta bere kabuz sortu eta hazi den lexikografiarik. Aitzitik, Europako hizkuntza askoren —halakorik izan zuten guztien— hiztegi gintza Erdi Aroan zehar garatuz joan ziren eredu latinen gainean eraiki zen.² Humanismo garaitik aurrera, hizkuntza arruntek lehentasuna hartzearekin batera, Europako hizkuntzen arteko loturak eta, ondorioz, euren lexikografiaren artekoak ere korapilatsu xamar bilakatzen dira: alde batetik, estatuen arteko erlazio politiko, komertzial edota kulturalen hiztegi elebidun edo eleaniztunak sortarazi zituzten;³ bestetik, hizkuntzaren batekin nolabaiteko hurbiltasun edo menpekotasuna zeukaten hizkuntzek haren lexikografiaren eragina pairatu zuten —edo profitatu, nondik begiratzen den— euren-

(1) Lana atalka ateratzen ari da argitara, Bibliografian ikus daitekeen bezala.

(2) Hizkuntza askotako lehen hiztegi handiek latina daramate ezker edo eskuin: Joan Esteve-ren *Liber Elegantiarum latina et valentiana lingua* (Venecia, 1489), Nebrixaren *Lexicon* (latina-gaztelania, 1492) eta *Vocabulario de Romance en Latín* (1495), Thomas Eliot-en *Dictionary* (latina-ingelesa, 1538), R. Estienne-ren *Dictionarium latinogallicum* (1538) eta *Dictionnaire français-latin* (1539), Jerónimo Cardoso-ren *Dictionarium ex lusitanico in latinum sermonem* (1562-1563) edo Alber Szenczi Molnár-en *Dictionarium Ungaro-latinum* (1604), adibidez. Sarritan latina-hizkuntza arrunta ordenako hiztegiak Erdi Aroko latinezko glosarioen zordun dira; adibidez, latina-gaztelania lehen hiztegi argitaratua, Alfonso Fernandez de Palencia-ren *Universal vocabulario en latín y en romance* (1490), Papias-en itzulpen fidela baino ez da (Niederehe 1986: 12-13). Eta hizkuntza arrunta-latina ordenako hiztegiak, beren aldetik, hasieretan bederen alderantzizko ordenako hiztegien bihurketak dira sarri; adibiderik onenetakoa jadanik aipatua dugu, Estienne-ren bi hiztegiak, hain zuzen (ik. Bray 1989b: 1792-1793).

(3) Adibide bereziki interesgarri eta, bestalde, sakonki landutako bat eskaintzen digu Osselton-ek (1973), nederlandera eta ingelesaren arteko erlazioez.

ri abiada zein bultzada emateko.⁴ Bestelako hizkuntzen lexikografietan —baita berean ere, jakina—⁵ eragin gehien izan duten hiztegien artean kokatu behar ditugu Nebrixaren *Lexicon* (1492) eta *Vocabulario de Romance en Latín* (c. 1495); hauek atera orduko, lexikografo askok haien eredia era batera edo bestera baliatu zuten hiztegi berriak, batzuetan lehenak, egiteko: Gabriel Busa-ren *Lexicon* (latina-katalana, 1507; ik. Colon & Soberanas 1986: 60-79), *Vocabularius Nebrissensis* (latina-frantsesa, 1511-1541; ik. Lépinette 1992), Richard Percyvall-en *Bibliotheca Hispanica* (gaztelania-ingelesa-latina, 1591; ik. Steiner 1970: 17-35) edo Alonso de Molina-ren *Vocabulario en lengua castellana y mexicana* (1555 eta 1571; ik. Galeote 1993: 279) oso hizkuntza eta oso erlazio ezberdinetako adibide onak izan daitezke, guretzat bereziki interesgarria den Landucciren hiztegia (1562) ahaztu gabe.

Tradizio luzeko hiztegi gintza elebakarra daukaten hizkuntzetan zertxobait kostatu izan zaie hasikinetan hiztegi elebidunek geroko hiztegi gintza elebakarraren garapenean izan zuten garrantzi bereziaz ohartzea: ez da batera arraroa, hortaz, batzuk alde batetik eta besteak bestetik ikertuta ikustea, elkarrekin zerikusirik ez bailuten.⁶ Lexikografia elebidunak tradizio lexikografiko edota literarioan utzi duen aztarna lexikoa aitortzeak oraindik ahalegin handiagoa eskatzen du, itxura denez, alderdi batzuk, hala nola latinetiko mailegu zuzenak edota latinezko hitz jasoen *ad hoc*-eko itzulpenak hizkuntza askotan ondo xamar ezagutzen badira ere.⁷ Haatik, latina-hizkuntza arrunta hiztegi gintza elebiduna nagusi izan den garaietan, adibidez, begibistakoa dirudi era guztietako jakintsu eta letradunek lehenago joko zutela halako hiztegi batera, ezen ez arras bakunago ziren hiztegi elebakarretara.

Adibidez, lehenengo hiztegi osoki ingelesak (Cawdrey, 1604) 2.500 sarrera zituen, garai bereko elebidunak 20.000 ingururaino iristen ziren bitartean (Osselton 1983: 14). Hiztegi gintza elebakarraren atzerapena hobeto ulertzeko, adierazgarriagoa izan daiteke, 1604an Shakespearen lanen bi herenak idatzita zeudela aipatzea eta, areago, antzerkigileak eskura zituzkeen hitzak 15.000 inguru zirela (Starnes & Noyes 1946: 1). Idazle zaharrek dena bere burutik ateratzen zutelako ustea deuseztatzeko moduan, agerian jarri da, bestalde, bai berak, baita bere garaiko beste idazle zenbaitek ere Cooper-en *Thesaurus linguae Romanae & Britannicae* (1565) eta Florio-ren *World of Wordes* (italiera-ingelesa, 1598) bederen ezagutu eta erabili zituztela (Starnes & Noyes 1946: 5). Hizkuntza berean, azkenik, oso nabaria da latina-ingelesa hiztegien lotura zuzena —batzuetan ingeles hutsezko hiztegien bitartez—

(4) Oso argigarria izan daiteke alde honeratik lexikografia elebidun latina-frantsesa eta latina-ingelesaren arteko loturak gogoratzea. Adibide bat baino ez: Richar Huloet-en *Abcedarium Anglico Latinum* (1552) delakoaren ereduaren artean gorago aipatu dugun Robert Estienne-ren *Dictionnaire françois-latin* (1539; 2. arg., 1549) sartu behar da, eta haren bigarren argitalpenerako, Higgins-ek egina (1572), berriz, Thierry-k egindako Estienne-ren argitalpen berria (1564) gehi egile beraren *Dictionarium Latino-Gallicum*. Bi adibideok, eraginaren norabidea garai hartan nondik nora zihoan ederki erakusten dituzte (Starnes 1954: 149-150 eta 155-160).

(5) Ik. Guerrero Ramos 1990: 134-135. Bertan Nebrixa erabili duten hainbat lexikografo aipatzen dira.

(6) Oso adierazgarria da, adibidez, Stein-ek (1991: ix-x) lexikografia ingelesari buruz egiten duen iruzkina.

(7) Ikus, adibidez, Osselton 1973, nederlanderari buruz, bereziki 97 eta 108. or.

hizkuntzak barneratu dituen latin hitz ugarien hautapenean (Starnes & Noyes 1946: 40-43).

Arrazoi nabarmenengatik, halako gertakariak bereziki argiak izan beharko lukete euskara bezalako hizkuntzetan, non lehendabiziko lekukotasunak askoz urriagoak izateaz gainera, hiztegi bat izan den, alde bederen, literatur tradizioari abiada eman diona. Baina, azken finean, agerian dago hizkuntza guzti-guztiek noizbait beste batek kulturak itzultzeko premia sentitu eta sarritan sentitzen ere dutela —dela latinetik edo dela boladan dagoenetik, dena dela—, eta hartarako neologismoa (adierarik zabalenean) ezinbesteko bihurtzen duen egokitzapen lan handia egin behar izaten dela. Lan hau, jakina, ez da nahitaez hiztegien bitartez bakarrik egiten, baina halaxe egiten den neurrian ikertzeko dago, hain zuzen, hartan izan duten papera hizkuntza denetan ez bada, gehienetan behinik behin. Zeren eta ondo lekukotutako hizkuntzen historialariek ez eze tradizio labur eta berriagokoek ere nekez baizik ez baitituzte halako gertakariak aitortzen. Eta honen errua, norbaiti egoztekotan, ezin zaie osoki historialariei egotzi, hiztegiak ikertzen dituztenei baino. Arrazoi nagusia, nik uste, honetan datza, alegia, hiztegi elebidunetan nor bere hizkuntzari dagokion zatia bakarrik aintzat hartzean.

0.1. Ereduaren garrantzia *Hiztegi Hirukoitz*-erako

Honezkerok, itzulunguru handi baten bidez izan bada ere, lan honen interesgunera heltzea lortu dut. Alde batetik, elebakar ez den hiztegi bat ikertzeko bere osagai guztiak —ez bakarrik norberaren hizkuntzarenak— kontuan hartu behar direla frogatu nahi nuke, guztiz haren eredia hizkuntzaz kanpoko dela jakin edo susma deza-kegunean; hau egin ezean, ziur egon gaitezke hiztegia bera ulertzeko oinarrizko datuak galduko ditugula. Bestetik, kanpoko ereduek lexikografiaren historian ez eze lexikoarenean ere eragina izan dezaketela erakutsi nahi nuke, nahiz eta honetara iristeko lehena ezinbestekoa izan eta, beraz, oraingoan ikutuko ditudan oinarrizko gaiak oraindik urrutitxo geratuko diren. Labur bilduz, ereduaren garrantzia, dena dela, aldarrikatzen ari naiz eta, bide batez, inoiz pentsatu izan den baino handiagoa izan litekeela iradokitzen.⁸

Honetarako, adibide bereziki interesgarri bat hautatu dut: Larramendiren *Hiztegi Hirukoitza* (1745; hemendik aurrera *HH*) eta haren eredia izan zen Espainiako Akademiaren *Diccionario de Autoridades* (1726-1739; hemendik aurrera *DAut*). Eta bereziki interesgarria dela esaten badut, ez da bakarrik mende eta erdiz euskara idatziaren historian izan zenagatik, baina batez ere haren inguruan barraiatu diren hainbat aurreiritzi eta uste direla medio, gai orokorrak eztabaidatzeko aukera ezin hobea ematen duelako. Lan honetan zehar sarritan oso arazo tekniko eta batzuetan xeherekin borrokatu beharko badugu ere, hiztegi gintzari oro har eta elebidunari zehazkiago dagozkion gaiak izango ditut buruan; beraz, *HH* hurbilgotik ezagutzea ere lortuko dugun arren, nik uste, halaz ere haiek frogapean jartzeko aitzakia edota adibidea dela ez nuke begi bistatik galtzea nahi.

(8) Gai honen aurkezpen orokorra *II Congreso Internacional de la Sociedad Española de Historiografía Lingüística*-n (Leon, 1999) egin berri dut: ik. Urgell 1999a.

Euskal hiztegitza tradizioan Larramendiren hiztegia leku gailenean jarri beharra dugu: lehenago Etxeberri biak, Bidegarai, Pouvreau, Urte, etabarrek hiztegi mamitsuak ondu bazituzten ere, berea da argitaratzen den lehena, baita mende eta erdiz euskara ezagutu edo landu, euskaraz idatzi, euskarara itzuli zein hiztegi berri bat moldatu nahi izan zutenek eskura izan zuten tamaina bateko hiztegi bakarra. Larramendiri buruz edozein iritzitakoak izanik, inortxok ere ez dio ukatu halabeharrek eskaini zion egokiera hura, alegia, XX. mendera arte euskal hiztegitza eta literaturaren erreferente lexikografiko bakarra izatea.

Izaera hau berau, ostera, madarikazio baten modura jausi da Larramendiren buruarren gainera. Bere garaikideen gehiegikeriek nazkatuta Ibarrek euskal literatura bide berri eta jatorragoetatik bideratu nahi izan zuenean, "maisu" beneragarria atzamarraz ezin seinalaturik, atzerago jo zuen, gaitz guztien iturria nondik zetorkeen begira: eta bertan Larramendirekin topo topoz egin zuen, ezinbestean. Bada Ibarren begirada zeharo interesatu horretatik datoz, etorri ere, Larramendiren hiztegiari buruz dakizkizun gauza gehienak eta, batez ere, hari buruz heredatu ditugun iritzi guztiak.

Labur-labur kontatuta,⁹ Larramendik hiztegia euskara baldresa zela uste zuten erdaldunak zapuzteko egin omen zuen, eta honexegatik erdara-euskara ordena hautatu. Hautu honek hiztegiaren edukia goitik behera baldintzatu zuen, zeren eta, erdal oinak behartuta, hamaika neologismo asmatu behar izan baitzituen erdal zuloak betetzeko. Larramendik ez eze baita geroko idazle burutsu askok ere jokia nondik nora zihoan ederki ulertu omen zuten, eta hanka-bururik gabeko hitz haiek zuhurki alde batera utzi zituzten beren idatzietan, baina denborarekin hasierako asmoak ahaztu eta Larramendiren ereduak lortu omen zuen gauza bakarra hauxe izan zen: euskaldunak asmakerietan zaletzea. Ibarrek Larramendiri Axularren harako hura ezarri bide zion, alegia, *ez da asko ongi hastea, akabatu behar da*, baita hil ondoren ere, erantsi dezakegun guk.

Erdaldunak atzipetzeko joko edo euskara saltzeko erakusleihu modura ulerturik, bistan da *HH*-ak ez daukala inolako interesik, eta haren azterketa denbora galtzeko aitzakia bat besterik ez litzatekeela izango. Alabaina, azkenengo urteotan Larramendiri buruzko ikuspegia erabat aldatu da: apologia, gramatika eta hiztegia, euskarari buruz egin zituen lanik garrantzizkoenak, argi eta garbi euskara literatur hizkuntza bilakatzeko saio handinahi bezain astiro hausnartutako baten hiru zutabeak dira (Lakarra 1985a eta 1993). Alde honetatik begiratuta, hiztegiak bestelako esanahia dauka, eta haren ereduaren hautaketak bermatu baino ez du egiten ikuspegi berria.

Goaxeago Nebrixa eta Landucci aipatu ditut, lehenengo euskal hiztegitzat har dezakegun hori aldameneko tradizio aurreratuago baten gainean nola eraikitzen den ikusteko adibide gisara: ezen Landuccik Nebrixaren gaztelaniazko nomenklaturatik abiatu baitzen bigarren lekuan italiara, frantsesa eta euskara dituzten hiru hiztegitxoak ontzeko. Alde honetatik, *HH* eta *DAut*-en kasua oso antzerakoa da, Larramendik ere gaztelaniazko hiztegiaren nomenklaturaren gainean hezurmamitu baitzuen bere lana; baina, xeheki begiratuta, batetik bestera alde handia dago, bigarrena adibide hagitx hobea bilakatzen duen aldea, hain zuzen.

(9) Zertzelada guztiak beraren hitzez ezagutu nahi izanez gero, ik. Mokoroa 1935: 119-125. Ibarren ustea Larramendiren aldetik ez eze, beste muturrean jartzen duen Iparraldeko literaturarenetik ere eztabaidagarria da: ik. Urgell 1992.

DAut eredutzat aukeratzeak zituen inplikazio bereziak hobeto uler ditzakegu, agian, katalanez gertatutakoak ezagutzuz,¹⁰ nahiz eta Herri Katalanen hizkuntzaren egoera —eta historia, batez ere— aski ezberdina izan: “...una lengua que en otros tiempos lo fue de Corte, y en la que escribieron varias obras los reyes de Aragón y que se conserban de el día”, Bartzelonako Reial Acadèmia de Bones Lletres Carlos III.a Espainiako erregeari gogoratu zion bezala 1770 inguruan (ap. Colon & Soberanas 1986: 131).

DAut-ek katalanez ere ondorenak izan zituen, hala nola Carles Ros-en *Diccionario valenciano-castellano* (1764) edo fra Antoni Oliver-en *Vocabulari mallorquí-castellá* eskuizkribatua (a. 1787), baina hauek lan txikiak dira ereduaren aldean. Egitasmo handiagoak, batez ere aipatutako Acadèmia de Bones Lletres-aren inguruan sortuak, bata bestearen ondoren agertzen dira XVIII. mendean zehar. Josep Climent Bartzelonako Apezpikuak Herri Katalanak gramatika baten eta hiztegi handi baten bidez gaztelaniatzeko asmoa (!) hartuta, Akademiara jo zuen (1769), baita honek lehendabiziko lanak egin ere egin zituen, Cruscaren eta Espainiako Akademien hiztegiak eredutzat hartuta; asmatzailearengandik egileengana asmoak zertxobait “okertzen” dira, Akademiak hiztegia ahalik osoena egin nahia adierazi baitzuen “para que sirva de depósito de la lengua catalana y de desempeño para la utilidad del público, no sólo en punto de las voces usuales y corrientes, sino también para la inteligencia de las antiguas y aún de las antiquadas...” (ap. Colon & Soberanas 1986: 131). Félix de Prats i Santos, Serrahí-ko baroiak 1790ean latina-gaztelania-okzitaniera-katalana hiztegi bat egiteko premia aipatzen du Akademiaren aurrean, katalan zaharra ulertu ahal izateko eta bere egunetakoa garbitzeko: “Córrase pues por V.E. [Akademia] el velo que cubre estas preciosidades [testu zaharrak], póngalas a la vista del público y hágalas familiares a todos con la formación de un *Diccionario* (...), que abrirá la inteligencia a estos idiomas y será un verdadero crisol para purificar el catalán del día” (ap. Colon & Soberanas 1986: 132). Hauek guztiak —eta gerokoren batek ere— huts irten bazuten ere, argi geratzen da *DAut* hizkuntz hiztegi handien erabateko eredutzat hartua izan zela garai hartan: norik bere hizkuntzarentzat nahiko zukeen modukoa, hain zuzen.

Antzeratsu ulertu behar dugu Larramendiren aukera ere; berak halaxe egin zuen, bederen: “En fin, para no embidiar a otras Lenguas alguno de sus ornamentos y curiosidades, logra oy el Bascuence tener su *Diccionario*, que es el que ahora se da a la estampa” (Larramendi 1745: xliii).

Halaz ere, xehetasun honi ez zaio orain artean garrantzirik aitortu; aitzitik, ia-ia aipatu ere ez da egiten, eskuarki zehazten ez den “gaztelaniazko hiztegia” hitzez hitz jarraitzeagatik hitz berriak asmatu beharra izan zuela esateko ez bada.¹¹ Izan ere, Iba-

(10) Xehetasun guztiak Colon & Soberanas 1986: 122-135tik atereak dira.

(11) Ibarrek (1935: 121) “...recurrió a la comparación directa con el español, partiendo del diccionario oficial de éste (CASTELLANO, VASCUENCE Y LATIN) y no vaciló en forjar sigilosos y arbitrarios neologismos cuantas veces se los reclamaba el pie forzado de su tesis” dio. Mitxelena: “La misma disposición del *Diccionario* (castellano-vasco) está proclamando que se trata más bien de una obra para la exportación. Lo grave de este pie forzado es que, para que no quedaran huecos sin traducción, Larramendi se creyó obligado, como dice un crítico, a «forjar sigilosos y arbitrarios neologismos»” (1959: 907), edo “La disposición del *Diccionario* (castellano-vasco-latín) es un pie forzado que le obligó a rellenar con neologismos los huecos sin traducción (...)” (1960: 98), etab. Era Villasantek: “...está ordenado en forma de diccionario castellano-vasco, o sea, se toman como base las voces castellanas del *Diccionario* de la Real Academia Española, y al lado se ponen las voces vascas y latinas correspondientes al vocablo castellano” (1979: 134), etab.

rren eta ondoren bere bidetik ibili diren guztien interes nagusia, alde honetatik, larramenditarren eta sabindarren neologismoak ezabatzea eta gerokoengan halakorik egiteko irrikia uxatzea zenez gero, interes gutxi zuen ereduak ez eze harekin lotutako beste edozerk, gaztelaniazkoa zela izan ezik.

Mitxelenaekin gauzak zertxobait aldatu ziren, bera izan baitzen Azkuez geroz hiztegi zaharrekiko interesen bat aurkeztu zuen lehena, batez ere Azkueren hiztegia berriztatu behar zuelako, baina ez bakarrik.¹² Lan honetarako aurkitu zuen arazorik larrienetakoa, dirudienez, Larramendiren hiztegia izan zen, eta gogora dezagun Mitxelena ere ageri-agerian —baina ez bukaeraraino—¹³ “ibartarra” izan zela honi zegokionez: Azkuek atea zeharo itxi nahi izan zien arren, “sin querer ni enterarse de lo que su antecesor pudo decir” (Mitxelena 1970: 27), *HH*-ko hitzek zirrikituetatik sartzeko bidea iritsi zuten, ondoko hiztegi-gile eta idazleen izenpean izkutatuta. Kezka horrekin lotuta, *HH*-ko *Eranskina*-ren azterketa interesgarria gauzatu zuen baina —eta *baina* guztiak ez lirateke tamaina beraz idatzi behar— pitinka baizik ez zen inoiz hiztegiaren gorputzean barneratu,¹⁴ are gutxiago aztertzeari ekin. Teorikoki, gainera, ez zeukan motiborik ere, ez bakarrik “ibartarra” izan zen heinean, baizik eta, are eta gehiago, euskal hiztegiak nola eta zertarako ikertu behar diren mugatzen duen teoria trinko baten aldeze ez eze maisu nagusia den aldetik.

Aipatu dudan *Eranskina*-ren azterlanean, atari-atarian, hiztegiek hizkuntzaren historian egin dezaketean laguntzaz baina, batez ere, haren gainean bota ditzaketean laino ez ari dela, *codex descriptus*-aren muga ezartzen du:

...es evidente que, en cuanto se introduce la dimensión histórica en un diccionario, la crítica de fuentes habrá de ser llevada a sus últimas consecuencias. Hay que llegar en lo posible al origen primero de los datos, sin dejarse desviar ni influir por fuentes secundarias. Las noticias vienen corriendo de mano en mano y las transmisiones sucesivas nada suelen añadir, si no es herrumbre y confusión, a la autoridad de la primera fuente (Mitxelena 1970: 27).

Muga honen arabera, Vulcanius-en hiztegitxoa (1597), osorik bi iturri ezagunetatik —Marineo Siculoren hitz zerrendatik eta Leizarragaren Testamentutik— egina denez gero, *codex descriptus* hutsa da, “...y, como tal, podemos y debemos prescindir de él en absoluto” (*ibid.*). Ildo honetatik, Larramendiren *Eranskina* ia osorik *descriptus* bihurtzea lortu bazuen ere (hitzen %65 inguru, nire kalkuluen arabera), ez zegoen —ez dago— inolako bermerik *HH* osoa *descriptus* izango denik edo bilaka

(12) Landucciren hiztegiaren azterketa (1958) aipatzea baino ez dago, Mitxelena jakinahia batez ere euskararen historiaren aldera makurtzen zela ohartzeko, bestela ere aski ezaguna ez balitz.

(13) Izan ere, Larramendiri buruzko ikuspegi aldaketaren lehenengo agiri argitaratua Mitxelena 1984 dugu, non Lakarraren eta besteren lanetan sakonkiago aztertu izan diren hainbat kontu zirriborratuta —haren idazkerari “zirriborro” dei baldin badakiok— agertzen baitira, azken denboretan *à la page* ez eze doi bat aurreratura ere ibiltzeko trebetasuna galdu ez zuelako erakusgarri aski argia, bestalde.

(14) Adibideren batzuk aurki daitezke bere lanetan zehar, baina beti ere ezinbestean, datu bila, barneratu zen: sartirtenak baino ez dira. Ikus, adibidez, *aldi*-ren iruzkina (Mitxelena 1970: 100-101), *Eranskina*-ren azterketa osoan zehar dagoen *HH*-ko aipamen bakarra, oso oker ez baldin banago.

daitekeenik.¹⁵ Ez eta hurrik eman ere. Mitxelenak berak esana utzi du: "...para escribir el *Diccionario* tuvo Larramendi que recoger muchas noticias de labios del pueblo y de las obras impresas que buscó con afán, dándonos un primer esbozo del pasado de la literatura vasca" (Mitxelena 1960: 98). Motibo falta, oster, bestetik zetorren: "...ezta erraz jakiten euskal-itz direlako orietan zer den entzuna edo irakurria eta zer den aldatua edo burutik burura asmatua" (Mitxelena 1961: 364).

Uzkurtasun honekin begiratura, inolaz ere, *HH* zingiradi arriskutsua bilakatzen da Mitxelenak hartaz eraiki zuen irudian, *descriptus* ez den neurrian hitz zalantzazkoz bete. Beraz, gabe pasa behar, haren azterketak ziur aski emaitza interesgarriak baino arazo pila errazago ekarriko baitigu. Eta Mitxelenari, euskal hiztegiez den bezainbatean, hitzak bakarrik interesatzen zitzaizkion, eta hitzetatik euskararen historiaz atera daitekeen informazioa, besterik ez. Ez da gutxi, jakina, baina aldi berean ez da aski, baldin eta euskal hiztegi gintzaren historia berreraiki nahi badugu.¹⁶

Premisa hauekin, ziur naiz *HH* ireki eta bertan zerbaiten bila abiatu den edozein filologok zirrara berezi bat sentitu duela, ia-ia debekuren bat hausten duenaren edo galbidez beterikako oihanean sartzen denaren antzera. Etsimenduak itzala luzatu du hiztegi honen gainetik, eta gauzak ez dira harrezkero gehiegi aldatu, nahiz eta, bestalde, teoriaren aldetik Larramendiren eginek —*HH* barne— izugarritzko jakinmina piztu duten azken urte hauetan.

Teoria berriek dioskute, gorago adierazi bezala, *DAut* eredutzat hartu izana ez dela kasualitatea, ez eta bertatik bertara alde batera utz daitekeen xehetasuna: gaztelaniazko hiztegiarik onena hartu baldin bazuen, euskarazko hiztegiarik onena —osoen— egin nahi izan zuelako izan zen, hain zuzen, zeren eta bere ageriko asmoa gaztelaniazko kultura osoa euskaratzea izan baitzen. Honegatik, *HH*-aren eduki eta izaeran barneratzeko abiapunturik irmeena ereduarekin erkatzea izango da, berak zer eskaini zion eta nola baliatu zuen jakinik barneko berri gehiago —orain bainoago bai, ziur— izango dugulakoan. Oso oker geundeke, ereduak eskaini dion gauza bakarra gaztelaniazko hitz sorta luze xamar bat izan zela pentsatuko bagenu: askoz gehiago dago *DAut*-en, eta askoz gehiago balia zezakeen, beraz, Larramendik.

0.2. Azterketa mota

Alabaina, bi hiztegi nola erkatzen diren jakiteko, hasierara itzuli beharra dauka: Historiak goitik behera baldintzatutako teknika jakin batzuen arabera egiten den eta konbentzio sistema oso baten arabera gobernatzen den testu mota berezi bat dira hiztegiak. Testuak diren aldetik gainerako testu guztiak bezalaxe testukritikaren ikergai izan daitezkeen arren, egiatan testukritikak arreta gutxi edo batere ez eskai-

(15) *HH*-aren iturri idatzi ezagunak —bai euskal liburuak (Leizarraga, Axular...), baita erdarazkoak (Oihenart, Etxabe, Isasti...)— Urgell 1999c-n aztertzen ari naiz. Honelako, hiztegi gileak lainoki aitortzen baditu ere, orain artean ez zaie inolako arretarik eskaini: alabaina, nabaria da *HH*-aren beste alderdi bat ezagutzeko bide zuzena eskaintzen dutela, ereduaren azterketarekin batera.

(16) Orainsu arte hiztegi zaharrak euskal lexikoa osatzeko balio duten neurrian balioetsiak eta aztertuak izan direla frogatzen saiatu naiz lehenagoko lan batean (Urgell 1997). Bertan ikus daitezke ikuspegi honek eragin dituen okerretatik, hala nola ikerketari beste era batera ekinez erdiesten diren ondorio jakingarrietatik zenbait.

ni die orain artean (Lakarra 1993: 344), haien arakaketa lehenbizi lexikografoen euren eta azken urteotan metalexikografoen eskuetan utziaz. Nolanahi ere den, hiztegiak nolakoak diren, zertaz dauden osaturik eta nola egiten diren jakitea ez dagokio hizteggigileari bakarrik, edota hizteggigilearen teknika hobetu nahi lukeen metalexikografoari, hiztegiez aritu behar duen edozein ikertzailereri ere bederen baizik.

Beraz, oraingo Metalexikografian aztertu ohi diren ezaugarrietatik zenbait maituko ditugu lanean zehar, testukritikak alderdi batzuetan egin dezakeen laguntza ahaztu gabe, atal bakoitzean haien zergatia eta nondik norakoak ahalik xehekiena kontatuaz. Aski ezaugarri teknikoak dira lehenengo hurbilketa honetan sartu ditudan gehienak —tamaina eta edukia (§ 1), egileak (§ 2), lan egiteko forma (§ 3), aurkezpen grafikoa (§ 4) eta alfabetatzea (§ 5)— baina, halaz ere, egileak zer egin nahi izan zuen eta, oztupoak gaingiduta gero, zer atera zitzaion ikusteko parada egokia emateaz gainera, haren lan egiteko formaz xehetasun berri-berriak eta *HH* ezagutzeko ezinbestekoak eskaintzen dizkigute.

1. Tamainaz eta edukiaz: oinarritzko datuak

Larramendiren hiztegia bi liburukitan izan zen argitaratua, *in-folio* txikian:¹⁷ Vinsonek (1891-1898: 192, 75a zb.) esku artean izan zuen ale bereziki eder bat 30'35 x 20'4 zmkoa zen. Liburuki bakoitzaren egitura eta hedadura honako hauek dira:

I) 18 orrialde zenbatu gabe: [i-ii] izenburua; [iii-viii] Gipuzkoako Probintziari eskaintza; [ix-xviii] oniritziak, baimenak, pribilegioak, tasa eta hutsen zuzenbidea. Hitzaurrea (i-ccix). Hiztegiaren lehen zatia (1-436, A-Hyssopo).

II) 2 orrialde zenbatu gabe izenburuarekin. Hiztegiaren bigarren zatia (1-392, Ibero-Zuzon). 11 orrialde zenbatu gabe: [i-viii] Hiztegiaren *Eranskina*; [ix-xi] hutsen zuzenbidea.

Orain interesatzen zaigunera —literatura berrian “A-Z atala” deitu ohi dena— mugatuta, orotara 828 orrialdetako hiztegia da. Hiztegi guztian zehar zunda bota eta aliritzira 33 orrialdetako emaitzak aintzat hartuaz, ez dut aurkitu 44 sarreratik behera ez 72tik gora daukanik (sarreratzat oraingoz lerrokadak harturik),¹⁸ usukoenak, ordea, 50-60 tartean daude:

(17) 1650-1750 arteko hiztegi frantses gehienak ere *in-folio* argitaratu ziren (Bray 1989a: 137). Esan gabe doa, egile berak gogoratzen duenez, halako tamainako hiztegiak ez direla irakurle aruntarentzat eginak, orduko biblioteka bakanetako apaletan burua ederki agertzeko baizik. Egia esan, orduan ez zegoen irakurle arrunt ez eta hiztegi erabiltzaile gehiegi. Hizkuntza berean, XVIII. mendean erdialdetik aurrera, tamaina jaisten da erosleria zabalago baten bila, eta aldaketa bereziki argia da XIX. mendean, hezkuntzaren hedadurarekin batean. Alde honetatik, adierazgarria da *HH*-aren bigarren argitalpena (Donostia, 1853) *in-4º* atera izana. Dena dela, Larramendik bere lanaren erabilgarritasunaren aldeko adierazpen interesgarri bat egiten du, bai tamainaz baita liburukien kopuruaz ere: “pero porque son muchos, y grandes, sus tomos [*DAu*-enak] no son manejables para los Gramáticos y Aprendices del Latín. Dos cuerpos son, y no más, mi Diccionario, y de fácil manejo” (1745: xlv).

(18) Hiztegi baten edukia neurtzeko erabiltzen den sarrera adieraz, ik. Landau 1989: 84-87, eta hiztegi zaharretan halako neurketetan sartzeko dauden arazoez, ik. Quemada 1967: 265 t. hur. Arazoak bereziki larriak dira *HH* bezalako hiztegietan, sarrera bereiz dezakeen grafismorik ez duelako (ik. § 4).

I. liburukia

or.	15	36	59	82	110	129	167	189	231	262	295	326	335	369	392	418	435
sar.	45	46	45	47	46	50	61	50	52	63	63	53	63	72	48	53	44

II. liburukia

or.	15	33	55	90	115	143	170	187	211	230	249	287	311	333	348	388
sar.	63	56	55	54	56	54	53	51	55	54	52	53	53	56	60	45

Sarrera usukoena bi lerrokoa izaten da, baina hitzen arabera alde handiak ager daitezke, jakina; muturreko kasua aditz trinkoek eskaintzen digute, zeren eta haien paradigmek orrialde osoak (*ver*-en kasuan orrialde erdia, lau pasarxo *andar*-enean eta sei baino gehiago *hacer*-enean, adibidez) betetzen baitituzte batzuetan. Gainerantzean, antzematen diren gorabeherak etimologiek (ohi baino lerrokada luzeagoak eskatzen baitituzte sarritan), alfabeto hurrenkeran hitzen bigarren letraren aldaketa (AB, AC...) iragartzen duten izenburutxoek (ik. § 4.1) eta, jakina, azalpenen luze-laburrak baldintzatuta daude. Ohar bedi, dena dela, hasierako orrialdeetan batuz beste sarrera gutxiago izateko joera dagoela: laginean 110. orrialdera arte behin ere ez dugu 50 sarreratik gorakorik aurkitu. Honenbestez, badirudi Larramendi hiztegiaren aurreratu ahala sarrera laburragoak egiten saiatu zela eta, beti goiko erakuskariaren arabera, neurria 129. orrialdearen inguruan —hots, B letraren hasieran— iritsi zuela, nahiz eta 2. liburukian egonkorrago izan 1.an baino.

Orotara hiztegiako sarrerak beharbada 40-45.000 izan daitezkeela deritzat, orrialdeko 50-55 sarrerako kopuru ez ausarta aintzat hartuz; nolahi ere, ez litzateke inolaz ere 40.000tik beherakoa izango.¹⁹

Zailagoa da, baina aldi berean jakingarriagoa, zenbat euskal hitz egon daitezkeen kalkulatzeko; bidalketa-deiak eta ohiko errepikapenak buruan izanik, demagun sarrerako euskal ordain bakarra dagoela, ziurrenik gehixeago ere egon litezkeen arren:²⁰ honek 40.000 inguru euskal hitz egingo lituzke. Kopurua erraldoia da: esate baterako, Urteren hiztegi handiak (2.457 orrialde), 10.000ren bat euskal hitz ditu, Urki-zuren (1989: 90) kalkuluen arabera. Dena den, Urteren orrialde/euskal hitz proportzioan *HH*-arekiko dagoen aldea antzemanik, baten batek pentsa lezake *HH*-rako baikorregia izan naizela. Ez da hala, ordea, eta Urteren errepikapenerako joera ezagunari egotzi beharko diogu errua, agian, zeren soilik euskarazko A lettran jadanik 4.867 euskal hitz ezberdin baitaude *HH*-an.²¹ Beraz, hasierako letren maiztasunari buruz dakigunagatik, pentsatzekoa da E eta A letrek, elkarrekin hartuta, eurek bakarrik egin lezaketela Urtek adina euskal hitz.

(19) Osseltronek (1973: 35, 5. oh.), adibidez, erraldoitzat jotzen du gutxi gorabehera halako tamaina daukan Hexham-en neerlandera-ingelesa zatia (1647), garai bereko ingelesezko elebakarrik handienak (Phillips-en *New World of English Words*) 1658ko argitalpenean 11.000 eta 1696koan 17.000 ditu eta.

(20) Lakarrak (1993: 326) 60.000tik gora izan daitezkeela proposatu du, 800 orrialde x 80 hitz inguru bakoitzeko eginez.

(21) Kopurua behin-behinekoa da oraingoz, eta J.A. Lakarra irakaslearen zuzendaritzapean egiten ari naizen tesirako (Urgell 1999c) prestatu dudan corpusetik aterata.

Beste era batera ere saia gaitezke gutxi gorabeherako kopurura iristen, Azkueren hiztegien, aldeak alde,²² letra bakoitzak betetzen duen lekuaren arabera, alegia:

A	120 or.	%11'6	M	58 or.	%5'6
B	73	%7	N, Ñ	30	%2'9
D	16	%1'5	O	62	%6
E	96	%9'3	P	36	%3'4
F	5	%0'4	S	46	%4'4
G	62	%6	T	88	%8'5
I, J	79	%7'6	U	47	%4'5
K	58	%5'6	X	18	%1'7
L, LL	49	%4'7	Z	87	%8'4
			orotara	1030 or.	

Azkueren hiztegia A %11'6 izanik, orotara Larramendiren hiztegia 41.956 euskal hitz egon litezkeela ateratzen zaigu, proposatu dugunetik ez urruti. Ez zuen alferrik esan Larramendik: "La cantidad de voces que he recogido en este Diccionario es grande, y sorprenderá a Bascongados y Castellanos" (1745: xlv). Inolako zalantzarik gabe baieztatu daiteke ordura arte egindako euskal hiztegiak handiena izan zela, alde handiaz, gainera.²³

Ez dugu hainbeste xehetasunen beharrik *DAut*-i dagokionez; sei liburukitan argitaratu zen (1726, 1729, 1732, 1734, 1737 eta 1739); lehenak 96 orrialdetako hitzaurrea darama, eta azkenak "Continuación de la historia de la Real Academia Española" deritzana. Liburukien edukia honako hau da: I. (A-Buzon) 723 or.; II. (C-Cyone) 714 or.; III. (D-Futuro) 816 or.; IV. (G-Ñudoso) 696 or.; V. (O-Ruxar) 656 or.; VI. (S-Zuzon) 578 or.

Orotara, beraz, 4.183 orrialdeko hiztegia. 37.600 sarrera baino gehiago ditu, adierak, esapideak eta erretrauak kontuan hartu gabe (Lázaro Carreter 1981: 113). *HH*-aren eta haren ereduaren arteko aldea begibistakoa da: orrialdeetan ereduaren bostena baino ez du egiten, eta sarreteran ere —adiera estuan— askoz gutxiago bide ditu, gure zenbakietan Lázarak bereetan aintzat hartu ez dituen osagaiak sartuta baitaude, esan bezala.²⁴ Dena dela, ziurrenik aldea ez da dirudien bezain handia, bakoitzaren sarreraren oinarriko edukiak ezberdinak izaki,²⁵ Larramendirenak gehienetan askoz laburrago suertatzen dira eta.

(22) D letran, adibidez, *HH*-an *des-* aurrizkiaren bitartez eratorritako hitzak ehundaka dira, bestean ez bezala. Jakina da, bestalde, Azkuek xehekiago jaso zituela II. liburukiko hitzak, M-tik aurrerakoak.

(23) *Pouvrearen* hiztegia, dakidalarik, neurtu gabe dago: ikusi dudak eskuizkribuaren kopiaren arabera, ordea, nahikoa txikiagoa da. Etxeberri Sarakoarena, Larramendiren hitzei jarraiki (1745: xxxvi), ez bide zen hiztegi txiki bat baizik "...que impresso pudiera servir para entender los pocos Libros que ay en Bascuence, aunque no con toda extensión" (etzana neurea da). Harrietenak, berriz, 1.650 bat sarrera ditu euskara-frantsesa zatian eta 3.350 bat frantsesa-euskaratan, eta Landuccirenak 6.000 sarrera, S-tik aurrera gehienak hutsik, ezaguna denez (Lakarra 1993: 91 eta 139). Gainerako hiztegi zaharrez ditugun daru apurrek aukera gutxi ematen digute haien luze-laburrak ezer argirik ateratzeko, salbu eta Pierre Duhalde josulagunarenaz, eskuizkribuak *in-folio*-ko hiru liburuki betetzen zituela baita hartaz dakigun gauza ia bakarra (Humboldt 1817: 111; ik. halaber Lakarra 1993: 90): tamaina bateko hiztegia izan bide zen, beraz.

(24) *DAut*-etik *HH*-ra dagoen sarrera eta bestelako osagaien bilakaeraz ik. Urgell 1999a.

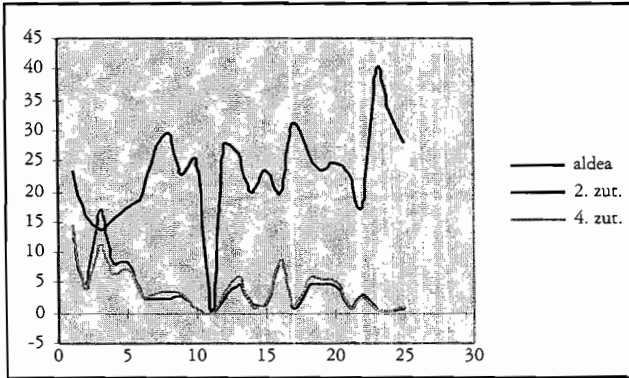
(25) Gai honetaz ik. Urgell 1998.

Inoren esanak bete-betea sinistea, egiaztatu gabe, oso arriskutsua izan daiteke honelako kontuetan: Larramendik “contiene todas las voces Castellanas de aquel gran Diccionario Español en sus seis gruesos tomos” badio ere (1745: xlv), ikusi berriak gara hitzen bat bederen peitzen duela, eta ez litzateke harrigarria izango, zenbakien arabera, hiztegi osoan zehar ehunka ere peitzea. Honen ildotik, oinarritzko galdera bat sortzen zait: Larramendik oro har *DAut*-en gaztelaniazko nomenklatura, kenketaren batekin balitz ere, hasi eta buka, haren proportzioak gordez baliatu zuen, ala bada-goke nonbait jauziren bat? Galdera ez da, noski, alferrikakoa, erantzunak ereduare-kiko erlazioaren sendoa berma baitezake edo, alderantziz, haren ahultasuna igartzen hasteko aztarnak eman. Ondoko zutabeetan, hurrenez hurren, letra bakoitzeko ondoko xehetasunok eskaintzen dira: (1) *DAut*-eko orrialde kopurua; (2) osotasunarekiko portzentaia; (3) *HH*-ko orrialde kopurua; (4) osotasunarekiko portzentaia;²⁶ eta (5) letrako *HH*-ak *DAut*-i buruz galdu duen portzentaia (1 eta 3. zutabeen artekoa):

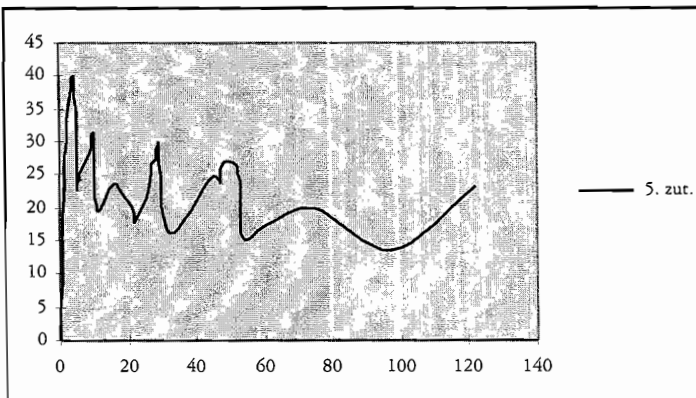
	1	2	3	4	5
A	524	%12,5	122	%14,4	%23,3
B	199	%4,76	32	%3,77	%16,1
C	714	%17,1	97	%11,4	%13,6
D	354	%8,46	54	%6,36	%15,3
E	348	%8,32	60	%7,07	%17,2
F	114	%2,73	22	%2,59	%19,3
G	102	%2,44	27	%3,18	%26,5
H	98	%2,34	29	%3,42	%29,6
I	114	%2,73	26	%3,06	%22,8
J	24	%0,57	6	%0,71	%25
K	2	%0,05	0	0	0
L	102	%2,44	28	%3,3	%27,5
M	198	%4,73	52	%6,12	%26,3
N	56	%1,34	11	%1,3	%19,6
O	68	%1,63	16	%1,88	%23,5
P	376	%8,99	75	%8,83	%19,9
Q	32	%0,77	10	%1,18	%31,3
R	180	%4,3	48	%5,65	%26,7
S	200	%4,78	47	%5,54	%23,5
T	182	%4,35	45	%5,3	%24,7
U	22	%0,53	5	%0,59	%22,7
V	126	%3,01	22	%2,59	%17,5
X	10	%0,24	4	%0,47	%40
Y	6	%0,14	2	%0,24	%33,3
Z	32	%0,77	9	%1,06	%28,1
OROTARA	4183		849		%20,3

(26) Orotara, esan bezala, 828 orrialde baditu ere, portzentaia 849ren gainean egin dira, *DAut*-ekin berdintzeko: zeren honek —Larramendik ez bezala— letra bukatzearekin (geratzen den lekuan geratzen dela) bukatutzat ematen baitu orrialdea.

C letraren ia 6 puntuko jaitsiera eta, neurri txikiagoan, A-ren ia 2 puntuko igoera eta D-aren beste horrenbesteko jaitsiera dira erkaketan ageri diren gailur bakarrak. Orokorrean, ordea, ezin esan daiteke aldaketa esanguratsurik egon denik: Hurrengo irudiko beheko bi marretan [non X = letrak (A-tik hasita hurrenez hurren zenbakiez ordezkaturata), eta Y = portzentaiak (goiko taulako 2 eta 4. zutabeak)] ikus daitekeen bezala, bi hiztegietan letrako orrialde portzentaia orokorrak (osotasunarekikoak) parean doaz gora eta behera, sarritan elkarren gainean ibilki:²⁷

Gorago ageri den marra hagin zorrotzekoan, berriz, letrako *HH*-aren *DAut*-ekiko portaera (goiko taulako 5. zutabea, alegia) irudikatzen da. Ageri diren aldeek hasieran adierazgarriak eman badezakete ere, badirudi letra bakoitzaren orrialde kopuruarekin lotuta daudela eta, beraz, kasuistika hutsari egotz dakizkiokela neurri handi batean: hurrengo irudian ikus daitekeen bezala, lehengo datu berberak bestela antolatuta, hau da, letrak orrialde kopuruaren arabera (kopuru txikietatik hasita, ezker-eskuin) ezartzen baditugu, zenbat eta letra batek orrialde gutxiago izan, *HH*-ak jasotzen duen portzentaia aldakorragoa baita (cf. ezkerreko hagin zorrotzak) eta, alderantziz, zenbat eta orrialde gehiago, orduan eta egonkorragoa (cf. 50 orrialdeko kopurua baino lehentxeagotik eratzen hasten diren bihurgune ireki eta borobilagoak):

(27) Taulak eratu eta behar bezala ulertzeko Angel Martín Fradejas jaunaren laguntza ezinutzizkoa izan dut.

Esan gabe doa, azken finean, orrialde kopuru txikiko letretan orrialde gutxi batzuen gorabeherak eragin handiagoa izango duela, kopuru handikoetan baino: ezker-ezkerrean ditugu, hain zuzen, bi muturrak: batetik, K letrak zituen 2 orrialdeak zeharo galdu ditu (%0); bestetik, X-k zituen 10etatik 4 gorde ditu (%40).

2. Egileez

Badago funtsezko ezberdintasun bat bi hiztegien artean, Larramendik agerian jarri zuen bezala:

Para que la Lengua Castellana tenga un Diccionario digno de si misma, y de su Magestad y grandeza, ha sido necesario que toda una Academia Real Española aya empleado sus luces y cuidados en esta empresa: y para entender lo arduo y trabajo del empeño, no hai más que leer su Historia, especialmente al principio del tomo 6. Allí se verá como y entre quantos Académicos se repartieron las Letras y sus diferentes combinaciones; allí las juntas repetidas de cada semana, los exámenes, revisiones, correcciones. Allí no se puede ver, a la verdad, la fatiga inmensa de cada uno de los Académicos, el estudio, la elección de Autores selectos, observación de las voces, distinción de los significados... (Larramendi 1745: li).

Gaztelaniazko hiztegi-gile bakarti zenbaiten ustetan —Seco-k (1987: 145-147) bildutako berrien arabera— Akademiaren hiztegiaren (hiztegien) akats gehienak alde honetatik datoz, hain zuzen. Lehenengo akademikoek bazekiten Frantziakoak erredaktore bakar bat —Vauguelas lehen, gero Mezeray— izendaruta, bere lana gero denen artean eztabaidatzen zutela, baina metodoa luzetsi eta elkar-lana egitea erabaki zuten. Hiztegia egin orduko izan zituzten buruhauste gehienak, oster, erabaki honek eman zizkien: akademiko batzuen alferkeria, estilo ezberdintasunak, liburu bera hiztegi-atal bakoitzeko hainbat aldiz irakurri beharra... aurrez ikusi ez zituzten honelako eta bestelako arazoak gaindituaz bakarrik aurrera atera ahal izan zuten, azkenik, lehenengo hiztegi hura (Lázaro Carreter 1981: 110-111).

Larramendi bera ere ohartu zen honetaz baina, esanguratsuki, batere kritikarik gabe (grafiari dagokiona izan ezik, beharbada)²⁸ aipatzen du: "...observé la diferencia de las manos, pero blancas todas; la diversidad de estilos, todos agudos y bellos; la discrepancia de ortographias y puntuaciones, todas en mi opinion corrientes" (Larramendi 1745: lii). Esanguratsuki diot, zeren eta goiko eta beheko pasarteak, eta hitzaurrean zehar aurki daitekeen besteren bat ere, denak *HH* gizon bakar batek egindako lana dela azpimarratzeko idatziak baitira. Nork daki nahita ala beharrez izan zen? Kexatu, bederen, egiten da pasarte batean baino gehiagotan; hona hemen sentikorrena: "Halléme con el camino totalmente cerrado, y sin guía alguna, sin compañero que quissiese ni supiesse ayudarme, siquiera en la combinación seguida de alguna Letra" (Larramendi 1745: lii).

Alabaina, Larramendi ez da bere kabuz eta indar hutsez aritu den euskal hiztegi-gile bakarra; aitzitik, badirudi XX. mendera arte hauxe izan dela ia denen patua; bi

(28) Larramendi ez zegoen Akademiak proposaturako sistema berriarekin ados: "todas en mi opinión corrientes" hitzekin bat etorririk, *HH*-an hitzak sarritan era batera eta bestera idatzita agertzen dira, Akademiak hartutako erabakiaren aurka.

salbuespen bikain aipatu behar ditugu, ostera: Oihenartek Pouvreuren hiztegian egin zuen zuzentze, argitze eta osaketa lana²⁹ eta Abbadie-ren ekarpena Lécluseren gramatikakoetan.³⁰

Zalantzarik gabe, hizkuntzaren egoerak zerikusi handia izan du honetan: euskal hiztegiak gizon bakar —eta sarritan bakartu— baten ahaleginaren ondorena dira, eta eskuarki gizon bakar horren intuizio eder zein hutsen, zaletasun zein gorrotoen fruitua. Talde-lana hiztegegintzan oso-oso berandu sartu da Euskal Herrian. Orain gogoratzen dudan lehen alea, Tournier-Lafitte hiztegia da (1953), baina gure historiaren alderdi honek ere azterketa lasaiago baten beharra dauka. Adibidez, Azkuek “colaboradores” deitzen dituenak (1905: x-xiii), gehienak hitzun arruntak —berriemaile hutsak— dira; izen batzuek, aldiz, bestelako laguntza izkutatzen bide dute: Brous-sain, Daranatz, Lacombe, Landerretche, Constantin...; Louis Chollet, berriz, argitale-txeak frantsesezko alderdia zaintzeko jarri zuen zuzentzailea izan zen. Berriemaileek, Landuccirengandik hasita (1562), hainbat euskal hiztegitan hartu dute parte, Larramendiren hiztegia barne, baina nabarmena da ez dutela hiztegia mamitzen lagun dezaketen letradunekin inolako zerikusirik.

Erdalerrietan, berriz, gauzak askoz lehenago aldatu ziren: Akademien hiztegiak alde batera utzita ere, ez dira falta XVIII. mendean izen bakar baten itzalpean argitaratu arren, laguntzaileak izan zituzten hiztegiak: esate baterako, definizioak dituen frantsesezko lehen hiztegi elebakarraren (Richelet-en *Dictionnaire François*, 1680) osaketan, arlo ezberdinetan lagundu zioten kolaboratzaile bat baino gehiagok esku hartu zuten eta, adibidez, François Cassandre deitu bat hitz zailez kezkatu zen (Bray 1986: 18). Samuel Johnson-en *A dictionary of the English Language* (1755), hizkuntza hartan mugarri bat ipini zuen hiztegiak, berriz, sei laguntzaile izan zituen (Casares 1992: 145-146).

3. Lan egiteko formaz dakiguna

Sarasolaren definizioan hiztegiaren bi ezaugarri bakarrik aipatzen dira, ordena (“hurrenkera jakin baten arabera sailkaturiko...”) eta edukia (“hitz bilduma”), eta, jakina, hauetaz gainerako guztiak nola edo hala aldakorrak edo ez nahitaezkoak direla ulertu behar dugu. Gauzak honela, hiztegiaren edukia izango dena —hitzak-eta— jaso eta ordenatzerakoan hiztegegileak erabili duen prozedura guztiz jakingarria da, bai teknikaren historian gertatu diren aldaketak ezagutzeko eta, bide batez, lanaren handiaz jabetzeko, bai eta hiztegian izan litzakeen ondorioak —hala nola alfabetatze gorabeherak, adibidez— aurrez ikusteko.

Akademikoek, hasieran bederen, orrietan idazten zituzten definizioak eta adibi-deak, gero ebaki eta behar zen ordenan kokatu ahal izateko alde bakarra erabiliaz; egin dezakegu zatiak orri berrietan itsatsi behar zituztela, idazketa, mozketak, ordenatze eta itsasketan denbora luzea emanez. 1721-VI-26 arte (hots, lana hasi eta zor-zigarren urtera) ez da “cédula” hitzaren aipurik Akademiaren agiritan (Lázaro

(29) Elkarren artean izan zuten gutuneriaren zati bat bederen —Oihenarten erantzunak, edo haie-tako zenbait— gordetzen da eta, bestalde, badakigu hiztegiaren bigarren kopiari falta zaion lehen zatia Oihenartek eskuartearen izan zuela (Kerejeta 1991).

(30) Bere jaioterriko ehundaka hitz luzatu zizkion hiztegia hornitzeko (Lakarra & Urgell 1988: 103).

Carreter 1981: 111). “Cédula” hauek egun “fitxa” deitzen ditugunak dira. Halakoak asmatu zituenak —nago ezezaguna dela, halaz ere— hiztegegintzarako arroberaren pareko asmakuntza egin zuen, goikoa baino eta, ziurrenik, imajina dezakegun beste edozein eskuzko sistema baino askoz arin eta erosoagoa baita. Ordenagailuz betetako mundu honetan ahaztuxe bide dugu duela 10-20 urte, ez gehiago, edozein buru-lan egiteko ezinbestekoak zirela: paper-zati haiek, pilak ordenatzen orduak eta orduak eman eta gero zapata zein harilko-kutxetan gordeta, Mitxelenaren, Umandiren zein Mokoroaren hiztegi erraldoiei —berri eta gure batzuk baino ez aipatzearren— oinarri eman zieten.

Alabaina, fitxa bera ere berandu xamar sartu bide zen euskal lexikografian: eza-gutzen dudan lehenengo erabilera (gazt. “billete” izenez), Aizkibelena, 1828-1829an data daiteke (Urquijo 1933: 452) eta, dena dela, nekez sinets daiteke Larramendi berrikuntza hau erabiltzera iritsi zenik. Esateko moduan ez dakigu ezer bere lan egiteko formaz, ezpada berak eskuz egingo dela, zehazki inoiz idazkaririk baliatu ez zuela esana utzi baitzuen (*Autobiografía* 41). Haatik, badugu beste lekuko bat: *Euskara-Gaztelania Hiztegi* bukagabea (hemendik aurrera EGH).

Altunak (1967: 142-143) kontatu zigun bezala, 112 orrialdeko eskuizkribua da, gaur Loiolako artxiboan gordea. Orrialde bakoitzak, argitalpenean ageri den bezala, buruan AB erako izenburua darama, eta hauetako batzuk orrialde batean baino gehiagotan errepikatuta agertzen dira. Hitzak hiru zutabetan banatuta daude, batzuetan zutabeak zeharo bete gabe. Beraz, HH-an hitzak irakurri ahala zegokien orrialdera aldatzen zituela dirudi, euskararen arabera ordenatzeko lehenengo bi letrak baino kontuan izan gabe. Hauxe izan zen, gutxi gorabehera, Altunak eman zion interpretapena.

Eraz frogatu daitekeen zerbait da. Labur beharrez, har ditzagun lau orrialde bukagabe, eta HH-arekin erka. Ezkerretara EGH ematen dugu, dagoen-dagoenean; eskuintara, HH-ko sarrera-hitza eta EGH-koari dago(z)kion euskal ordaina(k) bakarrik. Bataren eta bestearen ordenak bat ez datozenean (*zuentaria-zucendu-zureutsi-n* gertatzen den jauzi ttiki-ttikia kontuan izan gabe), marra luze bat ezarri dut, hipotesia gezurta lezaketen datuak direlako:

EGH

AH

Aborratu, ahorrar.

Aburra, la mano casi cerrada y también puño cerrado.

Abalea, ánade.

Abalca, *abalquea*, verguenza.

Abalcatu, *ahalquetu*, avergonzar, -se.

Abumena, bocado.

Aberia, canción.

Abacoa, cognación.

HH

Ahorrado así, *aborratua*.

Ahorrar, (...). En este sentido viene de el Bascuence *aborra* u *ahurra*, (...) la mano medio cerrada, como de quien guarda y retiene algo.

Anade, *abalea*.

Avergonzar, *ahalquetu*, *abalcatu*.

Bocado, *abumena*.

Canción, *aberia*.

Cognación, *abacoa*.

Abala, icus *ala*, *abal*, *al*.
Abanci, olvidar.
Abanzcor, olvidadizo.
Abaranza, conversación.

Conversacion, *abaranza*.

AO

Aoa, boca; *aocada*, bocanada.
Aosoca, barboquejo, bozo, bozal.
Aorequia, bobo, bausán, boquiabierto.

Barboquexo, *aosoca*.
 Bausán, bobo, de boca abierta, *aorequia*.

Aoboa, boato en la voz.
Aomena, bocado.
Aoburnia, bocado del freno.
Aocoa, bocal; *otoitz aocoa*, oración vocal.

Boato en la voz, *aoboa*.
 Bocado, *aomena*.
 Bocado, *aoburnia*.
 Bocal, *aocoa*, como oración bocal, *otoitz aocoa*.

Aotzayoa, bocina; *antzayoa*.
Aoquitza, boqueada.
Aoquitu, boquear.
Aochabala, boquiabierto.
Aochimurra, boquifruncido.
Aochacona, boquihundido.
Aozabalca, bostezo.
Aozabalca egon, bostezar.
Aoputzua, brocal del pozo.
Aocanoya, cerbatana para tirar y hablar.
Aosapaya, cielo de la boca.
Aozqueria, cuchillada.
Aocadura, dentadura.
Aocarucada, dentellada.
Aocarutua, dentellado.

Bocina, *antzaioa*.
 Boqueada, *aoquitzea*.
 Boquear, *aoquitu*.
 Boquiabierto, *aochabala*.
 Boquifruncido, *aochimurra*.
 Boquihundido, *aochacona*.
 Bostezo, *aozabaltzea*.
 (Estrá) bostezando, *aozabalca dago*.
 Brocal de pozo, *aoputzua*.
 Cerbatana, *aocanoya*.
 Cielo de la boca, *aosapaya*.
 Cuchillada, *aozqueria*.
 Dentadura, *aocadura*.
 Dentellada, *aocarucada*.
 Dentellado, *aocarutua*.

BRO

Broqueldu, abroquelarse.
Broquela, broquel.
Broturi, *broturitu*, manar, brotar.
Brocela, carro de mimbres.

Abroquelarse, *broqueldu*.
 Broquel, *broquela*.
 Brotar, manar, *boturi*.
 Carro, hecho de mimbres, *brocela*.

ZU

Zucena, derecho, acción.
Zucemena, aderezo.
Zuganatu, *zeuganatu*, *zureganatu*,
zeureganatu, adherir, llegarse
 a ti, apuntar a ti.
Zuenganatu, *z[e]juenganatu*, adherir,
 llegarse a vosotros, apuntaros.
Zulatu, agujerar.

Acción, derecho, *zucena*.
 Aderezo, *zucemena*.
 Adherirse a ti, *zu*, *zeuganatu*, *zure*,
zeureganatu.
 Adherirse a vosotros, *zuenganatu*,
zeienganatu.
 Agujerar, *zulatu*.

- Zuloa*, agujero, hoyo.
Zurtu, ajuiciar, hacerse prudente, cauto, guardado, sabio.
Zumardia, *zumarradia*, *zuaiztia*, alameda, arboleda.
Zumarra, álamo, negrillo.
Zumintza, linaloe, árbol.
Zumeotarrea, *zumesasquia*, altabaque, cestillo de mimbres.
Zucuruztu, amedrentar.
Zuarria, amianto, alumbre de pluma.
Zuretu, *zeuretu*, hacerlo tuyo, apropiartelo.
Zeurendu, *zeiüendu*, hacerlo vuestro, apropiaroslo.
Zucentaria, apuntador, asestador.
Zucendu, apuntar, asestar, dirigir, enderezar.
Zureutsi, *zureustetu*, apuntalar, apoyar con vigas.
Zuaizta, árbol.
Zuaiztia, arboleda.
Zuaritza, árbol, roble bravo.
Zuariztia, arboleda de árboles bravos.
Oncia zuaiztu, arbolar el navio de mástiles.
- Zucelecua*, archivo.
Zucelecuan gorde, archivar.
Zucelecuaaren zaya, *zaina*, archivero.
Zuralá, armadia.
Zuspildu, arrugar, se.
Zulcatu, icus. *artisteac*.
- Zurrá*, prudente, cuerdo.
Zurtu, assessar, hacerse prudente, cuerdo.
Zuhurtu, idem.
Zucembaguea, avieso, perverso.
Zuresia, balaustrada de madera.
Zulepaquia, barranco.
Zuricoa, blanca, moneda.
Zuria, blanco.
- Agujero, *zuloa*.
Ajuiciar, entrar, hazerse juicioso, *zuhurtu*.
Alameda, *zumarradia*, *zuaiztia*.
- Alamo, *zumarra*.
Aloe, linaloe, *zumintza*.
Altabaque, *zumeotarrea*, *zumesasquia*.
- Amedrentar, *zucuruztu*.
Amianto, *zuarria*.
Apropiartelo tu, *zuretu*.
Apropiaroslo vosotros, *zeuretu*, *zeuendu*.
Apuntador, con escopeta, *zucentaria*.
Apuntar, asestar, *zucendu*.
Apuntalar, sostener con puntales, *zureustetu*, *zureutsi*.
Arbol, *zuhaitza*.
Arboleda, *zuaiztia*.
-
- Arbolar el navio (...) de mástiles, *ontzia zuaiztu*.
Archivo, *zucelecua*.
Archivar, *zucelecuan gorde*.
Archivero, *zucelecuaaren zaya*.
Armadia, *zurala*.
Arrugar, *zuspildu*.
Assentar piedras preciosas los Plate-ros, *artisteac zulcatu*.
-
- Assessar, *zurtu*.
Assesar, *zuhurtu*.
Avieso, *zucembaguea*.
Balaustrada, *zuresia*.
Barranco, *zulepaquia*.
Blanca, moneda, *zuricoa*.
Blanco, *zuria*.

Begibistan dago ia sarrera guztiak *HH*-aren hurrenkera berberean hartuak direla. Badira, halere, jatorrizko ordena estaltzen duten gertakari batzuk:

1) Batzuetan *HH*-an sarrera-hitza den erdal hitzaren aurrean —edo haren orde— esanahikide bat ezarri du (*broturi*, *zucena*, *zumintza*, *zuretu*, *zeurendu*), jadanik Lakarrak (1993: 327) ohartu bezala.

2) Hitz batek beste hitz bat ekarri dio burura. Birritan aditzak erroan daukan izentia gogorarazi dio (*abalcatu*, *abalquetu* “avergonzar”-ek *abalca*, *abalquea* “vergüenza”, *zurtu* “assessor”-ek *zurra* “prudente”) eta behin elkartu batek eragin bera izan du (*aosoca*-k *aoa*). Azalpen beretsua emango nioke *zuaitza-zuaitzia-zuaritza-zuaritzia* segidari; alabaina, azken biak (ikertu gainerako hitz guztiak ez bezala) ez daude *HH*-an jasota eta, beraz, itxurak (eta etorkiak) azal litzakeen arren, nabarmena da iruzkin filologiko konplexuago baten beharrea geratzen direla.³¹

3) Azalpen errazik ez duten hiru hitzak elkarren ondoan daude, *abacoa* “cognación” eta *abaranza* “conversación” artean kokatuak: *abala*, *abanci* eta *abanzkor*. *HH* osoan zehar *aba-* hasiera daukaten hitzak gehiegi ez izanik,³² baliteke Larramendik buruz —segida osatzeko— idatziak izatea, euren aldamenetan agertzen diren biak baino *abala* eta *abanci* (eta honen haritik *abanzkor*) askoz arruntagoak dira eta.

4) Bada ezustekoren bat ere: *autzaioa* > *aotzayoa*, *autzayoa* “bocina”, *aotzabaltzea* > *aotzabalca* “bostezo”, *boturi* > *broturi*, *broturitu* “brotar”, *zuburtu* > *zurtu* “ajuiciar”, *zumarradia* > *zumardia*, *zumarradia* “alameda”, *zeuretu* > *zuretu*, *zeuretu* “apropiártelo”. Hiztegi berria, beraz, derradan bide batez, ez bide zen zaharraren kopiatze akritikoaz tajutzen, eransketaz, autozuzenketaz eta aukera berriz baizik.

EGH-ak eskaintzen digun lekukotasuna gutxi balitz, hona hemen *HH*-aren hitzaurrean, gerora egiteko uzten zuen bihurketa hartaz mintzo dela, hain zuzen, Larramendik (1745: xliii) dioena: “...pues leyéndolas [hitzak] en este Diccionario, y teniendo dispuestos los pliegos y quadernos necesarios, las pueden ir escribiendo en la Letra y combinación que les toca”; hau da, deskribatu dugun sistema berbera.

4. Aurkezpen grafikoa

Itxuraren aldetik *DAut* eta *HH* oso hiztegi ezberdinak dira, begi aurrean izan dituen orok dakien bezala. Hitz gutxitan esateko, ez bata ez bestea dira oraingo hiztegien modukoak, baina Larramendiren hiztegia askoz urrunago dago. Hau ez da funtsik gabeko xehetasun bat.³³ Tipografia, inprenta jaio zenetik, hiztegiileen lagungarri ezinutzizkoa izan da, hiztegian beharrezkoak diren hainbat bereizkuntza egiteko aukera ematen baitie. Hiztegi erabiltzaileok, berriz, hari esker erraz murgiltzen gara hiztegietakori orrietan zehar; baina, bizitza eroso egiten diguten zer gehienekin gertatu ohi den bezala, jakintzat ematen dugu, zertan datzan gehiegi hausnartu gabe.

Hiztegiren bat hasi eta buka irakurri duenik —edo hartan saiatu denik— denok ezagutzen bide dugu, baina, egia esan, salbuespenak baino ez dira: eskuarki hitzak banaka bilatzen ditugu, behar ahala, eta hartan ari garela begiek orriak goitik behera

(31) Azkuek *zuarizti* sarrerapean Arakistain aipatzen duenez gero, bertara jo dut eta ekarri badakar: “Roble eminado y alto para fábricas de casas y navíos, *zuaritza*, g.” (Fita 1880-1881: 51, 369. zb.). Larramendik *EGH*-an Arakistainen eranskina baliatu zuela esateko gutxiegi da baina, erreferauak dioenez, *gutxika-gutxika*...

(32) Orotara 36 zenbatu ditut, baina denak zortzi taldetan utz daitezke: *abalke*-ren familiakoak (12 osagai), *abal*-enak (6), *abaika*-renak (5) eta *abanzi*-renak (5) dira handienak.

(33) Azalpen eta adibide gehienak Bray 1989a-tik atera ditut, eta terminologia eta teknikako xehe-tasun zenbait Martínez de Sousa 1981 eta Dreyfus & Richaudeau 1990 lanekin osatu.

igarotzen dituzte, ez ezker-eskuin (edo eskuin-ezker, kulturen arabera), irakurketa arruntean bezala. Banaka bilatze horretara zuzenduta daude, hain zuzen, hiztegiaren ezaugarri tipografiko gehienak.

Lehenik eta behin, behar dugunera iristeko daukagun bitartekoa “sarrera” deritzona —hitzari buruzko informazioa biltzen duen atala— da: honexegatik sarrera erraz antzeman daitekeen moduan apailatu beharra dago. Erraztasuna bi aldetatik etortzen zaigu: sarrera zein orrialdetan dagoen asmatzen laguntzen duen zerbait izatetik, eta gainerako testutik ongi bereizia eta grafismo egonkor batez —beti bat eta beraz—markatua egotetik.

Bigarren, sarreraren barruko informazio-mota ezberdinak ez dira denak maila berekoak: adierak, erabilera, esapideak, adibideak, etab. hierarkizatuta daude berez, eta tipografiak hierarkizazio hori nabarmenarazten duen tresna da.

4.1. Alfabeto hurrenkeraren bilaketa: izenburutxoak

Hiztegiak inprimatzen hasi zirenetik eta XIX. mendearen bukaera arte, irakurlea bilatzen ari dena zein orrialdetan dagoen asmatzen laguntzeko erabilitako sistema fr. *lettrines* eta gazt. *titulillos*, hots, “izenburutxoak” ziren, hau da, orriaren goialdean jarritako letrak (hitzak edo hitz-zatiak, hiztegien arabera). Egun ere, Europako hiztegi gehienek berbera baliatzen dute, hobekuntza batzuekin; Estatu Batuetan, berriz, eskuarki azkazaltxoak (fr. *onglets*), hots, liburuaren ertzean egindako azkazal itxurako (zirkuluerdi-formako) ebakidura batzuk erabiltzen dituzte letra bakoitzaren hasiera markatzeko.

XX. mendea baino lehen izenburutxoek, ezarrita dauden zutabearen agertzen den lehenengo hitzaren hasierako letrak (bizpalau) iragartzen zituzten: zenbat zutabe, hainbat izenburutxo orrialdeko. Sistema ez zen erabat zehatza zeren eta, alde batetik, zutabearen zehar aldaketak gertatzera ez baitzuen haien kontu ematerik eta, bestetik, zenbait letra-taldek orrialde mordoia besarkatzen baitzuten: sarrerak gutxi gorabehera aurkitzeko bidea zen. XVII. mendean zehar, sarreraren kokalekua zehazten berrikuntza batek lagundu zuen: orrialde barruko izenburutxoak, zutabe barruko aldaketan berri emateko ezarriak, hain zuzen. Barruko izenburutxo hauek Frantzia XIX. mendearen bigarren zatira arte (Akademiaren hiztegiaren 1878ko argitalpena arte) ikusten dira; hasierako letrekin osatutako goialdeko izenburutxoa, berriz, gutxikagutxika desagertzen da XIX. mendearen bukaeran, eta gaur egun ezagutzen dugun goialdeko izenburutxo motak (eskuarki orrialdeko lehen eta azken hitzak aipatzen dituen) ordezkatzen du.³⁴

Gure bi hiztegiak izenburutxodunak dira. *DAut*-ek zutabe bakoitzeko hiru letrako sekuentzia (ABC hurrenkera) eskaintzen du orrialdearen goiko aldean, batetik; bestetik, zutabe barrukoak ere baditu, bi letrakoak. Larramendiren goialdeko izenburutxoek, berriz, AB segida baino ez dute kontuan hartzen, barrukoak bezalaxe: orainago ikusi dugu bi letrako hurrenkera izan zela lan egiterakoan ere baliatu ohi zuten neurria.

(34) Ik. Quemada 1967: 331-333, hiztegi frantsesetako izenburutxoaren bilakaeraz.

4.2. Sarreraren bila: frantses lerrokada

Asmatu zenetik (1815 inguruan) eta gaur arte, letra beltzak sarrera-burua bereizteko papera izan ohi du, berez aski baita goitik beherako irakurketaren geltokiak markatzeko. Horrelakorik ez zegoenean, ostera, zutabeen forma irregulartzera jotzen zen asmo berarekin. Gure bi hiztegiek ederki ordezkutzen dute erabiliena: fr. *débord* “(ezker aldetiko) gainezkatzea”, gazt. *párrafo francés* eta ing. *french paragraph* “frantses lerrokada” deitzen dutena da, hots, sarrerako karakter batzuk zutabeko ezkerreko ertzaren ezkererantz aurreratzea edo, bestela esanda, hasierako lerroa izan ezik gainerako guztiak sangratzea. Adituen ustez, prozedura hau oso onuragarria da ezkerretik eskuinera irakurtzen dugunontzat, ezker-ezkerrean dagoena azkarren antzematen duguna baita.

4.3. Sarrera eta sarrera barruko informazioa: letrak

Behin sarrera aurkituez gero, gainerakoari dagokionez, ideala letra mota bakoitzari betebeharrak jakin eta bakar bat egokitzea da. Idealak, baina, gutxitan lortzen diren gauzak dira, are hiztegi berrietan ere. Ez gaitu harritu behar, beraz, hiztegi zaharretan araua behar bezain ongi ez beteak. Osterantzean, garaiaren eta lekuaren arabera betebeharrak bakoitzerako erabiltzen diren konbentzioak aski aldakorrek dira.

Gaur egun, hiztegi batek eskatzen dituen bereizketak hiru bidez egin daitezke: letraren formaz (borobila vs etzana, larria vs xehea), tamainaz (teknikoki “gorputz-indarra” deitua) eta kolorearen intentsitateaz (erdi-beltza, beltza, oso beltza). Alabaina, azken bidea oso berria da: jadanik ikusi dugu letra beltza zeinen berandu sortu zen. Formaz eta tamainaz joka zezaketen, beraz, hiztegiak zaharrek. Esate baterako, Cockeram-en ingelesezko hiztegian (1623) aditzak *to-z* (*to Rob*) eta izenak artikuluaz (*a River*) markatuta agertzen dira sarrera-buruan, eta honek alfabeto hurrenkera begiei ezkutatzeko arriskua zeukan; hitz hasierako letra larriak, hortaz, hurrenkera berreskuratzeko eta begietaratzeko zeregina zeukan (Osselton 1989: 169). Hiztegi-gintza tradizio berean, berriz, sekulako berrikuntza izan zen Johnson-en hiztegian (1755) lehenengoz sarrera-buruak versalez (hitz nagusietarako) eta versal txikiak (elkartu-eratorrietarako) bereizita egotea (Osselton 1989: 171). Azken xehetasun hau garrantzizkoa da guretzat, zeren eta ari garen garaikoa baita, gutxi gorabehera.

DAut-en alderdi hau aski zaindua dago: lau letra tipoz baliatzen da (versal, versal txikia, borobila eta etzana), bakoitza bere zeregin(ar)ekin. Sarrera-hitza versaletan dago; bigarren mailako adierak, berriz, versal txikitik, hala nola hitz beretik hasten diren esapide eta erretratuak ere; beste hitz batez hasten direnak, berriz, txiki borobiletan, eta haien barruan sarrerako hitza etzanez azpimarratuta. Latinezko ordaina etzanetan, beti “Lat.” laburduraren ondoren. Testuan, normalean etimologiazko azalpenetan, etzanetan agertzen dira beste hizkuntzetako hitzak (latina, grekoa, etab.); aipatzen diren gaztelaniazkoak, ordea, borobiletan egiten dira, lehena letra larria izanik gehienetan. Adibideak, idazle-liburuei dagozkien laburduren ondoren, borobiletan daude, sarrerako hitza letra etzanez azpimarratuta; bertsoak direnean alderantziz jokatzen da, berezko duten lerroz lerroko aurkezpena gordeaz, gainera. Azkenik, sarrerako atal bakoitza, den adiera, esapidea edo erretratu, gainezkatzeaz —frantses lerrokadaz— markatuta dago.

Gainezkatzearen eta lerrokada bakoitzaren hasierako letra tipo ezberdinen bitartez, irakurleak begi-ukaldian sarrera non hasi eta non bukatzen den ikus dezake, baita sarrera barruan maila ezberdin zenbait antzeman ere. Hala eta guztiz ere, sistema hau, akats batzuk izateaz gainera —ohartu borobil eta etzanek balio gehiegi dituztela—, oso erredundantea da oraindik: sarrera-hitza hamaika bider errepikatuta ager daiteke, behin versaletan, gainerakoetan versal txikitan; grafismoak, gainera, ez du *per se* erabateko baliorik; adieren azalpenak honelatsu hasten dira maiz: “Significa tambien...”, “Vale tambien...”, “Se llama tambien...”, “Con esta palabra se significa tambien...”, etab.

Hitz baten adiera guztiak atal berean, sarrera bat eta bakarraren azpian sartzea, beren arteko bereizkuntza zenbakien bidez eginaz, nahiko sistema berria da. Ingelesez jadanik Benjamin Martin-ek (1749; Osselton 1983: 13 eta 18) erabili bazuen ere, gurean ez da antzekorik ikusten XIX. mendearen bukaera-bukaera arte, Maurice Harrieten hiztegiara arte, alegia; argitaratuen artean, oso oker ez baldin banago, Azkuerena da lehena. Hori baino lehenago, Aizkibel (1883) eta Fabrén-ren (1870) hiztegietan barra bikoitza (gzt. *double pleca*) dago adierak bereizteko, eta van Eysenean (1873) marra luzea.

Larramendiren sistema anitzez bakunagoa da alde guztiz. *DAut*-en sofistikaziotik lerrokaden gainezkatzeak bakarrik irauin du bere hartan. Bi letra tipo baino ez ditu baliatzen, borobila eta etzana, eta *grosso modo* etzanak euskara seinalatzen du, borobila ezertarakoa den bitartean. Letra larria ere agertzen da, baina oso betebehar mugatuaz eta goian aipatu bereizi beharrekin batere loturarik gabe: borobil xeheari egokitzen zaion larria (8 puntukoa)³⁵ darabil ohar berezi batzuen izenean (“NOTA” deritzenetan, hain zuzen),³⁶ gorputz askoz handiagoko tipo bat (21 puntukoa) letren aldaketa iragartzeko (DE LA LETRA A, etab.) eta hau baino txikixeago den bat (17 puntukoa) letra barruko azpiatalen izenak (AB, AC...) adierazteko.

Letra tipo bereizgarrien urriak oso ondorio nabarmenak ditu Larramendiren hiztegiari:

1) Sarrera-hitza ez da sarrerako gainerako testutik bereizten lehenengo begiradan. Aitzitik, euskarazko ordainak baino lehen gaztelaniazko ezer gehiago agertzen den oro, irakurri egin behar da, iruzkindutakoa eta iruzkina nondik nora doazen somartzeko. Honek zenbaitetan zalantzak zor ditzake irakurlearengan, gaztelania (edota euskara) noraino menperatzen duen eta horren arabera: tipografikoki ez dago jakiterik, adibidez, “Más, mucho más” bezalako hasiera batean³⁷ *más, mucho más* osorik erabiltzen den esapidea ala *mucho más* esapidea bakarrik adierazi nahi izan den, edo “Broza de impresores” bezalakoan gaztelaniazko esapide bat ala *broza* hitzaren adiera berezi bat ordezkatu nahi den.

(35) Faksimileak —eta eskarmentu gutxi izanak— engainatzen ez baldin banau; balio beza ohar honek ondoan doazen gainerako neurrietarako. Nire irakaslea Bandry (1993: 2337) izan da.

(36) Hiztegioko zenbait sarreraren ondoren agertzen dira, bakanki, azalpen bereziak emateko. “NOTA” izenburutxoaz gainera, ez dira ezertan ere bereizten zutabeko gainerako informaziotik. Ik. Urgell 1998: § 3.3.4.

(37) Adibidea *Eranskin*-etik hartu dut, une honetan —gertatu ohi den bezala— ez baitut *HH*-an alerik aurkitzea lortu.

2) Hierarkizazioa lortzeko baliabideen urriak eraginda, *DAut*-en mailakatuta zeuden item-ek inolako bereizkuntza grafikorik gabe lehengo hurrenkeran diraute. Ezinezkoa da lehen begi kolpean benetako sarrera nondik nora zabaltzen den antzematea. Ez du adieren arteko lotura ohartzeko tresna grafikorik³⁸ (1), ez eta hauen eta esapide zein erretrauen artean bereiztekorik (2): denak ezkerretarantz gainezkatuta eta letra txiki borobilez ematen ditu. Inoiz iruzkinak berak ere gainezkatuta daude (3):

(1) Assentar, presuponer...	(2) Asno...
Assentar, por tomar o dar asiento...	Asno salvage...
Assentar pazes...	Caer de su asno...
Assentar, anotar...	Asno con oro, alcánzalo todo...
Assentar en la Cantería...	Asno de muchos, lobos le comen...
Assentar piedras preciosas...	A asno tonto, harriero loco...
Assentar bien o mal una cosa a alguno...	Al asno muerto, la cebada al rabo...
	No se hizo la miel para la boca del asno...
(3) Assemejarse, <i>irudin</i> ...	
Véanse en el verbo <i>parecer</i> los irregulares de el <i>irudin</i> ...	

3) Borobil xeheak, orotara, bost lan ezberdin ditu: sarrera-hitza, gaztelaniazko azalpen arrunta, gehigarriko iruzkinak, adibideen erdal bertsoak eta latina. Oro har, erdarak markatzen dituela esan daiteke, hori zerbait esatea balitz. Latina bereizten duen marka bakarra, *DAut*-ek ere darabilen "Lat." laburdura da. Ikus dezagun adibide bat:

Acaso, adverbio, unas veces viene con duda, *bearbadá, nabasqui, noasqui, noasquiro, aujaz, ausaz, ausa, menturaz, aguian*. Lat. Forsan, forsitan, fortassis, fortasse. Acaso no es verdad, *bearbada eguia ezta, noasquiro eguia ezta, eguia ezta ausa, &c.*

4) Etzan xeheak ere lau betetzen ditu, baina, borobilak ez bezala, ez dira denak maiztasun berekoak. Lan nagusia, inolako ezpairik gabe, euskara markatzea da, bai euskal ordainetan baita adibideen euskal bertsoetan ere, goiko adibidean ikus daitekeen bezala.

Maiztasun ezberdinez, baina ez beti-beti, (1) bildaketa-deietako erreferentzi hitzak, (2) etimologietan aipatu edozein hizkuntzatarako hitzak, eta (3) literatur adibideetako erreferentziak azpimarratzeko balio du:

- (1) Obtestación, véase *protesta*.
- (2) Calabaza (...) y de aquí viene el Latín *cucurbita*, y...
- (3) Desperpentar, cortar, llevarse de un golpe, arrancar, cortando con violencia, *zatautsi, beingoan epaqui*. Lat. (...). *F. Juan de Santa Maria Relac. de los Martyres de el Japón cap. 5. Y a quatro hachazos...*

(38) Era ezberdinetako baliabideak (hala nola gaztelaniazko azalpenak edo zehaztapenak, batez ere) erabiltzen ditu, bat ere ez formarekin, tipografiarekin, lotuta. Honetaz, ik. Urgell 1999a: § 4.1.

Baina, (1) A letran bederen askotan huts egiten du; (2) gehienetan borobilez agertzen dira (cf., adibidez, *absorto*, *vello*, *veloz*); eta (3) *HH*-an zehar halako beste bat bakarrik aurkitu ahal izan dut (s.v. *hoya*), eta laburduraz emana egoteaz gainera borobilez dago: “Ambr. Mor. lib. 9. cap. 7”.

Aurkezpen grafikoaren aldetik, beraz, ereduak eragin gutxi izan zuen *HH*-an: begien aitzinean garaiko hiztegirik landuenetakoa izan arren, Larramendi aurreko mendeko eta are lehenagoko hiztegi zenbaitek bakarrik aurkezten duten bereizkuntza maila txikira baino ez zen iritsi: adibidez, Francisco del Rosal-en hiztegi etimologikoa (c. 1601; ik. Carrasco 1992: 84) eta Covarrubias (1611; ik. von Gemmingen 1992: 25) gaztelaniazkoen artean, eta katalanez Busa-ren *Lexicon* ere (1507; ik. Colon & Soberanas 1985: 60) honelatsukoak dira. Hiztegi arkaiko xamar hauetan, *HH*-an bezalaxe, hiztegi modernoetan goitik beherako irakurketa errazteko makroegiturari (hiztegiaren antolakuntza orokorra) edo mikroegiturari (sarreraren antolakuntza) dagozkien ezaugarri bereziak elkarrekin —nahasita— agertzen dira (Colon & Soberanas *loc. cit.*).

Alabaina, *DAut*-ek aurkezpen grafikoan dituen abantailak guretzat bezain argiak izan behar ziren berarentzat ere. Bestelako arrazoiak bilatu beharko genituzke, beraz, Larramendiren jokabidea ulertzeko. Baliteke, adibidez, diruak baldintzatuta egotea, baina alderdi askotatik ez zait iruditzen erabakigarria izan zenik. Ez dakigu ezertxo ere Gipuzkoako Foru Aldundiak bere gain hartu zuen betebeharrak, liburua ordaindu zuela izan ezik; ez dakigu, beraz, dirulaguntzari mugarik ezarri zion ala ez, baina hurrengo mendeko lanez dakigunaren arabera³⁹ egin daiteke ordaintzeko erabakia originala eza-gutu ondoren hartu zuela eta, ziurrenik, argitaratzailearen faktura ordaintzera mugatu zela. Nolanahi ere den, ez dago pentsatzerik versal batzuek liburua garestituko zutenik, gainezkatzea lan zail eta garestia den bitartean (Bray 1989a : 139).

Egia da, bestalde, euskal eredu falta nabarmena jasan zuela. Lanaren bukaeran baino ikusi ez zituen Harrieten hiztegitxoek, berriz, ez dauzkate *HH*-aren zailtasun gehienak, zeren eta hizkuntz hiztegi huts-hutsak izanik (“hiztegi itzultzaile” deritzenetakoak), aski baitu hizkuntza bakoitzeko letra mota batez adieraztea: zehazkiago, bai euskara-frantsesa bai frantsesa-euskara hiztegian, frantsesa etzanaz agertzen da eta euskara borobilaz. Ohartzekoa da, ostera, hemen ere aurkitzen dela *HH*-an azpimarratu dugun desegokitasunetatik bat, alegia, item-ek hierarkiaren aldetik bata bestearen menpeko diren gauzak maila berean aurkeztea: (1) aditza vs partizipioa; (2) genero ezberdinak; (3) erabilera ezberdinak; (4) hitza vs haren erabilera edo adibideak; eta (5) adiera ezberdinak:

- (1) abandonatcea, largatcea, *abandonner*.
largatua, *abandonné*.
- (2) adisquidea, *ami*, *m*.
adisquidea, *amie*, *f*.
- (3) á la mere, *amari*.
á faire, *equiterat*.

(39) Ik. Urgell 1995: xxii-xxxii, Aldundiak Lardizabalen eta besteren lanekiko izan zuen jarreraz.

- (4) abri, *leiorra, malda*.
 a l'abri, *maldan, estalgunan, atherian*.
accusser, acusatcea, gaineguitea.
 il m'a accusé, *ene gain' eguin du*.
- (5) esperer, *uste içatea*.
 esperer, *iguriquitcea*.

Azalpena —edo azalpenaren zati bat— eskarmenturik eza izan daiteke, beraz. Halaz ere, oso egiantzekoa dirudi erabilitako argitaletxearen mugak izateak. Gogora dezagun Gipuzkoan inprentak ordura arte zeukan historia laburra:⁴⁰ Larramendiren hiztegia izan liteke, oso erraz, Riesgok egin zuen lan handi eta zailena.⁴¹

Edonola ere, ezin dugu erantzukizuna Larramendiren bizkar gainetik zeharo kendu. Letra bereizgarri bakarra, etzana, baliatu zuen, ia bakarrik euskara markatzeko erabili ere, ikusi dugun bezala. Gurxieneko baliabideekin jokatzeraz estututa dagoenean, zuhurra apaingarriak alde batera utzi eta funtsezkoarekin bakarrik gertzen da: eta funtsezkoa *HH*-an euskara da. Tipografikoki, argi eta garbi, *euskarazko* hiztegi kontzeptua erabat indartuta ateratzen da.

Ehun urtez, dakigun bezala, ez da beste euskal hiztegirik argitaratzen eta, beraz, ez eta *HH*-ak planteatzen dituen arazo teknikoei bestelako erantzunik emateko aukerarik ere. Hurrengo argitalpenean —*HH*-aren bigarrenen (1853), hain zuzen— sarreraren bilatze lana itxuraberritu eta erraztu zen, barruko izenburutxoak kendu eta zutabe gainekoak hiru letrataraz hedatuaz; honezaz gainera, bada makroegitura eta mikroegituraren arteko bereizketari dagokion aldaketa garrantzitsu bat: lerrokada sistema mantendu bazen ere, sarrera-burua letra beltzez dago, adierak-eta versal versalitatekin erabiliaz adierazita dauden bitartean.

5. Alfabetatze maila

Lakarrak (1993: 20) gogoratu digun bezala, hiztegiak abeze hertsiaeren arabera ordenatzeko ohitura aski berria da. Ohiturarekin batera, hiztegiak halaxe —eta halaxe bakarrik— izan behar direlako uste okerra ere erabat hedatu da. XVII. mendean, Frantzian, alfabeto hurrenkera *le bel ordre* bilakatzen da, eta *ordre dictionnaire* zein *en forme de dictionnaire* orduko esapideek argi eta garbi adierazten dute berehala alfabeto hurrenkera eta hiztegia zeharo berdindu zirela (Quemada 1967: 328).

Alabaina, XVII. mendera arte hiztegirik usukoenak gramatika kategoria zein alor semantikoen arabera zein; alfabetoaren arabera ordenatutako hiztegiak gehienez ere AB ordenaraino (hots, lehenengo bi letren arabera) heldzen ziren. Ingelesak, adibidez, ez zuen gehiago erdietsi Cawdrey-en *A Table Alphabeticall* (1604) arte, izen ezin adierazgarriagoaz. Dena den, honetan ez eze geroko guztietan ere (1755eko

(40) Vinsonen lanean *HH* baino lehenago hiru liburu bakarrik agertzen dira Donostian argitaratuak, hirurak Pedro de Uharteko edo Ugarterearen: Luzuriagaren *Paranympho Celeste...*, Arantzazuko santutegiaren historia baten bigarren argitalpena (Vinson 1891-1898: 40b zb.), Zubiaren dotrina (*ib.* 42a zb.) eta Otxoarena (45. zb.).

(41) Hainbat urtez Gasteizen bizi eta lan egin ondoren, Riesgo Donostiara joan zen 1735ean, Aldundiaren argitaratzaile izateko, hain zuzen (Santoyo 1995: I, 74).

Samuel Johnson-ena arte behinik behin) alfabetatze maila ez da hertsia-hertsia, zenbait gertakarik —ez gutxitan ustekabeak— alda dezaketena baizik (Osselton 1989: 169).

Alfabeto hurrenkeraren historia Erdi Aroan hasten da, lehenengo lettraren edo lehenengo bi letren arabera ordenatutako glosarioekin.⁴² Sarrera kopurua handitu ahala, sistema gero eta desegokiago bilakatuaz zihoan; halaz ere, hobekuntzak oso pixkanaka gertatu ziren, eta irakurleak eurak sisteman hezi beharra agerrian dago aitzindarrietan.⁴³ Gure artean, Martin Harrietek honela azaltzen dio irakurle euskaldunari alfabeto hurrenkeraren erabilera:

Seguidan aurquituco dituçu jesueco letrac beçala hitz beharren direnen explicacione edo balioa, escuaraz *atic* hasten diren hitçac lehenic, guero *betic* hasten direnac, eta guero berceac seguida hartan, halatan noiz ere jaquiñ nahi baituçu nola deitzen den *aita* francesez, beha dioçoçu nola hasten den escuaraz hitz hori, eta aurquitcen duçu *ai* hasten dela, goan çaite bada *ai* hitçac hasten diren plamura, eta aurquituco duçu *aita*, *pere*, eta hala eguiñen duçu bercetan ere, hitçac escuaraz hasten diren dictionarioan, eta jaquiñ nahi duçunean cembait francez hitz, aurquituco duçu guisa hartan berean francez hitçac lehenic eçarriac diren dictionarioan... (Harriet 1741: 266).

Bilakaera lasaian, ezpairik gabe, parte handia izan zuten ortografiak eta honi buruzko konbentzioek (Quemada 1967: 324-325 eta Picoche & Marchello-Nizia 1989: 333), ezen hitzen idazkera eta letren hurrenkera ongi finkatu artean oso aldakorra baitzatekeen hitz batek hiztegi alfabetikoan bete zezakeen lekua, agerian denez.

Espainiako akademikoek alfabeto hurrenkera hobetsi zuten, beste era bateko hiztegiak ere (hitz familiaka antolatutakoak, zehazkiago)⁴⁴ hautagai zitezkeela buruan zutela: "...observando rigurosamente el orden Alfabético en su colocación: y assí todas se deben buscar por él, y no por sus raíces y voces primitivas de quienes se derivan, haviendo tenido la Academia este método por más claro" (*DAut* 1726 : vi).⁴⁵

(42) Ik. Hüllen 1989: 109-114, zehaztapen jakingarri batekin: "Admittedly, the alphabetical dictionary (...) outran all the others in the course of history. But this because alphabetisation proved more practical for the needs of dictionary users (...) not because it was *per se* lexicographically more advanced".

(43) Ik. Osselton 1989: 166, Cawdrey-ren azalpenei buruz.

(44) Eta, zehazkiago oraindik, Frantziako Akademiaren hiztegia: "Comme la Langue Française a des mots Primitifs, & des mots Derivez et Composez, on a jugé qu'il seroit agreable & instructif de disposer le Dictionnaire par Racines, c'est à dire de ranger tous les mots Derivez & Composez après les mots Primitifs dont ils descendent..." ("Préface", ap. Finoli 1959: 135). Vauguelas-ek, besteak beste, hurrenkera alfabetikoa zeharo gaitzesten zuen: "...cet ordre Alfabétique ne produit de soy autre chose, que de faire trouver les matières plus promptement; c'est pourquoy il a tousjours esté estimé le dernier de tous les ordres, qui ne contribuë rien à l'intelligence des matieres que l'on traite" (*Remarques sur la langue françoise...*, Paris, 1934, vii ap. Quemada 1967: 333-334). *DAut*-en ereduez oro har, ik. Lázaro Carreter 1981: 102 t. hur.

(45) Egiatan, lehenengo unean hiztegi misto bat egiteko asmoa hartu zuten, alegia, eratorri eta elkartuak behin familiaka eta gero alfabetozko ordenan ezartzea: "Poner las voces primitivas con su Definición u Descripción, y su Etymología; y después las derivadas, compuestas..." (1726 : xvi) eta geroxago: "La explicación u definición, uso y phrases de los Verbos o Voces derivadas o compuestas que se ponen seguidas a sus Raíces, se reservará para dársela en el lugar que les toca del riguroso Alfabeto. Por ser adonde quien las huviere menester, naturalmente las ha de buscar de primera instancia; a causa

Larramendik, bere aldetik, ez zuen gaia agerian ikutu. Jakintzat eman behar dugu, beraz, eta ondoren frogapean jarri, ereduari atxiki zitzaiola.

Izan ere, bi hiztegi antolamendu orokorra bera da, hitzaren lehendabiziko letra-aren arabera egindakoa eta letra berak aintzat hartuta, aurkezpen grafikoa ezberdina den arren: *DAut*-ek “letra loratua” edo “historiatua” deitu ohi denaz irekitzen ditu atalak, honen alboan eta azpian letraren ahoskeraz eta erabilerazko oharrak batzen dituen sarrera bat eginez: “A. PRIMERA letra del alfabeto...”, “B. SEGUNDA letra del Alfabeto...”, etab., “Z. ULTIMA letra de nuestro Alfabeto...” arte. Larramendik, berriz, “DE LA LETRA A”, “DE LA LETRA B”,... “DE LA LETRA Z” izenburuez egiten ditu bereizketak: letrek ez daukate sarrerarik *HH*-an, eta letra loratua saileko lehenengo hitzari egokitzen zaio. Hurrenkera konbentzioak, ostera, berdinak dira: bietan CH C letraren barrukoa da (CE-CH-CI), LL L-koa (LI-LL-LO) eta Ñ N-ren bukaeran dator (NY-ÑA-[ÑI]⁴⁶-ÑO-ÑU); halaber, Harrietean ez bezala (Lakarra 1993: 140), I eta J eta U eta V ongi bereizita datoz.⁴⁷ Maila honetan dagoen ezberdintasun bakarra, *HH*-an K letra desagertu izana da.⁴⁸

Bat da, berebat, bigarren mailako antolamendua, letra bakoitzaren barnekoa, beti hitzaren lehenengo bi letren arabera eginga, jadanik ezagutzen ditugun izenburutxoaren bitartez: AB, AC, AD, AE, etab., alfabetatzea bigarren letrarainokoa bakarrik bailitzan. Euskal hiztegietan, zatikaketa bera aurkitzen dugu Urterenean ere (Lakarra 1993: 125), baina XIX. mendeko hiztegi argitaratuetan zeharo desagertu da, espero izatekoa zen bezala: ez dago antzekorik ezer van Eys-enean (1873), eta Fabrék (1870) eta Aizkibelek (1883) zutabe gaineko izenburutxoak bakarrik eskaintzen dituzte, hiru letrakoak bietan.

DAut eta *HH*-aren arteko ezberdintasunak hemendik beheragoko mailan, hitzen benetako hurrenez hurrenean hasten dira. Bietan alfabetatze maila ez da erabatekoa, hots, alfabetoa ez da beti eta salbuespenik gabe irizpide bakarra. Honaino berdintasuna. Ezberdintasuna, berriz, honetan datza, alegia, *DAut* hurbilago dagoela erabateko alfabetatzerik *HH* baino. Zeren Larramendi ereduari atxiki zaio baita alfabeto hurrenkera apurtzen zuenean ere, baina zenbait desbideratze berri erantsi ditu. Konpli da, beraz, bi gertakariok zein bere aldetik azter ditzagun.

5.1. *DAut*-ek eragindako desbideratzeak

Atal honetan gertakari sistematikoak bakarrik aztertuko ditugu, hots, jakinaren gainean egindakoak; Larramendiren hiztegiarekiko erkaketak geroago *DAut*-en dau- den oharkabeko desbideratzeak agerian jarriko ditu (ik. § 5.4.3).

de ignorar, u de no hacer la bastante reflexión a que son derivadas o compuestas de otras Voces simples o primitivas” (ib. xvii).

(46) Honen azpian agertzen den hitz bakarra, *ñiquiñaque*, ez du Larramendik jaso.

(47) Larramendik bere burua “DE LA LETRA U VOCAL” zehaztera behartuta ikusi zuen, eta ez da harri-garria, bien arteko bereizkuntza gaztelaniaz *DAut*-ek finkatu baitzuen (ik. *DAut* 1726: lxxi eta Lázaro Carreter 1981: 109, batez ere 34. oh.).

(48) K letratik *HH*-ra igaro diren hitz bakarrak C azpian agertzen dira (*calenda*, *calendario*), baina ohartu behar da biok *DAut*-en ere sarrera dutela (“CALENDA. Vease Kalenda”, “CALENDARIO. Vease Calendario”), gainerakoek ez bezala.

5.1.1. *Partizipioak*

DAut-en alfabeto hurrenkerara hausten duten gertakari sistematiko bakarrak partizipioak omen dira, akademikoek hitzaurrean esandakoaren arabera:⁴⁹

del qual [método] sólo se exceptúan los participios de los verbos, porque en ellos para mayor brevedad, y no repetir todos los significados de cada uno (que algunas veces son muchos) se ponen inmediatos a los verbos, no observando en ellos el rigor Alfabético, en cuyo orden varias veces tuvieran lugar mui lejos de sus verbos, y las más antes que éstos, lo que sería de notable desproporción (*DAut* 1726: vi).

Partizipioen eredura eraturako baina bakartuta —hau da, aditzik gabe— agertzen diren zenbait gorabehera (ALFEÑADO, ALFORJADO, etab., Akademiak beti adjektibotzat joak eta alfabetoaren arabera dagokien lekuan sartuak), horixe da, hutsik gabe, *DAut*-ek darabilen sistema; hiztegia nola bakuntzen eta erosoagotzen duen ikusteko, adibide batek bost azalpenek baino argi gehiago egingo digu:

ABALANZAR. Igualar los pesos de la balanza...

ABALANZAR. Acometer de repente...

ABALANZARSE. Arrojar se con ímpetu...

ABALANZADO, DA. part. pas. de este verbo, según sus acepciones.

Interesgarria da, alde honetatik, partizipio irregularretan ere bide berari jarraitu ziotela ohartzea:

ABRIR. ABIERTO. ABROCHADURA...

DECIR. DICHO. DECISION...

FREIR. FRITO. FREMITO...

HACER. HECHO. HACHA...

VOLVER. VUELTO. VOLVIBLE...

Honelako partizipioen erro beretik datozen gainerako hitzak, berriz, beren tokian agertzen dira salbuespenik gabe:

ABEZAR. ABIERTAMENTE. ABIGARRAR...

DICHARACHO. DICHIDO. DICHO. DICHO. DICHOSAMENTE...

FRITILLAS. FRITO. FRITURA...

HECHIZO. HECHO. HECHO. HECHURA...

VUELO. VUELTA. VUESSA MERCED...

Ikusi bost adibideetatik hirutan, partizipioa bera ere bere tokian agertzen da, baina irakurlea infinitibora bidaltzea beste xederik gabe:

DICHO, CHA. part. pass. del verbo Decir. Vease Decir.

FRITO, TA. part. pass. del verbo Freir. Vease Freir.

HECHO, CHA. part. pass. del verbo Hacer. Vease Hacer.

(49) Hemendik aurrera, *DAut*-eko sarrera-buruak letra larriz aipatuko ditut, eta *HH*-koak letra xehez, halaxe izateaz gainera, bien arteko berehalako bereizketa egiten laguntzen digute eta. Bestalde, batean zein bestean, beharrezkoa denean baizik ez ditut aipatzen hitz segidetan bigarren mailako adierak eta esapideak.

DAut-en eraginez, beraz, *HH*-an ere partizipio guztiak infinitiboaren ondoren agertu ohi dira:

Abanderizarse. Abanderizados. // Abandonar. Abandonado. // Abrir. Abierta. Abierto. // Decir. Dicho. // Freir. Frito. // Hazer. Hecho. // Sepultar. Sepultado. // Templar. Templado. // Volver. Vuelto.

Halaber, inoiz edo behin partizipio irregularra berez zegokion tokian errepikatzen da:

Abiar. Abierta, to. Abigarrado. // Fritada. Frito. Friura.

Behin, bi eratako partizipioak jarraian antzeman ditugu batean eta bestean:

POSSEER.	Posseer.
POSSEIDO.	Posseído.
POSSESSO "Segundo part. del verb. Posseer...".	Possesso.
POSSESSION.	Possesión.

5.1.2. -nte atzizkidun adjektiboak

Akademikoez partizipioen sail berean sartu zituzten tradizionalki "participio activo" izenaz ("Part.act." *DAut*-en laburdurretan) ezagutu izan diren *-nte* atzizkidun aditz-adjektiboak⁵⁰ eta, hortaz, hauek ere alfabeto hurrenkera hautsiaz infinitiboaren ondoan ezarri zituzten; agertzen denean, lehen aipatu partizipioaren (*DAut*-en hitzetan "Part.pas." = "Participio passivo"-aren) aitzineko lekua hartzen du "aktiboak". Ordena bera aurkitu ohi dugu *HH*-an ere:

DELATAR. DELATANTE. DELATADO > Delatar. Delatante. Delatado.
 DELEGAR. DELEGANTE. DELEGADO > Delegar. Delegante. Delegado.
 DELINQUIR. DELINQUENTE > Delinquir. Delinquente.
 DELIRAR. DELIRANTE > Delirar. Delirante.
 JUDAIZAR. JUDAIZANTE > Judaizar. Judaizante.
 NAUFRAGAR. NAUFRAGANTE > Naufragar. Naufragante.
 NACER. NACIENTE. NACIDO > Nacer. Naciente. Nacido.
 OBEDECER. OBEDIENTE. OBEDECIDO > Obedecer. Obediente. Obedecido.
 OBSEQUIAR. OBSEQUIANTE. OBSEQUIADO > Obsequiar. Obsequiante. Obsequiado.
 QUEBRANTAR. QUEBRANTANTE. QUEBRANTADO > Quebrantar. Quebrantante. Quebrantado.
 OBSTAR. OBSTANTE > Obstar. Obstante.

(50) Eta adjektiboak bakarrik: etorki bereko izenak dagokien lekuan azaltzen dira: "BATIDOR. BATIENDE. BATIFULLA...", adibidez. Gauza bera gertatzen da aldean aditzik ez dutenekin ere (BALBUCIENTE, kasurako), eta honelakoak "adj." laburdurarekin agertzen dira. Harrigarriago egiten zait ARDIENDE ere dagokion lekuan (eta "adj." laburduraz) agertzea, eta ez bere infinitiboarekin, aipatzen duten lat. *ardens*-etiko etorki zuzenak azaltzen ez badu behintzar. Gorabehera hauek, denak alfabeto hurrenkerraren aldekoak, erantzuna daukate *HH*-an: "Ardidoso", "Ardiente", "Ardientemente"; "Balazo", "Balbucente", "Balcon".

OCURRIR. OCURRENTE > Ocurrir. Ocurrente.
 PADECER. PADECIENTE > Padecer. Padeciente.
 PALPITAR. PALPITANTE > Palpitar. Palpitante.
 QUERELLARSE. QUERELLANTE > Querellarse. Querellante.
 VACAR. VACANTE > Vacar. Vacante.
 VACILAR. VACILANTE > Vacilar. Vacilante.
 VAGAR. VAGANTE > Vagar. Vagante.
 YACER. YACENTE > Yacer. Yacente.

Aurkitu dudan salbuespen bakarrean, partizipio aktiboa dagokion lekura itzulia izan da, ziurrenik *-mente* atzizkidun bere eratorriaren eraginez:⁵¹ “IGNORANCIA. IGNORANTEMENTE... IGNORAR. IGNORANTE. IGNORADO” > “Ignorancia. Ignorante. Ignorantemente. Ignorar. Ignorado”.

Nolanahi ere, badira bataren eta bestearen ereduak zertxobait ezberdinak egiten dituzten gertakari bi. Lehena, hiru osagaien hurrenkera *HH*-an kostata mantentzen dela, partizipio pasiboak oro har aditzari itsatsita jarraitzeko joera handia baitauka, besteak beste:⁵²

AMAR. AMANTE. AMADO > Amar. Amado. Amante.
 DEPONER. DEPONER... DEPONENTE. DEPONENTE. DEPUESTO > Deponer.
 Depuesto. Deponer... Deponente.
 QUEBRAR. QUEBRAR... QUEBRANTE. QUEBRADO > Quebrar. Quebrado...
 Quebrante. Quebrado.
 QUEMAR. QUEMAR. QUEMARSE. QUEMARSE... QUEMANTE. QUEMADO > Quemar. Quemado. Quemarse. Quemante.
 RASPAR. RASPAR... RASPANTE. RASPADO > Raspar. Raspado. Raspar... Raspante.
 VERTER. VERTIENTE. VERTIDO > Verter. Vertido. Vertiente.

Bigarrena, partizipio pasiboa ez dela beti-beti jasotzen:⁵³

ANDAR. ANDANTE. ANDADO / Andar. Andante.
 CADUCAR. CADUCANTE. CADUCADO / Caducar. Caducante.
 OBSERVAR. OBSERVANTE. OBSERVADO / Observar. Observante.

5.1.3. *-se aditzak*

DAut-ek ez du beti jokabide bera gaztelaniaz aski sail ñabarra osatzen duten aditz hauei dagokienez; alde batetik, sarrera nagusi gisa ager daitezke, aditza eta partizipio pasiboaren artean, eta “v.r.” (= “verbo reciproco”) markaz lagunduta:

(51) Honetaz, ik. beherago § 5.4.1.3.

(52) Gaia astiroago aztertuko dugu § 5.4.7.2n.

(53) Partizipio pasiboak *DAut*-etik *HH*-ra bitartean desagertu diren hitz multzoetatik garrantzitsuenetako bat da; anitzek oraindik lekua aurkitu bazuten ere, itxura guztien arabera Larramendi neurri bateraino infinitiboa eta partizipioa sarrera banatan euskarara itzultzea denbora (eta lekua, batez ere) galtzea zela ohartu zen. Ik. honetaz Urgell 1999a: § 1.1.2.

ABALANZAR. ABALANZAR. ABALANZARSE. ABALANZADO. ABALGAR...
 ABANDONAR. ABANDONARSE. ABANDONADO...
 BANDEAR. BANDEAR. BANDEAR. BANDEARSE. BANDEADO...
 QUEMAR. QUEMAR. QUEMARSE. QUEMARSE. QUEMARSE... QUEMANTE. QUEMADO...
 SACRAMENTAR. SACRAMENTARSE. SACRAMENTADO...
 ZABULLIR. ZABULLIRSE. ZABULLIRSE. ZABULLIDO...

Bestetan aditzpean, azpisarrera gisa agertzen dira (noiz versalez, noiz versal rxi-kiz), esapideen aurretik:

CAER. CAER. CAER... CAERSE. CAER A ESTA... CAIDO...
 CALAR. CALAR. CALAR... CALARSE. CALARSE. CALAR EL CAN. CALADO...
 ECHAR. ECHAR. ECHAR... ECHARSE. ECHARSE. ECHARSE. ECHAR A BORBOTONES. ECHA-
 DO...
 ENRISCAR. ENRISCARSE. ENRISCADO...
 EXPLAYAR. EXPLAYARSE. EXPLAYARSE. EXPLAYADO...
 GORGEAR. GORGEARSE...
 GOZAR. GOZARSE. GOZAR DE DIOS... GOZADO...

Bestetan, azkenik, eurak dira burua:

ATUFARSE. ATUFADO...
 AVECINDARSE. AVECINDADO...
 AVEJENTARSE. AVEJENTADO...

DAut-i dagokionez, lehenengo erara bakarrik hausten da alfabeto hurrenkera nagusia, azpisarrerak grafikoki ongi bereizita daudelako, dakigunez: aurretik ez dago inoiz arazorik, baina bai batzuetan atzetik; eman sei adibideetatik bakar batean —aski, ordea— hurrenkerak *sacramentar* - *sacramentario* - *sacramentarse* eskatuko luke. Dakusgunez, hitzaurrean iragarri zutena baino zertxobait gehiago dago hiztegi honetan: *DAut*-en egileentzat aditza forma multzo bat da, infinitiboa, *-se* forma, partizipio aktiboa eta partizipio pasiboa hartzen dituen —edo har ditzakeena— eta infinitiboa da haietatik alfabetozko lekua beti gordetzen duen bakarra.

Esan gabe doa gertakariok ere *HH*-an nolabait islatuta daudela; era ezberdin batean, ordea, *DAut*-en bereizketa grafiko sistema aberatsa ez daukalako, besteak beste. *-se* aditzak oro har hartuta, lau ondorio aurkitu ditut, goian emandako sailkapena aldez bakarrik gogoraziaz:

1) Infinitiboa eta *-se* aditza, biak eta ordena berean mantendu ohi ditu; hemen ere indarra dauka goraxeago aipatu joerak: hots, batzuetan partizipioa aurreratu egiten zaio *-se* aditzari:

Bandear. Bandearse.
 Caer. Caer. Caerse. Caerle. Caerse. Caerse. Caer malo. Caído.
 Calar. Calado. Calar. Calado. Calar. Calar. Calarse. Calar. Calar. Calar. Calar.
 Calar.
 Echar. Echarse. Echados.
 Enriscar. Enriscarse. Enriscado.

Quemar. Quemar. Quemado. Quemarse.
 Sacramentar. Sacramentado. Sacramentarse.
 Zabullir. Zabullirse. Zabullido.

Haatik, ezberdintasun grafikoak direla kausa, hemen birritan hausten da alfabeto hurrenkera: jadanik ezagutzen dugun *sacramentar*-enari *calar-calarse-calar* (eusk. *lur cararriduna*) segida erantsi behar zaio.

2) *DAut*-eko buru-hitzak ere mantendu egin ditu:

Atufarse. Atufado.
 Avecindarse. Avecindado.
 Avejentarse. Avejentado.

3) Inoiz *DAut*-ekoetatik *-se* aditza bakarrik ezarri du, *HH*-an oro har *DAut*-eko adierak bakantzeko dagoen joerarengatik:⁵⁴ “Abalanzarse”.

4) Bestetan, eta arrazoi beragatik, ez du *-se* aditza jaso:

Abandonar. Abandonado. Abandono.
 Explayar.
 Gorgear.

5.2. *HH*-aren desbideratzeak

Larramendiren hiztegia irekitzea aski da *DAut*-en erabakiak hurrenkeratiko desbideratze bakarrak ez direla ohartzeko; bi lerrokada hartzen duten hitzak bakanduta, 1-2-3-4-5-6-10-11-7-8-9-12 segida “oker” hau daukagu hasiera-hasieran: “A. Aba. Ababol. Abaceria. Abacero. Abad. Abadesa. Abadía. Abada. Abadejo. Abades. Abahar”.

Arazoia geroko utziaz, desbideratze hauen portzentaiak aterako ditut, berriro ere ingelesaren kasua erkagaitzat harturik: kontuan izan bedi Cawdrey-rena (1604) %12tik pixkat beherago geratzen dela eta ondoko hiztegitileena %6-8 inguruan dabilela, mendea bukatu ahala jaitsiaz, baina Johnsonen 1755ekoan oraindik ere zenbait badirelarik (Osselton 1989: 166 eta 168 t. hur.).⁵⁵

Dagoeneko badakigu Larramendiren hiztegian *DAut*-en ereduak behartutako desbideratze portzentaia bat badela. Ez dugu, halaz ere, kontuan hartuko. Zeren erabiltzen ari garen hasierako hipotesiaren arabera hiztegitilearen eredu nagusia ez baita alfabeto hurrenkera, *DAut*-en nomenklaturaren hurrenkera baizik. Beraz, alfabetatzearen hausketak eurak baino gehiago, *DAut*-en ereduari buruzko desbideratzeak dira interesatzen zaizkigunak. Horrexegatik, alfabeto hurrenkeraren kontrako gainerrako okerrak ez eze, *DAut*-en eredu horrekikoak ere (guztiz aditz multzoa apurtzen dutenak) sartuko ditut kopuruetan, geroko ataletan gertakari bakoitzaren nolakoak eta zenbatekoak zehaztuaz.

(54) Honetaz, ik. Urgell 1999a: § 1.2.

(55) Gehiago zehazten du, behetik Blount (1656) —%4'5 inguruan— eta goitik Coles (1676) —%11n— aipatuaz.

Ezer baino lehenago, komeni da orain artean sarrerak kontatzeko erabili dudan neurri eskasa —lerrokada, alegia— dagoeneko utz dezadan, eta alfabetatzea gorabehera *HH*-an sarreratzat har daitekeena definitzen has. Hala bada, hemendik aurrera “sarrera” adigaiari hitz baten adiera guztiak, gehi aldamenean (sarrienik azpian) agertzen diren berari buruzko azalpen, adibide, esapide, kolokazio zein errefrauak sartuko ditut, osagai hauetarik gehienak lerrokada ezberdinetan —eta, dakigunez, bereizkuntza grafikorik gabe— azaltzen diren arren. Aditzei dagokienez, berriz, orainago esana berretsiaz, sarrerak *DAut*-eko ohiko osagaiak ere (infinitiba, *-se* aditza eta bi partizipio motak) aintzakotzat hartuko ditu.

A letrako lehen 10 orrialdeek (219 sarrera) 41 desbideratze (%18'7) eskaintzen dituzte. Portzentaia, bistan da, garaiko ingelesekin erkatuta oso altua da, altuegia nonbait. Alabaina, aukeratutako corpusa ez da inondik ere *HH* osoaren ordezkari on bat, zeren eta jarraian ikusiko dugun bezala, A letra berezia baita hiztegi honetan. Saio bera B-arekin eginez, ondorioak zeharo bestelakoak dira: nahiz sarrera kopurua handiagoa izan (300), birritan (%0'7) bakarrik hausten da alfabeto hurrenkera. H-ren (hots, I. liburukiko azken letraren) lehenengo 253 sarrerak hartuta,⁵⁶ berriz, desbideratzeak 5 (%2) baino ez dira. I-n (II. liburukiko lehen letran), oraindik 417 sarrerako corpus zabalago baten gainean, desbideratzeak 6 (%1'4) dira. Eta, azkenik, Z osorik hartuta, 306 sarreratan desbideratzeak 8 dira (%2'6), altuxeago baina A-rentik oso urruti dagoen portzentaian.

Ikusiak ikusirik, aldagunearen bila A-ra bihurtzen bagara, zati ezberdinak arakatuaz oro har portzentaia letra honetan guztian zehar gainerakoetan baino gorago dabiltzala dakusgu, baina hasierako 40-50 orrialdeetan bakarrik dagoela gorago antzemandakoa, handik aurrera nahikoa txikiagoak diren bitartean. Hortaz, aldaketa B-n gertatu zela baieztatu badaiteke ere, A-ren barruan gerokoa iragartzen duen mailakatze bat dago, hurrengo taulan ikus daitekeen legez, (1) letra edo letra zatia, (2) orrialdeak, (3) aztertutako sarrera kopurua, (4) desbideratzeak eta (5) desbideratze portzentaia jasoaz:

1	2	3	4	5
A 1	I, 1-10	219	41	%18'7
A 2	I, 33-42	252	49	%19'4
A 3	I, 43-52	208	15	%7'2
A 4	I, 53-62	348	20	%5'7
A 5	I, 103-112	298	12	%4
A 6	I, 113-122	275	11	%4
B	I, 122-131	300	2	%0'7
H	I, 408-423	253	5	%2
I	II, 1-10	417	6	%1'4
Z	II, 384-392	306	8	%2'6

(56) *Egin*-en trinkoek betetzen dituzten 7 orrialde inguruko tartea alde batera utzi dut beste letren pareko corpusa erdiestearren.

Orrialdeka xehekiago ikus dezakegu:

A1

or.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
desb.	2	1	6	6	2	6	8	3	3	4

A2

or.	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42
desb.	8	8	9	4	3	1	4	6	2	4

A3

or.	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52
desb.	3	2	0	1	3	2	0	0	1	3

A4

or.	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62
desb.	2	1	0	1	1	3	3	5	2	2

A5

or.	103	104	105	106	107	108	109	110	111	112
desb.	3	0	0	0	0	1	1	0	2	4

A6

or.	113	114	115	116	117	118	119	120	121	122
desb.	2	2	1	0	1	0	0	1	3	1

B

or.	122	123	124	125	126	127	128	129	130	131
desb.	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0

H

or.	408	409	410	417	418	419	420	421	422	423
desb.	0	0	1	0	1	0	2	1	0	0

I

or.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
desb.	0	1	1	0	1	1	0	0	1	1

Z

or.	384	385	386	387	388	389	390	391	392
desb.	1	1	4	0	1	0	0	0	0

A ez diren letretan orrialdeen %41ean bakarrik agertzen da desbideratzeren bat, eta hauek orrialdeko bat baino ez dira izan ohi, Z-ko 4ko erpina zeharo isolatua dago-
elarik. A-n, ostera, desbideratzeak %80an agertzen dira, eta hauetatik %61a batetik
gorakoa da orrialdeko.

Desbideratzeen gutxitzean, bestalde, mailakatze bat dago A-n zehar: A1 eta A2-n
desbideratzeak orrialdeen %100ean agertzen dira, eta batekoak %10an; A3 eta A4-n
desbideratzeak %80an eta batekoak %25ean; A5 eta A6-n desbideratzeak %60an eta
batekoak %30ean. Mailakatze hau AZ-rekin batera zeharo eteten da: B-tik aurrera
desbideratzeen kopurua eta banaketa egonkorra da.

5.3. Desbideratzeen kokagunea

Urruntasun-hurbiltasun parametroen aldetik, HH-ko desbideratzeak maizenik
AB hurrenkeraz atetikoak dira, hots, lehenengo bi letrak gutxienez errespetatzen
dituzte;⁵⁷ hauen artean usukoenak (corpusaren %77an), berriz, 1-2 lerrokadako
jauzia⁵⁸ soilik eskatzen dute;⁵⁹ ikus ditzagun adibide batzuk:

2-3-1 Abatanar. Abatanado. Abatanador.

2-1-2 Azada. Azacan. Azada.

1-4-2-3 Bandolero. Banduxo. Bandullo. Bandurria.

3-4ko gutxi batzuk ere (11 orotara, %6'8) badira; cf., adibidez:

2-3-4-1 Alabega. Alabeo. Alabesa. Alabeces.

2-5-6-1-3-4 Alianza. Aliarse. Aliado. Aliaga. Aliara. Aliaria.

4-1-2-3-5 Importunidad. Importunación. Importunamente. Importunar.
Importuno.

Handixeago diren bakan batzuetan (10etan), familia bereko hitzen arteko ordena-
nahasketa bakarrik gertatu da:

3-3-5-1-4-4-2 Abatir. Abatir. Abatido. Abatidor. Abatirse. Abatirse. Aba-
timiento.

3-3-5-2-4-6-1 Afirmar. Afirmar. Afirmado. Afirmador. Afirmarse. Afir-
mativamente. Afirmación.

1-2-3-4-6-5-6-4-6-6-1 Ajustadamente. Ajustador. Ajustamiento. Ajustar.
Ajustado. Ajustarse. Ajustado. Ajustar. Ajustado. Ajustado.
Ajustadamente, en este sentido.

Orain arteko guztiek hitzaren aurkikuntza oso nekez oztopa lezaketela nabaria da.
Are gutxiago, jakina, dagokien lekuan deia daukatenek: *abertura* eta *abiertamente abri-*
pean azaltzen dira, baina zeinek bere lekutik hara eramaten gaituzten "Abertura.

(57) Zeharo normala, hasierako bi letren segidari Larramendik bai hiztegian, baita batez ere lan egi-
terakoan ematen zion garrantzia ezaguturik.

(58) Ataltxo honetan lerrokadetara itzuli naiz, hiztegi honetan irakurlearen begiek erabil dezaketen
neurri bakarra izanik, noraino luzatu behar diren agertarazteko asmoz.

(59) Espero zitekeen bezala, A letrari, hots, aztertu corpusaren %60ari, 1-2tik gorako desbidera-
tzeen %89'4 dagokio.

Vease abrir” eta “Abierta, to, vease *abrir*” sarrerak dituzte. Beste horrenbeste esan dai-teke *hazer*-i buruz: hurrenkera “Hacendoso. Hazer. Hecho. Hacha” da,⁶⁰ alfabetatze hertsian okerra, baina esan beharrik ez dago edozeinek aurkitzeko moduan dagoela.

Nekosoagoa dirudi, ordea, *aguardiente*, *aguamanos* eta *aguapie* aurkitzeak, *agua* peko “Agua llovediza”, “Agua bendita”, etab. azpisarrerren artean nahasita baitaude, eta zein bere familiaratik aldentuta: cf. “Aguage. Aguamanil. Aguanoso” hurrenkera *aguamanos*-erako eta “Aguardar. Aguardentero. Aguatocha” *aguardiente*-rako.

Badira, azkenik, erraz idoro ezin daitezkeen hitzak, benetako auzokoetatik urruti xamar daudelako: *abjurar* eta *abjuración*-ek 13ko jautzia egin dute; *alcanfor* eta *alcanforado*-k 12koa; *zainas*-ek 8koa; *almuerzo*-k 6koa; *abadesa* eta *abadía*-k 5koa, dago-kien orrialdetik aurrera igaroaz. Zailena —gaurko begiez begiratuta bederen— *asilo* da: bere lekutik 133 sarrerako jautzia egin du, <asylo>-ren tokiraino.

5.4. Desbideratzeen arrazoiak

A letrako hasiera alde batera utzita, *HH*-an garai horretako hiztegi batean espero baino desbideratze gutxiago dago, ingeles tradizioarekin erkatuta. Dударik gabe, hau ez da Larramendiren lorpena, erdizka baizik: eredutzat bereziki zuzen alfabetatutako hiztegia aukeratu zuen heinean, alegia. Alfabetatzearen aldetik, hortaz, gaingiroki esan liteke ondo dagoena *DAut*-i zor zaiola, eta gaizki dagoena, berriz, Larramendiri. Atal honetan erakutsi nahiko nuke gauzak ez direla zeharo horrela, ondoko puntu hauek frogatuaz: 1) *HH*-an dauden desbideratze gehienek azalpen trinkoa daukatela, hau da, ez direla akatsak, hiztegiko hurrenkerari buruzko ikuskera ezberdin baten ondorenak baizik; 2) batzuk *DAut*-ek eragindakoa direla; eta 3) A-n eta gainerako letretan dauden desbideratze motak berak direla: hots, maiztasuna dela aldatzen den gauza bakarra.

5.4.1. Hitz-familiak

Gorago ikusi bezala, hitzak ez abeze hertsiazen arabera, familiaka baizik antolatzeara, *DAut*-en egileek gogoan hartu zuten hiztegia ordenatzeko beste modua izan zen. Familiakako hiztegiak, orain ere badirelarik,⁶¹ orduan maizago aurkitzen ziren, hitzen jatorriaz —adituak bederen— orain baino kezkatuago zeudelako, besteak beste. Euskararekin ere eredu hau saiatu dutenak ez dira gutxi: Pouvreau, van Eys, Maurice Harriet, Lhande...

HH-aren desbideratzeetan honek izugarritzko pisua dauka, eta badirudi A letraren hasiera osatzerakoan ia-ia alfabeto hurrenkeraren bestekoa izan zela Larramendiren buruan. B-tik aurrera *DAut*-en ereduari gehiago atxikita, oro har *HH* alfabetikoki antolatutako hiztegia dela esan beharra badugu ere, hasierako zalantza horren arrasto zenbait hiztegi guztian zehar antzematen dira.

Hala eta guztiz ere, hitzen etorkiaren arabera gutxi-asko antolatutako hiztegie-tan, oinarritzko hitzak —akademikoek hitzaurrean “primitivas” deitutakoak— izaten

(60) Askok erraztuaz, tartean 6 orrialde pasa trinkoen paradigmaz osatuta baitaude, besteak beste.

(61) Espainian bederen hain ospetsu eta erabilia den Moliner-en *Diccionario de uso del español* (Madrid, 1988) lekuko.

dira familiaren buru, eta haien azpian kokatzen dira, hiztegiak hautatutako ordenan,⁶² gainerako guztiak. Ez dugu honelakorik itxaron behar *HH*-an: hitzak familia-ka batzeko joera indartsuenik dabilenean ere, gehienera jota familiako partaideak elkarren segidan ezartzen dira (tarteko “atzeak” aurreratu zein atzeratuz), famili-buru argirik gabe. Adibidez, *ABSOL*- hasieradun sei hitzak bi familian banatu dira, lehen lekua batean aditzak (nahiz *absolución* izan bere lekuan dagoen bakarra) eta bestean adberbioak (alfabeto hurrenkeraren arabera lehena, hain zuzen) harturik; hurrenkera honela geratu da: “Absolver. Absolución. Absolvederas. Absolutamente. Absoluto. Absolutas” (5-1-4-2-3-3).

Hiztegi zaharretan honelako gertakariak ez dira ezohikoak, alegia, alfabeto hurrenkeraren araberako antolaketa nagusi baten azpian halako edo holako maiztasunaz eratorriak oinarritzko formaren ondoren agertzea: beste horrenbeste kausitzen dugu Nebrixa (1495), Las Casas (1570), Cawdrey (1604), Covarrubias (1611) edo Frantziako Akademiaren hiztegi (1694), adibidez (cf. von Gemmingen 1992: 25; Steiner 1970: 103). Cawdrey-ri gertatu bezalaxe (Osselton 1989: 167), Larramendik bi letra tipo baino ez zituenez, ez zeukan azpisarrerak markatzeko baliabiderik eta, halaz ere, alfabeto hurrenkerari uko egiten dio hitz-familiak bilduta ematearen alde.

Nolanahi ere den, familia bereko segida horien barruan, badira gramatika kategoria batzuk beste hitzak —dagokien lekutik atereaz, den hau familia barrukoa zein kanpokoa— bere ondora erakartzeko gaitasuna dutenak.

5.4.1.1. *Aditz multzo bedatuak*

DAut-en aditzak osatzen duen multzoa *HH*-an indartzen da, beste arrazoi batzuen artean hiztegi honetan —*DAut*-en ez bezala— adierak ere beste kategoria batzuen erakarle izan daitezkeelako, guztiz partizipioaren (ik. beheago § 5.4.7.1). Familiakako antolakuntzan oro har, gertakari honek garrantzi handia izango du, desbideratzeak biderkatuaz, ondoko abideetan antzeman daitekeen bezala:

Afinar. Afinador. Afinar. Afinador.
Azogue. Azogar. Azogue. Azogarse. Azogue.

Aditz multzo handi horiek ia edozertariko gauzak erakar ditzakete beren barnera, eta batzuetan segida luze korapilotsuak sortu; ikus dezagun hauetako bat:

Abrir. Abrirle a uno la cabeza. En un abrir y cerrar de ojos. Abierta puerta. Abierta la cabeza. Abiertamente. Hombre abierto. Abierto, resto en el juego. Abertura. Abrirse. Abrirse el erizo. Abierto así. La castaña. Abrirse, por henderse. Abertura así.

Honetaz dena dela, aditzak berez eratorri mota zenbait bere ondora erakartzeko joera dauka, eta hau da, hain zuzen, *HH*-an gailentzen den desbideratze sail opa-roena. Erakarberenak, zalantzarik gabe, *-dor* atzizkidun hitzak dira, normalean

(62) Aukera bat baino gehiago dago: berriro alfabeto hurrenkerara bihurtzea, edo atzizki batzuei besteen gaineko lehentasuna ematea, adibidez.

“Infinitibo. (Partizipio). *-dor*” segidak osatuaz; alegia, oro har, Larramendik *DAut*-en oinarritzko sistema gordetzen du, aditzaren ondo-ondoko lekua partizipiorako utziaz. Salbuespenak bi baino ez dira (ik. *infra* “Agarrar” eta “Alcanzar”). Honelakoek, aztertu 169 desbideratzeetatik 41 (%24'3) azaltzen dituzte, eta gehienak bakunak dira:

Abatanar. Abatanado. Abatanador // Abonar. Abonado. Abonador // Abultar. Abultado. Abultador. Abultar // Afamar. Afamador // Afeiar. Afeado. Afeador. Afeiar // Afeitador // Afianzar. Afianzado. Afianzador // Afilar. Afilado. Afilador // Afinar. Afinado. Afinador. Afinar. Afinador // Afrentar. Afrentado. Afrentador // Agarrar. Agarrador. La acción de agarrar. Agarrado. Agarrarse // Agarrochar. Agarrochador // Agasajar. Agasajado. Agasajador // Agraviar. Agraviado. Agraviador // Aguadañar. Agua[da]ñador // Aguijar. Aguijado. Aguijador // Agujerar. Agujerado. Agujerador // Aguzar. Aguzado. Aguzador // Ahuchar. Ahuchado. Ahuchador // Alagar. Alagador // Alargar. Alargador. Alargar // Alcanzar. Alcanzador. Alcanzado // Almohazar. Almohazado. Almohazador // Atisbar. Atisbado. Atisbador // Atormentar. Atormentado. Atormentador // Atosigar. Atosigador. Atosigar. Atosigador // Atronar. Atronado. Atronador // Aumentar. Aumentado. Aumentador.

Bestetan, ordea, *-dor* atzizkidunarekin batean, aditz multzo berri hauetan bestelako eratorriak ere ager daitezke, batez ere *-miento* atzizkidunak (6), baina baita *-dura* (3) eta *-ción* (1) ere. Ohartu denak berez aditzaren eratorriak direla, oinarriari “egilea” eta “ekintza” adiera eransten diotenak. Honelakoak *-dor* atzizkidunen atzean agertu ohi dira, aipatu “Infinitibo. (Partizipio). *-dor*” segida bere hartan utziaz, baita aditzak adiera bat baino gehiago duenean ere:

Abatir. Abatido. Abatidor. Abatirse. Abatirse. Abatimiento.
 Abollar. Abollado. Abollador. Abolladura.
 Abrasar. Abrasado. Abrasador. Abrasarse. Abrasamiento.
 Abreviar. Abreviado. Abreviador. Abreviatura. Abreviatura. Abrevia. En fin, por abreviar.
 Aferrar. Aferrado. Aferrador. Aferrar. Aferrado. Aferramiento.
 Afirmar. Afirmador. Afirmarse. Afirmativamente. Afirmación.
 Ahogadero. Ahogar. Ahogado. Ahogador. Ahogarse. Ahogamiento. Ahogo.
 Alisar. Alisado. Alisador. Alisar. Alisaduras.
 Allanar. Allanado. Allanar. Allanador. Allanar. Allanarse. Allanamiento.
 Allegar. Allegador. Allegamiento. Allegar.

Ildo beretik, *-dor* ez egon arren, eratorriak aditzaren atzean ezarriak ager daitezke eta, behin izan ezik (cf. “Incomodar”), honek ez du apurtzen infinitiboa eta partizipioaren arteko oinarritzko lotura. Sail honetan atzizkiei buruz lehen antzemandako joerak indartzen dira (*-miento* [4], *-ción* [5], *-dura* [4]), baina baita berri zenbait ere agertzen (*-mente* [6], *-dad* [1], *-derol-a* [2], *-cia* [1], *-era* [1]):

Abjurar. Abjuración // Abotonar. Abotonado. Abotonadura. Abotonar. Abotonado // Abrevar. Abrevado. Abrevadero // Abrir. Abierta. Abierta. Abiertamente. Abierto. Abierto. Abertura. Abrirse. Abrirse. Abierto. Abrirse. Abertura // Absolver. Absolución. Absolvederas⁶³ // Advertir. Advertidamente. Advertencia // Achar. Aechaduras // Afectar. Afectado. Afectadamente // Afeminarse. Afeminadamente // Afligir. Aflicción // Agradar. Agradablemente // Agregar. Agregado. Agregado. Agregación // Aherrojar. Aherrojado. Aherrojamiento // Ahorrar. Ahorrado. Ahorramiento. Ahorrar. Ahorrado // Ajustar. Ajustadamente, en este sentido // Aterrar, echar por tierra. Aterramiento. Aterrar // Atildar. Atildadura // Atribuir. Atribuído. Atribución // Azomar. Azomado. Azomamiento // Incomodar. Incomodidad. Incomodado.

Azkenik, aditza bere ondora izen soila ere erakartzeko gai da; aurrean aipatu ditugunetatik berezia da erabat, izena orain "atzetik" datorrelako, aditzetik banantzen zuten sarrerei zein azpisarrerei aurrea hartuaz:

Abonar. Abonado. Abono. Abonado... Abonar. Abono. Abono. Abonar.
Afeitar. Afeites. Afeitar.
Aforar. Aforo. Aforismo.
Aforrar. Aforro. Estar bien aforrado.
Almorzar. Almuerzo. Almotazen.
Atrasar. Atraso. Atrasmano.

Behin, joera guztiok batera ikus daitezke: "Abrazar. Abrazado. Abrazador. Abrazo. Abrazaderas". Orotara, aditz multzoaren handitze honen bidez 85 desbideratze (%50'3) azaldu ditugu.

Erabilitako corpus murritzean harrapatu dugun "Incomodar"-en segida, baliteke gutxiegi izatea joera hau A-tik kanpo ere agertzen dela zeharo frogatuzat uzteko. Haatik, beste zunda batzuk botatzea aski izan da joerak, oso moteldua bada ere, badi-rauela eta, are gehiago, gaineratu behar dugun *-ble* berriaren adibide bat izan ezik, atzizki berberen ganean (*-dor*, *-ción*, *-dura*, *-mente*) indarrean dagoela ohartzeko:

Dedicar. Dedicado. Dedicación // Destruir. Destruidor. Destruído // Disponer. Dispuesto así. Disponedor así. Disposición así. Disponer. Disponer. Disponedor así. Disposición así // Fanfarronear. Fanfarronamente // Navegar. Navegable. Navegación. Navegante. Navegado // Vaciar. Vaciar. Vaciar. Vaciar.

Joera hau A-n oso indartsua da: *-dor*-en kasuan, aztertutako orrialdeetan alfabetikoki oker/zuzen proportzioa 41/19koa da; aitzitik, D letra osoan, adibidez, 2/65koa. Espero bezala, A-ren bilakaerak gainerako letretan gertatuko dena iragartzen du:

A1: 8/2 (Abogador. Abridor).
A2: 18/1 (Aguador).
A3: 4/2 (Ajustador. Alborotador).
A4: 5/1 (Aliñador).

(63) Alabaina, lekua izenarena da, goraxeago azpimarratu dudana bezala.

A5: 4/8 (Assador. Assaltador. Assegurador. Assentador. Asserrador. Assolador. Atacador. Atador).

A6: 2/5 (Aventador. Averiguador. Ayudador. Ayunador. Azufrador).⁶⁴

5.4.1.2. Izena

Familiako beste gune bat izena izan daiteke, bere ondora beste partaide batzuk erakarriaz. Hau ez da beti era batera gertatzen; sarrienik, dagokion lekutik atera eta gainerakoei aurrea hartu die; bestetan, berriz, lekua berea da, eta erakarri dituen familiakideen buru-buruan agertzen da (izarra daramaten adibideak). Halaz ere, erakartzeak ez du nahitaez ondora ekartzea esan nahi: gutxi batzuetan (“&” zeinua daramatenak) aski izan da aurrean geratzearekin:

*Abad. Abadesa. Abadia. Abada.

Abasto. Abastar. Abastado.

Abismo. Abismar. Abismarse. Abismado.

*Abstracción. Abstracción. Abstrahido. Abstrahido. Abstrahido. Abstrahido. Abstrahido. Abstrahido. Abstrahido. Abstrahido.

Afición. Aficionado. Aficionarse. Aficionarse. Aficionado.

Afinidad. Afines así. Afinidad.

Agosto. Agostizo.

&Alaga. Alagartado. Alagar. Alagado. Alagar más. Alagado más. Alagador.

Alago. Alagüeño.

&Alamin. Alameda. Alamo.

Alcalde. Alcaldia. Alcalde.

Alcornoque. Alcornocal. Alcornoqueño. Alianza. Aliarse. Aliaga.

Almagre. Almagrar.

Almarjo. Almarjal.

*Artificio. Artificiosamente. Artificio. Artificio.

Avaricia. Avaramente. Avariento.

Azogue. Azogar. Azogue. Azogarse. Azogue.

Azufre. Azufrar.

Barquillo. Barquillero.

Importunidad. Importunación. Importunamente. Importunar. Importuno.

Agerian dago aditzaren aldean izena oso erakarmen murrizteko kategoria dela; halaz ere, corpuseko 20 desbideratze (%11'8) azaltzen ditu. Erakartzen dituen hitzak, bestalde, hiru taldetan bana daitezke: eratorriak (-mente [3], -al [2], -ía [2], -esa [1], -ero [1]), -ción [1], -eda [1]), aditza edo aditz multzoa (8) eta adjektiboak edo partizipio-adjektiboak (7).

Esan liteke, gainera, izenak aditza ia berdintzen duela erakargarritasunean, zeren eta familiako hitz guztiak edo ia guztiak batzeko indarra baitu batzuetan (cf. “Abad”

(64) Aditzetan agertzen ez diren adierak kontuan hartuko bagenitu (cf. “Aliñador, en lo antiguo era el que tenía a su cargo algunos bienes” vs “Aliñar, componer”), aldeak handixeago izango lirareteke oraindik.

edo "Importunidad"), baita lehentasuna erdietsi ez duenean ere (gogoratu *absolución*-en kasua); areago, birritan partizipioa bere egin du ("Abstraher" eta "Afición"). Ez da harrigarria, nolana ere, familiakako ordenatzeetan izenak izan ohi duen nagusitasuna kontuan izanik.

Dagoeneko baditugu beste letretako bi ale; hona hemen beste zenbait:

Falda. Faldamento. Falda.
 Farandula. Farandulero. Farandula.
 Quexido. Quexicoso. Quexoso.
 Tallo. Talludo. Tallo. Talludo.

5.4.1.3. *Adjektiboa eta partizipioa*

Adjektiboak, oso neurri laburrean bada ere (orotara 4, % 2'4), badu hitzen bat edo beste bere egiteko gaitasuna, batez ere *-mente* atzizkidunak, baina baita inoiz izen abstraktu eratorria ere. A letraren hasieran bederen, erakarritako hitza adjektiboaren eta "hacerse..." erako azpisarreraren artean ager daiteke:

Afable. Afablemente. Hazerse afable.
 Agraciado. Agraciadamente.
 Agrio. Agrura. Hazerse agrio.

Talde honetan sartzen da, baita bete-betean sartu ere, Larramendiren eredia ezagutuko ez bagenu isilean igaroko litzatekeen honako hau, non partizipio aktiboa alfabetozko lekura itzuli duen, *-mente* atzizkidunak erakarrita: "IGNORANCIA. IGNORANTEMENTE... IGNORAR. IGNORANTE. IGNORADO" > "Ignorancia. Ignorante. Ignorantemente. Ignorar. Ignorado".

Aditzak erakarritakoen sailean aipatu ditugun kasu bakan batzuk hemen ere koka genitzakeen: "Abrir. Abrirle. En un abrir. Abierta. Abierta. Abiertamente..." eta "Afectar. Afectado. Afectadamente".

Joera mantentzen da; hona hemen beste letretako adibide zenbait:

Defectuoso. Defectuosamente.
 Definitivo. Definitivamente.
 Magestuoso. Magestuosamente.

5.4.2. *Grafi aldaketak*

Larramendik hainbatetan *DAut*-ekoez bestelako hautapenak egin ditu grafian. Honek, oraingo arloari dagokionez, lau ondorio izan ditu: (a) sarrera batzuk lekuz mugitu dira, hautapen berriaren arabera; (b) mugitzerakoan, ez dira beti ongi tarte-katu; (c) grafia aldatu arren, ez dira lekuz mugitu; eta (d) lekuz mugitu arren, lehengo grafia gorde dute. (b), (c) eta (d) puntuek, agerian denez, alfabeto hurrenkeraren kontrako hutsak sorrarazi dituzte. Grafiak gure corpusean orotara 16 desbideratze (%9'5) azaltzen ditu. Ikus ditzagun, kopuru honetan izan duten garrantziaren arabera ordenatuta:

5.4.2.1. *Grafia berria, leku zaharra*

Hauxe da maizenik antzematen dugun desbideratze mota:

Absorto. Absorbente. Abstenerse / ABSORVENTE.
 Alabega. Alabeo. Alabesa. Alabeces / ALABEZ (sing.).
 Alcamonias. Alcanfor. Alcanforado. Alcance / ALCAMPHOR, etab.
 Alfaneque. Alfanjazo. Alfange / ALFANJE.
 Alhargama. Alhacena. Alhelga / ALHAZENA.
 Alhurreca. Alhucema. Alianza / ALHUZEMA.
 Alixares. Alizaze. Alizar / ALIZACE.
 Astuto. Asilo / ASYLO.
 Atravesano. Atravessar. Atravesia / ATRAVESAR.
 Bandolero. Banduxo. Bandullo. Bandurria / BANDUJO.
 Hacendoso. Hazer. Hacha / HACER.
 Hecatombe. Hechizeria. Hechizero. Hechizar. Hechizo / HECHICERIA,
 HECHICERO.
 Zaherido. Zainas. Zahon / ZAHINAS.

Corpusetik kanpo honako adibide hauek erants ditzaket:

Cachupin. Cazicazgo. Cacique / CACICAZGO.
 Cabalgar. Cabaluste. Cabalina / CABALHUSTE.

5.4.2.2. *Gaizki tartekatua*

Corpusean agerraldi bakarra baino ez dut aurkitu, eta ohartu behar da *HH*-an “assassino” sarrera ere badela:

Asadura. Asasino. Asarabacara < ASSASINO.

Ikus, ordea, handik kanpo ditugun beste hauek:

Falaris. Falarica < PHALARIS.
 Febeo. Febo. Feamiento < PHEBEO, PHEBO.
 Gabela. Gabilla, así se debe escribir, es voz Bascongada, véase *gavilla*.
 Gabia, véase *gavia*. Gabinete < GAVIA... GAVILLA.

5.4.2.3. *Grafia zaharra, leku berria*

Honek ez du ordezkariarik aztertutako corpusean, baina behin bederen handik kanpo aurkitu ahal izan dut: “Paguro, Payla, Paylon, Pairar”.

5.4.3. *DAut-en oharkabeko desbideratzeak*

Eskuz ordenatzea lan gaitza da. Akademikoek ere badituzte oharkabean egindako desbideratze batzuk, *HH*-an islapen zuzena izan dutenak. Orotara, *DAut*-ek azaltzen dituen desbideratzeak 13 dira (%7'7):

Alboroque. Alboronia.
 Alhucema. Alianza. Aliarse. Aliaga. Aliara. Aliaria.
 Atafea. Atafarra.
 Haldear. Haldada.
 Imbecilidad. Imbecil.
 Incensario. Incentivo. Incensurable.
 Zaferia. Zafariche.
 Zamborotudo. Zambomba. Zambombo.
 Zancajera. Zancajear.
 Zángano. Zanganear.
 Zarandajas. Zarandar. Zarandado. Zarandador.
 Zoco. Zocoba. Zoclo. Zodiaco.

Ohartu hiztegiko azken letren aldera *DAut*-en dagoen maiztasun igoera, hemen ezin azter dezakeguna: hala eta guztiz ere, guretzat oso garrantzitsua da, zeren eta *Z* letran antzeman dugun desbideratze gorakada ttikia ereduari egotzi behar baitoigu zeharo.

Corpusetik kanpo ere ez da ezohikoa, eta batzuetan bereziki korapilotsua:

Naranja. Naranjal. Naranjada. Naranjado. Naranjero. Naranjazo. Naranjero.
 Oenathe. Oenas.
 Padrina. Padrino. Padrinazgo. Padrón.
 Raceles. Racimado. Rachitis. Racimo.
 Sabático. Sabatarios. Sabatismo < SABATICO. SABATINA. SABATARIOS. SABATI-
 NO. SABATISMO.
 Xabonar. Xabonado. Xabonadura.
 Xaguadero. Xagua.
 Yambo. Yámbico.

5.4.4. *DAut*-eko azpisarrerak

DAut-ek sarrera barruan eskaintzen dituen esapideen artean elkartu zenbait agertzen dira. Hango ordena mantentzeak, beraz, desbideratze —inoiz larri— batzuk sortarazten ditu *HH*-an. Aztertu corpusean 4 desbideratze (%2'4) azaltzen ditu honek: “Agua. *Aguardiente*. Agua. *Aguamanos*. Agua. *Aguapie*. Aguas” eta “Zambullida. Zampar. *Zampalimosnas*. Zampatortas” segidetakoak.

Eta corpusetik kanpo: “Majar. Majagranzas” eta “Rajar... Rajabroqueles”.

5.4.5. *HH*-aren buru bakuntzeak

Larramendik batzuetan *DAut*-ek sarrera-buruan eman aukeren (hots, hitz beraren aldaeren) artean bat bakarrik hautatu du; hautatutakoa, sarrera lehengo tokian mantendu baldin badu, oker gera daiteke, corpusean birritan (%1'2) gertatzen zaigun bezala:

Alkali. Alkakenji < ALKANQUEGI, o ALKAQUENGI, o ALKAKENGI.
 Almagre. Almagrar < ALMAGRA o ALMAGRE.

5.4.6. HH-aren sarrera bakuntzeak

Larramendik sarreren kopurua txikitzeko daukan sistema bat, familia eta esanahi bereko bi hitz —beraz, euskaraz ordezkari berberak lituzketenak— bat egitea da. Inoiz, sarrera bakuntze hau okerreko lekuan egin du. Eskura daukagun adibide bakarra corpusetik kanpoko da: “Guijarro. Guijarreño, guijeño” < “GUIJARREÑO. GUIJARRILLO. GUIJARRO. GUIJEÑO”.

5.4.7. Aditz multzoaren aldaketak

Aurreko atal batean (§ 5.1) ikusi dugu nolako aditz multzoak gertatzen diren DAut-en, eta ezarrita utzi dugu Larramendi DAut-en berezitasun honi ere orokorrean atxiki zitzaiola. Gure corpusean, halere, badira ereduaren ordena —DAut-ek estuki jarraitzen duen “Infinitiboan, -se aditza, part. aktiboa, part. pasiboa” ordena— hausten duten zenbait adibide. Merezi du, nik uste, aztertutako corpusean nolako eragina daukaten neurtzea. Ezer baino lehen, esan dezadan corpusean 332 aditz multzo daudela, hots, infinitiboaz gaineko beste osagarriren bat daukatenak; eta gogoratu behar dugu, bestalde, HH-ko multzoek eratorri zenbait (guztiz -dor atzizkidunak) ere onartzen dituztela. Multzo gehienak (256, %77'1) “normal” dira, hau da, (a) goian aipatu oinarriko ordena gordetzen dute, nahiz eta (b) adiera ezberdinak edota (c) hitz eratorriak bere baitan batu.⁶⁵ Adibidez:

- (a) Ahitar. Ahitarse. Ahitado.
Impetrar. Impetrante. Impetrado.
- (b) Agavillar. Agavillar. Agavillarse. Agavillado.
- (c) Afectar. Afectado. Afectadamente.
Agarrochar. Agarrochar. Agarrochado. Agarrochador.

Eredu teorikoarekiko atxikimendua, inon baino hobeto antzematen da DAut-ek arauz kontra, diren arrazoiak direla, dakartzan hitzetan —hala nola “ABSTENERSE... ABSTINENCIA. ABSTINENTE” > “Abstenerse. Abstinente. Abstinencia”—, edota itxuraldatu diren hitzetan: adibidean, *abocarse* bihurtu den DAut-eko lehen adiera, HH-an azken agertzen da:

ABOCAR. Convocar o juntarse de concierto... ABOCAR. (...) asir alguna cosa con la boca. ABOCAR LA ARTILLERIA > Abocar, assir con la boca. Abocar la causa. Abocar la artillería. Abocarse, juntarse de concierto.

Itxurazko desbideratze zenbaitek, berriz, DAut-en dute oinarri, hots, hango ordenari zor zaizkio:

AFRONTARSE. AFRONTAR > Afrontarse. Afrontar.
ALINDADO. ALINDAR > Alindado. Alindar.

(65) Zaku berean sartu ditut, jakina, DAut-en ez zegoen osagarri berriren bat daukatenak.

ALISTADO. ALISTAR > Alistado. Alistar.
 ATREGUADO. ATREGUAR > Atreguado. Atreguar.
 ATREVERSE... ATREVIDAMENTE... ATREVIDO > Atreverse. Atrevidamente.
 Atrevido.

Gainerantzeko 71en⁶⁶ berri ematen saiatuko naiz, bada, ondoko ataletan.

5.4.7.1. Adierakako antolakuntza

Bereizkuntza grafikorik ez izanik, batetik, eta hiztegia elebiduna delako *DAut*-ek egindako partizipioen bakuntzearekin arazoak izanik, bestetik, Larramendik beste bide bat hautatu du, batzuetan bederen, adiera bereko gauzak batzeko. Hautapen hau zeharo lotuta dago, jakina, hitz-familiakako antolakuntzak hiztegian daukan garrantziarekin. Izan ere, hainbatetan aditz multzoa azpimultzo bitan edo gehiagotan zatikatuta dakusgu, eta bakoitzak bere infinitiboa, bere partizipioa, bere esapideak eta are bere eratorriak izan ditzake, ondoko era honetara, errazenetatik hasita:

- [1-2] [1] Avanzar, adelantar. Avanzado. Avanzar, acometer.
- [1-2] [1-2] Aspar. Aspado. Aspar, crucificar en el aspa. Aspado así.
- [1-2] [1-2][1-2] Ahumar. Ahumado. Ahumar, curar algo al humo. Ahumado así. Ahumar, perfumar. Ahumado así.
- [2-3-1] [2-3] Abotonar. Abotonado. Abotonadura. Abotonar, echar los árboles y vides el botón. Abotonado en los árboles y vides.
- [2-3] [2-3-1] Atildar, poner lo escrito en toda su perfección. Atildado así. Atildarse, componerse, asearse. Atildado así. Atildadura, aseo.
- [1-1-3] [1-3] [2] [2] Bañar. Bañar, el mar o el río algún lugar. Bañado. Bañar, cubrir una cosa con otra líquida. Bañado así. Bañarse, por nadar. Bañarse en agua rosada.
- [2-3-1] [2-3-1] Atosigar, dar veneno. Atosigado así. Atosigador así. Atosigar, dar demasiada prisa. Atosigado así. Atosigador así.
- [3-4-1-1-1-2] [3] [4] Allegar, recoger. Allegado. Allegador. Allegadores. A Padre allegador. Allegamiento. Allegar, en el sentido de llegar. Allegados, parientes.
- [2-4] [3-4] [2-4] [4-1] Ajustar. Ajustado. Ajustarse. Ajustado así. Ajustar cuentas. Ajustado, conforme. Ajustado a la razón. Ajustadamente, en este sentido.

Ustezko adiera ezberdina “más” edota “demasiado” zehaztapenak bereizten duenean, sarritan nolabait azpimultzo berezi bat osatzen dela esan daiteke: hori tartean ez balego bezala, *-dor* atzizkiduna parentesiaren bukaeran agertzen da:

Afrentar. Afrentado. Afrentar más. Afrentar demasiado. Afrentado más (...), demasiado. Afrentador.
 Alagar. Alagado. Alagar más (...), demasiado. Alagado más (...), demasiado. Alagador.

(66) “Alistado”-ren kasua berrartu behar dugu, *DAut*-ek azaltzen duen desbideratzeaz gain bai baitu gehiago.

Alargar, hazer más largo. Alargado. Alargar aún más. Alargado más. Alargador. La acción de alargar. Alargar, o dexar o soltar lo que se tiene assido. Alargado assí. Alargarse.

Allanar. Allanado. Allanar más, (...) demasiado. Allanador. Allanar dificultades. Allanarse, sugetarse. Allanamiento assí.

Orotara 47 adibide ditugu aztertu corpusean;⁶⁷ hauxe da, beraz, gertakaririk eraginkorrena, aditz multzo berezien %66'2 azaltzen baitigu. Areago, itxura ortodoxoa duten beste sarrera batzuetan ere gauza berbera gertatzen da, baina adiera bakar batek —eskuarki azkenak— bakarrik jasotzen du partizipioa (partizipioa azkena ez den adierari dagokionean izarraz markatu dut):

Agavillar assí, *gabillatu, gabillac eguin, zamatu, zamac, sortac eguin, azaaac eguin, azaotú*.

Agavillarse, meterse en tropa y mezclarse con otros para alguna fechoría, *gabillatzea, gabicotzea, gendedia biltzea, biribillatzea, balleratzea*.

Agavillado, *gabillatua, gabicotua, balleratua, &c.*

Aliviar, *arindu, arinéguin, astuna quendú*.

Aliviar, dar descanso, *unalaitu, nequeac arindu, gozatu, atsedén ecarri, eman*.

Aliviado, *unalaitua, arindua, gozatua, atsedendua*.

Asemejar, *irudierazo, cerbaiten irudira, anzora eguin*.

Asemejarse, *irudin, irudia, anza, anzoa izan*.

Asemejado, *dirudiena, irudia, irudina, anza duená*.

Assistir, estar presente, *beraurquitu, beraurquetu*.

Assistir, socorrer, *lagundu*.

Assistido, *lagundua*.

Atestar, testificar, *daquirasi, lecucoera eman*.

Atestar, henchir y llenar, *bete aguitz*.

Atestado assí, *aguitz betea*.

Atolondrar, *burua joaz cordebaguetu*.

Atolondrarse, *sor eta gor guelditzea*.

Atolondrado, *sortua ta gortua*.

Atracar, echar harpeos un navío a otro (...) *atraca, atracatu...*

Atracarse las naves, arrimarse, *ertzatú, ertzaz ertza jarri*.

Atracado, *erzatúa*.

*Barrer, *erratzatu, escobatu, errataz, escobaz garbitu*.

Barrerse algo de la memoria, *oroitzatic cerbait joatea, erortea, jauzteá*.

Barrido, *erratzatua, escobatua*.

*Hallar, *arquitu, idoro, causitu, ediro, eriden*.

Hallarse, estar, *egon*.

Hallado, *arquitua, &c.*

(67) Ik. *abatir, abiar, abonar, abrir, abultar, advertir, afeaz, afeitaz, aferrar, afianzar, afinar, agarrar, agrandar, abilar, aborrar, abuecar, ajar, alentar, aligerar, alimentar, alisar, alistar, assar, assombrar, atajar, atarugar, aterrar, atravesar, aventar, babosear, baptizar, imponer eta inclinar* ere.

Bestetan, berriz, partizipioan batu dira adiera ezberdinak, *DAut*-en eredura:

Atropellar, (...). *Tropeliatu, aurizquitu*. Lat. Protero, conculco.

Atropellarse, darse demasiada prissa, *tropeliatu, aurizquitu, urduritu*. Lat.

Nimium properare, festinare.

Atropellado, *tropeliatua, aurizquitua, urduritua*. Conculcatus, nimium properans.

Avisar, *avisa, avisatú, mezutú, gaztiga, gaztigatu*. Lat. Nunciare.

Avisar, amonestar, *mezutu, avisatu, adierazo*. Lat. Monere.

Avisado, *avisatua, mezutua, gaztigatua, adierazoa*. Lat. Nunciatus, monitus.

Hermanar, hazer a uno hermano de otro, *anaitu*.

Hermanar, hazer a una hermana de otro, *arreatu*.

Hermanar, hazer a una hermana de otra, *aizpatu, aizatatu*.

Hermanado, *anaitua, arreatua, aizpatua*.

Hermanar, conformar, unir, *eraquidatu, elcartu*.

Hartar, *asé*.

Hartar, hasta fastidiar, *igüitu*.

Harto, part. *asea, igüitua*.

Herir, (...). *Eritu*. Lat. Ferire, percutere.

Herir, haziendo llaga, *zaurtu, zauritu*; lastimando algo, *arrazatu*. Lat. Vulnerare, sauciare.

Herido, *eritua, zaurtua, arrazatua*. Lat. Percussus, vulneratus.

Imprimir, generalmente, representando alguna figura, *ecanzatu*. Lat. Imprimere.

Imprimir, lo mismo que *impressionar*, véase.

Imprimir, de imprenta, *moldizquiratu*. Lat. Typis mandare.

Impresso, *ecanzatua, moldizquiratua*. Lat. Impressus, typis mandatus.

Hau berau gertatzen da, jakina, gatzelaniazko infinitiboaren eta *-se* aditzaren artean dagoen ezberdintasun bakarra, euskaraz bata iragankor eta bestea iragangaitz izatea denean; hona adibide bat:

Atarear, *saillatu*.

Atarearse, *saillatu*, con las terminaciones de el neutro.

Atareado, *saillatua*.

Partizipioaren antzera, inoiz *-dor* atzizkidunak ere bi adiera bat egin ditzake bere baitan:

Aumentar, *gueitu, gueyagotu, berretú*.

Aumentado.

Aumentar en número, *iöritu, iyoritu*.

Aumentado assí.

Aumentador, *gueitzallea, gueyagotzallea, berretzalea, iyoritzallea*.

5.4.7.2. Partizipioa aditzari itsatsita

Hauxe da dagoeneko ikuskatuta geneukan bakarra. Goiko atalean zenbatu ditugun 47etatik hainbatetan partizipio bat edo batzuk *-se* aditzaren aurretik gertatzen dira, beren adierako aditzari (den hau infinitiboa zein *-se* aditza) erabat lotuta agertzen direlako, hain zuzen. Ez gara horietaz kezkatuko hemen, adierakako antolakuntzak aski azaltzen dituelako ustean. Badira, halaz ere, adiera bakuna daukaten baina ordena kanonikoa hausten duten aditzak, 10 orotara, eta ohartu *abrasar*, *afirmar* eta *ahogar*-en familietan partizipioak *-dor* eratorria (baina ez gainerakoak) berekin eraman duela:

Abrasar. Abrasado. Abrasador. Abrasarse. Abrasamiento.
 Afirmar, asegurar alguna cosa. Afirmar, diciendo. Afirmado. Afirmador.
 Afirmarse en lo dicho. Afirmativamente. Afirmación.
 Afligir a otro. Afligido. Afligirse. Afligirse, dársele poco o mucho por algún suceso. Aflicción.
 Ahogar. Ahogado. Ahogador. Ahogarse. Fácil de ahogarse. Ahogamiento.
 Ahorcar. Ahorcado. Ahorcarse.
 Alabar. Alabado. Alabarse.
 Albergar. Albergado. Albergarse.
 Atrasar. Atrasado. Atrasado. Atrasarse.
 Avergonzar. Avergonzado. Avergonzarse.
 Avistar. Avistado. Avistarse.

A letratik kanpo ere aski normala da:

Decentar. Decentado. Decentarse. // Declarar. Declarado. Declararse. // Quemar. Quemado. Quemarse. // Sacramentar. Sacramentado. Sacramentarse.

Aditzak bi partizipio izateagatik zeharo berezia den adibide batean, Larramendik aditz multzoan erantsi du *DAut*-ek leku alfabetikoan dakarren irregularra: “AHITAR. AHITARSE. AHITADO. AHITERA. AHITO” > “Ahitar. Ahitarse. Ahitado. Ahito. Ahitera”.

Goian antzeko gertakariak *-nte* adjetiboekin ere ikusiak genituen; gure corpusean agertzen den bakarra, adierakako antolakuntzarekin zaildua dago: “Agravar. Agravado. Agravar más. Agravar demasiado. Agravado más. Agravante. Agravarse”.

5.4.7.3. Partizipioa aurretik

Desbideratzerik bitxienak, ziurrenik, partizipioa infinitiboaren aurretik ezartzera daramatenak dira, *DAut*-en eredu eta Larramendiren ohiturarik indartsuenetako bat hausteaz gainera, nahita edo nahi gabe alfabetozko ordena berrezartzen dutelako. Corpusean honelako hiru adibide daude, eta ohartu erdikoan *-dor* atzizkidunarekiko haustura ere gertatzen dela: “Abuhado. Abuharse”, “Afamado. Afamar. Afamador” eta “Aherrumbrado. Aherrumbrarse”.

Oso antzerakotzat jo daiteke adiera barruko ordena bera partizipio aurreratu batek hausten dueneko adibide hau: “Impedir. Impedido. Impedido, de sus miembros. Impedirse, hazerse assí impedido”.

5.4.7.4. -se aditza aurretik

Bitan, -se aditza infinitiboaren aurrean agertzen da; bietan *DAut*-en ez zegoen zerbait erantsi du Larramendik, euskarak-edo behartuta: lehenean, *abrigarse* (vs. *abrigar* “activo”); bigarrenean, *aterir*, euskal etimologia eskaintzeko: “Abrigarse, calentarse. Abrigar, activo. Abrigarse, recogerse o retirarse. Abrigarse así. Abrigado lugar” eta “Aterirse. Aterido. Aterir”.

5.4.7.5. Eratorriak aurretik

Orain artean ikusi izan dugun joerarik indartsuenen kontrako bi adibide topatu dituzte; eratorriak aditz multzo barruan daude, baina partizipioari aurrea harturik: “Alcanzar. Alcanzador. Alcanzado” eta “Incomodar. Incomodidad. Incomodado”.

5.4.8. Larramendiren aldaketak

Gure corpusean behin baino agertzen ez den gertakaria da, baina *HH* osoan baliteke kontuan hartzeko zerbait izatea: “Afuciar. A fuer de. Afuera < AFUER”.

Aldaketa ttiki batek, zalantzarik gabe benetako usadioa hobeki azaltzeko egina, *DAut*-en zegoen ordena apurtu egin du. Honi beste gertakari xume bat erantsi diezaiokegu: “Occisión. Tañer de occisa. Océano” segida berezia, Larramendik erdikoaren gainean zegoen *OCCISO*, SA sarrera ezabatu duelako gertatua.

5.4.9. Sarrera eta azpisarrera berriak

Larramendik *DAut*-i egin zizkion eransketak hurrengo emanaldi bateko gaia izango dira (ik. Urgell 1999a). Alabaina, sarrera berrien eta desbideratzeen artean nahitaez hemen ikutu beharrekoa den loturaren bat badago, zeren eta hortik jo ezean corpuseko bi adibide azalgabe geratuko bailirateke:

Abejera. *Abejita*. Abejero.

Abonar. Abonado. Abono. Abonado. *Abondamiento*. *Abondo*. Abonar.
Abono. Abono. Abonar. Abonado. Abonador.

Abejita, *HH*-an dauden beste txikigarri batzuk bezala, Larramendik erantsitako sarrera da, oharkabean lekuz kanpo (baina familia barruan) tartekatua. Bigarren adibidean, berriz, zeharo gertakari bakana harrapatu dugu: beste familia bateko bi hitz *HH*-an hain trinkoa izan ohi den aditz multzoaren erdian agertzea. “Abondo”-ren ondotik datozen “Abonar”, etabarren adiera(k) Larramendik erantsitakoak direla esanez bakarrik azal daiteke.

Antzeko azalpena izango luke hurrengoak ere, zeren *agilitarse* erantsi ohi dituen “hazerse...” direlakoan ordez baitago, beren ohiko lekuan alegia:

Agil. Agilitarse, es lo mismo que hazerse ágil. Hecho ágil. Hazerse más ágil. Hazerse demasíadamente ágil. Agilidad.

Nolanahi ere den, aipatu loturak eragina dauka familiakako antolakuntzaren bidez azalpena aurkitu duten hainbatetan; hona hemen *DAut*-en agertzen ez direnak:

- DOR: Abatanador. Abatidor. Abollador. Abonador. Abultador. Afamador. Afianzador. Afrentador. Agarrochador. Aguadañador. Aguijador. Agujerador. Ahogador. Alargador. Alisador. Allanador. Almohazador.
- MENTE: Afeminadamente. Agraciadamente. Agradablemente. Fanfarro-namente.
- CION: Abjuración.
- MIENTO: Ahorramiento.

HH-an lekuz kanpo azaltzen diren *-dor* atzizkidunen %47'3 sarrera berriz osatu-ta dago. Inor ez bide da dagoeneko harrituko, dagokien lekuan dauden A-ko *-dor* guztiak *DAut*-en bazeudela esaten badugu.

Halaz ere, erlazioa egon badagoen arren, zilegi bekit markatzea, nire ustez berriak izatea ez dela desbideratzeen arrazoia, haien ikuspegi bat baizik. Lotura goragotik egin beharrean gaude: hitzak ez daude alfabetikoki lekuz kanpo sarrera berriak direlako, familiakako ordena dela eta baizik. Baina bi gertakariak batera gauza bat erakusten digute: A letra beste era batera egiten hasi zela, *DAut*-etik aske-ago zen era batera. Hitzak eranstea eta lekuz aldatzea egia horren bi erakusgarri baino ez dira.

5.4.10. Erratak

Hutsak ez dira, jakina, aurreko kopuruetan inoiz ere sartu, itxuraz bakarrik haus-ten baitute hurrenkera. Corpora ez legoke osoki deskribatuta, ordea, hauen berri eman gabe, bide batez *HH*-aren argitalpen kritiko baten beharra zeinen handia den erakutsi nahiko nukeelarik. Hain corpus txikian, orotara hurrenkera apurtzen duten zortzi errata antzeman ditut:

- Ahuecar. Ahueco [AHUECADO]. Ahuecarse.
- Alcaide. Alcalde [ALCAIDE]. Alcaidesa.
- Alcazar. Alcauz [ALCAZUZ].
- Alhosigo [ALHOCIGO]. Alholba.
- Balaustriado. Baraustriilo [BALAUSTRILLO]. Balax.
- Hemorroidas. Hemorrheo [HEMORRHOO]. Henchimiento.
- Zarzaparrillar. Zaraperruna [ZARZAPERRUNA].⁶⁸ Zarzo.
- Zurujano. Zurrillo [ZURULLO]. Zurumbet.

Corpusetik kanpo aztertu zatietan, berriz:

- Fardo. Farcellon [FARELLON]. Farfala.
- Ladrar. Ladrallal [LADRILLAL], ladrillar. Ladrillar.
- Palumbario. Paludo [PALURDO]. Palustre.
- Pampanada. Pamponage [PAMPANAGE]. Pampanilla.
- Quebrantador. Quebrantura [QUEBRANTADURA]. Quebrantahuessos.

(68) Hauxe da hutsen zuzenbidean agertzen den bakarra, baina han ere ez zuzen: "Zarzaperuna".

5.4.11. Azal ezin daitezkeen desbideratzeak

Orain artean aipatu motetan bildu ezin daitezkeen 13 desbideratze dauzkagu:

Abalado. Abalgar. Aballar. *Abalanzarse*. Abalorio. // Abeñuela. Abenuz. // Abernardarse. *Abertero*. *Abertura*. Abernuncio. // Abintestato. *Abjurar*. *Abjuración*. Abión. // Adversidad. Adversario. // Afición. *Afice*. Afición. // Afilar. Afilador. Afiligranado. *Piedra de afilar*. // Alcalde... Alcade pedáneo. *Alcaldía*. Alcalde de Aldea... [=errefr.]. Alcalde... [=etim.] // Alchimia. *Alchimilla*. Alchimia. // Azada. *Azacan*. Azada. Azadon. // Helgadura. *Helioscopio*. Heliaco. Helice. Helioscopio.

Haietatik lautan gertakari bera antzematen da, ordea: hitz bera (*afición*, *alchimia*, *azada*, *helioscopio*) birritan baina bata bestetik ez urrun agertzen da. Ez da oso ezberdina *afilar*-en kasua: bere ondoan joan beharko lukeen esapidea (“*Piedra de afilar*”) aditz multzoko ez den hitz batek atzeratuta dago. Eta *abertero-abertura*-reanean, biak bidalketa-deiak baino ez dira. Guztiok azalpen bat iradoki dezakete, besteetarako (eta bestetarako oro har) ere balio izan lezakeena; hona hemen: Demagun eskuzko originalean tokiz kanpoko sarrera haiek ertzetan agertzen zirela, argitaratzerakoan zegoen lekuan eransteke asmoz; eta demagun, halaber, argitaratzaileak oharkabean okerreko lekuan erantsi zituela. Azalpena ez dagoke, inolaz ere, honetatik oso urruti, nahiz proba zuzenketan hiztegiak ez harrapatzea aldez bederen harrigarria izan; aldez, ostera, *Etiam Homero dormiat*, esan ohi den bezala, eta ez dirudi Larramendi honelako “txikikerietan” erneegi ibili zenik, gainera.

6. Ondorioak

Miatutako alderdiak elkarren artean hain ezberdinak izaki, lehenengo hurbilketa honetan era askotako berriak lortu ditugun arren, hasieran emandako arrazoiengatik bereziki interesatzen zait ereduarekiko erkaketak argitzen lagundu dizkigunak azpimarratzea:

1) Badirudi *HH*-an bi hiztegi mota aski ezberdin batzen direla: A letra —hasierakoa, batez ere— eta handik aurrerakoa. Izan ere, hiztegiaren lehenengo orrialdeetan antolakuntzari dagokionez alfabeto hurrenkeraren azpian hitzak familiaka ordenatzeko joera handia somatzen da, eta oro har alfabetoari jarraitzeko ardura gutxi; gainerako letretan, ostera, antzeko gertakariak izan arren, oso bakanak dira. Honekin batera, letra berean sarrerak luzeago izateko joera antzeman dugu, baita *DAut*-ek ez dakartzan hainbat atzizkidun (*-dor*-en kasua aztertu dugu, zehazkiago) eransteke ere. Esan gabe doa, *HH*-ari buruzko ondoko ikerketek xeheetasun hau kon-tuan hartu beharko dutela eta, bestalde, ezberdintasunak noraino iristen diren eta zertan dautzan xehekiago aztertzea merezi duela. Nolanahi ere den, badirudi bi idaz-taldi ezberdinen aurrean gaudela: izan ote liteke hau munduko lanak utzi eta Loiolara joateak markatzen duen mugaren ondorio?

2) Larramendik *DAut*-eko hitz guztiak hartu zituela esan bazuen ere, bi hiztegien sarrera kopuruen alderatzeak baieztapen hori gezurtatzeko bide ematen du; areago, lanean zehar erabilitako adibideetan *HH*-an peitzen diren *DAut*-eko eduki batzuk agertu zaizkigu. Alderantziz, Larramendiren eransketa zenbait ere ikusi ahal izan

ditugu. Eransketak zein kenketak izan, argi geratu da bi hiztegietakako nomenklatura erkatu beharra dagoela, Larramendiren hitzak zertan geratzen diren eta, jakiterik balego, zein eratako gauzak erantsi edo kendu zituen jakiteagatik.

3) Aurkezpen grafikoaren aldetik, *HH* oso itxura arkaikokoa da. Larramendik ez zuen ia ezer profitatu *DAut*-ek eskaintzen zion eredu aberats eta zaindutik. Ondorioz, sarreren eta adieren arteko ezberdintasuna erabat ezabatuta dago *HH*-an, baita hauen eta esapide, errefrau zein bestelako oharren artekoa ere: erabiltzaileak, hortaz, kontu handiz ibili behar du, goraxeago edo beheraxeago interesgarria den zerbait ez ote den egongo. Bestalde, argi eta garbi bereizteko moduan dagoen osagai bakarra euskarazkoa da, hiztegiak garrantzi gehiena zeri ematen zion ondotoxo erakutsiaz.

4) Alfabeto hurrenkerari dagokionez, aditz multzoak dira gertakaririk aipagarriena, A letrarekiko gorabeheraz gainera: *DAut*-en jadanik bazegoen joera indartuaz, *HH*-an aditzak ondoren partizipio mota ezberdinak, *-se* aditzak, eratorriak (guztiz aditzetik eratorriak, baina ez bakarrik) eta, labur bilduz, hitz familia osoa biltzeko gaitasuna dauka. Honek —eta, oro har, hitzak familiak antolatzeak— lotura zuzena dauka hiztegiaren euskal edukiarekin: ezen familia bilduta izanik, are errazagoa da familiakide guztiei taiu bereko itzulpena ematea ez eze, euskarak eratorpenaren aldetik eskaintzen dituen posibilitateak osoki zukutzea, jakina. Alde honetatik ulertu behar da, nik uste, *DAut*-ek ez dakarren zenbait eratorri erantsi izana ere: *-dor* atzizkidunen ugaritasuna eusk. *-tzaile* atzizkiak daukan agerpen-maiztasun eta eratorri berriak eskaintzeko erraztasunarekin lotu behar da, ezinbestean.

Bibliografia

- Altuna, P., 1967, "Larramendiren iztegi berria", *Euskera* 12, 139-300.
- Azkue, R.M., [1905-1906], *Diccionario Vasco-Español-Francés*, (2 lib.), Bilbo. Arg. faksimilea, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo, 1969.
- Bandry, G., 1993, "Caracteres de imprenta", *Gran Larousse Universal*, VII, 2336-2338.
- Bray, L., 1986, "Richelet's *Dictionnaire françois* (1680) as a Source of *La porte des sciences* (1682) and le Roux's *Dictionnaire comique* (1718)", in Hartmann (arg.), 13-22.
- , 1989a, "Consultabilité et lisibilité du dictionnaire: aspect formels", in Hausmann et al. (arg.), I, 135-146.
- , 1989b, "La lexicographie française des origines à Littré", in Hausmann et al. (arg.), II, 1788-1818.
- Carrasco, P., 1992, "Los criterios etimológicos en la obra lexicográfica del cordobés Francisco del Rosal", in Lorenzo (arg.), 77-94.
- Casares, J., 1992, *Introducción a la Lexicografía Moderna*, CSIC, Madrid.
- Colon, G. & Soberanas, A.-J., 1986, *Panorama de la Lexicografía catalana. De les glosses medievals a Pompeu Fabra*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona.
- Dreyfus, J. & Richaudeau, F., 1990, *Diccionario de la edición y de las artes gráficas*, Pirámide, Madrid.
- Finoli, A. M., 1959 "Dictionnaire de l'Académie Française", in Viscardi et alii, 101-144.
- Fita, F., 1880-1881, "Suplementos al Diccionario trilingüe del P. Larramendi, escritos en 1746 por el P. fray José de María, Carmelita Descalzo", *Revista de Ciencias Históricas*, II-III, 41-91.
- Galeote, M., 1993, "El *Vocabulario en lengua castellana y mexicana* (1555, 1571) de Fray Alonso de Molina", *Antiqua et nova Romania. Estudios lingüísticos y filológicos en honor de José Mondéjar en su sexagesimoquinto aniversario*, Universidad de Granada, I, 273-299.

- Gemmingen, B. von, 1992, "Le *Tesoro de la lengua castellana, o española* de Sebastián de Covarrubias (1611) et la naissance du dictionnaire monolingue en Espagne", in Lorenzo (arg.), 25-33.
- Guerrero Ramos, G., 1990, "Nebrija, autoridad en el *Tesoro de Covarrubias*", *RFE* LXX, 133-141.
- Hartmann, R.R.K. (arg.), 1983, *Lexicography: Principles and Practice*, Academic Press, London-Orlando.
- _____, (arg.), 1986, *The History of Lexicography*, (Studies in the History of the Language Sciences, 40), Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.
- Hausmann et al. (arg.), 1989, *Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography*, Walter de Gruyter, Berlin/New York.
- Hüllen, W., 1989, "In the beginning was the gloss. Remarks on the historical emergence of lexicographical paradigms", in James (arg.), 100-115.
- Humboldt, W., [1817], *Berichtigungen und Zusätze zum ersten Abschnitte des zweyten Bandes des Mithridates über die Cantabrische oder Baskische Sprache*, Berlin. J. Garateren gaztelaniazko itzulpena, *RIEV* XXIV (1933), 460-487 y XXV (1934), 87-126.
- James, G. (arg.), 1989, *Lexicographers and their works*, University of Exeter.
- Kerejeta, M.J., 1991, "Oihenart Silvain Pouvreauren hiztegiari", *ASJU* XXV-3, 865-899.
- Lakarra, J.A., 1985a, "Larramendiren hiztegi gintzaren inguruan", *ASJU* XIX-1, 9-50.
- _____, 1985b, "Berriz Larramendiren segizioko zenbaitez", *ASJU* XIX-2, 439-452.
- _____, 1991, "Testukritika eta hiztegiak: Harriet eta Larramendi", *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum, Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo"*, Gehigarriak XIV, 217-258.
- _____, (arg.), 1992, *Manuel Larramendi. Hirugarren Mendeurrena (1690-1990)*, Andoaingo Udala, etc., Andoain.
- _____, 1993, XVIII. mendeko hiztegi gintzaren etorkiez. Doktorego tesi argitaragabea, EHU-Gasteiz.
- _____, 1994a, "Harrietaren Gramatikako hiztegiak (1741)", *ASJU* XXVIII-1, 1-178.
- _____, 1994b, "Euskal hiztegi gintzaren historiako: II. Gogoetak Urteren hiztegi gintzaz", *ASJU* XXVIII-3, 871-884.
- _____, 1994c, "Euskal hiztegi gintzaren historiako: III. Urteren Gramatikako hiztegia", *ASJU* XXVIII-3, 885-914.
- _____, 1995, "Pouvreauren hiztegiez eta hiztegi gintzaren historiak", *ASJU* XXIX-1, 3-52.
- Lakarra, J. A. & Urgell, B., 1988, "Lécluse-ren Hiztegia. Euskalaritzaren Historiarako Lanabesak (II)", *ASJU* XXII-1, 99-211.
- Landau, S.I., 1989 [1984], *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography*, Cambridge University Press.
- Larramendi, M., 1745, *Diccionario Trilingüe del Castellano, Bascuence y Latín*, Bartholomé Riesgo Y Montero, San Sebastián. *Diccionario Trilingüe (...). Nueva edición, publicada por don Pío de Zuazua*, San Sebastián, 1853. 1. argitalpenaren faksimilea, Txertoa, Donostia, 1984.
- Lázaro Carreter, F., 1981, *Estudios de Lingüística*, Barcelona.
- Lépinette, B., 1992, "La postériorité lexicographique de Nebrija. Les *Vocabularius Nebrissensis* latin-français (1511-1541)", *Historiographia Linguistica* XIX/2-3, 227-260.
- Lorenzo, R. (arg.), 1992, *Actas do XIX Congreso Internacional de Lingüística e Filoloxía Románicas* (Universidade de Santiago de Compostela, 1989), II, A Coruña.
- Martínez de Sousa, J., 1981, *Diccionario de Tipografía y del Libro* (2. arg.), Paraninfo, Madrid.
- Mitxelena, K., [1959], "La obra del P. Manuel de Larramendi (1690-1766)", *SHLV*, II, 900-912.

- _____, 1960, *Historia de la Literatura Vasca*, Minotauro, Madrid.
- _____, [1961], "Euskal itzegigilleak XVII-XVIIIgarren mendeetan", *SHLV*, I, 361-372.
- _____, 1970, *Estudio sobre las fuentes del Diccionario de Azkue*, Centro de Estudios Históricos de Vizcaya, Bilbo.
- Mokoroa, J.M. "Ibar", 1935, *Genio y Lengua*, Librería de Mocoeroa Hermanos, Tolosa.
- Niederehe, H.-J., 1986, "La lexicologie espagnole jusqu'à Covarrubias", *HEL* 8-1, 1-19.
- Osselton, N.E., 1973, *The Dumb Linguists. A Study of the Earliest English and Dutch Dictionaries*, University Press, Leiden.
- _____, 1983, "The History of english-language Dictionaries", in Hartmann (arg.), 13-21.
- _____, 1989, "Alphabetisation in monolingual English dictionaries to Johnson", in James (arg.), 165-173.
- Picoche, J. & Marchello-Nizia, C., 1989, *Histoire de la langue Française*, Editions Nathan.
- Quemada, B., 1967, *Les dictionnaires du français moderne (1539-1863). Etude sur leur histoire, leurs types et leurs méthodes*, Didier, Paris.
- Santoyo, J.-C., 1995, *La imprenta en Alava* (2 lib.), Fundación Sancho el Sabio, Gasteiz.
- Seco, M., *Estudios de Lexicografía española*, Paraninfo, Madrid.
- Starnes, W.T. & Noyes, G.E., [1946], *The English Dictionary from Cawdrey to Johnson. 1604-1755*. 2. arg. (Studies in the History of the Language Sciences, 57), Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 1990.
- Starnes, W.T., 1954, *Renaissance Dictionaries, English-Latin and Latin-English*, University of Texas Press, Austin.
- Stein, G., 1991, "Introduction", in Starnes & Noyes [1946], vii-xi.
- Steiner, R.J., 1970, *Two Centuries of Spanish and English Bilingual Lexicography, 1590-1806* (*Janua Linguarum*. series practica 108), Mouton, The Hague.
- Tournier, Ch. G. & Lafitte, P., 1953, *Léxique français-basque*, Herria, Bayonne.
- Urgell, B., 1992, "Axular eta Larramendi", in Lakarra (arg.) 1992, 221-246.
- _____, 1995, "Atari gisa", in F.I. Lardizabal, *Testamentu Zarreko Kondaira*, Klasikoak, Donostia.
- _____, 1997, "Estudios en torno a la historia de la lexicografía vasca", *ASJU XXXI*.
- _____, 1998, *ASJU XXXII-2* (aurki agertzeko), "Hiztegi Hirukoitza eta Diccionario de Autoridades erkatuaz (II): sarreraren edukia".
- _____, 1999a, "Hiztegi Hirukoitza eta Diccionario de Autoridades erkatuaz (III): gaztelania", *ASJU XXXIII* (agertzeko).
- _____, 1999b, "El Diccionario de Autoridades de la Academia Española y el Diccionario Trilingüe del Castellano, Bascuence y Latín (1745) del P. Larramendi", *II Congreso Internacional de la Sociedad Española de Historiografía Lingüística*-ren agiriak (agertzeko).
- _____, 1999c, *Larramendiren Hiztegi Hirukoitzaren osagaiez*, EHUaren doktorego tesia (prestaketan).
- Urkizu, P., 1989, *Pierre d'Urteren hiztegia. Londres 1715*, (2 lib.), Mundaiz, Donostia.
- Villasante, L., 1979, *Historia de la Literatura Vasca*, 2. arg. berrikusi eta osatua, Editorial Aranzazu, Burgos.
- Vinson, J., [1891-1898], *Essai d'une Bibliographie de la Langue Basque*. Berrarg. faks. J. Urquijoren oharrekin (*ASJU*-ren gehigarriak, 9), Donostia, 1984.
- Viscardi, A., Vitale, M., Finoli, A. M. & Cremonesi, C., 1959, *Le prefazioni ai primi grandi vocabolari delle lingue europee. I. Le lingue romanze*, Instituto Editoriale Cisalpino, Milano/Varese.

De la Quadra Bermeon 1784an idatzitako eskuizkribuak (II)

GIDOR BILBAO
(EHU. Gasteiz)

Abstract

Nicolás Manuel de la Quadra Villalón was born in Bilbao in 1713. In the Carmelite convent of Markina there are two manuscripts signed by this friar in the Franciscan convent of Bermeo in 1784: Doctrina christinaubarena and Ejercicio santo de ayudar a bien morir. Doctrina christinaubarena, which is long compared to similar manuscripts of the same period, is not a translation of a foreign catechism, but a Basque version based on various sources. In Ejercicio santo de ayudar a bien morir, which includes some short clarification notes in Spanish, different types of prayers are offered in Basque for those who help those who are about to die. Although De la Quadra writes for all Basque speakers, he does so specially for those of the area of Bermeo, Mundaka and Almike. This manuscript thus constitutes the only evidence of the Basque spoken at that time in and around Bermeo. The first part included the introduction and the edition of Doctrina Christinaubarena. This second part is devoted to the edition of Ejercicio santo de ayudar a bien morir.

Exercicio santo de ayudar a bien morir

compuesto y sacado de autores que aquí se citan por
Fr. Nicolás Manuel de la Quadra Montañó y Villa-lón.

(I)¹ Se me ofreció cierto amigo daría este escrito a la prensa. Murió. Revivió otro con la misma oferta. Y al quererlo poner en ejecución, avisan de Madrid la terrible aversión que tienen & al dialecto bascongado, por cuya razón será pedir la lizencia lo mismo que la negación. Las vicisitudes de los tiempos son variables y puede llegar el de conseguirla. Interin suplico a aquél en cuyas manos diere después de mi

(1) Azalean, eskuizkribuaren bizkarrean: «Ayudar à bien morir en bascuenze». Lehenengo lau orrialdeak zenbatu gabe daude eskuizkribuan eta neuk ezarri dizkiet zenbaki erromatarrak.

muerte este escrito, no lo desprecie ni lo trasmane, porque a la verdad no poco trabajo me ha costado esta obra a los setenta y dos años de mi edad, a ruegos de amigos. Vale.

(II) Nota bien esto.

Aunque a f°. 146 § 11, último del cap^o. 14 digo lo que debe observar el auxiliante con enfermos peligrosos de contagio o peste (vide ibi fol. cit. 146 y siguiente), pongo aquí receta que la he diligenciado de médico docto y experimentado quien me la dictó así:

Receta:

De vinagre blanca destilada y de vino blanco el mejor que se pueda, de cada género doze onzas. De triaca magna matutense añeja, o ranzia, seis onzas. De alcanfor, una ochava. Se mixture todo y estará en infusión doze oras (mas si corre prisa seis oras), y al cabo de dicha infusión, que se hará en vasija de vidrio bien tapada (quenta con esto), se filtrará por un paño de vayeta blanca u otro equibalentte y se enbasará en votella que lo quepa y se tatará a corcho y cera derritida.

Su uso:

Antes de ir a los enfermo o enfermos contagiados o apestados, tabardillentos, escorbúticos... se tomará, siquiera un quarto de ora antes, una cucharada de esta poción que se deberá usar de quatro a quatro oras y se andará a pie. Para lo demás, me remito a lo que digo en dicho cap^o. y § cit. Léase con atención.

(III) Ejercicio san- / to de ayudar a bien morir, / compuesto, y sacado de autores / que aquí se citan, por / Fr. Nicolás Manuel de la Quadra / Montañó y Villa-Lón.

Debilis et fortis veniunt ad funera mortis.²

Et sic, «stultus est qui nescit praevidere in posterum». Ecc. cap. 4. v. 13.

Y: La ciencia calificada

es que el hombre en gracia acabe, porque al fin de la jornada
aquél que se salva sabe
que el otro no supo nada.

Mortuus, ut vivas, vivus moriaris oportet;
assuesce ergo, prius quam moriari, mori.³

(IV) Pues todo lo que el mundo alaba
para en la sepultura,
ni quiero bien, que no dura,
ni temo mal, que se acaba.⁴

Statum est hominibus semel mori.

(1) Ejercicio caritatibo y santo de ayudar a bien morir, en dialecto vascongado, en estylo claro y usual de este M. N. y M. Leal Señorío de Viscaya.

(2) Ezkerreko alboan (Hemendik aurrera *Ezk.a.*): *Dize en una osera de Bust.* (3) *Ezk.a.: Oveem, lib.3, epigram. 45.* (4) *Ezk.a.: Vide fol.134.*

Nota que para más pronta inteligencia de lo que se busca y pretende decir van en romanze los títulos de capítulos y párrafos de este librito y al último, en cap. 14, varias e importantes advertencias al que esto exerciere.

Signar y santiguar.

Cruze santiaren † señalegaitic, gueure † areriyotetic libradu † gaizus, gueure Jauna Jangoicoa.

Aitiaren, eta Semiaren †, eta Espiritu Santuben izenian. Amen.

Capítulo 1.º

Que contiene las precisas oraciones que puedan ofrecerse para el Santo Rosario o Corona con su ofrecimiento al intento, y otras cosas muy devotas.

*Padre nuestro.*⁵

Aita gueuria cerubetan zagozana, santificaduba izan deila ceure izena, betor gu-

(2) gugaña zeure erreinuba, eguin bedi zeure vorondeata celan ceruban alan lurrean. Egunian egunengo gueure oguija emon iguzu gaur, eta parcatu eguiguzus gueure zorrac gueuc gueure zordunai parcatuten deutzegun leguez, eta ez iguzu ichi jausten tentaciñoan, baña libradu gaizuz gacheric. Amen.

*Ave Maria*⁶ graziaz betia, Jauna da zeugaz, bedeincatia zara zu andra gustiyen artian eta bedeincatuba da ceure sabeleco frutuba, Jesus.

Santa María, Jangoicoen ama, erregutu eguizu gu pecatarijocgaitic, orain da gueure erijotzaco orduban. Amen.

Salve Erreguiña,⁷ misericordiaren ama, vizitza eta dulzura, esperanza gueuria, salve. Zeuri deiyez gagoz Evaren seme desterraduboc, zeugana gagoz sispuruz, sentimentuz eta negarrez negarresco valle onetan; ea bada señora, abogada gueuria, vior-tu eguizus gugaña ceure vegui misericordioso orreic, eta desterrubau igarota, eracutzi eguiguzu Jesus, zeure sabeleco frutu bedeincatuba. O clementissima! O piadosa! O dulce Virginia Maria! Erregutu eguizu gugaitic, Jangoicoaren ama santa, merecidu daigun alcanzautea Jesucristoaren promesac. Amen, Jesus.

(3) *Ofrecimiento del Santo Rosario*, en que se pide a María Santísima por el enfermo y se dirá al principio de él, puestos todos de rodillas.

Jangoicoac salva zaizala⁸ Virginia Mariya Santissima, Aita Jangoicoaren alaba, Seme divinoaren ama, Espiritu Santubaren esposa escogidia, ceruco larrosa zuri, usain eder parebacoa, pecatu originalen aranza бага sortuba, pecatariyen amparu eta vitar-teco baquezalea, triste gustijen pozgarri benetacoa, gueizoaren ondo egote da osasuna enda portu seguruba, nun gustijoc daucagun salvetaco esperanza osoa. Al daigun erre-verenciagaz, señora erruquijen iturri gozoa, gura zaituguz bedeincatu eta emon alabanzac, opa deutzugula Errosarijo⁹ Santu zeure agraducoau, zeinatan erregututen

(5) Ezk.a.: *Ex Breb. Rom.* (6) Ezk.a.: *Ex Breb. Rom.* (7) Ezk.a.: *Ex Breb. Rom.* (8) Ezk.a.: *Ofrecimiento.* Eskuineko alboan (Hemendik aurrera *Esk.a.*): *Rosario o Corona.* (9) Ezk.a.: *Si reza la Corona diga «Coroia».*

deutzugun principe cristinau artecoen baqueagaitic, fede santuben aumentubagaitic, eregija gustiyen ondamentubagaitic, gueure Aita Santu Erromaco eta erreguen osasun eta aciertu onacgaitic euren gobernubetan.¹⁰ Baita escatuten deutzugu vijotz osoric, Ama Virgina erruquitza, emon daiguzula gustijoi pecatuban ez jaustea eta zeure Seme maiteen agraduco erijotza on bat, especialmentian N.¹¹ dolorez gueizoric presenten-

(4) tian aurquituten dan oneri, norgaitic erregututen deutzugun alcanzadu daguiyozula Jangoicoaganic convenietan jacana vere ariman da gorputzean, eta damu da dolore amudijosco benetacoa bere pecatu gustijena, fede eta esperanza firmea eta gueure Jangoicoagañaco amudijo sendo bat eta Jesucristo gueure erredotoren merecimentu finbacoac diriala medijo, vere pecatuben parcacño osoa, bai éta gustijoen, alan gustijoc merecidu daigun icustea, o Maria Santissima Jangoicoen parecoa, zeure Seme divinoaren presencija eder pozgarrija eta zeuria ceruban, eternidade batean. Amen.

Al principio y después de cada dezenario se dirá esta antifona que aquí se sigue:

Maria graciaren ama,¹² misericordiasco guraso gozoa, defendidu da amparau gaiuz gueure arerijoetaric orain da eriyotzaco orduban. R: Amen.

Acabado el Rosario o Corona con sus letanías, o antes de ellas, dirá lo siguiente, que es devoción grande y muy recibida, y al último, cinco Ave Marías y Gloria Patri... en cada una de ellas:

1. Jangoicoac salva zaizala Maria, Aita Jangoicoaren alaba. Ave Maria; Gloria...
2. Jangoicoac salva zaizala Maria, Seme Jangoicoaren ama. Ave...
3. Jangoicoac salva zaizala Maria, Espiritu Santuaren esposa. Ave...
4. Jan-

(5) 4. Jangoicoac salva zaizala Maria, Trinitade Santissimiaren templo eta toqui sagraduba. Ave...

5. Jangoicoac salva zaizala Maria Santissima pecatu originalen asmu edo mancha bagaric sortuba zeure izaite naturaleco lelengo istanterianic. Ave...

*Creo en Dios...*¹³

Sinistuten dot Jangoico Aita gustiz poderosoagan, ceruben da lurren criadoreagan eta Jesucristo bere seme bacar gueure Jaunagan, cein sortu zan Espiritu Santuben obraz eta gracijaz. Jayo zan Maria Virginiagañic. Padedidu eban Poncio Pilatosen poderijoen bean. Izan zan crucificaduba, il da enterraduba. Jazi zan infernuetara, eta irugarren egunian vistu zan ilen arteric. Igo eban cerubetara eta dago jassarriric Aita Jangoico gustiz poderosoaren alde escumatati. Aric etorrico da jusguetan vizijac da ilac. Sinistuten dot Espiritu Santuagan, Eleiza santa catoliquia, santuben comuniñoa, pecatuben parcacñoa, araguijen erresurreccñoa, eta vizitza seculacoa. Amen.

Por si se ofrece al ayudante (y que no está corriente en decirlo de memoria), pónense la *Confesión*, *Acto de contrición* y *Señor Dios que nos dejaste*.

Ac-

(10) Eskuizkribuan: *governubetan*. (11) Ezk.a.: *N. enfermo*. (12) Ezk.a.: *Sec. Cath.*
(13) Ezk.a.: *Credo ex Br. Rom.*

(6) *Acto de contrición.*

Neure Jesucristo Jauna, Jangoico eta guizon eguijazcoa, criadore eta erredentore neuria, zariana zarialaco eta ametan zaitudazalaco gauza gustijen ganian, damu dot Jauna, damu dot Jauna vijotz gustiric ofendidu zaitudazalaco, eta arcen dot gogo firmea ez guejago pecaturic eguitemo, apartetaco zeure ofensa dirianen ocasiño gustijetaric eta confesetaco eta emon daguiden penitencia cumpletaco. Opa deutzudaz Jauna, neure vizitza, obra eta nequiatic neure pecatuben satisfaciñoraco; eta confietan naz ceure ontasun eta misericordia acabubacoan parcatuco deustazuzala ceure odol precioso, passiñoi eta erijotziagaitic eta emongo deustazula gracia obetuteco eta beti irauteco ceure servicio santuban, vizi nasan arte gustijan. Amen.

Señor Dios que nos...

Jangoico Jauna, ichi zeuscuzuna ceure passiñoico señaleac Izara Santan, zein-natan izan zan batuba ceure gorputz chit santuba Jose erruquitzubac eretzi ezquero cruce-riatic. Emon iguzu, Jaun gustiz piadosoa, zeure erijotza eta sepulturiagaitic, eruan gayezala erresurrecciónico glorijara, nun vizi eta erreinetan dozun Aita Jangoico eta Espiritu Santubagaz batera, Jangoico, secula seculacoetan. Amen, Jesus.

Yo

(7) *Yo pecador.*

Ni pecatarijau¹⁴ confesetan nachaco Jangoico gustiz poderosoari, Santa Maria beti virginiari, San Miguel Anguerubari, San Juan Batistiari, San Pedro da San Pablo apostolubai, santu gustijai eta zeuri, aita espiritualorri, eguin dodala pecatu, pensamentus, verbaz da obraz, neure erruz, neure erruz, neure erru chit andijagaitic. Orre-gaitic erregututen deutzat¹⁵ Santa Maria beti virginiari, San Miguel Anguerubari, San Juan Batistiari, San Pedro eta San Pablo apostolubai, santu gustijai eta ceuri neure aita espiritualorri, erregutu deyozebela nigaitic Jangoico neure Jaunari. Amen.

Capítulo 2.º

Pónense los tres actos de Fe, Esperanza y Caridad de Dios y del próximo. Pónese un párrafo para que a menudo se haga decir al enfermo. Avisos para recibir el Sagra-do Viático y quatro oraciones para antes de confessarse y después de confessado, y antes y después del Viático, que se las podrá leer.

Acto de fe.

Sinistuten dodas firmementian credoan eta am-

(8) amalau articuletan dagozan fedeco misterijo gustijac, gustijac generalean eta bacoitza vanan. Eta modu bardinian sinistuten dot gueure Eleiza Ama Santiac sinis-tuten daben gustija alan deutzalaco aguerturic edo adietan emonic Eleiza Santa oneri Jangoico gustiz eguijascoac, zeinec ez berac iñor engañadu ez vera iñorgañic engaña-duba izan leitiana, dalaco gustiz poderosoa, jaquituna, justuba eta eguija bervera, bere obra, verba eta promes gustijetan. Fede santu gustijonen defensan nago prest eta

(14) Ezk.a.: *La confesión ex Breb. Rom.* (15) Lerroartean idatzita dago -u-.

vorondate osoagaz galdu eta emaiteco (baneuncaz) vizitza asco da igaro edo padecitaco edozein bere pena eta tormenturic andijenac, ucatu baga.

De esperanza.

Zeugan neure Jauna eta Jangoico maite erruquitza daucat esperanza firme sendoa, parcatuco deustazuzala neure pecatubac zeure ontasun eta misericordija acaburic eztaquenac diriala vitarte eta Jesucristo neure erredentoreen merecimentu finic eztaquenacgaitic, bada merecidu eban guejago Jesus lastan gueuriac padecidu ebanagaz gugaitic neuc eta pecatari gustijac gueure pecatubacaz desmerecidu dogun baño. Alan bada, Jauna, daucat esperanza osoa, daucadala damu eta mintasun benetacoa neure pecatu andijena. Opa dot onetaraco eguita neugan danez aleguin gustija, o

O neu-

(9) neure Jangoico maitea, arren, bada, alan eguin daguidan lagun zaquidaz zeure gracia divinoaren socorrubagaz. Amen.

De caridad de Dios.

Nor zarian zarialaco, o neure Jangoico maite ontasun berbera, ametan zaitudaz neure vijotz da errai gustijetaric neure vizitza, ondasun, criatura eta gauza gustijez ganian. Gusti gustijac, Jauna, gura ditut galdu eta ichi, Zeu ichi eta galdu baño lenago. Amadu gura zenduquedaz, Jauna, Zeuc daquizun amore sindo benetacoagaz. Gura zenduquedaz, Jauna, amadu, al banengui, zeure ama da vijotzeco tela Maria Santissima maiteac ametan zaituban leguez; posible baliz, Jauna, Zeu ametan zarian leguez.¹⁶ O Jesus neuria, arren, bada, gueitu eta zutu eguizu neure amorea Jangoicoaganaco, vizi dein neure vijotz da arimia abrasaduric zeure¹⁷ amore santuban. Alan, bada, izan deila.

De caridad del próximo.

Zeure amorearren, Jauna, ametan dot neure proximu edo laguna eta deseetan deutzadaz vijotz osoric, mundu onetan eta bestian, neurezat gura nituquezan ondasun, dicha eta contentu gustijac. Amen.

(10) *Nota 1.*

El siguiente párrafo será bueno se diga al enfermo con suavidad y a menudo y hacer que él mis[mo],¹⁸ si puede sin trabajo, lo vaya poco a poco repitiendo o a voz o interiormente siquiera.

§ *único.*

Neure Jangoicoa eta gauza gustijac nogan sinistuten dodan frimementian eta nogan daucadan esperanza gustija da nor ametan dodan vijotz da errai gustijetaric: ezaitudazalaco maite izan gauza gustijez ganian eta ofendidu zaitudazalaco damu dot, damu dot, Jauna. Arcen dot gogo frime bat galduteco, baneuncaz, milla vizitza eta munduco ondasun gustijac, Zeu ez ofendietarren eta Zeu ofendidu baño lenago. Gueitu eguidazuz, Jauna, neure pecatuben damuba eta dolorea enda Zeugañaco amudijo bene benetacoa. Amen.

(16) Lerroartean idatzita eta ezka. errepikatuta. (17) Lerroartean idatzita dago *-re*.

(18) Eskuizkribuan: *mis- / si*.

Sagrado Viático.

Nota 2. Procure el ministro de Dios (o caritativo auxiliante) con todo esfuerzo que el enfermo se disponga para recibir el sacratísimo Viático con una confesión (a ser posible) general de toda su vida, especialmente de aquellos puntos en que dicho enfermo sintiere aver recargado más su conciencia, y primero de todo aquello que conoce aver a Dios ofendido desde la última confesión que hizo.

Y¹⁹ según el estado y apuro de la enfermedad

(11) lo pidiere, puede hacerse esta confesión a pausas por evitar molestia o algún inconveniente y en distintas oras (Mira in fine capº. 14 § 4).

No precisamente²⁰ porque dicha confesión general no sea necesaria se ha de omitir, porque es de imponderable mérito y ésta fue y es la práctica de muchos varones ajustados y santos: repasar las cuentas y partidas de su vida toda para apelar con tiempo al tribunal de misericordia, al hallarse alcanzados en el de justicia.

Todo lo puede conseguir la sagacidad, prudencia, persuasión eficaz y dirección del práctico confessor o simple sacerdote, quien tiene plena autoridad para absolver en este artículo de todo pecado y censura, por grave y reservado que sea.

El Viático o Santísimo Sacramento de la Eucaristía con que después de bien confessado se arma y previene el Cathólico para la última jornada, pide especial fervor²¹ alentado con la consideración de lo que recibe y de los especiales beneficios que tan amante, dulce y divino dueño le hace en venir a visitarle y a buscarle con amor tan fino que haciendo morada de su mismo pecho le da el espiritual beso de paz, ofrece su misericordia, valimiento y compañía para conducirlo a su eterna gloria.

Procure pues el ministro de Dios (o auxiliante), quanto pueda, disponer al enfermo,

(12) inflamar su afecto y corazón más y más en amor y temor santo de Dios y conformidad con su santísima voluntad.

Así Tellad. Manogto. de flors. Ramill. 2. ecc. flor 8. Véanse al fin de esta obrilla advertenc. Capº. 14 §§ 2, 3 y 4.²²

Quando²³ le intiman el Sagrado Viático procure el auxiliante o ministro evitar perturbación en el paciente y hágale decir con el santo rey David: «Laetatus sum in his quae dicta sunt mihi...».²⁴

Assí en basquenze:

Atzeguin²⁵ da contentu andija arcen dot essan jatazan gauza onein ganian, dirialaco gustijac suzengarriac juateco Jancoico maite maitearen hechera.

Y pide perdón assí:²⁶

Vijotz gustiric nago parca esque presentian eta ausencijan dagozan gustijai ofendidu badodaz nai enojau neure verba, eguiguera eta exemplo charragaz eta gustijai Jesucristogaitic erregututen deutzet parcatu deguidela. Neuc, barriz, neure errai gustijetaric gustijai parcatuten deutzet, ofendidu nauden moduban ofendidu naudela.

(19) Ezk.a.: *Ojo*. (20) Ezk.a.: *Ojo*. (21) Ezk.a.: *Ojo*. (22) Esk.a.: *Fol. 112, 114, 116, 120*. (23) Ezk.a.: *Ojo*. (24) Ezk.a.: *Psal. 121*. (25) Ezk.a.: *Diga el enfermo*. (26) Ezk.a.: *Perdón a todos*.

Eta, arren, Jangoico on on gueuriagaitic erregututen deutzet presente (gogoan) euqui naguijela euren oracifioetan aren divina magestadearen aurean alcanzadu daguidan gracia erijotza on bategaz gozetaco Jangoicoaren precenci-

ja

(13) ja zeruban, nun erregutuco deutzadan aren divina magestadeari gustijacgaitic.

Nota 3.

Pero si el enfermo por debilidad o tal, no lo pue[de]²⁷ decir, hágalo en su nombre y de su consentimiento y voluntad el ministro o auxiliante. Véase al fin cap^o. cit^o. 14 en § 6.

Pues no es esta ora ora de descuidos.

*Quatro oraciones:*²⁸ Dos para antes y después de confessarse y para antes y después del Viático:

1.²⁹ *Antes de confessar:*

Neure Jesucristo Jauna, Jangoico eta guizon eguijascoa, criadore eta erredentore neuria: izanic neu pecatari andi bat emoten deutzudaz humilduric gracijaric alic andi eta atenencijaz beteac, ichi deustazulaco Eleiza Santaan erremedio suave eta erreza neure pecatu andijen parcacifio osoraco, zein dan sacramentu santu penitencia edo confessiñocoa. Izan naz, ay bada, pecatari andija. Zara Jaun gustiz amoroso eta poderoso eta alan lagundu eguidazu zeure socorru divinoagaz ezagutu daguidazan ondo neure pecatubac eta confessadu daguidazan ziatz gustijac zeure ministro eta neure aita espiritualari, damuariz eta dolore benetacoz beteric, Zeu ofen-

(14) ofendidu zaitudazalaco, gogo sendoagaz obetuteco aurrerancian (emoten badeustazu, Jauna) neure vizitzia eta irauteco beti zeure servicijoan vizi nazan arte gustijan. Daucat, Jauna, zeure misericordija acabubacoan esperanza andija parcatuco deustazuzala neure pecatubac eta zeure ontasun divinoagaitic salvo izango nazala. Sinistuten dot sendaro, zariala Jangoico eguijascoa leguez sari emalla justuba, emoten daquizuna ciur onai sariya eta dongai castiguba. Modu bardinian, izan arren ni pecatari andija eta chit andijac eta nabarbenac neure pecatubac, dala ascozaz eta duda baga andijagoa zeure misericordija acaburic eztaucana. Vizi vidi Jesus, vizi vidi Jangoicoa, il, il vidi pecatuba. Jauna, eucazu nigaz erruquija. Amen.

2. *Para después de averse confessado:*

Neure Jesucristo Jauna,³⁰ criadore,³¹ erredentore eta betico onguilla maite neuria, emoten deutzudaz acabubaco esquerrac eta gracijac eguin deustazun messede chit andi onegaitic emonagaz demporia confesetaco neure aita espiritualari pecatubac. O Jaun ontasun berbera, sartu eguizu arren neure ariman da vijotzean zeure bildurtasun santuba, secula guejago ofendidu ez zaguidazan. Gueitu eguizus, Jauna, neure damuba, dolorea eta gogo sendoa alan izan nadin, ves-te-

(27) Eskuizkribuan: *pue- / decir*. (28) Ezk.a.: *Ex Arb. Vissita, Capít. 10 y 12*. (29) Ezk.a.: *Arb. Cap. 10 cit.* (30) Ezk.a.: *Ex Arb. cit. cap.* (31) Lerroartean idatzita dago -re.

(15) teric gura eztodala zeure amudijo santuba baizen. Ai Jauna, urtuten baninz odolesco negar ampulubetan! Zeugan, o Jangoico andija, daucat esperanza gustija, eguin dodan confessiñoagaz³² eta zeure erruquitasun finic eztaucana dala medijo, parcatuco deustazuzala neure pecatu gustijac eta paraucu nozula zeure gracijan êda³³ adisquidetasunian, alan servidu da maite izan zaidazan eta alabau, adora u eta bedeincatu zaidazan eternidadeco dempora gustijan. Amen. Amen.

3. *Para antes de recibir el Sagrado Viático:*

Neure Jesucristo Jauna,³⁴ Jangoico eta guizon eguijazcoa, criadore eta erredentore neuria: nor zara zu, Jauna, eta nor naz ni? Nundi etorri jat niri ain ondasun andija, zein dan dignetia verorren divina magestadea ni laco pobre bat gaur visitetiagaz neure heche tristan? Noiz nic merecidu neban ceruco mesede andijau? Ay Jauna! Gura neusquezus emon acabubaco esquerrac ezin ponderau leitian favore onegaitic. Baquizu, bai, Jauna, eztala neure laburtazuna onetaraco capaz, da alan ceruco anguerubai erregututen deutzet emendatu daguiyela eta neure ordee emon da-

(16) daguizubezala. Zeinbateg, Jauna, ascozaz eta ascozaz ni baño obeac, ni baño meritu guejago dauquenac eztabe alcanzadu ceruco mesede eta favore andijau! Secula seculacoetan bedeincatu, alabadu eta adorado zaguijezala o Jangoico on on maite neuria. Gura zenduquedaz, Jauna, errecibidu zeure ama Maria Santissimiac euqui eban disposiciñoi eta garbitasunagaz vere gorputz eta arima chit santuban Zeu errecibietaco. Arren, bada, Jauna, prestau naguizu, apaindu naguizu eta eguin naguizu digno zeure gorputz eta odol ceruco miragarrijac artun daguidazan biar dan disposicino eta garbitasunagaz. Zeuria da osasuna, gueizotasuna, vizitzia eta erijotzia; ceure escu gustiz poderosoetan dagoz gustijac eta ainbestegaitic da neure vorondatea eguitea zeuria eta alan eguin bedi. Eguin bedi orain da beti nigaz zeure gurari santuba. Vizico banaz alan verorren magestadeac gura dabela, izan bedi Zeu guejago servietaco eta alabetaco. Osterancian, Jauna, najagot il milla vider Zeu ofendidu baño lenago, najago dot neure arimaco osasuna zeure honran da alabanzan, gorputzeco baño eta munduco ondasun gustijac baño. Barriz, il biar badot, alan izan deila alan gura dozulaco, baño arren izan zaquidaz lagun eta zuzengarrija elduteco zeure erreinu santura, nun alabadu zaguidazan eternamentian.

(17) 4. *Para después de recibido el Viático:*

Neure Jesucristo³⁵ munduco erredentorea: ongui etorrija izan deila zeure divina magestadea neure arima tristeau visitetara. Baña, arren, Jauna, parcatu eiquedazu Zeu errecibietaco gaur da beti euqui dodan disposiciño laburra, bada daquit ze euqui arren angueruben garbitasuna da San Juan Batistaren santutasuna ez ninzatiala digno izango errecibietaco ain chitoco favore andija. Gura zenduquedaz, o neure erredentore lastan lastana, alabadu da³⁶ bedeincatu santu santa gustijen ao eta miñacaz, da alan vere labur da escaz gueratuco ninzate. Opa deutzut, Jaun maite neuria, araco amudijo sindo acabubagua, zeinagaz Zeu ametan zarian enda gu³⁷

(32) Lerroartean idatzita dago -gaz. (33) Ezk.a.: ênda. (34) Ezk.a.: *Ex cit^o. Arb. Cap. 12.*

(35) Ezk.a.: *Arb. Viss. Cap^o 12.* (36) Lerroartean. (37) Tinta mantxaz erdiezabaruta eta esk.a. errepikatuta.

ametan gaituzun, izanic zeure³⁸ criaturac. Erregututen deutzut, Jaun erruquitzuba, zeure amudijo andi onegaitic, eguin daguizala neure gorputz da ariman sacramentu santu onec arec efecto miragarrijac zeinzuc eguiten dituban dignamentian artuten dabenen arimetan. Essagututen dodaz neure pecatu asco eta andijac eta daucat damuba neure vijotz gustiric. Zeuri, vada ceure contra eguin dodaz, o neure erre-dentore eta medicu divinoa,

esca-

(18) escatuten deutzut erremedioja eta parcaciño gustijena. Gueizo onetan, Jauna, padeaidu eta igaro al daguidazan neque, pena eta ansija gustijac opa deutzudaz neure vizitziagaz batera, vorondate on sindoagaz zeure amoreagaitic eta neure pecatuben descarguraco, zeure vizitza miragarri, passiñoi eta erijotza santuben mercedimentu acabubacoacaz batera. Jaun erruquitzuba, amorosoa, Jangoico ontasun berbera, eucazu nigaz misericordija, vada padeaidu cenduban nigaitic. Eguin bedi orain da beti eternamentian nigaz zeure vorondate santu santuba. Amen. Amen.

Capítulo 3.º

Protestación de la fee.

(Ex Arb. Viss. capº. 14. Vene. Madre de Agreda, exerc. quotidian.).

Enzuten deusten gustijac jaquin beguije eta testigu izan bequidaz zelan nic, N.,³⁹ neure juicio eta adimentu sano da claruban nagoala, confessau, declarau eta⁴⁰ protesta- tauten dodan nazala *⁴¹ catholicuba eta dala neure vorondate frimea cristinau alacoa leguez vizi eta iltea Eleiza ama santa catolica apostolica Erromacoac daucan eta con- fessetan dabene fede eta legue santu eguijascoan.

Sinistuten dot neure Jangoico aita gustiz poderosoagan, vere seme bacar Jesucris- to gueure Jaunagan eta Espiritu Santuagan.

(19) Sinistuten dot diriala iru persona distinta edo banac, bata bestia eztirianac eta irurac diriala Jangoico bacar bat, ez iru Jangoico.

Sinistuten dot Aita eternoa dala Jangoicoa, Semia dala Jangoicoa, Espiritu Santu- ba dala Jangoicoa, baña eztira iru Jangoico, ezpada Jangoico bacar bat, zerren iru per- sona divino oneic izan arren banac, au da bata bestia eztirianac, dauque naturaleza da⁴² izaitte divino bardin bat da alan irurac dira Jangoico bacar eguijasco bat. Da alan sinistuten dot.

Aita ezta Semia, ez Semia da Aita. Espiritu Santuba ezta Aita ez Semia. Ez Aita ez Semia dira Espiritu Santuba, cerren persona bacoitza da aparte bestiagañic, baña irurac dira, essan dan leguez, Jangoico bacar bat, ez iru.

Sinistuten dot dala gueure Jangoicoa gustiz poderosoa da eztaguana beretzat eguin ezinic edo imposible dan gauzaric. Sinistuten dot dala gustiz santuba, justuba, jaquituna da gauza gustijen asayera da acabuba eta gustiz ciurra, emongo deustiena⁴³ onai sariya eta dongai gastiguba.

(38) Lerroartean idatzita dago *-re*. (39) Ezk.a.: N., *diga el nombre y apellido*. (40) Lerroartean. (41) Esk.a.: *Cristinau*. (42) Lerroartean. (43) Eskuizkribuan *deustiena* dakar eta horrela utzi dugu gure edizioan, baina kontuz, HARK-HAIEI-HURA formako aditza eskatzen du testuinguruak eta.

Sinistuten dot Jesucristo gueure Jauna dala Trinidad Santisimiaren bigarren persona eta guizon eguin zana Maria Santisimiaren sabel virginala gustiz garbijan, ez guizonen obraz edo eguitez, ezpada Espiritu Santuben obraz da gra-
ci-

(20) cijaz gueratuten zala Ama Virgina Santisimiau beti donzella garbija, semiau, zein dan Jesucristo, eguin baño lenago,⁴⁴ eguicqueran da eguin esquero.

Modu bardinian sinistuten dot vigarren persona onec padeaidu ebala gueure amo-reagaitic da gu pecatarijoc salvetiarren pasiño e eta erijotza crubela, Poncio Pilatosen aguidupean izan zala enterraduba eta vere arima santisimiamia, divinidad eagaz batera, jatsi zala infenuetara, ez condenaduben toquir a ezpada limbora⁴⁵ edo Abranen toquir a, eta aric atera zitubala han egozan Aita edo Gurasso Santuben arimac, norzuc egozan ansijaz beteric bere etorrera santuben beguira. Eta Jesucristoaren gorputz sagraduba gueratu zala baturic divinidad eagaz beragaz.

Sinistuten dot vistu zala ilen arteric irugarren egunian eta vere virtutez igo ebala cerubetara eta han daguala jarriric aita gustiz poderosoen alde escumatati eta aric etorrico dala jusguetan vizijac eta ilac, onai —zeinzuc dirian vizijac— emoteco premio edo sariya eta dongai —onec dira ilac— gastigu secularoa.

Sinistuten dot dagozala saspri sacramentu santubac Jesucristo gueure maiteac ichijac gueure probechu da erremedijoraco eta oneitarico bacoitzac emoten dabela gracia edo vere aumentuba, zelan dan vere instituciñoa, onec diriala mediyo alcanzetaco essan dan gracia eta virtuteac.

Sinistuten dot gueure Eleiza ama santa
cato-

(21) catoliquian dagoala lizencija edo potestadea pecatubac parcatuteco eta au dauquela sacerdote jaunac celan emoten jaquen, eta sacerdote gustijac generalean erijorzaco pelligru edo orduban dauquela potestade osoau.

Sinistuten dot Eleiza ama, santa, catolica, apostolica, Erromacoan, da vera dala bacarric mundubon.

Sinistuten dot dagoala Jangoico bat bacarric, ez iru Jangoico.

Sinistuten dot dagoala fede bat, dagoala batismo bat. Sinistuten dot essan dan gueure Eleiza ama santiac sinistuten daben gustija, credoa, amalau fedeco articulubac, evangelijo da escritura sagraduban dagozanac gustijac, gustijac vanan da gustijac generalean.

Sinistuten dot Aita Santu Erromacoen potestade edo autoridadea, noren sujetu eta obedencijapean nagoan eta gustijac daucagula premiña edo obligaciñoa obedietaco, vere essanean egoteco.

Sinistuten dot Ama Virgina Santisimiaren concepciño gustiz garbija, au da, izan zala sortuba gracijan pecatu jatorrisco edo originale бага bere izaita naturaleco lelen-go istanterianic.

Sinistuten dot sendaro da gogo gustiric santissimu sacramentu altaracoan dagoala Jesucristo gueure jaunaren gorputz eta odol
vizi

(44) Lerroartean idatzita eta ezk.a. errepikatuta. (45) Esk.a.: *Seno*.

(22) vizi preciosoac eta eguijascoac, vere arima santuba, divinidadeta eta atributu divinoac.

Sinistuten dot Jesucristo, Jangoicoa danez, dagoala lecu gustijetan essencijaz edo izaitez, presencijaz da poderijoz, da guizona danez dagoala solamente ceruban da santissimu sacramentu altaracoan.

Sinistuten dot ni il ezquero il dirianac eta ilgo dirianac gustiyac vistuco gariala juicioo egunian gueuncazan gorputz da arima berberacaz.

Fede santu onen bando da favore nago prest eta vorondatez emoiteco neure vizitza enda guejago da guejago baneuncaz, baieta munduco ondasun gustijac, ucatu baga tromentu andijenac emongo baleustez vere.

Neure lagun edo proximubai, presente da ausente dagozan gustijai nago parca esque ofendidu edo gachic eguin badeutzet ezetan neure verba, obra eta exemplo charracaz. Modu bardinian ezer zor badeutzet declaretan dot dala neure vorondatea paguetia da emotia ciur bacoitzari zor deutzadana eta alan cumpletia.

Denporaren baten⁴⁶ diabruben engañus da tentaciñoiz nai osterancian neure gueizo, neque eta aldi gueisto edo ansijen indarrez neure senian edo adimentuban ez nagoala essan edo eguiten badot gauzaren bat, nai dala gogoz, verbas nai eguitez emen orain essan eta confessadu dodazanen contra eta

Jan-

(23) Jangoicoen legue santuben contra, oraingañic orduraco da betico diñot eta declaretan dot eztala au neure vorondatea. Eta alan gura dot alan essana edo eguina izan deila balijo eta creditu baguia eta iñoc —ensun edo icusi arren— credituric ez sinistuteric emon ezin leyan moducoa, bada neugan danez errebocauten dot alacoa, dalaco neure deseo da intenciño gustija vizi eta iltea neure Jangoico maitearen fede santuban, servicioan, amudijoan, vildurtasun eta legue suave gozo verian il artian, orain eta betico demporan. Alan izan deila, o neure Jesus maite on ona. Alan izan deila, o Ama Virgina Maria Santissimia. Alan, alan o angueru guardaco neuria, Jangoicoaren honran da alabanzan. Amen.

Capítulo 4.º

En que van seis parrafitos a elección del auxiliante.

§ 1.º

Jangoico maite neuria, nor ametan dodan gauza gustijez ganian, nogan sinistuten dodan firmementian eta nogan daucadan esperanza osoa, nagotzu Jauna misericordijen esque, bada izanic nor zarian da Zeu ofendidu zaitudazalaco damu dot,

(24) damu dot Jauna vijotz gustiric. Daucat Zeugan, o neure Jangoico maite on ona, esperanza betea parcatuco deustazuzala neure pecatubac zeure misericordija finbacoa dala mediyo.

(46) Ezk.a.: *Ojo*.

§ 2.º

O neure Jangoicoa eta gauza gustijac! O ontasun parebagua! O Jaun suave, bigun da parcazalea! Ay, Jesus, zelan da au! Ni orain artian zeure contra eta verorren mages-tadea neure bando ainbat messede eta favore señaladubacaz? Celan estot au orain artian essagutu, ez Zeugañic da zeure aguinduetaric alderatuteco eta beti Zeugaz bat egu-
nic egoteco? Zelan, ay Jesus amorosoa, ez jat erdiratuten vijotza min eta atzacaben indarrez izan nassalaco ain esquer gueistocoa, ain ezaupide charrecoa? Zelan ibili naz viziric neure oñen ganian, dabilena ni salvetarren ofendidu ezquero? Emen da agui-
ri, Jauna, ceure ontasun parebagua da ceure misericordija chit andi andija. Eucazu, bada, au neugaz. Damu dot, damu dot ain Jangoico andi sari emaila ofendiduba.

§ 3.º

Si notare⁴⁷ el auxiliante o ministro de Dios que se turba el enfermo o se aflije con alguna grabe tentación o tal —pues no se descuida nuestro común enemigo— díga-
le con todo fervor y devoción el siguiente parrafo para que se conforte y huyan los demonios y héchele agua bendita diciendo:

Asper-

(25) *Asperges me Domine hysopo...* y Gloria.

(Arbl. Viss. Capº. 36 in fine.)

Nor,⁴⁸ nor Jangoico gustiz poderoso on on gueuria leguez? Nor Jesucristo gue-
re erredentore Jangoico da guizon eguiyascoa leguez? Nor Maria Santissima señora
gueuria leguez, sortuba gracijan pecatu originale baga, beti virgina garbija eta Jan-
goicoaren ama benetacoa, ceruco erreguiña da pozgarija? Vizi bedi Jesus. Vizi bedi
vere ama Maria Santissima. Vizi bidiz, vizi bediz. Il bedi pecatuba, il bedi gueure
arerijo madaricatuba. Jesus, Jesus, Amen.

§ 4.º

Ametan zaitut, neure Jangoico ona, eguin deustazulaco ainbeste messede nic
merecidu baga. Ametan zaitut, Jauna, bada emon ceustan daucadan izaitea enda
eguin ninduzun zeure criatura edo eguituria da zeure Eleiza santiaren semia. Ametan
zaitudaz, Jauna, ainbeste sufridu eta parcatu deustazulaco. Zeu nor zarian zarialaco
ametan zaitut. Ametan zaitut ametan nozulaco. Ametan zaitut, Jauna, viyotz gusti-
ric, beste sari da interes baga, ezpada nor sarian zarialaco. Eztot gura mundubon ez
ceruban beste gauzaric ez veste ezaupideric Zeu, o neure Jango-
ico

(26) ico maitea baizen; Zeu, Zeu ametia, Zeu gozetia, Zeu adoradu, bedeincatu
eta alabetia oraingañic seculaco. Amen.

§ 5.º

Jangoico gozo neuria, Jangoico erruquitasunez betia, erdu neugana arguitasun
eterno, erdu da arguitu eguidazu neure adimentuba essagutu daguidan zeure onta-
suna, zeure piedadea eta Zeu, en fin, o neure jabe maitea. Erdu consuelu benetacoa,
erdu, arguitu eta gueitu eguidazu neure memoria gomuta nadin zeure messede chit

(47) Ezk.a.: *Oja*. (48) Ezk.a.: *Esto*.

andijacaz eta beti euqui daguidan neure⁴⁹ gogoan Zeu ametia, alabetia eta gracijac emotia. Zutu, gartu eguidazus neure vijotz da vorondate epeloc euqui eztaguidan beste gurariric ez veste acorduric zeure vorondate gustiz santuba cumplietia eta eguittea baizen,⁵⁰ ceruban hango sorijonecoac⁵¹ eguiten⁵² daben leguez. Amen.

§ 6.º

Jesus, Maria eta Jose, zeuben ondo biarrecoa nago, allega zaites iruroc neugana enda betetu eguidazube neure vijotza dolores eta damu benetacoz neure Jangoico on ona ofendidubagaitic. Allega zaites iruroc eta sendatu naizube fedean, esperanza da Jangoicoen amudijo sindoan. Gartu eta abrasadu naguizube onetan. Alan daucat esperanza osoa, o ceruco prenda eta pozgarri maiteac.

Amen.

(27) Capítulo 5.º

Varios afectos y jaculatorias sacadas del Vene. Arb. *Vissita de enfermos*. Vene. Mad. de Agreda. Nieto y otros. Elija lo que guste el auxiliante.

O Jangoico eternoa! Ceruben da lurren utzetic eguillea, neure izaite da jaube maitea: bedeincatuba da alabaduba izan deila oraingañic seculaco zeure izen santuba. Zeure juizijo eta disposiciño chit santu miragarrijac alan izan ditezala alabadubac, bedeincatubac eta obedidubac. Amen. Amen.

Enzun, aditu eta beguiratu beguije cerubac eta lurrac da vere criatura gustijac nigaz gueure Jangoico on maiteac eguiten daben misericordija andiya. O Jangoico amorosoa! Zeure piedade andijac alan gura izanic nago oe onetan zeure vorondate santuben erregalubagaz. Amen, bada, egon nadila, alan gura dabelaco verorren magestadeac. Sendotu naizu, Jauna, zeure vorondate santuban, da biraldu eguidazus nai dozuzan neque, trabaju da miserijac, igaro daguidazan zeure amorearren eta neure pecatuben satisfaciñoraco.

Emoten deutzudaz, Jauna, esquerrac, humilduric da viyotz gustiric, gaur nigaz eguiten dosun misericordijagaitic oeturic euquijagaz, bada emoten deustazu lecuba da dempo-

(28) ria Zeugaz acordetaco, neure pecatuben parcaciñoa escatuteco eta ceure gracijan paretaco. Noiz eta cegaitic merecidu neban nic dicha ponderagarrijau? Zelan, Jauna, emon neizus gracijac biar zeunquian leguez messede oneecgaitic, bada beste asco ni baño ascozaz —ay celan bere— obeac il dira mundubon beingoan, lecuric eztauquela essateco verba erdi bat, edolavere *Jesus*, Zeuri, ô Jaun erruquitzuba, parca escatuteco. O Jangoico acabubaco erruquitzu on ona! Ay eta banenqui essagututen zeure ontasuna eta deustazun amorea, bada izanic ni ain deunguia da esquer gueistocoa Zeuganaco, merecidu dot zeure magestadeaganic beste ascoc estaudena. Ceruco da munduco criatura gustijac bedeincatu da alabadu zaguijzala zeure piedade da eguinen santu miragarrijacgaitic.

(49) Tintaz erdiezabatuta eta ezk.a. errepikatuta dago -u-. (50) Lerroartean idatzita eta ezk.a. errepikatuta. (51) Lerroartean idatzita dago -co-. (52) Eskuizkribuan: *eguit- / ten*.

Ezaguturic daucazu Jaun poderosoa neure pobreza da ezerbereza. Aberastu naizu zeure gracijagaz, zeure amudijo santubagaz, zeure vildurtazunagaz eta arren emon eguidazu ez euquitia besteric gogoan ez bada Zeu, neure Jangoico on maitea, Zeu ametia, Zeu servietia eta gueratu бага Zeu alabetia.

Zeuria, ô Jesus lastana, gura dot oraingañic izan, Zeugaz gura dot egon. Zutu eta gartu eguidazu neure vijotz epelau zeure amudijo santuben zubagaz. Jansi eguidazu neure arima viloizau zeure gracijen edertasunagaz egoteco apainduric zeure presencija divinoaren aurrean. Zeuria izan biar dau

Jau-

(29) Jauna, zeuria da, Jesus neuria, bada erredimidu (erosi) zenduban odol preciosoaren costu aberatz parebacoagaz da alan⁵³ zeure escu sagradubetan entreguetan dot, neure criadore, erredentore da salvadore maitea.

O vizitza neure arimiena! O neure vizitzaren arima benetacoa! Ay da ze caru costa jatzun neure erremedioa! Ay jaube maite onguilla cerucoa, zeinbat sor deutzudan! Ay bada, alan izanic au, ay Jesus viyotzecoa, ay ze pagu charra emon deutzudan! Damu dot, damu dot Jauna, alacoa izan nassalaco. Arren, gauza on gustijen emaila, emon eguidazu dolore sindo andi bat, emon eguidazu, Jauna, negar eguitea neure begui eta zan arte gustijetatic odolesco negar ampulubac. Eguin bediz iturri vi neure beguijac.

Ardi erratuba zeure atoo santuric alderatuba da galduba izan naz, o pastore divino amorosoa, eta bada Zeuganic iguez nembilela vilatu eta idoro ninduzun, Zeugan confieta naz bastertuco ez nozula, vada neure arima tristeac bilatu eta idoro gura zaitu Zeugaz ecanduteco zeure alabanzan seculaco.

Ea Jaun erruquitzuba, Jaun bigun santu santuba, artun naguizu Zeurezat, emen naucazu zeure menpecoau. Zeure esclaboa naz da —o ze dichia— gura dot izan eternamentian.

Jan-

(30) Jangoico neuria, nor ametan dodan, nogan sinistu eta daucadan esperanza gustija, enzun eguidazus neure escarijac da erregubac eta ez veguiratu, astu⁵⁴ bequizus, Jauna, neure pecatubac, bada nagotzu parca esque damu dodala Zeu ofendiduba. Eucazu arren nigaz erruquija.

Ez naiquezu, o juez gustiz justuba eta miragarrijan suzena, bastertu zeure presencija ceruco pozgarrijen aurreric. Nago, Jauna, neure pecatuben damus da mintasunez. Arren, vada, ez naiquezu⁵⁵ bulsau eta hecha zeure justicijaren aize icaragarrijagaz ceure aurreric; beguira, Jauna, nazala orrichu sicu arina da alan vere zeure criatura da eguituria.

Jesus munduco salvadorea eta artun gura zendubana gueure froma da aragui ilcorra gueure oneraco da osasuneraco: erregututen deutzut presente eguin deguijozula zeure Aita Eternoari zariala neure anajea⁵⁶ eta etorri ziniala mundura ni erremedijau da salvetiaren, baieta onegaz batera ceure merecimentu acaburic eztauquenac. Eta eucazu nigaz erruquija, ô anage oneguillea.

(53) Tintaz erdiezabatuta eta ezk.a. errepikatuta. (54) Tinta mantxaz erdiezabatuta eta esk.a. errepikatuta. (55) Lerroartean idatzita dago -zu. (56) Ezk.a.: *Si es hembra, «nevia».*

Jangoico maitea, zeure ontasun eta misericordijen ascotasunagaitic eguin nindusun zeure Eleiza Santiaren semia⁵⁷ eta ainbestegaitic daucat esperanza andija guraco eztozula ni galdu nadin seculaco. Zara, Jauna, vijotz bigun da humildezalea; emen naucazu,

Jau-

(31) Jauna, humilduric, damuariz beteric neure vijotza Zeu ofendidubagaitic izanic nor zarian, ain on ona eta ainbeste mesede eguin deustazuna.

Jagui zaitetz, abija zaitetz Jesus, leoi divino indarzuba, neure socorruban. Lagun zaquidaz orain eta neure erijotzaco orduban zeure gracijen socorrubagaz. Vijoaz, vijoaz iguez lotzariz beteric neure arerijo madaricatubac eurac irabasirico infernuco ondarretara eta vizi bidi Jesus, vizi bidi zeure ontasuna, vizi bidiz zeure misericordija andijac.

Ea bada, Jesus, gustijen consolagarrija, balija zaquidaz. Sanson divinoa, libradu naguizu neure arerijo madaricatuben erpeetaric, bada dabilz ni oratu da galdu ezinic. Eguin eguizu, Jauna, nigaz, zeure betico misericordija andija da, orduba etorri deinian, izan bedi neure arimen urtayeria mundu onetaric libre pelligru gustiyetaric, ceure gracijan eta adisquidetasunian.

Ama Virginia Santissimiaren Jesus seme gozo maitea, abija zaitetz neure socorrura, movidu zaitetz neuri lagundutera. Vissitadu eta sendatu eguizus neure vijotz eta arimia, bada aurquituten dira argal, gueizo da adore bago. Izan bedi, zeure erruquitazuna leguez, neure consuelu da alibijoa.

Je-

(32) Jesus, triste gustijen pozgarrija, bada nago estura onetan, Zeuri nagotzu deyez. Sucendu eguizus neugana zeure vegui misericordiaz da amudijoz beteoc, da libradu naguizu pelligru gustijetaric orain da neure erijotzaco orduban. Jesus, Maria Santissimiaren vijotzeco telia, beguiratu eguizu nassala zeure odol chit preciosoagaz erosiya. Eguin eguizu, bada, alan, neure atzerengo esturan arima triste Zuc erredimidubau librauco dan moduban neure areriyi zitalen erpee zorrotzetaric. Jesus, Jangoico viziyaeren da⁵⁸ Maria Santissima ceruco erreguñiaren semia eta neure erredentore maitea, alan izan deila.

Prosigue este capítulo a mayor abundamiento de el auxiliante. Y escoja en todo él los parrafitos que más le agraden.

Neure Jesus on ona, Jangoico da guizon eguijascoa: zeure ao sagradutic daucazu ondo essanic gura eztozula galdu edo condenau dein pecatarija,⁵⁹ ez bada vizi eta Zeugaña biortu dein, zeure legue, amudijo eta servicio santura etorri dein. Ay, bada, Jesus erruquitza! Emen naucazu becataric andiyena. Gura dot neure vijotz, errai da arima gustiric izan zeuria da zeure essaneco benetacoa. Orain, Jauna, astu bequizu neure ibiltea aparte, alde eguinic neure pecatu ezaiñacaz Ceuganic orain artian. Damu dot, Jauna,

da-

(33) damu dot milla da guejago bider. Zeure bila nabil, Jauna, zeure adisquidetasunen esque nago. Artun naguizu, arren, Jauna, ceure gracijan.

(57) Ezk.a.: *Hembr.*, «alavia». (58) Lerroartean. (59) Ezk.a.: *Nolo morten peccatoris, sed ut magis.*

Zeure criaturia da egitura naz, Jauna,⁶⁰ alan confesetan dot, eta emon deustazula daucadan izaitea, baieta dodan gustija. Au izanic egui ciurra, ay vada, eztot ondo essagutu Ceu servietaco, Ceu vijotz da erray gustijetari ametaco eta ez ofendietaco. Izan nassalaco ain ezaupide eta esquer gueistocoa, damu dot, Jauna, damu dot milla da guejago vider.

Ay ze ezquer gueistocoa izan nazan Zeuganaco, o Jangoico on on maitea! Ay ze guichi essagutu dodan deutzasun amorea! Emen da onetan aguiari da zeure misericordijaren anditazuna. A eta zeinbat vider irabasi dodan seculaco gastiguba neure pecatu ichusiyacaz! O ontasun acabubacoa, o neure Jangoico maitearen vigundazun⁶¹ da paciencia ceruben da lurraren ponderagarrija! Eucazu nigaz misericordija.

Erdu gozotassun neuria, erdu Jangoico amudijosco ichazo andija, erdu neugana. Vada essanic daucazu eziniala etorri mundura⁶²

jus-

(34) justuben bila, ezpada peccarijen bila. Ay ze egui zeure ao sagradubena! Bada justubac ceruban aurquituten dira da munduban peccarijac. Baña, ay Jesus, ez ni laco andiric. Erdu, bada, ta bilatu naizu. Laster, Jangoico neurea, emongo dozu nigaz, bada nago ain señaladuric neure peccatuben ascotasunagaz da llagacaz ezainduric gustijau. Erdu, vissitadu eta erremedijau eguidazus neure arimaco zaurijac da loitazunac.

Erdu medicu gustiz jaquitun divinoa, guztiz acertarija. Icusi eguizu neure arimaco gueizoa. Vissitadu da ossatu eguidazu, Jauna, bada Zeugan daucat osasun beneta-coaren esperanza osoa. Zara, Jaun gustiz jaquituna, acabubaco poderoso. Ezta, Jauna, zeure poderijoendaco, au gauzaric andijena, ni laco peccari andi bat ondu da zeuria eguitea, bada nagotzu humilduric da damuz beteric parca escatuten. Arren, enzun eguidazus neure escarijac da sispurubac.

Badaquit —ay Jauna, errazoagaz— zariala nigaz aserre ainbeste vider ofendidu zaitudazalaco. Zara Jangoico viyotzveria, biguna, aita gustiz erruquituba eta desprecietan eztaquizuna zeure criaturia humilduric da peccatuben mintasunez dagoana. Jauna, damu dot, damu dot neure Jangoico on maitea Zeu ofendiduba, ain ezaupide charreco izana, ain ezquer gueistocoa, jaquinic eguin deustazuzan mesedeac, jaquinic zeure ontasuna. Arren, eucazu

nigaz

(35) nigaz misericordija.

Artun eguizus,⁶³ Jauna, onzat neure peccatuben dolorea da garbaja. Eta alderatu, assagotu eguizu zeure arpegui divinoa neure peccatubacgañic eta erreboCADU eguizus zeure eternamenteco librutic neure dongaro eguinac, neure errubac da ofensac, bada oraingan seculaco opa deutzut, Jauna, sendaro, ez guejago verorren divina mages-tadea ofendietia, verorrena izaitea, ametia da ciur servietia. Arren, bada, alan eguiteco ciatz, emon eguidazu gracia.

(60) Tintaz erdiezabaruta eta ezka. errepikatuta dago *-una*. (61) Eskuizkribuan: *vingundazun*. Kendu egin dugu *-n-* sudurkaria, ez baitugu beste lekukotasunik ez azalpen egokirik aurkitu, baina ikus fenomeno bera 65. orrialdean: *languntzat*. (62) Ezk.a.: *Non veni quaere justos sed peccatores*. (63) Ezk.a.: *Ps. 50, v. 10; Averte...*

Zeure⁶⁴ verba da promes santuba —aldatuco eztana— da, Jauna, ezteutzazula⁶⁵ ucatuco criaturari, zeure izen santubagaitic escaturico gauzaric. Alan, bada, verba onen virtutez, erregutu da escatuten deutzut, *Jesus* zeure izen gozo miragarrijagaitic, emon daguidazula neure pecatuben vijotzeco damu, gorroto eta mintasun amudijosco andi bat eta libradu naguizula neure arerijo infernaletaric, emon daguidazula erijotza on bat izango dana zeure honran, alabanzan da glorijan. Alan daucat, Jauna, esperanza osoa da alan izan deila. Amen, o Jesus maite neuria.

O neure Jangoico on on, maite maite neuria eta gauza gustijac! Nor, nor ve[ro]ri⁶⁶ leguez? Nor Maria Santissimia leguez? Vizi bidi Jesus! Il, il vidi pecatuba! Amen.

(36) Capítulo 6.º

Varios afectos y jaculatorias ofreciendo la enfermedad y sus trabajos.⁶⁷

Neure vijotzeco Jesus maitea, tristee da gueizoen consuelu da pozgarri benetacoa: alegreta naz, Jauna, da atzeguin dot, eguiten dalaco neugaz zeure vorondate santuba. Eguin bedi, cumplidu bedi, alan gurot eta da neure contentuba. Ainbestegaitic, Jauna, opa deutzut viyotz gustiric da gustu andijagaz neure gueizoau, estura eta penac, Zeuc, o Jesus neure erredentorea, curcioco arbola santuban ni pecatarijonegaitic igaro da sufridu zenduzanacaz batera. Eta izan ditezala zeure honran da alabanzan.

Pena, ansija eta atzacaba gustijac dauquez neure pecatu asco eta andijac ondo eta ondo merceduric. Baña alan vere, o Jaun divino, bigun, suavea da misericordijaz betia, erregaladu nozu gueizo bigun onegaz izan daguidan zeure ontasunen acordagarrija. Zeure borondate santuba alan dala, betoz neugana⁶⁸ gueizo gustijac, vetoz tormentu, afrontu da persecuciño gustijac, bada gura deutzudaz ofrecidu zeure amoreagaitic, Zeu gozetiarren.

Betor, Jauna, —zeure gustuba dala— erijotzia nai vizitza lucea dempora luceagoan sufrietaco emon gura deustazuzan pena da trabajubac

(37) jubac. Cumplidu bedi zeure vorondatea neugaz eta gauza gustiyetan, bada neuria da zeuria eguitea da gura dot euqui zer ofrecidu verorren magestadeari luzaroco demporan, zeure amorearren da neure pecatuben satisfaciñoraco.

Jangoico gustiz poderosoa, Aitia eta Semia bacar eta Espiritu Santuba, iru persona banac eta Jangoico eguijazco bat: zeure escu divinoetaric errecibidu dot gueizoau, obe erregalubau; izan deila, Jauna, milla bider ordu onian, dalaco alan zeure vorondatea, bada neuria da eta gura dot au cumplidu deila celan ceruban alan lurrean. Amen, amen.

Zeure criaturia naz, Jauna, da zeure escu poderosoetan dagoala eguitea nigaz gura dozuna da egui ciertuba. Alan, bada, izan deila, Jauna, da alan eguin bedi zarialaco gustiz ciurra, justuba, bedecatuba eta santuba zeure obra edo eguitura miragarri gustiyetan da neure ordu presenteco ocasiño onetan, vada, Jauna, eztaquizu emoten penaric criaturiac sufridu al dayan genetic.

(64) Ezk.a.: *Ex sacra ssa.* (65) Lerroartean idatzita dago *-la.* (66) Eskuizkribuan, bi lerrotan: *ve- / ri.* (67) Esk.a.: *Ex Arb...* (68) Lerroartean idatzita dago *-u.*

Ceruco angueru espiritu garbi ederrac eta santu da santa gustijac, arren, lagundu eguidazube ofrecietan neure Jangoico on maiteari neure neque da trabajubac, ansiya da larricunzac, gueizo onetan. Vai-
eta

(38) eta ponderetan da alabetan vere misericordija eta ontasun acabubacoac.

Ea neure jaube lastana, neure criadore eta neure izaite gustija, emon eguidazu gracia bat eguinic egoteco orain da beti zeure vorondateagaz. Emen naucazu, Jauna, eguin eguizu neugaz nai dozuna, zeuria naz eta errazoa justubaz eguingo dozu neugaz nai dozun moduban. Zara miragarrija zeure eguiquera santubetan, ciurra gustiz, eta daquit ondo ezteustazula eguingo injuriyaric.

Alegradu, postu bidiz neugaz ceruco eta lureco criatura gustijac eguiten dala —o Jangoico maitea— zeure vorondate santuba. Alegra zaitetz eternamentian eta —o gauza on gustijen emaila— emon eguidazu eriyotza on bat zeure eriyotza santubagaitic eta gracia amaituteco desterru tristeau zeure honran, alabanza da adisquidetasunian, bada alan Zeugau daucat esperanza oso frimea.

Ya, ô Jesus maitea, ya, alan izanic zeure disposición santuba, elduten naz neure vizitzen acabura. Alan izan deila ordu onian alan gura dozulaco. Ez naguizu, Jauna, desanparau,⁶⁹ bada naz ceure odol preciosoagaz erosija. Ondo eta ondo daquizu neure argal-

(39) galtasuna, neure ezerbereza. Seguru, o Jaun gustiz jaquituna, daquizu neure alibijoen necesidad edo biarra. Ea bada, sendatu naguizu frime aurquitu nadin beti zeure amudijo santuban, fedean, esperanza da zeure servicio santuban eta erotian zeure amorearren gustuz da paciencijaz neure gueizoco nequeac da ansijac.

Libradu nagui zeure misericordija eta poderijo parebacoac neure arerijo infernaletaric, bada dabilz leoi amorratuben guissan neure bila ni galdu guraric, jaquinic elzen dala neure vizitza ilcorren despedidia. Ea bada, jagui zatez (*sic*) Jesucristo neuria,⁷⁰ Jangoico da guizon eguijazcoa, neure erredentore, salbadore eta jaun gustiz poderoso. Jagui zaitetz, erdu zeure hechura da criaturen fabore. Erdu eta zeure izen miragarri gozo gustiz santubagaitic libradu, escapadu naizu erpee infernaletaric. Viva, viva Jesus. Amen.

Capítulo 7.º

Clamores al Padre Eterno ofreciendo los méritos de Nuestro Señor Jesucristo. Será muy acertado decirlos al enfermo moribundo —quando lo pueda bien entender y oír— con devoción y suave intimación

(40) ción y claridad. Ex divo Bon. et alijs. Ex Arb. Viss. cap. 23. Nieto. Y Soliloquios. Vide.

Aita Eternoa, Jangoico neuria, ceruben da lurren utzetic eguillea eta gustiz amoroa, baquizus, bai, Jauna, neure ezerbertazuna, neure pobrezia eta neurez ezin dodala ezer. Da alan, Jauna, opa deutzudaz neure pecatuben satisfaciño eta descargu-

(69) Eskuizkribuan lerro bitan: *des- / sanparau*. (70) Ezk.a.: *Exurge Christe, adjuva...*

raco zeure seme maite Jesucristo neure jaunaren merecimentu acaburic eztauenac, vere vizitza, pasiño e eta erijotza santubenac, bada gura iza eban izan cruzean jocija eta il an tromentu icaragarrijetan inguiratuba neure amore eta neure arimaco salvaciñoagaitic.

Opa deutzut, Aita Eterno gustiz erruquitza, Jesucristo neure jaunac euqui eban obedencia andi parebaguia il artian neure amorearren. Eta bedratzi ilabeteco demporia, zeinatan egon zan Ama Virgina santissimiaren sabel virginale gustiz garbijan. Baieta araco pobreza chit andija, zeinagaz jayo zan portale triste deseparadu batean, neure arimen osasunagaitic.

Opa deutzut, Aita Eternoa, Jesucristoc emo eban odol⁷¹ preciosoa vere circunciño santuban neure salvaciñoagaitic. Eta opa deutzudaz, Jauna, vere vizitza mirarisco den-

po-

(41) poran sufridu zituban otz, vero, gosse, egarri, izerdi eta neque andijac neure pecatubacgaitic eta neuri da criatura gustijai exemplo da icazvidea emotarren.

Opa deutzudaz, Jauna, Jesucristo neure erredentoreac nigaitic da criatura gustijacgaitic eguin cituban bareu da mortificaciño latzac gueure pecatu andiyen satisfaciñoraco da gu salvetiarren.

Opa deutzut, Aita Eterno maite neuria, Jesucristo neure jaunac eracutsi eta euqui euscun amudijo chit andija, zeinagaz gura iza eban —o ceruco mesede gustiz miragarrija!— gueratu sacramentaduric vere Eleiza Santan gueugaz egoteco munduben acabera artian.

Ofrebietan deutzut, neure Jauna eta Jangoicoa, Jesucristoaren araco humildade parebaco miragarrija, zeinagaz, gueuri exemplo emotiarren, garbitu zituban vere amabi aprostuben oñac.

Opa deutzudaz, Aita Eterno Jangoico maitea, Jesucristo neure jaunac igaro zituban ansija edo agonija nequez da penaz betiac Jetsemanico ortuban Zeuri oraciño eguiteman, eta orduban han emo eban odolesco izerdi gustiz larrija gueure pecatu ichusijen loyac quendutea-

rren

(42) ren da gueure arimen salvaciñoagaitic.

Opa deutzut, neure Aita Eternoa, Jesucristo neure erredentoreac euqui eban paciencia da humildade chit andija ichi eutzanian emoitzen Judas traidoreari mossu falsoa vere arpegui divino angueruben miragarrijan, jaquinic ondo zala mossu traidoreau señalea traiciño da presondegui gogorrena.

Ofrebietan deutzudaz, o Aita Eterno neuria, Jesus zeure seme precioso maiteac padecidu zituban desprecijo, injuriya da tromentu icaragarrijac, eroate ebenian preso, modu gustiz gogorrean, arec soldadu da ministro madaricatubac, vere beso divino ceru eguilleac sendaro amarraturic catea da soca tropeacaz, guizon entero malechorenen guissan.

(71) Lerroartean idatzita eta ezka. errepikatuta.

Opa deutzut, Aita Eterno erruquitza, Jesucristo neure jaunac ni pecatari andijonegaitic padecidu eban gustija, Anas, Caifas da Herodes[en]⁷² hecheetan, han egui eutzen burla, afrontu eta beste tratu donga ascogaz gu salvetiarren.

Opa deutzut, Aita Eterno gustiz poderoso, Jesucristo amoroso neure maiteac igaro zituban pena da desprezioac nigaitic vere begui egusqui celestialac estalduric eucazala

emote

(43) emote eutzenian arec borreru infameac matrallaco crubelac vere arpegui divinoan burlaz da barrez, essateutzela: «igarri, acertau eguizu nor dan jo zaitubana».

Opa deutzudaz, o Jangoico neuria, Jesu Cristo neure jaunac euqui da igaro eban lotzari andija janzi eutzenian erropa edo jasteco zuri bat, euqui leguiyen zorotzat; eta orduban euqui eban paciencia da humi[1]dadea⁷³ neure subrebijen da vanerijen erre-medijoraco da arimen osasunneraco.

Opa deutzudaz, Aita Eterno neure jauna da Jangoicoa, neure Jesucristo lastan lastanac artun cituban tromentu icaragarri parebacoac, biloizic eta sendaro amarraturic pilare arrisco batera emon eutzenian arec borreru infameac bost milla eun da amabost azote, sufrietan citubala paciencia miragarrija neure amoregaitic.

O Aita Eternoa, neure criadore maitea, opa deutzudaz Jesucristo erredentore neuriac nigaitic igaro cituban dolore, ansiya da afrontu andijac vere buru sagraduban ifini eutzenian —ainbat estuben— aranza zorrotzesco coroa crubela, essate eutzela burlaz: «Agur, agur judeguben erreguia».

Opa

(44) Opa deutzudaz, neure Jangoico Aita Eternoa, Jesucristo gure maiteac igaro cituban martirioac, coroa aranzasco lau sanjatoaco quendu-ifinijan egui eutzazan milla ziloacaz vere buru divinoan. Baieta opa deutzut euqui eban humildade da paciencia ceruben miragarrija arec gente da pueblo infame esquer gueistoac essate eudenian «curzean josiya izan vidi, crucean josi vidi».

Ofrecietan deutzut, Jangoico Eternoa, neure Jesus maiteac euqui eban paciencia parebaguia enzute ebanian vere divina magestadearen contra Pilatosec emonico setencia videbacoa, zein zan il leguijela crucean josiric da lapur biyen erdijan ifiniric.

Ofrecietan deutzudaz, Aita Eternoa, zeure seme maite eta neure erredentore lastan Jesucristo Jaunac Calvariyoaco vide lucean padecidu zituban neque, izerdi, injuriya eta ansiya larrija, cruze astuna ber[e]⁷⁴ lepo llagaz betericico ganian eucala neuri eta pecatariyai emotarren seculaco atzeguina, osasuna da vizitzia.

Opa deutzut, Jangoico Eterno neuria, Jesucristo neure jaunac da vildotz santu maiteac cruze astuna lepo dellicaduben

gani-

(45) ganian eucala artun cituban iru golpe edo jausialdijac lurren contra —icaragarrija irurac— Calbariyoaco vide luce garratzean eta emon eutzezan afrontu eta penac alzau orduban arec borreru gueistoac.

(72) Eskuizkribuan: *Herodes*. (73) Eskuizkribuan: *humidadea*. (74) Eskuizkribuan: *bero*.

Opa deutzut, Aita Eternoa, Jesucristo neure jaunac nigaitic padecidu zituban dolore eta lotzari andijac Calbariyoco mendijan izanic honestidade verbera biloistu, quendu eutzenian gente gustijen aurrean vere soñeco erropa gustija tropementian, barristuten eutzezala vere llaga lastimosoac, zeinzuc eucazan erropet[a]ra⁷⁵ oraturic.

Opa deutzut, Jangoico Eternoa, zeure seme maite Jesus amoroso neuriac artu eban martirijo icaragarrija vere escu eta oiñ sagradubac josi eutzezanian crucearen contra burdinasco unze tropeacaz da alan josiric goratu eudenian gueratuten zala unzeataric essequiric lapur vijen erdijan.

Ofrecietan deutzut, Aita Et[e]rno⁷⁶ Jangoico gustiz erruquitzuba, neure Jesucristo jaunac artu eban mintasun da icaratusuna edaten emô eutzenian virnague da beas-tuna naste, crucean egoala essequiric da tormentuz inguiraturic. Baieta opa deutzut crucean bertan egui eutzun oraciñoa, caridadez betia, escatuten eutzula parca-ciñoa

(46) ciñoa, vera crucean josi euden arerijoacgaitic.

O caridade miragarri cerucoa! Opa deutzut, Aita Eterno neuria, zeure seme Jesucristo neure erredentore lastanac nigaitic da mundu gustiyagaitic padecidu eban gustija vere passio doloroso sagraduban da vere vizitza santu mirarisco dempora gustijan; eta erregututen deutzut, o Jangoico erruquitzuba, artu daguizuzala neure Jesus on maiteen penoc neure pecatuben satisfaciñoraco, beguiratu baga, o Jaun vijotzveria, izan nazala ain esquer gueistocoa, vada, Jauna, izan nazalaco eta ofendidu zaitudazalaco damu dot, damu dot neure vijotz da errai gustijetari zarialaco⁷⁷ ain ona. Andijac, lojac da asco gustiz dira neure pecatubac, baña, o Jaun ontasun verbera, guejago da guejago ascozas da zeure misericordija, guejago acabu baga Jesucristo neure erredentoren merecimentubac. Da alan humilduric nago, Jauna, parca esque. Ezta, Jauna, verorren magestadeendaco au gauza imposible dana. Damu dot; eucazu nigaz misericordija.

(47) Capítulo 8.º

Clamores al Espíritu Santo.⁷⁸

Neure arimen esposo divinoa, Espiritu Santu jaun consoladorea, Jangoico eguiyazcoa, erdu, erdu, bada nagotzu dejes neure pena da esturan; erdu, bada nago pelligru andijan.

Erdu, Jaun poderoso gustiz, Aita amorosoa, Jangoico erruquitasunian ichazo acaburic eztaucana; erdu da eucazu zeure escubetaco eguitura da hechuriagaz misericordija. Erdu neure sispuruetara, erdu consolagarri benetacoa, erdu medicu cerucoa: vissitadu naguizu, bada nago atzacabaz da gueizos inguiraturic zeure erremediojo divinoaren⁷⁹ beguiria; erdu Aita maite vijotzecoa.

(75) Eskuizkribuan: *erropetera*. (76) Eskuizkribuan: *Eterno*. Zuzendu egin dugu eskuizkribuan *eterno* ugariren artean *eterno* bakarria delako, baina gogoan izan gaur Bermeon *urte-otorno* esaten dela. (77) Lerroartean idatzita dago *-la-*. (78) Ezk.a.: *Arb. Viss. Cap. 24*. (79) Lerroartean idatzita dago *-ren*.

Erdu gracia eta doa gustijen emaila. Erdu neure arimen jaubea. Lagun zaquidaz, suzendu naizu, Jauna, ceruco videraco. Erdu neure jabe divinoa, bada Zeu baga galduco naz.

Erdu pobre gustijen aita amoroso bene benetacoa, aberastu eguizu neure arimia zeure amudijo divinoagaz. Erdu, consuelu eta posgarri cerucoa, bada Zeugan da Zeugaz daucat neure contentu da alegrija gustija eta esperanza frimea.

(48) Erdu, Jauna, eta quendu eguidazus neure vijotzeco gurari⁸⁰ donga gustijac, vesteric gura eztaguidan Zeu baizen. Osatu, ondu eguidazus, Jauna, neure arimaco llagac; apaindu eguidazu eldu dein alan ederturic icustera zeure presencija, zein dan gloriija ceruban.

Erdu, Espiritu Santu criadorea, eta indazu vijotz barri garbi bat eta eztaucana ezer mundu onetaco gauzaetaric: indazu zeure agraduco vijotz bat, zeure amudijo santuban zutu, gartu da abrasaduba.

Erdu, Jaun piadosoa, arguitasun eternoa, arguitu eguidazu neure adimentuba essagutu daguidan —o neure jabe maitea— zeure ontasuna eta zeure piedade finba-coa. Arguitu eguidazu neure memoriija besteric euqui eztaguidan neure gogoan ezpada Zeu ametia, servietia eta zeure messede chit ponderagarrijac. Arguitu eguidazu vorondatea beste deseoric euqui eztaguidan zeure santu santuba eguitea baizen, ziatz da ciur.

Erdu, Espiritu Santu gustiz poderosoa, erdu eta echa eguizus —quea aizien⁸¹ bulzadiagaz baperestu doan leguez— neure arerijo infernalac infernuco ondarretara, bada Zeuganic, Jauna, gura naude alderatu, engañu, tentaciño da asmu zital gueistoacaz. Sen-
da-

(49) datu, indartu naguizu, Jauna, fedean, esperanzan da zeure amudijo santuban beti Zeugaz da Zeugan frime egon nadin.

Erdu, erdu Espiritu Santu baquetzuba, erdu libertadore maitea eta atera naguizu baquean, zeure adisquidetasunian da gracia desterru onetaco presondeguiric eta presentadu naguizu zeure honran da alabanzan ceruco estradubetan.

Erdu, Jauna, zeure biarreco nago, erdu eta betetu eguizu neure vijotza doloz eta damu amudijozcoagaz Zeu ofendidubagaitic, izanic ain ona da maitea. Erdu eta valija zaquidaz, bada ni baperenaz neurez; ondo daquizu, Jauna, Zeu baga baperez nazala.

Prosiguen varias jaculatorias de ansias de ver a Dios y otros varios afectos. Arb. Viss. Cap. 25 y 26. y Ven^e. M^e. Agreda.

Neure Jangoico gustiz poderosoa, neure Aita amorosoa, neure criadore eta jaube lastana: noiz, noiz icusico zaitudaz? Noiz, Jangoico gustiz on parebaguia, noiz argui-ro icusi eta gozauco dot zeure presenciya divino angueruben miragarri gustiz ederra?
Noiz

(50) Noiz, jaun eta jaube neuria, icusico dot zeure edertasun acabubacoa, ceinec anguerubac da ceruco santu santa gustijac eguiten dituban doatzubac? Noiz, Jauna,

(80) Ezk.a.: *Deseo, gurari*. (81) Lerroartean idatzita dago lehenbiziko *-i-*. Ezk.a.: *aizen*.

elduco da eguna edo erloju dichas da arzequines betia, zeinatan sartuco nazan ceure heche ondasun da contentus betian, egoteco bertan Zeu alabetan da bedeincatuten eternidade batean?

Zeugas da Ceugan, Jaun gustiz maitea, postuten da neure arima tristea; Ceugan daucat esperanza gustija postuco dala betico, gozetan zaitubala secula seculacoetan.

O Sion, ceruco ciudade venetacoa, noiz sartuco naiz ceure ate arguitasunez bete-ricoetati? O baquesco egocquera posgarrija, noiz ecusi eta gozauco zaitudaz? O argui, zorioneco egun gaubbaguia,⁸² noiz arguituco nozu? O Jangoico neuria eta gauza gustijac, noiz icusico zaitudaz? O iturri vizija, o ze egarri Zeu icusteco daucan neure arimiac! O jaube maite gozoa, sucendu naguizu ceure eche santura; eracutzi eguidazu videa, egon nadin han angueru da zorioneco gustijacaz batera alabadu da adoretan zaitudazala eternidade batean.

Noiz, Jauna, noiz icusico ete dot alegrija gustijen motibu benetacoa? Noiz amudijo gustijen causa eguijazcoa? Noiz, noiz, Jauna, icusico zaitut Zeu, gloria, ondasun da gauza on gustijen motibu eta causa principala?

vaña

(51) Vaña, ai Jauna, baquit, bai, eztaudela merecietan neure pecatu andijac icustea eta gozeetia ainbeste ondasun eta dicha; baña alan vere Zeugan daucat esperanza osoa, vada zara gustiz ona, erruquitzuba, santuba, justuba acabubaguija, da emon-naja,⁸³ desprecietan eztaquizuna vijotz damuz da dolorez betia zeure ontasuna ofendidubagaitic. Ametan zaitut vijotz gustiric gauza gustijen ganian da, arren, zeure ontasun chit andija bitarte dala atera naizu, Jauna, zeure baque gozatzuban desterru onetaric ecusteco alan zeure presencija, zein dan gloria verbera zeure eche eder mirariscoan.

Vaquit, Jaun piadosoa, ze garbitasun andijan, ze cristal eguinic aurquitu biar nassan sartuteco zeure palacio santu andijan. Ainbestegaitic, jauna, emon eguidazu gracia neure arimau garbituteco negar ampulluben indarrez. Gueitu eguidazus, Jauna, damu eta dolore neure pecatubena, vada Zeu bacarric ofendidu zaitut, o neure Jangoico on ona. Urtu vequidaz beguijoc eta vijotza negarren poderez, alan garbitu nadin icusteco zeure magestade parebacoa Siongo ciudade eta eche gloriascoan.

O espi-

(52) O espillu divinoa, nun angueru principal da gorengoanac assetuten eztirian beti beguira egonnagaz: noiz han beguiratuco naiz? Noiz icusico dot? Noiz espillu eder onen aurean egongo naz alabetan, adoretan da bedeincatuten vere edertasuna, ontasuna da arguitazun ceru gustijen miragarrija? Emon eguidazu, arren, Maria Santissimiaren seme maitea, Zeu icustea eriyotza on bategas. Eucazu misericordija[n]⁸⁴ ceure criatura, Ceuc ceure odol preciosoagaz erosiya.

Ea, vada, Jauna, eztago Ceurezat eguin ezinic; beguira, Jaun erruquitzuba, nassala ceure egitura eta criaturia ceure passiño doloroso chitocoagaz erosiya. Merecidu beique, arren, neure dichiac, messede andijau logretia, cein dan il ezquero Zeu ecustea, Zeu bedeincatu eta alabetia zeure escogidubacaz batera, batera eternamenteco demporetan. Amen.

(82) Eskuizkribuan zati bitan: *gaub baguia*. (83) Eskuizkribuan lerro berria ere bada (*emon - / naja*) baina ikus baita *emon-naya* (Ex. 54) eta *emon-najagañic* (Ex. 56). (84) Eskuizkribuan: *miseriordija*.

Capítulo 9.º

Afectos y deprecaciones a María Santísima.

Jangoicoaren ama, Maria Santissima graciya betea, Espiritu Santubaren esposa escogidia, Jesucristo gueure jaunaren

ama

(53) ama gustiz maite gozoa, cerubetaco erreguiña andija, pecatari gustijen bitarteco eta consolagarri bondades da erruquitasunes betia: al daguidan humildade eta erreverenciari andiyenagaz nator, o señora chit andija, zeure socorruben da piedadeen bila.

Vada zara, ô princesa Jangoicoen parecoa, cristinau gustijen amparuba eta portu seguruba nun salbau leitezan pecatarijac, Zeugana —neu andijena— elduten naiz, essagututen dodazala neure pecatu loyac, damu dodala vijotz gustiric zeure seme maitea euracaz ofendiduba. Zeugana, o señora erruquitzuba, Zeugana nator, eguin daguidazula misericordija. Artun naguizu, arren, zeure piedadeczo portu andi santuban.

O iman, mirarisco arriya, vijotzac Zeugana eracarri da ecanduten ditubana, emon eguidazu, arren, gracia Zeugaz beti egoteco bat eguinic zeure seme precioso Jesucristo lastana alabetan da bedeincatuten. Gueitu eguidazus amudijoa eta neure pecatu andijen damu eta dolorea, bada daucat euracaz ofendiduric neure Jangoico maite on ona; arren, emon eguidazu amudijosco dolore eguijazcoa.

(54) Gracia da messedeetan ama gustiz francu, emon-naya, andra gustijen artian bedeincatia, graciaz da doez betia, erregututen deutzut arren, emon deguidazula zeure gracia ez ofendietaco neure Jangoico maite ona neure vizitza triste onec irauten deustan arte gustijan, dolore benetaco bat, gogo sendo bat servietaco vere divina magestadea, vorondate oso bat eguin da cumpletaco neure Jangoico on eta gustiz amorosoena.

Clemenciasco ama santia, alcanzadu eguidazu zeure seme precioso Jesucristo Jau-nagañic erijotza on bat. Libradu naguizu tercijo icaragarriatan neure arerijo madaricatuetic. O señora amorosa virtutez betia, ezteutzu ucatuco zeure seme gustiz lastanac escatu dajozunic, vada zare alcarregañaco chit vijotzeco maiteac. Ea bada ama santa, triste gustijen consolagarrija, deutzazun amudijo andijagaitic para zaitte neure vitarteco da abogada vere aurean da alcanzadu eguidazu erijotza on baquetzu bategaz arimaco salvaciñoa.

Naturaleza humanoaren honragarri gustiz benetacoa da santuben coroa eder precioso, erregutu eguizu gueu peccari-

(55) tarijocgaitic⁸⁵ orain da gueure erijotzaco orduban, alan alcanzadu daigun ceruco coroja. Erregutu eguizu, señora gustiz doatzuba, gugaitic, bada ceure vitartecotasuna da gustiz poderoso da valijo andicoa da enzuna Jangoicoaren aurean.

Maria Santissima virgina gustiz garbija, pecatuba da erijotzia venzidu zendubana, defendidu da librau naizu erijotza dongataric eta neure arerijo gogorren erpeetic. Zeure seme Jesucristo preciosoaren passioe eta erijotza santubacgaitic izan zaquidaz vitarteco valijoso Jangoicoaren aurean; acorda zaittez ceinbat costa nichacan, baita

(85) Lerroartean idatzita dago *-gaitic*.

gura estabela aren divina magestadeac pecatarijen seculaco erijotzia, ez bada izan dein bere escogiduba eta vere glorijacoa.

Ansijaz da estura larrijetan dagozanen consolagarri da alibijo benetaco gozoa, cristinau gustijen socorru utzbaguia, erdu, eldu zaquidaz erijotzaco ordu icaragarrijan; begira, o ama maite erruquitzuba, nassala erosija ceure seme lastanen odol precioso-agaz, ea bada, eguin eguizu arren ondo empleauco jatan moduban neure ariman vere erredenciño santu eta larguba.

Alegrija gustijen causa da motibu gracioso-

(56) cioso, justicija eguijascoen espillu ederra, zeugan daucat esperanza andija alegraduco deustazuzala seculaco neure vijotz da arimia eta eguingo dozus-zala baqueac neugaz justicija divinoaren artian, vada daucat ofendiduric eta enojaduric Jesus, zeure seme eta Jangoico neuria.

Ea vada, erreguiña baquezalea, ondo jaquina eta ciertuba da ceinbat ametan zaituban ceure seme Jesucristo maiteac; vaita daquizu ezteutzula ucatuco escatu daguijzun gauzaric zarialaco vere vijotzeco ama gustiz maitea. Arren, bada, señora erruquitzuba, messede eguin-gura-zalea, escatu eguijozu neurezat bere baque santuba, neure pecatuben parcaciñoa eta salvaciñoa.

O Ama Virgina Santissima, doez, gracijaz da edertassunex betia! Ze semec ucatu leyo alaco ama bateri escatu daguijona? Eta ze amac, ain lastan eta gracijaz apainduric, eztau alcanzaucoco vere escarija alaco seme maite on acabubaco eta emon-najagañic? Ea bada, Ama Virgina santa santia, ceruco ate zabala, irargui bete baquezcoa, escatu eguijozu Jesus ceure seme bacar gozoari, bada daucazu segu-

ru

(57) ru eta escubetan leguez vere baietza.

O izar consolagarri goistarra, iruli eguizus neugana zeure vegui egusqui erruquitzuboc; alan icusico dozu neure pobreza da ezerberetzazuna da ze biarrecoo nagoan; da icusiric seguru izango dot zeure piedade chit andijagañic erremediojo gustija.

Andra Maria Santissima, cristinaubaren socorru benetacoa, gomutatu bequizu zariala pecatarijen ocasiñoagaitic Jesucristo Jangoico da guizon eguijascoen ama escogidia eta zariala gueure gozotasuna, vicitza da esperanza gueuria, da en fin gueure abogada da vitartecotasuna.

Norgaitic, bada, señora Jangoicoen parecoa, norgaitic guraco dozu escatu eta erre-gutu, nigaitic erregutu eta escatuten ez badozu? Norgaitic, ni laco necesidadean aurquituten danagaitic baizen? Ea, ama graciosa neuria, damu dot errai gustijetaric neure Jangoico maite on ona ofendiduba; arren, escatu eguijozu nirezat parcaciñoa. Enzun eguijozus Evaren hume desterradu oneri vere dejac, sispurubac da negarrac.

Baquit, o ama santia, esturan dagozanen esforzu da posgarrija, estodala me-

(58) merecietan zeure seme^{*86} izaitea, ez eta ceure messederic, izan nassalaco ain deunga da esquer gueistocoa euqui eta zor deutzudan amudijo andijari. Alacoa izan

(86) Ezk.a.: *Si es hembra en las ***, en «seme» y «semia» dirá «alaba» y «alabia»

nassalaco, damu dot, andrea, damu dot viyotz gustiric. Eta bada zara misericordiasco ichazo zabal andiya, emendatu eguidazus neure erracunzac. Artun naguizu, o ama bigun maitea, zeure semezat*, zeure adisquidezat, zeure gurassotasunian eta adisquidetasunian.

Eztaucat beste amaric, beste abogadaric ez bada zeu, o señora gustiz jaquituna da erruquitzu baliyo andicoa. Nora bada joco dot neure socorruben vila⁸⁷ zeuc ichiten banozu? Nora, zeuc jaramoten ez badeuztazu? Ez, ez, ceruco erreguiña, ez, andra santa vijotzveria, ez alacoric; emen, emen naucazu auspasturic ceure oin sagradubentan escatuten deutzudala ceure socorru poderosoa eta misericordija. Emon eguidazu gracia, negar ampulluben indarrez garbitu daguidazan zeure aurrean neure pecatu loyen mancha andijac. Au dala mediyo daucat esperanza sendoa euquico dozula nigaz misericordija.

O

(59) O Judit, santa valore parebacoa, buruba diabrubari banatu da quendu zeuntzana! O David erreguearen torre sendoa, iñoc secula vencidu ez zaitubana! O capitana cerucoa, erdu neugana, eldu zaquidaz, para zaite neure vando neure arerijo gustijen —galdu gura naben— contra. Zeu, zeu bacarric zara sobre infernu gustija icaratu da ondatuteco. Zeu zara sobre diabru gustijac bertan amarratuteco. Erdu neure fabore, bada alan seguruba da vitorija eta neure arimen urtayeria mundu triste onetanic zeure baquean.

Aita Jangoicoaren alaba chit estimadia, gracias eta doez betia, verbo divinoaren ama apreciada escogidia, Espiritu Santu jaunaren esposa erregaladia, templo eta toqui sagradu Trinitade Santissimiarina, santu da santa gustijen artian santaric andiyena, ceruco erreguiña: titulu benetacoogaitic, zeure izen santubagaitic da zeure seme⁸⁸ preciosoagaitic eucazu, arren, nigaz erruquija.

O Maria Santissima, ceruco guilz urregorriscoa, urten ezquero desterru onetanic eracutzi eguidazu Jesus, zeure sabel virginalco frutu bedeincatuba, frutu ceru gustijen pozgarrija, frutu gustijen

con-

(60) consolagarri santu, santu, santuba.

Vizitza ilcor onetan igaro cenduzan saspí dolore naguzijacgaitic eta osterancian padecidu cenduzan pena, neque da atzacaba andijacgaitic zeure vizitza santu miragarrisco dempora gustijan, baita zeure seme preciosoaren vizitza, passiñoi da erijotzaco dempora gustiyan, eucazu nigaz misericordija.

Zeure concepciño edo sortute gustiz garbi mirariscoagaitic, pecatu originale edo jatorriscobagacoa zeure izaita naturaleco lelengo istanterianic, eta zeure jayoquera ceruco da munduco pozgarrijagaitic, eucazu nigaz misericordia.

Trinitade Santissimiac emon eutzuzan gracia, doe da privilegio chit andijacgaitic, eucazu nigaz misericordija.

Zeure vicitza gustiz santu angueruben miragarrijagaitic da zeure eriyotza da sepultura santu milagrosoacgaitic, eucazu nigaz misericordija.

(87) Lerroartean. (88) Lerroartean idatzita eta ezk.a. errepikatuta.

Cerubetara suzen, gorputz da arima, zeure igoquera miragarri santubagaitic, eucazu nigaz misericordija.

O clementissima, o Maria Santissima piedadez betia, gozotasuna verbera, alan dau-
cat

(61) cat esperanza osoa, eta neure ascanengo⁸⁹ verbia izango dala «Jesus, Maria, Josef, valija zaquidaz». Erregutu eguizu aita eternoaren alaba, Jesucristoaren ama da Espiritu Santubaren esposa da ceruco erreguiña, mercedu daguidan alcanzetaia Jesu Cristo neure jaunaren promes santubac. Amen.

Prosigue al glorioso patriarca San Josef.

San Josef glorioso, Ama Virgina Maria Santissimiaren esposo da lagun vijotzecoa, Jesu Cristoaren aita ustezcoa, zeuri, santu andi virtutez apainduba, nagotzu deiyes confianza osoagaz. Etorri zaquidaz, arren, bada daquizu ondo nagoala ansiya eta estura andiyan zeure biarrecoa. Lagun zaquidaz, icusiric neure ezervereza da pelligruba.

Ceruco erreguiñaren esposo gustiz maitea, baquit ze estimaciño eta balijoia daucazun zeure esposa Virgina Santissimiagaz. Zara santu jaquituna, ondo-eguin-guria eta alan oraingañic artun viar dozu —o santu baquezalea— zeure contura neure causia, bada humildaderic alic andijenagaz izentauten zaitut neure patroí da vitartecozat.

(62) Ea bada, abogadu neuria, ya daquizu ofendiduric daucadazala Jesus da Maria ceure vijotzeco prenda vijac. Onen damuba daucat, damu dot vijotz gustiric eta, bada ez zeuc ez arec eztaquizube desprecietan vijotz damuz da humildadez dagoana, eguin biar dozus, santu baquetzuba, oneicaz neure artian baqueac, bada zara ain enzun andicoa ceruban. Ea, baliya bequit ceure bitarteco poderosoa.

Ez naguizu ichi, santu neuria, bada daquizu ze esturan da ze biarrecoa aurquituten nassan. Mercedu beique neure dichiac zeuc enzutia neure dei da sispurubac, neure escarijac da erregubac. Lagundu zaquidaz logretan Maria Santissima ceure esposa maite estimadiagañic Jesus vere seme preciosoagaz batera, eta zeure ustezcoa, neure pecatuben parcaciñoa eta gustijen adisquidetazuna.

Mundubon mercedu cenduban euquitia lagunzat eta zeure beso artian Jesus divinoa. Cerubac escogidu cenduzan euquiteco lagun da esposa maitezat Maria virgina garbi santissima. Izan cinian luzaro mundubon, luzaroco⁹⁰ demporan vizi da alcar amau zenduben, iruroc eguiten zendubela ceruco compañia gozo miragarri anguerubena; iruroc zagoz
ceru-

(63) ceruco estradu andijetan alderatu baga eternidade bateco. Ondo bada, santu privilegiyoz da virtutez gustiz apainduba, erdu, erdu neugana —o ze fortuna— bada zeu etorric seguru dira neugaz Jesus da Marija, ceure lagun divinoac.

Izan zinian mundubon gustiz onguina, humildea, baquezalea, gustijendaco gustija ona; modu bardinian zara orain, o santu andija. Alcanzadu eguidazu, nor zarian zarialaco, o onguilla maitea, zeure lagun viyotzecoacgañic, zeubec iruroc ecustea da gozeetia ceruban eternidade batean.

(89) Esk.a.: *Si gusta «asquenengo»*. (90) Lerroartean idatzita dago -co.

Neure patroï da abogadu lastana, escatu eguiyozu neugaitic Jesus zeure seme ustezco jaunari. Baquizu, bai, eguin zala eta izan zala neu laco pecatarijacgaitic ain obediente da essan andicoa, ain humilde da viguna erijotzara artian. Baieta ondo daquizu ceinbat gura eta estimetan zaituban. Ea bada, escatu eguijozu nigaitic, bada da Jesus neuria gustiz liberal emonzalea eta gura dabena escatu dajoen, endemas zu laco santu andi vere vijotzecoac. Ea, escatu eguijozu vere izenian da vere ama ceure esposenian neure arimen urtayera on bat mundu onetatic, ceubec icusteco, gozetaco eta bedeincatuteco ceruban.

San-

(64) Santu glorioso, Jesucristoaren aita ustescoa, ze gurassoc ezteutzo escatuco edozein vere gauza alaco seme lastan averatz onguilla bateri? Eta zer alaco semec ezteutzo emongo gurasso ain vijotzeco maiteari?

Escatu eguiyozu, santu neuria, seguru izango dozu edozein contentu, escatu eguiyozu, patroï neuria, bada daucazu escubetan baietza. Gura dau escatu deguijozun Jesus maite on onac; escatu, arren, neure pecatuben parcañioa da arimaco salvaciñoa.

Erregutu eguijozu neugaitic, o santu enzuna, zeure esposa vijotzeco Jangoicoen parecoari, bada daquizu dala señora gustiz francuba, favore da messede-eguin-guria. Onezas ganian, ze esposa da onelacoac eztau euquico atenciñoa alaco esposo maite on gustizcoagaz? Ze esposac ezteutzo emongo alaco esposo santu on gustiscoari al daguijan gustu da contentuba escaturico empeñuban? Escatu, arren, neure patroï andija, bada daucat confianza osoa Ama Virginen tribunalean euquico dozula despachu nic viar dodan alacoa.

Vijac —o santu dichas betia— lagundu eutzuben zeure erijotzaco orduban. Vijac, Jesus eta vere ama santissima zeure esposa maiteac, euqui zenduzan

(65) zan zeure buru ondoan alderatu baga zeure arima santuben urtayeran, alan zeuc irabasiric zeure humildade, virtute da eguite on justubacaz. Merecidu zenduban dicha chit andi onegaitic, santu neuria, da zeure erijotza ain zorionecoagaitic, alcanzadu eguidazu erijotza on bat, daucadazala —zeugaz batera— Jesus amoroso da zeure esposa Maria Santissima neure arimen urtayeran.

Baquit, o patriarca andija, eztodala merecietan alaco messederic ez laguntasunic, issan nassalaco criatura ezquer gueistocoa da pecatari andija. Damu dot vijotz osoric alacoa issana. Zeuc, o santu jaquitun consoladorea, santu onguillea, zeuc daquizu celan disponidu da apainduco nossun logretaco Jesus da Marija Santissimien vissitea. Arren, eguizu nigaz misericordija.

Arguitu eguidazus, ô santu glori jaz betia, neure adimentu da potencija ilunoc. Emon eguidazu ezaupide Jangoicoen mesedeena, beragañaco amudijo andi benetaco bat, neure pecatuben damu sindo amudijoso bat, alan digno izan nadin euquiteco neure alboan lagunzat⁹¹ Jesus neure erredentore maitea eta vere ama, zeure esposa Maria Santissima, neu-

re

(91) Eskuizkribuan: *lagunzat*. Ikus *vingundazun* eta dagokion oharra (Ex. 33).

(66) re erijotzaco orduban.

Alan daucat, ô santu enzuna, esperanza osoa, bada ni laco tristearen artian vizi da egon zinian iruroc, Jesus, Maria, Josef, ibar edo valle negarresco onetan. Ainbestegaitic ondo eta ondo daquizubez gueure modubac eta laburtassunac, baieta zeuben graciaj baga, zeuben laguntasuna baga, bapere ez gariala.

Gueure ocasinoin da erremedioagaitic izan zan neure Jesucristoaren etorrera santuba mundura. Gueure erremedioagaitic zeuc eta zeure esposa santissimiac igaro zenduben neque eta ardura andijac. Onec gustijoc vitarte diriala, ô santu lastana, erregututen deutzut alcanzadu daguidazula erijotza baquezco on bat Jangoicoaren honran da alabanzan. Ea, santu neure vijotzeco, Jangoicoen adisquide andija, alan zeugan fieta naz. Alan izan deila.

Erdu santu consoladorea, erdu Jesus neure jauna da erredentore gozoa, erdu Maria Santissima Jangoicoen parecoa, erdu nigana iru ceruco prendaric onenac, Jesus, Maria, Josef. Amen.

(67) Capítulo 10

De varios afectos y deprecaciones al Santo Angel de Guarda, al arcángel San Miguel y al santo de su nombre.

Neure Angueru Jagola⁹² santuba, neure vizitza gustijan gorde eta librau nossuna pelligru asco eta andijetaric, humilduric emoten deutzudaz graciaj ainbeste messe-de eguin deustazulaco, izanic ni ain ezquer gueistocoa zeuganaco.

Angueru Jagola neuria, orain iñoz baño guejago da demporia sartuteco ni zeure⁹³ amparu da vitartecotasunen bean. Ez naguizu ichi, santu neuria, bada zeu zariala medijo daucat neure seculaco erremedioen esperanzia. Izanic ain andija niganaco zeure piedadea, ez zara nigañic iñoz vere alderatu, izan arren ni zeuganaco aif ezquer charrecoa neure pecatubacaz.

Neure angueru gustiz leylala, lagundu da socorridu naguizu ordu presenteco pelligru garratz andi onetan, [ez]in⁹⁴ venzidu naguijan dragoi madaricatubac, vada engaño da malizija amurratubagaz gura dau galdu seculaco neure arima. Libradu naguizu, arren, vere erpee gueistoetaric.

(68) Arguitu eguidazu neure adimentuba, o santu maite angueru neuria, essagutu daguidan ondo ceinbat zor deutzadan gueure criadoreari. Gartu, abrasadu eguidazu vorondatea Jangoicoaren amudijo benetacoan, euqui daguidan alan neure pecatu gustijen damu eda⁹⁵ mintasun sindo andi bat, au dala medijo alcanzau daguidan gustijen paracaiñoa eta arimaco salvaiñoa.

Zeugan, o angueru orain arteco lagun eta jagola ona, fieta naz causa onen ganian, bada Jangoico omnipotentiac ifini eban zeure cargura eta contura neure governuba da

(92) Ezk.a.: *De su guarda*. (93) Lerroartean idatzita dago *-re* eta ezk.a. errepikaruta hitz osoa. (94) Eskuizkribuan: *zein*. (95) Beste behin aurkitu dugu forma hau, baina sudurkaritasun markarekin: *eda* (Ex. 15). Zazpi lekutan erabili du, aldiz, De la Quadrak *enda* formarekin: Doc. 77, Ex. 3, 10, 17, 22, 25, 26. Ezin da baztertu *edo*-ren ordezko errakuntza izatea ere.

arimia. Eguin eguizu, arren, ondo eta salvo entregaduco dozun moduban vere criadore utzetic egui ebanari.

Zeuri nago deiyez, o angueru neuria, enzun eguidazus, o lagun jagola piadosoa, neure erregubac da escarijac, vada neure arerijoac, icusiric ya euren demporia juaten jaquela, galdu gura naude ainbat arinen. Erdu neure favore, bada daquizu neure argaltasuna; erdu eta izan vedi zeuria vitorija, irabasten dozula neure arimia ceruraco, Jangoicoen honran, glorijan da alabanzan,⁹⁶ han alabadu, gozau eta bedeincatuteco vere magestadea. Amen.

(69) Al glorioso arcángel San Miguel.

San Miguel arcangeluba, ceruco principe andija, acorda zaites nigaz, vada nacutzu erijotzaco estura andi onetan. Erregutu eguijozu Jangoicoari neure arimaco salvaciñoagaitic.

Ceruco capitan valore andicoa zara eta arimen defensore indarzuba vencidu eztauguizan diabrubic. Ea vada, principe andija, capitan valerosoa, jagui, abijau zaites neure arerijoen contra, pelea zaites neure bando euqui eztaguijen indarric ez adoreric neu galduteco. *Jesus* izen santuben izenian, echa, ondatu eguizus eurac irabazirico ondarretara, infernuco garretara.

Ceruco soldadu nagusiyena, erdu, eldu zaquidaz nigaña, bada orain iñoz baño guejago biar zaitut. Erdu Lucifer da vere lagun madaricatuben contra, bada lenagoric daucazus venciduric eta ondo seculaco escarmentaduric euren subrevija citalac. Erdu orain barriro da Jangoicoen izenian ausitu, vanatu da baissatu eguijozus burubac da euren arte deungac.

(70) San Miguel arcangelu enzuna, nori Jangoico gustiz poderosoac emonic deutzun arimen pisuba, eucazu nigaz erruquiya, bada dago vildurtasuneco agoniyyetan neure pecatu andijac diriala mediyo. Emon eguijozu ezforzuba neure vijotz epelari, euqui daguijan esperanza frimea neure Jangoicoagan salvaucó nassala vere acabubaco misericordija chit andijagaitic.

Neure arcangelu santuba, zeure armacaz baliyaute nazala diñot: Nor Jangoicoa leguez? Nor Jangoico gustiz poderoso santu, santu santuba leguez? Nor Jesucristo Jangoico da guizon eguijazcoa leguez? Nor vere ama vijotzeco Maria Santissima leguez? Al arma!

Armetara San Miguel gloriosoa. Vizi vidi Jesus, vizi vidi Maria Santissima. Il, il vidi diabruba vere ato gustijacaz. Il vidi, il vidi pecatuba. Alabaduba da bedeincatuba izan deila Jangoico on on amorosoa, secula seculacoetan. Amen. Amen.

§ 2.º

Al santo o santa de su nombre.

Nota: En la N. declare el nombre que tiene el paciente, v.g. Juan, Pedro o María... Y si es hembra, diga *Santa gloriosa* o *Santa neuria* para el buen sentido.

(71) San N. neure izeneco santu*⁹⁷ gloriosoa, bada mercedu neban batismoco lelengo gracijagaz zeure izena artun da euquitea, zeugan confietan naiz izango zaitu-

(96) Lerroartean idatzita dago *-zan*. (97) Ezk.a.: * *Santa*.

dazala neure bitarteco eta onguin ona nagoan terzio estura andico onetan, da ateraco nozula libre neure arerijoen erpee amurratubetaric.

Guichi, ay bada, obligadu zaitut, S. N. ⁹⁸ neuria, ez jarraitubagaz ceure virtute, obra eta conseju onac. Damu dot, S. N. neuria, Jangoicoaren aurean zeu ez imitadu edo ez jarraituba eta utz eguin dodalaco zeure exemplo eta eguite virturosoetan Jangoico maitearen servicioraco.

Ea vada, santu neuria, emendatu naguizu orain, ya neure vizitzen acaberan, artunaz daucadazan deseo da propositu sendoac, da onec diriala mediyo, Jesucristo neure jaunaren mercedentu acaburic eztauquenacaz batera, alcanzadu eguidazu, arren, Jangoicoagañic erijotza on bat vere honran da alabanzan.

Ea, santu neuria, mundu onetan maite izan cenduban Jangoicoagaitic eta ceruban orain gozetan dozunagaitic, socorridu da lagundu zaquidaz neure estura onetan, arren, alcanzadu eguidazu dolore benetaco amudijoscoa neure pecatubena,

(72) vorondate oso da sindo bat eguiteco neure Jangoicoena; alcanzadu eguidazu euquitea neure arimiac urtayera gracioscoa mundu onetaric ceruracoa, zeugaz batera gozadu daguidan aren divina magestadearen presencija icuzgarri chit ederra eternidade batean. Alan daucat esperanza osoa, o santu gozo neuria, eguingo dozula nigaz. Amen.

Capítulo 11

Varios afectos y exclamaciones sobre las virtudes theologales y otras virtudes. Díganse con intimación suave.

Trinidad santissima, Aitia eta Semia eta Espiritu Santuba, iru persona bata vestia eztirianac da Jangoico eguijasco bacar bat, nogan sendaro sinistuten dodan, nor vijotz da neure errai gustijetaric ametan dodan eta nogan daucadan esperanza gustija: adoretan zaitudaz, o neure Jangoico maite on on, santu santuba, bedeincatuten zaitudas, o Jaun gustiz erruquitzuba, ametan zaitudas neure criadore amoroso gustizcoa, gauza gustiyen ganian. Eta ametan zaitudalaco eta nor sarian zarialaco, Jauna, Zeu ofendiduba damu dot, damu dot vijotz gustiric.

(73) Sariana sarialaco, acabubaco on ona, justuba, santuba, salvadorea, sari emaila, beste interes, probechu da sari бага ametan zaitut, Jauna, gauza, ondasun eta criatura gustijen ganian. Gura zenduquedaz, Jauna, maite izan guejago da guejago. Ze sari andijagoric zeure ontasuna ametia baizen? Neure vizitzia eta atzerengo arnasia gura neunque, Jauna, emon zeure amudijoen indarrez, neure pecatuben gorrotos da damubez eta doloreen poderez.

Emon eguidazu, Jaun erruquitasunetan gustiz aberatza, ez deseetia eta ez gogotic igarotia vizi nassan arte gustijan beste gauzaric ez beste gauzatan ez bada Zeugan, Zeu ametian. Izan bidi neure oficio da gogoa Zeu servietia, ceure vorondate santuba eguin da ziatz cumplietia.

Ez baceunco, neure Jangoico amorosoa, ceruric ez glorijaric zer emon, alan vere amauco cenduquedaz essan dodan moduban. Eta ez baceunco infernuric da gastiguric zer emon, euquico neusquezu vildurtasuna.

(98) Esk.a.: *Nómbrese al santo o santa.*

Ez naude, Jauna, obliguetan, ez naude movietan emon al daidazun gustijac Zeu ametara, zeure⁹⁹ vildurtasunera. Zeuc, Zeuc

(74) Jauna movietan nozu, sarialaco ain acabubaco ona, santu eta justuba; Zeuc, Jauna, sarialaco neure criadorea, neure erredentorea, neure vijotzeco lastana, bada neure ondasun eta osasun seculacoagaitic gura izan cenduban, o fineza finbacoa, artun neure froma da aragui ilcorra; baita, ay bada, nigaiti artun gura zenduzan ainveste tromentu eta il josiric unze tropeacaz cruze baten.

Ai Jangoico ona! Ay Jesus amorosoa! Nor ezta moviduco ceure amudijora, ze vijotz arrituba ezta abrasauco zeure amudijoz alaco partida, prenda eta mesedeacaz? Eta ay Jesus! Ze gracyac emon deutzudaz, Jauna, orain arteco dempora gustijan ainbeste fabore, ainbeste messedegaitic? O ze ezquer gueistocoa izan nassan! Zelan izan da au? Sutu, gartu eta abrasadu eguidazus, Jauna, neure vijotz da arima leituboc zeure amudijo santuben su divinoagaz. Damu dot, Jauna, issanna ain esquer charrecoa, damu dot Zeu ofendiduba.

O Jesus neure suzengarrija, neure maisu maite miragarri gozoa, damu dot ez jarraituteagaz zeure exemplo eta dotrina santu santubai eta ez nassalaco

a-

(75) aprobechadu Eleiza ama santaan Ceuc ichirico sacramentu santu francubacaz artestu, ondu eta gustiz onac eguiteco neure obrac, vizitza da sucengarri gustijac, Ceu servietaco da neure arimiaren probechuraco.

Zeugan, Jauna, sinistuten dot zarialaco eguija verbera, egui eternoa; eta modu verian sinistuten dot Eleiza ama santiac sinistuten daben gustija. Sinistuten dodas lau evangeliyoetan da escritura sagradu gustijan dagoan gustija generalean da particularean; da gura neunque balego gustija ifiniric da escribiduric neure vijotzeco odolagaz, bada egui santu onein defensan nago prest da vorondate onagaz emoiteco neure vizitzia da igaroteco martiri gustijen tromentuetic.

§ 1.º

Ai Jesus neuria, ay eta zeinbat zor deutzudan! Ay neuganaco erredentore amudijoz betia, ceinbat nigaitic eguin zenduban da eguiten dozun! O, da ze pagu charra emon deutzudan izanagaz neu ain esquer gueistocoa da pecatari andija! Damu dot, Jauna, gueitu eguidazu, arren, damuba, odolesco negar ampulluetan urtucio nassan moduban, issan nassalaco ain deunguia.

Non euqui dot gogoa Zeu ofendietaco? Ez ninzan ilgo milla vider, o Jangoico on ona

(76) Zeu bein ofendidu baño lenago? Zer eguiten dozu vijotz gogor neuria apurto baga? Zer beguijac odolesco negarretan urtu baga? O neure zan arte gustijac eguiten balira negarresco iturrija! Zeu, Jauna, ofendidu zaitut, zeure contra izan dira neure ofensac. Ceuc, vada, Jaun erruquitasunez finbacoa, Ceuc euqui biar dozu nigaz misericordija, vada nagotzu parca esque. Alan daucat esperanza osoa. Jauna, damu dot, damu dot, enzun eguizus neure deijac da damubac.

(99) Lerroartean idatzita dago *-re*.

Gura neunque, Jauna, zatitu, erdiratuten baliztat neure vijotza damu, sentimendu eta dolore amudijoscoen indarrez zeure magestade on acabubagia ofendidubagaitic. O ze zoraturic nengoan, Jauna, ofendidu zindudazanian! Juicijo edo sen baga nengoan pecatu eguiten nebanian daucadan izaitea emon eustanen contra. O Jangoico on ona! O paciencia andico Jauna! Noc, noc verorrec baizen ainbeste sufridu eta parcatuco eustan? Onec gustijoc diriala mediyo, eucazu zeure criatura da eguitura onegaz misericordija.

Ay Jesus neure arimen vizitza da nere vizitzen arima benetacoa! Zeure misericordijen ascotasuna dan leguez erruquitu zaitetz nigaz. Alderatu, apartadu eguizu

zeu-

(77) zeure arpegui divinoa neure pecatubacganic. Errematau, borradu eguizus neure deungaro eguinac eta edertu eguidazu neure arimaco eszaindassuna zeure odol ceruco balsamu chit preciosoagaz.

§ 2.º

Ea arima neuria, allima zaitetz, bada Jesus gueure erredentoreac amudijoz beteric ichi euscuzan gustijoi ceruco ondasunac da desorubac oparo eta ondo zabalic, baieta ondo aguirijan arima gustijen osasun, libertade eta erremedijoraco, salvaciñoraco. Postu zaitetz arima neuria, vada ichi euscuzan vere vizitza miragarrijen pasiñoi eta erijotza santuben merecimentu finic edo acaburic eztauenac.

O fineza Jangoico batena! O mesede, o ondasun, o ontasun secula ez ondo estimaduba, ez ondo essagutuba, ez ondo aprecijaduba gueure arimen ontasuneraco da osasuneraco! O tesoru gustiz averatz cerucoa, o Jesus, gozo lastan neuria, amudijoz betia! Ze francu, ze emon-naja zarian, vada ichi deuscuzus zeure merecimentu acabubacoetan desoru gustijen desorubac, ceruco ondasun eta preñaric onena, precioric averatzena salvaciñoa alcanzetaco.

Aita

(78) Aita Eterno Jangoico piadosoa: baquit, Jauna, ez nassala capaz zeure magestadeari emoiteco satisfaciñoa neure pecatubena eguinalac gustijacaz, baña, Jauna, izanic amaibaga¹⁰⁰ guejago Jesucristoaren merecimentubac neure pecatu asco eta andijac baño, ceure jarlecu edo tribunale sucenian, zeure piedadearen aurean presentetan deutzudaz neure pecatu loy essanicoen satisfaciñoraco, arec diriala mediyo izan dein salvo neure arimia.

Jesus eta Maria Santissima neuriac, ea arren vijoc, ama seme maiteac, presentadu eguijozube neure favore da bando Aita Eternoari merecimentu santuboc neure arimen precio da libertaderaco. Maria Santissima, erregutu eguijozu errecibidu daguizala alan alcanzadu daguidan arimaco salvaciñoa, bada da vere erruquitassuna asco eta ascozas guejago neure pecatu gustijac baño.

O Jangoico gustiz poderosoa! O erruquitazunez da piedadesco ichasso acaburic eztaucana. Nogan euqui nei esperanza gustija Zeugan baizen? Parcatu zeuntzan andra Madaleniari, San Pedro aprostubari, lapur onari da veste pecatari asco eta asco-

ri, norzuc dagozan gozetan ceure presencia eder miragarri ez veralacoa. Cer, bada, Jau-
na

(79) na, jua edo amaitu jatzu poderijoau edo condiciño nobleau? Ez, ez Jauna, lengoa zara beti, lengoa verbera, viguna, gozoa, suavea, erruquitzuba; eta alan, Jauna, eguin guizu (*sic*) nigaz, ceure misericordija andiyagaitic, arecaz eguin zendubana.

Penas da ansiya mortalez inguiraturic cruzean essequiric zengozala essan zeuntzan lapur onari: «Benetatic dirautzut zeuri, gaur aurquituco zara nigaz paradisuban,¹⁰¹ au da, ceruban». Ay Jesus gustiz maitea, ze gozoa zarian! Ay ontasun bene benetacoa, ze emonguria, ze francuba zarian Adanen humeendaco! Ainvestegaitic, Jesus amorosoa, neure Jangoico vijotzecoa, Zeugan daucat esperanza frimea da fiyeta naz deuscuzun amore andijan ensungo dodala nic vere lapur onac enzu eban ceruco verba consolagarrija: «Gaur nigaz aurquituco zara neure erreinuban».

§ 3.º

Afectos y exclamaciones a la sacratísima llaga del costado.

O neure Jesucristo erredentoreen bular aldeco llaga santuba! Adoretan zaitudas, bedeincatu da alabetan zaitudas da alan eguin

za-

(80) zaguiezala neure partes ceruco da lurreco criatura gustijac secula seculacoetan.

O llaga iturri miragarriya, nundic urtê euden saspi iturri sagradu preciosoenac saspi sacramentu santubetan. Emon eguidazu, Jesus neuria, licenciya adoradu eta mun eguiteco erreverenciya alic andijenagaz llaga gustiz precioso divino orreri eta edateco iturri gozo gozo ceruco orretan neure arimen osasuna eta benetaco ontasuna, edertasuna da salvaciñoa.

Emon eguidazu¹⁰² licenciya, neure erredentore Jesus maitea, vere barruban sartuteco bertan icasi daguidanzat ze amudijo andija euqui biar deutzudan da bertan barruban egon nadin ecanduric, secula alderatu baga. O joya, o llaga santu ceru gustijen miragarri eta arguitasuna!

O llaga milla eta guejago vider precioso, averatz eta sagraduba! O osasun da ondasuna verbera, nundic gustiz oparo da naicoan urte eban ceruco balsamuric sindo eta finena gueure arimaco llaga tristearen erremedijoraco! O llaga ceruco arguija, gueure ilundasunac arguituteco! O llaga guilz divinoa, zein-nagaz irigui eta sabaldu zirian ceruco atea! Izan deila bedeincatuba eta alabaduba eternamentian Jesus gueure jauna da Jangoicoa ainbeste mesedegaitic.

O

(81) O llaga ceruco prenda eder estimadubena, zeinec vencidu cituban erijotzia, pecatuba eta diabruba eta eracarri euscun alegriya benetacoa, ondasuna eta betico osasuna! Izan vedi Jesus gozo amorosoa ceruban da lurrean alabaduba da bedeincatuba, bada vere bular aldeco llaga sagradubagaz egui euscun gustijoi ainbeste mesede miraga[r]rijac.

(101) Ezk.a.: «Paradisuban», aunque digo «ceruban», es 'seno de Abran'. Vid. Sema. Sta. en Romze.

(102) Lerroartean idatzita dago -zu.

O llaga ceruco athe posgarrija, athe zabal preciosa, nundic sartun esquero dau-cagun esperanza gustija aurquituco gariala seculaco gloriyaco estradu eta descansu-betan, icusten dogula edertasun veria, zeinec emoten daben gloriya.

Gartu eta abrasadu daguizula erregututen deutzut, o Jesus on ona, neure vijotz epelau llaga santu santu orretatic urte eban su divinoagaz, su amudijoscoagaz, alan garbituric da ederturic mercedu daguidan Zeu ceruban icustea zeure llaga egusqui gloriya emaila miragarri anguerubenagaz. Amen.

§ 4.º

A la santísima pasión de Nuestro Señor Jesucristo.¹⁰³ Dígase esto con suave y tierna intimación.

Ay Jesus erredentore da salvadore neu-
ria

(82) ria, Jangoico da guizon eguijascoa, neure criadore, erredentore da gauza on gustijen emaila, zer dot au, Zeu nigaitic alan humilduric? Zer dot au, nigaitic veroren magestadea alan crucean josiric? Besooc sabalic, escu sagraduboc da oiñ bedein-catuboc unze tropeacaz josiric, izanic cerubac eta lurra eguin zitubezanac! Zer dot au, Zeu alan, o Jesus maite maite neuria crucean essequiric, llagaz undiduric da beteric eta ilic, ni barriz viziric? Ceruco da munduco criatura gustijac, arren, etorri zaquidaz eta negar eguin daigun odolesco ampulubacaz bene benetic ileta santu onen ganian.

Ea, essan daigun: o culpa errutzuba, o pecatu gustiz gogor madaricatuba! O criatura esquer gueistocoa! O guizon ezaupide charrecoa! Vada alan ifini zenduban Jan-goico eternoaren seme bacarra, Maria Santissimien vijotzeco telia. Nor naz ni, negarren poderez, sentimentuben indarrez ito da ilten ez nassana, jaquinic eta ondo neure causa da erru andijagaitic alan dagoala Jesucristo neure erredentore maitea, modu ain char da cruelmentian crucean ifiniric?

O Jesusa, o betico neure on eguilla, lastan lastana. O eta izan baliz neure oficioja gaub eta egun egotia negarrez ceure cruze eta oiñ
sa-

(83) sagraduetara oraturic urtu artian neure vijotz eta veguijac negar gorijetan, icusiric Zeu, o jabe on ona, zur gogor orretan essequiric, azotes, llagaz da chistu lois beteric neure pecatu andijagaitic. Damu dot, Jauna, damu dot vijotz da errai gusti-jetic izan nassalaco causia neure culpa eta oquertasunacaz zeure tormentu da pena parebacoena.¹⁰⁴

O atrebicunza trope neuria, euqui dodana Zeu ofendietaco, izanic inocencia da santidad verbera! O esquer gueistotazun neuria, ain pagu deunguia emoiteco Jan-goico vicijaren seme bacar erregaladubari, izanic dan leguez emon eustana neuri izai-tea, vizitzia eta ainveste messede eguin deustana.

Jesus, Jesus. Ea vijotz neuria, urtu zai[tez]¹⁰⁵ negarretan; zatitu vidi doloren da damuben indarrez, jaquinic neure pecatubac ifini daudela ain afrenta gogorrian

(103) Ezk.a.: *No se omitta*. (104) Eskuizkribuan: *parebacoenac*. (105) Eskuizkribuan: *urtu zai negarretan*.

essainduric da agoniya garratzetan ceruben da lurraren jabea, erregue gustijen erre-guea. Ay culpa zorigueistocoa! Jauna, damu dot Zeu ofendiduba.

Jesus, Maria, Josef, gueitu daguidela neure pecatuben damuba eta neure Jangoicoa-gañaco amudijoa. Izan vediz iruroc neure vijotzean eta ariman eta iruroc izan ditezala beti neure gogoan eta neure ascanengo¹⁰⁶ verbia izan deila «Jesus, Maria da Josef». Eucazu-be

(84) be nigaz misericordija.

Jesus, Jesus, Jesus:¹⁰⁷ Bada ainbeste sufridu da padecietaco jayo cinian Ama Vir-gina Santissimiaganic gueure probechu da errescate edo libertaderaco da gura izan zenduban vizi mundubon ogueta amairu¹⁰⁸ urtee gueuri exemplo da eracuste ceru-coa emoiteco, eucazu nigaz misericordija.

Jesus, Maria da Josef: circuncisio santuban ifini eutzuben izen gozo miragarriya-gaitic, zein dan *Jesus*, da orduban emon zenduban odol preciosoagaitic, eucazu nigaz misericordija.

Jesus, Jesus, Jesus: Getsemanico ortuban, o neure erredentore vijotzeco lastana, igaro cenduban larricunza andijagaitic neure amorearren da bertan oraciano eguitean zeure aita eternoari emon cenduban odolesco izerdi lariyagaitic lurreguiño jausten jatzula izerdi mortalau, eucazu nigaz misericordija.

Jesus, Maria da Josef: desertuban berrogei egun osoetan eguin zenduban bareu santu benetacoagaitic erremedietarren neure gulerija demasac da neure gorputzari contentu guejegui emonac, eucazu nigaz misericordija.

Jesus, Jesus, Jesus: humildade secu-la

(85) la vere pareric issango eztanagaz Anas pontificen hechean artun cenduban matrallaco chit crubelagaitic da zeure passio santuco demporan artun cenduzan belarrondo eta osticadacgaitic mansetiarren da erremedietarren neure subrebija da veragaz eguineco pecatubac, eucazu nigaz misericordija.

Jesus, Maria da Josef: O vildotz Jangoicoena! O Jesus gozo neuria! O paciencia secula ez icusija! Emon eutzubezan bost milla eun da amabost azota¹⁰⁹ crubel icaraga-rrijacgaitic aguertu artian —ay bada— zeure azur da sayatz sagradubac neure pecatu asco eta loyen descarguraco, eucazu, o Jesus humilde parevaguia, nigaz misericordija.

Jesus, Jesus, Jesus: zeure buru eder divinoan ifini eutzuben aranza luzee sorroz-tesco coroa crubelagaitic eta lau sanjataco quendu-ifinijan eguin eutzuzan milla zilo ceure buru bedecatatu santuban, neure pensamentu dongac, banerijaz da malicijaz beteac, erremedietarren, eucazu nigaz misericordija.

Jesus, Jesus, Jesus: enzun eta sufridu zenduban setencia videbaco injustoagaitic erijotza afrentoso crubelera lapur hechore viyen erdijan —ay bada— izanic Zeu, o vildotz manso cerucoa, inocencia da santida-de

(106) Esk.a.: *Si gusta «asquenengo»*. (107) Ezk.a.: *Ojo a esto hasta el fin*. (108) Gaietik idatzita dago *-i-* eta hitz osoa ezk.a. errepikaruta. (109) *Sic*. Agian errakuntza *azote*-ren orde, bigarren forma hau baita beste leku batzuetan (Ex. 43, 83, 90) agertzen dena.

(86) dea verbera, erreboquetiarren neuc ondo mercedurico setenciya neure pecatu andijacgaitic, eucazu nigaz misericordija.

Jesus, Jesus, Jesus: padecidu cenduzan nequee da ansiya larrijacgaitic siñoazanian ortozic Calbarijoco mendira cruze astuna zeure lepo zauritu dellicaduben ganian zendubala, neure alpertasun, descansu eta pausu deunguen satisfaciñoraco, eucazu nigaz misericordija.

Jesus, Maria da Josef: cruze astunen carga pisisoagaz —ovee, ay Jesus, neure pecatubenegaz— artun zenduzan iru golpe icaragarrijacgaitic iru jausialdiyetan, neu jauso¹¹⁰ edo alzetiarren neure pecatuben autscortasun da ezaindasunerico, eucazu nigaz misericordija.

Jesus, Jesus, Jesus: zeure ao da arpegui sagradu divinoan artun zenduzan eun da berroqueta amar ucabilada, eun da vi matrallaco eta laureun da oguei vider oraquera gueistoacgaitic zeure vizar urregorri sagradutic, eucazu nigaz, Jaun gustiz ceruco jau-bea, misericordija.

Jesus, Jesus, Jesus: cruze astunagaz zeure sorbalda dellicaduben ganian Calbari-yora siñoazanian eriyo jatzun izerdi larri eta odol preciosogaitic, alcanzetarren neu-ri

(87) ri ceruco erreinuba, eucazu nigaz misericordija.

Jesus, Jesus, Jesus: onestidadea bervera da onestidade benetacoen maisuba izanic euqui cenduban lotzari andijagaitic biloistu cindubezanian gente gustijen aurrean, neure desonestidade da loiquerijen parcaciñoa alcanzetarren, eucazu nigaz misericordija.

O Jesus, Jesus maite neuria! Igaro zenduzan tromentu icaragarrijacgaitic josi eutzubezanian cruzera zeure escu eta oiñ bedeincatubac unze trope lodijacaz, emoitarrren Aita Eternoari satisfaciñoa neure obra, pausu da vizijo dongueena, eucazu nigaz misericordija.

Jesus, Maria da Josef: alan josiric, o neure erredentore gozo lastana, eta unzeetaric essequiric, artun cenduban min eta martirijo andijagaitic goratu eudenan cruzera vere toqui edo lecuban ifinteco, eucazu nigaz misericordija.

Jesus, Jesus amorosoa, cruzean essequiric tromentu da agonija mortaletan inguiraturic egon sinian iru erlojubacgaitic, eucazu nigaz misericordija.

Jesus, Maria da Josef: euqui zenduban paciencia da humildade parebacoagaitic

(88) tic, egonic dolore da agonijetan baturic eguite eutzubedian arec borreru da gente infameac barre, quiñu da burla astunac, eucazu nigaz misericordija.

Jesus, Jesus, Jesus: mustau cenduban edari garratz, virnague beastun minagas nastecoagaitic, eucazu nigaz misericordija.

O Jesus maite maitea! Zeure atzerengo agonija santu santubagaitic, eucazu, arren, nigaz misericordija.

Jesus, Jesus, Jesus: emon eutzuben lanzada crubelagaitic josi artian zeure vijotz maite amudijoz, ondasunez da caridadez betia, eucazu nigaz misericordija.

(110) *Sic.* Agian errakuntza *jaso*-ren orde eta aurreko *jausi*-ren oihartzunez.

Jesus, Jesus: zeure vizitza da pasiñoço dempora gustijan sufridu eta igaro cenduzan otz, vero, gosee, egarri, izerdi, afrenta da tromentu gustijacgaitic, eucazu nigaz misericordija.

Jesus, Maria, Josef: araco amudijo chit andijagaitic zeinagaz escatu ceuntzan zeure Aita Eternoari paracaiñoa crucificadu cindubezanacgaitic, arren, Jesus on on amoro-soa, escatu eguijozu nigaitic misericordija.

Jesus, Jesus gustiz erruquitzuba,¹¹¹ bada cruzean essequiric zengozala tromentus da martirijoz beteric parcatu ceuntzan

(89) zan lapur onari da emon zeunzan zeure erreinuba, arren neuri vere parcatu eguidazus neure pecatubac, zeinen damuba daucadan. Eucazu, arren, ceure criatura onegaz misericordija.

Jesus, Maria da Josef: Ama Virgina Maria Santissima ceuriac igaro cituban pena eta dolore andijacgaitic zeure vizitza, pasiño eta il arteco dempora gustijan, eucazu nigaz misericordija.

Jesus, Jesus: zeure vizitza gustiz santu miragarriyagaitic, eucazu nigaz misericordija.

Jesus, Jesus: ceure erijotza da sepultura santubacgaitic, eucazu nigaz misericordija.

Jesus, Jesus: cerubetara zeure igoquera miragarriyagaitic, eucazu nigaz misericordija.

Jesus, Maria da Josef: Jangoico vizijaren semia, ain on, finbaco ona, ain erruquitzu da amorosoa, nor sarian sarialaco, eucazu nigaz misericordija. Amen.

Capítulo 12

Tres oraciones al Eterno Padre, suspiros de el alma. Otra a Nuestro Señor Jesucristo, de la Ve. M^e. de Agreda. Son devotísimas.

1^a. oración

O Aita Eterno, juez justuba eta guraso piedadez betia! Veguiratu eguizus zeure seme eta neure erredentore Jesus amorosoaren mere-

(90) merecimentubac, ifini eguizus zeure veguijac vere jayatzean, vizitzan, pausubetan, odolezco izerdi, azote, ansija eta cruzeco erijotzan, nun ifiniric da unzeacaz¹¹² josiric da sacrificioa zeure justicija vigundu eta misericordijara eracarrico zaitubana.

Nota: En los asteriscos * si agoniza a muger, mudará el *anaia* en *nevia*.

2^a. oración

Aita Eterno gustiz erruquitzuba, enzun eguizus zeure seme maite orrec dirautzuna: «Aita parcatu eguijozu onei, bada eztaquiye cer eguiten dauden». Baña ceure misericordija obliguetaco ze errazoa eracarrico dot ezpada neure Jesus maite gozo

(111) Eskuizkribuan: *erruquitzuba*. (112) Lerroartean idatzita dago lehenbiziko *-a-* eta ezk.a. errepikatuta hitz osoa.

anajen * merecimentubac? *Anaja* * essan dot, bada vere magestadeac essanda ichi euscun «neure Aitagaña, zeuben Aitagaña, neure da ceuben Jangoicoagaña noa». Verba onetan da verba onegaz eguinda ichi guenduzan desoru eta ondusunonen here-derubac. Vere merecimentu gustijac dira neuriac eta neurezat. Descontadu vidi, satisfacidu vidi, Aita piadosoa, gueratu bitez merecimentu oneecaz gustiz pagaduta neure pecatubac, bada daquit dala pagu andija eta empa-
rau-

(91) rauco dana neure zorrac satisfacietaco.

3ª. *oración*. Ex ead. Vº. Mº. Agr. vid. exer.

Neure Jesu Cristo gustiz maitea, gloriya eternaco edertasuna, Zeugana diedar eguiten dau sentimentus beteric eta ondo escarmentaduric vere pastoreagañic alderatuta dabilen ardi triste onec. Zeugana viurtuten naz, pastore divinoa, artun, admitidu naizu zeure¹¹³ aho edo errebañuban da ez eiquezu permitidu¹¹⁴ jaustea Zeugañic asagotuta ibili nassan ardi erruquigarriyau infernuco otzoen erpee madaricatubetan, bada dabil amurraturic ni atrapau da galdu ezinic. Vissitadu eta sendatu eguizu, Jesus gozo on ona, neure arimia eta presentadu eguizus zeure Aita Eternoaren aurrean zeure vizitza, passiñoi da erijotza santubac; gomutatu eguijozu neure alivijoa da onetaraco zariala neure pastore, jaube, jaun da anaya * maitea.

1ª.

Pónense otras tres devotísimas oraciones que trae el Venerable P. Arbiol, cit. al margen.¹¹⁵

Anáfora: Mundu gustijen salvadorea, salvau naizu, bada zeure cruze santubagaitic erredimidu ninduzun.

Kirie eleison, Christe eleison. Kirie [e]leison.¹¹⁶

Pater Noster. Ave. Gloria.

Neu-

(92) Neure Jesucristo Jauna: Getsemanico ortuban oraciño eguitean padecidu cenduban agonija larriagaitic eta han lurreguíño erijo jatzun odolesco iturrijagaitic erregututen deutzut, Jaun piadosoa, dignadu zaiteala ofrecietia da presentetia zeure Aita Eternoaren aurrean odol precioso orren valijo da merecimentubac, parcatu daguijonzat N.¹¹⁷ ceure criatura oneri vere pecatubac. Libradu eguizu, Jauna, ordu onetan, vere pecatubacgaitic merecidu izan dituban pena da ansijetaric. Jesus, Aita Jangoicoagaz vizi da erreinetan dozuna Espiritu Santuagas batera secula seculacoetan. Amen.

2ª.

Anafora: Santificadu naguizu, neure Jesucristo jauna, ceure cruze † santuben seña-leagaz¹¹⁸ euqui daguidan neure arerijo infernal gustijen tentaciñoencontra defenza balijo gustiz andicoa. Defendidu naguizu, Jauna, ceure cruze santubagaitic eta zeure

(113) Lerroartean idatzita dago *-re* eta ezk.a. errepikatuta hitz osoa. (114) Esk.a.: «*Laquetu*» *aquí no usan*. (115) Ezk.a.: *Arb. Vis. cit., al Cartuj. y a Nieremb. Alan iruretan*. (116) Eskuizkribuan: *Kirieleison*. (117) Ezk.a.: *Nombre enferm*. (118) Ezk.a.: *Si gusta baga cruz sobre el enfermo*.

odol preciosoaren valiyo andijagaz, zeinagaz erredimidu ninduzun. Kirie eleison, Criste eleyson, Kirie eleison.

Pater Noster. Ave Maria. Gloria...

Neure Jesucristo jauna, euqui cendubana onzat iltea gugaitic cruze santuban: erregututen deutzut, Jauna, gu pecatari misera-
ble-

(93) bleocgaitic, crucean igaro cenduzan tromentu da martirijo gustijacgaitic, especialean zeure arima santissimiac urte ebanian zeure gorputz sagradutic, dignadu zaiteala onec merecimentu finbacooc ofrecietia da presentetia zeure Aita Eterno da gueure Jangoico maiteari N.¹¹⁹ arimen bando da vere pecatuben descarguraco. Vaita, Jauna, libradu eguizu ordu estu onetan vere pecatubacgaitic meraciduta daucazan neque da pena gustijetaric, vizi zarian orrec orain da seculaco vizitza acabubacoan. Amen.

3ª. orazi6n.

Anáfora: Jauna, amparau, salvau, bedeincatu da santificadu naguizu zeure criaturau da ceure cruze santuben † virtuteagaitic gorputz da arimaco gueizo gustijetan arindu da alibijadu eguizu eta arma poderoso onen contra ez beique inudic vere indarric euqui munduco ez infernuco arerijoac.

Kyrie eleyson, Christe eleyson, Kyrie eleison.

Pater Noster. Ave Maria. Gloria.

Neure Jesucristo jauna, ceure profeten aotic essan zendubana: «caridade perfectosan eta beticoan amadu zindudazan

(94) zan eta neugana orregaitic ecarri zendudazan, zeure erruquiya neuncala». Alan bada, Jauna, erregututen deutzut ceru altubetaric lurrera eretzi zinduzan caridade gustisco orregaitic dignadu zaiteala presentetia onen arima pobreau zeure Aita Eternoari, gueure salvaci6nagaitic padecidu zenduzan tromentu, neque eta pena gustijacgaitic, meracidu izan ditubanen satisfaci6raco. Libre da salvo atera eguizu N.¹²⁰ zeure criatura onena erijotzaco ordu larri onetan. Irigui eguijozu, Jaun on vijotzveria, seculaco vizitzaren atea da emon eguijozu Zeu gozetia zeure santu santa gustijacaz glorijan. Vizi eta erreinaduten dozuna Aita Jangoicoagaz vatera Espiritu Santubagaz eternidade gustiraco. Amen.

Neure Jesu Christo jauna:¹²¹ vada zeure odol gustiz preciosoagaz erredimidu edo erosi gaituzus, se6aladu eguizus N. zeure criaturen ariman ceure llaga precioso orreic zeure odol chit santubagaz, vere pecatubacaz meraciduta daucan dolore gustijen contra, icasi daguijan iracurten da icusten llaga orreitan zeure dolorea. Se6aladu eguizu guejago arima onetan zeure amudijo santuba ascatezgarri baten, zeinagaz Zeuganic da zeure santubacga6nic
i6nos-

(119) Esk.a.: *Nomb. al enferm.* (120) Ezk.a.: *Nombre al enfermo.* (121) Ezk.a.: *Diga seguida la sigg-
te. orazi6n.*

(95) iñosco demporan alderatu eztein. Eguizu, Jauna, participante N.¹²² ceure criaturau ceure encarnaciño, passiño, erresurrecciño eta cerura igocqueraco merecimentu acaburic eztauquetan. Modu verian eguizu zeure Eleiza Santaco sacrificio da oraciño santubetan. Eguizu, Jauna, participante munduco assiqueraric ona agradau jatzuzan escogidu gustijen gracia, merecimentu, contentu da bedecaciño gustijetan. Eta emon eguijozu euracaz batera gozadu daguizala eternidade batean zeure presencijan. Vizi da erreinetan dozuna Aita Jangoicoagaz, Espiritu Santubagaz batera, secula seculacoetan. Amen, Jesus.

Capítulo 13

Recomendación de el alma.¹²³ Sacado fielmente según Ritual y Brebiario Romano.

Kyrie eleison. Responden lo mismo.

Christe eleison. Responden lo mismo.

Kyrie eleison. R. lo mismo.

Sancta Maria. R. Ora pro eo / pro ea.

Omnes sancti angeli et arcangeli. R. Orate.

Sancte Abel. R. Ora...

Omnis chorus justorum. R. Ora pro...

(96) Sancte Abraham. R. Ora pro...

Sancte Joannes Baptista. R. Ora.

Sancte Josef. R. Ora.

Omnes sancti patriarchae et prophetae. R. Orate.

Sancte Petre. R. Ora.

Sancte Paule. R. Ora.

Sancte Andrea. R. Ora.

Sancte Joannes. R. Ora.

Omnes sancti apostoli et evangelistae. R. Orate.

Omnes sancti discipuli Domini. R. Orate.

Omnes Sancti Inocentes. R. Orate.

Sancte Stephane. R. Ora.

Sancte Laurenti. R. Ora.

Omnes sancti martires. R. Orate.

Sancte Silvester. R. Ora.

Sancte Gregori. R. Ora.

Sancte Augustine. R. Ora.

Omnes sancti pontifices et confesores. R. Orate.

Sancte Benedicte. R. Ora.

Sancte Francisce. R. Ora.

Omnes sancti monachi et eremitae. R. Orate.

Sancta Maria Magdalena. R. Ora.

Sancta Lucia. R. Ora.

Omnes sanctae virgines et viduae. R. Orate.

(122) Esk.a.: *Nomb. enfermo.* (123) Ezk.a.: *Puestos de rodillas todos.*

Omnes sancti et sanctae Dei. R. Intercedite.
 Propitius sancto. R. Parce ei Domine.
 Propitius sancto. R. Parce ei Domine.
 Propitius sancto. R. Libera eum (libera eam) Domine.

(97) Ab ira tua. R. Libera eum Domine.
 A periculo mortis. R. Libera...
 A mala morte. R. Libera.
 A penis inferni. R. Libera.
 A omni malo. R. Libera.
 A potestate diaboli. R. Libera.
 Per nativitatem tuam. R. Libera.
 Per cruzem et passionem tuam. R. Libera.
 Per mortem et sepulturam tuam. R. Libera.
 Per gloriosam resurrectionem tuam. R. Libera.
 Per admirabilem ascensionem tuam. R. Libera.
 Per gratiam Spiritus Sancti Paracliti. R. Libera.
 In die iudicij. R. Libera.
 Peccatores. R. Te rogamus, audi nos.
 Ut ei parcas. R. Te rogamus, audi nos.
 Kirie eleison, Christe eleizon, Kirie eleyson.

Quando agoniza se dirán las siguientes oraciones, como aquí ban puestas traducidas del Brebiario Romano a que me remito y roziará*¹²⁴ con agua bendita diziendo:¹²⁵ «Dominus Noster Jesus Christus per virtutem hujus aquae te a cunctis peccatis tuis emundet et abluat et contra daemonis insidias potenter defendat, in nomine Patris et † Filij et Spiritus Sancti. Amen».

Así dirá hechando agua al moribundo y después lo que se sigue. Buelta.

(98) *Oraciones.*

1^a.¹²⁶ Arima cristinauba, uas mundu onetaric Jangoico gustiz poderosen izenian, zeugaitic padecidu eban Jesucristo Jangoico vizijaren semien izenian, bedratsi corubetaco angueruben izenian, apostolu da evangelista santuben izenian, martiri da confessore santuben izenian, virgina da martiri santeen izenian, ceruco santu eta santa gustijen izenian, izan bedi gaur zeure egocquera da toqui baquescoa Siongo ciudade santuban, gueure jaun Jesucristo beragaitic. Amen.

2^a. Jangoico misericordioso da erruquitzuba, Jangoico vijotzveria, zeu[re]¹²⁷ erruquitasunen ascotasuna danez quendu da borradu¹²⁸ eguiten dozusana pecatubac penitencija eguiten dabenen-nac eta iragooco dellituben culpaac baperestu edo desseguiten dituzuna parcacinoagaz, veguiratu eguizu N.¹²⁹ zeure siervo onen favore, bada erregututen deutzu enzun daguijozula dei emoten deutzunari, escatuten deutzula viyortzeco lotzari da confesiño gustijagaz vere pecatu da culpa gustijen parcaciño osoa. Barristu eguizu beragan, Aita gustiz piadosoa, arerijoen engañubagaz

(124) Esk.a.: *Al enfermo.* (125) Ezk.a.: *Sic Spor. Suplemto. Numº. 136.* (126) Ezk.a.: *Brebº. y Ritual.* (127) Eskuizkribuan: *zeu - / erruquitasunen.* (128) Ezk.a.: *También dicen «errevocau».* (129) Ezk.a.: *Enferm.*

borraduric edo manchaduric dagoan gustija, edo galduta lureco autzcortasunagaz, eta erre-
den-

(99) dencioco zati edo zan misticubau batu edo juntau eguijozu Eleiza ama santaco gorputz misticu bacarrari. Eucazu, Jauna, vere lantuben erruquija eta vere negarren misericordija eta admitidu, artun eguizu zeure baquetazuneco sacramentura Zeugan eta zeure misericordijan baizen confianzaric estaucan criaturau, Jesucristo gueure jaun amorosoagaitic. Amen.

3^a. Encomendetan zaitut, anage*¹³⁰ cristinau gustiz lastana Jangoico omnipotentari da ifiniten zaitut Jaun onen escubetan, zeinen criaturia sarian, zegaitic guizatasunen zorra pagadu daiquesunian urtenagaz vizitza ilcor onetatic, biortu zaitean ceure criadoreagana, zeinec formau edo eguin zinduzan lureco autzetic. Zeure arimari, bada, urten daguijanian gorputzerianic, aurreria artun beiquiu angueru santuben batzar argui eguilleac. Eldu bedi Zeugaña apostoluben adjuntamentu¹³¹ uztecari edo juizioguina. Urten bequizu videra martiri santuben exercitu triunfalarijac. Inguiratu zaguiz confessore ederren liriyo zuris betericico tropa icusgarrijac. Errecibidu zaguiz atzeguin

pos-

(100) posgarriyagaz virgina garbijen corubac eta estutu zaguiz zorioneco baquetasunen lastan gozo glorioso batec, patriarca santuben toqui edo egonlecuban. Eta modu verian, aguertu bequizu Jesucristoaren arpegui pozgarrija da atzeguina, zeinec erabaguico daben vere amudijoz egotia zeu vere magestadearen aurrean, lagunduten deutzen doatzu gustijen artean.

4^a. Infernuben ilunpeco gauza icaragarri gustija eta seculaco aguinen carrascotza da gar erretzallen tromentu betico iraunlea icusi eztaiquezula. Guelditu, errendidu bequizu Satanac chito ichusiya darraicozan madaricatu gustijacaz, icaratu vidi zeure urtayeran angueru santubac lagun dituzula, da iguez biyoa lotzari gogorrez beteric gaub ilun tristeac beti dirauben ondar icaragarri. Eta ez verac ez darraicozanac ofendidu ezin zaguizezala. Triunfadu begui Jangoicoac beriacaz da errematau, amaitu bitez vere areriyo gustijac. Vere arpegui divinoaren aurrean baperestu, deseguin da desaguertu bitez iguesi arguizaguija urtuten dan guisan subaren ondoan eta aizen bulzadiagaz queja desaguertuten dan moduban. Justubac cantadu beguiyes alabanzac contentus da ale-

gri-

(101) yaz Jangoico gustiz ametan gaituban aurrean da vistan eternidadeco dempora gustijan. Lotzari gogorrean icusi bitez infernuco arerijoen atho gustijac da ez bitez azartu Satanacen ministroac zeure videa eragosten.

5^a. Libradu zaguiz, arimia, tromenturic, Jesu Christo gueure jaunac, zeinec zugaitic gura iza eban izan crucificaduba. Libradu zaguiz Christo on gueuriac, zeinec onzat euqui eban iltea zugaitic. Christo Jangoico vizijaren semiac ifini zaguiz vere paradisu beti loratzu icus da posgarriyan eta essagutu zaguiz pastore divinoa leguez vere atho-

(130) Ezk.a.: *Si es hembra diga «arreba»*. (131) Esk.a.: *Si gusta diga «batzar»*.

co ardizat. Libradu zaguiz berac ceure pecatubetatic eta ifini zaguiz bere escumatatic vere escogiduben artian. Icusi daiquezula aurre aurre, arpeguiz arpegui, zeure erre-dentorea eta beti bertan euqui daizula egotia bere santuberen artian da veguiratu-icusi daiquezula vegui gloriosoacaz eguija gustiz claru aguergarrija. Ceruco doatzuben exercitu artian gozadu daiquezula pozgarri divinoaren atzeguina secula seculacoetan. R. Amen.

6^a. Errecibidu eguizu, Jauna, zeure siervoau¹³² betico osasunen lecuban, ze-inne-

(102) inetan bacarric esperancia euqui leique zeure misericordijan. R. Amen.

Libradu eguizu, Jauna, ceure siervoeren arimia, infernuco pelligru gustijetatic, penien lazuetic da bildurgarri gustijetatic. R. Amen.

Libradu eguizu, Jauna, ceure siervoeren arimia, Enoc eta Elias libradu zenduban legues erijotzaric. R. Amen.

Libradu eguizu, Jauna, ceure si[er]voeren arimia, Noe patriarquia libradu zenduban leguez urijolaric. R. Amen.

Libradu eguizu, Jauna, zeure siervoeren¹³³ arimia,¹³⁴ Abraham patriarquia libradu zenduban leguez Caldeoren su garretaric. R. Amen.

Libradu eguizu, Jauna, zeure siervoeren arimia, Job patriarquia libradu zenduban leguez vere miserija da passinoetic. R. Amen.

Libradu eguizu, Jauna, zeure siervoeren arimia, Isaac libradu cenduban leguez Abraham vere gurasoen espata edo sacrificio da escubetic. R. Amen.

Libradu eguizu, Jauna, zeure siervoeren arimia, Lot libradu cenduban leguez Sodomaco erriric da vere su garretaric. R. Amen.

Libradu eguizu, Jauna, zeure siervoeren arimia, Moises libradu cenduban leguez faraon Igituco erreguen escu da poderiyoric. R. Amen.

(103) Libradu eguizu, Jauna, zeure siervoeren arimia, Daniel profetia libradu cenduban leguez leoyen egonlecu edo toquiric. R. Amen.

Libradu eguizu, Jauna, ceure siervoeren arimia, iru guizon gasteac libradu zinduzana leguez labaco su goriric da erregel madaricatuben escubetic. Amen.

Libradu eguizu, Jauna, ceure siervoeren arimia, andra Susana libradu cenduban leguez falso testimonio andi bateric. R. Amen.

Libradu eguizu, Jauna, ceure siervoeren arimia, David libradu cenduban leguez Saul erregueen escubetic da Goliat gigante andiyagañic. R. Amen.

Libradu eguizu, Jauna, ceure siervoeren arimia, San Pedro da San Pablo apostubac libradu cinduzana leguez euren presondegui da catea gogor astunetic. R. Amen.

Eta Santa Tecla, virgina da martiri andija libradu cenduban leguez iru tromentu icaragarrijetic, modu bardinian euqui eiquezu onzat libretia ceure siervo onen arimia da eguin eiquezu Zeugaz goza deila ceruco estradu da ondasunetan. R. Amen.

(132) Ezk.a.: *Si muger «siervau», «sierbaren».* (133) Eskuizkribuan: *siervoen.* (134) Lerroartean.

7^a. Encomendetan deutzugu, Jauna, N. ceure siervoen arimia eta erregututen deutzugu Jesucristo jaun erruquit-zuba

(104) zuba eta munduco salvadorea, bada beragaitic eguin cenduban ain misericordija chit señaladuba, cein dan ceru alturianic lurrera jatzitea, onzat euqui daguizula ifintea ceure siervoen arimia patriarca santuben toqui eta descansuban. Essagutu eguizu, Jauna, ceure criaturia, ceinec errecibidu eban Zeuganic bere izaitea eta izan zan utzetic eguina, ez beste Jangoicoganic ez bada Zeuganic, sariana Jangoico vizi eta egui eguijascoa, bada eztago beste Jangoicoric Zeu baizen, ezta noc eguin leyan ez noc eguin leguizan Zeuc eguiten dituzun obrac, gustijac miragarrijac eta icusgarrijac, zeure poderijo acabubacoari jatorcazanac.¹³⁵ Alegradu eguizu, Jauna, ceure siervoen arimia zeure vista gozatzu orregas da presencija divinoagaz eta ez zaites gomutatu anchinaco vere utzuna eta dellituen beragan furija edo gurari deunguen indarrac iratzarri equezezanac, zerren pecatu eguin badau vere, eztau ucatu Aitiaren, Semiaren da Espiritu Santuben fedia, bai aitzitic sinistu ditu fedeco gausac sendaro, frimementian, eta euqui eban beragan Jangoicoen honrien celo santuba, adoretan dabela leyalmentian Jangoico bacar eguijasco bat gauza gustijac ezerberzetic eguin citubana. Eta essan dan gauzaren

baten

(105) baten utz eguin badau bere argaltasun edo autzcortasunagaitic eta ezjaquinagaitic, estalpetu da amparau beique, Jauna, verorren piedade da misericordija andi finbacoac. Amen.

8^a.¹³⁶ Jesus, Jesus, Jesus: erregututen deutzugu, Jaun gustiz erruquit-zuba, eztaguizula vere castiguraco eracarti gogora da memorijara zeure siervoen pecatubac eta ezjaquinac da vere gastetasunac eraguin eusquiozan dellitubac, ez bada zeure misericordija da vigundasun andija dan¹³⁷ moduban, emon eguijozu lecuba da sarzayera zeure glorija eternoco arguitasun alderezgarrijan.

Jesus, Jesus, Jesus: errecibidu eguizu, Aita erruquitasunez betia, ceruco erreinuban ceure siervoen arimia, da urten beguijo videra arcangelu San Miguelec, zeinec mercedu iza eban ceruco soldadescan capitán nagussi izatea.

Jesus, Jesus, Jesus: urten beguijoe videra Jangoicoen angueru santubac da eruan beguije ceruco Jerusalem ciudade santura.

Jesus, Jesus, Jesus: errecibidu begui San Pedro aprostu doatzubac, zeini Jangoi-

(106) goicoac entregadu eutzazan ceruco guilzac.

Jesus, Jesus, Jesus: amparadu vegui San Pablo aprostubac, zeinec logradu eban izaitea Jangoicoen escoja edo bere gustuco prenda escojiduba.

Jesus, Jesus, Jesus: vitaartu bediz veragaitic Jangoicoen aprostu santu gustijac, zeinzubei Jaunac berac emon eutzen potestadea lotu da ascatu edo absolvietaco pecatubac.

(135) Lerroartean idatzita dago *-ca-* eta ezk.a. errepikatuta hitz osoa. (136) Ezk.a.: *Es esta oración cosa grande en la ya última agonía.* (137) Lerroartean idatzita dago *-n* eta esk.a. errepikatuta hitz osoa.

Jesus, Jesus, Jesus: erregutu beguiye veragaitic Jangoicoen santu santa gustijac, Cristo gueure maite on onagaitic mundu onetan tromentu eta nequeac padecidu zitu-bezan justo da escojidu gustijac, modu onetan libretan dala araguijen presondegui da guirlubetatic, mercedu daguijan eldutea ceruco paradisu glorijaz betericora, gura dabela Jesucristoc, zeinec erreinetan daben Aita Jangoicoagaz da Espiritu Santubagaz secula seculacoetan.

R. Amen.

Nota: al espirar o ya al querer arráncarsele el alma, esto es en las últimas boqueadas, se dirá —sin omitirlo a ser posible— lo siguiente:

In manus tuas, Domine, commendo spiritum meum. Zeure escubetan, Jangoico on gozo neuria, ifinten dot neure arimia.

(107) Jesus, Jesus, Jesus:¹³⁸ Marija gracijaren ama, gurasso gozo misericordijena, amparau da defendidu naguizu tercijo garratz onetan neure arerijoetatic, emon daguidan neure arimia baquean Jangoico gustiz poderoso ezetic eguin ebanari. Amen.

Jesus, Jesus, Jesus: Bene † dicat te Deus Pater, bene † dicat te Deus Filius, bene † dicat te Deus Spiritus Sanctus. Amen.

Jesus, Jesus, Jesus: Recipiat te † Deus Pater, recipiat te † Deus Filius, recipiat te † Deus Spiritus Sanctus. Amen.

Jesus, Jesus, Jesus: Glorificet † te Deus Pater, glorificet † te Deus Filius, glorificet † te Deus Spiritus Sanctus. Amen.

Jesus, Maria, Josef: Dominus noster Jesuschristus apud te sit † ut te defendat; intra te sit † ut te reficiat; circa¹³⁹ te sit † ut te conservet; ante te sit † ut te deducat; post te sit † ut te custodiat; et super te sit ut te bene † dicat, qui cum Patre et Spiritu Sancto vivit et regnat in secula seculorum. Amen.

V. Dirigat Dominus viam tuam. R. Et collocet te Christus in gloria sua. Oremus: Deus, qui justificas impium

et

(108) et non vis mortem peccatoris sed ut magis convertatur et vivat: Majestatem tuam¹⁴⁰ supplices exoramus ut per sacrosanta misteria vitae, passionis, mortis et glorificationis dilectissimi filij tui creaturam tuam istam recipias in pace. Amen.

Nota:¹⁴¹ Luego que se advierta que ya el paciente ciertamente espiró, lo que se conoce quando absolutamente carece de pulso en todas sus partes y no tiene rastro de respiración alguna, otrosí cerrándole bien la boca con la mano y de prompto si se abre, otrosí hechándole con alguna poca violencia una ticara de agua fría al rostro y no mueve ojos ni boca ni cosa alguna, entonces es quando se puede juzgar legítimamente muerto. Asegúrese bien bien de esto el que auxilia al paciente, para no dejarlo de exortar mientras viva, pues cada instante puede importar una eternidad.

Sabido en fin que espiró, dirá:

(138) Ezk.a.: *Y esto*. (139) Gainean idatzita dago -c- eta esk.a. errepikatuta hitz osoa.

(140) Lerroartean idatzita eta ezk.a. errepikatuta. (141) Ezk.a.: *Ex Arb. Viss. Capº. 49*.

Responso:

Subvenite sancti Dei, occurrere angeli Domini suscipientes animam ejus, offerentes eam in conspectu Altissimi. V. Suscipiat te Christus qui vocavit te, et in sinu Abrahae angeli deducant te suscipientes animam ejus, offerentes eam in conspectu Altissimi. Requiem aeternam dona ei, Domine, et lux perpetua luceat ei. Offerentes eam in conspec-

tu

(109) tu Altissimi. Kirie eleison. Christe eleison. Kirie eleison. Pater Noster...

V. Et ne nos inducas... R. Sed libera...

V. A porta inferi. R. Erue, Domine, animam ejus.

V. Requiescat in pace. R. Amen.

V. Domine, exaudi orationem meam. R. Et...

V. Dominus vobiscum. R. Et...

Oremus: Tibi, Domine, commendamus animam famuli*¹⁴² tui, ut defunctus* saeculo tibi vivat, ut quae per fragilitatem humanae conversationis peccata commisit tu, venia misericordijssimae pietatis absterge[s].¹⁴³ Per Christum Dominum Nostrum. Amen.

V. Requiem aeternam dona ei, Domine...

V. Requiescat in pace. R. Amen.

Acabado el responso: Es cosa regular que la naturaleza quiera hazer su officio y desahogarse en llanto y sentimientos. Deé lugar a esto un poco el auxiliante o ministro de Dios y repórtelos suave y blandamente, consuélelos en el Señor lo mejor que pueda como se dize al cap^o. 14 fol. 112 y haga que antes que se enfríe del todo el cadáver lo aderezen y amortagen con la más posible decencia, asistiendo a esto una o dos honestas y hábiles mugeres —si fuere hembra— y solos uno o dos hombres si fuere hombre el difunto, con toda caridad y honestidad. Es obra de misericordia que agrada a Dios nuestro Señor.

(110) Absolución de la Bula de la Santa Cruzada, que se da una vez en la vida, otra vez en el artículo de la muerte. Por si se ofrece dar.

Misereatur tui omnipotens... (En singular).

Indulgentiam... (Todo en singular).

Autoritate Dei omnipotentis et beatorum apostolorum ejus Petri et Pauli, et Sanctae Romanae Ecclesiae, tibi specialiter concessa et mihi comissa, ego te absolvo ab omni sententia excommunicationis majoris vel minoris, suspensionis*,¹⁴⁴ et interdicti a jure vel ab homine et ab omnibus alijs quibuscumque poenis vel censuris in¹⁴⁵ quibus quacumque causa incurreris, quamvis earum absolutio sit reserbata sanctae sedi apostolicae, ita ut tibi per Bullam sanctae cruciatae conceditur et restituo te unioni et congregationi fidelium.

Item eadem auctoritate ego te absolvo ab omnibus peccatis tuis, etiam quam-

ple-

(142) Ezk.a.: *Si muger «familiae tuae», «defuncta».* (143) Eskuizkribuan: *Absterge..* (144) Ezk.a.: *Quando se da a lego o seglar se omite el «suspensionis».* (145) Lerroartean.

(111) plenariam et remissionem omnium peccatorum de quibus nunc vel aliquo tempore confessus es, et ab illis de quibus ignorasti aut oblitus fuisti; et absolvo te a poenis purgatorij in nomine Patris † et Filij † et Spiritus † Sancti. Amen. Quod...*

Nota que en el artículo o peligro de muerte —aviendo acabado hasta *Amen* todo lo de arriba— se añade *: «Quod¹⁴⁶ si hac vize non dicesseris, reserbo tibi hanc gratiam, usque ad extremum mortis articulum».

Esta¹⁴⁷ dicha absolución de la Bula —como se deja ver— es un grandísimo socorro y que teniendo Bula —pues es menester tenerla— no se debe omitir. Y así, cerciorado el ministro de Dios si se ha dado o no, cumplirá con su officio.

La Indulgencia o Bendición de Nuestro Santísimo Padre Benedicto 14 se omite aquí pues la deben aplicar los que para esto están deputados. Cada qual sabrá lo que deberá hazer en estos lanzes.

Fin.

(112) *Al aficionado.*

Capítulo 14

Dividido en onze párrafos en que se ponen algunas advertencias para el acierto de este tan caritativo exercicio y así bien sobre esta obrilla.

§ 1.º

No siempre que se ofresca ay a mano sacerdote para asistir a los moribundos por accidentes que suelen suceder como está visto repetidas veces. Pueden también hazerlo los que no lo son, esto es legos, en falta de aquéllos, con mucho aprovechamiento espiritual, una vez que ya el paciente esté corroborado y pertrechado con los santos sacramentos, etc. Tanpoco están todos versados en hablar corrientemente el dialecto bascongado,¹⁴⁸ por lo que, sea sacerdote, sea lego, puede por lo aquí puesto socorrer y aprovechar mucho a los ya constituídos en los apuros de aver de morir leyéndoles —si gustan— por este escrito los afectos y jaculatorias que su afición elija en el discurso de él, pues se ha procurado usar de un estilo y términos usuales y más adaptados al bascuense de este recinto de Viscaya.¹⁴⁹

(113) Prudente lector, ni deberás atildar en si los términos que aquí están puestos acaban de esta o de otra suerte, porque sabido es y deberás saber que en sola la distancia de una o dos leguas ay diferencia notable —quasi— en los finales, dejos, tonillos, suavidad y aspereza en el hablar de este dialecto. V. g. dizen unos *essaeban*, otros *essaeguiyê*; unos pronuncian *Jangoicoa*,¹⁵⁰ *acabauzan*, *mortala*, *erredimidu*¹⁵¹ *guenduzan...* y otros así: *Jaungoicoa*, *amaituzan*, *ilcorra*, *erosi guenduzan...* y todos —siendo puros bascongados, que de éstos hablo y para éstos se ha hecho esta obrilla— entenderán de qualquiera de los modos dichos, pues los tales luego caen en la cuenta de lo que quiere decir el término y relato que se les haze. Y así, si nos avíamos de obligar a escri-

(146) Ezk.a.: *Esto**. (147) Ezk.a.: *Nota*. (148) Ezk.a.: *Y ni aún en leer "per non usum". Hágase a ello...* (149) Esk.a.: *Máxime Berm., Mund., etc.* (150) Zenbaki bana dute hitzok gainean, batetik laura, bakoitzari dagokion bikotea markatzeko. (151) Lerroartearen idatzita dago *-di-* eta esk.a. errepi-katuta hitz osoa.

bir al uso de todas tierras y parages de solo Viscaya, eran precisos muchos libros distintos —en lo accidental, no en lo substancial— para la satisfacción de muchas anteyglesias y villas. Lo mismo pudiera decir del romanze o castellano como se ve en Castilla, Andalucía... y sin embargo se entienden linda y recíprocamente.

Y sobre todo, lector caríssimo, si este estilo no te place usa del tuyo, de tu tonillo y gracejo, de los términos patrios que supieres y
cata

(114) cata aquí todo compuesto, pues en lo demás aquí tienes suficientes párrafos y materiales para acomodarlos y guisarlos a tu beneplácito y moda.

Y aún si me dizes, advertido lector, que algunos nombres y verbos te suenan a romanze, latín... responderte he que no sé si el latín o romanze los hurtó o tomó del bascuenze. Porque mira *hamuba*, en bascuenze significa *anzuelo*; *hamus* en latín significa lo mismo; y ¿qué sabemos si el latín lo tomó del vascuenze? Mira o lee, si gustas, la repuesta de esto adequadísimamente en el Diccionario del docto P. Larramendi, jesuita, a Cap^o. 18. §. 25 y 27, Segd^o med^o. Y vamos adelante a lo que más importa.

§.º 2º. ex Arb. viss. Capº 5º.

Debe el ministro de Dios o auxiliante ganar la voluntad y atención del enfermo con buen exemplo, dulzes y edificatibas palabras, sin afectación, dándole a entender el afecto y caridad con que desea su consuelo y alivio, y que quisiera, si pudiera, darle ambas saludes de alma y cuerpo. La del alma, dígale, haciendo de su partte quanto sea posible según la dirección que le dará, la podrá conseguir, que es lo que importa, pues es Dios infinitamente clementíssimo y misericordioso y que no quiere otra cosa sino un

cora-

(115) corazón arrepentido, doloroso y humillado. Procure el ministro de Dios portarse de tal modo que todas sus obras y palabras, especialmente en casa y delante del paciente, sean de edificación santa. Cuide mucho de hablar bien de todos, máxime de los interesados y deudos del enfermo, y no se meta (como se dirá adelante en §. 8. f. 133) en la disposición o pobreza de la cassa, cama... sino para condolerse.

Con el motivo del quebranto de la salud del paciente puede suave y sagazmente, sin molestar, introducirse en hablar, a ratos que lo permita el apuro del doliente, de las inconstancias, viziitudes y miserias de nuestra vida mortal, que toda se acaba como sombra que huye y estamos en un "ay" perpetuo, pues quando tenemos salud no la estimamos y quando la perdemos suspiramos por ella. Véase al Dr. Boneta en la cita,¹⁵² *De la pequeñez de las cosas temporales...*, que son del intento para un razonamiento de importantes vocaballos y con este motivo diga al paciente que la verdadera salud está en el Señor —«Domini est salus»¹⁵³— y así ésta la hemos de procurar con toda ansia ante su divina magestad.

Muchas vezes nos quita Dios la salud

(152) Ezk. a.: *Cris. del Cris. Capº. 4 y 5.* (153) Ezk. a.: *Ps. 3, v. 8.*

(116) lud del cuerpo para que busquemos la del alma, y entonces nos acordamos de Dios y aún nos damos prisa en buscarle. Y quando el motivo de nuestra enfermedad está y consiste en el deplorabilísimo descuido que tenemos de servir a Dios, entonces el único remedio nuestro también consiste en quitar la causa de ella, porque si ésta no se quita no cesa el efecto, que dijo el filósofo. De más son todos los médicos del mundo, pues si Dios no quiere no nos curarán, no atinarán a reponernos en salud. Muchos viven enfermos, dize el apóstol San Pablo,¹⁵⁴ porque indignamente reciben el santísimo sacramento de la Eucaristía y mueren muchos porque en esto no se enmiendan. Assí como aquel divino pan de ángeles es vida para los que dignísimamente y con pureza le reciben,¹⁵⁵ assí es muerte eterna para los que mala e indebidamente le reciben: «Mors est malis, vita bonis». Estése advertido el ministro de Dios, que si a la primera vissita (como en qualquiera tiempo) le dize el enfermo que quiere confesarse, hágalo con mucho gusto, muestre placer en ello y no lo dilate; oíga-le luego, consuélelo y alabe su determinación. Véase lo dicho en este escrito al Cap^o 2° fol. 10 y 11. Verbo Sagrado Viático.

§ 3.º Ex vars. hic cits.

Debe el ministro de Dios o auxiliante saber si el

(117) si el enfermo se ha confessado o no. Cargue en esto su cuidado y en que lo haga a menudo si es posible. Debe saber también si ha recibido el Sagrado Viático, si ha de hazer o ha hecho, o tiene de qué hacer, el testamento, si ha recibido o tiene necesidad de recibir la Santa Unción. Pero no se meta en disponer por sí mismo de estas cosas, como se dirá más adelante. Vide Kazemberger, Suplem^o de Spor. Cap. 2º §. 1º num. 126 “de disposit. morib.” Y léase idem §. 3º in cit. “quid confess. agere debeat apud agonizantem”, en donde trae cosas dignas de saberse.

Debe el ministro, quenta con esto,¹⁵⁶ no ocultar al enfermo el dictamen o juicio que los médico y cirujano forman de el estado y gravedad de su enfermedad y peligro. Cúbrase siempre, bien informado de ellos, con dicho parecer y dictamen y nolo haga por el suyo, para que assí el enfermo no le cobre horror. Dígale: «N., assí lo disponen el médico o zirujano», o que «dizen que conviene que disponga sus cosas y reciva el Sagrado Viático, Unción...» y no se meta como queda dicho a disponerlo por sí, salvo en urgente necesidad¹⁵⁷ que a falta de médicos y cirujanos sea preciso, como puede suceder en case-ríos desiertos, máxime en Viscaya. Pórtese en tales lanzes con mucho acuerdo.

Y si

(118) Y si, aviéndolo assí prevenido el médico, lo repugnan los parientes de el enfermo, retírese el ministro de Dios a su casa o convento¹⁵⁸ y váyase con el consuelo de que por él no va ni sucede aquella tirana barbaridad. En casas de señores y señoras, ande el ministro de Dios con mucho tiento y cuidado, porque por humanos respetos, políticas (mejor drogas o falsa piedad) suceden buenos petardos. O buen Dios, ¿qué más impiedad, qué más falta de política, qué más tiranía? Engañan a los pobres enfermos en materia de tanto peso e importancia, retardan en lo que tanto les con-

(154) Ezk.a.: *Ad Corints. Cap. 11.* (155) Ezk.a.: *In sequent. Corps. Cbrti.* (156) Ezk.a.: *Arb. Viss. Cap. 7º.* (157) Ezk.a.: *Nota.* (158) Ezk.a.: *Nota esto.*

viene y deben hacer hasta el duro y crudo tiempo en que con precisión andan —ay dolor— arrebatadamente, sin libertad y sin saber lo que hacen ni dicen, y los hacen morir —o lástima— como de repente, passados muchos días y tiempo que podían, muy en sí y sobre sí, aver executado despacio, con pleno conocimiento y vella disposición lo que les va no menos que la salvación de el alma. ¡Harta miseria y sobrada impiedad —no lo quiera Dios— que esto suceda entre cristianos cathólicos!

Si el enfermo —dize¹⁵⁹ Sporer, “Quid agere debeat...” — está terco en no querer confessarse, recibir el Sagrado Viático y Sancta Unción, deben hacerse oraciones por él y ofrecerse varias buenas obras, ayunos, limosnas, mortificaciones... Et idem en caso, dize, de

admi-

(119) administrar el Sagrado Viático al enfermo, si por tardanza, porque está distante, como puede suceder y ha sucedido en muy remotos caseríos de Viscaya, corre peligro de que no logre este divino consuelo de este Santísimo Sacramento, puede el ministro de Dios administrante acelerar los passos prudentemente, sin irreverencia. Pongo la letra: «Possit currere sine irreverentia cum Viatico». Y pues toco su texto, prosigo con él, pues me parece no debo omitirlo:

«Si aeger¹⁶⁰ Eucharistiam sumere non possit, illicitum est ad eum deferre, ut saltem pro consolatione adoret vel osculetur; id enim prohibuit Sanctus Pius V. Viaticum dari debet etiam die Veneris Sancto. Recordetur itaque¹⁶¹ confessarius quod stomachus communicantis ita esse dispositus ut potens sit retinere consumereque species eucharisticas, unde si vel continuo rebomat vel statim per secessum emitat omnes reliquos cibos plane inmutatos, gravis foret irreverentia communicare. In dubio an sumens sit rebomiturus auctores communis et probabilius negant licitum esse communicare; atamen licitum esse putant Tanner. Reinff. Gob. a num^o 163 quia videtur melius esse ut sacramentum exponatur in certo periculo irreverentiae materialis¹⁶² quam hominem in cuius bonum sacramenta sunt instituta, pribare

certo

(120) certo fructu Comuniónis. Et adunt Zuarr. Tanner. Gobat. num^o 164 in hoc et similibus casibus licitum esse dare aegro particulam Hostiae consecratae, etiam in liquore vel jusculo, licet hoc moraliter certo sit prius descensurum. Tandem, si quis post Comuniónem incidat in morbum gravem, vel cum Comuniónem sumpserit venenum, ita ut medicus iudizet necesse esse ut statim vomat, sumere potest potionem ne calix vitae vertatur in mortem. Inquit Sanctus Thomas et rejectae species separatae a sordibus (quenta con esta ceremonia) erunt detinendae aut ejiciendae in aquam donec consumantur et postea quod supererit in sacram piscinam vel sacrarium conjiciendum».

Todo lo qual se debe tener presente para no faltar al culto más exacto y a la divina reverencia que a tan divino y amante Señor Sacramentado debemos dar y observar.

§ 4.º Ex Arb. Viss. Capº. 7º.

(159) Ezk.a.: *Suplem. ubi supr. cito a Pasqua bigº. Cap. nums. 127 y 130.* (160) Ezk.a.: *A § citato 130.* (161) Ezk.a.: *Numº. 131.* (162) Ezk.a.: *Nota.*

Sucede también que algunos enfermos quieren se les difiera o prolongue la muy importante diligencia de confessarse y de recibir el Sagrado Viático para v. g. *mañana*, pretestando que las potencias estarán o están más serenas y dispiertas, o más despejadas, con otras largas, mejor locuras o desvaríos, que influye el

co-

(121) común enemigo. Cúdense mucho en esto, hágase exactíssima diligencia para que a tiempo se confiese y reciva el Sagrado Viático, búsquese algún amigo del enfermo u otra alguna persona de autoridad o de su entera confianza a cuya persuasión fácilmente crea su peligro y se redusca a lo que tanto le importa, antes que entre en mayor accidente, arrebato o delirio, que todo suele suceder.

Passa también con los enfermos moribundos la no pequeña tribulación de persuadirse y creer no morirán de aquella enfermedad. Especialmente si son jóvenes y aún también con los anzianos que han librado de otras graves enfermedades, heridas, caídas... piensan, tal vez a sugerencias del demonio o sin nada de ello, sucederá lo mismo con la presente. Anda el diablo muy solícito para nuestra eterna perdición «tamquam leo rugiens circuit quaerens quem devoret»¹⁶³ y se da prisa en perdersnos, por lo que es preciso resistirnos a él fuertemente, armados poderosamente con el escudo de nuestra santa fee: «cui resistite fortes in fide».¹⁶⁴ Y no ai duda que viendo aquel insaciable dragón, enemigo declarado de nuestras almas, que ya al paciente se le acerca la muerte, armará toda su vatería de astucias y tentaciones para derribarlo.

Descen-

(122) «Descendit diabolus habens iram magnam sciens quod modicum tempus habet» se lee en el Apoc.¹⁶⁵ El ministro de Dios o ayudante que estas cosas observar en el triste paciente y vee que el médico u oficial dizen «que se administre quanto antes, que haga el testamento...» háblele y persuádale con toda resolución tomando por broquel a los oficiales que lo ordenan. Y esto sea con tal modo, sagacidad y suavidad que con dulce persuasiva infunda en el enfermo entero crédito y desimpresione de su fantasía lo que erradamente pensaba tal vez a influjos del común enemigo. Y en fin, haga de tal modo el ministro y dese tal maña que se confiese, reciva el Viático... y que lo manda el médico y quanto antes, que insta.

Mas si aún todavía existe el paciente en «mañana lo haré», dígale con toda entereza:¹⁶⁶ «N. V. md. está, según afirman, mucho enfermo y en tal peligro y positura que no sabemos y absolutamente dudamos si para V. md. avrá “mañana”». Procure con dulces y eficazes palabras evidenciarle su gran peligro y, según el médico, la certeza y proximidad del fin de su vida. Que piense en esto y en ganar una eternidad de gloria, ocupado en actos de fee, etc. y de contrición y no en que librará, pues según todas señales no se presume otra cosa. Pongo éstas al fin de este parágrafo no para que anden el ministro o auxiliante hechos profetas, sino para que no se descuiden.

Ha-

(123) Háblele con santa libertad y espíritu del Señor: «Ubi spiritus Domini ibi et libertas». Vaya disponiéndolo con maña, cariño y caridad para el acierto. Prepárelo devoto y tierno, contrito y humillado. Véanse para esto quatro oraciones al Cap^o 2°

(163) Ezk.a.: 1. Petr. Cap. 5. (164) Ezk.a.: Cap. cit. (165) Ezk.a.: 12 v. 12. (166) Ezk.a.: Nota.

de esta obrilla, a fol. 13 hasta 18. La protestación de la fee Cap^o 3 fol. 18. El que pida a todos perdón fol. 12. Y el Cap^o 4 a fol. 23. Y otros muy tiernos afectos y jaculatorias que a elección se pueden sacar de esta expresada obrilla.

Pónense las señales de cercana muerte.

Según Arb. Cap^o 16. *ex fabio incarnato.*

1^a. Quando sin quitarse la fiebre al enfermo se le pone todo su cuerpo tan dolorido que no ay hueso o juntura que no le duela.

2^a. Quando el rostro se le pone tan desfigurado que no parece al que tenía en salud y las narizes se le abren demasiado.

3^a. Quando está en continua vigilia, sin poder dormir; se cubre el rostro, no quiere ver luz ni hablar a los presentes.

4^a. Temblor de dientes, estridor, dándose unos con otros como de puro frío y no es terciana ni quartiana.

5^a. La lengua seca y negra con algunas llagas y no mejora de su fiebre.

6^a. Si con tabaco fuerte, polvos de Eleboro o zebadilla no estornuda.

7^a.

(124) 7^a. Sudor frío y el salir frío el aliento de la boca.

8^a. La falta de calor en pies, manos y narizes.

9^a. Si tiene intercadencias en el pulso, que ya sube, ya baja, ya tan débil que no se percibe.

10^a. Si está muy inquieto, que ni duerme, ni descansa y ni sosiega, ya se muebe a una parte, ya a otra, sin poder parar en parage alguno, todo es dar bueltas y arrojar la ropa de la cama.

Arbl. Cap^o. citd^o, a estas 10 añade otras dos.

11^a. Si el enfermo se aploma de modo que no se muebe, comienza a delirar, recoger y arrollar la ropa.

12^a. Si se le inflaman las entrañas, se lebanta el pecho con violenta respiración, ésta es cierta y que en calmando aquel sobrealiento espirará.

Nota: No haga misterio de los visages que en las agonías hazen algunos moribundos como se dirá después, ni del esputo, sangre... Ay en esto muchos inconsiderados y sabe Dios lo que passará por ellos. Dígale al alma, al intento, lo que conviene entonces según el systema en que se vee. No se apresure de modo que se sufoque, etc. Válgase de lo que dize en el folio 81 hasta acabar la recomendación de el alma en que se ponen cosas muy debotas; éstas me parecen las más acomodadas, pues tal vez ni oirá, y si oye, mejor, y son al caso &. Y en fin, lo que de aquí entresacare, siempre con suavidad, sin afectación, con caridad y espíritu. Y Dios nos assista a todos. Amen.

(125) § 5.º *Testamento.* Ex Arb. Vis. Cap. 8°

Los hombres prudentes hazen sus testamentos en sana salud y no ay duda del gran acierto que en esto tienen, pues se hallan desaogados, descansados y sin este embarazo para los apuros de su enfermedad y buena disposición para su muerte, empleando

libremente el precioso tiempo ya no en aquello sino en atender con vivíssima diligencia, que assí debe ser, a su alma sólamente, y al mejor empleo de sus potencias. Más que visos tiene de necio el que no sabe prevenir lo que certíssimamente le ha de suceder: «Stultus est qui nescit praevidere in posterum».¹⁶⁷ Y no sée qué se pueda decir menos de aquél que por su culpa, descuido o necedad no se aprovecha de un certíssimo tiempo del qual depende una —no menos— eternidad de pena o gloria.

Todo es evidente verdad sin que se pueda, sino erradamente, impugnar. Y assí procure el ministro de Dios o devoto auxiliante con todo esfuerzo haga, si no le hizo, el enfermo su testamento a tiempo y estando capaz y en su sano juicio, para lo que convendrá se confiesse primero para ponerse en gracia de Dios si es que no lo está. El que se halla con culpa lethal¹⁶⁸ no tiene mérito de con digno en

orden

(126) orden a la vida eterna en las obras pías que dispone: *sic Arb., citº fr. Juan de Sto. Thome*. Y dize más, que si el testamento se hizo antes de confesarse procure el auxiliante o ministro lo ratifique después de haberse confessado, para el logro de lo que queda advertido.

Si el enfermo responde con dilatorias —«ya se hará», «tiempo ay», «mañana», etc.— pórtese el ministro como se dijo § 4º. antecedente a éste. «Deus non irredentor» y «no sabemos». «Y no sabemos», dize el apóstol Santiago, «lo que será mañana». Véase Kazemb.¹⁶⁹ suppto. ma Spor. nl. 132 tit. “qd. agere debeat moribs”. in 2º. §º.

Puede hallarse el enfermo tan débil y fatigado que, teniendo mucho que hacer y desenredar el testamento, no lo pueda por sí disponer; y en este caso es sano consejo¹⁷⁰ nombre el testador persona de su mayor confianza dándole cumplido poder para que disponga de todos sus bienes según conciencia y recta justicia, y se paguen todas sus deudas, si las tiene, prefiriendo las de justizia a las de pura gracia. Que la hacienda o lo que tubiere ageno —ay, ya sucede!— se restituya luego. Mas¹⁷¹ si el enfermo no conviniere o no se ajustare a lo que es de conciencia y justicia, háblele clara y desenga-

ña-

(127) ñadamente el ministro de Dios no le absuelva y retírese a su casa o convento.

Nótese mucho.¹⁷² No se haga interesado el ministro de Dios en el testamento del paciente, déjele que disponga según Dios a su propria voluntad de sus bienes, aunque ninguna mención haga de su persona ni Iglesia; y estará sí desvelado y alerte para que en el testamento no se ponga cosa mal sonante o injusta, etc.

1º. Si tiene deudas dudosas, conviene las deje anotadas como tales en papel aparte y que haga fee para que despacio se vean y se vea lo que en justicia procede.

2º. Si ay herederos forzosos, no se les quite sus derechos sin graves y legítimas causas y consulta, porque aquel precioso tiempo de la muerte, como otro qualquiera, no es para despiques ni venganzas, sino para perdonar de todo corazón injurias e ingraticudes, y quien perdona será perdonado, dize el appóstol San Lucas.¹⁷³

(167) Ezk.a.: *Ecc. 4, cap. 13*. (168) Ezk.a.: *Arb. cit.; Santo Thome cap. 2*. (169) Ezk.a.: *Capº. 4, v. 14*. (170) Ezk.a.: *Arb. Cap. cit. supr.* (171) Ezk.a.: *Nota*. (172) Ezk.a.: *Ojo*. (173) Ezk.a.: *6, v. 37*.

Y en fin, en las disposiciones y mandas de los testamentos se debe llebar este buen orden —Arb. cit. c. 8—:

Primero sean los herederos forzosos. 2º las deudas por su orden de justicia, y éstas son primero que los sufragios, exepto las precisas funerales. 3º. La pompa funeral sea de bienes libres y moderada, sin agrabar demasiado al heredero, como también las mandas gra-

tui-

(128) tuitas deben ser de bienes libres. Atiéndase mucho¹⁷⁴ que antes es la obligación que la piedad. Los parientes necesitados o pobres son primero que los estraños: «Carnem tuam ne dexpexeris», dijo Cristo. Si ay hijos ilegítimos, ay en esto muchas dificultades: Arb. *et cit.* Prado *De ayudar a morir*. Lib. 1º Cap. 13 en donde se pueden ver, pues para aquí es largo (*vide ibi*). Y en tales casos, con consulta de hombres letrados, doctos y de ajustado parecer se da en el acierto y blanco de la cosa &. Y que importa al testador tanto.

Acuérdense los testadores de las obras pías explicadas por el Señor en su evangelio santo, a saber, de los enfermos, encarzelados, desnudos, hambrientos, sedientos. Y en fin, procure reconocer sus hijos, a quienes, si los hay, dará su bendición y hazer y disponer sus mandas y cosas de modo que no resulten quimeras, pleitos ni discenciones. Procure con toda nervosidad el ministro de Dios se hagan amistades, se quiten ocasiones próximas y se execute a todo placer según Dios —que de esto se dará por servido— todo aquello que conduze a su santísimo servicio y bien de el alma del testador. *Ita Arb. y Ascarg. Manual de Conf.* Part. 3 trat. 12.

Y añado lo que se ha visto no pocas vezes y se tiene de experiencia, y es que alguno o al-

gu-

(129) gunos de los parientes o deudos del testador intentan y quieren, sobre que nada se les debe y ni tienen necesidad, que en el testamento queden señalados con algo. Vienen con este destino a casa del enfermo, mueven mañosamente el punto, forman quejas y aún derecho —mejor tuerto—, rebuelben la casa y tal vez perturban al triste paciente la paz, sosiego y conciencia, sin temor de Dios. Por Jesucristo se encarga el remedio de esta gran tribulación; alerta al ministro de Dios o auxiliante use de libertad santa, despida al tal o tales con brío modesto y procure desazer estas azechanzas del demonio.

§ 6.º

Extrema unción.

El administrar el sacramento de la extrema unción pertenece al proprio cura párroco de el enfermo y sin su lizenzia no lo debe hazer otro sin necesidad manifiesta. Esto supuesto, tenga el ministro o sacerdote cuidado para que a tiempo se le administre este saludabilísimo sacramento y no antes de tiempo, ni aguardar a que esté espirando. Goviérnese con el dictamen de el médico u ofizial que fuere, y defiéndase con dicho dictamen como queda dicho. Es de imponderable consuelo¹⁷⁵ y pro-

(174) Ezk.a.: *Nota.* (175) Ezk.a.: *Nota.*

becho saber el moribundo cuándo lo recibe. Procure el ministro de Dios reconciliarlo antes que lo reciva, lo primero por ser sacramento de vivos y pide estar en
gra-

(130) gracia de Dios quien lo recibe. Lo segundo porque aviéndole de dar la absolución de la Bulla de la Santa Cruzada —mira a fol^o. 110— conviéndose confiese para esto y assí se haze dicha absolución sacramental. Los que tienen lizenzia le pueden dar la bendición e indulgencia de N. SS. P. Benedicto 14. Y no se omita.

Prevenga el ministro de Dios al moribundo los tres prodigiosos efectos de este santo sacramento: el primero, dar auxilios especiales sobrenaturales para vencer las tentaciones del demonio en el artículo de la muerte y confiar en la misericordia divina. Segundo, quitar los rastros y reliquias de los pecados, como son tristeza, torpeza, languor y angustias del ánimo del enfermo. Y terzero, dar salud corporal al enfermo si le conviene, y a más ser final remisión de pecados veniales, y el aumento de gracia que a más causa este sacramento.

§ 7.^o176 *Vide Kazemb. ubi supr.* num. 134 y 143

Dispuestas assí, con exactitud la más posible, estas importantísimas cosas, ha de exercitar el auxiliante o ministro al moribundo en seis cosas:

Primera, en que deje a un lado y dé al olvido toda afección mundana de hacienda, riquezas, hijos y parientes, y que
sólo

(131) sólo cuide de su alma, de levantar el corazón a Dios y de exercitarse en muy fervorosos actos de fee.

Lo segundo, se exercite en actos de esperanza.

Lo 3° en fervientes actos de caridad.

Lo 4° en actos muy perfectos de contrición.

Lo 5° en resignación y conformidad con la santísima voluntad de Dios.

La 6^a y última en vivas ansias de ver a Dios, en oraciones y afectos fervorosos.

Para todo lo qual puede el auxiliante escoger y entresacar lo más adaptado a su espíritu. Kazemberg. a num^o. cit^o. 134 hablando de los dichos seis actos, dize assí, para que el auxiliante sepa: «In unoquoque autem actuum, magna debet esse varietas, ne ejusdem rei repetitio taedium pariat. Et quia¹⁷⁷ demonis impugnationes in illa hora versantur circa has sex virtutes major cura et studium in ea virtute adibendum est in qua infirmus magis impugnatior». Y esto: «Acomodare etiam se debet minister sive auxilians qualitati infirmi: cum aliquibus enim opus est clarioribus, prolixioribusque uti rationibus; alijs vero pauca sufficiunt verba; pauci tamen sunt infirmi, etiam si valde sint spirituales, qui non opus habeant¹⁷⁸ aliqua brebi admonitione —nota esto bien— quasi exitante dormientem, ut ille in suo pergat exercicio».

Por

(176) Ezk.a.: *Nótese bien este § 7°, las 6 cosas.* (177) Ezk.a.: *Nota.* (178) Lerroartean idatzita dago bigarren -a-.

(132) Por lo que debe saber el auxiliante el modo de variación de voces, afectos, dulzuras y reconocer la calidad de personas, ya doctas ya indoctas y espirituales y que han sido de conocida virtud, y con este conjunto de conocimientos proceder con toda reflexión para esto y máxime exortar —vide § 10 fol. 140 y 41—.

Haga también que invoque¹⁷⁹ a menudo los dulcíssimos nombres de *Jesús, María, Josef*, máxime en los últimos apuros, aunque no pueda con la boca siquiera en su interior y de todo su corazón. Póngale al paciente en las manos, mientras está en sus sentidos y acuerdo, un devoto crucifijo si ay a mano, y que sea manual y no pesado, diciéndole —spor. suplem. num°. 138— ser importantíssimo para tres fines:

1° Para que en su vista huyan los demonios y lo dejen en paz sin tentarlos ni perturbarlos.

2° Para que con la representación de esta santíssima imagen de Nuestro Señor Jesucristo se anime, se conforte y resigne en paciencia santa y ofresca sus trabajos junto con los que aquel divino Señor padeció por nosotros hasta morir, muerte cruelíssima y afrentosa de cruz.

3° Para que más y más se exite a dolor y contrición perfecta, a fee, esperanza y caridad y vivíssima confianza en Dios Nuestro Señor quien por nuestra salud eterna se hizo hombre y obediente hasta la muerte.

S. 8.

(133) § 8.º

No se entrometa el ministro de Dios en hazer o dar o mandar se den medizinas, comida ni vevidas extraordinarias al enfermo, sino aquello *tantum*¹⁸⁰ que médico o cirujano hubiessen ordenado, y siempre atendido a la dosis y tiempo, oras y circunstancias por ellos señaladas y dispuestas. Mire que puede errar y que le puede pesar y mucho.

Desea estimar y venerar en la casa del paciente y con todos y con él en todos sus progresos, acciones, palabras y exemplo, como se tocó § 2º. fol. 114 y 115. Y haga de tal modo y maña que así el paciente como los demás le tomen cariño, le tengan todo respeto y den todo crédito y toda estima a quanto exortare y dijere, que deberá ser con suavíssima eficacia.

No haga asco,¹⁸¹ misterio o desprecio de la pobreza, cama, cassa y cosas de el enfermo, lo que encargo por nuestro amantíssimo Jesús, ni de otras cosas, disposiciones y modo de vivir en la cassa, a no ser opuestas a la virtud de la religión... No todos son pudientes y ricos, cada qual vive como puede y se acomoda según tiene... De todo ay en la viña de el Señor quien se hizo pobre para darnos exemplo de verdadera humildad y de vida y riquezas eternas, que éstas son las que debemos anelar, pues las humanas

pa-

(134) paran y se acaban en la sepultura.¹⁸² El fin que se ha de tener en tan caritativa ora de ayudar a bien morir sea y debe ser el mayor servicio y honra de Dios pri-

(179) Ezk.a.: *Encárguele mucho esto.* (180) Ezk.a.: *Nota.* (181) Esk.a.: *Quenta con esto.*
 (182) Ezk.a.: *Mira la quarteta al principio.*

meramente. Y no algún interés —cuenta con esto— sino un vivo deseo de que aquella alma redimida con la preciosí[ssi]ma¹⁸³ sangre del divino cordero nuestro dulce Jesús se salve. Este debe ser el fin; pare qualquiera aquí, en esto, la consideración y mire, pero con gran reflexión, que qual se vee el que está agonizando y auxiliando, se verá el auxiliante, ministro... con el tiempo. Lea en su memoria: «Hodie tibi, cras mihi». No ay remedio, no ay dispensar. «Debilis et fortis veniunt ad funera mortis».¹⁸⁴ El sabio, el rico, el débil, el fuerte, es indispensable, vienen a parar en la muerte. Todos —¡ay Jesús!— hemos de pasar por aquel terrible lance.

«No ha hecho Dios lei más inviolable que la de la muerte» —dize Dr. Jph. Bonett, *Cris. del Cris.* Libr. 2º Cap. 2 fol. *mibi 8 vide ibi.*— porque con otras ha dispensado y con ésta ni ha dispensado ni dispensará; antes, porque no falte a ésta ha atropellado con otras, executándola aún en los que no la merecían, pues para la concepción de Christo hizo milagros dispensando la ley del concurso del varón y estuvo tan lejos de dispensarlo en la muerte que antes hizo milagros para que muriesse

su-

(135) suprimiendo los dotes de gloria, que la de su alma avía de refundir al cuerpo, y esto sólo para que pudiesse morir. Ni a su madre santísima eximió de esto, aunque por carecer de toda culpa era exempta, aviéndola privilegiado milagrosamente contra las leyes de la¹⁸⁵ naturaleza en ser virgen y madre. De manera que guarda Dios la ley de la muerte con tal rigor que haciendo milagros porque no se guarden las leyes de naturaleza, en otras cosas los haze porque se guarde la de la muerte aún en quienes ni la merecían ni se les debía, que eran Christo y María». Sic ad liter. cit. Dr. Bon.

«Tres cosas», decía San Bernardo,¹⁸⁶ «son las que me hacen llorar verdaderamente: La primera es cosa dura, pues sé que he de morir. La segunda, lloro y lamento porque no sé cuándo. Y la tercera amarguísimamente me haze gemir y llorar porque no sé adónde iré a parar».

Véanse con reflexión los muy saludables consejos que da nuestro Vene. Arb.¹⁸⁷ donde cito, para quando el enfermo se agrava demasiado y se descubren en¹⁸⁸ él algunos afectos desordenados, que es capítulo de mucha doctrina e importancia para deterrar y desimpresionar muchos y peligrosos errores y aún perjudiciales conceptos, especialmente en personas rústicas, estólicas, ignorantes, que fácilmente leban de una simpleza o cosa natural torres de quimeras.

S. 9.

(136) § 9.º

Sucede, y no pocas vezes, que con la furia y rigor de la calentura muchos tristes enfermos deliran y desconciertan notablemente en sus dichos y hechos. Esto es notorio pues ha sucedido y sucederá en los que aún viven todavía. Y algunos de los que esto ven hacen juicio, pero sin juicio, que habla la lengua de la abundancia del corazón, sin hacerse cargo los tales, sin conocer ni reparar que no puede obrar ni hablar ni aún accionar con juicio quien carece de él. El que hace fundamento de los dichos

(183) Eskuizkribuan: *preciosima*. (184) Ezk.a.: *Vars. oseras*. (185) Lerroartean. (186) Ezk.a.: *Sn. Berdo etc.* (187) Ezk.a.: *Vissit. Cap. 42.* (188) Lerroartean.

y hechos de los enfermos delirantes, se puede computar (Arb. cit.)¹⁸⁹ en el número de los necios.

Y por tanto importa, y mucho, que en semejantes sistemas o lanzes como el ya propuesto, el ministro de Dios o auxiliante aparten de la pieza o aposento del enfermo a quantos allí no hazen falta y quede con los precisamente necesarios, elegidos los mejores, para la asistencia, si fuere necesaria, temporal del paciente; en lo demás, fuera chusma y diga a dicho paciente cosas muy santas y saludables para que luego que venga en sí deteste todo lo dicho, quanto ha delirado, si son cosas &. Véase el parrafito último de la Protestación de la Fee, señalado con *ojo* a fol. 22 de esta obra y los siggs. §§ Capº. 4º. fols. 23, 24, 25 y 26

que

(137) que me persuado vienen al caso en estos lanzes para el enfermo. El delirio es como el sueño; así pues, el enfermo delirante, como el que sueña cosas malas y torpes que en despertando se retrata, luego que salga del delirio prorrumpe, ayudado del ministro de Dios o auxiliante, en actos contrarios y tales. Véase el ejercicio que trae Arb.¹⁹⁰ citando a Turlot.

Cuide el ministro de Dios de hechar, como queda anotado, toda gente molesta y que ninguna falta hace, y aunque la haga, del quarto del paciente y aún de casa si puede ser. Pues en caseríos (en basquenze *bechagunzac*) de pobres labradores y trabajadores y de no mayor respeto, sucede juntarsen, máxime de noche —ésta es la Troya— una gentecilla y tanta que más sirven de perturbar, atolondrar e inquietar con sus voces y conversación tal vez indecente al enfermo, que de alibiarlo, más para trastornar la buena disposición, resignación, paz interior y exterior del paciente que de edificarlo y consolarlo. No pocos desórdenes se ven y se han visto, que bien lo puedo decir, en tales ocasiones, con título de acompañar a los de casa a passar la noche, que tal vez en otras no han dormido, y alibiarlos en esto y asistirlos. Vienen y se jun-

(138) juntan mozuelos, mozuelas, viejos y viejas. Y ¿qué hazen muchos o los más de esta mala chusma? Retozan unos y peligrosamente, por exemplo, otros mormuran, otros contraen quentos y chistes con sales diabólicas y sabe Dios los estragos que en sí y en el paciente pueden causar, que es lástima pues está¹⁹¹ con la guadaña a los ojos para quitarlo el hilo de su vida.

Y ¿para o cesa con esto? ¡Qué más pues! Aún no contentos con la ruina espiritual que causan tiran a la temporal. Traen tan sutil el guante que si a mano ay alguna demandada alagilla, que no es de admirar en cassa donde están preocupados con el sentimiento y demás, la lebantán de modo que ni con garfios ni paulinas la recobren jamás. ¡Vean qué caritativos son éstos!

¿Y ay más? Sí, pues con tanto vaho y aliento, máxime en pieza reducida —del paciente, digo—, la buelben en un Etna o estufa sobreardiente, pestilente. ¡Válgame el cielo, qué socorro, qué vello alivio para un pobre que estará de calentura, de dolor

(189) Ezk.a.: *Ubi supr.* (190) Ezk.a.: *Exemp. Viss. Cap. 50 adic. ad 42.* (191) Ezk.a., *tartekatu beharko litzatekeela adieraziz: La muerte o la Parca.*

de cabeza y enbuelto en vivísimas aprensiones o tal vez evidencias ciertas de la muerte! ¡Qué refrigerio, si el ministro o au-

(139) xiliante no toman mano para el remedio, para un desconsolado y destituido de humana salud y que en Dios consolador óptimo máximo y en el silencio halla algún alivio y descanso! Y tal vez por respetos humanos ni el enfermo ni los de cassa se atreven a despedir tales gentes. Es dignísimo de remedio este desorden y así con santa libertad y espíritu del Señor se debe procurar el reforme.

Saquen con maña y suavidad estas gentes de la pieza y aún de la cassa del paciente y si no basta hablarlos claro, dígalos la ruina espiritual que causan o pueden causar y a lo menos recójalos a otra pieza separada, elija a uno que le parezca más deboto y hágale capitular el Rosario de María Santísima¹⁹² y la Estación y otras devociones, rogando¹⁹³ aquélla divina madre de misericordias y a su hijo santísimo por el buen éxito y salud espiritual y aún de la temporal del enfermo. Diviértalos y sosténgalos con dulce conversación santa, con exemplos adecuados y santos, hábleles de las inconstancias y miserias de la vida humana, de la rigurosísima y estrecha cuenta que debemos dar a Dios, hábleles de la muerte que a todos nos ha de llegar, y en fin, como apunté en §. 2. fol. 115. pregúnteles un poco de doctrina, etc. por sí o por otro, si

(140) ay cojuntara de quien lo haga, en caso de que se haya de ocupar con el enfermo, y pon mía la cuenta¹⁹⁴ que o callarán y estarán contenidos o se desfilarán y desamparán la casa, inculcando en esto &.

El ministro de Dios o devoto auxiliante deben cuidar el que al paciente se le dé todo humano y espiritual consuelo. Y así para esto me parece he dicho lo bastante y aora sólo añadió que ya en los más de los misales se halla la misa, cuyo título es *Ad postulandam gratiam bene moriendi*, esto es para impetrar la gracia de morir bien, aprobada por la S. C. de Rits. en 20 de mar. de 1706 y concedida por N. SS. P. Clemente 11, que dio su *anuit* y lizenzia en 27 de dicho mes y año, la que, a ser posible y si tiene con qué, el paciente hará se diga en sus últimos apuros, pues es un socorro espiritual muy grande. *Inter miss. Partic.*

§ 10.º

Del exortar al paciente.

El modo de exortar al paciente o moribundo ha de ser suave, devoto, eficaz, docto y penetrante, diziéndole blandamente, según el apuro en que se hallare, jaculatorias, afectos y oraciones humildes, fervorosas y fre-

(141) frecuentes, sin cansarlo demasiado, sino que las atienda y medite de cláusula a cláusula, para que las digiera y le entren en mayor provecho. El alimento al enfermo se da limpio y de poco en poco, y así ha de ser como el del cuerpo también el de el alma o espiritual.

Kazemb.¹⁹⁵ ad tit. *Quid confes. agere debeat apud agonizantem* nos da clara e importante doctrina para esto. Dize así ad literam: «Sciendum quod cum nihil magis

(192) Ezk.a.: *Vide a folº. 3, cap. 1, ofrecto.* (193) Lerroartean idatzita dago lehenbiziko -o-. (194) Ezk.a.: *Hablo de experiencia.* (195) Ezk.a.: *Supl. a Spor. a numº 139, § 3º. Vid.*

deceat moribundum quam inter pios affectus suspiriaque vitam finiat, ut dum his occupatur malignis hostium suggestionibus aditum occludat, quare vel maxime laborare debet confessarius —entiende ministro de Dios— ut hac in parte non desit moribundo sed cum hic plerumque sufficiens non sit ad affectus ejusmodi concipiendos a confessario velut Anoelo suo custode terrestri, inspiratos accipiat. Ut autem¹⁹⁶ confessarius frutuose hoc officium praestet duo specialiter observet —Mira aquí— : 1°. Ut eas aspirationes paucis verbis, tractim, articulate et interruptae pronuntiet ita ut hijs perpendendis otium aliquod aut respirandi tempus concedatur. —Y atiéndase—¹⁹⁷ Non ergo infirmi longis exortationibus aut clamoribus cruciandi sunt; et hoc maxime circa perso-

(142) sonas spirituales observandum est. 2°. —Nota esto bien para lo que se ha dicho y diré después— Ut ejusmodi affectus non temere ex memoria aut ex libro accipiat sed prius bene selectos et ad presentem moribundi statum bene acomodatos habeat. Ut dicat aut legendo...»

No atormente al paciente con altas voces y gritos, mida cada qual su voz no con largas jaculatorias o historias «sed paucis verbis, tractim (...) non longis (...) cruciandi sunt». Escoja de aquí, de este librito o de donde guste lo que le parezca mejor y más adaptado a su gusto y conveniente para el enfermo, para moverlo y enternecerlo y ganar su alma para Dios. No ande —dize— a no estár versadísimo y con previo estudio de memoria, a dée donde diere ni de memoria, ni del libro; elija, piense y medite lo que ha de decir. «Affectus non temere ex memoria aut ex libro sed prius bene selectos (...)». Léaselos, dígaselos por el libro, pues como lo oiga el enfermo *de materiale se habet*, esto salvo si su vanidad del auxiliante no predomina. «Qui habet aures audiendi audiat».

No se puede tolerar los gestos hazañeros que se han obserbado en algunos —todo parte de un indiscreto celo— de dar patadas contra el suelo, brazear, undir el quarto o estancia del paciente a voces desaforadas, ridículas historias y aspamientos con las que atolondran no sólo

al

(143) al paciente, que tal vez lo causan ruina espiritual, sino a los circunstantes, que es harta lástima. Muy mal persuadidos están los tales si piensan que el todo de la cosa y el embiar como de un vote el alma de el enfermo al cielo está y consiste en la ridícula azañería, que la estolidez de los tales la debe considerar medio o modo caracterís[ti]co¹⁹⁸ del asumpto, siendo tan del todo diversa la doctrina precedente. Perdónenme los semejantes, que en ello no hazen bien ni aciertan, antes si andan desviados del blanco a que deben atinar y mejor harán dejarlo para que con razón no los reputen en el número odible de los necios e ignorantes, que lo digo con debida venia y sin ánimo de injuriar.

Ya he apuntado en el discurso de esta obra no se descuiden el ministro de Dios o auxiliante en los últimos alientos y apuros en exortar sobre contrición, virtudes theologales, actos vivísimos de amor de Dios e invocación de los dulcíssimos nombres de *Jesús, María, Josef*. De la recomendación del alma que queda *ad literam* traducida,

(196) Ezk.a.: *Nota esto*. (197) Ezk.a.: *Ojo*. (198) Eskuizkribuan: *caracterísco*.

sobre la firme esperanza de salvarse por los¹⁹⁹ infinitos méritos de nuestro redemptor Jesucristo e intercesión poderosísima de María Santísima, vide Caps. 6, 9, 10, 11 y los §§ del Cap^o. 4°. y lo que gustases de tu elección.

Quando el enfermo perdió sus sentidos, que pa-

(144) parece no ve ni oye ni conoce, no por éso se le deje de exortar como queda advertido, pues puede en su interior oír y percibir lo que se le dize y estár padeciendo grandes convates y tentaciones del enemigo común. Héchele a menudo agua bendita diciendo: «Asperges me, Domine...» y lo del fol^o 97 «Dominus Noster Jesus Christus, per virtutem hujus aquae...», del Cap^o 13 en la recomendación del alma.

Y téngase presente²⁰⁰ el que se remueba²⁰¹ de la presencia de el enfermo moribundo todo aquello que puede ser impositivo para la preparación de una buena muerte, todo aquello, digo, que exitan más los afectos humanos que los espirituales, como son mujer, hijos, riquezas y semejantes cosas. Otrosí procúrese que el enfermo gane quantas indulgencias pueda y exitar en él una viva intención y deseo de ganar todas aquéllas que puede. Otrosí tenga el ministro de Dios cuidado de que sea absuelto, si está en religión o cofradía o es terzero... cõn aquella general absolución de que los tales gozan. Item le encargará mucho al paciente se mueva a dolor y contrición de sus pecados quanto más a menudo pueda y encárguele mucho que dée señal si puede, v. g. apretarle la mano u otra semejante que

(145) que sea cierta o se considere tal del dolor que tiene de sus culpas, para assí absolverlo sacramental o condicionalmente.²⁰² «Ac agonizantem iterum dato vel saltem pie praesumpto —si dari non possit— dolorissigno sacramentaliterabsolvat, saltem condionate si forte absolute non posset, qua de causa juxta supra jam dicta confessarius prius instruat infirmum ut in agone det signum —si potest, sive in quantum possit— doloris, quo significet se pro tunc adhuc semel velle sacramentaliter absolvi».

Que se debe tener presente como se ha dicho. Pondrá en la mano del moribundo la candela bendita y alguna otra verdadera reliquia, imagen o crucifijo que tenga —si ay— indulgencia para la ora de la muerte, que no suele dexar de tener algún deboto & § 11.º Y último es utilíssimo.

Puede estár el enfermo con enfermedad contagiosa, peste, escorbútico... Y con los semejantes se portará el ministro o auxiliante con gran cuidado y miramiento. Kazemb.²⁰³ nos da algunas reglas para esto.

La 1^a. dize: antes que vayan a assistir espiritualmente a tamaños enfermos, procuren desayunarse y tomar al-

(146) alguna poción compuesta en vino o en agua con xarabe de agenjos, triaca magna y cardo santo o bendito.²⁰⁴ La puse antes del comienzo de esta obrilla —una

(199) Lerroartean. (200) Ezk.a.: *Nota*. (201) Ezk.a.: *Spor. ubi supr.* § 3°, n. 135. (202) Ezk.a.: *Kazemb. ubi supr.*, n. 139. (203) Ezk.a.: *Suplem. a Spor.* § 4. a num^o. 142. (204) Ezk.a.: *Ojo*.

foja— para este lanze una vella receta y su uso; véase allá, que es estupenda y que la he usado.

2°. Mojará sienes, narizes, boca y labios y manos con vinagre fuerte mixta con triaca magna y traerá en la boca un poco de tabaco oja, mas si ésta no puede, un tallito de canela y escupir sin tragar la saliba. No toque con pies ni manos el esputo del contagiado —esto es, desnudos dichos pies y manos—, ni ande pulsando ni dando la mano al contagiado, *praesertim si fuerit faemina*, y si lo hubiere hecho, lábese luego con dicha mixtura de vinagre.

3°. Procure, si lo permite el accidente, antes que en el quarto del contagiado entre estén las ventanas abiertas, compuesta con decencia, aunque sea pobre, la cama del enfermo, y huya del aliento y eflubios del enfermo quanto pueda y quando le haya de exortar o decir algo, sea por aquel lado que evite esto.

4°. Si le ha de confessar, sea de modo que no omitiendo lo esencial escuse impertinencias y questiones y huja de su respiración. No precisamente para esto debe estar al lado del enfermo el confessor, puede hacerlo de distancia mode-

(147) rada, aunque sea de tres baras, como se oigan recíprocamente. Si se hubiere contagiado el ministro o auxiliante, procuren luego que puedâ tomar un sudorífico que el docto médico ordenare y en falta de él, de egrana²⁰⁵ o triaca... y sudar hasta la expulsión del contagio.

Si ha de dar la extrema a tal contagiado de peste... dize nuestro Felix Potesta Cap° 11 fol. mihi 285 a n° 3915 que en tiempo de peste o de una muy contagiosa enfermedad u otro evento que impida hazer todas las unciones, se puede ungir el órgano,²⁰⁶ esto es el sentido más prompto, *vel potius caput*, que es donde todos residen y mucho mejor si velozmente puede ungir, aún sin hazer cruces, todos los sentidos tocando con la unción santa todos ellos. Assí v. g. «Per istam (...) indulgeat (...) quidquid deliquisti, per vi†sum, au†ditum, odoratum, tactum, gresum...». Como hecho aún sin hazer cruces.

Idem Potesta a num° 3916 fol° y cap° cit. advierte que en tiempo de peste o enfermedad muy contagiosa y pegajosa, puede con una vara hazer las unciones, poniendo con todo reparo y curiosidad en el extremo de ella una gotita del santo óleo para ungir en cada sentido. Infiere de aquí que, exepcto en estos apurados casos, se debe dar la santa unción poniendo del puntero un poco de óleo en el dedo pólize o pulgar

con

(148) con dicho pólize y no con el puntero,²⁰⁷ que lo he visto hazer, pero mal.

Dios assiste a los que a su mayor honra y gloria y con entrañas de caridad perfecta hazen estas cosas bien y con toda devoción y exactitud posible y los librárá de muchos males y aún los hará muchos bienes. Su divina magestad nos dée a todos su gracia para esto y nos comuniqué su santo temor y amor y para su eterna alabanza nos conceda una buena muerte a todos y a tí, benébolo y amado lector, a quien advierto

(205) Ezk.a.: *La ay en qualquiera botica.* (206) Ezk.a.: *Nota. Cabeza.* (207) Esk.a.: *Distingue puntero de vara. El puntero es de plata.*

suplas mis yerros, que serán no pocos, porque quanto bueno hallares no será mío sino de otros, entresacado, y quanto no te agradare será parto de mi rudeza e ignorancia. Lo bueno todo lo dedico «ad maiorem Dei gloriam, Beatissimae Virginis Dei parae Mariae, sanctorum omnium et proximorum agonizantium salutem spiritualem», y lo sugeto rendidamente a la corrección de la Santa Madre Iglesia Cathólica, Apposthólica, Romana. *Vale et ora pro me.*

Fin. Laus Deo.

Qa. 208

Juan Martin de Ibero (1729-1783), Izuko parrokuaren testuak (II)

FRANTZISKO ONDARRA
(Euskaltzaindia)

10. Testua

Domingo 2º. despues de Resurreccion.¹

*Et alias oves habeo, quae non sunt ex hoc ovili: et illas oportet² me adducere, et vocem meam
audient, et fiet vnum ovile. Joan. cap. 10.*

Bi obliguecio³ andi, proponiçen dizquigu, Christio fielac, Christo gure erredentoreac, gure arimen arçai Divinoac, egungo Evangelioan. Bata, arimen cargue dauquegun sacerdoteogui,⁴ eta berçea feligresegui: Zuegui, manaçen dice iquesi, eta ssaquinçacela⁵ ongui doctrine christiana, eta Jaun Divino arren amaçeco, serbiçeçeco, Mandamentu sanduen goardaçeco, eta sacramentu sanduec disposicio onarequi errebiçeçeco, bearden gucie; eta guri, zuen arimen arçeiogui, zuetas contu eman beardugun becela, explique çacegule Evangelio sandue cuidedorequi; Christo gure Erredentore,⁶ gure arimen arçaierequi, Cerure joan bearrean, ezcoacen zuec, eta gu, infernuco otso gueistoarequi, seculoco pena aietara. Eta argatic manaçen gueitu jaun Divino arrec, eman çotegule, gauren carguco arimegui, arimeco alimentue, ceñ beite doctrine christianaren, eta evangelio sanduen expliquecioa. Eta iquenic Christo, gure arimen arçai, eñ ona gurequico, eta eimberçe neiguituena, bada eman zué bere vicio, gu salabaçea gatic, obligueçen gueitu Jaun Divino arrec, onac icetera; culpec, vicioac becatue aborrecituric, infernuco bidea vstera, [2] eta virtutearen, eta obra onen medios, Jaun Divino ore amaçera, eta ceruco videaren arçera: guisontan, jaun Divino ore amatu, eta arren Legue sandue guardaçearrequi, vici gueiçen emen gracien, egoteco guero seculu gucien, Christo, gure arimen arçeiieren compañien, glorien. Eta au lograçeco, esta erremedio obeagoric, nola evangelio sandue expliqueçea, eta doctrine christiana eracustea; eta argatic⁷ Christo gure arimen arçaieman manaçen digu

(1) Goiko bazterrean *año de 1770*. (2) E "oport" (sic). Latinezko beste okerrak: "aducere" 1, buruan; "Necesitas" 2, 2; "michi" 2, 2; "evangelizabero" 2, 2; "Biati" 6, 1; "iud" 6, 1. (3) Bazterrean *Carabant. tom. 1º. Dom. fol. 339. et seq.* (4) E *sacerdote ogui*, bi zatitan. (5) E *ssaqui çacela*, bi zatitan eta -n gabe. (6) E "Erredentore". (7) E "arguitic".

guciogui, niri, eracutsi çadela, eta zuegui, etorri⁸ ceistela, aiçera⁹ atenciorequi, eta iquestera. Eta argatic, Christio fielac, iduquece por cierto, esneitequela salbatu, ezpaticet expliqueçen, eta eracusten, eta eiñ guti salbaru ceizquetela zuec, ezpazarate etorçen eiçera cuidedorequi, eta ezpauce iquesten ongui, Jangoicoa amaçeco, eta sacramentu sanduec, ongui errecibiçeco, ssaquin bearden gucie.

San Paulo Apostol gloriosoac, icusi zuenean, Jangoicoac iñ zuela, arimen arçei, erraten zué, eiñ obligueturic arquiçen neiz, expliqueçera Evangelio sandue, eta eracustera doctrine christiana, ece, ezpaut iten, esneiteque salbatu: hai, ene tristea, eta desventuretue, ezpaut cumpliçen obliguecio onequi! *Necessitas mihi incumbit: Vae enim mihi est, si non evangelizavero.*¹⁰ Au berau erran çaquet nic nauregatic: Bada Ecequiel Profeta sanduen medios erraten digu Jangoicoac arimen cargue dauquegun guciogui: Ai, arimen arçaieç, hai, arimen cargu dauquetenac, ezpadiote ematen beren carguco arimegui, evangelio sandueren, eta doctrine christianaren, arimeco alimentue! *Vae Pastori-[3]Pastoribus Israel, qui pascebant semetipsos: gregem autem meum non pascebatis.*¹¹ Eta San Paulo Apostol gloriosoac erraten digu, Jangoicoac, arimen cargue dauquegunoc, ezarri gueituela, bere ardien, ceñ beitre arimec, arçei, eta maistruteco: *Alios autem Pastores et doctores:*¹² Eta San Geronimo gloriosoac, eracusten digu, ece, Arçeien, eta maistruen tituloabec bioc, eman dizquigule Jaun Divino arrec, arimen cargue dauquegun ogui, ssaquiñ çegunegatic, goardatu beardizquigule Jangoicoari bere ardiec, vicio, eta inclinacio gueistoetati, arçaieç ardiec guardatu beartusten becela, belar gueisto etati,¹³ eta eracutsi bear diotegule, gauren carguco arimegui, Jangoicoa serbiçeco, eta salbaçeco beaurten gucie, maestruec, beren discipuloegui, eracusten dioten becela: *Quia Pastor doctor etiam esse debet.*

Eta becatu mortale iten barime dute, aite, eta Ama beren humegui ssatera, alçaqueten moduen, ematen estiotenec, cembat becatu¹⁴ andiegoa iñen dute, arimen arçaieç, arimen aitec, ezpadiote ematen beren humegui, beren ardiegui, Christio fielegui, diot, arimeco alimentue, ceimbeite doctrine christianaren, eta evangelio sandueren espliqueçioa. Eta assarraçen bada, eta arraciorequi, Nausi bet, bere arçeien contra, cerengatic ardiec goseac dauzquien, belarra dagon leure eramo faltas, eta alimentu eman bagueas; cembat arraziorequi indignetu, eta asarratuco da Christo gure erredentorea,¹⁵ arimen jaun eta jabea, bada erosi citue guciec bere odol preciosisimoaren costus, arimen cargue¹⁶ dauquegunon contra, ezpadiotegu ematen, arimeco alimentue, ceñ beite, Evangelio sandueren, eta doctrine christianaren [4] espliqueçioa? Argatic bada Christio fielac, nic duten becela obliguecio, espliqueçeco evangelio sandue, eta doctrine christiana, zuec ere obliguecio duce, etorçeco aiçera, atendiçera, eta iquestera, aracusten ceicena, eta ecarri arastera zuen humeac, eta mirabeac, Jesu Christoren eta ene ardiec zaraten becela, bada au bague esçaquece erdeichi, arimeco gracia munduontan, eta eiñ guti glorie, berçe munduen, eta prosequiçeco esçaçogun Maria Santisimeri bere gracie. Ave Maria.

(8) E "etorre". (9) E "aiçeira". (10) Bazterrean *1. Corint. c. 9.* (11) Bazterrean *Ezeq. (sic -cq) c. 34.* (12) Bazterrean *Ephesi. c. 4.* (13) Zenbait hitz gorago *gueistoetati*, dena batean. (14) E "bcatu". (15) E "Eredentorea". (16) E "cargube".

Et alias oves habeo, quae non sunt ex hoc ovili, et illas oportet me adducere, et vocem meam audient, et fiet unum ovile. Joann. cap. 10.

Christo gure Erredentoreac gure arimen arçei Divinoac berac, erraten digu, Evangelio sanduen: Esta oguierequi sollic viciçen guizona, beicic Jangoicoan içerequi ere viciçen dela: *Non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo, quod procedit de ore Dei.*¹⁷ eta ontan eracusten digu: Gizonac, eta lomismo andreac, bi porcione, edo bi parte dituela: ebec dire, gorpuçe, eta arime: eta âla nola gorpuçe esteitequen vici oguie bague; eiñ guti bici deitequela arime, Jangoicoaren itçe, doctrine christiana, eta Evangelio sandue, eitu bague. Argatic bada erraten digu Jaun Divino arrec, estela oguierequi sollic vici gizona. Eta ezpazaquete arimec, Jangoicoan¹⁸ içe aitu bague, idugui, arimeco vicie, ceññ beite Jangoicoaren gracie, eiñ guti, erdeichi dezaquete Jangoicoaren glorie, cerengatic gracienc estagonac, esçaque erdeichi glorie, esteiteque salvatu ior, gracienc egon bague. Eta eracusteco obegui guri, Christo gure arimen arçaiac, Evangelio sandue, eta doctrine christiana aïçea, dela precisoa, eta necesarioa arimec salvaceco, comparatu zue Jaun Divino arrec, eriguichen¹⁹ den azierequi: *Semen est verbum Dei.*²⁰ Ceren gatic ala nola, eriguichen den acie, den precisoa, eta necesarioa, munduen arquichen garen gucion, mantenaçeco, lo mismo²¹ Evangelio sandue, eta doctrine christiana, expliqueçea, aïçea, [5] eta iquestea, da necesario, eta precisoa, gure gucion arimec, viciçeco, gracienc vicierequi, mantenaçeco, eta salvaçeco. Bada Evangelio sanduen, eta doctrine christianan expliqueçioa gatic ece, egonen guñeque gucioc, bere vicio, culpe, eta becatuen gatic, Jangoicoac, Ceruco suerequi abrasatu, austu, eta destruitu cituen, Sodomaco ciudedeco gendeac becela, eta condenatuco guñeque, ciudedartaco gende gueisto eiec becela, gucioc, Isaïas Profeta sanduec erraten digun becela. *Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen: Quasi Sodoma fuisset.* eta ala, Indietan, eta berçe aniz lecu, Evangelio Sandue, eta doctrine christiana eracusten, eta expliqueçen estenentan, vici dire gucienc, Sodoma bat iñic, bere vicioen medios, eta condenaçen dire, Sodomacoac becela.

Eta Jesu Christo gure arimen arçei Divinoac berac, erraten digu, egungo²² Evangelio sanduen, ece, salbatu beardiren arimec, eta Jaun divino arren ardiec icen nautenec, eitu beartela arren itz sandue, edo Evangelioa, eta doctrine. *Oves meae vocem meam audiunt.* Eta Ebreoegui, erranciotte, Christo gure Erredentoreac berac, bere agos; condenatuco cirela, cerengatic esçuten eitu nei, Jangoicoaren itçe. *Propterea vos non audistis, quia ex Deo non estis.*²³ Eta Elicecco doctorec eracusten digute, ece, Jangoicoan itçen aïçeco, desseo duenac, eta aïçen duenac, salvacioan siñelea dauquela; eta al contrario, Jangoicoan itçe aitu, nei estuenac, eta iguesi dabillenac, condenacioaren siñelea dauquela. Eta San Crisostomo²⁴ gloriosoac eracusten digu, ece, âla, nola, batec iduguïçea apeto ona, eta ssateco gana, osasune ona dauquelaco, siñelea den, moduontan berean, iduguïçea batec, Jangoicoan itçe aïçeco, eta ssateco desseo, dela siñelea, persona ore, arquichen dela, [6] arimeco vicierequi, ceññ beite Jangoicoaren gracie, eta Ceruco bidean arquichen delaco, sinelea²⁵ dauquela. Argati Dabid Erregue sanduarrec, au ongui cequienac becela, erraten digu, salbaçeco deseo andierequi; ece, bere vioçean estalçen, eta guardaçen zuela Jangoicoan itçe, ez Jaun Divino ore ofendiçeagatic, eta ez becuric itea gatic: *In corde meo abscondi eloquia tua, ut non peccem tibi.*²⁶ Eta Christo gure Erredentoreac, gure arimen arçei

(17) Bazterrean *Matth. cap. 4.* (18) E "gangoicoan". (19) Zenbait hitz aurrerago "eriguichen". (20) Bazterrean *Luc. c. 8.* (21) Lehenbizi *âla* ipini du, gero hori ezabatu eta horren ondoan *lo mismo*. (22) E "egungu". (23) Bazterrean *Joann. c. 8.* (24) Ez "*Chrisostomo*". (25) E "*sinela*". (26) Bazterrean *Psal. 118.*

berac, erraten digu: Bienabenturetuec, eta dichosoac direla, Jaun divino arren itçe aïçen, eta guardaçen dutenac.²⁷ *Beati, qui audiunt verbum Dei, et custodiunt illud.*²⁸ San Dionisio gloriosoac erraten digu, Jangoicoan itçe dela, arime, becatuen manchetati, garbiçen duen vre. arime alimentaçen duen esnea, arime confortaçen duen ardoa, arime erregalaçen, eta gozoarequi purgeçen duen estie, eta dela medicinebat, arime alimentaçen duena, eta becatuen erorçeric, libraçen duena: Christio fielac, gucioc daquice, ece, ssaten, eta edaten estuen gorpuçe, preciso dela ill dadien fite: gucioc daquice, arimen ssatecoa, edatecoa, eta becatu gucienc contraco erremedioa dela, Jangoicoaren itçe; bada itç divino au ssaten eta edaten estuen, arime, illen da, erorico da becatuen, onequi cureçen esten arime, egonen da beti eri, vicioen, eta becatuen eritasunerequi.

Esta²⁹ corpuçeço alimenturic, obeago, eta sustencie,³⁰ eta virtute iago barimendu ere, corputz, illic dagon bat,³¹ vistu, eta erresucitetu çaquenic, beñe Jangoicoan itçeç, ceimbeite arimen alimentue, visten,³² eta erresuciteçen³³tu, egun oro millean, becatuen medios illic zauden, arimec. Jangoicoan itçeç, ematen du arimeco vicie, ireguiçen tu Ceruco [7] atariec, da arimen alimentue,³⁴ eta alegraçen du vioça. Jangoicoan itçeç, beroçen du gure vioça Jaun Divinoarren amorean: Jangoicoan itçeç, erreçentu vicioac, eta becatuec, suc agoça, erreçen duen becela. Bada Dabid Profeta sanduec, errattendio Jangoicoari, Zure itçe, Jaune, da choill veroa: *Ignitum eloquium tuum vehementer*: Eiçezu bada, Christio fiela, humildade andierequi,³⁵ eta aproveçaço deseorequi, bada Jangoicoa bera minçeçen ceizu, bere ministroan agoti.

//Se concluye con el aparte 2º. del fol. 343. de Carabant[es.] Domini. tomo. 1º. exemplos 340. fol. 344. et seq.

11. Testua

†

Dela Dominica dela¹ Pascua del Espiritu Santo: Motivos, que nos incitan al amor de Dios, y como premia su Magestad, el amor que le tenemos. año² de 1770. 2.

†

[1] Domingo del Espiritu Santo.³

Si quis diligit me, sermonem meum servabit. Joann. 14.

Egungo⁴ festividadeac, eta Evangelio sanduec, convideçen gueituste, amaçera Jangoicoa gauce gucienc beño iago. convideçen gueitu festividadeac, cerengatic den espi-

(27) Bazterrean *Ojo Aquí se puede añadir loque dice Carabantes. tom. 1º. fol. 343. el como se ha de oír la palabra Divina. Vide Palafox. Tromp. de Ezequiel. fol. 91. y. 237. y 107.* (28) Bazterrean *Luc. 11.*

(29) Bazterrean *Estel[1]a Vanidad fol. 379.* (30) E "sustencie". (31) E "batat". (32) Ez "visçen". (33) E "eresuciteçen". (34) E "alimente". (35) E "andiererequi". Beharbada "andienerequi" da.

(1) E "delas". (2) Estalkian bertan ezabaturik *Izu y Junio dos del año de* (eta ezabatu gabe) 1770. dago, dena lerro batean. Urte horretan Mendekoste igandea ekainaren 3.ean izan zen, beraz ezabatua izan zen egunean izan zen *egina* predikua, eta Izun. (3) Goiko bazterrean *año de 1770.* (4) Bazterrean *Echeverz tom. 2º. Domin. fol. 141.*

ritu santi Jaunerena, ceimbeite Eite Eternoaren, eta Semearen, edo Trinteteco biguerren personaren Amorea, eta egungo egune becelacoarequi, cheichi cé (Espiritu Santi Jaune) Apostolo sanduen gueñifera suesco mietan, arguiçeco Apostol sanduegui entendimentuec, eta veroçeco eien borondateac Jangoicoaren amorean; guisontan arguituric eien entendimentuec, eta veroturic Jangoicoan amorean, cidoacen Mundugucie barren, prediqueçera fede sandue, eta Jangoicoaren Leguea, guero iñ zuten becela, bada mundugucien eituce evangelio sandue Apostol sagratuec prediquetu zutenean: *In omnem terram exivit sonus eorum*. Bada espiritu sanduen amore beroontatic, eta Apostol gloriosoen prediqueciotic etorri ceiquizquigu fede sandue, eta Jangoicoaren Leguea, ceñi beitre pensa, eta desea deizquen gure arimen ondasunic andienac, icusece, ongui correspondiçeco, cembat gauden obligueturic Jangoicoa amaçera; bada egungo egune becelacoarequi egorri cigu Espiritu Santi Jaune, Trinteteco iruguerren persona, eiñ Jangoicoa nola Aite, eta nola Semea, cerengatic irurec diren naturaleza batecoac, beñe distintoac personatasunean. Cerengatic Aite Eternoa beite Trinteteco [2] lendabissico persona, Semea biguerna, eta Espiritu Santi Jaune iruguerna, irurec, eiñ Jangoicoa bata, nola berçea; beñe iru persona distintoac, eta Jangoicoat sollic. Bada amore bat, berçe batequi pagaçenbada, Senecac erran zuen becela: *amor compensatur amore*. Jangoicoac guri digun, eta manifestaçen digun amore andi onec, egorçea Espiritu Santi Jaune, Trinteteco iruguerren persona, arguiçera gure entendimentuec, eta veroçera gure vioçac Jangoicoan amorean, eta au, lenago egorri ondoan, bere Semea, Trinteteco biguerren persona, Jangoico eta gizon verdadera, erredimiçera gure arimec, bere odol preciosissimoarequi;⁵ cierto da escaçen duela amore andibet: eta ala, sollic onengatic, amatu bear guindueque, eta amatu beardugu Jangoicoa gaucе guciеc beño iago; Jangoicoan legueco, lendabissico mandamentu sanduec, manaçen digun becela. Amore ontara bada, amaçera Jangoicoa, gauren vicie, gauren arime, gauren ondasun, eta gaucе guciеc beño iago, obligueçen gueitu, egungo festividade onec.

Egungo Evangelio sanduec ere, obligueçen gueitu amaçera Jangoicoa, guardaçeco Jaun Divinoarren Legue sandue; cerengatic sollic guardatuco ditu Jangoicoan Legueco mandamentu sanduec Jesu Christo Jangoico, eta guizon verdadera amaçen duenac, egungo evangelio sanduec, erraten digun becela: *Si quis diligit me sermonem meum servabit*.⁶ Norbeitec amaçen [3] barime nau ni, onec guardatuco du ene Legue sandue; dio Christo gure Erredentoreac.

Amore ontara bada, Jangoicoa amaçera gaucе guciеc beño iago, obligueçen gueitu egungo evangelio sanduec. Amore au escaçen digu Jangoicoac bere lendabissico Mandamentu sanduen: *lendabissicoa*⁷ *Jangoicoa amaçera gaucе guciеc beño iago*: gure vioça, eta gure vorondatea escaçentu lendabissicoric Jangoicoac. Medicuec erraten dute, ece, gure gorpuçetan, lendabissico viciçen dena, eta azquen illçen dena, vioça dela. *Primum vivens, et ultimum moriens*. Vioçau bada, ceñi beite, gure borondatea, eta afecto guciеc formaçen diren lecue, escaçen digu Jangoicoac beretaco, Escriture sagratuec, eracusten digun becela: *Praebe, fili mi, cor tuum mibi*.⁸ Estigu escaçen burue, ez escuec, ez oñec, beicic vioça escaçen digu, cerengatic vioça den, gure vicieren, gure gorpuçeco miembro guciеn, eta moguimentu guciеn, principioa, eta zeñe. Entendadezagun, ece vioça ematearequi, gucie ematendiogule Jaun Divino arri. Ave rapiñecoec, ceimbeitire Arranoa,

(5) E "preciosissimoarequi". (6) E "servabit". Latinezko beste okerrak: "filij" 3; "micibi" 3; "apelatus" 6. (7) E "lendabissicoa". (8) *Prov. 13. v. 23*. bazterrean.

Alcona, eta Aguille, arpegaen dutenean, berçe ave chiquiren bat, lendabissico iten dute-na da, ireguieça pechoa, vioça atra, eta ssateco, cerengatic vioça den aiendaco,⁹ manja- reric, eta alimenturic sabrosoena, eta gustosoena. Au berau itendu Jaun Divinoarrec, bere, gurequico ontasun pare baguecoan medios, deseaeça gure vioçac, eta cebaeça ebe- tan [4] eta ebec ssatea, errateco moduetean, ez cerengatic beardituen, gure vioçac daus- teco, beicic guri ongui neies, gure onetaco, guri ongui iteco, gu favoreciçeco, gu, mundu ontan, eta berçean, diches, eta ondasunes beteçeco. Bada eimberçe conveni cei- gun esqueros, eta eimberçe ondasun atraçaquegun esqueros, emateas vioça Jangoicoari, eta Jaun Divino onec eimberçe deseagen duen esqueros gure vioça, ñor iqueinde, eman nei estionic, ñor iqueinde Jangoicoa amatu nei estuenic,¹⁰ gauce guciiec beño iago?

Icusi çacenegatic ceñi obligueturic gauden Jangoicoan amaçera gauce guciiec beño iago, pensaçazquigun ongui Jaun Divino onec iñ dizquigun beneficioac. Crietu guin- duzqui daus ezetic,¹¹ emancigu bere imagena, eta semejanza, gauren arimetan, eman zigu guciogui Eingeru guardaco bana, gutes cuideçeco, crietucitue gauce guciiec gure oneraco, gure serbioraco, eta ez sollic crietu citue, beicic gobernaçen, conserbaçen- tu guretaco, iñ ce guizon gure gatic, pasatu zue pasioa eimberçe neque, eta tormen- turequi, eman zue bere bicie, issuri zue bere odol preciosissimo¹² gucie, gu erredimiçeco, eta errescataçeco demonioan eta becatuen cautiberiotic: eta au guciau inzué Jaun Divino arrec, guri cigun amore parabagean gatic. Motivo abec gucioc, eta berçe asco, guc alcançaçen, eta ezauçen estitugunec, dauzquigu, amaçeco, Jangoicoat ontasun bera, dena. Beñe ebec gucioc asqui ezipalire becela, eldude egun Espiritu Santi Jaune suesco mietan, gure gana, ezipadiogu embarazaçen [5] gauren vicio, eta becatuequi, Apostol sanduetara etorcen becela, eta eldude, veroçera gure vioçac Jan- goicoan amorean, eta ematera gure arimegui amore veroat, amore andi, eta cumpli- tuet. Beneficio onec alare obligueçen beigueitu, amaçera Jangoicoa gauce guciiec beño iago: eta amaçen barime dugu Jaun¹³ divino ore, cierto da, guardutoco dugule arren Legue sandue. Eta ontan, Jangoicoa deberas amaçean, consistiçen duela caridede ver- daderoa, erraten digu, San Juan Evangeliste gloriosoac. *Haec est caritas Dei, vt manda- ta eius custodianus.*¹⁴ Èta cer ofreciçen digu Christo gure Erredentoreac, Jangoico eta guizon verdaderoac amaçagunegatic? Aniç gauce, beñe guciiec encerraçendire, Evan- gelio sanduec erraten digun gauce batean. Eta icusteco, ceñi¹⁵ den au, escaçogun Marie Santissimeri bere gracie. Ave Maria.

*Et Pater meus diligit eum. Et ad eum veniemus, et mansionem
apud eum faciemus. Joann. cap. 14.*

Norbeitec amaçen banau ni, guardatucotu ene mandamentuec, erraten digu Chris- to gure Jaunec, evangelioco lendabissico clausulen, eta berla añadicen du, siñelaçen duelaric gure amorearen premia, berçe clausule bat. *Eta ene Aitec amatuco du, ni amaçen nauena, eta etorrcogara arrengana, eta geldituco gara arrequi.* Dio bada Christo gure Jau- nec, ece Jaun divino ore amaçen duena, eta arren Legue sandue guardaçen duena, Amatuco duela Eite Eternoac, eta etorco direla arren arimera Trinteco¹⁶ iru personac

(9) E *aien daco*, bi zatitan. Horrela ondoko *sabroso ena* eta *gustoso ena*. (10) E "estunic". (11) E *ez etic*, bi zatitan. (12) E "preciosissimo". (13) E *Jau*, -n gabe. (14) Bazterrean *Joann. 1°. cap. 5.* (15) E "ciñ".

Aite, eta Semea, eta Espiritu Santi Jaune, eta egonen direla irurec, arimartan. [6] Au de beneficioat, eta favorebat eitu, eta icusiden andiena, comparacioric estuena, eta esteitequena, ez sollic, escatu, beicic, esta pensatu ere. Nōrc pensatu ere beardu, dato-cela arren arimera Trinteteco iru personac? Dabid Erregue sandu ore, sollic atrebituce escaçera Jangoicoari, escezala apartatu Jaun Divino arrec bere aurpeguie, arrenanic, eta escecola beguiretu aurpegui gogor zorroçarequi. *Ne avertas faciem tuam a me, et ne declines in ira tua.*¹⁷ Aniç de iduguiçea batec Jangoico misericordiosoa bere alde. Christorequi batio guruçifiquetu zuten ladron sanduarrec, esçio escatu berçeric Jaun Divino arri, beicic orecediela artas, bere Erreiñu sandure eillegaçen cenean. Esta guti, egotea bat Jangoicoaren memorien, beñe aniç, eta aniç iago da, iquetea bat Jangoicoan adisquidia, Jangoicoan amatue. Gauge anditeco dauque Santiago Apostoloac, deiçea Isaies Profetac, Abraham Patriarca sandueri Jangoicoan adisquidia: *Amicus Dei appellatus est.*¹⁸ Moises Jangoicoaren sierbo andiarrenatic, erraten den grandezaric, eta privilejioric andiena da, miñçeçencequiola Jangoicoa aurpeguis aurpegui, gizon bat bere adisquidebatequi miñçeçen¹⁹ den becela. *Locutus est Dominus facie ad faciem, sicut solet loqui homo ad amicum suum:* eta ontan manifestaçen da, amistade, eta adisquide tasun andibet Jangoicoaren, eta Moisesen ermean: fineza andiec, favore andiec iquendu cire, Jangoicoac, Legue zarrean, bere adisquide egui in zizquioten fineza, eta favore abec. Beñe orai, Christo gure Jaune etorricenetic, gure erredimiçera, bere [7] odol preciosissimoaren²⁰ abundancierequi, atracire beren ametati, Jangoicoan Misericordie andien vgueldeac, estali artio lur gucie, bere gurequico amore pare baguecoaren vr andiçearequi; ala nola atraçen diren vgueldeac beren ametati, vr andiçetan, urec campo aniç estali artio: bada digneçen da iquetera gure adisquidea, eta errecreaçen, eta gozaçen da gure adisquidetasunerequi,²¹ iquenic Jaun bet eiñ andie, eiñ Poderosoa, Jangoico, eta gi-zona (sic "gi"), gure criadorea, eta erredentorea, eta gure, eta gauge gucien jaun, eta jabea. Àu beite fineza, au beite favore, au beite beneficioa, gu confundiçeco asqui dena! Jangoicoa gure adisquidea, onec gu eimberçe amaçea, gurequi egotea, eta errecreaçea, eta gozaçea Jaun Divino ore, gure adisquidetasunerequi!

Argatic San Paulo Apostol gloriosoac, Christio fiel Jangoicoan Leguea guardaçen dutenac, deiçen ditu Jangoicoan adisquideac. *Omnibus, qui sunt Romae dilectis Dei.* Jangoicoan adisquidea da, Jangoicoa amaçen duena, eta arren Legue sandue guardaçen duena eta esta Jangoicoan adisquidea nola nei, illebeta bateco, edo vrte bateco sollic; iquenen da Jangoicoa arren adisquidea beti, cerengatic etorco dire arren arimera Trinteteco²² iru personac Aite, eta Semea,²³ eta Espiritu Santi Jaune, eta egonen dire arimartan beti, Mundu ontan vici diren artio gracias, eta berçe munduen glorie eternoas. Bada dicheric, onequi comparatu deitequenic, iduguiçea batec bere arimen Jangoicoa adisquidetaco, eta au betico? Bada, Christio fielaç, au ofreciçendio, Christo gure Erredentoreac Jangoicoa amaçen duenari, etorco direla gracias arren ari[8]mera, an beti egotera, Trinteteco²⁴ iru personac. *Et ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus.* Eta au de diche bat eiñ andie, eta pare bagueco.

Erranenduce, èta cer iñen dugu guc, iqueteco Jangoicoa adisquide beti, gurequi, eta egoteco Jaun Divinore vicigaren artio gure arimetan? Choill²⁵ ongui galditen

(16) Ez "Trinteteco". (17) Bazterrean *Psal.* 28. (18) Bazterrean *Jacob.* 2. *Isai.* 41. (19) E "miñçeçen". (20) E "preciosissimoaren". (21) E *adisquide tasunerequi*, bi zatitan. Berdin paragrafo bukaeran. (22) Ez "Trinteteco". (23) E "Sema". (24) Ez "Trinteteco". (25) E "Cobill".

duce. *Eta*²⁶ *zuec ontaco, imbear*²⁷ *ducena, da, amaçea beti Jangoicoa, goardaçea beti, vicizaraten artio, arren Legue sandue, bada au iten bauce, iquenenda beti Jaun Divino ore zuen adisquidea, eta egonen da zuen arimetan, gracias: Eta au aseguretu digu Christo gure Erredentoreac, erranciotenean bere Apostoloegui, eta aien beiten guri: Manete in me, et ego in vobis.*²⁸ Gueldi ceiste enequi, eta ni egonen neiz zuequi. Nei du erran Jaun Divino arrec, *zuec ezpanauce*²⁹ *vsten lendabissico, ni, nic eșçeitustet vçico: Eta ala da, cerengatic Jangoicoan partetic beñere esta faltaçen gurequico adisquidetasune;*³⁰ *ezpadugu guc egosten lenago Jaun Divinore gauren arimetati,*³¹ *becatuen medios, cerengatic, sollic vicioec, culpec eta becatuec botadezaquete Jangoicoa gure arimetati; eta au, beti guertaçen da gure faltas, eta gure parteti: Isaias Profeta sanduec eracusten digun becela. Iniquitates vestrae diviserunt inter vos, et Deum vestrum.*³²

Ñauce, Christio fielac, Jangoicoaren amistadea, edo adisquidetasune,³³ gurequi, iquen dadien betico? [9] Conserbatu, eta guarda çace ofenditu bague Jaun Divino ore. Eșçala galdu becatuec, zuen, Jangoicoarequico, adisquidetasune,³⁴ conserbatu ceiste edo zauste arren gracien, eșçacela ofenditu becatuequi, guardaçazquice ongui, vicizaraten artio Jaun Divino arren madamentu sanduec, amaçace, eta serbiçezaze amore andi veroatequi.

Au de, Christio fielac, guc iñ bear dugun gucie gauren partetic, Amaçea guc Jaun Divino ore, gauren vioç gucierequi, arime gucierequi, eta entendimentu gucierequi, iqueteco Jangoicoa gure adisquidea; Trinteteco iru personac Aite, eta Semea, eta Espiritu Sanduec amaçeco gure arimec, eta egoteco ebec beti gracias gure arimetan, munduontan vicigaren artio, eta guero, eternidade gucien, berçean.³⁵

Exemplos Carabantes en esta Domin[ic]a. fol. 428. et seq. tom. 1. Domin[ic]arum.]

12. Testua

†

Domingo de Quinquagesima¹.

T[r]atase dela Passion.

*Ecce*² *ascendimus Ierosolimam, et consumabuntur omnia &.*^a *Luc. cap. 18.*

San Lucas³ Evangeliste gloriosoac erraten digu, Christio fielac, ece Jerusalengo Ciudadera, joan nei zuen bates, Jesus gure Maestru Divinoac, bere Apostoloegui,

(26) Bazterrean *Eta guc*. (27) Ñ gaineko marrarxoa *im-* silabako *m* gainean. (28) Bazterrean *Joann. 15.* (29) *E ezpa nauce*, bi zatitan. (30) *E adisquide tasune*, bi zatitan. (31) *E arime tati*, bi zatitan. Zenbait hitz aurrerago *arimetati*, dena batean. (32) Bazterrean *Isai. cap. 60.* (33) *E adisquide tasune*, bi zatitan. (34) *E adisquide tasune*, bi zatitan. (35) Bazterrean *Si se quiere ampliar vide Echeverz in hac Dom. fol. 146* dago idatzirik.

(1) E "Quinquagesima". (2) Bazterrean *año de 1770. / 02.* (3) Bazterrean *Carabant. tom. 1.º Dom. fol. 147.*

erran ciotela: Veguire çace, Jerusalem goacela, eta an cumplituco direla ene beiten, Profeta sanduec nites, erran citusten gauce guciec: eta ala entregatuco naute Gende egui, mofatu, edo desprecietuco naute, eta azotatuco naute: eta azotatu ondoan, illen naute, eta erresucitetuco neiz iruguerren egunean *Tradetur enim gentibus, et illudetur,⁴ et flagellabitur, et conspuetur. Et postquam flagellaverint occident eum: et die tertia resurget.⁵* Eta vrbildu cenean Jerusalem Jesus gure Maestrua, topatuzue itsuet eta oiua, eta fede andierequi escatu cio, emancezola bere itsutasuneren erremedioa: *Jesu fili David miserere mei.* Eta Jesusen aurean zidoacene, erraten baciote ere, cegola iñsilic, goracen zue orduen itsuec voza iago, eta claroago escaçenzio Jesusegui, bere erremedioa, *ipse vero multo magis clamabat.* Icusi zuenean Jesu Christoc, itsuaren necesidade andie, eta eiñ fede andierequi, escaçen ziola viste, erran zio itsueri: *Zaure fedeaç salvaçen zeitu, veguire çazu:* eta berla guelditu cé itsu ore, visterequi, eta seguitu zió Jesu Christori, Jangoicoac alabaçen zuela: eta icusi zutenean milagro au, guciec alabatu zuté Jangoicoa.

(Igoteco, Jangoicoa eimberçe ofendiçen den) (Garizumeco)⁶ demborontan, gure Elizama sanduec, Ama onac becela, [2] gu bere humeon onetan, beguireçen duela, becatuen erremeditoaco, paraçen digu aurean, Christo gure Erredentorearen Passio sandue. San Lucas Evangeliste gloriosoac erratendigu Jaun Divinoarrec Proponitu ziotenean bere Passio⁷ Santissimoa, bere Apostolo egui, eman ciola viste itsu arri, eta San Gregorio gloriosoac dionas, itsu arrec, signifieçen du, gure naturaleza, edo signifieçentu gizon, eta andreac, becatuen itsutasunerequi, itsuturic arquiçen direnac, eta erraten dio, Jaun Divino arrec, gutatic bacochari, itsuarri becela, beguire zala: *respice:* Eta ontan erraten digu Jaun Divino arrec, arimeco veguiequi considera çagule ongui, Jesu Christo gure Erredentorearen Passio Santissimoan, bada au ongui consideraçerequi, cureçen dire, beren becatuen medios, itsuturic dauden, arimeric itsuenac ere.

Osseas Profeta sanduen medios, ezarçen dizquigu Jangoicoac aurean, bere Pueblo becatorenic itsuenac, eta galduenac, andre bat, eiñ descaratuen, eta eiñ, arime baguecoaren figuren, ece, esçelariac acontentaçen, andre gueisto ore, Jangoicoa ofendiçeas batequi, billeçen citue, seguiçen ziate, eta galçen zitue, aniç: *vadam post amatores meos.*⁸ Eta andre gueisto ore bequelaco becatorec, mereji barime zituste ere, Jangoicoaren justicieren rigoreac, eta castigoac, neiduelariac vsetu Jaun Divino arrec, eiequi, bere misericordies, eta atraçea becatuen itsutasuneti, eta infernuco bideti, eta cerure eramoçeco desseoarequi,⁹ erraten dio becatore ari,¹⁰ itsueri becela: *respice.* Becatorea, gizona, edo andrea, beguireçazu; consideraçazu ongui Christoren passio [3] santissimoan, atencio andierequi; bada pensaçen, eta consideraçen bauzu meiz, emen, Christoren passio santissimoan, arquitecu duzu zaure vicio, culpe, becatu, eta costumbre gueisto gucien erremedioa. Eta prosequiçeco, escaçogun Marie Santissimeri bere gracia. Ave Maria.

(4) E "i'ludetur". Latinezko beste okerrak: "flagelabitur" 1, 1; "flagelaverint" 1, 1; "tercia" 1, 1; "Dabid" 1, 1; "Missit" 3, 2. (5) Bazterrean *Luc. 18.* (6) (*Garizumeco*) bazterrean erantsia. (7) Zebait hitz gorago "Passio". (8) Bazterrean *Osee. cap. 2.* (9) E *desseo arequi*, bi zatitan. (10) E *becatore ari*, bi zatitan.

Ecce ascendimus Jerosolimam, et consumabuntur omnia, quae scripta sunt per Prophetas de filio hominis. Lus. cap. 18.

Legue zarreco murmureçale, eta becatore itsuec, castiguetu citue Jangoicoac, suesco serpiente baçuqui, ebec, beren ozquequi, eta eridequi, equendu ciote vicie aniç becatoregui, eta berçe aniç arquiçencire ilçeco peligroan *Misit Dominus in populum ignitos serpentes ad quorum plagas, et mortes plurimorum.*¹¹ Escatu cio Moisesec, serpiente eien contraco erremedioa, Jangoico ari, eta errancio Jaun Divino arrec, gora cezala, metalesco serpiente bat, eta erituric zaudenec beguirecezetela, metalesco serpiantarri:¹² iñzué Moisesec Jangoicoan errana, eta erituric zaudenac cureçen zire, metalesco serpiente arri beguireçearrequi: *Quem cum percussi aspicerent sanabantur.* Serpiente metalesco arrec goraturic, errepresentaçen zue Jesu Christo gure erredentorea guruçe sanduen goraturic: bada Jaun Divino arrec berac erranzué, ece gure erremediotaco, gu salbaçeco, conveni cela goracezaten Jaun¹³ Divino ore, Moisesec, metalesco serpientea, goratu zuen becela: *Sicut Moises exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet Filium hominis.*¹⁴

Bada Jesu Christoren passioaren iduriec, edo figurec, ceñiñ beite metalesco serpiente ore goraturic curetu barime zitué [4] Legue Zarreco gendeac, sollic arri beguireçe arequi, obequi curetucu ditu Christioac Christoren passio santissimo verdaderoac, ongui veguireçen badiote, eta consideraçen baute, atencio andierequi.¹⁵ Betoz bada, betoz, demonioan serpienec, culpec, eta becatuec erituric dauzquien guciçec, veguire bezote ongui Jesus Jangoico, eta gizon crucifiquetueri, considerabezate atencio andierequi Christoren passio santissimoan, nei baute, beren arimen osasune, eta vicie. Beren vicioequi¹⁶ itsuturic, infernure erorçera doacenac, eta beren becatuen medios, arimec illic dauzquitenac; vetoz, nebei tuste beiguieç iregui, neibaute graciçen conserbatu, eta aseguretu Glorie, betoz, consideraçera Christoren Passio santissimoa espaciorequi, eta ongui, betoz, eta considerabezate atenciorequi, Christo Jangoico, eta gizon verdaderoa, guruçifiqueturic,¹⁷ eta illic, mille neque, eta tormenturen errotean, gu salbaçea gatic; eta au ongui pensatu, eta consideraçearrequi, arquitecu dute ontan, beren arimetaco gueiç guciçen, erremedio poderosoa. Esta eiñ erremedio poderosoric, dio San Bernardo gloriosoac, becatoreac culpec, vicioac, tentacioac, eta inclinacio gueistoac, garaieçeco, nola pensaçea, eta consideraçea atenciorequi, eta ongui, Christo bere Erredentore amantissimoan llagac. *Quid enim tam efficax ad curanda conscientiae vulnera, necnon ad purgandam mentis aciem, quam Christi vulnerum sedula meditatio?* Eta San Agustin gloriosoac erraten zué, progratu dituden medio guciçetan, estut arquitecu eiñ erremedio poderosoric, becatuen aborreieçeco, [5] eta Jangoico aren graciçen erdeisteco, nola pensaçea, eta consideraçea, espaciorequi, atenciorequi, eta ongui, Christoren llaga santissimo etan. *In omnibus non inveni, tam efficax remedium, quam vulnera Christi.*

Arquiçen dire cembeit Christio, eiñ gogorrac Jangoicoan serbicioaco gauçe taco, ece, dio Christo gure Erredentoreac, arriec bequela direla, eta ebetan estuela melleric

(11) Bazterrean Num. 21. (12) Ik. *serpiente arri* zenbait hitz aurrerago. (13) E *Jau*, -n gabe. (14) Bazterrean Joann. cap. 3. (15) E *andie requi*, bi zatitan. (16) E *vicio equi*, bi zatitan. (17) Zenbait lerro gorago "crucifiquetueri".

iten Jangoicoan içec, eta argatic estutela, orlaco gogorabec¹⁸ obra onen, fruturic bate-re ematen, ala, nola estuten ematen fruturic arriec: beñe arriec bequeiñ gogorrac dirén becatoreac ere, berastuco ditu, Christo gure Erredentorean Passio santissimoac, consideraçen baute ongui, espaciorequi, eta atenciorequi. Oian batean, erraten digu San Lucas Evangelistec, pasaçen zituela gauce, dembora pusquebatean, Christo gure Erredentoreac, oracio iten: *Et erat pernoctans in oratione Dei*:¹⁹ Cenaculoan, edo orçe-gun sandu arratsean, bere ámabi discipulo equi afaldu zuen lecuen, eta berçe aniç lecuten ere. inzué oracio Jaun Divino arrec: eta eșçire lecu abetaco arriec berastu, arguizeguie becela, eta eșçire guelditu arri eietan, Christoren belaunen siñeleac. Iñzué oracio, belaurico ssarric, arribeçun gueiñen Christo gure Erredentoreac, Gesemanico baraçean, preso arrepatu zuten arratsean, eta berastu cire arrieiec eimberçe, ece guelditu cire Jaun Divino arren belaunen sinelleac²⁰ arrietan, eta egungo egunean, arquiçen dire sinelle aiec. Bada cerengatic berastu cire eimberçe, eta gelditu cire Gesemanico baraçeco arriec, Christo gure Erredentorean belaunen siñelequi, egun icusten diren becela? Èta cerengatic eșçire berastu, oianetaco, eta ber[6]çe Christo gure Erredentoreac oracio inzuen lecuetaco arriec, Gesemanico baraçecoac becela? Badaquice cerengatic, Christio fielac? Baraçartan, preso arrepatu zuten arratsean, emancio principio, Christo gure erredentoreac, bere pasio santissimo ari, an, asi cé gure arimen errescataçen, an, Gesemanico baraçean, consideratu citue espacio, eta atencio andierequi, bere pasioco, neque, eta tormentuec, iquendu zue tristure, eta congoja bat eiñ andie, ece, emancio Jaun Divino arri odolesco icerdibetec, ișșuri zué eimberçe odol icerditen, eta guelditu cire lurre, eta arriec odoles beteric, San Lucas Evangeliste gloriosoac erraten digun becela, eta argatic berastu cire arrieiec aimberçe: *et factus est sudor eius, sicut guttae sanguinis decurrentis in terram*.²¹ Eta prodijio onequi ematen ceigu entendaçera, ece becatorec errebelde enac, eta arriec becein gogorrac, direnac ere, convertituco direla, aborrecituco tustela bicioac, eta amatuco dutela Jangoicoa, consideraçen baute atenciorequi, Christo gure Erredentorearen Passio santissimoan. Eta guri au obequi eracusteco, erratendigu San Matheo Evangeliste gloriosoac, ece, Christo gure Erredentorea Guruçe sanduen, gure gatic, illçen zego-nean, arriec ere, auchi cirela: *Petrae scissae sunt*.²²

Bi aldiz apliquetu ciò Moisesec bere bara barga bategui, eta berastu cé eimberçe barga ore, ece atrace bargartatic vr erreca andibet: *Egressae sunt aquae largissimae*.²³ Moissenen bara arrec signifieçen zué [7] Christo gure Erredentorean Passioa, eta Guruçe sandue: eta consideraçen duenac ongui, eta atenciorequi, Passio santissimo artan, bargabat barime da ere gogortasunean, berastuco da, aborrecituco ditu bere becatuec eta negar iñen du, Jaun Divino ore ofenditues, abundancie andierequi. Becatorea, andrea, edo gizona! Barga beño gogorrango vioça dauquezune!²⁴ Becatureco, zaure costumbre gueistoan medios, maldicio, eta murmurecioan medios; barga beño gogorrango dauquezu²⁵ vioçori, nori berea emateco, berçen gauce inçulçeco, eta Jangoicoa amaçeco, eta serbiçeçeco; eiñ gogorturic arquiçen zara, gauce on gucieta-co, ece, iduri du, estuzule²⁶ ia erremedioric. Beñe, ez, eșçazule desconfietu, arçazu

(18) Ez "gogorabec". (19) Bazterrean *Cap. 6*. (20) Ez "siñeleac". (21) Bazterrean *Lucae c. 22*. (22) Bazterrean *Matth. c. 27*. N.B. "Marte" (sic -e) ipini du. (23) Bazterrean *Numer. c. 20*. (24) E *dauque zune*, bi zatitan. (25) E *dauque zu*, bi zatitan. (26) E *estu zule*, bi zatitan.

erremedio au, consideratu, eta pensaçazu, atenciorequi, eta espaciorequi, Passio santissimo ontan, bañetu zeite, consideracioarequi, Christo gure Erredentoreac, zu salbaça gatic, issuri zuen odol preciosissimo ontan: considera zazu ongui, cembat padecitu zuen, zure gatic, eta ceñ gueizqui corresponditu diozun Jaun Divino arri; eta icusico duzu, nola berasten²⁷ den, arrie beño gogorragoco, zure biotç ori, eta lenago, zaure becatuen gatic, eñ itsusie, eta desprecietue cegon zure arimori, guelditucoda, damutasunen, eta vrriquimentuen medios, zure arime ori, choill ederra eta valio anditecoa, Jangoicoan veguietan.

Eta ez sollic, arrie beño gogorragoco becatoreac berasten,²⁸ eta con[8]vertiçen dire Christoren Passio santissimoa ongui consideraçaerequi; beicic, convertiçen ere ditu becatoreac, Einguertetan, Christo gure Erredentorean Pasio sandue, ongui consideraçaec. Iкуси zue Jacob Patriarca sanduec, ló cegolaric, escalera bat, lurretic asi, eta Cerureño eillegaçen zena, eta icusi citue Eingueru eçuc, igueten, eta cheisten cirela, escalera artan: *Viditque in somnis scalam stantem super terram, et cacumen illius tangens Caelum: Angelos quoque Dei ascendentes, et descendentes per eam.*²⁹ San Agustín gloriosoac erraten digu, Jacob Patriarca sanduec escaleran icusi cituenac, gizonac cirela. Bada cerengatic deiçen dire Einguereuc? escalera arrec, Christio fielac, Jacobec lurretic assi, eta cerureño icusi zuen escalera arrec, signifieçeçen³⁰ du, Christo gure Erredentorearen guruçe sandue, escalera arren gradec, edo orçec, signifieçeçen tuste, Christoren passio santissimoco pasoac, edo pausuec; eta ontan eracusten zeigu guciogui, ece gizonic, edo andreric, becatorenac ere, gueldituco direla puroac, eta garbiec, edertasunes beteric, Einguereuc becela, atenciorequi, eta meiz, ibilçen batuste calbarioco pausuec, consideraçen dutelariç ongui, Christo gure Erredentorean Passio santissimoan.

Sub correctione sanctae R[oma]nae Eccl[esi]ae.

Exemplos: En el mismo Carabantes. fol. 150. et seq.

13. Testua

†

Para el Domingo segundo despues dela Epifania del dulcissimo nombre de Jesus.¹

*Vocatum est nomen eius Jesus, quod vocatum est ab Angelo,
priusquam in utero conciperetur. Lucae 2.º*

Egun celebraçen du² gure Eliz Ama Sanduec, Jesusen nombre dulcissimoaren festividadea:³ sacramentu andie, eta admirablea, dio San Bernardo gloriosoac; *circunci-*

(27) E "berasçen". (28) E "berasçen". (29) Bazterrean *Gen. c. 28.* (30) E "signifiqueçeçen". Zenbait hitz aurrerago "signifiqueçeçen".

(1) Bazterrean *año de 1770., / ,,72,* eta 1817. (2) Bazterrean *Echeverz tom. 3.º Dom. fol. 319.* (3) Bazterrean *Ojo. Sobre el dulcissimo nombre de Jesus. Garcés tom. 2.º de cartas. fol. 95. et seq.*

deçen da Aurre, eta deïçen da Jesus: circumciditur⁴ Puer, et vocatur Jesus. Çer neidu erran, gaucec orla vniçe onec? *Quid sibi vult ista connexio?* Çer erran nei beardu, beicic, Jesusen prodijio aundibet, apareçiça, eta manifestaça gure Jesus, ocasioatean berean, Abrahamen seme verdaderoa, eta Jangoicoan seme verdaderoa. Circuncideçen da Abrahamen seme verdaderoa becela, eta deïçen da Jesus, Jangoicoan seme verdaderoa becela: *circumciditur tamquam verus Abrahae filius: Jesus vocatur, tamquam filius Dei.* Èta cer neidu erran *Jesus* nombre dulcissimo onec? Neidu erran: *Salvadorea*, mundueren erreparadorea, genero humano aren, edo gizon, eta andren Erredentorea: Au gucie, eta iago neidu erran, *Jesus* nombre dulcissimo onec. Èta cerengatic vste duce ezarri ziotela nombre au, circuncidetu zutenean? Cerengati constumbrea beicé ezarça nombrea circuncideçean, orai Christioen ermean, bataieçean, ezarçen den becela. Eta ezarri ziote *Jesus*, nombre dulcissimoau, cerengatic ala beizauque Jangoicoac disponituric; eta argatic, San Gabriel Arcangel gloriosoac, salutetu zuenean Maria Santissime, Jangoicoan partetic, eta eman cionean entendaçera, concebitu, eta erdi bear zuela⁵ seme bates, erranció *Jesus* deitu bear ciola: *Ecce concipies in utero, et paries filium, et vocabis nomen eius Jesum.*⁶ Eta argatic, erraten digu san Lucas [2] Evangelistec, ezarri ciotela *Jesusen* nombrea, circuncideçean, cerengatic, concebitu beño len, errancion Einguerec Marie Santissimeri, Jangoicoan partetic, ezarcezola nombrea; *Jesus: vocatum est nomen eius Jesus, quod vocatum est ab Angelo priusquam in utero conciperetur.*⁷ Icus-ten duce, nola, *Jesus*, nombre sagratuau, nombre dulcissimo au, etorricen⁸ ceruti: san Gabrielec deituzue *Jesus* nombre dulcissimo onequi, bere Ama Maria santissimen sabelean, concebitu beñolen: *Jesus* deitucio bere Amac, *Jesus* deitucio bere Aite orde san Josephec, eta *Jesus* deitucio circuncidetu zuen sacerdoteac, besoetan⁹ idugui zuen Levitac, eta *Jesus* deitu zute circuncicioco¹⁰ funcione andiartan, arquite ciren guciec: *Vocatum est nomen eius Jesus.* O, ene *Jesus* dulcea! O, mundueren salbazalea! O, *Jesus* gure Erredentorea! Arraciorequi deitu citezu *Jesus*, circuncidetu zinduzquitenean, bada orduen, zaure odol preciosisimoa issurçearrequi, assi ziñé, gure arimen erredimiçen, eta salbaçen: Orai, aitu beartuce, *Jesus* nombre dulcissimonen virtuteac, eta ontaco, escatu bear diogo lenago, Marie Santissimeri, bere gracia. Ave Maria.

*Vocatum est Nomen eius Jesus, quod vocatum est ab Angelo,
priusquam in utero conciperetur. Lucae 2.º*

Maria de Jesus Agredac, Jangoicoan sierba andiarrec, eta Marie santissimen secretaric, erraten digu, ece Christo gure erredentorea circuncideturcanean,¹¹ eta ezarri cequionean nombrea *Jesus*, cheichi cirela cerutic, aniç Einguereu, gizonen figuren, vestidure churi, eta arguitasun andiequi, escuetan zacazquitela palmac, [3] eta buruetan corona baçuc, Iguzquie beño arguiegoac. Einguereu¹² bacoçac, zacarra pechoan sifiele bat, venèra becela, custodieren echurerequi, eta an zauque escribituric, *Jesus* nombre dulcissimo au, Einguerec beño iago arguiçen zuela. Einguereu gucien Presidenteac becela, etorri cire san Miguel, eta san Gabriel Arcangel gloriosoac, arguitasun andiegoequi. Ebec bioc, zacarte escuetan. *Jesusen* nombre *santissimoa*, erreli-

(4) E "circumciditur". Latinezko beste okerrak: "circumciditur" 1; *priusquam* (bi zatitan) 2,1.

(5) Ez "cela". (6) Bazterrean *Lucae*. 1.º (7) Bazterrean *Lucae* 1.º (8) E "etori-". (9) E "besoentan". (10) Ez "circuncicioco". (11) E "-cenan". (12) Bazterrean *Garces tom. 2. de cartas fol. 91.*

cario argui beçuten, eta ezin expliquetu deitequen, hedertasune coetan. Icusten duce, çer grandezarequi, eta cer devocio, eta veneracioarequi ecarri zuten nombre santissimo au, *Jesusen* nombre dulcissimo au, Eingue-[...] ¹³ lurrera mundu ontara? O, nombre santis-[...] O, nombre dulcissimo! Je-[...]imo au, *Jesusen* [...] en Olio- [...].

[4] Çerengatic vste duce, errecibitu zutela eiñ fite, fede sandue, mundugucien, eimberçe gendec, beicic, *Jesus* nombre sandu au, publiquetu, eta expliqueçean medios? Èsçé berçeric arquiçen Españen, eta emen, orai gu vicigaren lecuontan, beicic, ignorancie, errorrea, engañue, ¹⁴ eta gentillen, edo Jangoicoric bague, bici ciren genden, illuntasune, *Jesus* nombre dulcissimonen, arguie, publiquetu, eta expliquetu artio. Beñe orai, nombre sanduonen arguieren medios, eta au publiquetu esqueros, arquiçen gara, fede sanduen arguierrequi; San Pauloc erratendigun becela: *fuiſtis aliquando tenebrae, nunc autem lux in Domino*. Au de, *Jesusen* ¹⁵ nombrea ¹⁶ au diot, San Paulo apostoloac eramo zuena, proponiçera, eta eracustera, Erreguegui, ¹⁷ eta gueñeraco gende, Judio, eta gentil guciegui, onen arguien medios e[...] ¹⁸ fede sandue. Nomb[...]-loac publi[...] 1[...] [5] espaut eiçen an *Jesus*. *Jesus* agoan, da estie, bearietan melodie edo dulzura, eta viocean alegrie.

Beñe *Jesus* esta sollic, arimeco manjarea, edo alimentue: medicine, eta erremedioa ere, da: *sed est, et medicina*: Triste arquicen da norbeit? Betor *Jesus* arren vioçera, salta bedi andic agora, invocabez *Jesus* devociorequi, eta berla icusco duce, *Jesusen* nombre dulcissimo au, agoan arçearrequi, desiten direla, tristura, congoja, eta pena guciec; eta gueldiçen dela, triste cegonore, serenaturic, eta consolaturic. Arquiçen da norbeit, desconsolaturic, becatuen erori denan, aflijiçen dute bere becatu aniç, eta aundiec; desesperaçeco tentacioequi, arquiçen da? Invocabez, eta erranbeza devociorequi *Jesus* beñ, eta berris; eta libratuco da, aflijicio, eta tentacio gueisto eietati. Au eracusten digu San Bernardo gloriosoac. *Arguie* da *Jesusen* nombrea, guziogui arguiçen digune, eșçagun vts ¹⁹ iñ, ceruco videa. Manjarea, eta alimentue da *Jesusen* nombrea, gure arimec sustentaçen, eta alimentaçentuena. Medicine, eta erremedio da *Jesusen nombrea* arimeco eritasun guciec, cureçentuena. Au gucie da gurequico *Jesus*. O, *Jesus*, becatoren esperanza! O, *Jesus*, çer gauce dulcea da, zutes oreiçea! O, *Jesus*, sollic progatu dutenec, daquite, cer den, zu amaçea, eta serbiçeçea. Èta guc, çer iñ bear dugu, *Jesusen* nombre sagratu onequi? *Quid retribuam Domino, pro omnibus, quae retribuit mihi?*

Nic estut ssaquiñen erraten, cer iñ beardugun, correspondiçeco, eimberçe *Jesusi* zordiogun ²⁰ finecegui, eta arren nombre dulcissimoan, invocacioari. Beñe, erraten digute Profetec, eta sanduec, cer iñ beardugun. Dabid Profeta sanduec, iduri du, estela berçeric, beicic mie *Jesusen* ²¹ nombre dulcissimonen alabaçeco, arren demboran oraiñic, *Jesus* mundure etorri, ezparimece ere: eta convideçen gueituelaric gucioc, nombre santissimonen alabaçera, erraten digu: *Sit nomen Domini benedictum ex hoc nunc, et vsque in saeculum*. Jangoicoan nombrea iquen dadiela [6] alabatue, orai danic, seculu guciereño. Mutill gaste, eta virgine, edo doncellec, zarrec, eta adifi onetacoec, alabaçace gucioc, *Jesusen* nombrea, erraten digu, Profeta sanduarrec. *Juvenes, et virgines, senes cum iunioribus laudate nomen Domini*. Sandu guciec iquendu dire, nombre dulcissimo

(13) Papera hautsirik. (14) E "eñganue". (15) E "Jesusen". (16) Artikulu eta guzti. (17) E "Ereguegui". (18) Papera hautsirik. (19) E "vst". (20) E "-diongun". (21) Lerro artean, azpimarratu gabe.

onen debotoac. San Ignacio Martir gloriosoac, idugui zio eifñ devocio andie, *Jesus* nombre dulcissimo oni, ece, ill cenean, arquite ciote vioçean escripturic *Jesus*, vrresco letrequi. San Paulo²² Apostol glorioso,²³ Jangoicoac escojitue, eramoçeco gendegui *Jesus* nombre dulcissimo au, beti zauque agoan *Jesus*, vioçean *Jesus*, aifñ enamoraturic cegó *Jesus* nombre dulcissimo onequi, ece Apostol glorioso arren cartetan, arquiçenda escripturic *Jesus* nombre dulcissimo au, berraun, eta oguei aldis. Eta evagui ciotenean burue Apostol glorioso oni, gorpuçetic apartaturic, eman citué buru sanduarrec, iru salto, eta erranzue iru aldis. *Jesus Jesus, Jesus*. San Fran[cis]co de Assisec, eifñ dulzure andie sentiçen zué, Nombre santissimo au erratean, eta pronuncieçean, ece *Jesus* erraten zuenean, chupeçen citue espeñec. Nombre guciec beño, iagoco nombrea da *Jesusen* nombrea. Oni, *Jesusen* nombre oni, diot, belaurico ssarriçen daquizquio ceruen, sandu, eta santa guciec. San Bernardino de Senac erratendigu.²⁴ San Paulo, Munduen vici celaric arrebatatu, edo eramozutela Cerure, eta icusizuenean an, Apostol glorioso arrec, *Jesusen* edertasune, admireturic, erranzuela: *Jesus!* Eta nombre dulcissimo au aiçean, ceruco bienabenturetu guciec, belaurico ssarri cirela: Argatic, eracustendigu Apostol glorioso arrec, *Jesus* nombraçean, ceruco, eta lurreco gucioc, iñ beardugule erreverencie; eta aun, infernucoec ere, ecin berçeas badare, erreverencieçen, eta errespetaçen dutela *Jesusen* nombrea, eta belaurico ssárrriçen daquizquiola, infernuco guciec,²⁵

14. Testua

†

Para el dia de Reyes.¹

Cum natus esset Jesus in Betlehem Iuda. Matth. 2.

Egun andie da, egungo egune,² aniç motibos, Christio fielac, cerengatic, marabile, eta Misterio andiec, obratu cire, egun ontan. Egun ontan³ adoratu zute Iru Erregue Magoec, edo Sabioec, Jesus aur, Jangoico, eta gizon verdadera. Egun ontan, bataiatu zué San Juan Bautistec, Christo gure Erredentorea, Jordango ugueldean, eta egungo egunean convertitu zue vre ardoan, Christo gure Erredentoreac, Cana ceriçon errico, bodetan; beñe Evangelioac, sollic erraten digu, iru erregue sanduec, Jesus aur Jangoicoari, iñ cioten adoraçea, eta contaçen digu historiau, modu ontan.⁴

Cum natus esset Jesus in Betlehem Juda.

Jesus jeio esqueros, edo Jesus⁵ Judeaco Belenen jeio, eta cembeit egunen buruen, Herodes Ierusalengo Erreñuco Erregue celaric, etorri cirela Gaspar, Melchor, eta Baltasar, iru erregue Magoac, edo Sabioac eta abratsac⁶ Orientetic, edo Iguzquie atraçen

(22) Bazterrean *Echev. tom. 1.º doctr. 38.* (23) Ergatibo marka falta da. (24) E “-digo”. (25) Ematen du hitzaldia ez dela hemen bukatzen.

(1) Goiko bazterrean *año de 1770* dio, eta ezker aldeko goiko zokoan 1823,, / 1829 dago. (2) E “egüena”. (3) Bazterrean *Ojo. Se trata de la oracion, que hemos de ofrecer al niño Dios significada en el incienso, que ofrecieron los Magos* dago. (4) Bazterrean *Echeverz tom. 3. Dominical fol. 324.* (5) *Jesus* eta *Judeaco* hitzen artean ezabaturik *jeio, eta ceimbeit* (sic *ceim*-). (6) E “abatsac”.

den aldetic, Jerusalem; eta erraten zutela: Ñon dago Judioen Erregue jeio berrie? cerengatic guc icusi dugu, arren icerbat, eta eldu gara adoraçera: *Ubi est, qui natus est Rex Judaeorum?*⁷ *vidimus enim stellam eius in Oriente, et venimus adorare eum.* Aituzuenean novidade au Erregue Erodesec,⁸ turbetu, eta lotsatucé, eta arrequi batío Jerusalem gucie, eta junte aracicitué Ciudedeco escribe guciec, eta galdincioite, ya non sseio bearzuen Christoc, Profeta Sanduec, escriture sagratuen, erranic dauqueten conforme. Eta errancioite Erregue Erodesegui: Belen dariçon, Judeaco errien, sseio bearzuela. Ala zauquela Profetac erranic: *Et tu Bethlehem terra Juda nequaquam minima es in principibus Juda. Ex te enim exiet dux, qui regat populum meum Israel.* [2] Au de, Miqueas Profeta sanduen Profecie: bada borçguerren capituloan erraten digu, claroqui, ece, Christo, Messias verdaderoa, eta Israelgo Erreguea;⁹ jeio bearzuela, Belen Judeacoan.

Erregue Erodesec aitu zuenean profecie au, eta iru Erregue magoac etorricirela, Christoren adoraçera, deitu citue issillic Magoac (beñe intencio gueistoarequi) eta galdincioite, ñoiz, icusi zuten, aparecitu ceiquioten¹⁰ icerrore, ezauçeco ontatic, Magoec cioten, Juduen Erregueren geioçea, edo cer cemboras, geioçen Christo: eta egor citue Belengo Errire, eta Errancioite:¹¹ Zoaste, eta galdinçece diligencierequi, aur jeio denas, eta arquiçen ducenean, atoste niri contu ematera, nic ere, arara joan, eta adoraçaden. *Ite, et interrogate diligenter de puero, et cum inveneritis, renuntiate mihi, ut, et ego veniens adorem eum.* Au erranzue Erodesec, dissimuleçenzuelaric,¹² erreñue galçeco zauquen sentimentue, eta beldurre; eta Erregue berri Christo, orduen jeiocenari, vici¹³ equençeco, intencioarequi.

Au eitu ondoan Erodesenganic, joan cire iru Erregue Magoac: eta icusi zute berla, ece, beren erritic videa eracusten etorri cequioten icerra eta Jerusalem sargean estali cequiotea, aguirtu cequiotea verris; eta lurrendaco vrbill, eien aurren¹⁴ cidoiela, videan eracusten; eta eillegatu cirenean aur divino ore, Christo gure Erredentorea cegon leure, geiltu, eta detenituce Icerra, Belengo portalean parean.

Icussi zutenean Magoec Icerra, Jerusalemic atraçean, alegratu cire, choll¹⁵ aniç: *Gavisi sunt gaudio magno valde.* Sartucire Belengo portalean, eta an, arquite zute aur divino ore, Christo gure Erredentorea, bere Ama Marie Santissime requi: SSarri cire belorico, bada ezautu zute, Jangoicoan errevelacios, aur ore cela, Messias verdaderoa, Jangoico, eta guizona; eta adonatu zute, humildade, errespeto, atencio, eta devocio andierequi, Jangoicoa becela: *Et procidentes adoraverunt eum.* Iregui¹⁶ cituste beren thesoroac, edo cofreac, eta emanizquioten don aundiec, eta ofrendac, bada ofrecitu ziote Urrea, Incien- [3] inciensoa, eta mirre. *Et apertis thesauris suis obtulerunt ei munera, aurum, thus, et myrrham.* Eta escatu cioten Jangoicoari, emancezotela entendaçera, nondic barrera, içuli bear zuten, beren errietara, eta lo zaudelaric, emancequioten entendaçera, esçeicela içuli, Erodesequi egotera; eta ala, berçe videbatetic¹⁷ joancire, beren errietara. *Per aliam viam reversi sunt, in regionem suam.* Au de, Evangelio Sanduec egun, erraten digune, eta ematen digu aniç, cer iquesi, cer admiretu, eta cer imitetu. Eta errateco cerbeit, acerturequi, esçaçogun Marie Santissimeri, bere gracie. Ave Maria.

(7) E "Judaeorum". Latinezko beste okerrak: "es" 1,2; "michi" 2,2; "adoren" 2,2; "mihram" 3,1; "misticas" 3,2; "Diragatur" 4,2; "conspetu" 4,2. (8) E "Erodesec". (9) Ergatibo marka falta da. (10) Hurrengo paragrafoan "cequioten" eta "cequiotea". (11) E "Errancioite". (12) E "dissimulencen-". (13) Ez "vici". (14) Ez "aurrean". (15) Ez "choll". (16) E "Iregue". (17) Lehenbizi bukaerako -c gabe idatzi du.

Cum natus esset Jesus in Bethleem Juda. Matth. 2.

Alegra¹⁸ ceiste Jangoicoan beiten, Christio fielac, alegraçeste, erratendicet¹⁹ verris, (orla explieçeçen zequiote, egungo egunerequi, San Leon Aite Sandue, bere feligresegui) honrra çagun, eta venerazagun egun dichosoau, egun²⁰ andiau, bada egun, aparecitu, eta manifestatu cequio, mundueri, aur divino, Jangoico, eta gizon, Christo Jesus, gure Erredentorea, gure arimen Salbaçalea, iru Erregue sanduec, adoratu zutenean; eta Erregue sanduec,²¹ veneratu, eta adoratu zutena, Belengo portalean aurre, adoraçagun guc ceruen, Jangoico eta gizon gucis poderosa,²² eta gure arimen, Salbaçalea; eta ala nola eiec, beren thesoroetatik ofrecituzizquioten donac, eta ofrendac; ofrecizozquiogun guc ere, gauren bioçetatic, afecto sanduec. *at sicut illi de thesauris suis mysticas Domino munerum species obtulerunt, ita, et nos de cordibus nostris, quae Deo sunt digna, promamus.* Gisontan animeçeçen gueitu, San Leon gloriosoac, celebraçera, egun andiau, alegraçera Jangoicoan beiten, ezauçera, gure arimen erremedioaren, Misterio, eta festividade andiau, ofreciçeco guc ere, Erregue Magoec becela, aur Jangoico oni: Beñe [4] Beñe erranen duce, çer donac, çer ofrendac emanen dizquiogu, eta ofrecituco dizquiogu²³ guc, Jangoico aurroni?²⁴ Çer donac, San Gregorio gloriosoac, bere dulzurerequi, eracutsico digu, cer ofrecitu beardiogun, Jaun Divino oni: *Urrea, inciensoa, eta mirre*, ofrecitu zute, egungo egunean, iru Erregue magoec: dio bada sandu glorioso arrec,²⁵ ece, *vrrean*, signifieçeçen dela sabidurie, edo ssaquintasune: *inciensoan*, signifieçeçen dela oracioa: eta *mirrien*, signifieçeçen dela, penitencie, edo areiguien mortifiquecioa. Beñe egun, sollic, icusi bear dugu, nola ofrecitu bear diogun, Jaun divino arri, inciensoan dona, edo ofrenda.

Iru Erregue Magoec, egun ofrecitu zuten inciensoan, signifieçeçen da, oracioa; ²⁶ ala eracustendigu Dabid Profeta sanduec: *Dirigatur Domine oratio mea, sicut incensum in conspectu tuo.*²⁷ Virtuteau bada, oracioa diot, eta don au, ofrecitu beardiogun guc gucioc, eta au, ez sollic egun, beicic beti: *oportet semper orare*: beti conveni dela, oracio itea:²⁸ erraten digu Evangelio Sanduec. Erranen duce, ece, don au, esçaquécela idugui eta esçoquecela ofrecitu Jangoicoari, cerengatic, estaquicela, oracio iten, eta estucela demboraric, ontaco: ebec dire, gucien escusec, beñe fundamentu bagueco escusec. Ñor da, estaquiena, Jangoicoat beicic, estela, cerueren, eta lurreren Creadorea? Ñorc estaqui, Jangoicoac castigueçeçen tuela gueistoac, eta premieçentuela onac? Ñorc estaqui, Jesu Christo, gure Erredentoreac padeçitu cituela, eciñ erran, eta eciñ explique deizquen²⁹ tormentuec, eta ill cela guruçebatean³⁰ enclabaturic, gu, becatoreon salbaçegatic? Estaquice au? Bei jaune, erranenduce, ori badaquigu. Bada badaquice, oracio iten; cerengatic oracio da, eta [5] choill ona, pensaçea ontan, beñ, eta berris, eta aniç aldís, atenciorequi, consideraçen duelaric batec, Jangoicoan gurequico ontasune, alabaçeco, eta graciec emateco Jaun Divino arri, iñ dizquigun, beneficio aniç, eta andiengatic eta compadecitu guero, au pensatu ondoan, icusteas, Christo gure Erredentorea, eiñ erituric, eta maltrataturic, gure gatic: aborrecitu guero becatuec, eta iñ, proposito firmebat, ez iago becatuic iteco, ez ofendiçea gatic, Jaun bet, eiñ ona, eiñberçe³¹ ondasun, indigune, eimberçe padeçitu zuena, eta gure

(18) Bazterrean *Echeverz ubi supra fol. 326.* (19) E "eraten-". (20) E *egu*, bukaerako -n gabe. (21) E "-eic". (22) E "poderosa". (23) E *dizquio*, bukaerako -gu gabe. (24) E "auroni". (25) Bazterrean *Idem. 328.* (26) E *oracio*, -a gabe. (27) Bazterrean *Idem 329.* (28) E "ita". (29) E *deizque*, -n gabe. (30) E "-batan". (31) Zenbait hitz aurrerago "eimberçe".

gatic, guruçe batean, illcena: Au orla pensatu, eta itea, deiçen da oracio mentala; edo meditecinoa, eta iten da, arimen, iru potenciequi, memorie, entendimentu, eta borondatearequi; erranduten au, ongui consideraçearequi: âla nola, agosco oracioa, iten den, içec ongui, pronuncieçearequi, errezaçen dugunean; beñe, oracio ona, iqueteco, esta asqui, içec agos erratea sollic, beicic bioçetic beardire erran, eta atencio andierequi: eta au, gucioc inçequece, neibarime duce.

Eta berçela, errançace, Christio fielac, ðeiñ becatorec estaqui, ofenditu duela, Jangoicoat aiñ ona, gurequico; becatuen gatic, galdu duela Jangoicoan gracie, eta adisquide tasune: galdu duela, Bautismo Sanduen medios, erdeichi zuen, cerureco drechoa, condenatu duela bere arime, infernuco penetara, eta becatuen medios, iñ dela, Jangoicoaren etseie, Marie Santissimeren, sandu, eta santen, eta Ceruco Eingueruen etseie? Eta becatuen medios, iñ dela Satanasen esclavo infamea? Àrquituco da, Christioen errtean, au estaquienic? Esta posible. Estaquice au, emen zausten gucioc? Bei jaune, erranen duce. Bada pensatu, eta errepensatazquice³² gauçe³³ abec, beñ, eta berris, eta ascotan, atencio andierequi: eta au de, oracio mentala, agosco oracioari, ventaja andiec, dramozquiona. Pensaçace bada [6] ongui, eta aniç aldis, eta icusico duce, nola, zuen vioça, berastenden,³⁴ eta veroçenden, afecto provechoso baçutara: eta erranen dioze orduen Jangoicoari, vioçan, barrenen, barrenenetic. A/ *Jangoicoa valie daquidela, èta ceñ itsuturic nengo ni, Jaune, becatu iten, ariniçenean.*³⁵ Araguieren, gusto ciquiñ betengatic, galdu dutela nic cerue, eta Jangoicoan gracie! Lau, edo borç, edo sei erreal, ebatsi, edo trampeatu nituen eiengati, galdu ditudela nic, Glorieco Thesoroac? Vioçeco errencorearrencatic, jurementu arrencatic, deseosco maldicio arrencatic, tocamentu, edo icuçe deshonesto eiengatic, nei, iquendu nuela nic, galçea, Jangoicoan gracie, eta adisquide tasune, eta guelditu ninçela, demonioan esclavo infame bat, iñic! Cerue galdu, eta Infernue irebaci! Jangoicoan humea, icetea, vçi nic; eta pasatu ni, Lucifer infernucoaren, mutill, eta esclavo, icetera! Èta gusto ciquin betengatic? lau, edo borç erreal, edo interesa pisque batengatic? ha! Ene Jangoicoa, ðer eraquerie iquencé, orduco ene³⁶ eraquerie!

Estut, emendiq eiçiñe, iago becatuic iñen, Jaune, ez Jaune, ez. Eta orei artio, iñ dituden becatu,³⁷ eta zuri, iñ, dizquizuten ofenses, damuturic nago. Damu dut, zu ofenditues, zure gracie, eta adisquidetasune galdues, damut dut, becatu³⁸ iñes, cerengatic, becatue duten, naure arime, infernuco penetara, damu dut, becatue iñes, cerengatic, becatue den, gauçe bat, eiñ itsusie, eiñ gueistoa, Jangoicoan veguietan, eta eiñ, ene arimen contracoa. Christio fielac, estuce ssaquiiñen, gauçe abec, edo berçe cembeit orlaco, sentiçen, eta erraten, zauren bacartasunean, vioçetic, sentimentu andierequi? Estaquice quejaçen, auñecerembat dauqueçenean? Estaquice, quejacen [7] penarembat dauqueçenean, sentimentuequi arquiçen zaratenean? ha! eta ceñ ongui daquite quejaçen, cembeitec beinçet, munduco gaucetaco, conveni zeiotenean. Bada, queja zeiste zauren contra, Jangoicoan aurean, cerengatic zauren becatuequi, dañetu, eta heritu ducen, ez gorbuçe,³⁹ beicic, arime; eta queja ceiste zauren contra, Jangoicoari, iñ dizquiocen, ofenses, eta hau, iquenen da, choill oracio ona, eta Jan-

(32) Ez "fazquice". Eta *errepensa tazquice*, bi zatitan. (33) E "jauce". (34) E "berasçen-".

(35) Zenbait lerro aurrerago "ninçela". (36) Lehenbizi *ene, orduco eraquerie* idatzi du. (37) Ez "vecatuer". (38) Zenbait hitz aurrerago "becatue iñes". (39) Ez "gorbuçe".

goicoari, ofreci çoquecen, iñciensso⁴⁰ vrrifñ onetacoa. Ñorc esçoque ofrecitu Jaun Divino⁴¹ arri, iñciensso ederrau?⁴² Nei bauce, gucioc ofreciçoquece.

Hai Jaune, estauquegu demboraric ortaco erranen duce! Estauquece arracioric, Christio fielac, ori errateco. Gizonic, eta andreric ocupetu enari, esçeio falta dembora ontaco, nei beri medu aprobchatu. Ocupecio, eta cuidedo andiequi arquiçen cé, bere Erreñu andien gobernaçen, eta arçen zue, edo billeçen zue dembora, zazpi aldis egu-nean, oracio iteco⁴³ Erregue Dabidec: *Septies in die laudem dixi tibi*: eta ontas landara, gau erdicoan sseguicen ce, oracio itera: *Media nocte surgebam ad confitendum tibi*. San Luis Francieco Erregue, San Fernando Erregue Espeñeoca, San Eduardo, San Enrrique, Santa Isabel, eta berçe aniç Erregue, eta Jaunec, Erreiñuen gobernaçen, eta berçe aniç gizon, eta andrec, lan andien er-tean, arqitu dute dembora, oracio iteco: eta necazarri⁴⁴ betec, oficiele batec, andre batec, egun gucién, edo gueiënean, echean dagonac, erranendu, estuela demboraric, oracio iteco, Jangoicoa alabaçeco, bere becatues vrriquiçeco? ah! Christio fielac, esçacela erran ori: esçacela erran, estucela demboraric oracio iteco: errançaçe estucela dembora ortan empleatu nei, eta erranen duce eguie.⁴⁵

Ñorc, equençen dio dembora necazarieri, minçececo Jangoicoarequi, pensaçeco Jangoicoan beiten, bere becatuetan, vrriquiçeco ebetas, pensaçeco, Ceruen, infernuen, erioçe[8]an, lenago expliquetu duten becela, eredajera doienean, echera eldu denean, eta idiequi lanoan,⁴⁶ aridenean? Çer? acaso, potencie guciéc beardire, lanoan ariçeco? ez porcierto. Asquidu, escue goldean paracea, eta beiguieç inclineça goldera, idieta-
ra, eta zurcora, chussen, eta ongui doien, icusteco, eta itea, noicean, noiz oiuet gana-
doegui, beñe maldicioric ingabe. Eta orra, non gueldiçen daquizquio⁴⁷ libre, arimeco potenciec, *memorie, entendimentue, eta borondatea*: Oreiçeco, Jangoico amoroso, bere becatuequi, ofendituric dauquenas, oreiçeco, Jaun Divino arren ontasunes, oreiçeco, guretaco dauquen premio eternoas, edo castigo eternoas; gueillçen⁴⁸ zeizquio potenciec libre, amaçeco Jangoicoa, aborreçiçeco bere becatuec, eta desseaçeco Glorie: eta au de, oracio, choill, Jangoicoan agradocoa,⁴⁹ eta arimen provechutecoa, eta nor neieç, lanean aridelaric, in dezaquena, neiberimedu; èsta ala?

Ñic, badaquit, aniç necazaric orla iten dutela, eta atraçen dutela aniç provechu, arimeraco. Eta necazarieç becela, inçeque, eta obequi, oficieleac, bere oficioan, traba-
jaçen denean, andrec⁵⁰ ssosten, errocan, eta berçe lanetan aridenean. Cerengatic ari-
men oficioac, eta gorpuçarenac, dire diferenteac. Naut erran, choill ongui, trabaja
deitequela gorpuçarequi, mundu ontaco, eta gorpuçeco lanetan; eta arimerequi,
erranduten becela, Jangoicoan serbicioco, èta arimen probechuteco, gaucetan. Chris-
tio fielac, badaquece ontaco, cer errepliçetu? Bada gutiego iduguico duce, Jangoi-
coan Tribunalean. Ea bada, trataçaçe, ofreciça, emendic aiçine, aur Jangoicoari,
Oracioaren inciensoa, cerengatic beite, don bat, eta ofrenda bat, choill Jangoicoan,
agradocoa, eta gure arimen, probechu anditecoa.

(40) Zenbait hitz aurrerago ere "iñciensso". (41) E "dino". (42) E "erderau", eta bokal arteko -
r- hori. (43) E "itequeco". (44) E *neca zari*, bi zatitan. (45) Bazterrean *vide Garces, tom. 2. cart. fol.*
100. colum. 2.ª que Maria S{antissima}a estaba bilando, y orando dago. (46) Zenbait hitz aurrerago ere
"lanoan", eta paragrafo bukaeran "lanean", eta hurrengo paragrafoan bi aldiz "lanetan". (47) Ez
"daquizquion". (48) Zenbait hitz gorago "gueldiçen". (49) E "agradococa". (50) Ez "andreat".

15. Testua

†

Dela muerte.¹

*Ô mors, quam amara est memoria tua! Ecclesia(sticus)*² 41.

Arquicen cire³ ocasioates, bi persona, Jangoicoan beldur cirenac, conversacion, erioçearen gueñen, eta esclamatu zué batat, modu ontan: *Hã, erioçea, erioçea! ñorc consideraçen ceitu, eta esta beldurçen zutes!* Berla saltatu cé bercea, eta erran zué. *Ha erioçea, erioçea! consideraçen ceituena, esta zure beldur.* Bietatic, ceifñec iduri ceice, Christio fielac, erranzuela obequi? Ìendabisicoac, edo biguernac? Lendabisicoa, erioçean beldur cé, cerengatic consideraçen zuen: biguernac esçué erioçean beldurric, cerengatic consideraçen zuen. Bien dichoec dirudite, bata berçean contracoac, direla; beñe ongui veguireturic, biecc dire eguiescoac, eta ciertoac. Eta berçela icusece claro.

Consideraçen beituçe erioçean, agoniec, desconsueloac, aiēc, suspiroac, penac, eta afligicioac, eta gucien gañeti, erioçeco puntue, ceifñetan consistiçen beitu eternidadea,⁴ seculēco pena, edo seculēco glorie, seculēco dichec, edo seculēco desdichec; beldurtuco zarate, eta aniç alare, erioçeas, eta erioçeco puntu arrigarri artas. Gisontan consideraturic iqueinda erioçea, eta artas oreiçea, choill miñe eta icaragarrie; [2] Iqueinde erioçearen consideracioa, eta artas oreiçea, choill miñe, eta penagarrie: Ala erraten digu Espiritu Sanduec. *O mors, quam amara est memoria tua.*⁵ Ô erioçea, eta ceifñ miñe da zutes oreiçea. Eta argatic erraten zué arrituric, eta beldurtasun⁶ andierequi, Dabid Erregue penitenteac: *formido mortis cecidit super me.*⁷ Erioçean beldurrec nauque guciau arrituric.

Beñe consideraçen bauce erioçea, mundu ontaco, daus estiren, eta acabatu, eta perecitu beaurtem⁸ gauzaben fiñe becela; consideraçen bauce erioçea, balle negarresco, eta vicigaren artioco, mundu ontaco destierroaren⁹ fiñe becela: consideraçen bauce, mundu desdichetu, eta engañoso ontatic atraçeco atarie becela; eta consideraçen bauce erioçea, Glorieco, seculēco vici dichoso, eta bienabenturetuartan, munduco pena, eritasun, oñece, premie, otç, eta vero, eta gueñeraco trabaju guciec acabaturic, sarçeco atarie becela; ez sollic esta erioçea, beldurçeco; beicic ansie andierequi deseaçeco da, San Paulo Apostol gloriosoac deseaçen zuen becela. Jangoicoaren amorearen suen beroturic, eta ichiquiric Apostol gloriosoaren vioça, erraten zué: *Cupio dissolvi, et esse cum Christo.*¹⁰ deseaçen dut ilçea, eta Jesu Christorequi

(1) Goiko bazterrean *año de 1771* dio, eta ezker aldeko bazterrean *año de 1772. / 73.* dago.

(2) E "Eclesia". Latinezko beste okerrak: "diolvi" 2,2; "ese" 2,2; "pulveren" 4,2; "pecabis" 3; "Praetiosa" 6; "Santorum" 6; "peccatorum" 7,2. (3) Bazterrean *Echeverz. tom. 1.º Quadra. fol. 1.º* Eta aurrerago bazterrean *Que la muerte de los justos es preciosa, y la de los pecadores pesima* idatzi du. (4) Ez "eternidadeac".

(5) Bazterrean *Eccles. 41.* (6) E "beldurtasum". Hurrengo paragrafoan "beaurtem" dugu. (7) Bazterrean *Psalm. 54.*

(8) Ik. 6. oharra. (9) E "destierroateen". (10) Bazterrean *Philip. 1.*

egotea. Eta au erraten, eta deseazenué, vioçean zauquen Jangoicoaren amore andiaren medios; eta guc ere, baguindauque¹¹ Jangoicoan amore au, gaure vioçetan, ezquiñeque, eiñ erioçearen [3] beldur iquenen: bada san Juan Evangelistec erraten digu, ece caridedeac, edo Jangoicoan amoreac, botaçen duela beldurre cam-pora; edo estela beldurric caridadea edo Jangoicoan amore den lecuen. *Timor non est in Caritate*.¹² Eta berçela, errançadace,¹³ Christio fielac, çeiñ garcelean dagon, iquein de, alegratuco estena, garceletic atraçetas, gusto, contentu, alegrie, eta erre-galotara? Çeiñ, Argelen, Moroen er-tean cautibo dagonic, iquein de, alegratuco estena, ango cautiberio, eta cateaietatic atraçetas, bere erri amatu, deseature, etorçe-agatic?¹⁴ Mundu ontaco gure vici au, eta emen viciçeau, çer da verçeric, beicic des-tierroat, garçelebat, prisionebat, eta calabozoat? Ñola pasaçen du emen, obequien vici denac ere, bearden gucie dauquenac ere; beicic, aniç pena, aniç suspiro, aniç premie, aniç neque, aniç eritasun; eta aniç, eta asco, videbates, edo berçes, trabaju-ren artean.¹⁵ Argatic, au ongui, ezauçegunegatic, erraten digu San Paulo Aposto-loac. estela Mundu au gure errie, desterraturic bicigarela, emen vicigaren artio; gure erri verdadera dela, esperaçen dugun berçe mundue, edo glorie. *Non habemus hic manentem civitatem, sed futuram inquirimus*.¹⁶ Argatic bada, erioçean pensaçea, eta au deseaçea, ongui consideraçen barimeda, nola erioçea beite, destierroti¹⁷ bere errire, cautiberiotic libertadera, trabajuetatic descansure, eta penetatic glorietara, atraçeco atarie; consideracionequi diot, ez sollic esta beldurçeco erioçea; beicic dese-a[4]çecoa da, San Hilarion, S[ant]ja Theresa, eta berçe aniç sandu, eta Jangoi-coan sierboc, deseaturizuten becela; eta ala erioçearen gueiñen, conversacioan zauden bi eietatic, lendabisicoac, ongui erran barimezuere, esclamatu zuenean: *Ò erioçea, erioçea! Ñorc consideraçen ceitu, eta esta zutes beldur!* Obequi erranzue berçeac, esclama-tu zuenean: *Ò erioçea, erioçea! considereçen ceituenac*¹⁸ zu, *esta zure beldur*.¹⁹ Bada San Agustin Gloriosoac eracusten digun becela: Mundu ontatic atraçea, cerure joateco, deseaçen duena, Mundu ontan, eta emengo gaucetan bioça sarturic estauquena; paciencierequi, eta humildadearrequi viciçen da, emen viciden artio; eta ilçen da, Jangoicoac dispoñiçen duenean, gusto, alegrie, eta contentu andierequi: *Patienter vivit, et delectabiliter moritur*. Conque erioçea, edoceiñ aldetati beguire daquiola, ongui consideraçen barimeda, arimen daco frutu, eta provechu andiec dacazquiena da. Bai porcierto.

Ea, Christio fielac, pensatu eta consideratu ercioçean, atencio andierequi, eta berla danic. Gucioc, chiqui, eta andi gucioc, gara egun convidetuec, mediteçera, pensaçera, eta oreiçera erioçetas. Pensatu, eta consideratu, ill beardugule, daus ezqarela, arrau-tsen,²⁰ eta autsen convertitu bear dugule, (leneco egunean gure Eliz Ama Sanduec itz grave baçuqui errancigun becela. *Memento homo, quia pulvis, et in pulverem reverteris*. Orei ceite gizona, orei ceite andrea autse zarela, eta autsen convertitu bear zarela). Eta proseguiçeco escaçogun Ama Santissimoni bere gracie. Ave Maria.

(11) E *baguin dauque*, bi zatitan. (12) Bazterrean 1. *Joann.* 4. (13) E *errançadace*, bi zatitan. (14) E "etorçeagitic". (15) E "arten". (16) Bazterrean *Hebr.* 13. (17) Bukaerako -c gabe. (18) Ergatibo marka sobera ote? (19) Guk azpimarratua izan da esaldia. (20) Ez "etrautsen".

[5] *O mors, quam amara est memoria tua!* Eccl. 41.

Federico,²¹ nombre ontaco iruguerren Emperadoreac, erraten zué: esçaque batec iquen diche andiegoric, nola ongui ilçea: Eta Senecac erran zué, ece, vici gucie bearduela batec empleatu, ongui ilçen, iquesiçen: *tota vita descendum est mori*. Bada, ongui empleaturic barimedago, baten vici gucie, ongui ilçen iquesiçen, arracio da, empleaçazquigun ceimbet²² ordu, ongui ilçen eracusten, eta ontaco diren cembeit desengueñuten. San Fran[cis]co de Salesec erraten digu, ece ongui ilçeco, pensatu beardela meiz, atencio andierequi, erioçean. San Geronimo gloriosoac eracusten digu, meiz erioçean pensaçen badugu, estugule beñere becuric iñen. *Memorare mortis tuae, et in aeternum non peccabis*.²³ Eta espiritu sanduec erraten digu. Ò erioçea, eta ceñ gaucé miñe da zutes oreiçea! *O mors, quam amara est memoria tua!* Noren daco? Ònarendaco? Ez, beicic gueistoaren daco,²⁴ viciosoaren daco, munduco gaucéqui aferraturic dagonan daco, onen daco da gaucé miñ, eta arrigarrie, erioçeas oreiçea *homini pacem habenti in substantijs suis*;²⁵ beñe justoaren daco, penitente, eta mortifiquetueren daco, erioçea beti gogoan dauquen daco, iqueten da erioçeas oreiçea,²⁶ gaucé suabe, eta dulcea. Bada viciçe onari, correspondiçen ceio erioçe ona. *Qualis vita, mors est ita*.²⁷ Eiçegun escriture sagratuen, Jangoicoac berac erratendigune. *Justus si morte praecoccupatus fuerit, in refrigerio erit*.²⁸ Justoa, Jangoicoan beldur dena, erioçeac arrepaçen barimedu derrepente, Sacramen[6]turic errecibitu bague ere, au esta juanen beroçera,²⁹ eta abraçera infernure, onec logratuco du seculoço errefigerioa, edo alibioa, au salbatuco da, cerengatic gracièn illenda, Jangoicoan beiten illen da eta salbatuco da eta iquenenda bienabenturetue: Erraten digu San Juan Evangelistec. *Beati mortui, qui in Domino moriuntur*.³⁰ Justoen arimec Jangoicoan escuen daude, eta ebec estitu icutuco erioçean tormentuec, erratendigu Espiritu Sanduec. Preciosoa, eta gustosoa da, Jangoicoan aurren,³¹ justoen erioçea, erraten digu Dabid Profeta Sanduec. *Pretiosa in conspectu Dei mors Sanctorum eius*. Ebec dire, Christio fielac, articulo fedecoac, Jangoicoac berac, ceñ ezpeiteque engueñetu, erraniquecuac. Erran çadace orei: Ñeiduec ill; justoac becela, consuelo andierequi, Jangoicoan escuetan? Bei Jaune, erranen duce. Beñe nola? Becatoreac becela, vici zaratelaric? Jangoicoan Legue Sandues açenduric, bici zaratelaric? Legue Sanduore oñen azpien dabilcelaric? Çueisten querien beguietareño sarturic zaustelaric? Vioça deseo gueistos, venganzas, eta mendecus, veteric, dauquecelaric? Zaurèn vici gucie, murmureçen, progimmo lagunèn faltac atraçen, on, iñ dezaquen beño iago, ssaten, eta edaten, edo ordiçen, ssocuen, eta gueñeraco Jangoicoan ofensetan, pasaçen ducela, arimes, eta arimeco salbacioas, açenduric?³² Urtean beñ, edo bi aldis confesaçen zaratela, eta orduen ere gueizqui, edo beinçet³³ disposicio gutirequi, conciencie ongui examiñetu bague, vrriquimentu gutirequi; eta vioçe- [7] vioçeco oçtasunerequi? Òrla nauce salbatu? Au pretendiçea, necedade andie da.

(21) Bazterrean *Echeverz. ibidem. fol. 21*. N.B. E “vbidem” dio. (22) Zenbait hitz aurrerago “cembeit”. (23) Bazterrean *Idem, ibid. fol. 20*. (24) Bazterrean *ibidem. fol. 19*. (25) Bazterrean *Eccles. 41*. (26) E *oreiçe, -a* gabe. (27) Bazterrean *Idem fol. 12*. (28) Bazterrean *Sap. 4. v. 7*. (29) E “beroreçera”. (30) Bazterrean *Apocal. 14. v. 13*. (31) Ez “aurrean”. (32) E *açen duric*, bi zatitan. (33) E “beinçet”.

Balan Profeta falsoarrec erraten zué: *Moriatur anima mea morte justorum*. Ill dadiela ene arime justoen erioçearrequi. Eta San Agustin gloriosoac, irri iten dio bere dichoas, Profeta falso arri, eta emendaçen dio guisontan: *Vivat anima mea vita justorum*.³⁴ Vici bedi ene arime justoen, Jangoicoan beldur direnen, vicierrequi, eta iquenenda ene erioçea, justoena becelacoa. Lomismo erraten dicit nic sandu gloriosoarrequi. Beñe zuen vicie gueistoa barime da, erioçea, gueistoagoa iquenen da, becatoren erioçea becela. *Mors peccatorum pessima*. Badaquice ceren gatic? Cerengati³⁵ vicie gueistoa den. *Quia vita mala*.³⁶

Vae vobis impij, qui dereliquistis legem Domini Altissimi! Hai, impioac, hai becatore, Jangoicoan Legue Sandue, abandonatu ducenac! Dio Jaun Divinoarrec berac. Estado ontan illçera eillegaçen bazarate, maldicio eternoaren partea tocatuco ceice, condena-tuco zarate, neidu erran.

Acabaçagun beingoas. Justoen, Jangoicoaren beldur direnen, erioçea, da preciosa, dulcea, eta gozos betea. Becatorena, da choill gueistoa, miñe, penas betea, eta arrigarrie; eta âla³⁷ justoac, virtuosoac, Jangoicoan beldur direnac, beren arimen salbaçeco aleguiñe iten dutenac, joeindre, gari escogitue becela [8] Ceruco, edo Glorieco granerora: beño gueistoac, viciosoac, Jangoicoa serbiçeçeas, eta beren arimen salbacioas açenduric, bici direnac, ebec botatuco tuste, belar³⁸ gueistoac becela, agostondoa becela, Infernuco buçure. Justoen³⁹ erioçea da, gustosoa, sua-bea, eta gozoso, dio Dabid Profeta Sanduec, eta impioarena, becatorearena, da miñe, penas, eta congijas⁴⁰ betea, dio Job Sanduec. *Anima eorum in tempestate morietur*.⁴¹ Justoen erioçea da alegrea, eta contentus betea, dio San Bernardo gloriosoac, cerengatic atraçen beitre, munduco trabaju, eta arime galçeco peligrø-tatic, eta beitoaza Glorieco descansu eternora; becatorena da tristea, cerengatic orduen galçen beittituste mundue, eimberçe amatu zutena, bere ondasun, gusto, eta banidade guciequi; eta da choill miñe becatorean erioçea, cerengatic beitoie, seculè gucico sarçera, munduontan bicicen artio, eiñ guti beldurçen zuen, infernuco buçu arrigarriartara. Ò justoen erioçe dichoso dulce, suabe, gozoso, eta alegrea! Èta, O becatore triste, desdichetuen, erioçe miñ, penoso, icarragarri, eta desbenturetue.

Ea, Christio fielac, ñola nauce ill? Nic erranen dut: Zuec nauce gueizqui bici, eta ill ongui: Zuec naituce egunec, eta vrteac, alegrequi pasatu, Jobec dion becela. *Ducunt in bonis dies suos*.⁴² Eta guero, nauce puntuetes, istentebates, iguen Cerure. Beñe esteiteque: Orla vicidirenac, ill ondoan, istentebates cheisten dire infernure. *Et in puncto ad inferna descendunt*.⁴³

La conclusion dela doctrina fol. 13. al fin.

Exemplos. fol. 14. 29. 31. 32. 33. 34. 36.

Carabantes tom. 2. Domn. 522. 523.

(34) Bazterrean *Num.* 23. v. 10. (35) Bukaerako -c gabe. (36) Bazterrean (*La Glosa*). (37) E *à la*, bi zatitan. (38) E "berlar". (39) Bazterrean *Echeberz* (sic -b-). fol. 13. (40) E "congoas".

(41) Bazterrean *Job.* 36. (42) Bazterrean *Job.* 21. v. 13. (43) Orrialdearen beheko aldean lekurik ez zegoelako, bazterrean *Ojo. La conclusion de la doct.* fol. 13. al fin. *Exemplos.* fol. 14., 29., 31., 32., 33., 34., 36. *Carabantes tom. 2. Domn.* 522., 523. ipini du.

16. Testua

†

Domingo Quinto dela resurreccion.¹

Contriti sunt montes saeculi, ab itineribus aeternitatis
Habacuc² cap. 3.

Habacuc³ profeta sanduec⁴ deiçen ditu cembait becatari, cerengatic diren becatore aundiec, oianen nombrearequi; eta erraten du, oian andiabec, becatore andiabec, desin cirela beren becatuen vrriquimentu, eta damutasunerequi. *contriti sunt montes saeculi*. Badaquice cerengatic?⁵ Eternidadeco videngatic: Erraten digu Profeta sanduarrec berac. *Ab itineribus aeternitatis*. Consideratu cituste oian andiabec, becatore andiabec, aldebatetic seculo descansuec, edo glorie eternoa, berçetic seculo pena edo eternidadeco⁶ infernue, eta consideraçen zutelavic vicioac, eta becatuec direla infernuco pena eternoetaco vide chusena, eta virtuteac, eta Jangoicoa serbiçeça direla seculo Glorie erdeisteco videa, vçi zuté becatore aundien videa, eta artu zuté sanduen videa.

Oiana becelaco becatore andie iquenduce⁷ Dabid, daquigun becela, eta icusi zuenan bere burue convertituric, eta sanduet inic, erran zue, arren convertiçeça, Jangoicoan escubico escuec inzuela: *Haec mutatio dexteræ Excelsi*.⁸ Bada, cer zauque escu Divino arrec, èdo cer icusi zue Dabidec, Jangoicoan escuen, ala truceçeço, becatore andibetic, Sandu andibetean? Eternidadea,⁹ erraten digu Escriture Sagratuec, dagola, Jangoicoaren escubico escuen: *Longitudo dierum in dextera illius*. Eternidadearen consideracioau, dio Dabidec, [2] artu zuela, becatore icetea, vçiçeço, eta Sanduandibet iquetera eillegaçeço. *Cogitavi dies antiquos, et annos aeternos in mente habui*. Eta argatic arracio andierequi erranzué, San Agustin gloriosoac, eternidadearen pensamentue, pensamentu andie dela. *Aeternitatis*¹⁰ *magna cogitatio*. Pensamentu andie, Eternidadearena, cerengatic beite becatoren erremedio andie, andie da, cerengatic beite, eif gauce andien gueinen, eta andie da, cerengatic beite erremedio andie, becatore andienac, Sandu andiec iteco. Eta au obequi icusiçeço, escaçogun Ama Sanrissimoni digule bere gracie, Ave Maria.

Contriti sunt montes saeculi, ab itineribus aeternitatis.
Habacuc¹¹ cap. 3.

Galdin ciò ocasioates Santa Gertrudese¹² Christo gure Erredentoreari,¹³ çeiñ cen erremedio seguroa, convertiçeço deberas vecatoreac beren becatuetati, Jaun Divino ore amaçera, eta serbiçera ongui? Eta errespondatu ciò, ece pensaçen bazute espaciorequi, eta ongui infernuco penen eternidadean eta Ceruco Glorierenean, vtçico citustela beren becatuec, aborrecituco citustela deberas, eta entregatuco cirela virtutera, fervore andierequi. Eta edoceiñ personac inçenagatic¹⁴ eternidadean consideracioau, maiz, eta arimeco provechu andierequi, Jesuchristo gure Erredentoreac berac eracutsi ciò, eta errancio, Francisco de Yepes bere sierbo andiarri, ece edoceñec, neiz dela necazarie,

(1) Bazterrean año de 1772. dio, eta ezkerreko goiko zokoan 1830. (2) E *Abac(uc)*, H- gabe. (3) E *Abacuc*, H- gabe. (4) Bazterrean *Carabant. Domin. 1.º fol. 399.* (5) E *rengatic*, hasierako *ce-* gabe. (6) E *ternidadeco*, hasierako *e-* gabe. (7) E "inquendu-". (8) Bazterrean *Psalms. 76.* (9) E "Etenidadea". (10) E "Eternitatis". Latinezko beste okerrik ez dugu aurkitu. (11) E *Abac(uc)*, H- gabe. (12) E "Gertrudese". (13) E "Erredentoreari". (14) E "inçenagatic", ez "icenagatic".

inçequetela eternidadean consideracio au, modu ontan. Ezarri, edo inçequetela lanean ariden lecuen becatoreac, (bi *Oo*) (edo) bi arrie, bata andie, eta berçea chiquie, eta tentacio[3]rembat etorçen ceionean, beguireçen diolaric (*O* edo) arraie andieri, erranen du bere viotçean: *Ò, eta cembat penatu, eta padecitu beaurt, becatuau itembadut!* Eta beguireçen duellaric¹⁵ (*O*, edo) arraie chiquieri, erranen du: *Ò, eta cein guti irauu beardu, becatuen gusto ciquiñ onec, edo ebastera noien intresa pisconec! Estut iñ nei becatuau.* Eta veguireçen diolaric arraie chiquieri berris, consideraçaque atencio andierequi; ceifñ laburre den mundu ontaco gure viciau, cein laburrec, emengo ondasunec, emengo honrrac, eta emengo gusto, eta contentuec: eta erran, eta consideratu atencio andierequi, eta meiz: *Ò, eta cein laburrec dire mundu ontaco gauce guciec! Èta cein luceac berçe munduocac, bada estute iquenene beñere fiñic, estire acabatuco beinere! İrauu beaurte eternidade guciene Glorieco gusto, contentu, eta alegriec! Eta irauu beaurte eternidade guciene infernuco neque, ango erreçe, pena eta tormentuec!* Au guciau atenciorequi, espaciorequi, eta ongui consideraçen barimeda, Christio fielac, becatoreic andienac ere, vtçico tu bere vicioac, aborrecituco¹⁶ becatuec, eta eillegatuco da, Dabid becatore andiore becela, Sanduandibet iquetera.

Eta¹⁷ çer da eternidadea? Eternidadea, da gauce bat, beñere acabatu bearestuena, eta beti irauu bearduena. Eta ala, infernuen sarçen den istentean arime bategui ematen dizquioten tormentu icaragarrieiec, eiñ berri egoiñ dire arime desdichetu arren daco, eun mille, berraun mille vrte, eta iago, pasatu ondoan,¹⁸ pena arrigarri eietan, nola sartucen istentean. Eta Glorien sarçen den istentean, arime bategui, ematen dizquioten gustoac, contentuec, eta gozoac, eiñ berri egoiñ dire, arime [4] dichosarren daco, eun mille, berraun¹⁹ mille, eta iago vrte pasatu ondoan, glorie, gozo, alegrie, eta contentu eietan, nola an sartucen lendabissico istentean.²⁰ Bortç mille eta iago vrte du Caiñ infernuco tormentuetan dagola eta estaquizquio beñere acabatuco, eta beñere estu iquenene, den alivioric chiquienaere. Berçe²¹ bortç mille, eta iago vrte du, San Miguel, eta gueñeraco Eingeruec, Ceruen daudela, ango, eciñ pensa, eta eciñ erran deizquen glorie, gusto, eta contentuen gozaçen, eta eiñ berri dauzquite, eta iduguico²² ruste seculu guciene, edo eternidadean, nola, lendabissico istentean: cerengatic, ala cerucoac, nola infernucoac, arquiçen dire eternidadean, eta au, eternidadea diot, San Bernardoc erraten digun becela, beñere esta acabaçen, beti dago estadoatean, eternidadea; esta eternidadea gure vicie becela, bada au pasaçen ceigu sentipague, vrtequi illequi astequi, egunequi, eta istentequi, beñe eternidadea, beti dago batean, beñere esta acabaçen, esta acabatuco. Dembora, eta munduontaco gauce guciec, dire, vguelde andibet becela, bada sentipague pasaçen dire guciec, vgueldetic pasaçen diren becela, vrbeçuc, eta berçebaçuc, eta berçebaçuc. Beñe eternidadea da, vgueldearen ama becela: vgueldearen amati, beti pasaçen dire vrec, eta vrec; beñe vgueldearen ama beti dago an, lecuetean, moguitu bague. Lomismo da eternidadea, pasa deizque vrteac, millean, oguei mille, eun millean, beño beti egoiñ de eternidadea estadoatean; pasadeizque vrteac milloncan, beñe eternidadea, egoiñ de eiñ oso, nola lendabissico istentean.

Beçatorea, Christio fiela, pensatu duzu, noizbet²³ puntu andi ontan, çonsideratu duzu noizbet²⁴ eternidadearen puntu arrigarriontan, pensatu, eta consideratu duzu

(15) Ez "diolaric". (16) Aditz laguntzailea, hots, *tu*, ez du ipini. (17) Bazterrean *Mani. Quatro maximas de la Etern(ida)d. fol. 128.* (18) E "ondon". (19) Ez "berraun". (20) E "istentan". (21) Bazterrean *Carabant. ibidem. fol. 401.* (22) E "iduco". (23) Zenbait hitz aurrerago *noizbe*, bukaerako *-t* gabe, eta *noiz bet*, bi zatitan. (24) E bukaerako *-t* gabe.

noiz bet, estuzule arimat²⁵ beicic, eta au eternoa dela, eternidade gucien iraun bearduela! Èternida[5]de gucien vici bearduela zure arimec, edo ceruen Jangoicoa gozaçen, gustos, contentus, eta alegries beteric, edo infernuen penaçen sues, eta garras²⁶ beteric, erreçen! Pensatu, eta consideratu duzu noizbet, estuzule arimebat beicic, arime bat bacarra, eta arime bat eternoa, beti iraun bearduena, bein sollic galçen bauzu, bein sollic condenaçen bauzu, esteitequela berris irebaci, esteitequela berris salbatu, eta bein sollic irebasten bada, bein sollic salbaçen bada, esteitequela berris galdu, esteitequela berris condenatu, beingoas salbaçen duzule, eternidade gucico Jangoicoa, Jangoico den arteco! H̃a, considerabaleza au ongui, murmureçaleac, maldicienteac,²⁷ jurementu falsoac itentuenac, nori berea²⁸ ematenestionac, berçena dauquenac, eta errestitucio²⁹ iten estuenac, becatuec ongui confesaçen estuenac; disposicio gutirequi, eta bere becatuen damutasunic bague confesaçen denac! H̃a, eta nola portatuco liçeque berçe guises!

Consideraçuazu³⁰ bada au ongui, Christio fiela, sarceite zaure beiten, viotçan barren barrenereño, eta illegatu baciñeque becela, consideracioan pausuequi, *eternidadeco* bi atarietara, bata Cerucoa, eta berçea infernucoa, icusten tuzuleric bi atarieiec ireguleric,³¹ eta paraçen duzuleric arimeco viste, ceruco, eta infernuco atari eietan, pensaçuazuquizu, eta consideraçuazuquizu, aniç aldis, iru içabec. *Eternidadea, beti, beñere*. Èternidadea beñere acabatu bearestena, eternidadea beti iraun bearduena! Eta errançozu guero zaure arimeri. Orei zeite ene arime, eternoa zarella, eta eternidade gucien vici bearduzule. Betico bienabenturetue, edo betico desbenturetue icen bearduzule. Christio fielac, Jangoicoa Jangoico den artio, cerure doacenac [6] iquenen dire Bienabenturetuec, eta infernure doacenac iquein dire condenatuec. Eta ceren gatic Jangoicoa, beti icein den Jangoico, eta estuen vçico beinere Jangoico icetea, argatic Bienabenturetuec beti icein dire Bienabenturetu, eta estute vçico beinere Bienabenturetu icetea; eta condenatuec beti icein dire condenatuec, eta estute vçico beinere condenatu icetea.

H̃a, au ongui considera baledi, cein chiquiec, idurico lequizquiquegu trabajuric andienac, cein dulceac, eta cein suabeac penaric, eta nequeric andienac, eillegaçuagatic gozaçera Jangoicoa Eternidade gucien! Çein ferbore andierequi serbiçetuco guinduque Jangoicoa! Çein ongui empleatuco guinduque vici laburrau!³²

Christio fiela, becatorea, andrea, edo gizona, zaure buruorri diozun amoreagatic,³³ ez sollic, zaure arimorri, beicic zaure gorpuçorri diozun amoreagatic, esçaçen dizut,³⁴ consideraçuazule eternidadea atencio andierequi: Eta ala, quejaçen denean zure gorpuçori barues, eta mortifiquecioes, consolaçuazu,³⁵ berçe munduco manjare gustoso, eta erregalatuquequi, quejaçen bada vestidure zarras, eta moldegueiçes, consolaçuazu Glorico vestidure ederraren esperanzarequi, quejaçen denean zure gorpuçori munduontaco trabajues, nequees, premies, eta gaveas, consolaçuazu, berçe munduco, gozo, contentu, gusto, eta abundancie seculaco, edo eternoaren esperanzarequi.

Exemplos. Carabant[es] Tom. 1.º Domin. fol. 400. 403.

(25) Horrela, *arima bat* idatzi beharrea. (26) E "garas". (27) E "maldicientac". (28) E "bera". (29) E "erestitucio". (30) Bazterrean *Mani ibidem. fol. 125*. (31) Normalki "iregui" erabiltzen du. Ik. 14. testuko 16. oharra. (32) Hemen errubrika edo ipini du. Ik. 6. testuko 60. oharra. (33) E "amoregatic". (34) E "dizun". (35) E "consala-".

HIZTEGIA

A

- Abegorratu (a.) 'sendagaila egin'. *abegorrácen* tuste ... beren gueistenqueriec, alquetu bearrean 6, 12. Ik. "contacentuste *descaro andierequi*" 6, 12. Iraizozko Polikarpo aitak, euskaltzain zenduak, hitz horretaz: "publicar (?), *alardear*, gloriarse (?)".
- Abek (io.) 'hauek'. tormentu*abec* 1, 2; *aben* 5, 1; *abegui* 1, 2; *abetan* 7, 8; *abetaz* 2, 5. Ik. *Ebek*, *Au* eta *Onek*.
- Abietu (a.) 'abiatu, hasi'. arinquerietan, *abietu* beño len 6, 10.
- Abrats (adj.; i.) 'aberats'. gizon (sic) *abrats* bat 8, 1; *abratses* 3, 6.
- Adiñ (i.) 'adin, edade'. zarrac, eta *adiñ* onetacoac 13, 6.
- Adiskidetasun (i.) 'amistantza'. amistadde, eta *adisquide tasun* 11, 6.
- Afaldu (a.) 'afaldu'. *afaldu* zuen lecuen 12, 5.
- Aflijizio (i.) 'atsekabe, samindura'. *aflijicio* 13, 5; *afligicioac* 15, 1.
- Agile (a.) 'arrano'. *Aguile* 11, 3. Ik. *Arrano*.
- Agirtu (a.) 'agertu'. *agirtu* cequiotele 14, 2.
- Ago (i.) 'aho'. *agos* erratea 'oralmente' 14, 5; Doctore Sanduen *agos* 2, 6; *agosco* oracioa 'oral' 14, 5.
- Agostondo (i.) 'pajuz' (?). belar gueistoa ..., *agostondoa* 15, 8. Iraizozko Polikarpok, zalantzarik gabe, 'pajuz' dela esaten du.
- Agoz (i.) 'ahotz'. *suec agoza*, erreçen duen becela 10, 7.
- Aide (i.) 'ahaide'. bere *aide* batequi 6, 13.
- Aiek (io.) 'haiek'. *alegreaiet* 3, 3; *aien* 3, 2; *aiendaco* 11, 3; *aietan* 4, 6; *aietas* 7, 8; *aie-tatic* 7, 7.
- Aillegatu (a.) 'ailegatu, iritsi'. *aillegatu* (da) 1, 7. Bi aldiz hartu dugu, beste bi aldiz "ellegatu", eta beste guzietan "eillegatu".
- Ain/Aiñ (ad.) 'hain'. *ain* desamparaturic 3, 6; *aiñ* erremedio 4, 9. Ik. *Eiñ*, ia beti erabiltzen dena, zenbait aldiz "ein" hartu dugula.
- Ainberze/Aiñberze (d.) 'hainbeste'. *aimberçe* 12, 6 (behin hartua); *aiñberçe* 1, 4 (beste behin), eta beste guzietan "eimberçe" (ia beti), "einberçe" (gutxitan) eta "eiñberçe" (behin hartua). Ik. *Einberze*.
- Aingeru (i.) 'aingeru'. *Aingeruetec* 1, 7. Ik. *Eingeru*, ia beti erabilia.
- Aite (i.) 'aita'. *Aite*, eta Amen genioa 6, 4; *Aite* Lohner Companiecoac 1, 7. Ik. *Eite*.
- Aite orde (i.) 'aitorde, ugazaita'. *Aite orde* san Josephc 13, 2.
- Aite Sandue 'aita santua'. San Leon *Aite Sandue* 14, 3.
- Aitu (a.) 'aditu, entzun'. *aitu* nazace 5, 6. Ik. *Eitu*, gutxiago erabilia.
- Aizine (ad.) 'aitzina, aurrera'. emendic *aicine* 14, 8. Behin aurkitua, eta beste behin "eiçiñe": ik. hau.
- Akontentatu (a.) 'nahikoa izan; atsegindu'. *acontentatuco* gara 9, 4; esçaqueta alegratu, eta *acontentatu* (persona bat) 6, 1.

- Ala (ad.) 'hala'. *ala* cegola 1, 8; esta *ala?* 14, 8; eta *ala* 4, 4; *ala* nola 1, 6; *ala* cerucoac, nola infernucoac 16, 4.
- Alaba (i.) 'alaba'. echeco *alaba* 6, 8.
- Alabaiere (ad.) 'alabaina, izan ere'. *alabaiere* 9, 2. *Alabadere*-ren aldaera.
- Alare (ad.; j.) 'gainera; halere'. beldurtuco zarate, eta aniç *alare* 15, 1; Eta *alere* ssa-ten, eta edaten duzu! 2, 6.
- Alde (i.) 'alde, albo'. Utziçezquice; *aldebatera* 5, 10; iduguieça ... bere *alde* 'a su favor' 11, 6; *Aldebatetic* ... eta berçetic 7, 4; *aldenic* (sic, "-nic"), *alde*, enclabaturic 6, 13.
- Aldi (i.) 'bider'. millon *aldis*, mille 7, 7.
- Aldieró (ad.) 'aldioro'. itenduen *aldiero* 1, 2.
- Ale (i.) 'labore'. *ale*, mats, eta berçe ... gaucec 6, 5.
- Alegiñ (i.) 'ahalegin'. *aleguiñe* iten dutenac 15, 7.
- Alimentu (i.) 'janari'. arimen *alimentu* 3, 3; arimeco *alimentue* 10, 1.
- Alketu (a.) 'ahalketu, lotsatu'. confundituric, eta *alqueturic* 5, 9; *alquetu* bearrean 6, 12.
- Alkizun (i.) 'ahalkeizun, lotsa'. *alquizun* andierequi 7, 8.
- Alor (i.) 'alor, soro, landa'. *alor* artan 6, 5.
- 1 Ama (i.) 'ama'. misericordien *ama* 5, 4; aite, eta *amac* 3, 6.
2. Ama (i.) 'ibaibide'. vgueldearen *ama* 16, 4; atracire beren *ametati* ... vgueldeac 11, 7. Larramendik *goaya*.
- Amabi (d.) 'hamabi'. *amabi* 9, 1.
- Amar (d.) 'hamar'. Juandeneco 'joan diren' *amar* vrtean 6, 11.
- Amatu (a.; adj.) 'maitatu; maite'. Eçazule *amatu* Jangoicoa 6, 3; bere erri *amatu*, de-seature 15, 3.
- Amirugarren (d.) 'hamairugarren'. *amirugarren* capituloan 3, 4.
- Amore (i.) 'amore, maitasun'. *amore* andieguiec 7, 8; *amoreco* ... bideac 3, 1.
- An (ad.) 'han'. *an* 1, 2; *andic* 4, 5; *ango* 3, 2.
- Andi (adj.) 'handi, itzal'. vguelde *andibetec* 1, 7; choill ederra eta valio *anditecoa* 12, 7. Ik. *Aundi*, biak erabiltzen baititu.
- Anditu (a.) 'handitu; puztu'. *andiçenda* belarra 3, 1; *anditucé* eimberçe, ece lertucé chacurrore 6, 7.
- Andize (i.) 'gehitze'. Ik. *Lur*.
- Andre (i.) 'andere'. *andre*, edo emacume 6, 9; gizon, ta *andre* ... guciec 7, 4.
- Andreki (i.) 'andere, emakume'. ô gastea, zarala gizequie, edo *andreque* 6, 7.
- Aniz (d.) 'anitz, asko'. campo *aniç* estali artio 11, 7; becatu *aniç*, eta aundiec 13, 5; *aniz* 1, 6. Ik. *Asko*, bakan-bakan erabilia.
- Apatu (a.) 'apatu, apa egin'. *apaçencitue* ... Sacerdoteen pausuec 2, 5.
- Ap(e)indu (a.) 'apaindu, edertu'. Zuc *apeinçen* duzu ... aurpeguiori 6, 9; *apinçea* zaure burue 6, 9.

- Apostol/Apostolo (i.) 'apostolu'. San Paulo *Apostol* Gloriosoac 2, 4; San Paulo *Apostoloac* 2, 2.
- Ar (i.) 'har'. zur vstelari *arrac* becela 6, 13; Herodes, *arres* beteric 8, 7.
- Aragi (i.) 'haragi'. *Araguieren* 14, 6. Ik. *Araigi* eta *Areigi*.
- Araigi (i.) 'haragi'. *araguien* tentacioec 4, 2; *araigie* (sic) 6, 9.
- Arako (d.) 'harako'. 'Cenbat aldiz, *araco* alor artan ... atratuzu muguec ...! 6, 5.
- Arara (ad.) 'hara'. juanzela *arara* 4, 1; *arara* joan 14, 2.
- Arazi (a.) 'arazi, eragin'. junte *aracicitue* 14, 1; *ireguiarastea* 4, 2.
- Arbole (i.) 'arbola, zuhaitz'. *arbole*, eta belar 7, 5.
- Ardanze (i.) 'ardantze, mahasti'. *ardanzeartan* 6, 5; soro, eta *ardanzeartan* 4, 6.
- Ardi (i.) 'ardi'. *ardi* galduac 5, 1.
- Ardo (i.) 'ardo'. *ardo* 10, 6.
- Areigi (i.) 'haragi'. *areiguien* mortifiquecioa 14, 4.
- Arek (io.) 'hark'. sandu glorioso*arec* 9, 7. Ik. *Arrek*, beste aldi guzietan erabilia.
- Arestiko (adj.) 'arestiko, oraintsuko'. dio *arestico* sandu andiarrec 6, 9.
- Argatik (junt.) 'horregatik'. cerengatic esten ... *argatic* ... da preciso 1, 3.
- Argi (i.; adj.) 'argi; argitsu, dirdiratsu'. *argue* 13, 4; leiño eder eta *argui* batean 7, 7.
- Argizegi (i.) 'argizari'. *arguizeguie* 12, 5. Ik. *Berastu*.
- Ari izan (a.) 'ari izan, aritu'. ofendiçen *ari* bazada (sic) 8, 5; *ariçeco* 14, 8.
- Ariketa ... artio (junt.) 'harik eta'. *ariqueta* pasatu *artio*, zure furorea 7, 9.
- Arime (i.) 'arima'. *arime* 1, 1; *arimori* 12, 7.
- Arinkeria (i.) 'lizunkeria'. *arinkerietan* 6, 10.
- Ariñ (adj.) 'arin'. oñ ariñ 6, 9; Nesca gaste begui *arिne*, eta buru *arिnegoa* 6, 9.
- Arkindu (a.) 'aurkitu'. Ala nola *arquinçendiren* bi ondasun genero guise 6, 1. Bestee-tan *arkitu*.
- Arkitu (a.) 'aurkitu, izan; aurkitu, topatu; aurkitu, egiztatu, ikusi'. esta *arquiçen*, eta esteiteque *arquitu* 1, 3; estut *arquiçen* 4, 9; *arquitucodugu* 3, 5.
- Aroz (i.) 'arotz, errementari'. chinbudie *aroçan* melluen golpetara, gogorçendembela (sic) 6, 10.
- Arraie/Arreie (i.) 'marra'. *arraie* andieri 16, 3; bi *arreie* 16, 2.
- Arrano (i.) 'sai, putre'. Ave rapiñecoec, ceimbeitire *Arranoa*, Alcona, eta Aguille 11, 3.
- Arranzale (i.) 'arrantzale'. *arranzaleac* arreiec becela 6, 11.
- Arrastaka(n) (ad.) 'arrastaka, herrestaka'. *arrastaca* 6, 12; *arrastacan* 6, 8 eta 7, 6.
- Arrats (i.) 'arrats, arratsalde'. orçegun sandu *arratsean* 12, 5; *arrastan* (sic), zorçietati landara 3, 7.
- Arrauts (i.) 'errauts, hausterre' (?). *arrautsen*, eta autsen convertitu bear dugule 'in *pulverem* reverteris' 15, 4.
- Arrazio (i.) 'arrazoi'. *arracio* 'ulermen' 1, 3; *arracio* dauquetela 3, 8; *arracio* da 'arrazoizkoa da' 7, 3.

- Arreba (i.) 'arreba'. *arreba* 2, 7.
- Arrei (i.) 'arrain'. arranzaleac *arrieic* becela 6, 11.
- Arreie (i.). Ik. *Arraie/Arreie*.
- Arrek (io.) 'hark'. *arrec* 1, 2; *arren* presencie 1, 3; *arri* 6, 5; *artan* 6, 11; *artara* 6, 11; *artaco* 'hartarako' 4, 6; *artas* 6, 5; *arreganic* 11, 6; *arregati(c)* 2, 3 eta 14, 6.
- Arrepatu (a.) 'harrapatu'. eriozeac *arrepaticituenen* contra 7, 3; (velenoac) *arrepatu* cio chacurreri gorpuz gucie 6, 7.
- Arri (i.) 'harri'. gogortuco da *arriebequela* 6, 10; *arri* eietan 12, 5. Ik. *Barga*.
- Arrigarri (adj.) 'harrigari, ikaragarri'. egun espantoso, eta *arrigarriore* 7, 1.
- Arritu (a.) 'harritu, ikaratu'. *arritu*, eta asustetuco tuena 7, 5.
- Artean (p.) 'artean'. deshonestidederen *artean* 6, 14. Beste aldi guzietan "ertean". Ik. *Artio*, eta "arten" 15, 3.
- Arteko (j.) 'harteko, artean'. (arime) ... beingoas salbaçen duzule, eternidade gucico Jangoicoa, Jangoico den *arteco!* 16, 5. Ik. *Artio*.
- Artio (p.; j.) 'arte; artean'. amarrac *artio* 3, 7; orei *artio* 14, 6; Jangoicoa Jangoico den *artio* 16, 5; mundu ontan bicigaren *artio* 14, 1.
- Artioko (adj.) 'harteko'. consideraçen bauce eriozea ... vicigaren *artioco*, mundu ontaco destierroaren fiñe becela 16, 2.
- Artu (a.) 'hartu'. *artu* zute 16, 1; *arçazquicela* 1, 5.
- Arzai (i.) 'artzain'. *arçai* amorosoa 7, 7. Ik. *Arzei*.
- Arzanora (i.) 'artzanor'. *arçanorabat* 4, 5.
- Arzei (i.) 'artzain'. *arçei* 10, 3; *arçeieren* 10, 2; *arçei* ogui 10, 1.
- Asarratu (a.) 'haserretu'. *assarratu* 8, 4; *asarratuco* 10, 3.
- Asarretasun (i.) 'haserre'. furorea, eta *asarretasuna* 7, 9.
- Asi (a.) 'hasi'. escalera bat, lurretic *asi*, eta Cerureño eillegaçen zena 12, 8; *assi* 12, 8.
- Asistitu (a.) 'lagundu'. *asistidezagun* (hark gu) 1, 4; *asistiçea* 9, 3.
- Aski (ad.; adj.) 'aski, nahikoa'. *Asqui* du 14, 8; motivoric *asqui* 3, 1; ezpadire ebec *asqui* 3, 8.
- Asko (d.) 'asko, anitz'. berçe *asco* 4, 6; beiñ, eta berris, eta *ascotan* 14, 5; aniç, eta *asco* ... trabajuren *arten* (sic) 15, 3.
- Astal (i.) 'aztal, orpo'. Necazaribeten *astaleco* larru lodien, edo, calloatean 6, 14.
- Aste (i.) 'aste'. *aste* gucico becatues 3, 7; *astegucico* partes 3, 7. Ik. *Astreegun*.
- Asto (i.) 'asto'. *astoendaco* 3, 4.
- Astreegun (i.) 'astegun'. *astreegunetan* 3, 6; *astreegunetam* (sic, -e- eta -m) 3, 7.
- Asumpto (i.) 'gai', lat. 'argumentum, thema'. Au de *Asumptoa* 7, 1.
- At (d.) 'bat'. desierto *atean* 1, 1; premioat 5, 2; sanduet 7, 9; *gauetes* 1, 7.
- Atari (i.) 'atari, ate'. sarçeco Glorieco *atari* mearretic 3, 8.
- Atra (a.) 'irten; atera'. etorri azquenac, eta *atra* lendabissicoac 3, 7; *atrazue* 6, 7.

- Ats (i.) 'hats', lat. 'spiritus'. egoçiciotenean bere *ats* divinoa 5, 7.
- Atsegin (i.) 'atsegin, poz, bozkario'. contentu, alegrie eta *atseguin* gucie 6, 12.
- Azendu (a.) 'atzen, ahaztu'. bere aidec (ergat.) *açenduric* 6, 1.
- Azuk (d.) 'batzuk'. andiegocoaçuc 1, 2; Einguereuçuc 7, 6.
- Au (io.) 'hau'. *Au* guci *au* 1, 2; *Au* berau 10, 2; *au* gucie 3, 2; guci *au* 4, 4. Ik. Onek.
- Aundi (adj.) 'handi, itzal'. *aundi*bet 6, 8; *aundierequi* 12, 1. Ik. *Andi*.
- Auñeze (i.) 'oinaze'. *auñeces* beteric 6, 4; *auñecean* 6, 11. Ik. *Oñeze*.
- Aur (i.) 'haur'. *aur* ssaio berrie 7, 7; Jesus *aur* Jangoicoari 14, 1.
- Aurorrek (io.) 'hik'. *aurorrec* daquiquen lecuartan 6, 11.
- Aurpegi (i.) 'aurpegi, begitarte'. *aurpeguis aurpegui* minçeçencequiola Jangoicoa (Moisesi) 11, 6; Cembeit hume(c) ... ematen diote *aurpeguien* gure atsoegui 9, 7.
- Aurre (i.) 'aurre, aitzin'. Jesusen *aurrean* 12, 1; aien *aurren* (sic, *-en* lau bat aldiz) 14, 2; icusicitue *aurretic* edo lenagotic 9, 8; emendic *aurrera* 5, 10.
- Aurzutu (i.) 'haurtzaro'. *aurzutu* 5, 3.
- Austu (a.) 'haustu, errautsi'. abrasatu, *austu* eta destruitu 10, 5.
- Auts (i.) 'hauts', lat. 'pulvis'. orei ceite ... *autse* zarela, eta *autsen* convertitu bear zarela 'pulvis es, et in pulverem reverteris' 15, 4.
- Autsi (a.) 'hautsi'. *austea* ... Legue Sandue 6, 2. Ik. *Autxi*.
- Autxi (a.) 'hautsi'. arriec ere, *auchi* cirela 12, 6; juramentue *auchiduena* 6, 13.
- Axuri (i.) 'axuri, bildots'. *aşşurie* becela "Ecce *agnus Dei*" 7, 3.
- 1 Azi (i.) 'hazi'. eregiçen den *acie* 10, 4.
2. Azi (a.) 'hazi', lat. "educu, instituo". zu *aziarteraño* 9, 8; gueizqui *aziric* 3, 6; *aciçen* 3, 6; *aziçeco* 9, 4.
- Azken (d.) 'azken, hondar'. *azquen* Juicioco egunean 7, 5; *azquen* illçen dena 11, 3; (mezara) etorri *azquenac* 3, 7; *azquenean* 9, 10.
- Azpi (i.) 'azpi, behe'. oñen *azpien* 6, 5.

B

- 1 Ba- (au.) '(baldintzazkoa)'. *banaute* 2, 4; *ezpadu* 1, 2. Ik. *Barima-* eta *Barime-*.
- 2 Ba- (au.) 'bai'. *badaquizu* 1, 4.
- Ba ... ere (j.) 'arren, nahiz eta'. infernucoec ere, ecin berçeas *badare*, ... errespetaçen dutela Jesusen nombrea 13, 6; *ezparimetugu* billetu bear ere. 4, 1.
1. Bada (j.) 'bada'. Jan Goicoac digule *bada* guciogui gracie 1, 8; *Vada* penitencie, Catholicoac 1, 8.
2. Bada (j.) 'bada, zeren'. *Bada* apenas personabatec itendu becatu mortalebar; berla galçendu ... 1,1.
- Bague (p.) 'gabe, barik'. Jan Goicoa *bague* 1, 2; *sentipague* 16, 4; alimentu eman *bagueas* 10, 3; Meza enzun**bagueac** 'entzun eztirenak' 4, 6; merejimentu *baguecoa* 1, 7. Gutxi-gutxitan *gabe*.

- Bai (ad.) 'bai'. *bai* porcierto 1, 2; *bai* 5, 2. Ik. *Bei*.
- Bait- (au.). Ik. *Beit-*, behin izan ezik beti erabilia.
- Bakar (d.) 'bakar, soil'. arime bat *bacarra* 16, 5; estaquizu ... vçiceituela *bacarric* ...? 1, 4.
- Bakartasun (i.) 'bakartasun, bakardade'. zauren *bacartasunean* 14, 6.
- Bakotx (d.) 'bakoitz'. becatu *bacochan* 6, 4; gutatic *bacochari* 12, 2.
- Baldin. Inoiz ez *baldin*, *balin* edo *barin*, baizik *barima-* eta *barime-*.
- Balietu (a.) 'lagundu; probetxatu'. Jangoicoac *valie* daquidela 14, 6; eçiren *valietu* piedadeas 7, 9; *valie* dadien 9, 3.
- 1 Balio (i.) 'prezio'. gauçeric andiena, eta *balio* andienetacoa 1, 3.
- 2 Balio izan (a.). viciec, eta iceteac, eimberçe *balio* barimedute 9, 2.
- Balore (i.) 'kemen, adore'. *valore*, eta fuerza 1, 8; *baloreric* 1, 4.
- Bana (d.) 'bana, bakoitzak berea'. Einguero guardaco *bana* 11, 4.
- Banakan (ad.) 'banaka'. goacen, *banacan*, expliquetus 9, 5.
- Bapedra (io.) 'bat-bedera, bakoitz'. *Bapedrac*, veguire beza nola daquion bere echean 9, 4.
- Baraze (i.) 'baratza, ortu'. *baraçcartan* 12, 6; Gesemanico *baraçcan* 12, 5.
- Barga (i.) 'barga, harri, haitz'. *Barga* beño gogorrago vioça dauquezune 12, 7; *barga* bategui 12, 6. Iraizozko Polikarpok: "*barga* - marga - arkaitza".
- Barima- 'baldin ba-'. *bari maute* 'baldin badute' 9, 9. Behin aurkitu dugu, beste aldi guzietan "barime-" edo "berime-".
- Barime- 'baldin ba-'. *barimedaquizu* 1, 2; *ezparimeda* 1, 3. Ik. *Berime*, bi aldiz hartu duguna.
- Barkatu (a.) 'barkatu'. eșçagula *barcatu* munduontan deusere 3, 9; *baraçca* niri (nork-nor) 8, 3.
- Barkazio (i.) 'barkazio, barkamen'. becatuen *barcacioa* 7, 3.
- Baru (i.) 'baraur'. *barues*, eta mortifiquecioes 16, 6; *baru* ceistela 'zaitetzela' 1, 5.
- Barren (i.) 'barren, barne, barru'. *barren barrenereño* 16, 5; *barrenen*, *barrenetic* 14, 6; *barrengo* avisoac 7, 4; *barrendic* 6, 9.
- Barrena (p.) 'barrena, zehar'. nondic *barrena* 'qua via' 14, 3; mundugucie *barrena* 2, 4.
- Baster (i.) 'bazter'. vguelde *basterrean* 1, 7.
- Basurde (i.) 'basurde, saturde'. *basvrde* 6, 8; *basvrdeac* 6, 8.
- Bat (d.) 'bat'. arimebat 1, 1; *batec* 3, 4; *bategui* 2, 2; *batean* 9, 10; illebeta *bateco*, edo vrte *bateco* sollic 11, 7; *bata* ... berçea 1, 8; egunbetetic berçeco 1, 6.
- Bataietu (a.) 'bataiatu'. *bataietu* zué 14, 1. Ik. "bateieçen" 5, 5.
- Bateo (ad.) 'batean'. eiequi *bateo* 5, 7. Normalki "batío".
- Batere (ad.) 'bat ere, deus ere'. estago *batere* duderic 1, 3; gauce onic *batere* ez itea 6, 8.
- Batio (ad.) 'batean'. zurequi *batío* 2, 4. Ik. *Bateo*.

- Bazuk (d.) 'batzuk'. tentacio fuerte *başuc* 4, 4; *başuegui* 1, 1; eride andibeşundaco 1, 6; *başuqui* 6, 7; arribeşun gueiñen 12, 5.
- Bear (i.) 'behar, premia'. *bearra*, eta gabea 8, 5; *bearra*, premiec 8, 6.
- Bear izan (a.) 'behar izan'. Au guci au *bearda* ongui consideratu 1, 2; onec ez luque penitencie iñ *bearric* 5, 2; galdinciote, ya non sseio *bearzuen* Christoc 14, 1; erra-ten digu ... ece, Christo (sic), ... jaio *bearzuela* 14, 1; salbatu *beargela* 3, 4.
- Bearri (i.) 'belarri'. *bearri* punte 6, 7.
- Bedeizio (i.) 'bedeinkazio'. *bedeicioguciec* 9, 10.
- Bedikeru (adj.) 'bedeinkatu'. Benditoac, *bediquetuec* ... hume onac 9, 9.
- Bedrazi (d.) 'bederatzi'. *bedraçi* 3, 7.
- Begi (i.) 'begi'. *begui* 6, 9. Ik. *beigi*, urriago.
- Begiretu (a.) 'begiratu, so egin'. *veguiretuco* 7, 8; *beguiretuco* 7, 9; *veguireçendio* 7, 8; *veguire* beza 9, 4; *beguire* zala 'dezala' 12, 2.
- Begireze (i.) 'begiratze, so egite'. mirada, edo *Veguireçe* 2, 6.
- Bei (ad.) 'bai'. *Bei* Jaune 15, 6. Ik. *Bai*.
- Beigi (i.) 'begi'. *beiguiec* 3, 9. Ik. *Begi*, gehiago erabilia.
- Beingoas (ad.) 'behingoaz, noizbait', gazt. 'por fin'; 'behingoaz, betiko', gazt. 'de una vez por todas, definitivamente'. Acabaçagun *beingoas* (hitzaldia, predikua) 15, 7; beñ sollic salbaçen bada (arime) ..., esteitequela berris condenatu, *beingoas* salbaçen duzule, eternidade gucico Jangoicoa, Jangoico den arteco! 16, 5.
- Beinzet (ad.) 'behintzat, bederen'. cembeitec *beinçet* 14, 7; *beinçec* (sic, -c) 1, 4 eta 15, 6; cembeit *beeçet* (sic, *bee-*) 4, 6.
- Beñ (ad.) 'behin'. vrtean *beñ* 6, 8; *beñ*, eta berris 13, 5.
- Beñe (j.) 'baina'. *beñe* 3, 4; *Beñe*, *Beñe* 9, 7/8. *Beñe* orrialde bukaeran eta *Beñe* hurrengo orrialdearen hasieran. Ik. *Beñe*, gehiago erabilia.
- Beñere (ad.) 'behin ere'. estute iquenen *beñere* 16, 3. Ik. *Beñere*, maizago erabilia.
- Beit- (au.). Salbuespen bakan-bakan gisa bera bakarrik erabilia, normalki *nola*, *zein* eta *ze(re)ngati(k)* hitzekin batean ikusten dela. Bi aldiz hartu dugu, berak bakarrik erlatibozko perpausa egiten duela: norc du culpe? berec, *ezpeituste* aciçen (humeac) 3, 6; au de desgracieric ... andiena, merejibeitu negar itea 5, 8. Ik. *Nola* ... *beit-*, *Zein/Zeñ* ... *bait-/beit-* eta *Zengatik/Zerengati(k)* ... *beit-*.
- Beiten/beitera (p.) '-gan/-gana'. Aniç humen *beiten* 9, 4; bere *beiten* dagonean 9, 6; içulicenean Noe, bere *beitera* 9, 8.
- Beiti (i.) 'behe'. *beitico* aldean 7, 2; *beitire* 9, 1.
- Beizi/Beizik (j.) 'baizik, ezpada'. norc *beicic* Demonioec bearzute ocupetu ...? 1, 3; nor sartucoda ... *beici* lucifer ...? 1, 3; *becic* (sic, -ec-) 3, 6 eta 3, 7; *beic*(sic -ei-) 6, 12. *Beizik* da erabiliena.
- Bekatari (i.) 'bekatari, hobendun'. *becatari* 16, 1. Ik. *Bekatore*, bi aldiz ez beste guzie-
tan erabilia.
- Bekatore (i.) 'bekatari'. *becatoreoni* 1, 1. Ik. *Bekatari*.

- Bekatu (i.) 'bekatu, hoben'. *becatus, becatu* 6, 11.
- Bekeiñ (j.) 'bezain'. arriec *bequeiñ* gogorrac 12, 5. Ik. *Bezein*.
- Bekela (j.) 'bezala'. arriec *bequela* direla 12, 5. Ik. *Bezela*, askoz maizago erabilia.
- Bekelako (adj.) 'bezalako'. ore *bequelaco* becatorec 12, 2. Ik. *Bezelako*, maizago.
- Bela (j.) 'bezala'. *bela* 3, 8. Lau bat aldiz aurkitua.
- Belar (i.) 'belar'. *belar* gueistoetati, 10, 3.
- Belaun (i.) 'belaun'. Christoren *belaunen* siñeleac 12, 5.
- Belaunico (ad.) 'belaunico'. ssarri ceiquio *belaunico* 9, 1. Ik. *Beloriko*, behin erabilia.
- Beldur (i.) 'beldur, ikara'. Erreñue galçeco zauquen sentimentue, eta *beldurre* 14, 2.
- Beldur izan (a.) 'beldurtu'. *beldurneiz* ... aniç condenaçendirela 1, 6; Jangoicoaren *beldur* den humeac 9, 3.
- Beldurbage (adj.) 'beldurgabe'. âlaco hume Jangoicoan *beldurbagueari* ... guertatu zeiquiona 9, 4.
- Beldurtasun (i.) 'beldur'. *beldurtasun* andibet ematendire (niri) 3, 5; *beldurtasun* (sic) andierequi 15, 2.
- Beldurtu (a.) 'beldurtu, beldur izan'. *beldurtuco* zarete ... erioçeas 15, 1; esta *beldurçen* zutes 15, 1. Erkatu hor bertan dagoen esaldi honekin: *esta zure beldur* 15, 1.
- Beleno (i.) 'pozoin'. *velenoat* 6, 7; *beleno* 6, 7. Ik. *Kontrabeleno*.
- Beloriko (ad.) 'belauniko'. SSarri cire *belorico* 14, 2. Ik. *Belauriko*.
- Belorrei (i.) 'bele'. itzulçengara ... beltzac *belorreieç* becela 5, 3. Iraizozko Polikarpok: "belorrei= bele + erroi (sic, -oi) (cuervo + cuervo) - Lizarraga *otsorrai*".
- Beltz (adj.) 'beltz'. beltzac 5, 3; *belçac* 5, 2. Ik. *Belorrei*.
- Beñe (j.) Baina'. *beñe* 1, 2. Ik. *Beñe*.
- Beñere (ad.) 'behin ere'. ezpalu *beñere* iñ 5, 2; eciñ *beñere* sosegatus 6, 13. Ik. *Beñere*.
- Beño (j.) 'baino'. infernue bera *beño* gueistoago 2, 6; ojala ezpalezaqueta (sic, -a) aniçen ofenditu iago Jangoicoa, sseieco egunetan, astregunetambeño 3, 7. Ik. 3 *Eze*.
- Bera (io.) 'ipse; idem' lat. condenaçenda arimebat *bera* 1, 2; arracio *berac* 'ipsa ratio' 1, 3; guisontan *berean* 'idem' 7, 2; Au *berau* 'idem' 10, 2.
- Berandu (ad.) 'berandu, berant, belu'. *berandussego* 5, 3.
- Berastu (a.) 'beratu, bigundu'. *berastu* arguiceguie becela 12, 5; *berasçen* (sic, -ç-) 12, 7, 1 eta 2 paragrafoetan; 14, 6.
- Beraxtasun (i.) 'beratasun, onberatasun'. *berachtasun*, eta suabidade andierequi 7, 2. Beharbada "beraxtasun" irakurri behar da.
- Bere (io.) 'bere, beren'. arimebat *vere* becatuengatic 1, 1; Jan Goicoac *bere* escutic 1, 3; *bereganic* 7, 7; *beretaco* 11, 3; estute ezauçen, *bere* (sic, -e) becatuen grabedadea 8, 6; egonen guiñeque gucioc, *bere* ... becatuen gatic 10, 5; vice dire gucioc ... *bere* vicioen medios 10, 5. Hiru aldiz aurkitu dugu *bere* 'beren'.
- Beren (io.) 'beren'. (becatoreac) *beren* vicio gueistoen medios 1, 2. Ik. *Eben*.
- Berime- 'baldin ba-'. gueistoa *berime* da 15, 7; ongui erran *berimezuere* 15, 4. Ik. *Bari-me-*.

- Berla (ad.; j.) 'berehala; beraz'. *berla* 1, 1; consideratu erioçean, atencio andierequi, eta *berla danic* 15, 4; *Multi sunt vocati, pauci vero electi ...*; *berla* gutiego dire escoji-tuec 3, 5.
- Bero (ad.; i.) 'bero'. amore *beroontatic* 11, 1; amore *veroat* 11, 5; Cer *beroac* ... estitu pasaçen necazariec ...? 3, 2.
- Berorrek (io.) 'berorrek'. moguibezazqui *berorec* (sic, -r-), Jaune, eben vioçac 3, 8. Ik. *Ori* eta *Orrek*.
- Berotu (a.) 'berotu'. Jangoicoaren amorearen suan *beroturic* 15, 2; *veroturic* 11, 1.
- Berraun (d.) 'berrehun'. *berraun*, eta oguei aldiz 13, 6; *berraun* mille 16, 3; *berraum* (sic, -m) mille 16, 4. Ik. *Eun*.
- Berri (adj.) 'berri'. Erregue *berri* Christo, orduen jaiocenari, vici equençeco 14, 2; aur ssaio *berrie* 7, 7; Beñe arrepaçen badu becatu *berriequi* 4, 5.
- Berris (ad.) 'berriz'. *berris* 3, 2; *verris* 14, 2; beiñ, eta *berris* 13, 5.
- Berso (i.) 'versiculus' lat. emezorçigarren salmoaren azqueneco *versoan* 3, 2.
- Berze/Beste (d.) 'beste'. *berçe* 1, 5; esçazule vçi egunbetetic *berçeco* 1, 6; cer da *verçeric*, beicic ...? 15, 3; animeçenzituela ya bata, ya *berçea* 1, 8; videbates, edo *berçes* 15, 3; baçuc ..., baçuc ..., eta *berçe* baçuc 5, 3; ezpeiteiteque, distingitu (sic), adifiñen ece *bestan* (sic), cein diren gureatsoac, eta cein diren humeac 9, 4.
- Berzela (j.) 'bestela, horrela ezpada'. Eta *berçela*, errañçace 14, 5; da preciso ... amaçea Jangoicoa ..., eta *berçela* esta salbacioric 3, 4.
- Beso (i.) 'beso'. *beso* 6, 9.
- Bete (adj.; a.) 'bete'. Belarres *beteric* 3, 1; *veteric* 7, 1; mundu ontaco ondasun guciec ... esçaquete persona bat diches *bete* 6, 1.
- Beti (ad.) 'beti'. *beti* 2, 3.
- Betiko (ad.) 'betirako, sekula'. *betico* desbenturetue 16, 5; beti, *betico*, edo seculco ... compeñie 6, 2; eta au *betico* 'in aeternum' 11, 7.
- Bezein (j.) 'bezain'. arriec *becein* gogorrac 12, 6. Ik. *Bekein*.
- Bezela (j.) 'bezala'. daquicen *becela* 1, 3; anditus d[o]acén *becela* 5, 2. Ik. *Bekela*.
- Bezelaço (adj.) 'bezalako'. zu *becelaco* gizon (sic) gueistoat 6, 5; iquenenda ene erioçea, justoena *becelacoa* 15, 7. Ik. *Bekelako*.
- Bezperak (i.) 'bezperak'. Meza nausire, eta *Vezperetara* 3, 7; mezacoan, eta *vezperetacoan* 3, 6.
- Bezuk (d.) 'batzuk'. andibeçuc 7, 7. Ik. *Bazuk*.
- Bi (d.) 'bi'. *bi* aldiz 3, 4; *bialdetara* ebaguibeiguezazqui 3, 9; *Bietatic*, ceinçec iduriceice ... erranzuela obequi? 15, 1.
- 1 Bide (i.) 'bide'. Infernuco *bide* illuneiec 3, 3; edateori bearesten (sic) *bidean*, edo orditu artio 6, 5; *vide* 5, 6; *videac* 3, 2.
- 2 Bide (ad.) 'bide, dirudienez'. Aniç importaçen *bidedu*, duderic gabe, Juicioco egu-neren doctrinec 7, 1.
- Bigerren (d.) 'bigarren'. *Biguerren* efectoa 2, 2. Baina *biguerna* 3, 7; `Lendabisicoac, edo *biguernac*? 15, 1.

- Bildu (a.) 'bildu, batu, uztatu'. cosecha onan *bilçeco* esperanzarequi 3, 2.
- Bille (ad.) 'bila'. Esta etorco orduen ... becatorean *billera* 7, 7.
- Billetu (a.) 'bila ibili'. estitugule *billetubear* gauroc becatuen ocasioac 4, 1.
- Billuxi (a.; adj.) 'biluzi, biluztu'. Noe ... orditu cela ..., eta *villussicela* 9, 7; *billussiric* 9, 8; *billuṣṣiric* 6, 9.
- Bioz (i.) 'bihotz'. *vioçori* 12, 7; *biotç* 12, 7. Behin aurkitu dugu *tç* digramarekin, ia beste guzietan ç grafemarekin, eta ia beti *v-* erabiltzen dela.
- Birjine (i.) 'birjina'. Mutill gaste, eta *virgine*, edo *doncellec* 13, 6.
- Birtute (i.) 'birtute'. *Virtute* 1, 3. Bein *b-* grafemarakin: *birtuteac* 9, 5.
- Bistu (a.) 'piztu, berpiztu'. *vistu*, eta erresucitetu çaquenic 10, 6; *visçen* (sic) 10, 6.
- 1 Bizi (adj.; i.) 'bizi; bizi, bizitza'. Arca *vicie* 5, 5; naure *vici* gucien 4, 7; illen, eta *vicien* Juez 3, 6.
- 2 Bizi izan (a.) 'bizi izan, bizitu'. *bicidire* 3, 4; *vici* neiz 1, 8.
- Bizikide (i.) 'bizilagun, emazte'. zaure *viziquidea* vtçi, eta berçetara joatenzarena 6, 7.
- Bizimodu (i.) 'bizimodu, biziera'. *vicimodu* gueistoagati 6, 12.
- Bizitu (a.) 'bizi izan'. munduontan *bicitu* zena 8, 1; *vicitu* 8, 1.
- Bizize (i.) 'bizitza; bizi izate'. *Viciçe* seculcoa 2, 4; *viciçe* onari 15, 5; emen *viciçeau*, çer da verçeric, beicic destierroat ...? 15, 5.
- Borondate (i.) 'borondate, nahi, gura'. *borondate* gueistoaren 6, 11; bere *borondates* 4, 1; *vorondatea* 6, 7.
- Bortz (d.) 'bost'. Bortç mille eta iago vrte du Caiñ infernuco tormentuetan dagola 16, 4; Berçe bortç mille, eta iago vrte du ... 16, 4.
- Borzgarren (d.) 'bosgarren'. *Borçgarren* 2, 5; *borçguerren* 14, 2.
- Bota/Botatu (a.) 'bota, jaurtiki; bota, jo' (?). ebec (gueistoac) *botatuco* tuste belar gueistoac becela ... Infernuco buçure 16, 8; botaçen 15, 3; gure atsoari escue *botaçen* dion humeac 9, 4; becatuec *bota* dezaquete Jangoicoa gure arimetati 11, 8. Behin ageri da "botatu", besteetan *bota* ala *botatu*, zein?
- Botoa (i.) 'juramentu, birao'. mille *votoa*, blasfemie, eta maldicio egosten dute 8, 7.
- Burrin (i.) 'burdin, burni'. *burrinesco* cateabaçuqui 7, 6; *burriñesco* catearequi 6, 11.
- Buru (i.) 'buru'. Nesca gaste begui arifne, eta *buru* arifnegoa 6, 11; beren *burnec* icu-siçean 3, 1.
- Buzu (i.) 'putzu'. infernuco *buçu* arrigarriartara 15, 8.

D

- Damu (i.) 'damu, dolu'. mintasan eta *damu* 6, 3; *damu* dut, zu ofenditues 14, 6.
- Damutasun (i.) 'damutasun, damu'. *damutasun* 1, 5.
- Damutu (a.) 'damutu, damu izan'. *damutuçozeice* 6, 12; ofenses, *damuturic* 14, 6.
- Dañu/Deiñu/Deñu (i.) 'dainu, kalte'. *dañuec* 6, 3; *deiñu* 1, 2; pena *deiñuscoa* 1, 2; *deñuec* 4, 6. Maizenik *deiñu* ematen da, *dañu* eta *deñu* aldi bana bakarrik aurkitu ditugarik.

- Daus (io.) 'deus, ezer'. *daus* esçaquegu 2, 3; *dausteco* 11, 4; *dausere* 3, 9.
- Dausez (i.) 'deusez, ezerez', *daus* ez batengati 7, 8.
- Deabru (i.) 'deabru'. *deabru*ec irri itendu zutes 6, 11.
- Debekatu (a.) 'debekatu, eragotzi'. *debeçaçen* diona (becatoreari) gorazea vioça Jangoicoa gana 6, 14.
- Dei (i.) 'dei, oles, oiuhu'. Jaun Divinoarren *deiequi* 6, 10.
- Deiñu (i.). Ik. *Dañu/Deiñu/Deñu*.
- Deitu (a.) 'hots egin; izendatu'. *deitu*, eta *deitu* 6, 10; *deituco* dio 'hots egin' 6, 13; *deiço*zu 'hots egin' 2, 4; argatic *deiçengara* Fielac 3, 5.
- Denbora (i.) 'denbora, garai, asti, aldi'. Esçazule pasatu *dembora* Jan Goicoaren ofen-setan 1, 7; *dembora* guti 4, 5; *demborontan* 6, 13.
- Des-. NOTA. Hitz asko aurrizki honekin.
- Deserrespetatu (a.) 'begirunea galdu'. esçazquizule, inquietatu, eta *deserrespetatu* (gureatsoac) 9, 8.
- Deshondra (i.) 'desohore'. *deshondrec* 6, 1. Ik. *Hondra/Honra*.
- Desiñ (a.) 'desegin, suntsitu'. becatore andiabec, *desiñ*cirela beren becatuen ... damutasunerequi 16, 1; *desiñ*entu (becatuec) 9, 9.
- Diferente (adj.) 'diferente'. *diferenteac* 6, 4.
- Diru (i.) 'diru'. *diruen* codicie 4, 2.
- Doktore (i.) 'irakasle'. Eliceco *Doctorec* 1, 1; Eliceco ... *Doctore* guciec 2, 3.
- Dretxo (i.) 'dretxo, eskubide'. gureatsoac, beti du *drecho*, erreprendiçeco bere humeac 9, 6.

E

- Ebagi/Ebaki (a.) 'ebaki, moztu'. *ebaguicio* ... burue 6, 7; *ebaguicio* ... bearri punte 6, 7; bearri *ebaquiore* 6, 7; *evaqui* 13, 6.
- Ebatsi (a.) 'ebatsi, ostu'. *ebatsi* 6, 5; *ebasteraco* 6, 14.
- Ebek (io.) 'hauek'. *ebec* 1, 8; *eben* 3, 8; *ebegui* 1, 8; *ebetan* 7, 1; *ebetac* 3, 7; *ebetati* 3, 5; *ebetatic* 3, 5. Ik. *Abek*.
- Edan (a.) 'edan'. edoceñec emançola ... bategui ... picherabat vr oç *edatera* 2, 2; *edana*rena 9, 8.
- Edanaldi (i.) 'edanaldi, mozkorraldi'. pasaçen ceionean, *edan* aldiore 9, 6.
- Edateco (i.) 'edateko, edari'. arimen ... *edatecoa* 10, 6.
- Eder (adj.) 'eder, galant, polit'. (zuneac edo cibueiñec) dituste lumec, zúri, *eder*, galantac 6, 9; *ederrore* 5, 7.
- Edertasun (i.) 'edertasun, sotiltasun'. (Eingueruec) excelencie, eta *edertasun* andierequi 7, 6; *ederrtasune* (sic, -rr-) 2, 3; *bedertasunecoetan* 13, 3.
- Edo (j.) 'edo; nahiz'. andre, *edo* emacume 6, 9; becatorea (bokat.), andrea, *edo* gizona (sic) 6, 10.

- Edozein/Edozeiñ (io.) 'edozein; edonor'. *edocein* acione 9, 4; *edoceiñ* aldetati beguire daquiola ... 15, 4; *edoceñec*, naiz dela necazarie, inçequela ... 16, 2; *edoceiñec* 2, 5; *edoceiñequi* 2, 6.
- Egarri (i.) 'egarri'. cer *egarriec* ... estitu pasaçen necazariet ...? 3, 2.
- Egaste (i.) 'egazti'. *egastebat* 6, 9. Ik. *Zune*.
- Egie (i.) 'egia'. confesatu *egui* 1, 4; bieç dire *eguiescoac* 15, 1. Nota. Beharbada *egi*, bukaerako *ela* gabe.
- Egon (a.) 'egon, egondu'. *egon* abrasaturic 1, 2; *egonen* 7, 5; *egoin* 7, 5. Behin hartu dugu *egonen* eta hiru aldiz *egoin*.
- Egorri (a.) 'igorri, bidali'. (Jangoicoac) *egorri* cigu Espiritu Santi Jaune 11, 1; *egorcitue* 14, 2; *egorçen* 8, 6.
- Egosi (a.) 'egosi'. erre, eta *egosi* beiguezazqui 3, 9.
- Egozi (a.) 'egotzi, bota, jaurtiki'. *egoçi* dadien, pregon alegre au 5, 1; *egoçaze* noramala (Demonioa) 5, 11; *egosten* 6, 12; *egoçiçea* 2, 2.
- 1 Egun (ad.) 'gaur'. *egun* ... neinioquete nic prediquetu 1, 1; *egungo* egunean 5, 1.
- 2 Egun (i.) 'egun'. *egunen* batean 6, 12; *egun* 1, 6. Ik. *Egunoro*.
- Egunoro (ad.) 'egunoro/-ero'. (Jangoicoac) erresuciteçen tu, *egun oro* millean, becatuen medios illic zauden, arimec 10, 6.
- Eiek (io.) 'haiek'. *eiec* 1, 8; *eien* 3, 1; *eiegui* 1, 7; *eietan* 12, 5; *eiengatic* 14, 6. Ik. *Aiek*.
- Eillegatu (a.) 'ailegatu, iritsi'. *eillegatu* 14, 2; *eillegabaledi* 1, 1; *Eillegabaleiç* 2, 1. Ik. *Aillegatu* eta *Ellegatu*.
- Ein/Eiñ (ad.) 'hain'. *ein* gendes beteric larreiñoieç 3, 6; *eiñ* desamparaturic 3, 3; *ein* guti 'ezta ere', gazt. 'tampoco' 8, 6; *eiñ* guti 5, 8. Ik. *Ain/Aiñ*.
- Ein ... eze 'hain ... eze'. *ein* ... afortunetue, *ece* ... ez luque penitencie iñ bearric, 5, 2.
- Eiñ ... nola 'hain ... nola'. Espiritu Santi Jaune, ... *eiñ* Jangoicoa *nola* Aite 11, 1.
- Ein (a.) 'egin'. otseitendutela 1, 2. Ik. *Iñ*, beti erabiltzen dena, aldi horretan izan ezik.
- Einberze/Eiñberze (d.) 'hainbeste'. *einberçe* 1, 2; *eimberçe* 1, 3; *eiñberçe* 14, 5. Lau bat aldiz *einberçe*, behin *eiñberçe* eta beste guzietan *eimberçe*. Ik. *Ainberze/Aiñberze*.
- Eingueru (i.) 'aingeru'. *Eingueru* 5, 2; *Eingueru* goardacoec 7, 4; *Eingeru* (sic, -ge-) guardaco bana 11, 4. Ik. *Aingeru*.
- Eite (i.) 'aita'. *Eite* Eternoac 11, 5; *Eitec* ... Amac 9, 4. Ik. *Aite*, ia beti erabilia.
- Eitu (a.) 'aditu, entzun'. *oitu* nazace 2, 1; *Eiçeçe* 3, 2; *Eiçeçquice* 9, 10; *eiçen* 6, 12. Ik. *Aitu*, maizago ageri dena.
- Eiziñe (ad.) 'aitzina, aurrera'. emendiq (sic, -q) *eiciñe* 14, 6. Ik. *Aizine*.
- Ekarri (a.) 'ekarri; izan, eduki'. ez *ecarriaraciçeas* ... beren vmeac ... Meza nausire 3, 7; cer ... veneraciorequi *ecarri* zuten nombre ... au (Jesus) ...? 13, 3; Noén seméc, beren Aiteri, *ecarri* cioten atencioa 'begirunea' 9, 7.
- Ekendu (a.) 'kendu'. cerengati, escandaloat *equendu*, neizuen 8, 1; *equençen* 1, 7.
- Eldu (a.) 'heldu, etorri'. Federa aniç *eldudire* 3, 5; orai *eldude* Juez soberano ore 7, 8; Ezauçegun bada, ece, trabaju guciç, gauren becatuen gatic, *eldu*, daquizquigule 8, 7.

- Elize (i.) 'eliza'. *Eliceo* Doctorec 1, 1; zure *elice* eta lagunec dire, taberna, eta compañie gueistoac 6, 8.
- Eliz ama 'eliz ama'. *Eliz ama* Sanduen armequi 4, 7; *Elizama* Sanduec 5, 9.
- Ellegatu (a.) 'ailegatu, iritsi'. *ellegaçeco* 3, 2. Ik. *Aillegatu*.
- Ellur/Elur (i.) 'elur'. *ellurre* 9, 10; *elurr* ampoa 1, 8.
- Emakume (i.) 'emakume, andre, emazteki'. andre, edo *emacume* 6, 9; *emacumequi* 2, 6.
- Eman (a.) 'eman, eskaini'. edoceñec *emançola* ... bategui ... picherabat vr oç edatera 2, 2; *emanen* 1, 7; *emein* 7, 6; *emin* (sic, -in) 7, 9, beharbada errakuntza.
- Emen (ad.) 'hemen'. *emen* viciçeau, çer da berçeric, beicic ...? 3, 3; *emendic* aurrera 5, 10; *emendiq* eicifne 14, 6; *emengo* 16, 3.
- Emezorzigarren (d.) 'hemezortzigarren'. *emezorzigarren* 3, 2.
- Ene (io.) 'nire'. *Ene* tristea 10, 2; *ene* agos 5, 1; *ene* semea 4, 3; *enetaco* 8, 3; *enequi* 11, 8; *eneganic* 4, 9. Ik. *Ni*. Ez da ageri *nire*, bai *naure*.
- Enperadore (i.) 'enperadore'. *Emperadoreguciec* 2, 5.
- Entendatu (a.) 'entendatu, ulertu'. estadien *entendatu* Christioetatic sollic 3, 5; *entendaçaqueçembecela* 5, 11.
- Entendimentu (i.) 'ulermen'. *entendimentu* gucierequi 11, 9.
- Enzun (a.) 'entzun, aditu'. *ençun* mezabat 3, 7.
- Erakerie (i.) 'erakeria, zorakeria'. çer *eraquerie* iquencé, orduco ene *eraquerie!* 14, 6. Beharbada *erakeri* da.
- Erakiera (i.) 'erakeria (?), eratasun'. Andréá, zure soberbie, vanidadea, eta *eraquiera*, esteiteque iquen andiego 6, 9. Ik. *Eratasun*, biek esanahikide direla ematen baitute, baina ezin dugu asmatu zer esan gura duten.
- Erakutsi (a.) 'erakutsi, agertu, azaldu; erakutsi, irakatsi'. Santa Catalina de Senari *eracutsicio* Jangoicoac ... arime bat ... 2, 5; Christo gure arimen arçeiec manaçen digu guciogui, niri, *eracutsi* çadela, eta zuegui, etorri ceistela ... iquestera 10, 2.
- Eraman (a.) 'eraman, jasan'. *eraman*, eta sufritu citue 8, 3. Ik. *Eramo*.
- Eramo (a.) 'eraman, eroan; eraman, jasan'. San Mattheoc erratendigu ... Christo gure Erredentoreac *eramocituela* ... bere iru discipuloac, ... oian altoatera 3, 1; *eramobearditu* paciencietan trabajuec 4, 8; *eramoçeco* 2, 4; *eramoco* 4, 2.
- Eratasun (i.) 'erakiera'. Becatarie, zure beiten icusten dire, odioac, rabie, ire gueistoac, soberbie, vanidadea, eta *eratasuna* 6, 6. Ik. 6. testuko 22. oharra, han esaten denez autoreak "eratasuena" idazten duela. Larramendi eta Aizkibelen ez ditugu aurkitu ahal izan *erakiera* eta *eratasun*.
- Erdeitxi (a.) 'erdietsi, lortu, iritsi'. *erdeichiçazquitela* 9, 9; *erdeisteco* 12, 5; *erdeisçeco* (sic, -çe-) 7, 1.
- 1 Erdi (a.) 'erdi, ume egin'. concebitu, eta *erdi* bear *zuela* (sic, "zuela") seme bates 13, 1.
- 2 Erdi (i.; ad.) 'erdi, erdialde; ia, kasik'. gau *erdireño* 6, 8; gau *erdicoan* 14, 7; *erdi billuçsiric* 6, 9.
- Ere (ad.) 'ere, bere'. ez sollic astreegunetan, *bacic* (sic, -ac-) aun sseietan *ere* 3, 6; erioçeco orduen, eta berçe edocein demboretan *ere* 4, 8; estute estimeçen ... aun

- virtuosoec, eta justoec *ere* 2, 1; eșagula barcatu munduontan dausere 3, 9. Ik. *Alare, Batere, Ba ... ere*.
- Eregi/Erigi (a.) 'erein'. ala nola *eregiçen* den acie, den precisoa ... mantenaçeco 10, 4; comparatu zué ... *erigiçen* den azierequi 10, 4.
- Ereizio (i.) 'uzta'. cossecha, edo *ereiçio* onan esperanzarequi 3, 2. Ik. "eraizio" Lizarragan.
- Eri (i.; adj.) 'eri, gaixo'. descubritu esqueros *eribetegui* bere gueiçe 1, 4; onequi cureçen esten arime, egonen da beti *eri* 10, 6.
- Eriozte (i.) 'heriotze, hiltze'. *erioçeco* ordue 1, 5; *erioçe* ona 15, 5.
- Eritasun (i.) 'eritasun, gaixoaldi'. *eritasun* 13, 5.
- Erori (a.) 'erori, jaitsi'. *erori* çarala 2, 8; *erorçen* 5, 8; *eroriçeco* 3, 8; *erorco* 7, 5.
- Erosi (a.) 'erosi'. *erosi* citue guciçen bere odol preciosisimoaren costus 10, 3.
- Erran (a.) 'esan'. *erran* 1, 8; *erranen* 1, 4; Ebec dire ... articulo fedecoac, Jangoicoac berac ... *erraniquacuac* 15, 6.
- Erre (a.) 'erre'. *erre*, eta abrasatuco tuela 7, 5; *erre* ... beiguezazqui 3, 9.
- Erreal (i.) 'erreal' (diru mota). *sei* erreal 14, 6.
- Erredentore (i.) 'erredentore, berrerosle'. Christo gure *Erredentoreac* 1, 5.
- Errege (i.) 'errege'. Saul *Erregue* poderosoore 1, 3.
- Erregetasun (i.) 'erregetasun, erregetza'. *Erregetasunen* medios, barime zauque coronabat 9, 1.
- Erreiñe (i.) 'erregina'. Einguerven *Erreiñe* 5, 4; *Erreine* (sic, -n-) 6, 2.
- Erreiñu (i.) 'erreinu, erresuma'. *Erreiñu* 3, 5. Ik. *Erreiñu*, gehiago erabilia.
- Erreka (i.) 'erreka, lats'. vr *erreca* andibet 12, 6.
- Erren (i.) 'erren, arantza'. *erren*, punte zorroçbat 6, 13; espines, edo *errenesco* corona 7, 6.
- Erreiñu (i.) 'erreinu'. *Erreiñu* 1, 5. Ik. *Erreiñu*.
- Errepensatu (a.) 'gogaratu, hausnartu'. pensatu, eta *errepensa* tazquice (sic, t-) 14, 5.
- Erresolbimentu (i.) 'asmo, erabaki'. *erresolbimentu* firme bat ez iago Jangoicoa ofendiçeco 4, 5.
- Errespondatu (a.) 'errespondatu, erantzun'. *Errespondatucio* 1, 8; *errespondaçaten* 'diezaiodan' 3, 4.
- Erresto (i.) 'arrasto, aztarren'. demonioan pausuec, eta *erresto* gueistoac 6, 6; Satanasen pausuec, eta arren oñen *errestoac* 6, 6.
- Erreze (i.) 'erretze, erreketa'. ango *erreçe*, pena eta tormentuec 16, 3.
- Errezibitu (a.) 'errezibitu, hartu, jaso'. *errecibitu* 5, 8; *errecibiçecu* 5, 5.
- Erri (i.) 'herri'. bere *erri* amatu, deseature etorçeagatic 15, 3.
- Erroka (i.) 'erroka, goru'. andrec ... *errocac* 14, 8. Ik. *Xosi*.
- Erroma (i.) 'Erroma'. *Erroman* 9, 3.
- Ertean (p.) 'artean'. Moroen *ertean* 15, 3. Ik. *Artean*.

- Ertxi (a.; adj.) 'hertsi, itxi; hertsi, mehar, estu'. arquiçentuste aniçec ... atarieiec *erchiric* 5, 8; atari mear, eta *erchitic* 3, 8.
- Eskatu (a.) 'eskatu, galdegin'. *Escatu* beardio 4, 8; *escadezogun* 1, 4; *escaçogun* 7, 5.
- Eskeros (j.) 'ondoan, eta gero; bait-'. bide dichoso au *galduesqueros*; becatu iñ *esqueros* diot, preciso da arçea berçe bidebat 1, 3; eimberçe conveni ceigun *esqueros*, eta eimberçe ondasun atraçaquegun *esqueros* ..., eta Jaun Divino onec eimberçe deseaçen duen esqueros gure vioça, ñor iqueinde Jangoicoa amatu nei estunic (sic, -un-) ...? 11, 4.
- Eskriture Sagratue 'Eskritura Sakratua'. *Escriture Sagratue* 1, 7.
- Esku (i.) 'esku'. çetan empleatu tuzu *escu* gueistooiec? 6, 5; Becatu mortalea itendu humeac, *escue* goraçeas, eta queñiçeas ere, gure atsoari 9, 4; gure atsoari *escue* botaçen dion humeac ... 9, 4.
- Eskubi (i.) 'eskuin, eskuma'. *escubico* escuec 16, 1; *escubico* aldean 7, 2.
- Esne (i.) 'esne'. arime alimentaçen duen *esnea* 10, 6.
- Espata (i.) 'ezpata'. *espata* tireçenduela 7, 7.
- Espazio (i.) 'aldi'. estute esaçen priseric, beicic *espacio* andibet 4, 8; expliquetuco dicet *espaciorequi* 'astiro, geldiro' 5, 11.
- Espeñ (i.) 'ezpain'. chupeçen citue *espeñec* 13, 6.
- Espiritu Sandue 'Espiritu Santua'. *Espiritu Sandue* 5, 7; *Spiritu Sanduen* Esposa 2, 5.
- Espiritu Santi Jaune 'Espiritu Santua'. *Espiritu Santi Jaune* 11, 1. *Jauna* eransten badu, *Espiritu Santi* idazten du.
- Estali (a.) 'estali, ezkutatu'. Bi semec, *estali* zute Noe, beren capequi 9, 7; tapatu, *estali*, disimuleru, eta honestatu algucie, gure atsoen faltac 9, 6; *estali* çozquitezue 9, 9; *estalçen* 6, 9.
- Estalkiñ (i.) 'estalgile, estaltzaile'. errañçadazu zuc alcabuetea *estalquiñe* 6, 8. Larra-mendin ez dugu aurkitu hitz hau, bai ordea *alcabueteria* 'estalquintza'.
- Esti (i.) 'ezti'. *Jesus* agoan, da *estie* 13, 5.
- Eta (j.) 'eta'. prediquetu, *eta* eracutssi (sic, -tss-) 1, 1. Ez da falta *et* bakarren bat: 1, 7 eta 5, 5; eta ageri da *ta* ere: gizon, *ta* andre 7, 4.
- Etorri (a.) 'etorri, heldu'. *etorri* 3, 7; *etorçen* 3, 5; *etorrico* 7, 3; *etorco* 6, 13; *etorceiquio* 'zitzaion' 1, 3. *Etorco* askoz maizago *etorrico* baino.
- Etsei (i.) 'etsai'. bere *etseiec* 4, 3.
- Etxe (i.) 'etxe'. (icusiçea) gendes beteric larreiñoiec, *echeoiec*, eta zocoiec 3, 6; *echeñ* jabeac 3, 7.
- Etxekoandre (i.) 'etxekoandre'. Nausi, eta *echeoandreaç* 3, 6.
- Etxure (i.) 'itxura, iduri'. custodieren *echurerequi* 13, 3.
- Eun (d.) 'ehun'. *eun* mille 16, 3. Ik. *Berraun*.
- Ez (ad.) 'ez'. *ez* iago ofendiçeco Jaun Soberanore 1, 5; *esçaqueta ez* ebec, *ez* bercec iorc iñ penitencieric 1, 8.

Ezarri (a.) 'ezarri, ipini, paratu'. *ezarri* gueituela 10, 3; muguec ... paratu, eta ezarçeco 6, 6; ezarçen 12, 2; ezarçezola 13, 2.

Ezautu (a.) 'ezagutu'. *ezautu* zute ... aur ore cela, Mesias verdaderoa 14, 2; eșçaten *ezautu* 6, 11; *ezauçegun* 8, 3; *ezauçen* 3, 3.

1 Eze (ad.) '(konpletiboetan)'. estigu erraten bera juanzela arara, emateco guri entendaçera ... *ece* estitugule billetubear gauroc becatuen ocasioac 4, 1.

2 Eze (ad.) '(kontsekutiboetan)'. zurequi batío itendirenac (obrac) ... estimeçenditu eimberçe Jaun Divinoarrec, *ece*, premieçenditu Glorie Eternoarequi 2, 4. Ik. *Ein* ... *eze*.

3 Eze (j.) 'baino' (konparatiboetan). Obe luque arimebatec ... abrasaturic egon, *ece* becatu mortalean 1, 2; gutiego dire ... salbaçendirenac, *ece* condenaçen direnac 3, 5.

4 Eze (j.) 'bait-, -lako' (kausaletan). inçece negar, *ece* motivoric asqui dauquece negar iteco 3, 1.

5 Eze (j.) 'ezik, izan ezik'. esta au *ece* berçe erremedioric 5, 9; esta penitenciecoa *ece* berçe bideric 1, 8; ezpeiteiteque, distingitu, adifñen *ece* bestan (sic, *-tan*), cein diren gureatsoac, eta ceifñ diren humeac 9, 4. Aurkaritzako perpausekin erlazionaturic daude.

Ezin (a.) 'etzan, oheratu'. atrebituco ciñeque, *eçitera* gauetes demonioat ondoan duzule? 6, 9.

Ezinegozi (i.) 'zinegotzi'. *ezinegoçi* jaunec 3, 7; *Eciñegoçi* 3, 7.

Ezin/Eziñ (ad.) 'ezin'. *ecin* berçeas badare 13, 6; *eciñ* sartuco direla 3, 8. Ik. *Ezin indu*.

Eziñ indu (adj.) 'ezindu'. Zarzaroan medios eta *eciñ indus*, egotearen medios, ditusten, falta gucietan 9, 6; gure atsoac direla zarrac, *eciñ indus* daudenac 9, 8; guratsoac, zarzaroan, *eciñ indus* daudenean 9, 8. Beraz beti *eziñ indus* 'ezindurik'.

Esker (i.) 'ezker'. *ezquerreco* aldean 7, 2.

Ezkondu (a.) 'ezkondu, esposatu'. Gizon *ezcondu* adultéroa 6, 7.

F

Fabore (i.) 'fabore, mesede'. norc iñen dire niri *faboreau* ...? 6, 9; becatore tristen *favoretan* 5, 1.

Falta (i.) 'falta, gabe; falta, huts'. vr *faltaau* 8, 6; consideratu *faltas* 3, 3; adbertitu *faltore* 'huts hura' 9, 6.

Falta izan (a.) 'gabe egon'. eșçeio *falta* dembora ontaco 14, 7,

Fede (i.) 'fede, sinesmen'. *fede* aundierequi escatu cio 12, 1; *Fedeco* Misterioac 3, 5.

Fiñ (i.) 'fin, bukaera'. por *fiñ* 8, 7; perecitu beaurtem (sic, *-m*) gauzaben *fiñe* 15, 2.

Fite (ad.) 'fite, laster, berehala'. *fite* atra beardu 4, 7; gucioc daquice, *ece*, sșaten, eta edaten estuen gorpuçe, preciso dela ill dadien *fite* 10, 6.

Freile (i.) 'fraide'. *freilebatec* 6, 7.

Frutu (i.) 'fruitu'. lore, eta *frutu* gucie 6, 8.

Fundedore (i.) 'fundadore, fundatzaile'. San Bruno Cartujuen (sic, *-ju-*) *fundedoreac* 1, 2.

G

- 1 Gabe (p.) 'gabe, bage, barik'. duderic *gabe* 7, 1. *Bage* idatzi ohi du.
- 2 Gabe (i.) 'gabe, premia, behar'. bearra, eta *gabea* 8, 5; premiec, *gabeac* 8, 3; premies, eta *gaveas* 16, 6.
- Gaiz (i.) 'gaitz'. *gaiçartatic* 1, 2. Ik. *Geiz*, beste aldi guzietan erabilia.
- Galant (adj.) 'galant, eder'. (cembeit egastec) dituste lumec, zúri, eder, *galantac* 6, 9.
- Gald'in (a.) 'galde egin, galdetu'. *galdincio* 3, 4; *galdin* ciote 14, 2; *galdinçece* 14, 2; *galdin* 3, 4; *galdinën* 3, 4; *galditen* 11, 8.
- Galdindu (a.) 'galde egin'. Orei *galdinçen* dicet berris 3, 2; cerda Petinencieco, edo confesioco, sacramentue, *galdinçenda?* 5, 7. Bi pasarte hauetan aurkitu dugu *galdindu*.
- Galdu (a.) 'galdu'. *galdu*, eta abandonatu barimeduzu Jangoicoan Gracie 2, 5; ardi *galduac* 5, 1; *galçen* 1, 1.
- Galgarri (adj.) 'galgarri, hondagarri'. vide, macur, galdu, *galgarriec* 6, 12.
- Gangoiko (i.). Ik. *Jangoiko*.
- Gañen (p.) 'ganean, goiko aldean'. gucien *gañen*, záuque, solio, edo dosel aundibet 9, 1. Behin hartu dugu "gañen", beste guzietan "geñen", *geimen* eta "geñen"; baina ik. baita ere "gañeti" 15, 1, eta "gañeraco" 6, 1.
- Gañerako (d.) 'gainerako, enparau'. berçe *gañeraco* gauce guciec 6, 1.
- Gar (i.) 'gar, sugar'. su, eta *garrac* 6, 2.
- Garaitu (a.) 'garaitu, menderatu'. Esta eiñ erremedio poderosoric ... becatoreac ... inclinacio gueistoac, *garaiçeco*, nola ... 12, 4. Ik. *Gareitu*.
- Garbi (adj.) 'garbi, txukun, xahu'. Icerrac beño, *garbiegoa* 6, 2.
- Garbiro (ad.) 'garbiro'. chucun, eta *garbiro* bici ciñenean 6, 10.
- Garbitu (a.) 'garbitu, xahutu'. Gracien medios, purifiqueturic, edo *garbituric* 2, 3; *garbiçezqui* 1, 8; *garbiçen* 5, 12.
- Gareitu (a.) 'garaitu, menderatu'. *gareitu* beren inclinacio gueistoac 7, 9; *gareiçeco* 5, 4. Ik. *Garaitu*.
- Gari (i.) 'gari'. joeindre *gari* escogitue becela Ceruco ... granerora 15, 7.
- Garizume (i.) 'garizuma'. *Garizumeco* demborontan 12, 1.
- Garzele (i.) 'gartzela, espetxe'. *garçele* batean 8, 1; *garçelebat* 15, 3; *garçelean* 15, 3.
- Gaste (adj.; i.) 'gazte'. mutill *gaste* 13, 6; ô *gastea*, zarala gizequie, edo andrequie 6, 7.
- Gastelu (i.) 'gastelu'. Iruñeco *gastelun* icusducen becela 6, 12.
- Gastezutu (i.) 'gastaro'. aurzutuen, eta *gastezutuen* 1, 7. Ik. *Zarzaro*.
- Gau (i.) 'gau'. eracusi ciola *gauetes* ... 1, 7; *gau* erdicoan sseiçuichen ce, oracio itera 'Media nocte surgebam ad confitendum tibi' 14, 7; Oian batean, erraten digu ... pasaçen zituela *gauac* 12, 5.
- Gaur (ad.) 'gaur'. nei nuzque *gaur* expliquetu 6, 3. Ik. *Egun*.
- Gauren/Gaurok (io.). Ik. *Gu*.

- Gauze (i.) 'gauza, zer, izaki'. Au, *gauce* ciertoada 1, 3; zaurorrec daquizquizun *gauçec*, estalçen dizquiotezune 6, 9; *gauçe* 9, 2.
- Geien (d.) 'gehien'. Onen medios condenaçen diren guciec, edo *gueienac* 3, 8; egun gucien, edo *gueiënean*, echean dagonac 14, 7; *gueienogui* 5, 2.
- Geinen (p.) '-taz, -i buruz'. *gueinen* 16, 2. Behin. Ik. *Gañen*.
- Geiñen (p.) 'gainean, goiko aldean; gainean, -taz, -i buruz'. belaurico ssarric (sic, *-rric*), arribेçun *gueiñen* 12, 5; erioçearen *gueiñen*, conversacioan zauden bi eietatic ... 15, 4. Ik. *Gañen*, *Geinen* eta *Geñen*, baita ere "gueiñera" 11, 1 eta "gueiñeraco" 15, 2.
- Geiñerako (d.) 'gainerako, enparau'. *gueiñeraco* trabaju guciec acabaturic ... 15, 2. Ik. *Gañerako* eta *Geñerako*.
- Geistenkerie (i.) 'gaiztakeria'. beñe orei, bicio, culpe, eta *gueistenquerie* zutes apodera-tu denetic 6, 10. Normalki horrela, baina behin "gueistequerietan 6, 12.
- Geisto (adj.) 'gaizto'. tentacioa padeciçea *gueisto* baliçe, eșçue eramoco Espiritu San-duec Christo desiértora 4, 2.
- Geiz (i.) 'gaitz, eritasun; gaitz, kalte, min'. arquituco dute ontan, beren arimetaco *gueiç* gucien, erremedio poderosoa 12, 4; iquenenda *gueiçic* andiena, icusiçea bat, afrentaturic publicoan ...? 6, 2.
- Geizki (ad.) 'gaizki'. deserrespetaturic ... seme, eta alaba *gueizqui* aziric dauden ganic 3, 6.
- Gelditu/Geiltu (a.) 'gelditu, geratu'. grandezau gucie, *guedituce* ... lucimenturic bague 9, 1; *Guedi* ceiste 11, 8; *geldiçea* 1, 2; *gueiltu*, eta detenituce Içerra, Belen-go portalean parean 14, 2; *geildadien* (sic, *ge-*) 6, 3; *gueilçen* 4, 5; *gueillçen* 14, 8.
- Geñen (p.) 'gainean, goiko aldean; gainean, -taz, -i buruz'. Oianonen *geñen* (sic, *-ge-*) icustenduzun Ciudedeo-re ... da Glorie 1, 8; conversacioan, erioçearen *gueñen* 15, 1. Ik. *Gañen* eta *Geiñen*, baita ere "gueñeti" 6, 5; 9, 3 eta 10, 8; eta "gueñeraco".
- Geñerako (d.) 'gainerako, enparau'. *gueñeraco* 2, 5; etab. Ik. *Gañerako* eta *Geiñerako*.
- Gero (ad.) 'gero'. *guero* 10, 2; *guero* 9, 6; *gero* 1, 8; esta vçi bear *gueroco* 5, 9.
- Gerostic (j.) 'beraz'. *Gerostic*, becatu mortalea, da ... erran deitequen ... *gueiçic* andiena 6, 2.
- Gertatu (a.) 'gertatu, jazo, agitu'. Nic juicio iten dut, ... *gueienogui gertaçendaqui-gule*, velorreiegui *guertaçendaqui*otena 5, 2; *gerta* daquioquen *geiçic* andiena 6, 1; estaquiola *guertatu* ... berçe bategui, *guertatu* zeiquiona 9, 4; *guertaçen* 11, 8.
- Gezur (i.) 'gezur'. *gezur* chiquibet 6, 3.
- Gilze (i.) 'giltza'. *gilçe* preciosoarequi 5, 8; Ceruco *gilçec* 5, 8.
- Gise (i.) 'gisa, modu, era'. Ala nola arquinçendiren bi ondasun genero *guise* 6, 1; nola portatuco liçeque berce *guises!* 16, 5; *guisontan* 7, 2; *gisontan* 14, 3.
- Giti (d.) 'gutxi'. *guitiegorequi* acontentatuco gara 9, 4. Ik. *Guti*, normalki erabilia.
- Gizaki (i.) 'gizaki, gizaseme'. *guizaquie*, edo andrequeie 6, 7.
- Gizi (d.) 'guzti, dena, oro'. eta *aguiciau* 9, 8. Ik. *Guzi*, normalki erabilia.

- Gizon (i.) 'gizaseme, gizona; pertsona'. *Gizonbateg*, edo *andrebateg* 1, 7; *Errançazu gizona* 'homo' 1, 3.
- Goan (a.) 'joan'. Ik. *Joan*.
- Goardatu (a.) 'gorde; bete, konplitu; zaindu'. para zaze consideracio Jan Goicoac guretaco *goardaçenduen* glorie andiartan 1, 8; Legue Sanduen *goardaçera* 3, 3; *goardatu* beardizquiogule Jangoicoari bere ardiec 10, 3; Ik. *Guardatu*, normalki erabilia.
- Goaze (i.) 'ohe'. sartuco da, bere *goaçean* 6, 13.
- Gogargi (i.) 'gogargi, goiargi'. *gogarguieci*, inspirecioac, edo barrengo avisoac 7, 4. Larramendiren hitza.
- Gogo (i.) 'gogo, buru'. erioçea beti *gogoan* dauquegunan daco 15, 5.
- Gogor (adj.) 'gogor, garratz, latz'. aurpegui *gogorrac* 1, 8; infernuco bide *gogoreieci* (sic, -r-) 3, 1; azote *gogor* batequi 3, 8.
- Gogortasun (i.) 'gogortasun, itsumen'. vioçeco *gogortasun*, eta inclinecio gueistoac 6, 10.
- Gogortu (a.) 'gogortu'. Becatorean vioça *gogortuco* da arriebequela 6, 10; obstineturic, eta *gogorturic* 7, 3; *gogorçen* 6, 10.
- Goiti (i.) 'goi, goiko alde'. *goitico* aldean 7, 2. Ik. *Beiti*.
- Golde (i.) 'golde'. atratuzu muguec, ia *goldearequi*, ia leiequi 6, 6.
- Goratu (a.) 'jaso; laudatu; keinatu'. *goraçatela* boza 6, 2; *goraçen*, eta estimeçenduela 6, 9; *Goratuzue* escue gureatsoaren contra 9, 4.
- Gori (adj.) 'gori'. su plasa *gorieci* 8, 5.
- Gorpuz (i.) 'gorputz'. *gorpuz* vil, eta gueisto 2, 5; *gorpuçe* (sic, -e) gucie 6, 8; ez *gorbuçe* (sic, -b-), beicic arime 14, 7. Ik. *Korpuz*.
- Gorri (adj.) 'gorri' (kolorea); gorri, nasai'. Itseso *gorribet* 5, 12; irrie, bulle, eta contu *gorrieci* 4, 6.
- Gose (adj.) 'gose, goseti'. cerengatic arçieci ardiec *goseac* dauzquien 10, 3.
- Gu (io.) 'gu'. Jaune onda *gu* emen egotea 3, 3; *Guc* 1, 2; *gauroc* 4, 1; *gure* 1, 5; *gauren* 3, 4; *guri* 3, 2; *gutes* 5, 6; *guretaco* 1, 8; *gutatic* 12, 2.
- Guardatu (a.) 'gorde; bete, konplitu; zaindu'. vioçean estalçen, eta guardaçen zuela Jangoicoan itçe 10, 6; guardatuco ditu ... mandamentu sanduec 11, 2; arçieci ardiec *guardatu* beartusten becela 10, 3. Ik. *Goardatu*.
- Gur(e)atso (i.) 'guraso, aita-amak'. *gure atsoac* 9, 2; *gureatsoac* 9, 2; *guratsoac* 9, 5. Maizenik bigarren formaren antzekoak ematen dira, eta urrienik hirugarren formaren antzekoak.
- Guruxe (i.) 'guraize'. ebaguicio *guruĩĩ*ebatzuqui bearri punte 6, 7.
- Guruze (i.) 'gurutze'. *Guruze* Sanduen Bandera 7, 6.
- Guruzifiketu (a.) 'gurutzifikatu, gurutziltzatu'. Christorequi batio *gurucifiquetu* zuten ladron sanduarrec 11, 6. Ik. *Kruzifiketu*.
- Guti (d.) 'gutxi'. Jaune, ... estire erranen diren *guti* salbaçen direnac? 3, 4; beitequi dembora *guti* gueilçenceiola tentaçeco 4, 5; dembora *gutis* anditucé eimberçe, ece lertucé chacurrore 6, 7. Ik. *Giti*.

- Gutibena (ad.) 'poliki, geldiro'. anditus doacen becela, joatendire (velorreiec) *gutibena*, *gutibena* beren ssaicireneco churitasunore galdus 5, 2.
- Guzi (d.) 'guzti, dena, oro'. Au *guci* au 1, 2; mundugucieri 5, 10; guciogui 1, 3; bein-goas salbaçen duzule (arime), eternidade *gucico* 16, 5.
- Guzis (ad.) 'gutziz, txit, oso'. Jangoico *gucis* poderosoa 5, 4.

H

- Hazienda (i.) 'ondasun (?), abere (?)'. Eşcatela iquen fortune onic, beren *aziendetan*, eta eien echea ... destruitu dadiela 9, 10; vicie, hondra, osasune, *aziendac*, eredageac, eta berçe gañeraco gauce guciec 6, 1. Hasierako *H*- hori guk erantsia da.
- Hazienda belz (i.) 'zerri'. *azienda* belça 6, 11. *H*-a guk erantsia.
- Hee (int.) 'erronka (?) interjekzioa'. *hēē* eimberçe ponderatu bague gure salbacioa Gangoicoas barime dago salbatu beargarela, salbatuco gara 3, 4.
- Heredaje (i.) 'alor, landa, soro'. berçen *eredagetati* artutuzun, ale, mats, eta berçe 6, 5; zaurorrec daquizun *eredagetan*, moguitu, eta atratuzu muguec 6, 6.
- Hondra (i.) 'ohore'. vicie, *hondra*, osasune 6, 1. Ik. *Honra* eta *Desbondra*.
- Honra (i.) 'ohore'. *honrra* 1, 1; *honrrasco* corona 9, 2. Ik. *Hondra*.
- Hume (i.) 'hume, seme-alaba'. *Humec* dute obliguecio, atendiçeco, eta errespetaçeco ... gureatsoac 9, 2. Ik. *Ume*.
- Humill (adj.) 'umil, apal'. esclabo *humillbet* 7, 3; vegui *humill*, onequi 9, 5; *humille-nac* 9, 3.
- Humilletu (a.) 'umildu, apaldu'. *humilletu* cela 8, 3; *humille* ceiçen 8, 7.

I

- Ia (ad.) 'ea'. galdinciote, *ya* non sseio bearzuen 14, 1.
- Iago (ad.) 'gehiago'. virtute *iago* barimedu ere 10, 6; aumentadeiçela neibaute *iago*, eta *iago* 1, 2. Behin bakarrik hartu dugu hasieran *y*- grekoa duela: "yago" 1, 5. Ik. merejimentu *iagotaco* 8, 5.
- Iaketa (j.) 'bait-, -lako'. Eta *iaqueta* ... faborec ezqueitusten obligueçen ..., castigo abec acaso obliguetuco gaituste 3, 9.
- Ibilli (a.) 'ibili, erabili; ibili, bide egin'. nola piquea escuetan *ibilçenduena* 4, 1; escuec icuçeco, eta oñec *ibilçeco* 6, 5; *ibilli* ciren 7, 6; *Ibillico* da 6, 13.
- Idi (i.) 'idi'. *idiequi* lanoan, aridenean 14, 8.
- Idugi/Iduki (a.) 'eduki'. Etorrico dire ingueru guardacoac ... acuseçera beren con-ture *idugucitusten* becatoreac 7, 3; *idugui* beza 1, 6; *iduguiçea* 1, 3; *iduguece* (sic, -q-) por cierto 10, 2. Behin bakarrik "idugui".
- 1 Iduri (a.) 'irudi'. *iduridu*, ece, estuzule erremedioric 6, 10; Cer *iduriceice* ...? 2, 3; *iduriçen* 5, 11.
- 2 Iduri (i.) 'irudi'. bere becatuen *iduri* icaragarrie 6, 13; *iduriec* 12, 3.
- Igen (a.) 'igan, igo'. ceruetara *iguen* beñolen 5, 7; *igueten* 12, 8.

- Igesi ibilli (a.) 'ihes egin'. cerengatic ibilli ciren Guruçetic *iguessi* (sic, -ss-) 7, 6; *iguessi* dabillenac 10, 5.
- Igote (i.) 'inauteri'. *Igotetaco*, Jangoicoa eimberçe ofendiçen den ... demborontan 12, 1. Polikarpo Iraizotzkoak: "Igote, iyote, yote, ihaute etc. - carnavales".
- Iguzki (i.) 'eguzki'. *Iguzqui* guciec 2, 3; *iguzquie* beño arguiego 7, 6.
- Ikaragarri (adj.) 'ikaragarri, izugarri'. erioçe ... *icaragarri*, eta desbenturetue 15, 8.
- Iken (a.) 'izan'. esteiteque *iquen* deiñu andiegoric, nola galçea gauçeric andiena 1, 3; quimerarembat *iqueteco* ocasioarequi, eta quimera *iquen*, edo ez *iquen*, dute obli-guecio Eciñegoçi jaunec embarazaçeco 3, 7; nic placer *iquenendut*, orla *iquenda*-dien 3, 5; *iquenen* 16, 8; *iquein* 11, 4; *iqueiñ* 16, 6; *iqueteco* 4, 1. Ik. *Izen*.
- Ikendu (a.) 'izan'. testigo falsoa *iquendu* dena 6, 13; becatuen barcacioa, nei *iquendu* eçutenen ... contra 7, 3.
- Ikasi (a.) 'ikasi'. *iquesi* dezan becatoreac estaquierna 8, 4; *iquetera* 10, 2.
- Ikete (i.) 'izate, izaera'. *iquete* sobrenaturale, edo divinoat 2, 1. Ik. *Izete*.
- Ikez (i.) 'ikatç'. *Iguzquie* bera, *iquenenda* *iqueça* becela 7, 7.
- Ikusi (a.) 'ikusi'. galdin ciote, ñoiz, *icusi* zuten, aparecitu ceiquioten icerrore 14, 2; *icusezquice* 5, 10; *icusico* 5, 12; *icustetic* 1, 2; *icusicea* 1, 3.
- Ikutu (a.) 'ukitu'. *icutuzue* ... chacurren bearri ebaquiore 15, 6; mie minçeçeco, escuec *icuçeco* 6, 5.
- Ikuze (i.) 'ukitze'. tocamentu, edo *icuçe* deshonesto eiengatic 14, 6.
- 1 Ill (a.) 'hil'. Zuec nauce guezqui bici, eta *ill* ongui 14, 8; *illbear* dugule 15, 4; *illçen* 12, 6; *ilçen* 1, 7; *illen* naute 12, 1.
- 2 Ill (adj.; i.) 'hil'. gorpuz *ill* betegui 6, 14; *illen*, eta vicien Juez 7, 6.
- 3 Ill (i.) 'hil, hilabete'. bada au (gure vicie) pasaçen ceigu sentipague, vrtequi *illequi* astequi, egunequi, eta istentequi 16, 4.
- Illebere (i.) 'hilabete, hil'. esta Jangoicoan adisquidea nola nei, *illebete* bateco, edo vrte bateco sollic; *iquenenda* ... beti 11, 7.
- Illergi (i.) 'ilargi'. *Illerguie* 2, 5; *illerguie* 2, 3.
- Illoba (i.) 'biloba'. bediquetuec *iquendeiçela*, beren humetan, *illobetan*, eta generacio gucien 9, 9.
- Illze (i.) 'iltze'. Passioco instrumentuec. *illçeac*, tenazac, azoteac 7, 6.
- Illun (adj.) 'ilun, goibel'. qué, lodi *illumbet* 6, 9; bide *illun* 3, 3; mazmorra *illunean* 6, 12.
- Illundu (a.) 'ilundu, goibeldu, itzali'. *Iguzquie* *Illunduric* 7, 5; grandezau ... gueldituce, *illunduric*, ... lucimenturic bague 9, 1.
- Illuntasun (i.) 'iluntasun, ilunbe'. pasa çatela (hume gueistoec) bicie, *illuntasunean*, desdichen, eta desprecioan 9, 10.
- In/Iñ (a.) 'egin'. *inzute* penitencie 5, 4; penitencie verdadera *iñ* faltas 1, 6; damu dut, becatu *iñes* 14, 6; damu dut, becatue *iñes* 14, 6; *iñen* 2, 8; *inçezu* 6, 4; *iñçezu* 6, 3; *iñuen* 'in huen' 6, 11.

Indu. Ik. *Eziñ indu*.

Infernu (i.) 'infernu'. *infernuco* pena guciec 1, 2.

Ingiritetu (a.) 'igerikatu, igeri egin'. *ingiriteçen* estena ongui vren contra, den preciso vndiçea 3, 8. Ik. ere *ingiriten* 'igerika': Cerengatic ala nola pasaçeco *ingiriten* vguelde andibet, den preciso *ingiriteçea* cuidedo, eta esfuerso andierequi 3, 8.

Inguretu (a.) 'inguratu'. vguelde andibetec çauquela *ingureturic* oian gucie 1, 7; gueistoac joanendire demonios *ingureturic* 7, 6. Ik. *Ingurutu*.

Inguru/-en (ad.) 'inguruka; inguruan'. Ibillico da vuelta, eta buelta, *inguru*, eta *inguru* 6, 13; amabi Leon zauqui *inguruen* 9, 1.

Ingurutu (a.) 'inguratu'. iduguico du (conciencie) gucie, errenes bequela *inguruturic* 6, 13.

Inkisizio (i.) 'inkisizio'. Iquenen da, personabaten gueiçic andiena, icusiçea bere andrea, eta bere vmeac degollaturic, eta *Inquisicioac* erreçentuela? 6, 1/2.

Inportaziosko (adj.) 'garrantzitsu'. gauce *importacioscoec* 4, 8; negacioat ein *importacioscoa* 5, 10.

Inportatu (a.) 'inporta izan'. Consideraçace cenbat importaçenduten tentacioec 4, 3; Bada importaçendu einberce ssaquitea (sic, -a) ongui confesaçen, nola salbacioac 5, 10.

Int(e)resa (i.) 'irabazi; irabazbide (?)'. *interesa* (sic, -ter-) pisque batengatic 14, 6; *intresasa* pisconec 16, 3; Bediquetuec ... beren *intresetan*, eta ondasunetan 9, 9.

Ior (io.) 'inor'. *ior* 3, 8; *iorc* 1, 8; *ioregui* estiote, zor eimberçe 9, 2.

Iraun (a.) 'iraun, jarraitu'. berçe baçuc, berçe munducoac, seculc gucien *iraun* beaurtenac 6, 1.

Irebazi (a.) 'irabazi'. eben (trabajuen) medios, *irebaci* zuela (sic) aniç merejimentu 8, 2. Behin "iribaci": *iribaciçeco* 3, 6.

Iregi (a.) 'ireki, zabaldu'. *ireguiaraciçezquiten* castigoabec ... vecatuec erchiric ... dauzquiten beiguic 3, 9. Behin "iregue": *iregueric* 16, 5, eta beste behin "irigue": *Irigue* cituste beren thesoroac 14, 2.

Irezarri (a.) "iratzarri, esnatu". rigores, eta castigoes *ireçarri* deiçen ... becatuen letargoti 7, 1.

1 Irri (i.) 'irri, barre'. zuri iago quadraçen zaizune, da, *irrie*, bulle, eta contu gorric 6, 9.

2 Irri in/iñ (a.) 'irri/barre egin; irri/iseka egin'. Nola *itenducu* (sic, -c-) *irriric*, nola *ssatenducu* ...? 1, 2; Noen, berçe seme ..., Can ceriçonac *irri inzue*, bere aite ala icustcas 9, 8; munduguciec burle, eta *irri iñ* artio 2, 6.

Iru (d.) 'hiru'. emateco bere *iru* Discipuloegui 3, 2; cerengatic *irurec* diren naturaleza batecoac 11, 1.

Iruguarren (d.) 'hirugarren'. *Iruguarren* 2, 4; *iruguerna* (sic, -rn-) 11, 2.

Iruñea (i.) 'Iruñea'. Aniç gizon arquiçen dire galeretan, beren vicimodu gueistoagati, cateas loturic, carroen tireçen, *Iruñeco* gastelun icusducen beccla 6, 12.

- Istente (i.) 'istante, une, memento'. icuse nola arimebat ... confesioaren medios, atrazenden *istentebates*, becatutic Graciera 5, 10; Glorien sarçen den *istentean*, arime bategui, ematen dizquioten gustoac ... 16, 3.
- Istenteoro (ad.) 'behin eta berriz'. *istenteoro* erratendigute Escriture Sagratuec, becatoreac salbaçencirela virtuteonequi 5, 6.
- Ito (a.) 'ito'. ala nola ... ingiriteçen estena ongui vren contra, den preciso vndiçea, eta *itoçea* 3, 8.
- Iturri (i.) 'iturri'. *iturri* bet 5, 11.
- Itseso (i.) 'itsaso'. *Itseso* gorribet 5, 12.
- Itsu (i.) 'itsu'. topatuzue *itsuet* 12, 1.
- Itsusi (adj.) 'itsusi, ezain'. *itsusi*, illun, belça, belorreieç, bequela 6, 9; *itsussieç* (sic, -ss-) 6, 9.
- Itsusitasun (i.) 'itsusitasun, ezaintasun'. *itsusitasune* 6, 3.
- Itsutu (a.) 'itsutu'. beren vicioequi *itsuturic* 5, 10.
- Itxiki (a.) 'irazeki, biztu'. Jangoicoaren amorearen suan beroturic, eta *ichiquiric* 15, 2. Ik. *Ixiki*.
- Itz (i.) 'hitz'. aniç *itç* ... afrentosoequi 3, 6; *itçes*, pensamentus, eta obrasco becatu guiciec 7, 5; *itzequi* 5, 1; *içequi* 1, 4.
- Izela (i.) 'itzal'. mundu ontaco trabajuric andienac ere, estirè, infernuco penaric chiquienan, *içela* ere 8, 5.
- Izeli (a.) 'itzali'. *içelçendire* moguimentu torpeaieç 4, 9.
- Ixiki (a.) 'irazeki, biztu'. *issiquiric* dagon, belabat, acabaçen den becela 9, 10. Ik. *Itxiki*.
- Ixill (adj.) 'isil'. erraten baciote ere, cegola *iççillic* 'isilik egoteko' 12, 1; Erodesec ... deitu citue *issillic* Magoac 14, 2.
- Ixuri (a.) 'isuri, jarin'. *issuriçezquizu* gure gueñen, zaure arguitatasuneren raioac 6, 2; *issurçearrequi* 13, 2; *iççuricçen* 33, 1.
- 1 Izen (i.) 'izen'. eien *icena*, iquen dadiela beti, infamea 9, 10; Jangoicoan *icenean* 8, 2.
- 2 Izen (a.) 'izan'. *icen* bearduzule 16, 5; cer *iceinde*, icustea, Illerguie odoles beteric ...! 7, 5. Ik. *Iken*. Beti "izen *da*" gure fitxetan eta gutxi-gutxitan bildua guk.
- Izer (i.) 'izar'. guc icusidugu, arren *icerbat* 14, 1; *icerroieç* 5, 10.
- Izerdi (i.) 'izerdi'. emancio Jaun Divino arri odolesco *icerdibetec* 12, 6.
- Izete (i.) 'izate, izaera'. humeac ... gureatsoari zorbeitio, duen *icetea*, eta viciera bai 9, 2; *iceteac* 9, 2. Ik. *Ikete*.
- Izugarri (adj.) 'izugarri'. ceñ orrendoa, ceñ *izugarrie*, ceñ itsusie 6, 3.
- Izuli (a.) 'itzuli, atzera etorri; itzularazi; bilakatu'. erresucitetucela, *içulicenean* bere Aiten Graciera 2, 3; assi cé prediqueçen Christo ... *içulçeco* beregana, ardi galduac 5, 1; (velorreieç) *içulçendire* belçac 5, 2.

J

- Jabe (i.) 'jabe'. dio Christoc Glorieren Jaun, eta *jabeac* 5, 1; echen *jabeec* 3, 7.
- Jangoiko (i.) 'Jaungoiko, Jainko'. *Jangoico* 4, 8; *Jan Goicoa* 1, 1; *Jan goicoarequi* 7, 9; *JanGoicoanganic* 1, 1; *Gangoicoac* (sic, G-) 1, 1; 3, 4. Bi aldiz hartua "Gangoico".
- Jaun (i.) 'jaun'. *Jaun* Divinoarrec 1, 1; arimen, *jaun* eta jabea 10, 3.
- Jeio (a.) 'jαιο'. Jesus *jeio* esqueros 14, 1; *geio* 14, 2; gucioc *geioçengara* churiec arime-tan 5, 2. Beharbada "xeio" irakurri bear da: ik. *Xaio/Xeio*, bi hauek batean baino maizago ageri dela "jeio".
- Jende (i.) 'jende'. condenatuco guñeque, ciudedeataco (Sodoma) *gende* gueisto eiec becela 10, 5; *Gende egui* 12, 1.
- Jesu Kristo (i.) 'Jesukristo'. *Jesu Christo* 1, 8; *Jesuchristo* 3, 3.
- Joan (a.) 'joan'. *joanda* 1, 4; *joaten* dire ... galdus 5, 2; *joanen* 4, 7; *joein* 15, 7. Ik. *Juan*, gutxiago erabilia.
- Juan (a.) 'joan'. *Juandeneco* zorzi, edo amar vrtean (sic, -ea-), lujurieco becatueren loi ... ortatic, atrabague, zauden becatorea 6, 11; *juanzela* 4, 1; *juanen* 15, 6.
- Judio (i) 'judu'. *Judio* 3, 5; *Judioen* 13, 1. Ik. *Judu*.
- Judu (i.) 'judu'. Juduen Erregueren 14, 2. Behin aurkitua.
- 1 Juizio (i.) 'adin, ezaguera'. eillegaçengara ... juicioa iduguiçera 5, 3.
- 2 Juizio iñ (a.) 'uste izan'. Nic *juicio iten* dut, ... gueienogui gertaçendaquigule ... 5, 2.

K

- Kalbario (i.) 'kalbario, gurutze-bide'. *calbarioco* pausuec 12, 8.
- 1 Kanpo (i.) 'landa, alor' (?). ala nola atraçen diren vgueldeac beren ametati, vr andiçetan, urec *campo* aniç estali artio 11, 7.
- 2 Kanpo (i.) 'kanpo, azal'. *campoco* aldetic galantac, beñe barrendic itssusiec 6, 9; *Campotic*, ederra ...; beñe barrendic, itsusi ... 6, 9.
- Kanpora (ad.) 'kanpora'. Joanenda *campora* 6, 13.
- Kanta (i.) 'kanta, abesti'. contu, eta *canta* ziquiñ, lujurioso oien velenoarequi 6, 8.
- 1 Kargu (i.) 'kargu, ardura'. arimen *cargue* dauquegun sacerdotegui 10, 1; gauren *carguco* arimegui 10, 1; arimen *cargube* (sic, -b-) 10, 3.
- 2 Kargu iñ (a.) 'ahakar egin' (?). humec, esçoquete beñiere *carguric iñ*, gure atsoegui 9, 6.
- Karidade (i.) 'karitate'. *caridade*, eta contriciosco acto ... fervorosoaçui 4, 8; *caride-deac* 15, 3.
- Kartuju (i.) 'kartuju'. San Bruno *Cartujuen* fundedoreac 1, 2.
- Kate(a) (i.) 'katea'. *kateabat* 6, 11; *katea* gogorrarequi 6, 11; *cateonequi* 6, 11; *cateas* loturic (*mugagabea*) 6, 12; burriñesco *catearequi* 6, 11; becatuen *catequi* 5, 11.
- Katoliko (i.) 'katoliko'. Eztuce aitu, *Catholicoac* 1, 3. Beti bokatiboan.
- Ke (i.) 'ke'. Becatu mortalea da infernuco *qué*, lodi illumbet 6, 9.
- Kedarre (i.) 'kedar'. infernuco *qué* ... illumbet ... zure arime, *quedarrea* beño ... belçago, uçiduena 6, 9.

- Keñitu (a.) 'keinu egin, mehatxatu' (?) Becatu mortalea itendu humeac, escue gorazeas, eta *queñiças* ere, gure atsoari 9, 4.
- Keritu (adj.) 'maite, maitatu'. cure (sic, *c-*) arime dela Jangoicoan *queritue* 2, 7.
- Kimera (i.) 'errieta, sesio'. *quimerarembat* iqueteco ocasioarequi, eta *quimera* iquen, edo ez iquen, dute obliguecio ... 3, 7. Ik. *Iken*.
- Kiskildu (a.) 'kiskaldu'. erreçen, abrasaçen, eta *quisquilçen* zaitusten, pensamentu itsusi ... oietan? 6, 7.
- Klaridade (i.) 'klartasun'. Eta procediçeco *claridadearequi*, advertiçen dicet ... 1, 1.
- Klaro (adj.) 'argi'. raio suabe, *claro*, eta 7, 7; Erranenduce acaso, ece *clarosco* espliquetu neicela 3, 7.
- Klaroki (ad.) 'klarki, argiro'. San Gregorio gloriosoac, dio *claroqui* 3, 5.
- Komekatu (a.) 'jaunartu'. confesatu, eta *comecatu* ondoan 4, 8; confesatu, eta *começaçen* dena maiz 6, 6.
- Konbeni izan (a.) 'komeni izan'. dutela (nic) obliguecio errateco *conveniceiotena* 3, 7; *conveni* ceigunean 4, 1.
- Kondanatu (a.) 'kondenatu'. *condanaturic* 1, 1. Behin bakarrik horrela, beste guzietan "kondenatu".
- Konke (j.) 'beraz'. *Conque* erioçea ... provechu andiec dacarzukienna da 15, 4.
- Konpondu (a.) 'apaindu'. (Andréa,) Campotic, ederra, ongui *compondue*, eta vanoa 6, 9.
- Kontra (p.) 'kontra, aurka'. gure *contra* 1, 2; vren *contra* 3, 8; castidadearen *contraco* moguimentuac 4, 9.
- Kontrabeleno (i.) 'kontrapozoin'. triaca, edo *contra velenoa* 5, 9.
- 1 Kontu (i.) 'kontu, istorio'. *contu* gorriec 4, 6; *contu*, eta çanta ziquiñ 6, 8.
- 2 Kontu (i.) 'kontu, ardura, arreta'. beren *conture* idugui 7, 3.
- 3 Kontu in (a.) 'eman'. *Contu incezu* 'eman ezazu', ece, zu zaudela itsuturic, sorturic ... 6, 4.
- 4 Kontu eman (a.) 'kontu eman'. atoste niri *contu* ona *ematera* 14, 2; *eman* beardiozun *contues* 6, 5.
- Korona (i.) 'koroa'. errenesco *corona* 7, 6.
- Korpuz (i.) 'gorputz'. *corpuz* 3, 2; *corpuz* 8, 5; *corpuz* 10, 6. Ik. *Gorpuz*.
- Kostu (i.) 'kostu, prezio'. erosi citue guciac bere odol preciosismoaren *costus* 10, 3.
- Kreadore (i.) 'kreatzaile'. cerueren, eta lurreren Creadorea 14, 4. Bi aldiz. Ik. *Kreazale*.
- Kreazale (i.) 'kreatzaile'. *creaçalea* 6, 2. Behin bakarrik.
- Kriadore (i.) 'kreatzaile'. gure *criadorea* 11, 7; *Criadorearen* 5, 5.
- Kristiana (adj.) 'kristau'. doctrine *christiana* 10, 1.
- Kristio (i.) 'kristau'. *Christio* fielegui 1, 1.
- Kristo (i.) 'Kristo'. dio *Christoc* 3, 8.
- Kruzifiketu (a.) 'gurutziltzatu'. berec *crucifiquetuzutena* 7, 8. Ik. *Guruzifiketu*.
- Kuadratu (a.) 'gogoko izan'. Nesca gaste begui ariñe ..., zuri iago *quadraçen* zaizune, da, irrie, bulle, eta *contu* gorriec, cetaco? 6, 9.

L

- Labur (adj.) 'labur, motz'. vici *laburrau* 16, 6; beti gueldituco dire *labur*, Gracien tesoro andionen alabancetan 2, 5.
- Ladron (i.) 'lapur'. *ladron* sanduarrec 11, 6. Ez du erabiltzen *lapur/llapur*.
- Ladronkerie (i.) 'lapurreta'. *ladronqueriec* 4, 6.
- 1 Lagun (i.) 'lagun'. Jesu Christoren arreba, Eingeruen *lagune* 2, 5; joanenda *lagunetara* 6, 13.
- 2 Lagun in (a.) 'lagundu'. eta ala cegola guziegui *lagun iten* 1, 8; ni ... nago ebegui *lagun iten* 1, 8.
- Lan (i.) 'lan'. inçezule *lan* 6, 4; berçe *lanetan* aridenean 14, 8; *lanean* 14, 8. Ik. *Lanoa*.
- Landara (ad.) '-z landa/gain; aurrera'. eta abetas *landara* dute culpe ezinegoçi jaunec 3, 7; dute culpe ... ez embarazaças ... diversioac ... arrastan, zorçietati *landara* 3, 7.
- Lanoa (i.) 'lurgintza'. Norc, equençen dio dembora necazarieri, minçecoco Jangoicoarequi ... eredejera doienean, echera eldu denean, eta idiequi *lanoan*, aridenean? 14, 8; potencie guciec beardire, lanoan ariçeco? 14, 8. Polikarpo Iraizotzkoak: "lanoa= labranza (cfr. Azkue) - lan= trabajo (en general)".
- Larreiñ (i.) 'larrain'. ein gendes beteric *larreiñoiec*, echeoiec, eta zocoiec 3, 6.
- Larru (i.) 'larru'. Necazaribeten astaleco *larru* lodien, edo, calloatean 7, 14.
- Lau (d.) 'lau'. *Lau*, edo borç, edo sei erreal ebatsi 14, 6.
- Laugerren (d.) 'laugarren'. *Lauguerren* 2, 2.
- Lege (i.) 'lege'. *legue* sandue 2, 4.
- Leie (i.) 'laia'. moguitu, eta atratuzu muguec, ia goldearequi, ia *leiequi* 6, 6.
- Leiño (i.) 'laino, hodei'. *leiño* eder eta argui 7, 7. Ik. *Odei*.
- 1 Leku (i.) 'leku'. aurorrec daquiquen *lecuartan* 6, 11.
- 2 Leku eman (a.) 'leku eman'. Eta norc du culpe? llendabissicoa echen jabeec *lecu emateas*, biguerna ... 3, 7.
- Len (ad.) 'lehen'. emendatu beñolen 1, 6; *lenago* 1, 1; *lenagoco* 7, 2.
- Lenbixiko (d.) 'lehenbiziko'. *lenbissico* Gracie 5, 5. Ik. *Lendabixiko* eta *Llendabixiko*. Hitzaren barruko -ss- bikoitza *ixa* egin dugu.
- Lendabixiko (d.) 'lehenbiziko'. *lendabissico* Gracien vestidure 5, 3. Ik. *Lenbixiko* eta *Llendabixiko*, beraien adibide bana bakarrik hartu dugula.
- Leneco (d.) 'lehengo'. *leneco* egunean gure Eliz Ama Sanduec ... errancigun becela 15, 4.
- Lertu (a.) 'lehertu'. *lertucé* 6, 7.
- Leze (i.) 'leize, osin'. erori çarela ... Gracien alture andiartatic, becatuen buçure, edo *lecera* 2, 6.
- Libertade (i.) 'libertate'. *libertade* ederrarequi 1, 4.
- Likits (adj.) 'likits, lohi'. gusto arçea ... pensamentu itsusi, *liquits*, ciquiñ, deshonesto, eta lujurioso oietaan 6, 7.

- Llaga (i.) 'zauri'. Christo naure Erredendoterean *llaga* santissimoac 4, 9.
- Llendabixiko (d.) 'lehenbiziko'. *llendabissicoa* 3, 7. Ik. *Lenbixiko* eta *Lendabixiko*.
- 1 Lo (i.) 'lo'. *ló* cegolaric 12, 8; estiote *loa* equençen 6, 14.
- 2 Lo in (a.) 'lo egin'. *induzu* *ló* 6, 9.
- Lodi (adj.) 'lodi; trinko'. *larru lodien* 6, 14; infernuco qué, *lodi* illumbet 6, 9. Ik. *Larru*.
- Loi (i.) 'lohi, lokatz'. *lujurico* becatueren *loi* ciquiñ ... ortatic 6, 11.
- Lore (i.) 'lore'. *lore*, eta frutu 6, 8.
- Lotsatu (a.) 'ikaratu, beldurtu; asaldatu, artegatu'. *lotsaçen* baceituste penitencieren aurpegi gogorrac 1, 8; Erregue Eroles turbetu, eta *lotsatucé* 'turbatus est' 14, 1. Polikarpok 'asustar', lehenengo adierari buruz.
- Lotu (a.) 'lotu, estekatu'. *loturic* 6, 11; zuc, *loçendiz* quiozu escuec Jangoicoari 5, 4.
- Lume (i.) 'luma'. bada (zuneec eta berçe cembeit egastec) dituste ... *lumec* zúri, eder, galantac 6, 9. Ik. *Galant*.
- Lur (i.) 'lur'. abrasatuco tuela, Munduen iruguerren parteco *lur*, Arbole, eta belar guciec 7, 5; ondasunec, *lurrean*, ondasunec, ceruen 9, 9.
- Luze (adj.) 'luze'. bideau *luceago* barimedare 5, 4.
- Luzetu (a.) 'luzatu, atzeratu, geroratu'. O cenbat, eta cenbat *lucetus* penitencie egunbatean berçeco ... condenatucire. 1, 6.
- Luzifer (i.) 'Luzifer'. *Lucifer* 2, 6; *lucifer* 1, 3; *luciferren* 1, 4 eta 9, 6.

M

- Madril (i.) 'Madril'. Bada ala nola *Madrille* ellegaçeco den preciso *Madrilgo* bideas joatea, ... 3, 2.
- Maestra (i.) 'maistra'. Ô penitencie, ... virtute gucien *maestra* 5, 4. Ik. *Maestru/Maistru*.
- Maestru/Maistru (i.) 'maisu'. Jesus gure *Maestru* Divinoac 12, 1; *Maestru* egui, edo eracustendigutenegui 9, 2; Christoc gure *Maistru*ec 4, 2.
- Maiteri (adj.) 'maitari, maitale'. vtçiric bere esposoric ederrena, eta *maiteriena* 6, 6.
- Maiz (ad.) 'maiz, sarritan'. confesatu, eta começaçen dena *maiz* 6, 6. Ik. *Meiz*, sarrigo erabilia.
- Makur (adj.) 'makur, oker'. Gueistoen videac, infernuco vide, *macur*, galdu, galgarriec direla 6, 6.
- Makurtu (a.) 'makurtu, okertu'. Becatuen carga, eiñ pisue, eta andie, da, ece *macurçen* du becatorea, Jangoicoan ofensetara 6, 14.
- Manatu (a.) 'manatu, agindu'. eçeiçe *manaçen* arçazquicela odolesco discipliñec 1, 5.
- Mandamentu (i.) 'mandamentu'. *lendabissico* *mandamentu* sanduec 11, 2; *Mandamentu* sanduen goardaçeco 10, 1.
- Mando (i.) 'mando'. (loturic) zuc zaure *mandoa* bequela 6, 11.

- Mantenatu (a.) 'mantendu'. Ceren gatic ala nola, ereguiçen den acie, den precisoa, eta necesarioa, munduen arquiçen garen gucion, *mantenaçeco* ... 10, 4.
- Maria Santissime (i.) 'Ama Birjina'. *Maria Santissime* 1, 4.
- Matagin (i.) 'betagin'. sartucio (bibora bategui) *mataguiñen* orraç chiquibet 6, 7.
- Mats (i.) 'mahats'. ebatsi tuzun, eta berçen eredagetati artutuzun, ale, *mats*, eta berçe ... gaucec 6, 5.
- Mear (adj.) 'mehar, hertsu, estu'. sarçeco glorieco atari *mear*, eta erchitic 3, 8; atari *mearretic* 3, 8.
- Mediku (i.) 'mediku, sendagile'. Bada *Medicu* espiritualea neiz 1, 4; *Mediquetengatic* 'mediku batengatik' 1, 4.
- Medios (ad.) 'bidez, bitartez'. da siñele dela Jangoicoan semea gracien *medios* 4, 2.
- Meiz (ad.) 'maiz, sarritan'. Lenago, *meiz* confesaçen ciñe 6, 8. Behin bakarrik erabilia "maiz".
- Mellu (i.) 'mailu'. chinbudie aroçan *melluen* golpetara 6, 10.
- Mendeku (i.) 'mendeku, aiherkunde'. venganzas, eta *mendecus*, veteric 15, 6.
- Mereji iken/izen (a.) 'merezi izan'. infernuco penac *merejibeitu* 1, 4; eta estute esti-meçen, mereji duen bequela 2, 1; *merejiçeco* 2, 3.
- Merejimentu (i.) 'merezimendu'. irebaci duela aniç *merejimentu* 8, 2.
- Merke (adj.) 'merke'. zurequico, honestidadeac eiñ *merque* valio du 6, 9.
- Meza (i.) 'meza'. ez ecarriaraciçeas ... beren vmeac, *Meza* nausire, eta Vezperetara 3, 7.
- Mi (i.) 'mihi, mingain'. escatu zió, vr gotabat; erreçenzauquen, *mi* punten, errefreçaçeco 8, 2.
- Mille (d.) 'mila'. berla emancue (sic, -c-) *mille* fatuidadetan (Salomonec) 4, 4. Ik. *Berraun*.
- Millekan (ad.) 'milaka'. Jangoicoan itçec ... erresuciteçen tu, egun oro *millecan*, beca-tuen medios illic zauden, arimec 10, 6.
- Millon (d.) 'milioi'. nola Eigueruec, eta bienabenturetuec beitre, eimberçe *millon* aldis, mille 7, 7.
- Millonkan (ad.) 'milioka'. pasadeizque vrteac *milloncan*, beñe eternidadea, egoiñ de eiñ oso, nola lendabissico istentean 16, 4.
- Mindu (a.) 'mindu, minberatu'. Jangoicoan malditoa da, bere Ama, esasperatu, eta *mindu* arastenduen, hume gueistoa 9, 7.
- Mintasun (i.) 'min, damu; mingostasun, garraztasun'. negarr iteco mintasun eta damu andierequi 6, 3; deseirearequi, eta *mintasunarequi* errespondaçeas 9, 5.
- Minzetu (a.) 'mintzatu, hitz egin'. Ausencien, beaurzu, beti ongui *minçetu*, zaure guratsoes 9, 5. Ez da ageri *hitz egin*.
- Miñ (adj.) 'min, garratz'. egun andie, beñe choil *miñe*, eta arrigarrie: Dies magna, et *amara* valde 7, 5; eta artas (erioçeas) oreiça, choill *miñe*, eta penagarrie 15, 2.
- Mirabe (i.) 'mirabe, morroi'. obliguecio duce ... ecarri arastera zuen humeac, eta *mirabeac* 10, 4.

- Misioniste (i.) 'misiolari, apostolu'. barimeneiz, *misionisteric* andiena, Jentillen, eta Infielen convertiçeco, Jangoicoan Gracien medios neiz (San Pauloc) 2, 4.
- Modu (i.) 'modu, gisa'. expliqueçen du (Abulense andiec) *moduontan* 3, 6.
- Mogimentu (i.) 'mugimentu'. *moguimentu* gucien, principioa (vioça) 11, 2.
- Mogitu (a.) 'mugitu'. vgueldearen ama beti dago an, lecuetea, *moguitu* bague 16, 4; *moguibeazqui* berorrec, Jaune, eben vioçac 3, 8.
- Moldegeiz (adj.) 'moldakaitz, zatar, itsusi'. quejaçen bada (zure gorpuçori) vestidure zarras, eta *moldegueiçes* consolaçazu Glorieco vestidure ederraren esperanzarequi 16, 6.
- Montonkan (ad.) 'montonka'. Çeiñ ondasunec? Guciec, *montoncan* 9, 9.
- Mortale (adj.) 'larri, astun'. becatu *mortalebat* 1, 1.
- Muge (i.) 'muga'. *mugue* contuen ... aniç cargaçen da conciençie 6, 6.
- Mundu (i.) 'mundu'. *munduontan* 9, 2.
- Murmurezale (i.) 'marmarti'. *murmureçale* 12, 5.
- Mutill (i.) 'mutil, gizaseme gazte; mutil, morroi'. *Mutill* gaste, eta virgine, edo don-cellec, zarrec ... 13, 6; Jangoicoan humea, icetea, vçi nic; eta pasatu ni, Lucifer infernucoaren, *mutill*, eta esclavo, icetera! 14, 6.

N

- Nai iken/izen (a.). Ik. Nei iken/izen.
- Naure (io.). Ik. *Ene* eta *Ni*.
- Nausi (i.; adj.) 'nagusi, ugazaba; nagusi, etxejoaun; (meza) nagusi'. Eta asarraçen bada ... *Nausi* bet, bere arçeien contra 10, 3; *Nausi*, eta echechoandreaç 3, 6; ez ecarriaraciçeas ... Meza *nausire* 3, 7.
- 1 Negar (i.) 'negar, deitore'. *Negarres* daude Siongo bideac 3, 1; esta etorco (aur ssaio berrie) escuec fajaturic, oçac, *negarres* 7, 7; lagrimequi, edo *negarrequi*, erregaturic 3, 1.
- 2 Negar in (a.) 'negar egin, deitoratu'. *negarr iteco* 6, 3; *negaritea* 1, 4.
- Nei iken/izen (a.) 'nahi izan'. (premio eterno Gloriecoac) Norc estitu *neico*? 5, 1; Orei galdiñ *neicodire* zuetatic norbeitec 3, 4; guri ongui *neies*, gure onetaco 11, 4; *nauce* 'nahi duzue' 1, 7; *nauterran* 'nahi dut erran' 3, 2.
- Neiz (j.) 'nahiz, arren'. Cer manaçen du demonioan legueac? ... inçezule lan sseietan, *neiz* dela premie bague 6, 4.
- Nekazari (i.) 'nekazari, laborari'. *necazari* batec 14, 8. Ik. *Astal*.
- Neke (i.) 'neke, sofririkari'. becatuec dacarçqui, eciñ erran ala *neque* ta pena 6, 2; *neque*, eta tormenturen errotean gu salbaçea gatic 12, 4; beti *nequetan*, egoten 6, 13; *nequees* (sic, -ee-) beteric 8, 1.
- Neska (i.) 'neska, neskatala'. *Nesca* gaste begui ariñe, eta buru ariñegoa 6, 9.
- Neskato (i.) 'neskato, neska'. desprecieturic mutil eta *nescato*, seme, eta alaba ... gueizqui aziric daudengatic 3, 6.
- Ni (io.) 'ni'. *ni* 1, 2; *nic* 1, 1; *naure* 4, 7; *niri* 10, 2; *nites* 12, 1. Ik. *Ene*.

- Noiz (ad.) 'noiz'. orduen, icusico dute. *Noiz?* 7, 8; itea, *noicean*, *noiz* oiuet 14, 8.
- Noizbeit (ad.) 'noizbait, inoiz; noizbait ere'. Pensatu duzu *noizbeit*, lurre ceñ gauce pisue den? 6, 6; eta guero, malamente etorri (ordituric) *noizbet* (sic, *-et*), eta echean quimera 6, 8.
- 1 Nola (ad.) 'nola?'. Eta zaudelatic Jan Goicoaren desgracien ..., *nola* atraco daquizquizu zaure negocioac? 1, 3.
- 2 Nola (j.) 'nola, adina'. erranen dizut ... ece, eimberçe demonio dauzquizule ... *nola* vecatu mortale dauzquizun 2, 6. Ik. *Eiñ* ... *nola*.
- 3 Nola (j.) 'ba-'. esçagula barcatu munduontan dausere, *nola* barcaçagun Eternidedean 3, 5.
- 4 Nola ... bait- (j.) 'bait-, -lako'. *nola* espeituce consideraçen; estuce ezauçen 3, 3; *nola* ezpeitaquite, joia andionen valioa ...; argatic desprieçeçen dute becatorec 2, 1.
- Nolanai/Nolanei (ad.) 'nolanahi'. Dire acaso, Gracien efecto andiebec, *nolanai* desprieçeçoac? 2, 3; eta esta Jangoicoan adisquidea *nola nei*, illebeta bateco, edo vrte bateco sollic 11, 7.
- Nolaneiesko (adj.) 'nolanahiko'. Da *nolaneiesco* gauce, gueldiçea Arimebat Gracien medios ... Jangoicoan Alaba adoptiba edo escogitue ...? 2, 3.
- Non (ad.) 'non?'. *Nom* dago Judioen Erregue jaio berrie? 14, 1; Eta *nondic* etorceiquio Erreguearri eimberçe desgracie? 1, 3.
- Nor (io.) 'nor?'. *nor* sartucoda arime geistoortan, beici (sic) lucifer ...? 1, 3; *norc* 1, 3; *nori* 5, 2; eman eta vçizozule *nori* berea 'cuique suum' 6, 3; *norendaco* 3, 4.
- Nora (ad.) 'nora?'. *nora* joanenda ene arime triste au ...? 6, 13.
- Norbeit (io.) 'norbait'. Triste arquiçen da *norbeit*? 13, 5.
- Nornei (io.) 'nornahi'. *nor neiec* ... in dezaquena 14, 8; berçe *normeiequi* 6, 13.

O

- 1 Obe/Obeago (adj.) 'hobe'. ematen digu (secureau ...) gure onetaco: onac, *obeac* iquendeiçen 8, 6; Eta au lograçeco, esta erremedio *obeagoric*, nola evangelio sandue expliqueçea 10, 1.
- 2 Obe izan (a.) 'hobe izan'. *Obe luque* arimebatec, infernuco tormentu gucietan ... abrasaturic egon, ece egotea becatu mortalean 1, 2.
- Obernean (ad.) 'beharbada, onenean'. eta *obernean*, ematen diote aurpeguien gure atsoegui 9, 7.
- Obeki (ad.) 'hobeki, hobeto'. ceñ berçe itzequi, assi neiteque ni *obequi* ... nola Christo gure Erredentorean ... itzequi ...? 5, 1; Nola pasaçen du emen, *obequien* vici denac ere, bearden gucie dauquenac ere; beicic ... 15, 3.
- Obi (i.) 'hobi, hilobi'. gueiçabec gucioc ... acabaçendire erioçarequi, eta *obien*, estire sentiçen 6, 2.
- Odei (i.) 'hodei, laino'. San Juan Evangelistec erratendigu, iqueindela *odeibat* eiñ andie, eta arrigarrie, ece erorco dela sue 7, 5. Ik. *Leiño*.

- Odol (i.) 'odol'. guero ebagucio ... bearri punte, *odol* piſſquebat atra artio 6, 7; merejibeitu ... negaritea *odolesco* lagrimequi 1, 4.
- Ofiziele (i.) 'ofiziale'. necazari betec, *oficiele* batec 14, 7; Eta necazariec becela, inçaque (oracio ...) *oficieleac*, bere oficioan, trabajaçen denean 14, 8.
- Ogei (d.) 'hogeï'. berraun, eta *oguei* aldiz 13, 6; *oguei* mille 16, 4.
- Ogeigarren (d.) 'hogeigarren'. *ogueigarren*, eta ogeuite bat garren capituloetan 3, 4.
- Ogeitebatgarren (d.) 'hogeitabatgarren'. Ik. *Ogeigarren*.
- Ogi (i.) 'ogi'. baru ceistela *ogui*, eta vrequi, 1, 5.
- Oial (i.) 'Oihal, zapi'. pañuelo, edo *oial* churiore 5, 5.
- Oian (i.) 'oihan, mendi'. San Mattheoc erratendigu ... ece Christo gure Erredentoreac eramocituela ... bere iru discipuloac, Tabor ceriçon *oian* altoatera 3, 1; *oian*-baten gueiñen 1, 7.
- Oiek (io.) 'horiek'. *oiec* 3, 6; *oien* 1, 4; *oietas* 5, 11. Ik. *Ori*.
- Oin (i.). Ik. *Oñ*.
- Oitu (a.) 'ohitu, ohi izan'. estute sentiçen becature *oituric* daudenec 6, 14.
- Oiu (i.) 'oihu'. eta itea, noicean, noiz *oiuet* ganadoegui 14, 8; topatuzue-itsuet eta *oius* ... escatu cio ... 12, 1.
- Oliedure (i.) 'oliadura'. errecibitu beardu *Oliedure* Sandue ilçendagonac 4, 8.
- On (adj.) 'on'. obra *on* gucien vicie 2, 4; *onda* gu emen egotea 'bonum est' 3, 3; confirmetuco du, edo, *onzat* emeiñ du 9, 9.
- Ondar (i.) 'hondo, behe'. bada dio San Bruno Cartujuen fundedoreac, ece condenatuec Infernuen *ondarretic* otseitendutela 1, 2.
- Ondasun (i.) 'ondasun, aberastasun'. penitencien diot, arquiçendire arimeco *ondasun* guciec 5, 4.
- Ondoan (j.; p.) 'eta gero; alboan'. probatu*ondoan* tentacioequi, coronatucodute Glo-rien 4, 3; Cuebabaten *ondoan* icusten batuce otsoan pausuec ... erraten duce, emen otsoa dabile 6, 6.
- Ondora (p.) 'ondora, albora'. aillegatu cenean oianarren *ondora* 1, 7.
- Onek (io.) 'honek'. *onec* 5, 2; *onen* 7, 2; *oni* 1, 4; *ontan* 1, 3; *ontara* 5, 11; *ontaco* 3, 3; *ontas* 5, 4; *ontatic* 4, 5; *onengatic* 11, 2. Ik. *Au*, *Abek* eta *Ebek*.
- Ongi (ad.) 'ongi'. guri *ongui* neies, gure onetaco, guri *ongui* iteco, gu favoreciçeco 11, 4.
- Ongigille (i.) 'ongile'. desagradecimentu ... errefinetuet, zaure *onguigulleric* andienaren contra 6, 4.
- Ontasun (i.) 'ontasun'. Motivo abec gucioc ... dauzquigu, amaçeco, Jangoicoat ontasune bera, dena 11, 4.
- Oñ (i.) 'Oin'. zaure *oñ* ariñ ... oiec 6, 9; escuec icuçeco, eta *oñec* ibilçeco 6, 5; balietu zara *oñes*, eta escues 6, 5.
- Oñeze (i.) 'oinaze'. munduco pena, eritasun, *oñece*, premie, otç, eta vero, eta gueiñeraco trabaju guciec acabaturic 15, 2. Ik. *Auñeze*.

- Orai (ad.) 'orain'. eta argatic Lazaroc dauque *orai* aniç glorie 8, 2; *orai* misericordioso onen, favoreac (sustantiboa da hemen) 7, 8; *orai danic*, seculc gucireño 13, 6. Ik. *Orei*, gutxiago erabilia.
- Oraiñik (ad.) 'oraindik'. arren demboran *oraiñic*, Jesus mundure etorri, ezparimece ere 13, 5. Ik. *Oreiñi/Oreiñi/Oreiñik*.
- Oraitu (a.) 'oroitu'. *Orai* ceite, mundu ontan gozatu zinduela aniç ondasun 8, 2; *oraiçendirelaric* 7, 1. Ik. *Oreitu*, askoz maizago erabilia.
- Orditu (a.) 'mozkortu'. Escriture sagratuec, erraten digu, Noe patriarca sandue, *orditucela* ocasioates 9, 7; *ordiçen* 9, 6.
- Ordize (i.) 'mozkortze'. *ordiçeori*, maldicio, eta jurementu iteori 6, 5.
- Ordu (i.) 'ordu, garai'. erioçeco *ordue* vrbildus doie 1, 5.
- Orduen (ad.) 'orduan'. Egotenda *orduen* demonioa ..., Leon bat egoten denbequela bere cueban 4, 5.
- 1 Orduko (adj.) 'orduko, garai hartako'. *orduco* ene eraquerie 14, 6.
- 2 Orduko (j.) 'bezain laster'. *Icusiorduco* ... assarraçenda 4, 4.
- Ore (io.) 'hura'. Penitente andiore 3, 2. Ik. *Ure*, hiru bat aldiz hartua, eta *Arrek*.
- Orei (ad.) 'orain'. Eta *orei* artio, iñ dituden beatus (sic) ... damuturic nago 14, 6; Bada *orei*, *orei*bequela, iñen dut diabrucc nei duena, eta naure antojue 6, 4.
- Oreiko (adj.) 'oraingo'. etorrico, da, dembora, becatorea, zure, *oreico* irrie, lutoan ... convertituc dena 6, 11.
- Oreiñi/Oreiñi/Oreiñik (ad.) 'oraindik'. Esçitue *oreiñi* pasatu Apostolo Gloriosoarrec ... 3, 3; esçue eman *oreiñi* bere bicie 3, 3; Nauce *oreiñic* testimonio claroagorenbat? 1, 7. Ik. *Oraiñik*.
- Oreitu (a.) 'oroitu'. *Orei* ceite gizona, *orei* ceite andrea autse zarella 14, 4; *orei*tuaratea 7, 1; *oreiçarequi* 4, 9. Ik. *Oraitu*.
- Orgatik (j.) 'horregatik, halere'. Beñe, esta cer *orgatic* desconfietu 5, 3.
- Ori (io.) 'hori'. *vioçori* 12, 7. Ik. *Orrek* eta *Berorrek*.
- Orla (ad.) 'horrela, gisa horretan'. *orla* portaçen bazara, alcançatuc duzu ... honrrasco coronabat 9, 2.
- Orlako (adj.) 'horrelako, hori bezalako'. berçe aniç *orlaco* desatiño erratentuste 3, 4; *orlaco* ... lecuartan 6, 11; cembeit *orlaco* 14, 6.
- Oro (atz.) '-oro'. istenteoro 5, 6; egun *oro* 10, 6.
- Orra (ad.) 'horra'. Eta *orra*, non gueldiçen daquizquio (sic, -o) libre, arimeco potenciec 14, 8.
- Orraz (i.) 'orraz'. icutuzue, *orraç* punte belenoarequi cegon artas, chacurren bearri ebaquiore 6, 7.
- Orrek (io.) 'horrek; berorrek'. beleno orribleorrec 6, 7; Eta iaqueta *orrec* 'zuk, berorrek' itendizquigon Beneficioec, eta faborec ezqueitusten obligueçen vicioen aborreçiçera ... 3, 9; *orren* 2, 5; *orri* 16, 6; *orrendaco* 9, 2; *ortan* 1, 2; *ortatic* 6, 11; *orrençanic* 1, 3. Ik. *Ori* eta *Berorrek*.

- Orroa (i.) 'orro'. etorrigo da Leon fuertea becela, ematera *orroa* aundi, eta espantosore 7, 3.
- Orz (i.) 'maila, koska'. escalera arrēn gradec, edo *orçec* signifiquēgen tuste, Christoren passio santissimoco pasoac, edo pausuec 12, 8.
- Orzegun (i.) 'ostegun, eguen'. *orçegun* sandu arratsean 12, 5.
- Orzi (a.) 'ehortzi, hobiratu'. Erranenluque, merejizinduquela biciric enterraçea, edo *orçizea* 6, 5.
- Osasun (i.) 'osasun'. emanbalezazu de repente *osasune* gucie, beiguieic icusteco ... 6, 4.
- Oso (adj.) 'oso'. eternidadea, egoiñ de eiñ *oso*, nola lendabissico istentean 16, 4.
- Ostiko (i.) 'ostiko'. baliebacindeiçe ... oñes, eta escues, eriçeco, maltrataçeco, eta *osticoca* vre, ibilçeco 6, 5.
- Ote (ad.) 'ote'. confesatu *oteneiz* ongui! examinetu *otedut* ongui naure conciencia! Ay! idu-
gui^o*tedut* dolore verdadera ...! 4, 7. Pasarte honetan bakarrik *ote*, uste dugenez.
- Otoiz (i.) 'otoitz'. inçeçu *otoiç* 2, 6.
- Ots ein (a.) 'hots egin'. ece condenatuec Infernuen ondarretic *otseitendutela*, ay triste eta lastimoso atequi 1, 2.
- Otso (i.) 'otso'. Cerure joan bearrean, ezcoacen ... infernuco *otso* gueistoarequi, seculo pena aietara 10, 1.
- Otz (i.; adj.) 'hotz'. *otç*, eta vero 15, 2; edoceñec emançola ene chiquiñ betatic bategui ... picherabat vr *oç* edatera 2, 2. Behin bakarrik "otç", beraz "otz", beste guzietan "oç".
- Ozka/Ozkan (i.) 'horzka, ausiki'. ebec (serpientec), beren *ozquequi* ... equendu ciote vicie aniç becatoregui 12, 3; zur vstelari, arrac becela, *ozcan* itendio ... bere becatuec 5, 13.
- Oztasun (i.) 'hoztasun' vioçeco *oçtasunarequi* 15, 7.

P

- Paratu (a.) 'ezarri, jarri; eten, gelditu'. eracutsico dicet cer medioac *paratu* beartucen 5, 11; manaçen dire Jangoicoac clamaçatela *paratu* bague 6, 2.
- Parebageko (adj.) 'berdingabeko'. gurequico ontasun *pare baguecoan* medios 11, 3.
- Parean (p.) 'ondoan'. detenituce Icerria, Belengo portalean *parean* 14, 2.
- Paregabe (adj.) 'berdingabe'. amore *paregabean* gatic 11, 4.
- Parte (i.) 'zati; orde'. Gizonac, eta lomismo andreac, ... bi *parte* dituela 10, 4; SSa-
quiñ beaurce ... ece ssaiec disponitucituela Jangoicoac ... astegucico *partes* Jan-
goicoa serbiçeco 3, 7.
- Pasio (i.) 'pasio, nekaldi'. Jesu Christoren *Pasio* Santissima 4, 8; *Passio* 12, 2.
- Pasione (i.) 'grina, irrika'. *pasione*, apetito, eta inclinacio gueistocon contra 3, 8; *passione* 7, 6.
- Pausu (i.) 'pauzu, urrats; pausu, estazio'. pisadac, edo *pausuec* 2, 5; meiz ibilçen batuste calbarioco *pausuec* 12, 8.

- Penagarri (adj.) 'penagarri, mingarri'. Iqueinde erioçearen consideracioa ... choill miñe, eta *penagarrie* 15, 2.
- Penatu (a.) 'penatu, pairatu'. cembat eta cembat *penatu*, eta padecitu beaurt, becatuau itembadut! 16, 3.
- Pensamentu (i.) 'pentsamendu, burutazio'. berla tentaçendu *pensamentu* gueistorenbatequi 4, 4.
- Persegizale (i.) 'pertsegitzaille'. iquenenniçequi ni ... christio fielen *perseguiçaleric* andiena 2, 4.
- Personatasun (i.) 'pertsontatasun'. cerengatic irurec diren naturaleza batecoac, beñe distintoac *personatasunean* 11, 1. Polikarpok: "personalidad".
- Pesalonbre (i.) 'atsekabe, nahigabe'. Esçatela arqitu consueloric batere beren humetan, antes ebec, beren humeac, *pesalombres*, acabaçasquitela 9, 10.
- Pike (i.) 'bike'. ala nola *piquea* escuetan ibilçenduena, den preciso manchaturic gueldiça 4, 1.
- Piske (i.) 'pixka'. lau, edo borç erreal, edo interesa *pisque* batengatic 14, 6; intresa *pisconec* 16, 3. Ik. *Pixke*.
- Pisu (adj.) 'pisu, astun'. Becatu mortalea da ... ló *pisuet*, edo letargo aundibet 6, 10.
- Pisutasun (i.) 'pisutasun, astuntasun'. estute ezauçen, bere (sic) becatuen grabedadea, edo *pisutasune* 8, 6.
- Pixke (i.) 'pixka'. odolpiççuebat 6, 7; arguitasun *piççuebat* 6, 10. Ik. *Piske*.
- Pitxera (i.) 'pitxer'. *picherabat* vr oç ... 'calicem aquae frigidae tantum' 2, 2.
- Planeta (i.) 'planeta, izarbel'. Ceruec, *Planetac*, eta icerrac 7, 5.
- Plasa (i.) 'txingar, txindi'. Erranbeza, su *plasa* goriec autsen estaliric becela, vioçean estaliric ... dauquezun errencoreorrec 8, 5.
- Plaza (i.) 'plaza'. egotendire aniç persona Elizetan, *plazabatean* leudequenbecela 3, 7.
- Plazer (i.) 'plazer, atsegin, poz'. nic *plazer* iquenendut, orla iquendadien 3, 5.
- Podore (i.) 'ahalmen'. Gizon bat, eiñ abilidede, eta *podore* anditecoa, ece emanbalezazu ... osasune gucie ... 6, 4.
- Potestade (i.) 'ahal, esku; ahalmen, botere'. Itz abequi emancioté Christoc *potestadea* bere Discipuloegui ... barçaço becatuec 5, 7; icusicodute etorçen, gizonaren semea ... *potestade* eta magestade, edo grandeza andierequi 7, 7.
- Premie (i.) 'premia, behar'. (demonioan legueac dio) incezure lan sseietan, neiz dela premie bague 6, 4; dichosoa ... dela, munduontan, aniç neque, premie, eta trabaju pasacen duena 8, 2.
- Probe (i.) 'behartsu'. abratsa joancé infernure, eta lazaro probea ... juancé Cerure 8, 2. Ik. "pobre" 1, 7 eta "pobregui" 3, 7; eta *Probeza*.
- Probetxu (i.) 'probetxu'. Ñic, badaquit, aniç necazaric orla iten dutela, eta atraçen dutela aniç *provechu*, arimeraco 14, 8.
- Probeza (i.) 'gabezia, eskasia'. (erraten digu) lazaro ceriçon bat, vicitu cela, *probezas*, miseries, eta lllagas beteric 8, 1. Ik. *pobrezarequi* 7, 2.
- Profeta (i.) 'profeta'. Jeremias *Profetac* 3, 1; Dabid *profetac* 4, 5.

- Progatu (a.) 'progatu, hartu'. *progatu* dituden medio gucietan, estut arqitu eñ erre-medio poderosoric, becatuen aborreçigeco 12, 4.
- Pueblo (i.) 'herri'. Jangoicoan seme adoptivoetatic, arren *Pueblo* escojitutic 3, 8.
- Puntekostado (i.) Gazt. 'punto de costado'. Ibillico da ... inguru, eta inguru, bere concieci gueistoaren goaçean: *puntecostadoaren* oñecereaqui goaçean dagon erie, eciñ beñere sosegatus, eciñ posture onic arqitus, beti nequetan, egotenden becela 6, 13. Ik. *Espasa*, 48. lib., 590 hh. orr., batez ere 593. orr.
- Puntu (i.) 'une, istante, memento'. erioçeco *puntu* arrigarri artas 15. 1; Eta guero, nauce *puntuetes*, istentebates, iguen Cerure 15, 8.
- Puske (i.) 'puska'. ogui pusquebat 2, 5; dembora pusquebatean 12, 5.

R

- Rapiñeko (adj.) 'harrapari'. ave *rapiñecoc*, ceimbeitire Arranoa, Alcona, eta Aguille ... 11, 3.

S

- Sabel (i.) 'sabel'. Maria Santissimen *sabeleti* ssaioceanean 7, 2.
- Sagratu (adj.) 'sakratu'. Jesus, nombre *sagratuau* 13, 2; Escriture *Sagratuec* 1, 3.
- Sakramentu (i.) 'sakramentu'. *sacramentu* sanduec dispoçio onarequi errecibiçeco 10, 1.
- Salbadore (i.) 'salbatzaile'. *Salvadorea*, mundueren erreparadorea 13, 1.
- Salbazale (i.) 'salbatzaile'. O, mundueren *salbazalea* 13, 2.
- Salbazio (i.) 'salbazio, zeruratze'. *Salbazio* Eternoco bideac 3, 1; *salvacioan* 10, 5.
- Saldo (i.) 'saldo, artalde'. bere ardiec, ceñ beñere becatoreac.escapatu daquizquiola bere *saldo* infernaletic, Jesu Christoren *saldora* 4, 4.
- Saldu (a.) 'saldu'. ematençequiote facultade gure atsoegui, *salçeco* beren humeac 9, 3.
- San Agustin. Hemen hasten da gizon santuren zerrenda luze bat.
- Sandu (adj.; i.) 'saindu, santu'. Jan Goicoaren Erreñu *sandue* 1, 5; ceruco *Sandu*, eta Santa gucien presencien 5, 2.
- San Paulo (i.) 'San Paulo'. *San Paulo* 4, 4.
- Santa (i.) 'santa'. *Santa* Gloriosa arrec 2, 5; sandu, eta *santa* guciec 13, 6. Eta jarraitzen du santen zerrenda batek.
- Santi (adj.) 'saindu, santu'. Ik. *Espiritu Santi Jaune*.
- Santiago (i.) 'Santiago'. *Santiago* 4, 3; S.ⁿ Tiago 3, 1.
- Sare (i.) 'sare'. Au de *sare* barredera ... beteçenduena Infernuco bide zabal, eta illunore 3, 8.
- Sartu (a.) 'sartu, barneratu; sartu, sarrarazi'. *Sartucire* Belengo portalean 14, 2; Jaune, norc iñen dire niri faboreau Infernuen *sarnazazun* zuc ... ariqueta pasatu artio, zure furorea ... 7, 9.
- Sei (d.) 'sei'. baçuc *sei* vrtetan, baçuc zazpietan ... arquiçengara tizneturic 5, 3.
- Seigarren (d.) 'seigarren'. *Seigarren* efectoa 2, 3.

- Sekule/Ez ... sekule (i.; ad.) 'betiera; beti; inoiz ez, behinere ez'. berçe (ondasun) baçuc, berçe munducoac, *seculu* gucien iraun beaurtenac 6, 1; berçe (gauce) baçuc, berçe munducoac, *seculu* iraun beaurtenac 6, 1; alegriebat ein andie bioçean, ece, ezpeitute alaco ... alegrieric probatu *seculu* beren beiten 6, 11. Ik. ere *seculu seculorum*: gueldiçenda condanaturic (sic), padeciçera *seculu seculorum* infernuco penaguciec 1, 1.
- Sekuleko (adj.; ad.) 'sekulako, betiko; sekulako, betikotz'. becatuec dacarzuki ... Glorietic *seculuco* desterroa, su, eta garrac *seculucoac*, eta beti, betico, edo *seculuco* demonioen compeñie 6, 2; Emanzizu, serbiçeco munduontan Jaun divino ore, eta eramoçeco gero (sic), bere gloriera *seculuco* 6, 8.
- Sekure (i.) 'lehorte'. experimentaçen dugun *securau*, vr faltaa 8, 6; ematen digu *securau* 8, 6.
- Selleu (i.) 'zijilu'. Ô Virgine dichosissima! Sacerdoten Glorie ..., virginidadean *selleu* 5, 5.
- Seme (i.) 'seme'. Estrabonec, erratendigu, Cretaco Erreñuen, *seme*, alabec, serbiçecen citustela gure atsoac, esclaboec becela 9, 3.
- Sentimentu (i.) 'min, nahigabe'. daquitelari (hume), *sentimentu* andie artucodutela gure atsoec 9, 4.
- Serbitu (a.) 'zerbitu, zerbitzatu'. humeac, obliquecio du, *serbiçeco* gureatsoa necesidade gucietan 9, 4. Ik. *Serbizetu*, maizago erabilia.
- Serbizetu (a.) 'zerbitzatu, zerbitu'. *serbiçetu*, eta amatu zutela Jangoicoa 8, 9; *serbiçecen* 6, 8. Ik. *Serbitu*.
- Sinestatu/Siñestatu (a.) 'sinestatu, sinetsi'. *sinestaçagun*, ece munduontan gertaçen daquizquigun ... sentimentu guciac, disponiçendituela Jangoicoac gure oneraco 8, 3; *siñestaçen* 3, 5.
- Siñele (i.) 'seinale, ezaupide'. ez tentacioric sentiçea, *siñele* da dela demonioan semea 4, 2.
- Soldata (i.) 'soldata, lansari'. Iribaciçeco beren *soldata*, eta jornaleac 3, 6.
- Sollik (ad.) 'soilik, bakarrik'. eta au estio bein *sollic*, beicic bi aldis 3, 4; consideratu duzu noizbet (sic), estuzule arimebat beicic ..., bein *sollic* galçen bauzu ..., esteitequela berris irebaci ...! 16, 5. Bein aurkitu dugu *sollic* 5, 7.
- Sonberlu (i.) 'kapelu (?), txapel (?)'. Rodiginioc erraten digu: Persieco Erreñuen, humeac, estirela ..., eta eñ guti ssançiçen dutela chapelari, edo *somberluric* buruen, gureatsoac, presente daudelaric 9, 3.
- Soro (i.) 'soro, alor, landa'. *soro*, eta ardançetan intuen deñuec 4, 6.
- Sortu (a.) 'sortu, gortu'. Contu inçecu, ece, zu zaudela itsuturic, *sorturic* 6, 4.
- Su (i.) 'su'. *su*, eta garrac *seculucoac* 6, 2; *sues* ... beteric 8, 1; *suesco* lau Vguelderequi 7, 5; *su* plasa goriec 8, 5.
- Sufrimentu (i.) 'etsipen, eramapen'. dichosoa ... trabajuec, eta penac, paziencierequi, eta *sufrimentuerequi* ... eramoçentuen 8, 2; *sufrimentuerequi*, eta paziencierequi eracusi (sic, -s-) beaurte (hume), atencio andibet beren gureatsoequico 9, 4.
- Sugezar (i.) 'suge (handi)'. Becatu mortalea da, sierpe, edo *sugueçar* aundibet ...: Pecatum vero conceptum, coluber est 6, 8.
- Suspiro (i.) 'hasperen, zinkurin'. aniç *suspiro* 4, 8.

T

- Taberna (i.) 'taberna'. zure elice, eta lagunec dire, *taberna*, eta compañie gueistoac 6, 8.
- Texto Sagratue 'Testu Sakratua, Biblia'. Erraten digu *Texto Sagratuec* 1, 3.
- Tiretu (a.) 'bota, jaurtiki; (etab.)'. raioac, eta centellac *tiregentuela* 7, 3; (jornaleroec) *tiregendutela* egunen pasaçera (eta estirela trabajaçen) 3, 6; carroen *tireçen* 6, 12; Justicien espata *tireçenduela* (Jangoicoac) ... becatore errebeldean contra 7, 7.
- Tokamentu (i.) 'ukitze'. *tocamentu*, edo icuçe 16, 6; *tocamentu* itsusi 2, 8.
- Topatu (a.) 'topatu, topo egin'. (Jesusec) *topatuzue* itsuet 12, 1.
- Trabajatu (a.) 'ahalegindu'. *trabajatu* barimeneiz guciec beño iago arimen convertiçen ... Jangoicoan Gracien medios (iquen da) 2, 4; *trabaja* ceiste 3, 8.
- Trabaju (i.) 'neke'. Naure tentacio, eta *trabaju* gucietan estut arquiçen aïñ erremedio andiric, nola ... 4, 9; padecitu bearcituen *trabajuec* 3, 3.
- Tranfiguretu (a.) 'itxuraldatu'. Christo gure Erredentorea manifestatu ceiquiotela, eimberçe Glorierequi, iru Discipuloegui, *tranfiguretu* cenean, aficionaçeco gu Gloriera 3, 2. Behin "transfiguretu" 3, 1.
- Tranfigurezio (i.) 'itxuraldatze'. *tranfigurecioa* 3, 2. Ik. ere "transfigurecioan" 3, 3.
- Trato (i.) 'tratu, harreman'. *trato*, eta contratoetan 4, 6.
- Trinte/Trintete (i.) 'Trinitate, Hirutasun'. *Trinteco* iru personac 11, 5; *Trinteteco* iru-guerren persona 11, 1.
- Tristure (i.) 'tristura, ilunaldi'. iquendu zue (Christoc) *tristure*, eta congoja bat eïñ andie, ece 12, 6.
- Truketu (a.) 'aldatu'. cer icusi zue Dabidec, Jangoicoan escuen, ala *truqueçeco*, becatore andibetetic, Sandu andibetea 16, 1.
- Txakur (i.) 'zakur'. *chacurbetegui* 6, 7.
- Txapel (i.) 'txapel (?)', kapelu (?). Ik. *Sonberlu*.
- Txautu (a.) 'xahutu, garbitu'. ocupeturic beren vestiduren, edo abituen *chauchen* 1, 8.
- Txeitxi (a.) 'jaitsi'. icusizueneco bere Ama ..., chutitucé Salomon bere Tronotic, vçicue (sic, -cu-) bere sille, *cheichice* beitare, eta sarrri ceiquio belaurico 9, 1.
- Txiki (adj.) 'txiki'. gezur *chiquibet* 6, 3; *chiquitioa* ciñean 9, 8; ene *chiquito* ebetatic bategui 2, 2.
- Txinbudi (i.) 'ingude, txingura'. *chinbudie* 6, 10.
- Txoill (ad.) 'gutziz, oso, arras'. penaabec dire *choill* andiec 1, 2; *choil* (bi aldiz) 6, 10 eta 7, 5.
- Txukun (adj.) 'txukun, garbi'. Lenago, honestidadearequi, *chucun* eta garbiro bici ciñean 6, 10.
- Txuri (adj.) 'zuri'. leiño *churi*, argui, ederbatea 7, 9. Ik. *Zuri*.
- Txuritasun (i.) 'zuritasun'. *churitasunore* galdus 5, 2.
- Txuxen (adj.) 'zuzen'. cerureco bide *chussen*, eta suabeore 5, 3; *chusçena* 6, 11.
- Txuxendu (a.) 'zuzendu'. enderezatu, eta *chuchenduçazquizu* gure pausuec 5, 5; *chusçendu* ... nei, estuena 6, 10.

Txuxentasun (i.) 'zuxentasun'. Beñe orduen, arren (Jaun Divinoarren) *chuxentasunec* (sic, *-use-*), estitu admitituco gure escusec 7, 8.

Txutitu (a.) 'zutitu'. *chutitucé* Salomon 9, 1.

U

Ugelde (i.) 'ugalde, ibai'. icusizue *vguelde* andibetec zauquela ingureturic oian gucie 1, 7.

Uketu (a.) 'ukatu'. Culpe eta becatue da ... humec ontan gucien, faltaçea, estut *vqueçen* 9, 4.

Ume (i.) 'ume, seme edo alaba'. Nausi, eta echecoandrec (dute culpe), ez ecarriaraçiças bere mirebeac, eta beren *vmeac*, Meza nausire 3, 7.

Ur (i.) 'ur'. *vr* gotabat 8, 2; picherabat *vr* 2, 2; ogui, eta *vrequi* 1, 5.

Ur-andize (i.) 'uholde'. ala nola atraçen diren vgueldeac beren ametati, *vr andičetan*, urec campo aniç estali artio 11, 7.

Urbill (ad.) 'hurbil, gertu'. eta icusi zute (Errege Magoec) berla, ece ... (icerra) aguiru cequiotela verris; eta lurrendaco *urbill*, eien aurren cidoiela 14, 2.

Urbildu (a.) 'hurbildu, ondoratu'. Eta *urbildu* cenean Jerusalemna Jesus gure Maestrue, topatuzue itsuet 12, 1.

Ure (io.) 'hura'. vre iquenenda ene semea 4, 3. Hiru aldiz aurkitu dugu *vre*, bestee-tan *ore* ageri dela.

Urkebe (i.) 'urkabe, urkamendi'. Contu inçecu, ece, zu zaudela ... *vrquebera* condenaturic 6, 4.

Urketu (a.) 'urkatu'. azotaturic, *vrqueturic*, lau quarto iñic, eta erreric? 6, 2.

Urre (i.) 'urre'. ofrecitu ziote *Vrrea*, Inciencosa, eta mirre 14, 2; *vrresco* chapa 9, 1.

Urrikimentu (i.) 'damu, garbai'. conciençie ongui examiñetu bague, *vrriqumentu* gutirequi 15, 6.

Urrikitu (a.) 'damutu'. *vrriqitu*, eta arrepenitucirela, beren becatues 7, 9.

Urrriñ (i.) 'urrin, usain'. iñciensio *vrriñ* onetacoa 14, 7.

Urte (i.) 'urte'. Borç mille eta iago *vrte* du Caiñ infernuco tormentuetan dagola 6, 11; *vrtebates*, eta berçebates, itenda montona 6, 6; *vrtean* bein beicic confesacen eşaçarena 6, 11; baçuc sei *vrtean*, baçuc zazpietan arquiçengara tizneturic 5, 3.

1 Uste (i.) 'uste, iritzi'. bere *vstes* 4, 4.

2 Uste izan (a.) 'uste izan'. erioçeco ordue ... anizendaco *vste* beño vrbillego dago 1, 5; *vste duce* 3, 1.

Ustebage (ad.) 'ustekabean'. ez *vstebague*, beici malicies 6, 6.

Ustel (adj.) 'ustel'. conciençie *vstelori* 6, 11; zur *vstelari*, arrac becela, ozcan itendio 6, 13.

Uts iñ (a.) 'huts egin, tronpatu'. Arguie da Jesusen nombrea, guziogui arguiçen digu-ne, eşaçagun *uts iñ*, ceruco videa 13, 5. Egia esan, "vst" idatzi du egileak.

Uzi/Utzi (a.) 'utzi, zapuztu'. Bada Jan Goicoac *uzi* bazue, eta desamparatubacue (sic, *-cu-*) (Saul) ... 1, 3; *Vtziçezquice*, aldebatara 'zokoratu' ... condenatu neidirenac 5, 10; becatore icetea, *vciçeco*, eta Sanduandibet iquetera eillegaçeco 16, 2; *vsten* 1, 3; *ustea* 5, 8.

X

- Xai (i.) 'jai'. cembatec (sic) estute berçeric iten *ssaieco* egunean, beicic ... 3, 7. Ik. *Xei*.
- Xaio/Xeio (a.) 'jajo'. zure gorpuçe barimeda *ssaiodiren* gucietan den, itsusiena ere ... 2, 5; galdincioite, ya non *sseio* bearzuen Christoc 14, 1; *sseiçoendire* 5, 2.
- Xakin/Xakiñ (a.) 'jakin'. *ssaquin* neinuque 3, 1; *ssaquiñ* beaurce 3, 4; *ssaquiñen* 14, 6; *ssaquitea* 8, 4; *ssaquiñ* 3, 2; *ssaqui* (sic) çacela 10, 1.
- Xakindu (a.) 'jakin'. (Noec) *ssaquiduzuenean* (sic, *-id-*), bere Seme Canec, irri, eta burle iñ ciola ...; egoçició maldicioat 9, 8. Marra *ss-* bikoitzaren gainean gutxia-gotan.
- Xakintasun (i.) 'jakinduria'. sabidurie, edo *ssaquintasune* 14, 4.
- Xan (a.) 'jan'. ganadoac berçen eredagetan *ssan* arastean, aniç cargaçen da conciencia 6, 6; *ssaten* 1, 4. Gehienetan *ss-* gaineko marra gabe.
- Xanzi (a.) 'jantzi'. eta eiñ guti *ssançiçen* dutela chapelaric 9, 2.
- Xarri (a.) 'jarri, ipini; jarri, eseri'. Salomon ... *ssarri* ceiquio belaurico (bere Amari) 9, 1; Trono ontan *ssarriric* manifestatu zue, Erregue Salomonec, bere grandeza 9, 1; *ssarric* 'jarririk' 4, 6 eta 12, 5 eta 9, 1 (bi aldiz); *ssarriçen* 4, 1; *ssarico* (sic, *-r-*) 6, 13 eta 7, 6.
- Xateko (i.) 'alimentu, janari'. gucioc daquice, arimen *ssatecoa*, edatecoa, eta becatu gucien contraco erremedioa dela, Jangoicoaren itçe 10, 6.
- Xauzke (i.) 'xauzka' (?). *SSaquiñ* beaurce ... ece *ssaieç* disponitucituela Jangoicoac, ez diversioraco, eta *ssauzqueraco* sollic, becic (sic, *-ec-*) astegucico partes Jangoicoa serbiçeco 3, 7. Polikarpok: "ssauzkerá, jauzkerá? edo jauzka-rako, jauzka ibil-tzeko=dantzarako?". Ik. Retana *jauzika* eta *jauzka*.
- Xegi (a.) 'jaiki'. eta ontas landara, gau erdicoan *sseguçiçen* ce (Dabid), oracio itera 14, 7.
- Xei (.) 'jai'. Errepresentatuco dizquioite ... *ssei* guezqui guardatuec, Meza enzunba-gueac ... 4, 6; inçezule lan *sseiçetan* 6, 4. Ik. *Xai*.
- Xokatu (a.) 'jokatu, apostu egin'. an (tabernan) gau erdireño, duzun, eta estuzun gucie *ssocatu*, eta guero ... 6, 8.
- Xoku (i.) 'joko, jolas (?)'. zu ... balietu zara bicies 'bizitzaz', *ssocuetaraco*, eta desonestidataraco 6, 5; Z Lauren vici gucie, ... on, iñ dezaquen beñe iago, *ssaten*, eta edaten, edo ordiçen, *ssocuen*, eta ... 15, 6.
- Xosi (a.) 'josi'. andrec *ssosten*, errocan, eta ... aridenean 14, 8.

Z

- Zabal (adj.) 'zabal'. Infernuco bide *zabal*, eta illunore 3, 8.
- 1 Zar (adj.; i.) 'zahar, antzinako; zahar, urtetsu'. Jangoicoac, Legue *zarrean* 11, 6; ez *zarric*, eta gasteric 3, 8.
- 2 -Zar (atz.) 'handi'. *sugueçar* aundibet 6, 8; *demonioçar* aundi betequi 6, 9; Becatu mortalea, da, carga *çar* aundibet 6, 14.

- Zartada (i.) 'ziztada, kolpe (?)'. Aniç persona arquiçen dire, beren becatuec, ematen dizquioten *zartadequi*, tristures beteric, inquietaturic ... 6, 13.
- Zarzaró (i.) 'zahartzaró'. gureatsoec, humeac, sufritu citusten bequela aurzutuen, eta gastezutuen; humec sufritu ... bear tustela guratsoac, *zarzaróan* 9, 8; *çarçaroraco* 1, 6.
- Zatiketu (a.) 'zaticatu, puskatu'. humegueistoac ilçendirenean, datocela demonioac ... eien gorpuçen, despedazaçera, edo *zaticueçera* 9, 10.
- Zaure (io.). Ik. *Zu*, *Zaurori* eta *Zaurorrek*.
- Zauren/zaurok (io.). Ik. *Zuek*.
- Zaurori (io.) 'zeurori'. cetaco? erreçeco *zaurori* lujurien, eta berçeac errearasteco 6, 9.
- Zaurorrek (io.) 'zeurorrek'. daus esçaquet iñ ongui, *zaurorrek* erratenduzun bequela 2, 1.
- Zazpi (d.) 'zazpi'. *zazpi* aldís egunean, 14, 7. Ik. *Sei*.
- 1 Zein/Zein (io.; ad.) 'zein?'. *cein* berçe itzequi, assi neiteque ...? 5, 1; *Cein* asusteturic egoindre orduen becatoreac! 7, 5; Icusece bada, çeiñ obligecio (sic, -ge-) andia diocen 9, 3; *cein* 4, 3.
- 2 Zein/Zein (io.) 'zein' (erlatibozkoetan). *cein* beite 1, 4; *cein* beice 2, 3; *cein* medios ... dute 5, 10; *cein* ite gueitu 5, 3; *cein*etan 5, 12; *cein* 6, 6.
- 3 Zein (i.) 'zain, sustrai'. cerengatic bioça den, gure vicieren ... principioa, eta *zein* 11, 3.
- Zenbat (d.) 'zenbat?'. *cenbat* sentiçenduten 1, 3; *cenbat* becatore 1, 6; *cenbat* obequi 7, 8; *çenbatec*, faltaçendute ontan gucien! 9, 4.
- Zenbatenas (ad.) 'zenbatenaz'. *cenbatenas* iago ... dificultosoago 4, 8; *cenbatenas* andiegoac ... iago 6, 12.
- Zenbeit (d.) 'zenbait, batzuk'. nola cumpliçendute obligecio onequi, *cenbeit* hume, serpientean mie beño, gueistoagoac ditusteneç ...? 9, 6.
- Zengatik (j.) 'bait-, -lako'. Guti dire ... salbaçendirenac, *cengetic* Christioetatic *beitire* gutienac salbaçendirenac 3, 6. Ik. *Zerengatik*, beti erabilia, adibide honetan izan ezik. Bestalde, hemen *zengetic* ... *bait-* dugu.
- Zer (io.) 'zer?'. *Cer* beroac, *cer* oçac, *cer* egarriec, eta *cer* fatigüec estitu pasaçen necazariac bere oficio torpean? 3, 2; eracutsico dicet *cer* medioac paratu beartucen ique-teco cuen (sic, -c-) propositoa firmea, eta eficaça 5, 11; esta *cer* orgatic desconfietu, anime ceiste 5, 3; *cerc* 5, 9; *çetan* 6, 5; *cetaco* 6, 8.
- Zerbeit (io.) 'zerbait, zer edo zer'. Becatue ... da, erratea, iteaedo deseaçea, *cerbeit*, Jangoicoan leguearen, eta Mandamentu Sanduen contra 6, 3; gure atsoec, *cerbeites* cargu iten badiote errespondaçen diote (humeç) ... descaro andierequi 9, 7.
- 1 Zerengati/Zerengatik (ad.) 'zergatik?'. bada *cerengatic* estuce amaçen, eta serbiçeçen (Jangoicoa)? 3, 2; *Cerengatic* estuce inclineçen zauren vioçac ...? Badaquice *cerengati*? 3, 2/3. Ik. *Zergatik*.
- 2 Zerengati/Zerengatik (j.) 'bait-, -lako'. *cerengati* 8, 1; *cerengatic* 1, 2. Salbuspen bakan-bakan gisa *cerengati*. N. B. Bestalde, hiru gisatara ager daiteke sintaxia

aldetik: a. *cerengatic* bakarrik: *cerengatic* ... acabaçendire 6, 2. b. *cerengatic* + -n aditzean: Eta *ceren gatic* Jangoicoa, beti iceiñ den Jangoico 16, 6. c. *cerengatic* + *bei-* 'bait-' + 0: *cerengatic* deseaçen *beititu* 4, 2.

Zergatik (ad.) 'zergatik?'. eta *cerengatic*? berac erratendigu *cergatic* 3, 2. Behin bakarrik aurkitua.

Zeru (i.) 'zeru, gloria'. (becatoreac) galçendu *Cerure* joateco drechoa 1, 1.

Zibueiñe (i.) 'zikoina'. Zúnea edo *cibueiñe* dariçon egastebat, eta berçe ceimbeit, dire churiec ... 6, 9.

Zikin/Zikiñ (adj.) 'zikin, lohi'. gusto *ciquin* betengatic? 14, 6; gusto *ciquiñ* betengatic 14, 6; contu, eta canta *ziquiñ* ... oien velenoarequi 6, 8.

Zikinkerie (i.) 'zikinkeria, lohikeria'. itç deshonestoac, eta *ciquinquerie* 6, 12.

Zimendu (i.) 'zimendu, oinarri'. eien echea, arruiñetu, eta destruitu dadiela, *cimenduetareño* 9, 10.

Zirkunzizio (i.) 'erdainkuntza'. Jesus deitu zute *circuncicioco* funcione andiartan, arquite ciren guciec 13, 2.

Zizne (i.) 'zisne, beltxarga'. Andrea, zure soberbie ... esteiteque iquen andiego, eta argatic zara, Jangoicoan aurean, *cizneac* becela 6, 9.

Zoko (i.) 'zoko, bazter'. Cer signifieçendu ... icusiçea ... ein gendes beteric larreiñoiec, echeoiec, eta *zocoiec* ...? 3, 6.

1 Zor (i.) 'zor'. *zordion* atencioa 9, 2; (demonioec) errepresentatuco dizquiete (ladronari) pagaçeco dauzquien *zorrac* 4, 6.

2 Zor izan (a.) 'zor izan'. icusicotuce ... aite, eta amac, eta berçe aniç, ... obediencie *zorçeiotenac*; desobedituric 3, 6. Ik. goiko sarrean *zordion atencioa*.

Zorzi (d.) 'zortzi'. Juandeneco *zorçi*, edo amar vrtean ... atrabague, zauden becatorea 6, 11; *zorçietati* landara 'aurrera' 3, 7; *zorçietatic* landara 6, 11.

Zorroz (adj.) 'zorrotz, puntadun; garratz, latz'. erren, punte *zorroçbat* 6, 13; escezola beguiretu aurpegui gogor *zorroçarequi* 11, 6.

Zu (io.) 'zu'. *zu* 2, 1; *zuc* 6, 4; *zure* 2, 1; *zauze* 9, 9; *zuri* 6, 9; *zutes* 2, 6; *zuretaco* 6, 10; *zureganic* 1, 4. Ik. *Zaurori* eta *Zaurorrek*.

Zuek (io.) 'zuek'. *Zuec* 15, 8; *zauroc* 9, 9; *zuen* 1, 4; *zauren* 3, 2; *zuegui* 6, 2; *zuetas* 10, 1; *zuetatic* 3, 4.

Zunea (i.) 'zikoina'. Zúnea edo *cibueiñe* dariçon egastebat, eta berçe cembeit, dire churiec ... 6, 9.

Zur (i.) 'zur'. etorco da (becatorea), echera, eta an, *zur* vstelari, arrac becela, ozcan itendio ... bere becatuec 6, 13.

Zuri (adj.) 'zuri'. Zúnea ... eta ... dituste lumec, *zúri*, eder, galantac 6, 9. Ik. *Txuri* eta *Zunea*.

Zurko (i.) 'ildo'. Asquidu (necazariec) ... beiguiec inclineçea goldera, eta *zurcora* 14, 8.

ADIZKITEGIA

A

Aiz/Eiz 'haiz'. alegraçen *aiz* 6, 11; *eiz* 6, 11.

'Aze 'ezazue'. Ik. *Zaze*.

'Azkizu 'itzazu'. Ik. *Zazkizu*.

B

Baledi 'baledi'. eillegabaledi ... billetucoluque 1, 1; sartu *baledi* ..., emanbalezazu ..., libraçen bacinduzquique ..., baliebacindeiçe ..., cer erranenluque ...? 6, 4; considera *baledi*, ... ceñ ... idurico lequizquiquegu ...! Ceñ ... serbiçetuco guinduce ...! Ceñ ... empleatuco guinduce ...! 16, 6. Ik. *Baleza*, *Baliz* eta *Balu*.

Baleiz 'balitez'. Eillegabaleiç ...; eta nola estimetuco luquete ..., eta desprecietuco luquete ...! 2, 1.

Baleza 'baleza'. conserbatu *baleza* ... ez luque penitencie iñ bearric 5, 2; considerabaleza ... portatuco liçeque 16, 5. Ik. *Baliz*.

Balezaketa 'balezate'. ojala *ezpalezaqueta* aniçec ofenditu ... 3, 7. Ik. *Balizeke* eta *Bazinduzkike*, eta *Zaketa*.

Balezate 'balezate'. pensá *balezate* ..., ... atraco luquete ...! 8, 7.

Balezazu 'baliezazu'. eman**balezazu** ... erranen luque 6, 4. Ik. *Baledi*.

Balezoke 'baliezaio'. erranenzinduce ... iquenenzizequela ..., *ezpalezoque* apliketu 1, 4. Ik. *Balizeke*.

Balire 'balira'. *balire* ere ..., errespetatu beartuzule 9, 6.

Baliz 'balitz'. *baliz* ... ezpalu iñ ... ez luque penitencie iñ bearric 5, 2. Ik. *Baleza*, *Balize* eta *Balizeke*.

Balize 'balitz'. *balize*, esçue eramoco 4, 2. Ik. *Baliz*.

Balizeke 'balitz'. *ezpalizeque* ..., iquenenniçeque 2, 4. Ik. *Baliz*, *Balezaketa* eta *Bazinduzkike*.

Balu 'balu'. *ezpalu* iñ ... ez luque penitencie iñ bearric 5, 2. Ik. *Baliz*.

Banezakeze 'baniezazue'. erran**banezaquece** ... esniquece erranen 3, 4.

Baniz 'banitz'. *baniz* becala 6, 2.

Bazenza 'bazenaza'. icusi *bazenza* ..., negar iñenzinduce 2, 6.

Bazindeize 'bazintez' (?). baliebacindeiçe ... çer erranen luque ...? 6, 5. Ik. *Baledi*.

Bazinduzkike 'bazintza'. libraçen *bacinduzquique* ..., çer erranen luque ...? 6, 5. Ik. *Baledi*.

Bazute 'balute' (?). errespondatu ció, ece pensaçen *bazute* ..., vtçico citustela 16, 2.

Bedi 'bedi'. salta *bedi* 13, 5.

Beigezazki 'gaitza'. egosi *beiguezazqui* 3, 9. Ik. *Beza* eta *Bezazki*.

Bez 'beza'. idugui *bez* 3, 8; invocabez 13, 5. Ik. *Beza*.

Beza 'beza'. idugui *beza* 1, 6; Invocabeza 13, 5. Ik. *Bezazki*.

Bezate 'bezate'. *considerabezate* 12, 4.

Bezazki 'bitza'. *instruitubezazqui ...*, *moguibeazazqui ...*; *castigue bezazqui* 3, 8.

1 Bezote 'biezaiote'. *vguire bezote* 12, 4.

2 Bezote 'biezaie'. *eracutsibezote* 3, 8. Ik. *Bezozkiote*.

Bezozkiote 'biezazkie'. *arguitubezozkiote* 3, 8.

D

Da 'da'. *da* 1, 3; *dela* 1, 6; *esta* 1, 2; *beite* 1, 1; *veinte* 6, 4; *au de* 3, 2; *denereño* 1, 1.

Dadien 'dadin'. *valiedadien* 9, 3; *erori dadien* 4, 1; *estadien* *entendatu* 3, 5; *geildadien* 6, 3.

Dakiden 'dakidan'. *valie daquidela* 14, 6.

Dakigu 'zaigu'. *gertaçendaquigu* 5, 2.

Dakio 'zaio'. *escapaçendaquio* 3, 8.

Dakioke 'dakioke'. *gerta daquioquen* 6, 1.

Dakion 'dakion'. *expliquedaquiola* 7, 1; *estaquiola* *guertatu* 9, 4.

Dakioke 'zaie'. *guertaçendaquiotena* 5, 2.

Dakizen 'dakizuen'. *èstaquicela* *eillegatu* 9, 7.

Dakizkigu 'zaizkigu'. *gertaçen daquizquigun* 8, 3. Ik. *Dakigu*.

Dakizkio 'zaizkio'. *Barçaçen daquizquio* 2, 2. Ik. *Dakio*.

Dakizkieten 'dakizkien'. *aumenta daquizquiotela* 9, 9; *añeditudaquizquiotela* 1, 2.

Dakizkize 'zaizkizue'. *zuegui toçaçendaquizquizenac* 2, 1.

Dakizkizu 'zaizkizu'. *atraco daquizquizu* 1, 3.

Deiteke 'daiteke'. *eiñ guti salbatu deiteque* *ior* 5, 8; *nola esteitequen* *salbatu* 5, 8. Ik. *Teke*.

Deitezke 'daitezke'. *erran esteitezquenac* 9, 7.

Deizen 'daitezen'. *ireçarri deiçen* 7, 1; *salba deiçenagatic* 8, 6.

Deizke 'daitezke'. *explique deizque* 14, 4; *esteizquela* *salbatu* 5, 3. Ik. *Deitezke*.

1 Dezagun 'dezagun'. *Entendadezagun* 11, 3. Ik. *1 Zagun*.

2 Dezagun 'diezagun'. *asistidezagun* 1, 4. Ik. *2 Zagun*.

Dezake 'dezake'. *estime dezaque* 2, 3; *consistitu dezaque* 5, 9. Ik. *Zake*.

Dezakete 'dezakete'. *espera dezaquete* 9, 7; *erdeichi dezaquete* 10, 4. Ik. *Zaketa* *eta Zakete*.

Dezan 'dezan'. *iquesi dezan* 8, 4. Ik. *Zan*.

Dezaten 'dezaten'. *indezaten* 9, 4.

Dezogun 'diezaiogun'. *escadezogun* 1, 4. Ik. *Zogun*.

Dezoten 'diezaien'. *emandezoten* 5, 2.

Dezoteten 'diezaiedan'. *obedecitu dezotetela* 6, 4.

- Digu 'digu'. *digu* 1, 1. Behin "digo" 13, 6.
- Digute 'digute'. *digute* 10, 5.
- Dio 'dio'. *dio* 4, 8.
- Diogu 'diogu'. *diogu* 11, 4.
- 1 Diote 'diote'. *diote* 9, 3.
- 2 Diote 'die'. *diote* 10, 2.
- 3 Diote 'diote'. *diote* 9, 5.
- Diotegu 'diegu'. *diotegu* 10, 3.
- Diotet 'diet'. *ezpadiotec* (sic, -c) 1, 8.
- Diozezu 'diezu'. *diozezu* 9, 8.
- Dioze 'dioze'. *dioze* 14, 6.
- Diozu 'diozu'. *diozu* 6, 6.
- 1 Dire 'dira'. *dire* 1, 2.
- 2 Dire 'dit'. *galdiñ neicodire ... norbeitec* 3, 4.
- Ditezu 'dizute'. *egoçicoditezu* 9, 9.
- Ditu 'ditu'. *ditu* 11, 2; *estitu* 15, 6. Ik. *Tu*.
- Ditugu 'ditugu'. *estitugule* 4, 1. Behin "estitugo" 9, 4. Ik. *Tugu*.
- Dituste 'dituzte'. *dituste* 6, 4. Ik. *Tuste*.
- Ditut 'ditut'. *ditutenean* 1, 2; *ditudela* 14, 6. Behin 'ditur' 1, 8. Ik. *Tut*.
- Dituze 'dituzue'. *estituce* 3, 2. Ik. *Tuze*.
- Dituzu 'dituzu'. Ik. *Tuzu*.
- Dize 'dizue'. *dize* 10, 1.
- Dizet 'dizuet'. *dizet* 5, 10; *dizet ena* (sic) 3, 2.
- Dizkide 'dizkit'. *barcatuco ote dizquide* Jangoicoac! 4, 7. Ik. *Dire*.
- Dizkigu 'dizkigu'. *dizquigu* 12, 2.
- Dizkio 'dizkio'. *dizquio* 5, 2.
- Dizkiogu 'dizkiogu'. *dizquiogu* 14, 4.
- 1 Dizkiote 'dizkiote'. *dizquiote* 4, 6.
- 2 Dizkiote 'dizkie'. *dizquiote* 9, 9.
- Dizkioteze 'dizkiezue'. *dizquiotecenac* 5, 7.
- Dizkiotezu 'dizkiezu'. *dizquiotezu* 9, 5.
- Dizkioze 'dizkiezue'. *dizquioze* 9, 7.
- Dizkiozu 'dizkiozu'. *dizquiozu* 5, 4.
- Dizkize 'dizkizue'. *dizquicen* 5, 10.
- Dizkizet 'dizkizuet'. *dizquiçet* 5, 10.
- Dizkizu 'dizkizu'. *dizquizun* 1, 4. Ik. *Dizu*.
- Dizkizut 'dizkizut'. *iñ, dizquizuten* ofenses 14, 6.

- Dizu 'dizu'. *dizu* 9, 6.
 Dizut 'dizut'. *dizut* 2, 6; *diçut* 2, 6.
 Du 'du'. *du* 5, 1; *duela* 1, 1.
 Dugu 'dugu'. *dugu* 2, 4.
 Duk 'duk' (hik). irri itenduc 6, 11.
 Dut 'dut'. *dut* 3, 7; *duten* 'dudan' 14, 4; *dutela* 'dudala' 14, 6.
 Dute 'dute'. *dute* 1, 2. Behin "dutu" 3, 3.
 Duze 'duzue'. *duze* 5, 1.
 Duzu 'duzu'. *duzu* 2, 6. Behin "duçu", ageri dela ere "ducu".

E

- 'E 'ezazue'. Ik. *Zaze*.
 'Egun 'dezagun'. Ik. *Zagun*, 1 *Dezagun* eta *Zaze*.
 'Eze 'ezazue'. Ik. *Zaze*.
 'Ezkize 'itzazue'. Ik. *Zazkize* eta *Zaze*.
 'Ezu 'ezazu'. Ik. *Zaze* eta *Zazu*.

G

- Gara 'gara'. *gara* 9, 4; *garela* 15, 4.
 Geitu 'gaitu'. *gueitu* 11, 1; *gueituelaric* 8, 6.
 Geituste 'gaituzte'. *gueituste* 11, 1.
 Geizen 'gaitezen'. anime *gueiçen* 8, 1; emendatu *gueiçenagatic* 8, 7.
 Geizezkiten 'gaitzaten'. nola *ezqueiçezquiten* pribetu 1, 2.
 Geizkizu 'gaitzazu'. vestitu *gueizquizu* 5, 5.
 Gindue 'genuen'. *gindueta* (sic) 5, 6; *guindueta* 5, 7.
 Ginduke 'genuke'. *guinduke* 11, 2. Ik. *Baledi* eta *Ginduzke*.
 Ginduzke 'genituzke'. *guinduzque* 7, 8.
 Ginduzki 'gintuen'. crietu *guinduzqui* (hark gu) 'creavit nos' 11, 4.
 Giñeke 'ginateke'. egonen *guiñeque* 10, 5.

I

- Indut 'haut' (?). nic arrepatu *indut*; orlaco, aurorec daquiquen lecuartan, iñuen, beca-
 tuarrequi 6, 11.

L

- Lekizkikegu 'litzaizkiguke'. idurico *lequizquiquegu* 16, 6. Ik. *Baledi*.
 Lekizkioke 'litzaizkioke'. *lequizquioque* 8, 7.
 Leokete 'lieke'. (becatorec) galcentuste, Jangoicoac ... emeiñ *leoqueten* consueloa, ali-
 bioa, eta gracie 8, 7.

Lezake 'lezake'. *lezaquen* 2, 4.
 Lireke 'lirateke'. *lireque* 8, 7.
 Lizeke 'litzateke'. *liçeque* 6, 10 eta 16, 5; *lizequela* 1, 4. Ik. *Baleza*.
 Luke 'luke'. Obe *luque* 1, 2; *luquela* 2, 5. Behin "luco" 6, 5. Ik. *Baledi* eta *Baleza*.
 Lukete 'lukete'. *luquete* 2, 1. Ik. *Baleiz* eta *Balezate*.
 Luzkete 'lituzkete'. irebacico *luzqueten*, meregimentuec 8, 7.

N

Nau 'nau'. *nau* 6, 4; *nauenean* 4, 8.
 Naute 'naute'. *naute* 12, 1.
 Nauze 'nauzue'. *nauce* 11, 8.
 Nauzu 'nauzu'. *nauzu* 8, 4; *nauzune* 2, 4.
 Nazaze 'nazazue'. aitu *nazace* 5, 6.
 Nazazun 'nazazun'. *sarnazazun* 7, 9; *induguinazazun* 7, 9.
 Neiteke 'naiteke'. *esneiteque* salbatu 10, 2.
 Neiz 'naiz'. *neiz* 12, 1.
 Nikeze 'nizueke'. *niquece* 3, 4. Ik. *Banezakeze* eta *Zeitezke*.
 Nindue 'ninduen'. *nindue* 6, 12.
 Ninze 'nintzen'. *niçela* 14, 6. Ik. *Nize*.
 Nioke 'nioke'. *nioque* 1, 1.
 Niokete 'nieke'. *nioquete* 1, 1.
 Nitue "nituen". *nituen* eiengati 14, 6.
 Nize 'nintzen'. *niçen* becela 2, 4; *niçenean* 14, 6.
 Nizeke 'nintzateke'. *niçeque* 2, 4. Ik. *Balizeke*.
 Nue 'nuen'. *nué* 6, 11.
 Nuke 'nuke'. *nuque* 3, 1.
 Nuzke 'nituzke'. *nuzque* 6, 3.

T

Teke 'daiteke'. *ezpeiteque* engueñetu 3, 4; *ezpeiteque* erran 4, 6. Ik. *Deiteke*.
 Tezkizu 'zazkizu'. *issuritezquizu* 6, 2. Uste dugu "çezquizu" ipini behar lukeela eta
 "tezquizu" errakuntza edo dela.
 Tu 'ditu'. *tu* 1, 7; *tuen* 2, 2. Ik. *Ditu*.
 Tugu 'ditugu'. *tugu* 8, 3; *tugule* 8, 4. Ik. *Ditugu*.
 Tüste 'dituzte'. *tuste* 16, 4. Ik. *Dituste*.
 Tur 'ditur'. *erranentuden* caso abetan 9, 4; *tutenean* 4, 9. Ik. *Ditut*.
 Tuze 'dituzue'. *beituce* 15, 1; *tuce* 15, 8. Ik. *Dituze*.
 Tuzu 'dituzu'. *tuzu* 8, 5; *beituzu* 2, 6. Ik. *Dituzu*.

U

Uen 'huen'. *iñuen* 'in huen' 6, 11.

Z

Zada 'zara'. *zada* 1, 4 eta 8, 5. Besteetan, "zara".

Zadaze 'iezadazue'. *seguiaçadace* 5, 11.

Zadazu 'iezadazu'. *Erranzadazu* 8, 5.

Zaden 'dezadan'. *adoraçaden* 14, 2; *sufriçadela* 6, 4; *esçaçadela* 6, 4. Ik. 2 *Zaten*.

1 *Zagun* 'dezagun'. *sinestazagun* 8, 3; *Ezaucegun* 8, 7; *venerazagun* 14, 2; *icusegun* 7, 2. Ik. 1 *Dezagun*.

2 *Zagun* 'diezagun'. *barçaçagun* 3, 9; *esçaçagula* *barcatu* 3, 9. Ik. 2 *Dezagun*.

Zaguzu 'iezaguzu'. *permitiçaguzu* 5, 5.

Zaizu 'zaizu'. *zaizune* 6, 9. Ik. *Zeizu*.

Zake 'dezake'. *esçaque* *idugui* 9, 2; *esçaque* *erdeichi* 10, 4; *consideraçaque* 16, 3; *ofendiçaquen* 1, 7. Ik. *Dezake*.

Zakegu 'dezakegu'. *esçaquegu* *iñ* 2, 1.

Zaket 'dezaket'. *erran çaquet* 10, 2; *Nic ... alçaqueden* 5, 10.

Zaketa 'dezakete'. *esçaqueta* ... *iñ* 1, 8; *cer esperaçaqueta?* 9, 10. Ik. *Zakete* eta *Dezakete*.

Zakete 'dezakete'. *idugui zaqueten* 9, 2; *esçaquete alegratu* 6, 1; *ezpazaquete* ... *aitu* 10, 4. Ik. *Zazkikete* eta *Zaketa*.

Zakeze 'dezakezue'. *esçaquece* *erdeichi* 10, 4; *iñçequece* 14, 5; *entendaçaquecembecela* 5, 11.

Zakien 'ditzan'. eta *Jangoicoac librazaquuela* 9, 9. Gero "*bada* *Jangoicoac libratucodu*" *egin* du, *-zaquiela* *desagertuz*. *Bestalde*, "*zazquiela*" *espero* da *-ik*. *Zezkien*-.

Zan 'dezan'. *beguire zala* 12, 2; *Eşçala* *galdu* 11, 9; *iñçenagatic* 16, 2. Ik. *Dezan*, *Zakien* eta *Zezkien*.

Zara 'zara'. *zara* 12, 7; *zarala* 2, 5; *zarella* 2, 6; *zarena* 6, 5.

Zarate 'zarete'. *zarate* 10, 2; *zaratenean* 14, 7.

1 *Zaten* 'dezaten'. *esçaten* *ezautu* 6, 11; *pasa çatela* 9, 10; *Eşçatela* *arquitu* ... *Eşçatela* *erdeichi* 9, 10. Ik. *Dezaten* eta *Zezkiten*.

2 *Zaten* 'dezadan'. *clamaçatela* ... *goraçatela* 6, 2. Ik. *Zaden* eta *Zazkiten*.

3 *Zaten* 'diezaïodan'. *nic errespondaçaten* *pregunte* *oni* 3, 4.

Zaze 'ezazue'. *para zaze* 1, 8; *erreparaçace* 7, 8; *ssaquinçece* 1, 2; *Aicece* 4, 8; *egoçace* 5, 11; *icuse* 5, 10; *icusece* 9, 3; *iducece* 10, 2. Ik. 1 *Zazkiten* -"*gozazquitela*"-, *Zazkize* -"*icusezquice*"- eta *Zazkizu* -"*tratazquizu*"-, eta 1 *Zagun* -"*icusegun*"-, *guzietan* *elisioa* *ematen* *dela* "*egoçace*", "*icuse*" eta "*icusece*" *antzera*.

Zazegun 'diezazuegun'. *explique çacegule* 10, 1.

Zazen 'dezazuen'. *esçacela* *proceditu* 9, 5; *ssaquiçacela* 10, 1; *Icusi çacenagatic* 11, 4.

Zazkien 'ditzan'. Ik. *Zakien* eta *Zezkien*.

Zazkigun 'ditzagun'. *pensaçazquigun* 11, 4; *eizçezquigun* 'audiamus' 1, 3.

Zazkike 'ditzake'. pagatu *alzazquiquelariç* 4, 7. Ik. *Zezkike*.

Zazkikete 'ditzakete'. *eşçazquiquetela* sufritu 9, 8. Ik. *Zakete*.

1 Zazkiten 'ditzaten'. *arçazquiten* armac 7, 3; *acabaçasquitela* 9, 10; *gozazquitela* 9, 9; *ireguiaracicezquiten* 3, 9.

2 Zazkiten 'ditzadan'. *aborreciçazquitela* 6, 4.

Zazkize 'itzazue'. *escojizazquice* 9, 10; *abegorra çazquice* 6, 12; *Eicezquice* 'adi itzazue' 9, 10; *Utzicezquice* 5, 10; *icusezquice* 5, 10. Ik. 'Ezkize eta *Zezki*.

Zazkizu 'itzazu'. *chussenduçazquizu* 5, 5; *arguiçezquizu* 6, 2; *ireguiçezquizu* 8, 6; *issuritezquizu* (sic, -te-) 6, 2; *tratazquizu* 9, 8.

Zazkizun 'ditzazun'. *obeditu*, eta *respetaçazquizule* 6, 3; *etçazquizule* *obeditu* 6, 4; *eşçazquizule*, *inquietatu* 9, 8.

Zazu 'ezazu'. *esperaçazu* 2, 6; *Aiçezu* 5, 11; *Eşçazule* *tardatu* 1, 6; *icusezu* 6, 2.

Zazun 'dezazun'. *Amaçazule* 6, 3; *Eçazule* (sic, Eç-) *amatu* 6, 3.

Ze 'zen'. *Assice* 1, 7; *atracela* 1, 4; *juanzela* 4, 1.

Zedien 'zedin'. *oreicediela* 11, 6.

Zegun 'dezagun'. Ik. 1 *Zagun*.

Zeigu 'zaigu'. *ceigu* 7, 8; *zeigu* 12, 8.

Zeikigun 'zaitzagun'. *saluteçeiquigun* 6, 3.

Zeikio 'zitzaion'. *etorçeiquio* 1, 3. Ik. *Zekio*.

Zeiquote 'zitzaien'. *ceiquote* 9, 3; *ceiquotelata* 3, 2.

Zeikizkigu 'zitzaizkigun'. *etorri ceiquizquigu* 11, 1.

Zeikizkizu 'zitzaizkizun'. *etorri zeiquizquizun* ... *ieic* 6, 7.

Zeio 'zaio'. *ceio* 15, 5; *zeio* 6, 13.

Zeio 'zaie'. *ceio* 9, 8; *eşçeio* 9, 4.

Zeiste 'zaitzte'. *Desengueñe ceiste* 3, 3; *Gueldi ceiste* 11, 8. Ik. *Ziste*.

Zeisten 'zaitzten'. *enfada ceisten* 5, 11.

Zeite 'zaitz'. *orei ceite* 15, 4; *sarceite* 16, 5.

Zeitezke 'litezke' (?). *Beñe erranbanezaquece*, *ece Bienaventuretueieciñ contatubarimeceitezque* *ere*, *condenatu* *ec beño iago direla*, *esniqeece erranen eguie* 3, 4.

Zeitu 'zaitu'. *ceitu* 6, 11; *zeitu* 12, 1; *ceituela* 1, 4.

Zeituste 'zaituzte'. *baçeituste* 1, 8.

Zeitustet 'zaituztet'. *eşçeitustet* 11, 8.

Zeitut 'zaitut'. *ceitut* 5, 7.

1 Zeize 'zaizue'. *ceice* 15, 1; *zeice* 6, 12; *eçeice* 1, 5.

2 Zeize 'zaitz'. *compadecitu ceice* 2, 6. Ik. *Zeite*.

- 1 Zeizen 'zaitzen'. humille *ceiçen* 8, 7; convertitu *zeiçen* 8, 7.
- 2 Zeizen 'zitezen'. *eşçiçela* içuli 14, 3.
- Zeizkete 'zaitzekete'. confesatu *zeizqueten* 5, 11; salbatu *ceizquetela* 10, 2.
- Zeizkio 'zaizkio'. gueillçen *zeizquio* 14, 8.
- Zeizkiote 'zatzaizkie'. minçeçen *ceizquiotela* 9, 5.
- Zeizkiten 'zaitzaten'. errespeta *zeizquiten* 9, 4.
- Zeizu 'zaizu'. minçeçen *ceizu* 10, 7. Ik. *Zaizu*.
- Zekeze 'dezakezue'. Ik. *Zakeze*.
- Zekio 'zitzaion'. *cequio* 8, 2 eta 14 3; *cequiola* 11, 6. Ik. *Zeikio*.
- Zekiote 'zitzaien'. *cekiote* 14, 3; *cequiotena* 14, 2.
- Zezan 'zezan'. *tentacezanagatic* 4, 1; gora *cezala* 12, 3; *escezala* apartatu 11, 6.
- Zezen 'zezen'. *goracezen* 12, 3.
- Zeze 'ezazue'. Ik. *Zaze*.
- Zezi 'itzazue'. penitencie, Catholicoac, eta garbiçeçqui ç Lauren arimec 1, 8. Ik. *Zezkize*, hemen ere espero dena.
- Zezen 'ditzan'. inçeçquiela 16, 2. Ik. *Zakien* eta *Zazkien*.
- Zezi 'litzake' (sic). *eşçeçquiquela* contatu (Bienaventuretuec) iorc: *quam dinumerare nemo poterat* 3, 4. Ik. *Zazkike* 'ditzake'.
- Zezen 'ditzaten'. ireguiaraciçeçquiten 3, 9. Ik. 1 *Ditzaten*.
- Zezen 'ziezaion'. *ezarçeçzola* 13, 2; *eşçeçzola* beguiretu 11, 6.
- Zezen 'ziezaien'. *emanceçzotela* 14, 3.
- Zezi 'ezazu'. Ik. *Zazu*.
- Zezen 'diezazun'. arguiceçzule entendimentue 8, 6. Ik. *Zazun*.
- Zigu 'zigun'. *cigu* 5, 6.
- Zindote 'zenien'. *cindiote* 2, 4.
- Zindue 'zenuen'. *cindué* 6, 8; *cinduela* 1, 4; *cindula* (sic, -ul-) 1, 4. Ik. *Ziñue*.
- Zinduke 'zenuke'. *cinduke* 6, 9; *zinduke* 6, 9. Ik. *Bazenza*.
- Zindukete 'zenukete'. *zindukete* 1, 4.
- Zindute 'zenuten'. errecibitu *cinduten* ... Graciore 5, 3.
- Zinduzkite 'zintuzten'. *zinduzquitenean* 13, 2.
- Ziñe 'zinen'. *ciñe* 6, 8; *ziñe* 13, 2.
- Ziñeke 'zinateke'. *ciñeke* 6, 9.
- Ziñue 'zenuen'. *çiñuenean* 1, 4. Ik. *Zindue*.
- Zio 'zion'. *cio* 1, 8; errancion bequela 2, 6.
- 1 Ziote 'zioten'. *ciote* 5, 1.
- 2 Ziote 'zien'. *ciote* 10, 5; *cioté* 5, 7.
- Zire 'ziren'. *cire* 9, 8; *ciré* 5, 6.

- Ziste 'zaitezte'. *valieciste* 5, 8. Ik. *Zeiste*, besteetan erabilia.
- Zitezu 'zizuten'. deitu *citezu* 13, 2; inten (sic, -nt-) *citezu* 9, 8.
- Zitue 'zituen'. *citue* 7, 2; *eşçitue* 3, 3; *zituela* 1, 8.
- 1 Zituste 'zituzten'. *cituste* 16, 1; *eşçitusten* (erlat.) 7, 3.
- 2 Zituste 'lituzkete'. Vtçico *citustela* 16, 2. Ik. *Bazute* 'balute' (?).
- Zizkio 'zizkion'. *zizquion* (erlat.) 8, 2.
- 1 Zizkiote 'zizkieten'. *zizquiote* 14, 2.
- 2 Zizkiote 'zizkien'. *zizquiote* 5, 8; *cizquotenean* 5, 7.
- Zizkizu 'zizkizun'. *zizquizu* 6, 5.
- Zizu 'zizun'. *zizu* 6, 8; *cizun* (erlat.) 9, 8.
- Zkiten 'ditzaten'. Ik. 1 *Zazkiten*.
- Zkizu 'itzazu'. errespeta çazquizu, tratazquizu 9, 8. Ik. *Zazkizu*.
- Zogun 'diezaiogun'. *esçaçogun* 3, 3. Ik. *Dezogun*.
- Zoke 'diezaioke'. *eşçoque* ofrecitu 14, 7.
- Zokete 'diezaieke'. *eşçoquete* ... iñ 9, 6.
- Zoketegu 'diezaiekegu'. *eşçoquetegule* pagatu 9, 3.
- Zokeze 'diezaiokezue'. nola... *emañçoquecen* Jangoicoari 5, 11; ofreciçoquece 14, 7; *eşçoquecela* ofrecitu 14, 4.
- Zon 'diezaion'. *emañçola* 2, 2. Ik. *Dezogun* eta *Dezoten*.
- Zotegun 'diezaiegun'. eman *çotegule* 10, 1.
- Zotezu 'iezaiezu'. *pagaçotezu* 9, 8.
- Zotezun 'diezaiezun'. *eşçotezule* eman 9, 9.
- Zozen 'diezaiozuen'. *eşçocela* eman 4, 4.
- Zozkiogun 'diezazkiogun'. ofrecizozquiogun 14, 3.
- Zozkioke 'diezazkioke' *eşçozquioquela* egoçy 4, 5.
- Zozkiotezu 'iezazkiezu'. *disimuleçotezu* 9, 9; estali *çotezu* 9, 9.
- Zozkiotezun 'diezazkiezun'. *eşçozquiotezule* publiquetu 9, 9.
- Zozkioze 'iezazkiozue'. *Emañçozquioce* 6, 14.
- Zozu 'iezaiozu'. *deiçozu* ... *esçaçozu* 2, 4.
- Zozun 'diezaiozun'. *vçizozule*, nori berea 6, 3.
- Zue 'zuen'. *zue* 1, 3; *zué* 1, 5; *çue* 1, 7; *cue* (sic, c-) 1, 7; *zuen* (erlat.) 1, 1; *zuela* 4, 1; *zula* (sic, -ul-) 4, 1.
- Zute 'zuten'. *zute* 1, 3; *cute* (sic, c-) 5, 4. Ik. *Bazute* 'balute' (?).

ADIZKI TRINKOAK

A

Atoste 'zatozte'. *atoste* 5, 10. Ik. *Zatoste*.

B

Bagindauke 'bageneuka'. *baguindauque* ... ezquiñeque 15, 2.

Balaukete 'baleukate'. nola *expalauquete* 6, 14.

Betor 'betor'. *betor* 13, 5.

Betoz 'betoz'. *betoz* 12, 4; *vetoz* 12, 4.

Bide 'eman biezat'. *Bide* bada, Jaune, bere gracienc argitasune 2, 1. Oharra. Gero "Idezu bada, Jaune, zaure ..." egin du, lehenbizikoa ezabaturik. Ik. *Diren*, *Dizkiden*, *Dizun*, *Idezu*, *Iguzu* eta *Likezun*.

D

Dabilze 'darabilzue'. *dabilcelaric* 15, 6.

Dabilzu 'darabilzu'. *dabilzule* 6, 5.

Dabille 'dabil'. *dabille* 6, 6.

Dago 'dago'. *dago* 1, 5.

Dakarzki 'dakartza'. *dacarzqui* 6, 2. Bai eta ere "daczquiena" 15, 4.

Daki 'daki'. *baitequi* (sic, -e-) 4, 5; *daquienac* 5, 7.

Dakigu 'dakigu'. *badaquigu* 14, 4; *estaquigu* 1, 7.

Dakik 'dakik'. aurorrec *daquiquen* lecuartan 6, 11.

Dakit 'dakit'. *badaquit* 14, 8.

Dakite 'dakite'. *daquite* 13, 5; *espeitaquite* 2, 1.

Dakize 'dakizue'. *daquice* 10, 6.

Dakizkizu 'dakizkizu'. *daquizquizun* 6, 9.

Dakizu 'dakizu'. *badaquizu* 1, 4; *estaquizu* 1, 4.

Darizo 'deritzo/-tza'. cibueiñe *dariçon* egastebat 6, 9.

Datozen 'datozen'. *datocela* 9, 10.

Daude 'daude'. *daude* 3, 1.

Dauke 'dauka'. *danque* 6, 7.

Daukegu 'daukegu'. *estauquegu* 14, 7; *danquegun* 10, 1.

Dauket 'daukat'. *dauqueten* becela 5, 5.

Daukete 'daukate'. *espeitaquete* 6, 14; *dauquetenegui* 10, 2.

Daukeze 'daukazue'. *danquece* 3, 1.

Daukezu 'daukazu'. *danquezu* 12, 7.

Dauzki 'dauzka'. *dauzqui* 6, 7. Ik. *Dauke*.

- Dauzkigu 'dauzkagu'. *dauzquigu* 11, 4.
 Dauzkite 'dauzkate'. *dauzquite* 16, 4. Ik. *Dauquete*.
 Dauzkizu 'dauzkazu'. *dauzquizu* 6, 6.
 Daz 'doaz'. *dacen* becela 5, 2. Ik. *Doaz/Doaza* eta *Goaz*.
 Digan 'eman diezagun'. *digule* Jan Goicoac 1, 8.
 Dio 'esaten du'. *dio* 1, 2; *dionas* 'esaten duen bezala' 12, 2.
 Diot 'esaten dut'. *diot* bada 5, 6.
 Diote 'esaten dute'. *diote* 1, 1.
 Diren 'didan, eman diezadan'. Jangoicoac *direla* bere gracie 2, 1.
 Dirudite 'dirudite'. *dirudite* 15, 1.
 Dizkiden 'eman diezazkidan'. Jangoicoac *dizquidela* trabajuec 8, 3.
 Dizun 'eman diezazun'. çer nauzu *dizun* Jangoicoac ...? 8, 5.
 Doaz/Doaza 'doaz'. *doacenac* 12, 4; *beitoaza* 15, 8.
 Doie 'doa'. *doie* 1, 5; *beitoie* 15, 8.
 Dramazkizu 'daramatzazu'. *dramazquizun* 6, 9.
 Dramozkio 'daramazkio'. au de, oracio mentala, agosco oracioari, ventaja andiec, *dramozquiona* 14, 5. Oharra. "Eramo" aditzaren adizkia noski, aldaera hori erabili ohi baitu ia beti autoreak.

G

- Gaude 'gaude'. *gauden* 11, 4.
 Gindrama 'generaman'. *gindraman* (sic, *gi-*) vide chussen, suabe, eta dulceore 5, 6.
 Goaz 'goaz'. anditus *goaçen* becela 5, 3; *goacela* 12, 1.
 Goazen 'goazen, joan gaitezen'. *goacen* 9, 5; *ezcoacen* 10, 1.

I

- Idezü 'idazu, emaidazu'. Ik. *Bide*.
 Iguzu 'iguzu, emauguzu'. *iguzu* valore 5, 5.

L

- Laudeke 'leudeke'. plazabatean *laudequen* becela 4, 6. Egileak "*laudequen*" idatzi du.
 Likezun 'eman liezazun'. Jangoicoac *liquezun* 6, 10.

N

- Nago 'nago'. *nago* 1, 8.
 Nauke 'nauka'. *nauque* 15, 2.
 Nengo 'nengoen'. *nengo* 14, 6.
 Noie 'noa'. *noien* 16, 3.

Z

- Zabilste/Zabiste 'zabiltzate'. *Zabiste, zabilste* orlaco bidetan 6, 12.
- Zagozkit 'zagozkit', aiçen *zagozquidena* 2, 5.
- Zakarra 'zekarren'. *zacarra* 13, 3.
- Zakarte 'zekarten'. *zacarte* 13, 3. Ik. *Zakazkite*.
- Zakazkite 'zekartzaten'. *zacazquitela* 13, 2.
- Zamate 'zeramaten'. cerure *zamatén* bide ... ore 5, 3.
- Zaramakite 'zaramatzate'. *zaramaquiten*, zauren culpec 5, 1.
- Zatoste 'zatozte'. *Zatoste* 5, 11. Ik. *Atoste*.
- 1 Zaude 'zaude'. *barimezaude* 2, 4.
- 2 Zaude 'zeuden'. *zaudela* 1, 7.
- Zauke 'zeukan'. *zauque* 9, 1; *çauquela* 1, 7.
- Zauki 'zeuzkan'. amabi Leon *zauqui* 9, 1.
- 1 Zauste 'zaudete, zagozte'. *zaustenean* 1, 7; *zaustelaric* 15, 6. Orainaldia.
- 2 Zauste 'zaudete'. conserbatu ceiste edo *zauste* arren gracien 11, 9.
- Zauzki 'zauzka'. *zauzki* 6, 12.
- Zauzkite 'zauzkate'. *eşçauzquite* 9, 5.
- Zego 'zegoen'. *cego* 9, 1.
- Zeki 'zekien'. *beicequi* 8, 3; *cequienac* 10, 6.
- Zerizo 'zeritzon/-tzan'. Lazaro *ceriçon* bat 8, 1.
- Zidoaze 'zihoazen'. *zidoacenenec* 12, 1.
- Zidoazen 'joan zitezen'. *cidoacén* 11, 1.
- Zidoie 'zihoan'. *cidoiela* 14, 2.
- Ziote 'esaten zuten'. Magoec *cioten* ... geioçea 14, 2.
- Zoaste/Zoazte 'zoazte'. *Zoaste* 14, 2; *Zoazte* 7, 3.

«Julio de Urkixo» *Euskal Filologia Mintegiaren Aldizkariaren Gebigarriak*
 Anejos del Anuario del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo»
Publications of «Julio de Urquijo» Seminar of Basque Philology

- I. *El Seminario «Julio de Urquijo». Antecedentes y constitución*, 1955. Agotado.
- II. JOSÉ MARÍA LACARRA, *Vasconia medieval. Historia y filología*, 1957. Agotado.
- III. MANUEL AGUD – LUIS MICHELENA, N. Landuccio, *Dictionarium Linguae Cantabrigae* (1562), 1958. Agotado.
- IV. LUIS MICHELENA, *Fonética histórica vasca*, 1961, 1977, 1985, 1990. 2.500 pta. (2.000).
- V. NILS M. HOLMER, *El idioma vasco hablado. Un estudio de dialectología vasca*, 1964, 1991. 2.000 pta. (1.600).
- VI. LUIS VILLASANTE, Fr. Pedro A. de Añibarro, *Gramática vascongada*, 1970. 1.000 pta. (800).
- VII. CÁNDIDO IZAGUIRRE, *El vocabulario vasco de Aránzazu-Oñate y zonas colindantes. (Índice inverso de Gerardo Markuleta)*, 2ª. ed. 1994. 2.000 pta. (1.600).
- VIII. *Papers from the Basque Linguistics Seminar. University of Nevada. Summer 1972, 1974.* 1.200 pta. (1.000).
- IX. JULIEN VINSON, *Essai d'une bibliographie de la langue basque. Con las anotaciones del ejemplar de Julio de Urquijo*, 1984. 3.000 pta. (2.500).
- X. LUIS MICHELENA, *Sobre historia de la lengua vasca*, 1988. 2 vols. Agotado.
- XI. LUIS MICHELENA – IBON SARASOLA, *Textos arcaicos vascos. Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos*, 1989. 2.000 pta. (1.500).
- XII. HUGO SCHUCHARDT, *Introducción a las obras de Leizarraga. Sobre el modo de disponer la reimpresión, en particular sobre las erratas y variantes en el texto de Leizarraga.* 1989. 1.000 pta. (800).
- XIII. MANUEL AGUD – † ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, I. A-Ardui*, 1989, 1993. Agotado.
- XIV. JOSEBA A. LAKARRA (ed.), *Memoriae L. Mitxelena magistri sacrum*, 1991. 6.000 pta. (5.000)
- XV. RICARDO GÓMEZ – JOSEBA A. LAKARRA (arg.), *Euskalaritzaren historiaz I: XVI-XIX. mendeak*, 1992. 2.500 pta. (2.000).
- XVI. BEÑAT OYHARÇABAL, *La pastorale souletine: édition critique de «Charlemagne»*, 1990. 2.500 pta. (2.000).
- XVII. RICARDO GÓMEZ – JOSEBA A. LAKARRA (arg.), *Euskalaritzaren historiaz II: XIX-XX. mendeak.* Prestatzen.
- XVIII. JOSEBA A. LAKARRA, *Harrieten Gramatitako biztegiak (1741)*, 1994. 1.500 pta. (1.200).
- XIX. MANUEL AGUD – † ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco II., Ardun-Beuden*, 1990, 1993. Agotado.
- XX. LUIS MICHELENA, *Lenguas y protolenguas*, 1963, 1986, 1990, 1.000 pta. (800).
- XXI. ARENE GARAMENDI, *El teatro popular vasco. (Semiótica de la representación)*, 1991. 2.000 pta. (1.600).
- XXII. LASZLÓ K. MARÁ CZ, *Asymmetries in Hungarian*, 1991. 2.500 pta. (2.000).

- XXIII. PETER BAKKER, GIDOR BILBAO, NICOLAAS G. H. DEEN, JOSÉ I. HUALDE, *Basque pidgins in Iceland and Canada*, 1991. 1.500 pta. (1.200).
- XXIV. MANUEL AGUD – ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, III. Beule-Egileor, Babarraso-Bazur*, 1991. Agotado.
- XXV. JOSÉ Mª SÁNCHEZ CARRIÓN, *Un futuro para nuestro pasado*, 1991. 2.500 pta. (2.000).
- XXVI. MANUEL AGUD – † ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, IV. Egiluma-Galanga*, 1991. Agotado.
- XXVII. JOSEBA A. LAKARRA – JON ORTIZ DE URBINA (eds.), *Syntactic theory and Basque syntax*, 1992. 3.000 pta. (2.500).
- XXVIII. RICARDO GÓMEZ – JOSEBA A. LAKARRA (arg.), *Euskal dialektologiako kongresua (Donostia, 1991-ko irailaren 2-6)*, 1994. 3.500 pta. (3.000).
- XXIX. JOSÉ I. HUALDE – XABIER BILBAO, *A Phonological Study of the Basque Dialect of Getxo*, 1992. 1.000 pta. (800).
- XXX. MANUEL AGUD – † ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, V. Galani-Iloza*, 1992. 1.000 pta. (800).
- XXXI. KARLOS OTEGI, *Lizardi: lectura semiótica de Biotz-begietan*, 1993. 3.000 pta. (2.500).
- XXXII. AURELIA ARKOTXA, *Imaginaire et poésie dans Maldan bebera de Gabriel Aresti (1933-1975)*, 1993. 1.500 pta. (1.200).
- XXXIII. MANUEL AGUD – † ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, VII. Ilpiztu-Korotz*, 1993. 1.000 pta. (800).
- XXXIV. JOSÉ I. HUALDE – GORKA ELORDIETA – ARANTZAZU ELORDIETA, *The Basque dialect of Lekeitio*, 1994. 3.000 pta. (2.500).
- XXXV. GEORGES REBUSCHI, *Essais de linguistique basque*, 1997. 3.000 pta. (2.500).
- XXXVII. XABIER ARTIAGOITIA, *Verbal projections in Basque and minimal structure*, 1994. 2.000 pta. (1.600).
- XXXVII. MANUEL AGUD – † ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, VII. Korpa-Orloi*, 1994. 1.000 pta. (800).
- XXXVIII. PATXI GOENAGA (ed.), *De grammatica generativa*, 1995. 3.000 pta. (2.500).
- XXXIX. ANTONIO CID, *Romancero y balada oral vasca (literatura, historia, significado)*, 1997. En preparación.
- XI. AMAYA MENDIKOETXEA – MYRIAM URIBEETXEBARRIA (eds.), *Theoretical issues at the morphology-syntax interface*, 1997. 3.500 pta. (3.000).
- XLI. BERNARD HURCH – MARIA JOSE KEREJETA, *Hugo Schuchardt – Julio de Urquijo: Correspondencia (1906-1927)*, 1997. 3.500 pta. (3.000).
- XLII. JOSÉ I. HUALDE, *Euskararen azentuerak*, 1997. 2.500 pta. (2.000).

ASJU-REN AZKEN ALEETAKO AURKIBIDEAK
ÍNDICES DE LOS ÚLTIMOS NÚMEROS DEL ASJU
INDEX OF LATEST ISSUES OF ASJU

XXVI-2, 1992: 341-694. G. BILBAO, Pouvreauren hiztegi laukoitza. W. H. JANSEN, Acento y entonación en Elorrio. M. HAASE, Resultative in Basque. I. CAMINO - R. GÓMEZ, Bonaparteren argitaratzeko irizpideez: Aezkoa, Zاراitsu eta Erronkariko dotrinak (i) P. PRIETO, La organización de los rasgos fonológicos en la fonología actual. A. MORALES, Teorías fonológicas de los rasgos distintivos. M. AGUD - A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XIV).

XXVI-3, 1992: 695-1010. R. P. G. DE RIJK, 'Nunc' Vasconice. J. ORMAZABAL, On the Structure of complex words: the Morphology-Syntax Interplay. J. I. HUALDE, Notas sobre el sistema acentual de Zeberio. A. LANDA & J. FRANCO, Objetos nulos en el castellano del País Vasco: dos estatus para dos interpretaciones. A. OZAETA, Arrasateko testu zahar bi. J. ALLIÈRES, Gascón y euskera: afinidades e interrelaciones lingüísticas. M. AGUD - A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XV). C. OSÉS, Léxico vasco en documentación notarial guipuzcoana. O. IBARRA, Ultzameraz idatzitako bi dotrinaren edizio a eta azterketa. F. ONDARRA, Gartzainen aurkitutako Kristau Ikasbidea. K. ZUAZO, Azaga='postrimería'? *Liburn berriak* / *Reseñas* / *Reviews*.

XXVII-1, 1993: 1-360. A. ARKOTXA, Imaginaire et poésie dans *Maldan bebera* de Gabriel Aresti. J. I. HUALDE, Observaciones acerca del acento de la zona occidental de Gipuzkoa. B. OYHARÇABAL, Les premières analyses des particularités morphosyntaxiques du basque au 17ème siècle. J. FRANCO, Conditions on Clitic Doubling: The agreement Hypothesis. F. ONDARRA, Goñerrin afrikututako testuak (IX). M. AGUD - A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XVI).

XXVII-2, 1993: 361-708. J. I. HUALDE - G. ELORDIETA, Aran lexikoen eta lexiko- ostekoen ezberdintasunaz: bokalen asimilazioa Lekeitioko euskaran. K. KORTA - J. M. LARRAZABAL, Formal semantics for natural language. † E. OSA, Espapidearen gramatika funtzionala (egokitasunaren teoriarako). M. G. TORRES, Interferencias léxicas vasco-románicas en el castellano de San Sebastián. J. M. SATRUSTEGI, Aezkoako Geronimo Almirantearenaren dotrina argitaragabea. M. MUGICA - J. L. MENDOZA, De toponimia Navarra. *Sobre el Nomenclátor Euskérico de Navarra*. Aspectos filológicos y sociológicos. F. ONDARRA, Jose Matias Elizalde (1776-1856), Urdazubiko monastegiko azken abatearen prediLuak M. AGUD - † A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XVII). *Liburu berriak* / *Reseñas* / *Reviews*.

XXVII-3, 1993, 709-1048. J. AOUN, The Syntax of doubled Argumente. J. I. HUALDE - G. ELORDIETA - A. ELORDIETA, Focalización y prosodia en vascuence vizcaíno. J. ORTIZ DE URBINA, Checking Domains in Basque and Breton. J. MARTÍN, Wh-movement in Spanish: structural analysis and theoretical implications. A. ARNAIZ, N-words and Wh-in-situ in Spanish. Mª A. PENAS, El habla vizcaína en el teatro de Lope de Vega. M. J. OLAZIREGI, Gazteen (irakurketa) gustu eta disgustuak. J. ALBERDI - J. GARCIA, *Ave* lokailua (Axularren *Gero* liburuan oinarritutako azterketa). F. ONDARRA, Goñerrin aurkitutako testuak (X). M. AGUD - † A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XVIII). I. CAMINO - J. A. LAKARRA, Berriain osatuz.

XXVIII-1, 1994: 1-338. J. A. LAKARRA, Harrieten Gramatikako hiztegiak (1741). J. A. CID, El cantar de *Mosiur Chanfarron*; circunstancia y sentido (comentarios a una página de Garibay). E. TORREGO, On the natura of clitic doubling. A. BARREÑA, Funtzio-kategorien jabeakuntza-garapenaz. J. FRANCO, On the absence of Spanish past participial object clitic agreement: the AGRO parameter in Romance. M. AGUD - † A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XIX). J. A. MUJIKA, Partikula modalez berriro.

XXVIII-2, 1994: 339-682. X. ARTIAGOITIA, Verbal projections in Basque and minimal structure. J. A. CID, Tradición apócrifa y tradición hipercrítica en la balada tradicional vasca: I. Las falsificaciones de cantos populares en Europa; ensayo de tipología. I. ZABALA - J. C. ODRIOZOLA, Adjektiboen eta 'adberbioen' arteko muga zehatzik eza. R. CIERBIDE, Toponimia alavesa: Apeo de Vitoria y su jurisdicción de 1481-1486. J. M. ARAKAMA, Uhartre-Arakilgo dotrina. J. R. PRIETO, Versiones melusinianas en la tradición oral contemporánea del País Vasco. M. AGUD - † A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XX).

XXVIII-3, 1994: 683-1044. M. J. OLAZIREGI, Bernardo Atxagaren harrera literarioa: proposamen bat. J. FRANCO, The Morphological, Syntactic and Semantic Agreement Status of Spanish Object Clitics. J. K. ABAITUA, Dependencias locales y anáforas vacías en euskara. J. A. LAKARRA, Euskal hiztegiaren historia: II Gogoetak Urteren hiztegi gintzaz. J. A. LAKARRA, Euskal hiztegi gintzaren historia: III Urteren Gramatikako hiztegia. M. AGUD - † A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XXI). J. DIAZ NOCI, Gerra aurreko euskal kazetaritza eta hizkuntz-ereduak. R. MANJON - C. DEL OLMO - J. GORDO, Fray Bartolomeo - *na* koupletikoa: arazo linguistiko eta estilistikoak. I. RUIZ ARZALLUZ, Zintzateko eta, oro har, latin bitartekotzako izen berezien euskal ordainaz. *Liburu Berriak / Reseñas / Reviews*.

XXIX-1, 1995: 1-354. J. A. LAKARRA, Pouvreauren hiztegiez eta hiztegi gintzaren historiaz. R. P. G. DE RIJK, Busque manner adverbs and their genesis. F. ALTUNA, *Acto conrtriciooa eriotzaco orduraco*. Garcia de Albeniz ariarraren arabarazko eskuizkribua (1778). A. OLARREA, Notes on the Optionality of Agreement. I. GAMINDE, - J. I. HUALDE, Euskal azentu-ereduen atlaserako: zenbait isoglosa. J. FRANCO - A. LANDA, An analysis of AGRO projections for Spanish causatives. F. ALTUNA, Pleonasma baten historia: *debea* 'dute' bezalako adizkien inguruan. E. DE MIGUEL, An Aspectual Restriction on Spanish Nominal Infinitives. O. IBARRA, "Cispamplonés" hizkeraren inguruan. J. I. HUALDE, Análisis del sistema acentual de Ondarrao. A. GARCIA CALVO, *Tomar, Loco y Usted*.

XXIX-2/3, 1995: 355-742. X. ARTIAGOITIA, *Garri* atzizkiaren izaera bikoitzaz: Zergatik den maigarria bezain mingarria. E. AMORRORTU, Retention and accommodation in the Basque of Elko, Nevada. A. AZKORBEBEITIA, Bernardo Atxagaren testuetara hurbilpen bat. Harrera- Teoriaren eskutik. J. I. HUALDE, Sobre el acento roncalés. F. ALTUNA - P. MIRANDA, Irungo Udaleko zazpi agiri euskaraz (1721). Mª M. CARREIRA, Iberian Spirantization as a Syllable Contact Process. P. SALABERRI, Nafarroako herri-izenen inguruan. Mª L. GARCIA LECUMBERRI, Perception of Accentual Focus by Basque L2 Learners of English. X. ARRAZOLA - F. MIGURA, Diskurtsuaren analisiaz. F. ALTUNA, Loiolako Dotrina (XVIII. mendea). C. ISASI, *il - ill* en documentos vizcainos medievales: ; Alternancia gráfica o palatalización vasca? I. RUIZ ARZALLUZ, Virgilio Txerribuztangoerrekan (I. *Bukoliken* eta *Georgiben* euskal itzulpenak). J. A. FDEZ. DE LARREA, Lucha de bandos y guerra a sangre y fuego. J. M. DE LACHAGA, Remarques de G. Guillaume sur la langue basque dans l'elaboration d'une theorie du langage humain. J. L. UGARTE, *Donde murió el oso*. M. ZÉLIKOV, Las fases principales de la vascológica rusa. *Liburu Berriak / Reseñas / Revie=ws*.

XXX-1, 1996: 1-382. J. A. LAKARRA, Sobre el Europeo Antiguo y la reconstrucción del Protovasco. J. ARRIOLABENGOA, Erdi Aroko kanta ezezagunak Ibaguen-Cachopin kronikan (1570-1620). Butroeko Andreamen Eresiaren bertsiio ezezaguna; Salinasko Kontearen Kantua; Errodrigo Zaratokoaren Kantu Epikoa. I. IGARTUA, Sobre el factor de la casualidad en la comparación lingüística. G. AURREKOETXEA, Hizkerak banatzeko ezaugarriez. R. P. G. DE RIJK, On the origin of the partitive determiner. Tx. SAGARZAZU, Urteren azentuaz. L. SILVA-VILLAR, The diachronic syntax of expletive creation. I. GÓMEZ TXURRUKA, Euskararen zatiketa informazionalaren eredu baterantz. M. MUGICA, Notas de fonética histórica y toponimia. 1. Sobre cronología de los cambios fonéticos. G. BILBAO, Jean Mekol Garindañekoaren *Edipa* pastorela (1793). Mª C. IRIBARREN, Connotaciones vascas en los vocablos en -rr- del gascón. M. URKIA, Morfología konputazionala eta euskal morfologia.

XXX-2, 1996: 385-453. MERCEDES QUILIS, La F- inicial latina en los orígenes de la lengua española (I). GOTZON AURREKOETXEA, Hizkuntza datuen formalizazio numerikorantz. RICARDO ETXEPARE, O Null Complementizers in Spanish. ANE LOIDI, Santa Catherina pastoralaren XIX. mendeko bi eskuizkribu. JAVIER GUTIÉRREZ-REXACH, Notes on the Thematic Properties of Manner and Subject-Oriented Adverbs. J. M. ARRIOLA, X. ARTOLA, A. SOROA, *Hauta-Lanerako Euskal Hiztegia*-ten analisi erdiautomatiko. FRAIDE IBARRETXE, Semantic extensions in the sense of smell. FRANTZISKO ONDARRA, Juan Martín de Ibero (1729-1783), Izuko parrokuaten testuak (I). KEN HALE, El causativo mismalpa (miskitu, sumu). AGURTZANE ELORDUI, Hegomendebaldeko bizkaiaren aditz egituraren aldaketa-bilakabidea eta hizkuntz desagerpena. *Liburu Berriak / Reseñas / Reviews*.

XXXI-1, 1997: 1-360. JOSEBA A. LAKARRA, Hizkuntz eskuliburuen tradizioa Euskal Herrian: I. *L'interprèct ou Traduction du François, Espagnol & Basque* (~1620). MERCEDES QUILIS, La F- inicial latina en los orígenes de la lengua española (II). XABIER ALBERDI, JULIO GARCÍA, IÑAKI UGARTEBURU, Izenen mendeko perpausak: XX. mendeko erabilera. JOSÉ I. HUALDE, IÑAKI GAMINDE, Vowel interaction in Basque: A nearly exhaustive catalogue. GIDOR BILBAO, De la Quadrak Bermeon 1784an idatzitako eskuizkribuak. I. *Doctrina christinaubarena*. JOAN OTAEGI, Adjektiboa euskal poesian.

XXXI-2, 1997: 363-685. RICARDO GÓMEZ, Euskalaritzaren historia eta historiografia: ikerketa-arloaren egoeraz. RICARDO GÓMEZ, Euskalaritzaren historiaren ikerketa-norabideak: zenbait proposamendu. JOSÉ IGNACIO HUALDE, Aitzineuskararen leherkariak. JOSÉ IGNACIO HUALDE, Zerbitz gehiago euskal azentubideen historiaz. JOSEBA A. LAKARRA, Euskararen historia eta filologia: arazo zahar, bide berri. JOSEBA A. LAKARRA, Gogoetak aitzineuskararen berreraiketaz: konparaketa eta barneberreraiketa. IBON SARASOLA, Euskal hitz altxorraz. BLANCA URGELL, Estudios en torno a la historia de la lexicografía vasca.

EGILEENTZAKO OHARRAK

ASJU-n nazioarteko zientzi elkarteetan ohiko diren hizkuntzetan idatziriko euskal linguistika eta filologiazko lanak (edo eremu ezberdin edo zabalago bati atxikiak izanik ere euskalaritzarako interesgarri izan daitezkeenak) onartzen dira. Orijinalak bidal: *ASJU*, Eusko Ikaskuntza. San Antonio, 41 - 01005 Vitoria-Gasteiz.

ASJU-ra igorritako artikulua bi aztertzaile (gutxienez) emango zaizkio, ondoren haien iruzkinak konuan izanik atera edo ez erabakitzen delarik; erabakia ahalik eta azkarrenik gaztigitako zaie egileei. Artikulua argitaratzeko onartzekotan, aurkitutako oztopo, akats edo aldabeharren zerranda ere emango zaie. Egileek beren lanen lehendabiziko inprenta frogak jasoko dituzte berriz bihurtu behar duten orijinalarekin; ahalik eta zehazkienik zuzendu beharko dituzte, honetarako lau egunetako epea dutelarik eskuratzen dituztenetik. Argitaratutako lanen egilei *ASJU*-ko zenbakiaren ale bana eta beren lanen 25 separata (10 liburu iruzkinak badira) emango zaizkie, gehiago nahi izanez gero kostu prezioan agin ditzaketelarik.

Ez da inongo murrizketarik orijinalen luzeraz, baina ez dute izango berez behar baino gehiagokoa; lanek zehatzak eta argiak beharko dute izan. Berariazko abegia egingo da ohar laburrei, batez ere dagoeneko argitaratu beste lanen bat kritikatzin edo garatzen dutenean.

Orijinalen hasieran egilearen/egileen zuzenbide eta telefonoa ezarriko da eta biko espazioan, orrialde bakarrean, eta zeinnahi argitasun edo zuzenketarako albo guztietan zuriune zabalekin idatzirik aurkeztuko dira lanak. Orrialdeak eta lanaren amaieran ezarriko diren oin-oharrak segidako zerrendan zenbatuko dira. Lanaren hiru kopia aurkeztuko dira, eta haiekin batera 80 hitz baino gutxiagoko laburpena. Aurkeztu baino lehen zuzen bedi ahalik eta hobekienik orijinala, inprenta hutsak gurtzeko; orobat, fotografia, karta, grafiko, taula, irudi, etab., eman ez gero, izan bitez kalitate handienekoak gardentasunik gal ez dezaten. Oro zenbatuko da eta ezagutzeko oin-perpau laburra erantsiko zaie, testuan ere non jarri behar diren argiro markatuz. Adibideak zenbatu egingo dira: (1), (2)a, (2)b, etab.; testuan aipatzerakoan egin bedi era honetan: (2a), (2b), (2a, b), (4d-h), etab. Inprentan ohiko ez den zeinnahi zeinu, letra edo diakritikoren azalpen argia ezarriko da lehendabiziko agerraldian testu aldameneko zuriunean.

Testua honako arauok bidez aurkeztuko da: aipu luzeak ahapaldi berezian joango dira, sartuta, hasiera eta amaiera komatxorik gabe, letra borobilean; aipu laburrak, borobilean halaber, testuan bertan eta komatxo bikoitzen artean (" " edo « »). Komatxo bakunak (') adierak edo hitz solteen itzulpenak emateko baliatuko dira. Metalinguistikoki erabilitako edota artikulua idazteko erabili den hizkuntzaz landako hitzak letra etzanean ezarriko dira.

Liburu eta aldizkarien izenei letra etzana (azpimarra orijinalen) dagokie, eta komatxoak artikulueni. Aldizkarien zenbaki, urte eta orrialdeak eta liburuen argitaletxe eta edizio (ez inprimatze) tokia emango dira. Hala agintzen denean zehaztuko da berrinprimaketa, berrargitalpena edo itzulpena den. Aipuetarako erabil bedi, ahal den neurrian, urte-egile sistima, urte bereko egile baten lan bat baino gehiago aipatu bada a, b... hurrenkeran bereizten direla: adib. (Vinson 1897a: 35-38), (ikus Lacombe 1924, Azkue 1923-25, Uhlenbeck 1947). Amaierako bibliografiarik ez bada, eman bitez bibliografia zehaztasunak oro soilik lehendabiziko agerraldian, ondorengoetan bakarrik egilearen deitura eta titulu laburtua, *op. cit.* eta *ibidem*-ak saihestuaz: adib. Guerra, *Cantares*, 22-24. Bibliografia ere biko espazioan idatziko da, formato honi atxikiaraz:

Mitxelena, K., 1950b, "La aspiración intervocálica", *BAP* 6, 443-449. Berrarg. bere *Sobre historia de la lengua vasca*, *ASJU*-ren Gehigarriak 10, Donostia 1988, I, 191-202.

—, 1981a, "Lengua común y dialectos vascos", *ASJU* 15, 291-313. Berrarg. bere *Palabras y Textos*, UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz 1987, pp. 35-55.

Ortiz de Urbina, J., 1989, *Some parameters in the grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.

de Rijk, R. P., 1985, "Un verbe méconnu", in J. L. Melena (ed), *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*, EHU/UPV, Vitoria-Gasteiz, II, 921-935.

Sarasola, I., 1986, "Larramendiren eraginaz eta", *ASJU* 20: 1, 203-216.

Bibliografi laburduretarako erabil bedi *ASJU* 22 (3), 1988an argitaratu "Laburduren zerranda"; beste filologiaren batekoak direnean lot bezikie egileak haietan haizu direnei. Beharrezko izanik egileak bestelakorik ere erabili ahalko du, beren balioa lehendabiziko agerraldian azalduaz.

Ordenagailu programa konpatibleak erabil bitez (Word-Sart, Word-Perfect, McWrite edo Word) nahiz PC nahiz Mac-erako; disketarekin batera goian aipatutako baldintzak betetzen dituzten hiru kopia paperez-tatu bidaliko dituzte.

INFORMATION FOR AUTHORS

Papers on Basque linguistics and philology, and more general fields related with or of interest to Basque studies will be accepted, provided they are written in the languages most used by the international scientific community. Originals should be sent to: *ASJU*, Eusko Ikaskuntza, San Antonio, 41 - 01005 Vitoria-Gasteiz.

Papers received by *ASJU* will be submitted to at least two reviewers, decision on the publication will be made available to the author(s) within the shortest possible time. Should a paper be accepted, a list of objections or changes deemed necessary will be sent to the author(s). The authors will receive the first proofs of their work which should be returned together with the original and will have a period of no more than four days for proofreading. The authors will receive a copy of the *ASJU* volume in which their article appears and 25 offprints of their papers (10 in the case of reviews). Further additional offprints can be ordered, and paid at cost price.

There is no restriction as to the maximum length of the originals, but they should not be longer than necessary; the authors must be concise and clear. Preference will be given to short notes, especially when they refer to, criticizing or elaborating on, previously published papers.

The originals, at the beginning of which the address and telephone number(s) of the author(s) must be stated, will be typed and double-spaced throughout on one side of the sheet only –this also applies to the notes. Wide margins for possible corrections or clarifications are required. The pages will be numbered serially as well as the notes which should begin on a new page after the main text. Manuscripts will be submitted in three copies and will be accompanied by an abstract less than 80 words. It is recommended that the paper be carefully corrected before presentation to avoid possible errors, and that photographs, pictures, maps, graphs, tables, figures, etc. be of the best possible quality to avoid loss in detail in reproduction; they should be all numbered and have a short footnote or key for identification; likewise, their approximate situation in the text should also be indicated. The examples should be consecutively numbered and enclosed in parenthesis: (1), (2b), (2a, b), (4d-h), etc. Also use such parenthesized numbers when referring to them in the body of the text. A clear description of any unusual symbols, characters or diacritics should be provided in the margin on their first occurrence.

The text will be presented in accordance with the following rules: long quotations will be indented, without inverted commas at the beginning and end of the text, in rounded print; short quotations, also in rounded print, will be presented between double inverted commas (" " or « »). Single quotation marks (') will be used to denote translations of isolated terms. Terms used metalinguistically or in a language different to that of the text will be in italics (underlined in the original).

The titles of books and journals will be in italics and those of papers between inverted commas. The no., year and corresponding pages of the journals and publisher's name and place of edition of the books will be given; where relevant, state whether the quotation is from a reprint, reedition or translation. Where possible use the author-year system for quotation, e.g. (Lafitte 1976a: 35-38), (see Schuchardt 1900, Azkue 1923-25, 1935). Where this is not possible, the complete bibliographical data will be given only on the first occurrence, limiting any subsequent reference to noting the surname of the author and the abbreviated title avoiding notations such as *op cit.* and *ibidem*: For instance, Altuna, *Versificación*, pp. 43-57. The bibliography will also be double-spaced, with the following format:

Mitxelena, K., 1950b, "La aspiración intervocálica", *BAP* 6, 443-449. Reed in *Sobre historia de la lengua vasca*, Supplements of *ASJU* Nº 10, Donostia 1988, I, 191-202.

—, 1981a, "Lengua común y dialectos vascos", *ASJU* 15, 291-313. Reed in *Palabras y Textos*, EHU/UPV, Vitoria-Gasteiz 1987, pp. 35-55.

Ortiz de Urbina, J., 1989, *Some parameters in the grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.

de Rijk, R. P., 1985, "Un verbe méconnu", In J. L. Melena (ed), *Symbolae Ludovico Mixelena Septuagenario Oblatae*, EHU/UPV, Vitoria-Gasteiz, II, 921-935.

Sarasola, I., 1986, "Larramendiren eraginaz eta", *ASJU* 20: 1, 203-216.

For abbreviations of secondary sources the "Abbreviation Index" published in *ASJU* 22(3), 1988, must be used; when the acronyms correspond to other philologies the authors should honour the norms existing in the field. Should it be necessary the author(s) will use other abbreviations whose meanings will be explained in their first occurrence.

The authors will have to use compatible programs for PC or Mac (such as Word-Star, Word-Perfect, McWrite or Word. Contributors to *ASJU* should submit three typed copies of the paper along with a diskette abiding by the above-mentioned conditions.

INFORMACIÓN PARA LOS AUTORES

Se admitirán artículos sobre lingüística y filología vasca y campos más generales relacionados o de interés para la vascofilología, escritos en los idiomas utilizados por la comunidad científica internacional. Los originales se enviarán a: *ASJU*, Eusko Ikaskuntza. San Antonio, 41 - 01005 Vitoria-Gasteiz.

Los artículos recibidos en *ASJU* se someten al menos a dos revisores, decidiéndose su aceptación o no para la publicación en función del informe de los mismos; se comunicará tal decisión a los autores en el plazo de tiempo más breve posible. En caso de aceptarse el artículo, se enviará a los autores la lista de objeciones o cambios necesarios. Los autores recibirán las primeras pruebas de sus trabajos (que deberán devolver conjuntamente con el original) para cuya corrección dispondrán de un plazo no superior a cuatro días desde su recepción. Los autores recibirán un ejemplar del *ASJU* y 25 separatas de sus artículos (10 en caso de reseñas), pudiendo encargar otras adicionales que les serán facturadas a precio de coste.

No existe ninguna restricción sobre la longitud máxima de los originales pero éstos no deben ser más largos de lo necesario; los autores han de ser concisos y claros. Se dará preferencia a notas breves, particularmente cuando hagan referencia, criticándolos o elaborándolos, a artículos publicados con anterioridad.

Los originales, al comienzo de los cuales se hará constar la dirección y teléfono del(os) autor(es), se presentarán escritos a doble espacio y por una sola cara —incluidas notas—, con márgenes amplios para posibles correcciones y aclaraciones. Las páginas irán numeradas correlativamente, así como las notas, las cuales irán en hojas aparte al final del artículo. Los manuscritos se presentarán por triplicado e irán acompañados de un resumen inferior a 80 palabras. Se recomienda que el original sea minuciosamente corregido antes de su presentación para evitar en lo posible las erratas, y que fotografías, cuadros, mapas, gráficos, tablas, figuras, etc., sean de la mejor calidad posible para evitar pérdidas de detalle en la reproducción; todos ellos irán numerados y llevarán un breve pie o leyenda para su identificación; se indicará asimismo el lugar aproximado de colocación en el texto. Los ejemplos irán numerados: (1), (2)a, (2)b, etc.; al referirse a los mismos en el texto se usará el formato (2a), (2b), (2,a b), (4d-h), etc. Se dará una clara descripción de cualquier símbolo, carácter, o marca diacrítica poco usual en un margen en su primera aparición.

El texto se presentará de acuerdo con las siguientes normas: las citas largas irán en texto sangrado, sin comillas a su inicio y final, en letra redonda; las citas breves, también en redonda, irán entre comillas dobles (" " o « »). Se utilizarán los apíces (') para denotar acepciones o traducciones de términos aislados. Los términos utilizados metalingüísticamente o en lengua distinta a aquella en la cual está redactado el texto irán en cursiva (subrayados en el original).

Los títulos de libros y revistas irán en cursiva (subrayados en el original) y los de los artículos, entre comillas. Se indicará el nº, año y páginas correspondientes de las revistas, y editorial y lugar de edición de los libros; en su caso se indicará si se cita de una reimpresión, reedición o traducción. Usese en la medida de lo posible el sistema autor-año para las citas, p.e. (Lafitte 1967a: 35-38), (véase Schuchardt 1900, Azkue 1923- 25, 1935). En su defecto, se darán datos bibliográficos completos sólo en la primera ocasión, limitándose en las siguientes a señalar el apellido del autor y el título abreviado, evitando *op. cit.* e *ibidem*: Altuna, *Versificación*, pp. 43-57. La bibliografía irá también a doble espacio, ajustándose al siguiente formato:

Mitxelena, K., 1950b, "La aspiración intervocálica", *BAP* 6, 443-449. Reproducido en su *Sobre historia de la lengua vasca*, Anejos *ASJU* Nº 10, Donostia 1988, I, 191 -202.

—, 1981a, "Lengua común y dialectos vascos", *ASJU* 15, 291-313. Reproducido en su *Palabras y Textos*, EHU/UPV, Vitoria-Gasteiz 1987, pp. 35-55.

Ortiz de Urbina, J., 1989, *Some parameters in the grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.

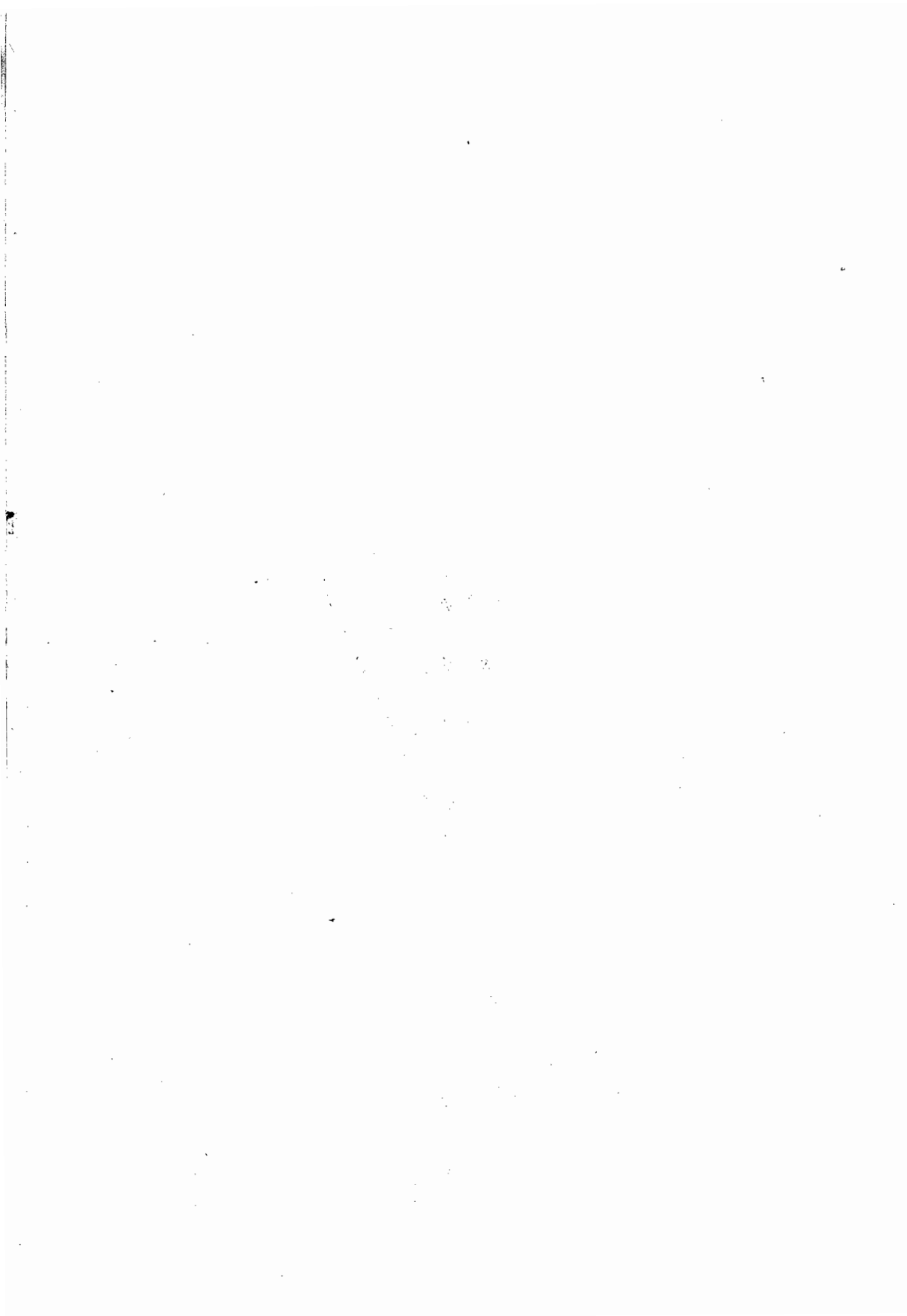
de Rijk, R. P., 1985, "Un verba méconnu", In J. L. Melena (ed), *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*, EHU/UPV, Vitoria-Gasteiz, II, 921-935.

Sarasola, I., 1986, "Larramendiren eraginaz eta", *ASJU* 20: 1, 203-216.

Para las abreviaturas de fuentes primarias o secundarias se recurrirá al "Índice de abreviaturas" publicado en *ASJU* 22 (3), 1988; cuando correspondan a otras filologías se atenderán los autores a las normas vigentes en las mismas. En caso necesario el autor utilizará otras adicionales cuyo valor explicará en la primera aparición de las mismas.

Se ruega a los autores que utilicen programas compatibles (Word-Star, Word-Perfect, McWrite o Word), tanto para PC como para Mac. Acompañarán al diskete tres copias del artículo, en papel y en las condiciones arriba citadas.

ANUARIO DEL SEMINARIO DE FILOLOGÍA VASCA
"JULIO DE URQUIJO"
International Journal of Basque Linguistics and Philology
ASJU, xxxii-1, 1998

PELLO AGIRRE, Pronus singulis diebus Dominicis clarè & distinctè immediatè post Evangelium populo legendus	1
ANTXON OLARREA, On the Position of Subjects in Spanish	47
BLANCA URGELL, <i>Hiztegi Hirukoitza eta Diccionario de Autoridades</i> erkatuaz (I): oinarrizko ezaugarri zenbait	109
GIDOR BILBAO, De la Quadrak Bermeon 1784an idatzitako eskuizkribuak (II)	165
FRANTZISKO ONDARRA, Juan Martin de Ibero (1729-1783), Izuko parrokuaren testuak (II)	231